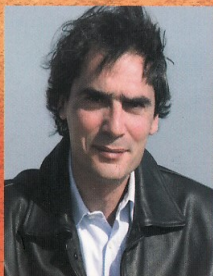

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΛΑΜΠΑΡΔΗΣ

Οι Φύλακες της Ανατολίας

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ζ' έκδοση

ΦΩΤΟ: Α. ΤΕΚΤΟΝΙΔΗΣ

Ο Πασχάλης Λαμπαρδής γεννήθηκε στις Σέρρες και έλκει την καταγωγή του από την καθ' ημάς Ανατολή.

Οι φύλακες της Ανατολίας

είναι το τρίτο του έργο.

Προηγήθηκαν τα *Υπόθεση ζωής*

(Μαλλιάρης, 1997) και *Ο ταξιδευτής*

του Βοσπόρου (Ιωλκός, 2002).

www.lampardis.gr

Οι Φύλακες της Ανατολίας

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Γ. ΛΑΜΠΑΡΔΗΣ

Οι Φύλακες της Ανατολίας

Μυθιστόρημα

ΕΒΔΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 195

Πασχάλης Γ. Λαμπαρδής, *Οι φύλακες της Ανατολίας*
Υπεύθυνος έκδοσης Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια-Διορθώσεις Χρύσα Κουλακιώτη

Σχεδιασμός εξωφύλλου Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος
Στοιχειοθεσία Αλέξιος Δ. Μάστορης

Φίλμ Παναγιώτης Καπένης
Μοντάζ Παναγιώτης Σαράτσης

Copyright© Σ. Πατάκης Α.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη)

και Πασχάλης Γ. Λαμπαρδής (www.lampardis.gr), Αθήνα 2005

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούνιος 2005

Ακολούθησαν οι ανατυπώσεις Σεπτεμβρίου 2005, Σεπτεμβρίου 2005,

Οκτωβρίου 2005, Ιανουαρίου 2006, Μαρτίου 2006

Η παρούσα εκτύπωση έγινε Σεπτέμβριο 2006

Κ.Ε.Τ. 4905 Κ.Ε.Π. 852/05

ISBN 960-16-1573-3

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000 - FAX: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, 563 34 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54-5

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Ο κόσμος υπάρχει για να καταλήξει
σ' ένα βιβλίο*

ΜΑΛΛΑΡΜΕ

Ένα λαϊκό ποίημα του 19ου αιώνα, άγνωστου ποιητή, αφιερωμένο στον Σουλεϊμάν αγά ή με το χριστιανικό όνομα Γεώργιο, ήταν το κίνητρο που με ώθησε να γράψω αυτό το βιβλίο. Το τριάντα δύο στίχων ποίημα υμνεί τη ζωή του και μιλάει για τα κατορθώματά του. Περισώθηκε από τον Κρωμναίο Σπυρίδωνα Φουντόπουλο.

Γνώριζα για την πολυσχιδή ύπαρξη των κρυφοχριστιανών και για τη μυθιστορηματική ζωή τους. Κατά καιρούς, τους σι-ναντούσα σε πολλά μέρη της Μικράς Ασίας. Όσπου μια σειρά γεγονότων με έφερε αντιμέτωπο με το συναρπαστικό ζήτημα αυτής της ελληνικής κληρονομιάς, που μοιάζει να είναι χαμένη και παραδομένη στη λήθη της ιστορίας.

Το 2002 έγραψα τον *Ταξιδευτή του Βοσπόρου*, αρχή μιας τριλογίας όπου αποσκοπώ να ολοκληρώσω το χώρο της Μικράς Ασίας που έχει πολλά να μας αποκαλύψει ακόμα και για την οικουμενικότητα του Ελληνισμού. Συνέχισα με το επόμενο βιβλίο. Είχα προχωρήσει αρκετά, όταν πήρα το χειρόγραφο –γιατί γράφω στο χέρι– και πήγα στην Κωνσταντινούπολη για έρευνα. Εκεί έπεσα θύμα κλοπής και ανάμεσα στ' άλλα έχασα και το χειρόγραφο. Για καιρό αναρωτιόμουν με τι να καταπιαστώ

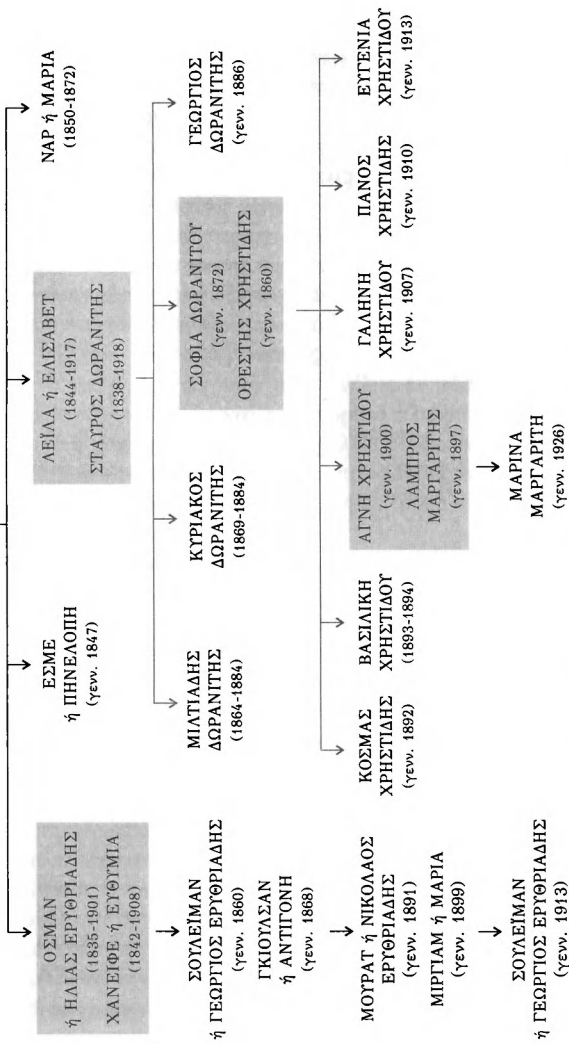
εκ νέου· το ίδιο δεν το ξανάγραφα, το πήρα σαν οιωνό να μη γραφτεί. Άρχισα ένα άλλο βιβλίο και οι αναζητήσεις μου με έφεραν σε ερευνητικά κέντρα και στην Ανατολία. Τότε έτυχε να γνωρίσω έναν καλοσυνάτο γέροντα, βαθιάς ηλικίας, με κατάρχευκα μαλλιά και γένια, με καθάρια μάτια και σοφό λόγο – ήταν κισμέτ να συγχλίνουν οι δρόμοι μας; Ο ίδιος θέλησε να μείνει στην κρυφία, για λόγους προσωπικούς, και να μην αναφερθεί το όνομά του. Ήταν η πρώτη φορά που αισθάνθηκα ότι με επισκέφθηκε η Ιστορία, και το λέω αυτό με όλη τη σημασία των λέξεων γιατί καταγόταν από τη γενιά του Σουλεϊμάν αγά. Ανάμεσα στις φωτεινές διηγήσεις του, μου εκμυστηρεύτηκε την ύπαρξη ενός βιβλίου, που είχε γραφτεί κάποτε, για το βίο του Σουλεϊμάν αγά και των απογόνων του. Ανέλυε εν μέσω αυτών τη ζωή των κρυφοχριστιανών και το ιστορικό πλαίσιο εκείνων των χρόνων. Στη μαύρη εποχή των μεγάλων διώξεων και του πολέμου το βιβλίο χάθηκε και έμελλε να παραδοθεί με προφορικό λόγο, από όσα η μνήμη είχε καταγράψει, όπως παραδιδόταν παλιά η ιστορία μας.

Η υπόθεση με συνεπήρε· με έλκυε ως ερωτική υπόσχεση, σαν να περίμενε εμένα να φανερωθεί. Διέκοψα στη μέση το βιβλίο που έγραφα και προσηλώθηκα στα νέα αποκαλυπτικά δεδομένα που εμφανίστηκαν μπροστά μου. Ανέτρεξα σε πηγές και, με τη βοήθεια του καθηγητή ιστορίας Κωνσταντίνου Φωτιάδη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που έχει κάνει την πιο εμπεριστατωμένη έρευνα για τους κρυφοχριστιανούς, ξεκίνησα να συναντήσω την πορεία των ηρώων του, αναζητώντας τα ίχνη τους στα μέρη και στους δρόμους τους – από την Ανατολία στο δρόμο του μεταξιού, στον Πόντο, στη Μαύρη Θάλασσα, στον Καύκασο, στη ρωσική γη και στους ανθρώπους που άφησαν πίσω τους.

Όσα αποκόμισα από την έρευνα και τις πληροφορίες που συνέλεξα διέγειραν τη φαντασία μου να ενταχθώ στην ατμόσφαιρα εκείνων των χρόνων και στη ζωή των ηρώων. Το κείμενο του βιβλίου αυτού είχε γραφτεί από δύο συγγραφείς, και

επιδίωξα η γραφή μου να μοιάσει στο δικό τους ύφος, έχοντας πάντοτε ως γνώμονα την εντύπωση που θα σχημάτιζαν για το δικό μου γραπτό αποτέλεσμα. Προσπάθησα να πλησιάσω την αλήθεια στα συμβάντα των εποχών ή σε όσα θα μπορούσαν να έχουν γραφτεί στο χαμένο βιβλίο – εγχείρημα αρκετά επικίνδυνο ως προς τη δέσμευσή μου να αποδώσω το αυθεντικό βιβλίο. Και αν υποτεθεί πως με βλέπουν από ψηλά οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου, ας με συγχωρέσουν αν τυχόν δε στάθηκα στο ύψος τους· και θα χρησιμοποιήσω κι εγώ τους λόγους του Πανάρετου –ενός από τους συγγραφείς–, όπως αναφέρει σε άλλα του βιβλία, ότι «θα φανούν επιεικείς στην κρίση τους, αποβλέποντας στην πρόθεση».

ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ ΑΓΑΣ ή ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΡΥΘΡΙΑΔΗΣ (1800-1860)
ΓΚΙΟΥΤΑ ΜΠΑΧΑΡ ή ΣΟΦΙΑ (1817-1861)

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΟΥ από τη μακρινή Κίνα διέσχιζε το Αφγανιστάν, περνούσε από την απαστράπτουσα Έχεράνη και έφτανε στην Ανατολία*, στο Ερζερούμ. για να καταλήξει στην Τραπεζούντα, που αυτή την εποχή είχε μεγάλη άνθηση. Από το λιμάνι της διοχετεύονταν διά θαλάσσης σε Βορρά και Δύση όλα τα εμπορεύματα που διακινούσε αυτός ο σημαίνων δρόμος απ' άκρη σ' άκρη της αχανούς Ασίας.

Αυτό το δρόμο τον πολυπληθή έπαιρνε αρκετές φορές ο Σουλεϊμάν αγάς για να κανονίζει τις δουλειές του. Το μεταλλείο αργύρου και χρυσού που είχε στην Κρώμνη ήταν ένα από τα μεγαλύτερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γι' αυτό είχε και μεγάλη επιρροή στο παλάτι. Για την εκμετάλλευσή του είχε ειδικά φιορμάνια κατευθείαν από το σουλτάνο Μαχμούτ Β' τον δίκαιο.

Ήταν Μάρτιος του 1834, όταν ο Σουλεϊμάν αγάς επέστρεφε από το Βαν στην πατρίδα του την Κρώμνη. Στο Βαν είχαν μεταφέρει μια μεγάλη ποσότητα ασήμι και καπνό από την Μπά-

(*) Ανατολία: Συνώνυμος όρος με τη Μικρά Ασία. ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο τον Πορφυρογέννητο το 10ο αιώνα και αργότερα από τους Οθωμανούς.

φρα, τον καλύτερο της Ανατολίας. Από εκεί φόρτωσαν ζάχαρη και βαμβάκι με προορισμό την αγορά της Τραπεζούντας. Το ταξίδι είχε κρατήσει πάνω από είκοσι μέρες για το караβάνι με τις εκατό καμήλες και τα πολλά μουλάρια. Ο Σουλεϊμάν αγάς καβαλούσε πάντοτε άλογο, όπως και οι συνοδοί του, τους οποίους είχε για προστασία. Το μεγάλο караβάνι είχε τον αρχηγό του, τους ομαδάρχες και τους άντρες για να φροντίζουν τα ζώα. Όλοι τους άνθρωποι των караβανιών που γνώριζαν σπιθαμή προς σπιθαμή τον αμαξιτό αυτό δρόμο.

Στο Μπαϊμπούρτ είχαν σταθμεύσει σ' ένα караβάν σαράι για να περάσουν τη νύχτα τους, και την επομένη, αφού προμηθευτούν τρόφιμα, να συνεχίσουν για τα πανύψηλα όρη της Χαλδίας. Εκεί τον περίμενε μαντατοφόρος του Εμίν εφέντη που τον προσκαλούσε να πάει στο Ισπίρ να τον συναντήσει για κάποιο πολύ σοβαρό λόγο. Ο Σουλεϊμάν αγάς παραξενεύτηκε από αυτή την αναπάντεχη πρόσκληση, αλλά κάτι του έλεγε μέσα του να μην αρνηθεί.

Την άλλη μέρα έδωσε οδηγίες στους ανθρώπους του караβανιού να συνεχίσουν μόνοι το ταξίδι τους στην Τραπεζούντα κι αυτός με συνοδεία τριών αντρών παρέκκλιναν, να πάνε μια μέρα δρόμο ως το Ισπίρ. Ο μαντατοφόρος του Εμίν εφέντη παρέμεινε μαζί τους και τους συνόδεψε στην πόλη.

Η μικρή επίπεδη πόλη έδειχνε τα σημάδια της παρακμής σε σύγκριση με τις γύρω πόλεις, όπως την Αργυρούπολη, το Μπαϊμπούρτ ή το Καρς. Σαφώς ήταν η φτωχότερη από τις πόλεις της περιοχής. Πέρασαν έφιπποι από τον κεντρικό δρόμο και κατευθύνθηκαν ανατολικά στα στενά σοκάκια της αγοράς. Μετά τα σκιερά σοκάκια βρέθηκαν σε μια αλάνα. Απέναντι από το μεγάλοπρεπο τζαμί του Τογκρουλσάχ, κτίσμα του 10ου αιώνα, ορθώνονταν οι μιναρέδες και γύρωθε κονάκια μέσα στο πράσινο. Ο Τούρκος μαντατοφόρος σταμάτησε μπροστά σε ένα λευκό κονάκι, περιτοιχισμένο από αυλόγυρο με ύψος περίπου δυο μέτρα.

«Εδώ είναι το κονάκι του Εμίν εφέντη».

Μ' ένα νεύμα του χεριού του άνοιξε η μεγάλη αυλόπορτα και βγήκε ένας υπηρέτης από μέσα να πάρει τα άλογά τους.

Ο Σουλεϊμάν αγάς ξεπέζεψε και ο Τούρκος, με δουλική παρότρυνση, του υπέδειξε να διαβεί την πόρτα του αρχοντικού.

Πέρασε μέσα και βρέθηκε σε έναν καταπράσινο κήπο με σιντριβάνι και κιόσκι. Προχώρησε προς την είσοδο και στα μισά του μαρμάρινου διαδρόμου άνοιξε η μεγάλη πόρτα με τα πολύχρωμα βιτρό και εμφανίστηκε ένας σαρικοφόρος Τούρκος με ένα βελούδινο μαύρο καφτάνι¹.

«Μεγάλη τιμή να δέχομαι στο σπίτι μου τον Σουλεϊμάν αγά».

«Και για μένα, Εμίν εφέντη».

Φτάνοντας κοντά, αγκαλιάστηκαν, φιλήθηκαν σταυρωτά, όπως συνηθίζοταν, και πέρασαν μέσα στο σπίτι. Τον οδήγησε στο ντιβάν χανέ² που επικοινωνούσε με όλα τα δωμάτια. Οι τσιχοι του όλοι ήταν στολισμένοι – είτε με συνδυασμούς πλακιδίων σε διάφορους σχηματισμούς και παραστάσεις λουλουδιών είτε ζωγραφισμένοι. Τα παράθυρα καφασωτά, για να μη φαίνονται απέξω, και στο μαρμάρينو δάπεδο στρωμένα πολύχρωμα χαλιά.

Ο Εμίν εφέντης τον προέτρεψε να καθίσει σ' ένα απί τα φαρδιά ντιβάνια. Ο Σουλεϊμάν αγάς κάθισε, έφερε τα πόδια του σταυρωτά και έγειρε αναπαυτικά στα χρυσοκέντητα μαξιλάρια που ήταν αραδιασμένα στον τοίχο. Σχεδόν αμέσως δυο μικρές παλακίδες τού στρώσανε ένα σοφρά με σιροπιαστά γλυκά, μια κανάτα νερό, ένα ποτήρι σερμπέτι, ένα φλιτζάνι καφέ και δίπλα του φέρανε ένα ναργιλέ.

«Καταρχήν να με συμπαθάς, αγά μου, που σε κοιβάλησα μέχρι εδώ, αλλά έχω κάποιο πρόβλημα με την υγεία μου και δεν μπορώ να μετακινηθώ».

«Μα ήθελα κι εγώ από καιρό ν' ανταμώνουμε».

«Πάει πολύς καιρός που έχω να σε δω. Από το θείο σου τον Σαΐτ αγά μαθαίνω για σένα».

1. Καφτάνι: Οθωμανικό επανωφόρι.

2. Ντιβάν χανέ: Είδος σαλονιού.

«Ο Σαΐτ αγάς μεγάλωσε πια και δεν μπορεί να ηγηθεί στα μεταλλεία και σ' όλες τις άλλες δουλειές της φαμίλιας. Γι' αυτό και τα ανέλαβα όλα εγώ».

«Το ξέρω. Κι ακούγονται πολλά για σένα· η φήμη σου φτάνει μέχρι εδώ».

«Και ποια είναι αυτή;» ρώτησε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Πως δεν έχει ξαναγνωρίσει τέτοιοι αγά η Κρώμνη. Λένε πως είσαι πολύ γενναίος και με μεγάλες ικανότητες. Χαίρεις της εκτίμησης του κόσμου, αλλά από τις Αρχές της Αργυρούπολης υπονοείται πως κάτι δεν πάει καλά με σένα. Αυτός ήταν ο λόγος να σε καλέσω εδώ».

Αισθάνθηκε το αίμα να κυλάει πιο γρήγορα μέσα του, χωρίς όμως να το δείξει στο συνομιλητή του. Ήταν αγέρωχος άντρας και δε σκιαζόταν εύκολα.

«Τι συμβαίνει, Εμίν εφέντη; Μίλα μου παστρικά», του είπε χωρίς δισταγμό.

«Πριν από μέρες είχα επίσκεψη από τον μπεϊλέρ μπέη¹ της Γκιουμούσχανε², τον Χαλίλ πασά, και στη συζήτηση που είχαμε με ρώτησε για σένα, αν ξέρω κάτι να του πω. Μου ανέθεσε να μάθω τι κρύβουν οι σχέσεις σου με τους Ρώσους».

Η ανησυχία του μεγάλωσε ακόμη πιο πολύ. Συνηθισμένος όμως να παίζει πάντα με τη φωτιά, δεν πτοήθηκε καθόλου. Το ένστικτό του λειτουργούσε πολύ γρήγορα, το ίδιο και το μυαλό του, όπως και η αποφασιστικότητά του. Αυτό τον χαρακτήριζε και δεν έκανε πίσω.

Ετοιμαζόταν να του απαντήσει, όταν άνοιξε μια πόρτα από τα διπλανά δωμάτια και εμφανίστηκε ένα κορίτσι. Το πρόσωπο του Εμίν εφέντη άλλαξε όψη, έγινε χαρούμενο και ένα πλατύ χαμόγελο εμφανίστηκε στα χείλη του. Το κορίτσι, μόλις είδε πως υπήρχε ξένος στο χώρο, έσκυψε το κεφάλι αμήχανα.

1. Μπεϊλέρ μπέης: Κυβερνήτης επαρχίας.

2. Γκιουμούσχανε: Αργυρούπολη.

«Αυτή είναι η κόρη μου, η Γκιουλ Μπαχάρ», είπε και με ένα νεύμα του χεριού του την κάλεσε να έρθει κοντά τους.

Ερχόταν με κάποια ντροπαλότητα και συνέχιζε να έχει σκυμμένο το κεφάλι, αλλά μπορούσε να διακρίνει κανείς τη χάρη που αναδυόταν από όλη της την εμφάνιση. Φορούσε ένα γαλάζιο σύνολο, με γυρτό καλπάκι στο κεφάλι και μια μαντίλα λευκή, τυλιγμένη γύρω από το πρόσωπό της. Ερχόταν ανάλαφρα, σαν να μην πατούσε στο δάπεδο.

«Θέλω να γνωρίσεις το μουσαφίρη μας, κόρη μου, τον Σουλεϊμάν αγά».

Αργά σήκωσε το βλέμμα της να τον δει. Ο Σουλεϊμάν αγάς τα 'χασε· τέτοια ομορφιά στα τριάντα τρία του χρόνια, παρόλο που ταξίδεψε τόσο πολύ και γνώρισε τόσες γυναίκες, δεν είχε ξαναδεί. Τα πράσινα μάτια της είχαν λαμπερά σμαράγδια μέσα τους. Το πρόσωπό της έμοιαζε να βγαίνει μέσα από τις Νηρηίδες του έρωτα, νόμιζες πως σχηματιζόταν από ένα δάκρυ· αυτό χαρακτήριζε και όλο το παρουσιαστικό της. Το δέρμα της λευκό, θαρρείς και βγήκε από τις πορσελάνες της Κιουτάχειας.

Ο Σουλεϊμάν αγάς δεν μπορούσε να πιστέψει στα μάτια του, είχε θαμπωθεί. Ένωσε ξαφνικά μια ατέλειωτη ευτυχία, τέτοια που όλα τα βοτάνια της Ασίας δε θα μπορούσαν να του φέρουν. Η χάρη της ολοκλήρωνε όλα τα κάλλη του κόσμου.

Το πραγματικό της όνομα ήταν Σεριφέ, αλλά ήταν τόση η ομορφιά της, που σ' όλη την περιοχή την αποκαλούσαν Γκιουλ Μπαχάρ*.

Η συνάντηση αυτή κράτησε μόνο λίγα λεπτά. Το κορίτσι χαμήλωσε πάλι το βλέμμα του και, καθώς απομακρυνόταν, άφηνε πίσω κάτι αέρινο. Ο Σουλεϊμάν αγάς δεν έπαιρνε τα μάτια του από πάνω της και νόμιζε πως βρισκόταν σε όνειρο· του φαινόταν απίστευτο αυτό που για λίγο αντάμωσε. Τον συνέφερε όμως ο Εμίν εφέντης για να συνεχίσουν την κουβέντα τους.

(*) Γκιουλ Μπαχάρ: Ρόδο της άνοιξης.

Κάθισε ακόμη δυο ώρες εκεί με την ελπίδα να την ξαναδεί. Κι όλο πεταγόταν όταν άκουγε κάποιον να έρχεται στο ντιβάν χανέ. Στο μεταξύ αντέκρουσε όλα τα υπονοούμενα που άφηνε να εννοηθούν ο Εμίν εφέντης από τις έμμεσες κατηγορίες του μπεϊλέρ μπέη.

Τέτοιου είδους συναλλαγές έχουν και τα ανταλλάγματά τους. Ο Εμίν εφέντης μίλησε για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε με τα οικονομικά και ζήτησε από τον Σουλεϊμάν αγά να τον βοηθήσει, πρόταση που τη δέχτηκε γιατί τον ένοιαζε πολύ να αποσιωπήσει αυτές τις φήμες γύρω από τις συναλλαγές του με τους Ρώσους. Άλλωστε γι' αυτή την αιτία τού έκαψαν το κονάκι πριν από έξι χρόνια, για αντίποινα, επειδή στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο φάνηκε να ακολουθεί τους Ρώσους όταν κατείχαν το βορειοανατολικό τμήμα της Μικράς Ασίας. Τότε είχε χάσει και τη μητέρα του στη μεγάλη φωτιά.

Ο δρόμος της επιστροφής για την Κρώμνη πλάγιαζε δίπλα από τον Άκαμψη ποταμό, εκεί που τελειώνει η οροσειρά του Παρυάδρη και χωρίζει στα δύο την περιοχή – τη βορινή πλευρά προς τον Εύξεινο Πόντο και τη νότια προς τη Μεσόγειο. Σε όλη τη διαδρομή μέσα του κυριαρχούσε ένα δυνατό συναίσθημα και σκεφτόταν συνέχεια την αιθέρια ύπαρξη που είχε γνωρίσει. Και μόνο η θύμησή της ήτανε στολίδι της σκέψης του. Τη σκεφτόταν κάθε στιγμή. Τα βάσανα και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε ως τότε μεμιάς άδειασαν. Μετά από μισή μέρα πήραν τα στενά και κακοτράχαλα μονοπάτια των βουνών και για δυο μέρες, μέχρι να φτάσουν αργά στην Κρώμνη, ήταν λιγομίλητος.

Όταν έφτασε μπροστά στο νεόχτιστο, τριώροφο και μεγαλόπρεπο κονάκι* της φαμίλιας του, υποσυνείδητα αισθάνθηκε να μεταφέρει και την Γκιουλ Μπαχάρ μαζί του. Πρωτόγνωρο συναίσθημα γι' αυτόν.

(*) Κονάκι: Μεγαλοαστικό σπίτι.

Πέντε χρόνια χρειάστηκαν για να αποπερατωθούν οι πολυπληθείς εργασίες του κτίσματος πάνω στα απομεινάρια του παλιού καμένου σπιτιού. Το κονάκι είχε συμβολική αξία στην Κρώμνη. Και οι κάτοικοί της έλεγαν πως με τον καιρό, κι αν ακόμα γκρεμιστούν όλα τα σπίτια, αυτό θα έστεκε όρθιο. Ήταν ζωντανή μαρτυρία της υπόστασης που είχε η οικογένεια στην Κρώμνη και στην Τραπεζούντα. Χτίστηκε σε μια πλαγιά της Κρώμνης, πάνω από το ποτάμι με τα καθαρά κρυστάλλινα νερά, που ερχόταν από τις κορυφές και κυλούσε γοργά για να συναντήσει μετά από μερικά χιλιόμετρα τον Πυξίτη ποταμό, ο οποίος κατέληγε στον Εύξεινο Πόντο.

Το έχτισαν τεχνίτες από τη Σάντα, οι καλύτεροι της περιοχής, με πωρόλιθο στο χρώμα της σβησμένης ώχρας από τα νταμάρια της Μπαϊμπούρτ. Καραβάνια με πενήντα μουλάρια στη σειρά έκαναν αμέτρητες διαδρομές στα δύσβατα μονοπάτια για να μεταφέρουν με κοφίνια τις πέτρες.

Ζωγράφοι από την Οδησό ήρθαν και ζωγράφισαν με πολλές παραστάσεις τους χώρους της υποδοχής και το χαγιάτι, που έπιανε όλο το ισόγειο. Μαραγκοί και γλύπτες ονομαστοί από τα Σούρμενα έφτιαξαν όλη την επίπλωση και τα κουφώματά του. Τα παράθυρά του ήταν μεγάλα και ψηλά με μαρμάρινα περβάζια. Ο πρώτος όροφος είχε το ντιβάν χανέ, το γραφείο του Σουλεϊμάν αγά και δυο ακόμα κάμαρες. Ο δεύτερος όροφος είχε τέσσερα υπνοδωμάτια και ένα μικρό μπαλκόνι με αγνάντι την απεραντοσύνη του τόπου. Από εκεί μπορούσες να δεις τις αμέτρητες κορυφές των βουνών, τις πλαγιές και τα καταπράσινα παρχάρια*.

Στη μεγάλη έγκλειστη αυλή υπήρχαν διάφορα κτίσματα, στάβλοι, αποθήκες και σπίτια για το υπηρετικό προσωπικό.

Τον πατέρα του ο Σουλεϊμάν αγάς δεν τον γνώρισε ποτέ – είχε σκοτωθεί όταν αυτός ήταν μικρός ακόμα, αφήνοντας μια εικόνα θαμπή στη μνήμη του. Τώρα ζούσε με όσους είχαν απο-

(*) Παρχάρια: Λιβάδια.

μείνει, με τον αδερφό του πατέρα του, τον Σαΐτ αγά, και την ξαδέρφη του την Αφιάτ, μοναδικό παιδί του Σαΐτ αγά. Ο θεός του τον είχε σαν γιο του, τον μεγάλωσε με αρχές και με παιδεία. Έγινε μεταλλουργός και δούλεψε στα μεταλλεία της οικογένειάς. Αργότερα, βλέποντας τις ικανότητες του ανεψιού του, ο Σαΐτ αγάς τού ανέθεσε να διαχειριστεί όλο το βίος της οικογένειας. Χρίστηκε μέγας άρχων αρχιμεταλλουργός από την Υψηλή Πύλη, μια θέση ζηλευτή και ισχυρή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι αρχιμεταλλουργοί κρατούσαν στα χέρια τους την οικονομική ευρωστία του οθωμανικού κράτους και ήταν τροφοδότες του θησαυροφυλακίου της Πύλης. Οι οίκοι τους ήταν τέλεια μέγαρα, θαύματα πολυτέλειας και καλλιτεχνίας, εντευκτήρια πλουσίων και φτωχών, καταφύγια των αδυνάτων και κέντρα λήψης εθνικών αποφάσεων με σωτήριες ενέργειες. Το κονάκι ήταν το διαχειριστικό κέντρο της μεταλλουργίας των χρυσοφόρων ορυχείων της Κρώμνης, που τα προϊόντα τους έφταναν από τη Βαγδάτη, την Υψηλή Πύλη και την Κωνσταντινούπολη, μέχρι απέναντι στον Εύξεινο Πόντο, στην Οδησό.

Από τότε που γύρισε πίσω ο Σουλεϊμάν αγάς, δεν μπόρεσε να ησυχάσει ούτε στιγμή. Καθώς περνούσαν οι μέρες, η Γκιουλ Μπαχάρ είχε εισβάλει ολότελα στις σκέψεις του. Ατέλειωτα βράδια παρέμενε άπνους αφού το πρόσωπό της τον ακολουθούσε διαρκώς.

Με τον καιρό άρχισε να βασανίζεται – ήθελε να την ξαναδεί ή να την έχει κοντά του. Χτυπιόταν αλύπητα, τυραννιόταν, δεν ήξερε ποιο δρόμο να ακολουθήσει στη διαιρεμένη του ζωή και αποζητούσε διαρκώς να την έχει δίπλα του. Αλλά πώς; Αυτός ήταν ένας χριστιανός, ένας τενεσούρ*, πώς να πάρει μια μουσουλμάνη;

(*) Τενεσούρ: Ονομασία που έδιναν οι Οθωμανοί για τους κρυφοχριστιανούς, θεωρώντας τους αρνησίβησους μουσουλμάνους.

Πρώτη φορά ένωθε να ρίχνεται στο χορό του έρωτα. Καίγονταν τα σωθικά του που την ποθούσε τόσο πολύ, και γίνηκε μαρτύριο η ζωή του όταν συγκρουστήκαν οι δυο κόσμοι του· γιατί κουβαλούσε επάνω του δυο κόσμους: να είναι φανερά μουσουλμάνος, και κρυφά να έχει βαθιά πίστη στο Χριστό.

Ο κρυπτοχριστιανισμός στη Μικρά Ασία υπήρξε αποτέλεσμα βίας και εξαναγκασμού από τους κατακτητές Οθωμανούς και πιο πολύ ακόμα από τους τοπικούς διοικητές των επαρχιών. Σε αρκετές περιπτώσεις οι χριστιανοί δεν είχαν καθόλου δικαιώματα και, από τις πολλές φυσικές και ψυχικές ταλαιπωρίες που υπέστησαν, οδηγήθηκαν στη διαπίστωση ότι δικαίωμα στη ζωή, στην τιμή, στην ευτυχία και στην περιουσία είχαν μόνο οι μουσουλμάνοι. Έτσι προσχώρησαν στο Ισλάμ και έπαιρναν τουρκικά ονόματα, ενώ το χριστιανικό το κρατούσαν κρυφό. Επισήμως η αρχή έγινε με τις ευλογίες του Πατριαρχείου για να περνωθούν οι πιστοί που κινδύνευαν στη Νίκαια της Βιθυνίας το 1330, όταν την κατέλαβε ο Ορχάν και την έκανε πρωτεύουσά του. Συνηθιζόταν να γίνονται γάμοι αναμεταξύ τους και ο κρυπτοχριστιανισμός περνούσε από γενιά σε γενιά.

Μια μέρα ο Σουλεϊμάν αγάς αποφάσισε να μιλήσει στο θείο του τον Σαΐτ αγά.

«Θείε, έχω κάτι πολύ σοβαρό να σου πω».

«Τι συμβαίνει, Γεώργιε;»

Γεώργιος ήταν το χριστιανικό του όνομα και αναμεταξύ τους στο σπίτι, όταν δεν υπήρχαν μουσουλμάνοι, αναφέρονταν με τα κρυφά τους ονόματα.

«Θέλω να πάρω μια μουσουλμάνη για γυναίκα μου».

Ο Σαΐτ αγάς έγινε θηρίο, πετάχτηκε ως απάνω και με οργή τού είπε:

«Τι είναι αυτά που λες, μωρέ; Είσαι δικός μας ή δεν είσαι; Πώς είναι δυνατό να φέρεις εδώ μέσα μια Τουρκάλα;»

«Άφησε να σου εξηγήσω και να σου πω τι μου συμβαίνει».

«Δε θέλω ν' ακούσω λέξη. Πώς θα κυκλοφορεί εδώ, ανάμεσα μας; Θα κρυβόμαστε και μέσα στο σπίτι μας; Όχι, Γε-

ώργιε, αυτό δε γίνεται. Τι θα πει ο κόσμος – ο Σουλεϊμάν αγάς παντρεύτηκε μια Τουρκάλα και αλλαξοπίστησε; Μωρέ, τρελάθηκες τελείως; Γι' αυτό είσαι έτσι τον τελευταίο καιρό; Μη νομίζεις πως δεν τα βλέπω. Ξέρεις πως, αν μας καταδώσει, θα χαθούν τα πάντα, θα μας τα πάρουν όλα. Άσε που διακινδυνεύεις το κεφάλι σου και τα δικά μας ταυτόχρονα. Καλά, τον εαυτό σου δεν τον σκέφτεσαι. Εμάς δε μας σκέφτεσαι καθόλου; Μια μόνο καταγγελία της στις Αρχές φτάνει για να χαθούμε τελείως, και το ξέρεις πολύ καλά αυτό».

Σ' αυτό, πράγματι, είχε δίκιο, αφού η ζωή τους διέτρεχε τον κίνδυνο να ανακαλυφθούν από τις οθωμανικές Αρχές και ο νόμος του κράτους καταδίδε σε θάνατο όσους μουσουλμάνους αλλαξοπιστούσαν. Οι ίδιοι επισήμως φέρονταν ως μουσουλμάνοι, και μόνο ως μουσουλμάνοι είχαν τη δυνατότητα να κατέχουν τις θέσεις τους και τους τίτλους ιδιοκτησίας που έφεραν από τις προηγούμενες γενιές.

Ο θεός του ήταν ανένδοτος και δεν έπαιρνε από λόγια.

Ο Σουλεϊμάν αγάς βγήκε έξω από το κονάκι και πήρε τα στενά καλντερίμια της Κρώμνης, με προορισμό τα καφενεία στη συνοικία του Αληθινού.

Οι επόμενες μέρες ήταν μαρτυρικές. Δεν έβρισκε πουθενά παρηγοριά και το κενό της Γκιουλ Μπαχάρ δεν επουλωνόταν με τίποτα. Στις σκέψεις του πάλευαν ένα σωρό ερωτήματα· προσπαθούσε να ενεργήσει με σύνεση, όμως συγκρουόταν με το δυνατό συναίσθημα του έρωτα. Ο θεός του κρυφά τον παρατηρούσε και καταλάβαινε που τυραννιόταν. Στην αρχή έλεγε πως θα το ξεπεράσει, αλλά, όσο περνούσε ο καιρός, τα πράγματα αντί να καλύτερεύουν, όπως πίστευε, πήγαιναν προς το χειρότερο.

Ένα βράδυ ο Σουλεϊμάν πήγε στο σπίτι του μουλά Γιουσέφ, που ήταν στην παρακάτω ενορία, να τον συμβουλευτεί.

«Πνευματικός άνθρωπος είναι, κάτι θα ξέρει», σκέφτηκε.

Χτύπησε την πόρτα του σπιτιού, που σε λίγο άνοιξε και εμφανίσθηκε μπροστά του η γυναίκα του μουλά. Τον αναγνώρισε αμέσως.

«Θα ήθελα το μουλά Γιουσήφ».

«Περάστε, αγά μου, στο σπιτικό μας. Μέσα είναι ο μουλάς».

Μόλις πέρασε μέσα, εμφανίστηκε και ο μουλάς, απορημένος από τη νυχτερινή επίσκεψη.

«Παπα-Γρηγόρη, θέλω να σου μιλήσω για ένα πολύ σοβαρό θέμα», του είπε με διαφαινόμενη ανησυχία.

«Έλα, παιδί μου Γεώργιε, κάθισε».

Ο μουλάς της Κρώμνης ήταν κι αυτός κρυφοχριστιανός. κρατούσε τα σκήπτρα και των δύο θρησκειών. Πήγαινε στο τζαμί και κρυφά έφτιαχνε προσευχές προς το Χριστό, υμνώντας έναν και μοναδικό Θεό.

Η πρεσβυτέρα διακριτικά έφυγε από το χαγιάτι και έμειναν μόνοι τους.

«Έχω πολύ μεγάλο σεβντά μέσα μου, παπα-Γρηγόρη. Αγαπάω μια μουσουλμάνα και θέλω να την κάνω γυναίκα μου, και δεν ξέρω τι να κάνω».

Του ανέλυσε με λίγα λόγια όσα του συμβαίνουν, αναμένοντας τις σοφές συμβουλές του.

«Να την πάρεις, παιδί μου Γεώργιε, και να φροντίσεις να τη φέρεις με το μέρος σου, να γίνει χριστιανή».

«Κι αν δε δεχθεί;»

«Αν σ' αγαπάει, θα το κάνει. Αυτές οι καταστάσεις φέρουν μεγάλες δυσκολίες στην κρυφή ζωή που κάνουμε. Έχουν δει πολλά τα μάτια μου και τέτοια έχουν ξαναγίνει. Στη ζωή όλα μπορούν να συμβούν. Πήγαινε τώρα, κι εγώ θα προσευχηθώ να σου δώσει φώτιση ο Θεός. Θα κάνεις αυτό που ορίζει η καρδιά σου».

Ο παπα-Γρηγόρης τον γνώριζε από μικρό παιδί και ήξερε πως, όταν έβαζε στόχους, τους εκπλήρωνε πάση θυσία.

Στην Κρώμνη όμως κάτι ανάλογο δεν είχε ξαναγίνει ποτέ.

Από το σπίτι του μουλά έφυγε ενθαρρυσμένος, αφού του σήκωσε το βάρος που κουβαλούσε εδώ και τρεις μήνες. Διαλύθηκαν οι αμφιβολίες του μήπως σκεφτόταν λανθασμένα. Συμ-

φωνούσε με τη λογική του Σαΐτ αγά, αλλά οι λόγοι της καρδιάς του δε συμβάδιζαν μ' αυτή. Πήγε στον καφενέ να συναντήσει το φίλο και ξάδερφό του, τον Αζίζ αγά, που καθόταν ανάμεσα στους λιγοστούς θαμώνες. Μόλις μπήκε μέσα, όλοι σηκώθηκαν να τον χαιρετήσουν. Ο Αζίζ αγάς πλησίασε κοντά του και πήγαν κάπου απόμερα για να μιλήσουν χωρίς την παρουσία των άλλων. Στο φίλο του εκμυστηρευόταν τα προσωπικά του ζητήματα, τις ανησυχίες του για την Γκιουλ Μπαχάρ και τη φλόγα που είχε στην ψυχή του. Ήταν συνομήλικοι, με μακρινή συγγένεια, κι ήξερε τη δουλειά στα μεταλλεία αφού κι αυτός είχε ένα μικρό μερίδιο στην επιχείρηση.

«Σε βλέπω διαφορετικό σήμερα», του είπε.

«Πήρα τις αποφάσεις μου, ξάδερφε, και αποφάσισα να κάνω το μεγάλο βήμα. Μόνο αυτή κάνει για τη ζωή μου και καμιά άλλη».

«Μεγάλες φουρτούνες θα φέρεις στην Κρώμνη. Ο Σαΐτ αγάς τι λέει;»

«Δεν είμαι σε θέση να ρωτήσω κανέναν. Θα του ανακοινώσω την απόφασή μου και θα υποσχεθώ πως η Γκιουλ Μπαχάρ θα γίνει χριστιανή. Δε θα σηκώσω άλλη καθυστέρηση».

«Τι να σου πω; Αφού τη θέλεις τόσο πολύ, κάν' το».

«Μια από τις μέρες αυτές θέλω να πας στο Ισπίρ να βρεις τον Εμίν εφέντη και να του μεταφέρεις μήνυμα από μένα. Εάν δέχονται την πρότασή μου και εάν συμφωνήσουν, να κανονίσεις τι ζητάνε για να μου τη δώσουν».

Μετά από τον καφενέ πήγε στο κονάκι. Φώναξε τους οικείους του και –χωρίς περιστροφές– τους ανακοίνωσε την απόφασή του. Την έθεσε τελεσίδικα και δεν τους άφησε να εκφέρουν άποψη. Ο θείος του στραβομουτσούνιασε, θύμωσε, αλλά, μην έχοντας τη δυνατότητα να τον μεταπείσει, κατάπιε την οργή του. Ο Σουλεϊμάν αγάς υποσχέθηκε πως θα επωμισθεί όλο το βάρος για ό,τι προκύψει.

Ύστερα από δυο μέρες έστειλε τον Αζίζ αγά μαζί με πλούσια δώρα στο Ισπίρ.

Στο κονάκι του Εμίν εφέντη το μαντάτο ήρθε με μεγάλη χαρά και ο ίδιος απορούσε για την τύχη της κόρης του. Όταν το 'μαθε η Γκιουλ Μπαχάρ, ένωσε ένα βαθύ σκίρτημα στην καρδιά της. Με τη φαντασία της ήρθε δίπλα σ' αυτό τον άντρα με το ωραίο παρουσιαστικό. Τον θυμόταν. Θυμόταν τον τρόπο που την κοιτούσε τότε, σαν ένα χάδι να έβγαινε μέσα από τα εκφραστικά του μάτια, και κάποια βράδια τον είχε ονειρευτεί. Ενστικτωδώς κοντά του ένωθε σιγουριά.

Ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν άντρας μελαχρινός με σκούρα μαύρα μάτια. Φυσιογνωμία αρρενωπή και επιβλητική. Από το ελκυστικό πρόσωπό του μετέδιδε θετική ενέργεια, παρ' όλη την αυστηρότητα που είχε το κοίταγμά του. Γενικά προκαλούσε την προσοχή του κόσμου. Ήταν από τους ανθρώπους εκείνους που δεν είχαν δουλοπρέπεια, αλλά μορφή ελεύθερη με απότομο και υπερήφανο χαρακτήρα, σημάδια που τον έκαναν να μην υποχωρεί στα εμπόδια που παρουσιάζονταν μπροστά του.

Τέσσερις μέρες έκανε να γυρίσει ο Αζίζ αγάς από το Ισπίρ. Και ο ίδιος μαγεύτηκε από την ομορφιά της Γκιουλ Μπαχάρ, αλλά και από άλλες καλλονές που συνάντησε εκεί. Φημίζονταν οι γυναίκες του Ισπίρ για τα κάλλη τους σε όλη τη Χαλδία.

Ο Σουλεϊμάν αγάς τον περίμενε να επιστρέψει με μεγάλη αγωνία. Το απόγευμα κατέφθασε στο κονάκι για να μεταφέρει τα χαμπέρια.

Τον υποδέχθηκε η Αφιτάπ και τον συνόδεψε στο γραφείο, όπου βρισκόταν ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Τι νέα μάς φέρνεις, ξάδερφε;» τον ρώτησε μόλις τον είδε.

«Τα νέα από εκεί είναι καλά. Δέχθηκαν με μεγάλη προθυμία».

«Η Γκιουλ Μπαχάρ πώς το δέχθηκε;»

«Την πρόσεξα ιδιαίτερα και την είδα κρυφά να χαίρεται».

«Είναι τόσο όμορφη όσο λένε;» ρώτησε η Αφιτάπ.

«Ναι, Βασιλική, είναι πανέμορφη. Τον δικαιολογώ το Γεώργιο που ήρθε σε τέτοιο σημείο, να τη θέλει τόσο πολύ».

Βασιλική ήταν το ρωμαϊκό όνομα της Αφιτάπ.

«Είμαι πολύ περίεργη να τη δω. Κι ακόμα πιο περίεργη να δω πώς θα 'μαστε μέσα στο κονάκι μετά, με τους μεγαλύτερους να ωρύονται».

«Όλα θα πάνε καλά, Βασιλική», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς με σιγουριά. «Με ένα τέτοιο λουλούδι να ομορφαίνει το κονάκι μας τίποτε δεν μπορεί να πάει στραβά. Αυτό μου λέει μια φωνή μέσα μου».

«Μακάρι», είπε εκείνη αναστενάζοντας.

«Τα κανόνισες όλα εκεί πέρα, Κυριάκο;» τον ρώτησε ο Σουλεϊμάν αγάς, εννοώντας τα αντίτιμα.

«Ναι. Και θα σ' τα πω αναλυτικά», είπε και γύρισε να κοιτάξει την Αφιτάπ.

«Κατάλαβα», επενέβη η Αφιτάπ. «Τώρα πρέπει να φύγω».

Έφυγε κλείνοντας πίσω της την πόρτα. Ο Αζίζ αγάς τού εξήγησε με όλες τις λεπτομέρειες όσα είδε στο Ισπίρ, όσα συνέβησαν εκεί, καθώς και τα ανταλλάγματα που ζήτησε ο Εμίν εφέντης.

Σαράντα καμήλες πήγαιναν από την Κρώμνη στο Ισπίρ, φορτωμένες με δώρα, με σπάνια κοσμήματα από την Τραπεζούντα για να στολίσουν τη νύφη, και εκατό μεγάλα πουγκιά με γρόσια. Ο Σουλεϊμάν αγάς αγέρωχος προπορευόταν με το αράπικο καφετί μεγαλόσωμο άλογό του, ντυμένος με τα μεταξωτά σαρίκια του, το λευκό τουρμπάνι στο κεφάλι με το ασημένιο έμβλημα του αρχιμεταλλουργού, και με τ' άρματα ζωσμένος στο ζωνάρι. Πήγαινε να εκπληρώσει έναν από τους μεγαλύτερους πόθους της ζωής του. Ζούσε μ' αυτό το σκοπό και τώρα αισθανόταν υπερήφανος για το τόλμημά του. Ανυπομονούσε να δει το λουλούδι του Ισπίρ.

Είχε σουρουπώσει όταν έφτασαν. Ο ήλιος του καλοκαιριού είχε πέσει πίσω από τα βουνά του Παρυάδρη και ένα δροσερό αεράκι ερχόταν από δυτικά στην πόλη, καθώς έμπαινε το караβάνι με τις καμήλες, σε σειρά δεμένες μεταξύ τους, από την πρώτη

θολωτή πύλη. Ο Σουλεϊμάν αγάς με τον Αζίζ αγά οδηγούσαν όλο το συρφετό στα στενά σοκάκια για το σαράι του Εμίν εφέντη. Ο κόσμος έβγαινε από τα σπίτια και τα μαγαζιά και χαιρετούσε, και τα παιδιά τούς ακολουθούσαν ζητώντας τους μπαξίσι.

Κι επειδή τα νέα μεταδίδονται γρήγορα στην πόλη, όταν έφτασαν στο σαράι, ήδη τους περίμεναν. Οι πόρτες διάπλατα ανοιχτές και ο Εμίν εφέντης τούς υποδέχθηκε με τιμές. Πέρασαν μέσα και κάθισαν στο ντιβάν χανέ.

«Με χαρά δεχτήκαμε, Σουλεϊμάν αγά, την πρότασή σου· είμαι πολύ περήφανος που θα σου δώσω την κόρη μου».

«Θέλω να σε διαβεβαιώσω πως θα ζήσει σαν βασίλισσα. Ποτέ δε θα της λείψει τίποτα».

«Το ξέρω».

«Έχω φέρει τα αντίφερνα* και δώρα αντάξιά σου κι αντάξια της φαμίλιας σου».

Ανυπομονούσε να τη δει, αλλά σκέφτηκε πως έπρεπε να περιμένει. Την ένιωθε να βρίσκεται παντού στο χώρο – σαν να μύριζε το άρωμά της. Παρατήρησε τον Εμίν εφέντη να γέρνει το κεφάλι και να κοιτάζει το υπηρετικό προσωπικό που βρισκόταν απόμερα. Ένευσε, με ένα ελαφρό κούνημα του κεφαλιού, σαν να έδινε μια προσταγή.

«Πώς ήταν το ταξίδι σας;» τον ρώτησε μετά.

«Αυτές οι εποχές είναι καλές για τα καραβάνια. Και προσπαθούμε να τις εκμεταλλευτούμε, γιατί το χειμώνα με τα χιόνια είναι πολύ δύσκολο να μετακινηθούμε. Την κούραση την υπομένουμε, μάθαμε έτσι...»

Πριν προλάβει να ολοκληρώσει, εμφανίστηκε η Γκιουλ Μπαχάρ και αμέσως άλλαξε όλη η ατμόσφαιρα στο χώρο. Τα βλέμματά τους συναντήθηκαν καθώς εκείνη ερχόταν με ανάλαφρα βήματα. Ήταν ένα όνειρο, ένιωσε να έρχεται ένα δώρο που του 'χε ταμένο ο Θεός. Όλοι οι λογισμοί που τριγυρνούσαν στο μυαλό του χάθηκαν μεμιάς.

(*) Αντίφερνα: Προγαμιαία δωρεά.

«Αυτό είναι θαύμα Θεού», σκέφτηκε.

Είχε σχυμμένο ελαφρά το κεφάλι της, αλλά όχι τόσο όσο την προηγούμενη φορά. Φορούσε ένα μικρό στρογγυλό σκουφάκι και απ' αυτό έφευγαν ταινίες από λεπτό μετάξι που τύλιγαν το κεφάλι και περιμετρικά το πρόσωπό της. Ένα διάφανο πέπλο άφηνε να διακρίνονται οι γραμμές του προσώπου της και τα υγρά μάτια της. Τα μαλλιά της έπεφταν στην πλάτη σε πλεξούδες με μαργαριτάρια και πολύχρωμες κορδέλες. Στο μέτωπο είχε δεμένο ένα χρυσό κόσμημα με μικρά ρουμπίνια να κρέμονται περίτεχνα, σαν δροσοσταλίδες, φτιαγμένο με την άριστη τέχνη των χρυσοχόων της Αργυρούπολης. Το μεταξένιο γαλάζιο και λευκό σύνολο, που αγχάλιαζε το κορμί της, ήταν τόσο άνετο και απαλό, που ανέμιζε στο περπάτημά της, όπως και η λευκή παντελόνα της, που κατέληγε στα χρυσοποίκιλτα πασουμάκια της.

Έφτασε κοντά του και υποκλίθηκε. Εκείνος αργά σηκώθηκε από το ντιβάνι, έκανε δυο βήματα και στάθηκε μπροστά της. Ακούμπησε το χέρι του ελαφρά κάτω από το πιγούνι της για να την αναγκάσει να σηκώσει το κεφάλι. Η πρώτη τους επαφή. Δειλά εκείνη ανταποκρίθηκε αμήχανα.

Τα μάτια της ήταν ζεστά και τον κοίταζε επίμονα. Ήταν μια φαντασμαγορία. Τον έτρωγε όμως και η αγωνία εάν τον ήθελε πραγματικά, γι' αυτό κι ευθύς τη ρώτησε:

«Γκιουλ Μπαχάρ, θέλω να μου απαντήσεις από την καρδιά σου εάν θέλεις να γίνεις γυναίκα μου, και όχι επειδή σ' το προστάζει ο πατέρας σου».

Εκείνη δίστασε για λίγο και η καρδιά του Σουλεϊμάν αγάπηγε να σπάσει.

«Ναι, από την καρδιά μου θέλω να γίνω γυναίκα σου και να με πάρεις στο κονάκι σου», του είπε με βεβαιότητα και ένα τρυφερό χαμόγελο σχηματίστηκε στα υπέροχα χείλη της.

Ο Σουλεϊμάν αγάς τής έπιασε το χέρι και της είπε θωπευτικά:

«Θα κάνω τα πάντα για να είσαι ευτυχισμένη».

Τότε ήρθε και ο πατέρας της κοντά τους, δίνοντάς τους πολλές ευχές να ζήσουν ευτυχισμένα, πλουσιοπάροχα και με πολλά παιδιά.

Τη μεθεπόμενη μέρα και κατά το μουσουλμανικό τρόπο έγινε ο γάμος στο σαράι. Σε όλο αυτό το διάστημα η Γκιουλ Μπαχάρ έλειπε από το σαράι ως είθισται.

Το μεσημέρι ήρθε με ένα νυφικό παϊτόνι. Ήταν καλυμμένη με πέπλα και φορούσε ένα κόκκινο φόρεμα από μουσελίνα, γεμάτο με κεντίδια, φερμένο από τη Μεσοποταμία, και μια φανταχτερή τιάρα στο κεφάλι. Διέσχισε ένα τούνελ φτιαγμένο από μετάξι μέχρι την εξώπορτα και δεν της επιτρεπόταν να κοιτάξει τριγύρω. Τη συνόδευε η θεία της η Αϊσούν χανούμ, αδερφή του πατέρα της. Οδηγήθηκε σ' έναν οντά ειδικά διαμορφωμένο για την περίπτωση, και κάθισε στο νυφικό θρόνο.

Όσες γυναίκες υπήρχαν εκεί άρχισαν να σιγοτραγουδούν και τρεις τυμπανιστές χτυπούσαν ελαφρά τα τύμπανά τους.

Σε λίγο μπήκε μέσα ο Σουλεϊμάν αγάς και προχώρησε προς τη νύφη με αργά βήματα. Σαν έφτασε κοντά της, ανασήκωσε το πέπλο που κάλυπτε το πρόσωπό της. Από το σώμα της αναδινόταν το άρωμα της χένας και του τριαντάφυλλου. Οι κινήσεις του Σουλεϊμάν ήταν απαλές, σαν να δίσταζε να αγγίξει αυτό το στολίδι. Ήταν η πιο κρίσιμη στιγμή και είχε το δικαίωμα να αρνηθεί εάν δεν τον ευχαριστούσε. Κατέβασε το πέπλο, έβαλε το χέρι στο ζωνάρι του και έβγαλε ένα πουγκί γρόσια, που το πέταξε προς τις γυναίκες που παρακολουθούσαν τη σκηνή – δείγμα πως εξέφραζε την αποδοχή του.

Τα μάτια της Γκιουλ Μπαχάρ είχαν μια λάμψη, θαρρείς και ερχόταν από τα πιο όμορφα σμαράγδια του κόσμου. Τις τελευταίες μέρες ένιωθε μια όλο και μεγαλύτερη έλξη γι' αυτόν, ριγούσε όταν τον σκεφτόταν. Την ώρα της τελετής τον κοιτούσε με μεγάλο πόθο.

Αφού τελείωσε η τελετή του γάμου, ο Σουλεϊμάν αγάς τής

έπιασε το χέρι και βγήκαν μαζί έξω από το μεγάλο οντά. Επακολούθησαν γιορτές και πανηγύρια. Αργά το βράδυ τον οδήγησαν στη νυφική κάμαρη.

Η Γκιουλ Μπαχάρ ήταν ξαπλωμένη στο μεγάλο κρεβάτι και τον περίμενε. Έκλεισε πίσω του την πόρτα και προχώρησε στη νυφική κάμαρη, χωρίς να παίρνει το βλέμμα του από πάνω της – έμοιαζε με ένα από τα ουρί του παραδείσου. Κάθισε στην άκρη του κρεβατιού μην ξέροντας από πού ν' αρχίσει. Βλέποντας το δισταγμό του, η Γκιουλ Μπαχάρ σηκώθηκε, έκανε ένα γύρο από το κρεβάτι και σταμάτησε μπροστά του. Φορούσε ένα αραχνοϋφαντο λευκό νυχτικό από ταφτά, δεμένο στον υπέροχο λαιμό της, και ήταν τόσο χυτό, που κρεμόταν μέχρι το δάπεδο, αφήνοντας διακριτικά να φαίνονται οι πτυχές του σώματός της.

Έλυσε τον κόμπο του νυχτικού και εκείνο έπεσε κάτω, αφήνοντας έκθετο το κατάλευκο κορμί της. Το σώμα της έμοιαζε να είναι φτιαγμένο από πορσελάνη ή σμιλεμένο θαυμάσια από αρχαίο Έλληνα γλύπτη.

Ο Σουλεϊμάν αγάς είχε εκστασιαστεί· σηκώθηκε, την αγκάλιασε τρυφερά και εκείνη αφέθηκε στα χάρδια του. Η φλόγα μέσα του κόντευε να τον κάψει ολότελα.

Έσκυψε και τη φίλησε ελαφρά. Συνέχισε να τη φιλά με τον ίδιο τρόπο σε όλο το πρόσωπό της, ενώ εκείνη είχε κλείσει τα μάτια και δεχόταν το χάδι των φιλιών του. Η ανάσα της άλλαξε σε ανεπαίσθητους αναστεναγμούς. Μετά τη σήκωσε στα δυο του χέρια, την κράτησε σαν πολύτιμη κινέζικη πορσελάνη, αναλογιζόμενος προς στιγμή αν ήταν αλήθεια αυτό που ζούσε ή αν ονειρευόταν, και την απόθεσε στο κρεβάτι. Κοιτάζοντάς την ολόγυμνη, ξαπλωμένη πάνω στα ατλαζένια σεντόνια, με τα μακριά λυμένα μαύρα μαλλιά της, θαμπώθηκε. Νόμιζε πως του έστελνε έναν άγγελό του ο Θεός.

ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΜΙΑ ΒΔΟΜΑΔΑ ΓΛΥΚΙΑΣ ΜΕΘΗΣ και ατέλειωτων γιορτών, πήραν το δρόμο για την Κρώμνη. Ο Σουλείμάν αγάς επέστρεφε με ένα σφίξιμο μέσα του, που μεγάλωνε όλο και πιο πολύ καθώς πλησίαζαν.

Όλοι περίμεναν με περιέργεια να δουν την Γκιουλ Μπαχάρ, και κυρίως οι κρυφοχριστιανοί που ήξεραν γι' αυτό το αναπάντεχο και παρακινδυνευμένο γεγονός.

Ήταν μια βραδιά με πανσέληνο όταν η πομπή μπήκε στα κατηφορικά δρομάκια της. Το καλοκαιρινό φεγγάρι, ολόφωτο, έλουζε με ένα ασημένιο άπλετο φως τον τόπο. Το κονάκι τους δέσποζε ψηλά, ανάμεσα στα σπίτια. Ο Σαΐτ αγάς μέσα καθόταν σε αναμμένα κάρβουνα. Όλες αυτές τις μέρες τον έτρωγε η στενοχώρια για το τι μπορεί να προκαλέσει αυτή η ενέργεια του ανεψιού του. Σκεφτόταν διαρκώς το χειρότερο – να αποκαλυφθούν και να τιναχθούν όλα στον αέρα. Να τους πάρουν ό,τι είχαν δημιουργήσει τρεις γενεές τώρα και, το χειρότερο, ο κίνδυνος να χάσουν τα κεφάλια τους. Ήταν προδιαγεγραμμένο εάν συνέβαινε αυτό το ενδεχόμενο. Προσπαθούσε να διώξει αυτή την εκδοχή, να σκεφτεί με σύνεση και να περιμένει πρώτα να δει τη νύφη. Δεν μπορούσε όμως να ησυχάσει, τον

έτρωγε η αγωνία και όλο αναρωτιόταν γιατί ο Σουλεϊμάν αγάς τα διακινδύνεψε όλα αυτά για μια γυναίκα.

Είχαν αποφάσει μαζί με την κόρη του την Αφιτάπ, όταν άκουσαν τις οπλές των αλόγων να χτυπούν τις πλάκες έξω στην αυλή, και διάφορες φωνές να καλωσορίζουν τους ερχόμενους. Κατάλαβαν αμέσως. Η Αφιτάπ σηκώθηκε και έτρεξε στην εξώπορτα. Οι νεόνυμφοι είχαν ξεπεζέψει και κατευθύνονταν προς τα κει, όταν φάνηκε η Αφιτάπ.

Ο Σουλεϊμάν αγάς σύστησε τις δυο γυναίκες και πέρασαν στο εσωτερικό. Ο Σαΐτ αγάς στεκόταν όρθιος στο χαγιάτι, περιμένε εναγωνίως.

«Θείε μου, να σου γνωρίσω τη γυναίκα μου, την Γκιουλ Μπαχάρ».

Ο Σαΐτ αγάς την εξέταζε από την κορυφή μέχρι τα νύχια καθώς εκείνη πλησίαζε κοντά του. Δεν αποκρίθηκε αμέσως, αποροφημένος όπως ήταν να την παρατηρεί σχολαστικά. Την κοίταξε ίσια στα μάτια μήπως μπορέσει να διαπιστώσει κάτι βαθύτερο. Εντέλει περίμενε να αντικρίσει κάτι τελείως διαφορετικό, ταυτόσημο των δεινών που συλλογιόταν τόσο καιρό, και αντίκριζε ένα κορίτσι που τον αφόπλισε με τη χάρη της και που τον κέρδισε με τη ζεστασιά των ματιών της. Αισθάνθηκε περίεργα.

«Καλώς ήρθες, κόρη μου, στο κονάκι μας», είπε με κάποια ίχνη δισταγμού.

«Θέλουμε την ευχή σου, θείε μου. Εσύ είσαι ο πατέρας για μένα τώρα και την περιμένω».

«Να έχετε την ευχή μου και την ευχή του Θεού».

«Όλα θα πάνε καλά, θα δεις», του είπε με σιγουριά ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Μακάρι, το εύχομαι».

Τότε επενέβη η Αφιτάπ, για να σπάσει την τεταμένη ατμόσφαιρα, και χαρούμενα πρότεινε στη νεόφερτη να της δείξει το κονάκι. Την πήρε από το χέρι με οικειότητα και απομακρύνθηκαν στους επάνω ορόφους για να την ξεναγήσει στο καινούριο της σπιτικό.

Είχαν περάσει σχεδόν δυο μήνες από τότε που πρωτοήρθε η Γκιουλ Μπαχάρ στο κονάκι· ήδη είχε προσαρμοστεί στην καινούρια της ζωή και με έκδηλο ενθουσιασμό κυκλοφορούσε στο μεγάλο σπίτι. Αισθανόταν θαυμάσια κοντά στη μεγαλύτερη κατά δυο χρόνια Αφιτάπ, που πλέον την αντιμετώπιζε ως αδερφή της. Ένα γνώρισμα που δεν είχε ξαναζήσει. Ήταν μόνιμως δίπλα της, σαν να την προστάτευε – άλλωστε είχε και όλα τα στοιχεία που τη χαρακτήριζαν ως αντρογυναίκα. δε χαμπάριζε εύκολα και, μολονότι γυναίκα, είχε μεγαλύτερο δυναμισμό από πολλούς άντρες. Ψηλή, λυγερόκορμη, με μακριά μαύρα μαλλιά και με πρόσωπο σφριγηλό και κάπως μακρύ, με μελαψό δέρμα και σκούρα μάτια. Σκέτη αμαζόνα, σαν να ήταν γέννα των Αμαζόνων που κατοικούσαν εδώ σ' αυτά τα μέρη πριν την Ελληνιστική εποχή.

Όλο αυτό το διάστημα μέσα στο κονάκι επικρατούσε μια συκρατημένη ηρεμία. Κανείς δεν αναφερόταν στα χριστιανικά τους ονόματα, αν και μερικές φορές πήγε να ξεφύγει κάτι από κεκτημένη ταχύτητα. Όμως όλη αυτή η κατάσταση προκαλούσε δυσφορία στον Σαϊτ αγά που αγωνιούσε για τις επερχόμενες εξελίξεις. Ο Σουλεϊμάν αγάς προσδοκούσε να εγκλιματιστεί η Γκιουλ Μπαχάρ κοντά τους ένα διάστημα και μετά να δει τι θα κάνει. Διάβαζε τη σκέψη του Σαϊτ αγά κι αυτό του προκαλούσε ένα βάρος υποχρέωσης για την υπόσχεση που είχε δώσει. Τις τελευταίες δέκα μέρες επέβαλε στον εαυτό του να βρει τρόπο για να κάνει την αρχή. Όσο το επιδίωκε τόσο δεν έβρισκε τον τρόπο ή την κατάλληλη στιγμή. Κυριεύτηκε από αναστάτωση και η συμπεριφορά του προβλημάτισε την Γκιουλ Μπαχάρ. Και ένα βράδυ, όταν τον είδε στο παράθυρο της κάμαρής τους να συλλογάζεται κοιτάζοντας τα άστρα, πήγε κοντά του και τον ρώτησε:

«Τι έχεις, αφέντη μου, και έχασες το χαμόγελό σου τις τελευταίες μέρες; Μήπως σου έφταιξα εγώ; Μήπως σε λύπησε κάποιος;»

Τον κοιτούσε τόσο στοργικά, όπως στέκονταν όρθιοι μπροστά στο παράθυρο, που του έφυγαν όλες οι αναστολές. Την πήρε στην αγκαλιά του και χάιδεψε με τρυφερότητα τα λυτά της μαλλιά. Τη φίλησε στο μέτωπο και μετά βύθισε τα μάτια του μέσα στα δικά της, σαν να ήθελε να της μεταφέρει το πεδίο των συλλογισμών του. Ήταν η πιο κατάλληλη στιγμή και πήρε θάρρος να ανοίξει την ψυχή του.

«Ήρθε η στιγμή να σε ρωτήσω εάν με αγαπάς πραγματικά».

«Σ' αγαπώ, Σουλειϊμάν. Σε αγάπησα από την πρώτη στιγμή που σε είδα και είμαι ευτυχισμένη που είμαι γυναίκα σου».

«Τότε, θέλω να κάνεις κάτι για μένα».

«Στ' όνομα της αγάπης μου θα κάνω ό,τι μου πεις. Και στο θάνατο ακόμα πάω μαζί σου».

«Θέλω να δεχτείς αυτό που κουβαλάω μέσα μου. Υπάρχει ένα μεγάλο μυστικό που πρέπει να το μάθεις».

Δίστασε για λίγο κι εκείνη τον κοιτούσε με ανυπομονησία να συνεχίσει.

«Πες μου, Σουλειϊμάν, μη σταματάς», είπε αγωνιώντας.

«Έχω άλλη πίστη μέσα μου, Γκιουλ Μπαχάρ· δεν είμαι μουσουλμάνος, είμαι χριστιανός και το πραγματικό μου όνομα είναι Γεώργιος».

Η Γκιουλ Μπαχάρ δεν μπορούσε να πιστέψει αυτά που άκουγε, δεν ήξερε πώς να αντιδράσει. Τον κοιτούσε απορημένη· τρώμαξε και τα χέρια της, όπως ακουμπούσε τους ώμους του Σουλειϊμάν αγά, έπεσαν αδύναμα προς τα κάτω. Δεν μπορούσε να χωνέψει αυτό το τρομερό μυστικό· έγειρε το κεφάλι της προς το πλάι νιώθοντας ένα απέραντο κενό. Ούτε να αναρωτηθεί προλάβαινε, όλα είχαν αφαιρεθεί από μέσα της και ένα μαύρο πέπλο σκέπασε το βλέμμα της. Σχεδόν χανόταν, μαύρισε όλος ο κόσμος, της ήρθε ζάλη, αισθάνθηκε ένα μούδιασμα που παρέλυε τις δυνάμεις της και αφέθηκε να σωριαστεί. Ο Σουλειϊμάν αγάς πρόλαβε και τη συγκράτησε. Την πήρε στην αγκαλιά του και τη μετέφερε στο κρεβάτι.

«Αφιτάπ! Αφιτάπ!» φώναξε δυνατά για βοήθεια.

Η δυνατή φωνή του ξύπνησε την Αφιτάπ που τρέχοντας μπήκε μέσα στην κάμαρη.

«Τι έγινε, Σουλεϊμάν; Τι έπαθε η Γκιουλ Μπαχάρ;»

«Πρέπει να λιποθύμησε».

Πήγε κοντά της και έπιασε το πρόσωπό της. Ήταν παγωμένο· την ταρακούνησε λίγο, τη χτύπησε με το χέρι στα μάγουλα μήπως και συνέλθει, αλλά τίποτα. Πήρε την κανάτα με το νερό που ήταν δίπλα στο κομοδίνο και έριξε λίγο στο πρόσωπό της. Σε λίγο, αφού της έκανε διάφορες μαλάξεις, έδειξε να συνέρχεται. Αλλά δεν ξυπνούσε, είχε πέσει σε λήθαργο.

«Πώς λιποθύμησε η Γκιουλ Μπαχάρ;» ρώτησε η Αφιτάπ.

«Της είπα όλη την αλήθεια».

«Και της ήρθε ο ουρανός σφοντύλι, ε; Με ανησυχεί που αντέδρασε με τέτοιο τρόπο. Λες να έχουμε επεισόδια;» αναρωτήθηκε.

Και ο Σουλεϊμάν αγάς είχε προβληματιστεί με την έκβαση που πήραν τα γεγονότα. Δεν περίμενε τέτοια αντίδραση κι αυτό τον έκανε να ανησυχήσει ακόμα πιο πολύ.

Μέχρι το πρωί η Γκιουλ Μπαχάρ παρέμεινε στην ίδια κατάσταση, και πολλές φορές παραμιλούσε χωρίς να είναι καταννητά τα λόγια της. Ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν συνεχώς δίπλα της. Το πρωί, όταν την είδε να συνέρχεται και να ανοίγει τα μάτια της, ανακουφίστηκε κάπως. Πήγε κοντά της, της έπιασε τρυφερά το χέρι και της χαμογέλασε.

«Καλημέρα, Γκιουλ Μπαχάρ. Πώς είσαι;»

Τον κοίταξε κάπως αόριστα και μετά γύρισε το πρόσωπό της προς το παράθυρο. Ήταν χλωμή, φαινόταν πως δεν είχε συνέλθει ακόμα από τη χθεσινοβραδινή κρίση που πέρασε. Όλη τη νύχτα έβλεπε στον ύπνο της ακαθόριστα όνειρα και πρόσωπα σκοτεινά και αδιευκρίνιστα. Ευάλωτη καθώς ήταν, κυριεύτηκε από μια εξωφρενική κατάσταση που της προκάλούσε φοβερή ζάλη. Ένωθε να γυρίζει το κεφάλι της.

«Δεν αισθάνομαι καλά», είπε με σβησμένη φωνή.

«Δεν είναι τίποτα. Θα μείνεις ξαπλωμένη λίγες μέρες και θα περάσει», αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν αγάς στοργικά.

Τι άλλο να της πει δεν ήξερε. Ήθελε να αναφερθεί στα χθεσινά, αλλά, βλέποντάς τη σ' αυτή την κατάσταση, το μετέθεσε για αργότερα. Γιατί, εδώ που φτάσανε, έπρεπε να ξεκαθαριστούν όλα. Την άφησε υπό την προστασία της Αφιτάπ και έφυγε για τα μεταλλεία.

Η μέρα ήταν αλγεινή και προκαλούσε πολύ πόνο στην Γκιουλ Μπαχάρ, την οποία κατέτρεχαν και χτυπούσαν σαν σφυριές τα λόγια του με πάταγο: «Έχω ένα μεγάλο μυστικό... Ένα μεγάλο μυστικό». Και επαναλαμβανόταν συνέχεια: «Θέλω να το δεχτείς... Να το δεχτείς». Κάλυπτε το πρόσωπό της με τα χέρια της και έκλαιγε ασταμάτητα. Αναρωτιόταν τι να κάνει. Ν' ανοίξει την πόρτα από το σπίτι και ν' αρχίσει να τρέχει, να τρέχει, να φύγει μακριά. Άλλες φορές αισθανόταν μοναξιά. «Να μην είναι εδώ οι δικοί μου», σκεφτόταν. Χίλιοι δυο συλλογισμοί την κρατούσαν εξαντλημένη στο κρεβάτι χωρίς να μπορεί να επικρατήσει κανένας.

Το βράδυ ο Σουλεϊμάν αγάς γύρισε στο κονάκι και τη βρήκε να κοιμάται. Προτίμησε να μην ταράξει τον ύπνο της. Στο κονάκι ήταν όλοι αναστατωμένοι. Κατέβηκε κάτω όπου τον περίμεναν ο Σαΐτ αγάς και η Αφιτάπ. Ήταν και οι δυο πολύ ανήσυχοι, και πιο πολύ ο θεός του.

«Είδες που σ' τα 'λεγα, Γεώργιε», του είπε επιθετικά ο θεός του. «Αλλά εσείς δεν ακούτε, νομίζετε πως οι παλιοί μιλάνε με λόγια του αέρα. Αιώνες τώρα παραμείναμε κρυφοί, εσύ βρέθηκες τώρα να τ' αλλάξεις όλα. Εμείς μέχρι τώρα δεν ξέραμε τι κάναμε;»

«Μην τον στενοχωράς τώρα το Γεώργιο, πατέρα», είπε η Αφιτάπ, προσπαθώντας να απαλύνει την εκρηκτική διάθεσή του.

«Τι να μην τον στενοχωρήσω που όλα θα τιναχτούν στον αέρα; Τα μεταλλεία είναι μια παράδοση που βρήκαμε από τους παππούδες μας και τα κρατήσαμε με αίμα και με πολλές θυσίες. Και τώρα, για μια τρέλα του, να τα χάσουμε όλα;»

Ο Σουλειμάν αγάς μόνο άκουγε. Άλλωστε τι να πει; Κατά- λάβαινε τη στάση του θείου του.

Η ατμόσφαιρα ήταν τεταμένη όταν χτύπησε το ρόπτρο της εξώθυρας. Η Αβιδέ χανούμ, η μεσήλικη υπηρέτρια που ήταν «κομμάτι» του σπιτιού για πολλά χρόνια με την οικογένεια, έτρεξε από την κουζίνα για να ανοίξει. Ήταν ο μουλάς Γιουσήφ.

«Καλησπέρα σας».

«Έλα, παπα-Γρηγόρη, πάνω στην ώρα ήρθες», του είπε ο Σαΐτ αγάς.

«Τι έγινε και είσαστε έτσι;»

Η Αφιτάπ πήρε το λόγο και του εξιστόρησε τα δυσάρεστα γεγονότα.

Ο μουλάς Γιουσήφ, καθ' όλο το διάστημα όσο μιλούσε η Αφιτάπ, άκουγε προσεχτικά. Όλοι περίμεναν ένα λόγο του.

Παρέμεινε σκεπτικός ζυγιάζοντας τα τεκταινόμενα. Ο λόγος του ήτανε πάντοτε σεβαστός και έβγαινε μέσα από αγάπη και σωφροσύνη. Ούτε και στον ίδιο ήταν αρεστά τα όσα είχαν προκύψει.

«Τώρα ό,τι ήταν να γίνει έγινε», είπε στο τέλος. «Ο Θεός να βάλει το χέρι του για το καλύτερο. Να την έχετε από κοντά και θα δούμε».

«Τι “θα δούμε”, παπα-Γρηγόρη; Τα είδαμε», είπε με αγανάκτηση ο Σαΐτ αγάς. «Φως φανάρι είναι, δε βλέπετε πόσο άσχημα το πήρε;» είπε απευθυνόμενος σε όλους.

Η ατμόσφαιρα είχε ερεθιστεί και πάλι κατά πολύ. Όλες οι ευθύνες έπεφταν στον Σουλειμάν αγά, ο οποίος έδειχνε μεγάλο προβληματισμό.

«Παπα-Γρηγόρη», είπε κάποια στιγμή, «κάποτε μου είχες πει ότι θα μπορούσε να γίνει χριστιανή. Ακόμα το πιστεύεις ότι θα μπορούσε να συμβεί;»

«Πιστεύω πως θα υπερισχύσει μέσα της η αγάπη της για σένα. Η λογική μου λέει πως είναι η καλύτερη λύση. Εδώ που φτάσατε, νομίζω πως πρέπει, Γεώργιε, να το προτείνεις. Και να φροντίσεις στο όνομα της αγάπης σας να φωτίσεις τα σκοτάδια της».

«Μα τι λες, παπα-Γρηγόρη;» επενέβη ο Σαΐτ αγάς. «Πώς είναι δυνατό να συμβεί κάτι τέτοιο μετά από αυτό που έγινε;»

«Άγνωστοι αι βουλαί του Κυρίου», απάντησε ο παπάς. «Εσύ, παιδί μου Γεώργιε, κάνε αυτό που σου λέω, κι εγώ θα κάνω προσευχή να βάλει ο Θεός το χέρι του».

Ο Σουλεϊμάν αγάς μετά από λίγο, και ενώ έξω άρχισε να αστράφτει και να βροντάει, πήγε να της παρασταθεί. Τη βρήκε να κοιμάται βαθιά. Ξάπλωσε κοντά της και έμεινε άγρυπνος σχεδόν όλο το βράδυ καθώς η Γκιουλ Μπαχάρ είχε ανήσυχο ύπνο, με συχνούς σπασμούς. Υπέφερε και ο ίδιος βλέποντάς τη να τυραννιέται τόσο πολύ. Την είχε αγκαλιά όλη τη νύχτα, σαν να ήθελε να τη φυλάξει από κάτι κακό.

Κατά τα χαράματα τον αποπήρε ο ύπνος και είδε έναν τρομερό εφιάλτη, όπου του άρπαζαν, λέει, την Γκιουλ Μπαχάρ μέσα από την αγκαλιά του.

Ξύπνησε έντρομος και γύρισε ενστικτωδώς να δει την Γκιουλ Μπαχάρ στο πλευρό του. Το λουλούδι του Ισπίρ έλειπε· πήγε να τρελαθεί.

Σηκώθηκε αμέσως από το κρεβάτι, ντύθηκε γρήγορα γρήγορα και άρχισε να την ψάχνει. Δεν την έβλεπε πουθενά· έψαξε παντού, χωρίς αποτέλεσμα. Ανησύχησε αφάνταστα, άνοιξε την εξώπορτα να πάει στους υπηρέτες και να τους ρωτήσει εάν την είδαν. Κατέβηκε τα σκαλοπάτια παρατηρώντας γύρω του, και τράβηξε πίσω από το κονάκι προς τα σπίτια του προσωπικού. Στο στάβλο διέκρινε τον Κασίμ να ταΐζει τα άλογα.

«Κασίμ, έλα εδώ», τον πρόσταξε.

Ο υπηρέτης άφησε κάτω το σανό και έτρεξε κοντά του.

«Μήπως είδες τη γυναίκα μου;»

«Ναι, εφέντη, πριν από λίγο. Τράβηξε κατά το ποτάμι».

«Καλά, πήγαινε τώρα», του είπε και χωρίς καθυστέρηση πήρε το μονοπάτι προς το ποτάμι.

Το πρωινό ήταν εξαιρετικής ομορφιάς μετά από την τρομερή μπόρα που πέρασε το βράδυ. Ο ήλιος είχε σηκωθεί πά-

νω από την κορυφή του Αϊ-Παύλου, λούζοντας τον τόπο με τις φθινοπωρινές ακτίνες του, κάνοντας την υγρασία της γης να εξατμίζεται και να προκαλεί μια ανεπαίσθητη ομίχλη. Ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν ελαφρά ντυμένος, φορούσε μόνο ένα πουκάμισο, και το ψυχρό κλίμα των βουνών τού έφερνε ρίγος. Με γοργά βήματα δρασκέλιζε το μονοπάτι και ένιωθε την αγωνία του να κορυφώνεται στα ύψη. Καμιά εκατό μέτρα πιο κάτω τη βρήκε να στέκει όρθια πάνω από το χείλος του ποταμού και να αγναντεύει το απέραντο τοπίο των βουνών. Πλησίασε και στάθηκε πλάι της, κοιτάζοντας κι αυτός προς την κατεύθυνση όπου κοιτούσε η Γκιουλ Μπαχάρ.

«Τρόμαξα που δε σε βρήκα στο κρεβάτι», της είπε.

Εκείνη δεν αποκρίθηκε, παρά μόνο συνέχισε να αγναντεύει.

«Πες μου τι σκέφτεσαι, μίλα μου», την παρότρυνε. «Πες μου, πώς νιώθεις;»

Γύρισε και τον κοίταξε. Τα μάτια της είχαν κάτι πλανεμένο, σαν να ερχόταν από το απέραντο τοπίο. Κι ενώ φαινόταν να έχει συνέλθει από την κωματώδη κατάσταση των δύο ημερών, η όψη της ήταν βαριά σαν να κατρακύλησαν κάποια χρόνια μπροστά της.

«Μου είναι δύσκολο να πω κάτι. Αισθάνομαι να μη με κρατάνε άλλο πια τα πόδια μου· είναι φοβερό αυτό που ζω, δεν περίμενα ποτέ να μου συμβεί κάτι τέτοιο».

Η φωνή της είχε τέτοιο στόμφο, που ο Σουλεϊμάν αγάς πρώτη φορά την άκουγε να μιλάει έτσι.

«Και γιατί δε μου το είπες από την αρχή; Γιατί δεν πήρες καμιά δικιά σας και διάλεξες εμένα;»

«Τυραννήθηκα πολύ πριν πάρω αυτή την απόφαση, δεν κοιμόμουν τα βράδια. Προσπάθησα να σε βγάλω από τις σκέψεις μου, αλλά δεν τα κατάφερα. Σε ήθελα κοντά μου ό,τι και να γινόταν. Όμως σε τέτοιες στιγμές μιλάει μόνο η καρδιά, κι αυτήν άκουσα».

«Και τώρα τι θα γίνει, Σουλεϊμάν; Πώς θα πορευτούμε μαζί; Μπορεί να γίνει;»

«Ναι, Γκιουλ Μπαχάρ. Εάν ακόμα θέλεις να μείνεις μαζί μου, μπορεί να γίνει».

«Μα πώς; Αφού είμαστε διαφορετικοί».

«Υπάρχει ένας τρόπος», της είπε αφήνοντας κάποια ίχνη ελπίδας. «Να γίνεις κι εσύ χριστιανή, να γίνεις ένα με μένα».

«Είναι τρομερό αυτό που λες, Σουλεϊμάν. Πώς είναι δυνατό να γίνω εγώ χριστιανή;» είπε με λυγμούς και, γυρνώντας απότομα, πήρε το μονοπάτι για το κονάκι.

Ο Σουλεϊμάν αγάς έμεινε εμβρόντητος, απογοητευμένος για τον ίδιο του τον εαυτό και για τη ματαιότητα να σμίξει με τη γυναίκα που αγάπησε. «Όλα είναι μάταια», αναλογίστηκε.

Επέστρεφε με μεγάλη στενοχώρια στο κονάκι, τα βήματά του είχαν γίνει πολύ βαριά. Δεν είχε διάθεση να κάνει τίποτα. Κάθισε στο γραφείο του μέχρι το απόγευμα συλλογισμένος, και τότε του ήρθε μια φαεινή ιδέα: να της μιλήσει για την πίστη του και να της εξηγήσει γιατί την ακολουθεί πιστά. Ενθουσιάστηκε με την ιδέα.

«Ναι, πρέπει να της μιλήσω. Ίσως βρω την αχίλλειο πτέρνα της», μονολόγησε και απόρησε πώς δεν το σκέφτηκε πρωτότερα.

Εκείνη όλες αυτές τις ώρες καθόταν δίπλα στο παράθυρο, βλέποντας πότε το τοπίο και πότε το κενό. Αναρωτιόταν γιατί της συμβαίνουν όλα αυτά και τι πρέπει να κάνει από δω και πέρα. Δοκιμαζόταν και η ίδια όπως ο Σουλεϊμάν αγάς.

Όταν πήγε να τη βρει στην κάμαρη, κατάλαβε από την όψη της τα όσα μύρια περνούσε από την πάλη που έδινε με τον ίδιο της τον εαυτό. Πήρε μια καρέκλα να καθίσει κοντά της.

«Γκιουλ Μπαχάρ, ξέρω ότι περνάς δύσκολες στιγμές και λυπάμαι πολύ. Θέλω να σου μιλήσω για την πίστη μου και γιατί την ασπάζομαι».

Πήρε τα χέρια της στα δικά του και τα κράτησε σφιχτά.

«Κι εγώ, Σουλεϊμάν, έχω κάτι να σου πω... Σ' αγαπώ τόσο πολύ, που θα κάνω ό,τι μου ζητήσεις», είπε με αποφασιστικό ύφος.

Ο Σουλεϊμάν αγάς έμεινε έκπληκτος. Η απρόσμενη αυτή εξέλιξη τον αιχμαλώτισε τελείως.

«Όλες αυτές τις ώρες», συνέχισε εκείνη, «έπαιζα με την ψυχή μου και άκρη δεν έβγαζα. Τώρα μόλις δα σκεφτόμουν πως δεν υπάρχει ζωή χωρίς εσένα. Η καρδιά μου ανήκει σε σένα και θα σε ακολουθώ πιστά παντού», είπε και δάκρυσε.

Το πρόσωπό της τώρα ήταν πιο γαλήνιο, έφυγε από πάνω της εκείνο το άγριο της εσωτερικής της πάλης. Ο Σουλεϊμάν αγάς σκούπισε τα δάκρυα από τα μάγουλά της και την έσφιξε στην αγκαλιά του.

«Θέλω ν' ακούσεις τώρα αυτά που έχω να σου πω και μετά κάνε όπως νομίζεις».

Και άρχισε να της μιλάει με μεγάλο ζήλο για την πίστη του, για την ωραιότητα της πλάσης και της ζωής από την οπτική γωνία του χριστιανισμού.

«Ακόμα κι αν δεν κατανοούμε την υπόσταση του Θεού, έχουμε την ανάγκη να πιστέψουμε, να αγαπήσουμε. Δεν μπορούμε να υπάρξουμε αν δεν αγαπάμε, και δε γίνεται μόνο από σιγκατάβαση, είναι τρόπος ύπαρξης. Η ορθοδοξία δεν πείθει, αλλά μαγεύει, αναπαύει. Ο Θεός δεν είναι ισχυρός και δίκαιος λόγω της δύναμής του, όπως υποστηρίζει ο μουσουλμανισμός, αλλά λόγω της αγάπης του. Χαρίζει στον άνθρωπο την ελευθερία να αγαπά, να θυσιάζεται, να πονά, να ερωτεύεται, να μοιράζει την ψυχή του, να πιστεύει, να ψάχνει την αλήθεια, και όχι από το φόβο της τιμωρίας, αλλά για τη δική του σωτηρία. Όλη η ζωή εξηγείται πάνω στο Σταυρό και στην Ανάσταση. Γι' αυτό και η ζωή είναι σπουδή επάνω στο θάνατο κι ο θάνατος σπουδή στη ζωή».

Όσο μιλούσε τόσο προκαλούσε το ενδιαφέρον της. Μέσες άκρες η Γκιουλ Μπαχάρ γνώριζε ορισμένα, όπως και για πολλούς μουσουλμάνους που πίστευαν στα ευεργετήματα του αϊ-Γιώργη. Τα λόγια του μαλάκωναν την ψυχή της. Τον άκουγε όλο το βράδυ προσεχτικά, με συχνά ερωτήματα, μέχρι που τους πήρε ο Μορφέας στον ύπνο το βαθύ.

Τις εικόνες που είχε πλάσει από τις διηγήσεις του Σουλεϊ-

μάν αγά τις πήρε μέσα στον ύπνο της και, προτού φέξει ακόμα, είδε ένα όνειρο φωτεινό, σαν να την επισκέφθηκαν οι ουρανοί. Μα τι όνειρο ήταν αυτό – λες και ήταν θάμα από το Θεό, όραμα. Αξιώθηκε να δει την Ανάσταση του Χριστού, να βγαίνει από τον τάφο λαμπροφορεμένος και να υπερίπταται. Είδε το κοίταγμά του κατάρβαθα στα μάτια της ψυχής της να τη λούζει με λαμπρό φως. Η έλξη ήταν τόσο μαγνητική που, σαν έσβησε το όνειρο, σήκωσε και την Γκιουλ Μπαχάρ από το κρεβάτι. Κοίταξε ολόγυρα τη μισοσκοτεινή κάμαρη, έχοντας την επιρροή του ονείρου. Ένιωθε να λάμπει ολόκληρη, σαν να είχε λουστεί σε φωτεινή πηγή.

Κατέβηκε από το κρεβάτι και προχώρησε προς το παράθυρο, σαν να έψαχνε κάτι ν' αντικρίσει. Ξημέρωνε, πάνω από τις κορυφές του Παρυάδρη ερχόταν το πρώτο φως και διαχεόταν στον έναστρο, βαθυσκότεινο ακόμα ουρανό. Παρέμενε εκεί να δει τον κύκλο της μέρας και αισθανόταν σαν μαγεμένη με την εναλλαγή και το πώς ξημέρωνε στον κόσμο.

Πριν ακόμα φανεί ο ήλιος, άφησε τη θέση της και πήγε στην πλευρά του κρεβατιού όπου κοιμόταν ο άντρας της.

«Σουλειμάν, ξύπνα», του είπε και τον σκούνηξε ελαφρά στο στήθος.

Εκείνος ξύπνησε και την κοίταξε με εναγώνιο στοργικό βλέμμα.

«Θέλω να γίνω χριστιανή. Σήμερα κιόλας αν γίνεται», ανακοίνωσε με βεβαιότητα.

Έδειχνε μετέωρος. Δεν είχε συνέλθει ακόμα από τον ύπνο.

«Είσαι σίγουρη, Γκιουλ Μπαχάρ; Το ζητάς απ' την καρδιά σου αυτό που λες;»

«Ναι, Σουλειμάν, μέσα από την καρδιά μου. Και δεν το κάνω πια μόνο απ' την αγάπη μου για σένα».

«Τι σ' έκανε μες στα άγρια χαράματα να με ξυπνήσεις για να μου το πεις;»

«Στον ύπνο μου ήρθε ο Χριστός και μ' έλουσε με φως».

Κατόπιν του εξήγησε το όνειρο που είδε και όσα αισθάνθηκε.

Τὴν Κυριακή, 2 Σεπτεμβρίου 1834, τέσσερις μέρες μετά και κατὰ τις δέκα το πρωί, ἡ Αφιτάπ ετοίμαζε τὴν Γκιουλ Μπαχάρ στὴν κάμαρή της γιὰ νὰ πάει νὰ βαφτιστεῖ. Της ἔβγαλε τὰ ρούχα ποὺ φορούσε, ἀφήνοντάς τὴν τελείως γυμνή, ὀρθία νὰ δέχεται τὴ φροντίδα της. Ἐλυσε τὶς πλεξούδες τῶν μαλλιών της, καὶ με τὰ χέρια τὰ ἀπλώσε νὰ χυθοῦν στοὺς ὤμους καὶ πίσω στὴν πλάτη της. Τὸ πρόσωπό της εἶχε πάρει μιὰ αιθέρια ἐκφραση, ἀγγελικὴ. Μετά ἡ Αφιτάπ, συνεχίζοντας τελετουργικά, πήρε τὸ λευκὸ μανδύα ἀπὸ τὸ κρεβάτι καὶ της τὸν φόρεσε. Ἐβγαλε τὰ μαλλιά της ἔξω ἀπὸ τὸ χιτῶνα καὶ, τελειώνοντάς, με ἓνα μαντίλι τῆς ἐκλείσε τὰ μάτια γιὰ νὰ μὴ βλέπει.

«Εἶσαι ἐτοιμὴ», της εἶπε.

Τὴν πήρε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν ὠδήγησε κάτω στο χαγιάτι.

Ὁ Σουλεϊμάν ἀγὰς καὶ ὁ Σαῖτ ἀγὰς περιέμεναν αὐτὴ τὴ μεγάλη στιγμὴ. Ἦταν ντυμένοι καὶ οἱ δυο με ρούχα γιορτινά. Ὁ Σουλεϊμάν ἀγὰς εἶχε μεγάλη χαρὰ μέσα του, πετούσε στα σύννεφα. Ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες εἶχε μείνει κοντὰ της καὶ της ἐξέφραζε με κάθε τρόπο τὴ λατρεία του.

Ὅλοι μαζί προχώρησαν γιὰ τὸ λουτρό, ποὺ ἦταν στο ἰσόγειο, δίπλα ἀπὸ τὴν κουζίνα. Ὁ χώρος τοῦ λουτροῦ ἦταν τὸ μοναδικό σημεῖο στο κονάκι ποὺ εἰχε ἀπὸ τὸ οἶκημα καὶ ἀκουμπούσε ἐξωτερικά πάνω σὲ μιὰ χωμάτινη μικρὴ τούμπα, ἡ ὁποία ἐνωνόταν με τὸ κεκλιμένο ἔδαφος στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ σπιτιοῦ. Στὸ δάπεδο τοῦ μπάνιου τέσσερις πλάκες εἶχαν ἀφαιρεθεῖ, ἐμφανίζοντας ἓνα ἀνοιγμα κρύπτῃς καὶ μιὰ ξύλινη σκάλα ποὺ ὠδηγοῦσε σὲ ὑπόγειο. Ἡ Γκιουλ Μπαχάρ με τὰ μάτια δεμένα δὲν ἔβλεπε πού τὴν πήγαιναν. Τὴ βοήθησαν νὰ κατεβεῖ τὴ σκάλα της κρύπτῃς με προσοχὴ καὶ βρέθηκαν σ' ἓνα σκοτεινὸ, πολὺ μικρὸ χώρο.

Στὸ λιγοστό φῶς ποὺ εἰσχωροῦσε ἀπὸ τὴν καταπακτὴ διακρινόταν μιὰ δίφυλλη ξύλινη πόρτα. Ὁ Σαῖτ ἀγὰς τὴν ἀνοίξε καὶ ἀπὸ μέσα ἦρθε τὸ χρυσό φῶς τῶν κεριῶν ποὺ ἔκαιγαν μπροστά σὲ χριστιανικὲς εἰκόνες.

Ω, του κόσμου τα κρυφά χαρίσματα! Ήταν το παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, τον οποίο είχε κρυφό προστάτη η φαμίλια.

Το παρεκκλήσι ήταν μικρό, αλλά είχε όλα τα στοιχεία μιας εκκλησίας. Με ξύλινο σκαλιστό τέμπλο, με ασημένιες καντήλες, με πολυέλαιο μικρών διαστάσεων να κρέμεται από το θόλο του Παντοκράτορα. Στις δυο πλευρές στασίδια να καθίσουν δέκα προσκυνητές. Το μαρμάρινο δάπεδο είχε ένα ακτινοβόλο αστέρι στο κέντρο, μπροστά στην Ωραία Πύλη, όπου στεκόταν ο παπα-Γρηγόρης.

Όλα ήταν έτοιμα. Και η κολυμβήθρα στη μέση περίμενε να δεχτεί το μυστήριο της βάφτισης. Όταν πέρασαν όλοι μέσα στο παρεκκλήσι, έκλεισαν τη δίφυλλη πόρτα και ο Σουλεϊμάν αγάς τής έλυσε το μαντίλι από τα μάτια.

Στην αρχή όλα της φαίνονταν σκοτεινά.

«Ήρθε η μεγάλη στιγμή», της ψιθύρισε. «Είσαι μέσα στην εκκλησία και εδώ θα βαφτιστείς».

Ήδη τώρα διέκρινε τα πρόσωπα που βρίσκονταν στο χώρο. Πρόσεξε τον παπα-Γρηγόρη ντυμένο στα ράσα, με πετραχήλι, και σάστισε. Της ήταν ασύλληπτο.

«Μα δεν είναι ο μουλάς Γιουσήφ;» ρώτησε.

«Μην ανησυχείς, αυτός είναι. Αλλά είναι και κρυφός παπάς», την καθησύχασε.

Ο παπα-Γρηγόρης τι άλλο θα μπορούσε να κάνει φανερά από το να υπηρετεί το Θεό; Ήταν βέβαια πολύ δύσκολο για τον ίδιο να λειτουργεί δυο δοξασίες ταυτόχρονα, να βρίσκει αντιμέτωπος με τις δυο θρησκείες, αλλά και στο τζαμί όπου πήγαινε, κρυφά μέσα του έλεγε το «Πάτερ ημών». Ο Θεός, έλεγε, καταλαβαίνει ότι τον υπηρετώ κατά το θέλημά του.

Στη μικρή εκκλησία βρίσκονταν ακόμα ο Αζίζ αγάς, ο οποίος θα γινόταν ο ανάδοχός της, και η Αβιδέ χανούμ –ή με το χριστιανικό όνομα Κυριακή–, που ετοίμαζε το νερό της κολυμβήθρας. Η Αβιδέ χανούμ, εκτός από το κονάκι, είχε να φροντίζει

και το παρεκκλήσι, να είναι καθαρό και να έχει αναμμένα τα καντήλια του.

Σε όλη τη διάρκεια του μυστηρίου η Γκιουλ Μπαχάρ έλαμπε ολόκληρη. Ήταν εντυπωσιακή η χάρη που αναδινόταν από πάνω της, και του Θεού η Σοφία τής δόθηκε χάρισμα να ονομαστεί Σοφία.

Για του Σταυρού, στις 14 Σεπτεμβρίου, είχε οριστεί να γίνει και ο χριστιανικός γάμος. Μεγάλη μέρα σε όλη την επαρχία της Χαλδίας και γινόντουσαν μεγάλα πανηγύρια. Όλος ο χριστιανικός κόσμος γιόρταζε σε τέτοιες μεγάλες γιορτές, έστηναν μεγάλα γλέντια, με πολύ πιετό και χορό, και στην εύθυμη διάθεση μετείχαν κι οι μουσουλμάνοι.

Ο Σουλεϊμάν αγάς ήθελε να γιορτάσει το μυστικό γάμο του, και τέτοιες μέρες ήταν ευνοϊκές ώστε να μη γίνει αντιληπτή η πραγματική αιτία. Μόνο από το κοντινό του περιβάλλον γνώριζαν για το γεγονός. Γενικά τα μυστήρια των κρυφοχριστιανών προγραμματίζονταν πάντα στις μεγάλες γιορτές που, άσχετα αν ήταν της μιας δοξασίας ή της άλλης, οι κάτοικοι το γλένταγαν από κοινού.

Δυο μέρες πριν, ο Σουλεϊμάν αγάς έβαλε ντελάληδες να καλούνε τον κόσμο στο γλέντι που θα στηνόταν πάνω στα παρχάρια, ψηλά στις καταπράσινες πλαγιές της Κρώμνης, εκεί που παύουν να αναπτύσσονται τα δέντρα από το υψόμετρο και τα οροπέδια είναι γεμάτα από απέραντα λιβάδια. Τα παρχάρια τα χρησιμοποιούσαν και για θερινή διαμονή, γι' αυτό και είχαν καλύβες χτισμένες με ξύλο και πέτρα. Κάλεσε όλο το γνωστό του κόσμο από την περιοχή – ένα κράμα από μουσουλμάνους, χριστιανούς και Πέρσες της Κρώμνης. Η Κρώμνη είχε αρκετούς Πέρσες, τους έφερε εκεί πριν πολλά χρόνια το εμπόριο και η μεγάλη άνθηση της περιοχής λόγω των χρυσοφόρων μεταλλείων. Ο κόσμος γενικά ήταν του γλεντιού, και πολλές φορές το γλέντι στηνόταν από το τίποτα.

Ο γάμος τελέστηκε κι αυτός στο παρεκκλήσι του σπιτιού και μετά έφυγαν με τ' άλογα προς τα παρχάρια. Τα οροπέδια ήταν γεμάτα κόσμο που γιόρταζαν τη μέρα του Σταυρού.

Προχώρησαν αρκετά ακόμα, ψηλά σε μια πλαγιά του Αϊ-Ζαχαρέα. Από εκεί η θέα στις Ποντικές Άλπεις προκαλούσε την αίσθηση πως η γη έφτανε ίσα με τον ουρανό, ακόμα και τα σύννεφα σε αρκετές μεριές ήταν πιο κάτω από τις βουνοκορφές.

Ο νους του ανθρώπου έπαιρνε μια άλλη διάσταση. Ήσουν πάνω από τα σύννεφα, αισθανόσουν να είσαι Θεός, σου ερχόταν να πετάξεις, σαν τους αετούς που πέταγαν καμαρωτά σε όλα αυτά τα υψίπεδα.

Εκεί στήθηκε και ο χορός όπου μια λύρα, ένας ζουρνάς και ένα νταούλι διαλαλούνταν με την ηχώ, ανάμεσα στις πλαγιές, συνθέτοντας μουσικές που έρχονταν μέσα απ' τους αιώνες, προκαλώντας την έξαρση πολύ ειδικών συναισθημάτων.

Οι ζωνθοί οργανοπαίχτες βρίσκονταν μέσα σ' ένα μεγάλο ανθρώπινο κύκλο, σε μια μεγάλη ομάδα, όπως ακριβώς και στους αρχαίους κυκλικούς χορούς, και οι χορευτές τσάκιζαν τα κορμιά τους πάνω στη γη.

Ο Σουλεϊμάν αγάς καθόταν με όλους τους ανθρώπους της οικογένειας σε ένα μεγάλο τραπέζι στημένο στη μέση μιας καταπράσινης πλαγιάς. Δεκάδες κουρμπάνια ετοιμάζονταν, φαγητό με κρέας και ψητά αράδα, βαρέλια με κρασί γλυκό και νταμιτζάνες με ρακί έρρεαν ασταμάτητα στους πάνω από χίλιους καλεσμένους.

Και σαν ξεκίνησε ο πυρρίχιος, ο Σουλεϊμάν αγάς σηκώθηκε να ενωθεί με τους άλλους χορευτές. Στις πρώτες δοξαριές της λύρας όλοι σκύψανε πάνω στη γη με απλωμένα τα χέρια προς αυτή και σφιχτά δεμένα μεταξύ τους, σε όλο τον κύκλο του χορού, θαρρείς και προσκυνούσαν. Μετά σήκωσαν τα χέρια ψηλά, ορμώμενοι από το ρυθμό της μουσικής, που γινόταν σταδιακά πιο γρήγορος, και πήγαιναν μια μπροστά και μια πίσω, και μια πατούσαν με δύναμη τη γη και μια γονάτιζαν, σαν κατάθεση ψυχής, σαν να της έλεγαν πως θυσιάζονταν γι' αυτή.

Η έκφραση στο πρόσωπο του Σουλεϊμάν αγά είχε αλλάξει. Η ματιά του γίνηκε άπειρη και το στόμα του σφιχτό, σαν να κρατούσε λόγια που 'θελαν να βγουν και να ακουστούν παντού, να φωνάξει για τη χαρά που αισθανόταν. Το κορμί του συγκλονιζόταν στο ρυθμό του πυρρίχιου. Σηκώνοντας τα χέρια ψηλά, νόμιζες πως ήθελε να πετάξει. Πατώντας κοφτά και βροντερά τη γη, νόμιζες πως ξόρκιζε το θάνατο.

Η Γκιουλ Μπαχάρ πρώτη φορά τον έβλεπε να χορεύει έτσι και καμάρωνε. Μέσα της χαιρόταν που τον έχει άντρα, και σχεδόν μόνιμα είχε το χαμόγελο στα χείλη της.

Το γλέντι με αυτό το ρυθμό κράτησε μέχρι αργά. Με τέτοιους χορούς όλοι βίωναν την εσωτερική τους ελευθερία, γέμιζαν με αισιοδοξία και αυτοπεποίθηση και αισθάνονταν ανάλαφροι και αιώνιοι όπως τα χιόνια πάνω στην κορυφή του Αϊ-Παύλου.

ΤΑ ΚΑΤΑΠΡΑΣΙΝΑ ΟΡΟΠΕΔΙΑ, καθώς πέρασε το φθινόπωρο, σκεπάστηκαν από χιόνι. Η Κρώμνη ντύθηκε στα λευκά και θα τα κρατούσε για όλο το χειμώνα. Τα μονοπάτια γίνονταν επικίνδυνα και ο κόσμος περιόριζε τις μετακινήσεις του. Ο κόσμος που δούλευε στα μεταλλεία έμενε σχεδόν μόνιμα στα παραπήγματα που υπήρχαν γύρω και μέσα στα ορυχεία.

Τα μεταλλεία της Χαλδίας έκαναν την εμφάνισή τους από τους μυθικούς ακόμα χρόνους, όταν ο Ιάσωνας μαζί με τους Αργοναύτες του πήγαν να πάρουν το χρυσόμαλλο δέρας από τα παράλια του Εύξεινου Πόντου. Υπήρχε χρυσός και πολλά χρυσόμαλλα δέρατα μέσα στην αγκαλιά της. Την πορεία αυτή ακολούθησαν και οι Έλληνες της γύρω περιοχής, πριν από αιώνες. Ήταν σίγουροι πως θα συναντούσαν αργυρούχες φλέβες. Τους οδηγούσε και η ψιλή σκόνη από μετάλλευμα αργύρου που κατακαθόταν στις όχθες του Πυξίτη ποταμού. Η σκόνη αυτή λαμποκοπούσε τόσο πολύ, που θάμπωνε τα μάτια τους. Εκεί στηρίχτηκαν οι μεγάλοι Κομνηνοί για τους αγώνες τους, ακόμα και οι Οθωμανοί που, βλέποντας την αξία του πλούτου, περιέλαβαν τα μεταλλεία στο οθωμανικό κράτος.

Τα μεταλλεία του Σουλειϊμάν αγά είχαν ειδικά φιρμάνια

από την εποχή του Μουράτ του Γ' το 16ο αιώνα. Ο σουλτάνος, όταν πήγε στην Αργυρούπολη και είδε τον πλούτο των μεταλλείων, σκέφτηκε και ζύγισε τα πράγματα και αποφάσισε να δώσει προνόμια, ρυθμίζοντας τη λειτουργία τους με τους τοπικούς μεταλλουργούς. Ήταν από τα μεγαλύτερα έσοδα για το θησαυροφυλάκιό τους, γι' αυτό και οι Κρωμναίοι απολάμβαναν ένα ειδικό καθεστώς ελευθερίας.

Οι συνθήκες εργασίας μέσα στα ορυχεία ήταν πολύ σκληρές, έσκαβαν και προχωρούσαν όπου παρουσιάζονταν μεταλλευτικές φλέβες. Το προσωπικό ήταν κατά το πλείστον Κούρδοι και Έλληνες, άντρες από δεκαπέντε έως εξήντα χρονών, και δούλευαν από ήλιο σε ήλιο. Απασχολούσαν εκατοντάδες κόσμο. Υπήρχε μια κατανομή ειδικοτήτων, από την εξόρυξη μέχρι τη διαχώριση των μεταλλευμάτων, ως και τους μπαλτατζήδες για την κοπή των δέντρων, απαραίτητο στοιχείο για τη φωτιά στα καμίνια.

Ο Σουλεϊμάν αγάς συνήθιζε να διαμένει αρκετές μέρες εκεί, και περισσότερο το χειμώνα με τα χιόνια. Η απόσταση από την Κρώμνη ήταν μιάμιση ώρα με το άλογο και γι' αυτό προτιμούσε να μένει εκεί.

Οι πολυδαίδαλοι λαβύρινθοι μέσα στο ορυχείο ήταν γεμάτοι νερό και λάσπες, σκοτάδι πίσσα. Ο Σουλεϊμάν αγάς, κρατώντας μια δάδα στο χέρι, εισχωρούσε στα έγκατα της γης για να δει μια καινούρια φλέβα αργύρου η οποία ανακαλύφθηκε προ ημερών. Πήγγαινε να εξακριβώσει την ποιότητα του μεταλλεύματος, μελετώντας το υπέδαφος και τις συνθήκες εξόρυξης. Προπορευόταν ο Αζίζ αγάς, με τον Χασάν τον αρχιμαντεντζή¹ που τους οδηγούσε στο τέρμα της γαλαρίας, εκατοντάδες μέτρα από την είσοδο του μεταλλείου. Το μόνο που ακουγόταν ήταν τα βαγονέτα πάνω στις ράγες όπου μετέφεραν το μετάλλευμα οι μαντεντζήδες² και το παρέδιδαν στους γαλτσήδες προς πλύση και

1. Αρχιμαντεντζής: Επιστάτης μεταλλείου.

2. Μαντεντζήδες: Εργάτες μεταλλείου.

μετά στην κάμινο. Όλη η γη κρατιόταν σε ξύλινα δοκάρια και δάκρυζε συνέχεια από πάνω τους. Τα πρόσωπα των μαντεντζήδων που συναντούσαν στο δρόμο τους ήταν μαύρα από τη σκόνη και τις ανατινάξεις. Όσο εισχωρούσαν πιο βαθιά, η θερμοκρασία ανέβαινε και έφτανε τους σαράντα βαθμούς· ανακατεμένη με την υγρασία, τους καπνούς από τις δάδες και τις ανατινάξεις, έκανε την ατμόσφαιρα αφόρητη.

Κάποια στιγμή, μετά από περίπου χίλια μέτρα, έφτασαν στο τέρμα της γαλαρίας. Εκεί καμιά πενήνταριά τσαγουλτζήδες έσκαβαν με τα σφυριά και τις αξίνες και αποσπούσαν το μετάλλευμα από την πέτρα.

Ο Χασάν τούς υπέδειξε το μέρος της νέας φλέβας και άρχισαν να περιεργάζονται με λεπτομέρεια τα τοιχώματα του υπεδάφους. Ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν έμπειρος μεταλλουργός και μπορούσε να διακρίνει τα μεταλλεύματα και την περιεκτικότητά τους. Γνώσεις που τις κρατούσαν μυστικές και τις μετέδιδαν από πατέρα σε γιο. Ήξερε πως, ανάλογα με τη θερμοκρασία, τα σιδηρομεταλλεύματα έπαιρναν αντίστοιχες αποχρώσεις, βάφονταν. Άλλωστε η φωτιά ήταν εκείνη που έμαθε στον άνθρωπο τη μεταλλοτεχνία.

Για αρκετές ώρες περιεργάστηκε με σχολαστικότητα το υπέδαφος και το μετάλλευμα της καινούριας φλέβας, έλαβε μερικά δείγματα για να τα δοκιμάσει σε υψηλές θερμοκρασίες, στα ειδικά πυρόμετρα που είχαν στους φούρνους, και πήραν το δρόμο της επιστροφής.

Έξω από το ορυχείο τούς περιέβαλε το τσουχερό κρύο και το χιόνι που έφτανε ίσα με το γόνατο. Τους έτρωγε η αγωνία να δουν την περιεκτικότητα του μεταλλεύματος και, δίχως να χρονοτριβούν, κατευθύνθηκαν προς τους φούρνους.

«Να δεις, Κυριάκο, πως αυτή τη φορά πετύχαμε διάνα», του είπε όταν έμειναν μόνοι τους.

«Κι εγώ αυτό πιστεύω».

«Αν δεν πέφτω έξω στους υπολογισμούς μου, εκτός από το ασήμι, θα έχει μεγάλη πρόσμειξη χρυσού».

Και πράγματι, δεν έπεσε έξω στους υπολογισμούς του. Μετά από αρκετές μετρήσεις ανακάλυψαν μεγάλη περιεκτικότητα σε άργυρο και ένα δέκατο σε χρυσό, ανακατεμένο στο μολύβι.

Είχε βραδιάσει ήδη όταν πήγαν στο ξύλινο σπίτι κοντά στην είσοδο του ορυχείου, που το χρησιμοποιούσαν για γραφείο. Μπαίνοντας μέσα, τους χτύπησε η ζέστη της σόμπας που έκαιγε στο κέντρο του χώρου, αφήνοντας δέσμες φωτός από τις χαραμάδες να χοροπηδάνε στο σκοτάδι. Ο Σουλεϊμάν αγάς πήγε δίπλα της και άπλωσε τα χέρια του πάνω από τη φωτιά να τα ζεστάνει. Ο Αζίζ αγάς άναψε τη λάμπα στον τοίχο να φωτίσει το χώρο. Η χαρά στα πρόσωπά τους ήταν έκδηλη.

«Βάλε να πιούμε ρακί, να το γιορτάσουμε», του είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Είναι η καλύτερη φλέβα που έχουμε βρει», παρατήρησε ενθουσιασμένος ο Αζίζ αγάς.

«Αν όλα πάνε καλά, θα κάνουμε πολλά πράγματα».

Ο Αζίζ αγάς έφερε ρακί και γέμισε δυο ποτηράκια. Τσούγκρισαν τα ποτήρια και ο Σουλεϊμάν αγάς ευχήθηκε:

«Στην ελευθερία, στην επανάσταση και στον έρωτα».

«Και στη φλέβα που βρήκαμε», συμπλήρωσε χαρούμενος.

Φέρανε τα ποτήρια στο στόμα και τα άδειασαν μονορούφι. Ο Αζίζ αγάς ξαναγέμισε και επαναλήφθηκε το ίδιο αρκετές φορές.

Το ρακί ανέβασε τη διάθεσή τους και θυμήθηκαν διάφορες σκηνές από τη ζωή τους. Τότε φώναξαν κάποιον από το προσωπικό και έπαιξε λύρα. Στην καλύβα άναψε μεγάλο γλέντι να χορεύουν και να τραγουδούν μέχρι αργά το βράδυ.

Την άλλη μέρα το πρωί ο Σουλεϊμάν αγάς έδινε τις τελευταίες οδηγίες στους επιστάτες και θα πήγαινε στην Κρώμνη. Τελειώνοντας, οι επιστάτες έφυγαν και έμεινε με τον Αζίζ αγά.

«Θα λείψω αρκετό διάστημα. Για τη δουλειά δεν έχουμε να πούμε τίποτε άλλο παρά μόνο να προσέξεις τις μεταφορές που θα κάνεις στην Κωνσταντινούπολη. Βάλε περισσότερους άντρες στο καραβάνι».

«Γιατί το λες αυτό;»

«Έμαθα πως κυκλοφορούν ληστές τον τελευταίο καιρό και παραφυλάν τα μονοπάτια».

«Καλά, θα το προσέξω. Εσύ πόσο καιρό θα λείψεις;»

«Κάνα μήνα περίπου».

«Πού θα πας;»

«Στην Οδησό. Πήρα μήνυμα πως πρέπει να πάω. Έχω και πολλές δουλειές να κάνω εκεί, οπότε θ' αργήσω να γυρίσω».

Από νεαρή ηλικία, το 1820, είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία από τον Σαΐτ αγά. Την περίοδο που την ηγεσία της Εταιρείας είχε αναλάβει ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, ο οποίος έλκυε την καταγωγή του από τα δικά τους χώματα, ο Σαΐτ αγάς είχε πολλά αλισβερίσια μαζί του. Μέλημά τους ήταν κάποτε να δουν ελεύθερο τον τόπο τους, και γι' αυτό το λόγο εμποτίστηκαν από την ιδέα της επανάστασης και δέθηκαν με τους Φιλικούς· άλλωστε επαναστατικός άνεμος φύσαγε παντού και το φως έμεινε άσβεστο, πάντα σιγόκαιγε. Ο περίφημος όρκος των Φιλικών, που δώσανε ενώπιον του Αληθινού Θεού, τους ακολουθούσε όλα αυτά τα χρόνια και βοηθούσαν πάντα τον αγώνα για την ελευθερία των απανταχού Ελλήνων.

Κατά το μεσημέρι, ο Σουλεϊμάν αγάς καβάλησε το υπέροχο καφετί άτι του, χαιρέτησε τον Αζίζ αγά και πήρε το χιονισμένο μονοπάτι για την Κρώμνη. Όλος ο τόπος ήταν ντυμένος στα λευκά, μόνο μερικά απόκρημνα βράχια έδειχναν το σκούρο χρώμα τους. Ο βοριάς, καθώς φυσούσε, έσερνε μαζί του το παγωμένο χιόνι πάνω από τις επιφάνειες και τον χτυπούσε αλύπητα στο πρόσωπο. Καλύφθηκε με ένα μεγάλο σάλι και το έφερε δυο γύρες στο κεφάλι. Σκεφτόταν τη θαλπωρή που θα συναντούσε στο κονάκι, την Γκιουλ Μπαχάρ και τη ζεστασιά του κορμιού της.

Είχε διανύσει το ένα τρίτο της απόστασης και βρισκόταν σε ένα πέραςμα ανάμεσα σε βράχια. Λίγο πριν βγει από αυτό το

κλειστό πέραςμα, εμφανίστηκαν μπροστά του τρεις άντρες να τον σημαδεύουν με πιστόλες. Είχαν ξετρυπώσει πίσω από τις σχισμάδες των βράχων. Το παρουσιαστικό τους και τα αιμοδιψή βλέμματά τους προδίδανε πως ήτανε ληστές.

Ο Σουλεϊμάν αγάς, δίχως να χάσει την ψυχραιμία του, τραβάει δυνατά τα γκέμια του αλόγου και το αναγκάζει να τρέξει κατά πάνω τους. Την ίδια στιγμή βάζει το χέρι του κάτω από τη γούνα και βγάζει το πιστόλι του. Σε κλάσματα δευτερολέπτου ακούει μια μπαταριά και νιώθει ένα κάψιμο από βόλι στην κοιλιακή του χώρα. Δε χάνει καιρό, πυροβολεί τον έναν και τον ρίχνει κάτω. Το άλογο αφηνιασμένο πέφτει κατά πάνω τους, χτυπάει τον δεύτερο και τον ποδοπατεί. Βγαίνει έξω από το πέραςμα και ψάχνει ένα μέρος για να ταμπουρωθεί, αλλά γύρω του άρχισαν να θολώνουν όλα και να σκοτεινιάζουν. Αισθάνθηκε ένα μούδιασμα στο κορμί του. Το άλογο έφευγε. Τα γκέμια χαλάρωσαν στα χέρια του, όπως και η ισορροπία του, και έπεσε κάτω σ' ένα παχύ στρώμα χιονιού. Μετά από λίγο ένωσε να τον φαχουλεύουν και να του αδειάζουν τις τσέπες. Οι δυνάμεις του τον είχαν εγκαταλείψει τελείως. «Αυτό ήταν», πρόλαβε να σκεφτεί, και χάθηκε σ' ένα απέραντο κενό.

Ο ληστής βρήκε ένα πουγκί στο ζωνάρι του, το άνοιξε με λαχτάρα και έδειξε ικανοποιημένος από τη λεία του. Έψαξε κι άλλο στην τσέπη του γιλέκου, βρήκε το χρυσό ρολόι να κρέμεται δεμένο με μια καδένα και το τράβηξε με δύναμη. Τότε πλησίασε ο άλλος ληστής, που είχε χτυπηθεί από το άλογο του Σουλεϊμάν αγά, σφαδάζοντας από πόνο.

«Αλή, τα πήρες όλα;» του είπε ανάμεσα στα αγκομαχητά του.

«Ναι. Είχε και πολύ παρά».

«Πήγαινε, πάρε τα άλογα και έλα γρήγορα, να προκάνουμε το άλογό του».

«Ο Χουρσίτ;» ρώτησε και εννοούσε εκείνον που είχε πέσει από τη σφαίρα του Σουλεϊμάν αγά.

«Πάει αυτός, άσ' τον».

Ο ληστής έκανε ό,τι του είπε και τράβηξαν γρήγορα μέσα στα χιόνια να αναζητήσουν το άτι του Σουλείμάν αγά.

Θα ήθελε καμιά ώρα ακόμα για να σουρουπώσει, όταν τέσσε-ρις άνθρωποι, εργάτες από το μεταλλείο, κατέβαιναν να πάνε στην Κρώμνη. Από μακριά ο Σουλείμάν αγάς δε φαινόταν καθόλου, έτσι όπως ήταν πεσμένος μέσα στα χιόνια, και τον πρόσεξαν όταν έφτασαν ακριβώς δίπλα του. Ξεπέζεψαν όλοι από τα άλογά τους και πήγαν κοντά του. Τον αναγνώρισαν αμέσως – ο ένας έβαλε το χέρι του στο μέρος της καρδιάς να δει αν χτυπάει. Ο Σουλείμάν αγάς ζούσε ακόμα. Το κορμί του όμως ήταν παγωμένο και το πρόσωπό του μελανιασμένο. Του έκαναν αμέσως μαλάξεις σε όλο του το σώμα για να τον ζεστάνουν, και εκείνος μετά από λίγο άνοιξε τα μάτια. Νόμισε πως βρισκόταν σε άλλο κόσμο, γρήγορα όμως διαπίστωσε τι συμβαίνει.

Αφού τον συνέφεραν κάπως, τον έβαλαν πάνω σε ένα άλογο με κάποιον να τον στηρίζει, και με γρήγορο καλπασμό πήραν το μονοπάτι για την Κρώμνη.

Στο κονάκι είχαν στρώσει το τραπέζι και ετοιμάζονταν να καθίσουν για φαγητό, όταν χτύπησε η εξώπορτα δυνατά. Η Αβιδέ χανούμ άφησε την κατσαρόλα με τη σούπα στο τραπέζι και πήγε βιαστικά ν' ανοίξει. Στο άνοιγμά της αντίκρισε τον Σουλείμάν αγά υποβασταζόμενο από τους μαντεντζήδες.

«Θεέ μου!» φώναξε. «Τι έπαθες, αφέντη μου;»

«Κάνε στην άκρη να περάσουμε», είπε ο ένας από τους μαντεντζήδες.

Ακούγοντας τον πανικό της Αβιδέ χανούμ, η Γκιουλ Μπαχάρ και η Αφιτάπ σηκώθηκαν από το τραπέζι κι έτρεξαν στο χαγιάτι να δουν τι συμβαίνει. Στο θέαμα του λαβωμένου Σουλείμάν αγά τα έχασαν. Τα ρούχα και τα χέρια του ήταν πλημμυρισμένα στο αίμα. Το πρόσωπό του μελανό από το κρύο, το βλέμμα του θολό, με δυσκολία κρατιόταν να μην καταρρεύσει.

Η Γκιουλ Μπαχάρ πήγε κοντά του και τον αγκάλιασε προσπαθώντας να τον στηρίξει.

«Τι συνέβη, καλέ μου;» τον ρώτησε με τρεμάμενη φωνή.

«Με πυροβόλησαν επάνω στα βουνά. Ειδοποιήστε γρήγορα το γιατρό», είπε με εξασθενημένη φωνή.

«Πηγαίνετε τον στον καναπέ, δίπλα στο τζάκι», έδωσε εντολή στους εργάτες με ψυχραιμία η Αφιτάπ. «Κασίμ», φώναξε το σταβλιστή που ακολουθούσε τους μαντεντζήδες, «τρέξε γρήγορα να βρεις το γιατρό και πες του να έρθει αμέσως στο κονάκι».

Τότε εμφανίστηκε και ο Σαΐτ αγάς από τους επάνω ορόφους. Αντικρίζοντας τον Σουλεϊμάν αγά μέσα στα αίματα, του πιάστηκε η ψυχή, σαν να δεχόταν μαχαιριά στα σπλάχνα του. Πλησίασε κοντά του, όταν τον απόθεσαν στο ντιβάνι, φανερά ταραγμένος.

«Ποιος σου το 'κανε αυτό, Σουλεϊμάν;» του είπε.

«Πρέπει να ήταν ληστές», απάντησε με αδύναμη φωνή.

«Όποιος και να το 'κανε θα το πληρώσει πολύ ακριβά. Κράτα, γιε μου, σφιχτά, μην παραδοθείς».

«Δε θα με πάρει εύκολα ο Χάρος, θείε».

Ο γιατρός ήρθε μετά από λίγη ώρα με μια μεγάλη δερμάτινη τσάντα και για μια ώρα περίπου ήταν σκυμμένος πάνω στον αναίσθητο Σουλεϊμάν αγά. Είχε απομακρύνει όσους βρίσκονταν εκεί, κρατώντας κοντά του την Αφιτάπ και την Αβιδέ χανούμ, για να τον βοηθήσουν στην επέμβαση όπου θα του αφαιρούσε το βόλι από το κορμί του. Σαν τελείωσε, σηκώθηκε, έδωσε τις απαραίτητες οδηγίες στις δυο γυναίκες και πήγε να συναντήσει τον Σαΐτ αγά στο ντιβάν χανέ του πάνω ορόφου.

«Τι έγινε, γιατρέ;» τον ρώτησε μόλις τον είδε.

«Είχε άγιο μαζί του», απάντησε με ανακούφιση. «Δεν εξηγείται διαφορετικά. Το βόλι δεν πείραξε τα κυρίως ζωτικά του όργανα, τον βρήκε ακριβώς δίπλα από τα νεφρά. Τον έσωσε, ξέρεις, και το κρύο που πάγωσε το τραύμα».

«Θα γίνει καλά; Πώς τα βλέπεις;» τον ρώτησε χωρίς περιστροφές, αγωνιώντας να μάθει για το κυριότερο.

«Έχω βγάλει τη σφαίρα», είπε σουφρώνοντας τα μεγάλα φρύδια του. «Έχασε πολύ αίμα και ο οργανισμός του εξασθένησε πολύ, αυτό με ανησυχεί κάπως. Βασίζομαι όμως στη δυνατή κρίση του».

«Πες μου, γιατρέ, με λίγα λόγια, θα γίνει καλά ή όχι;»

«Πιστεύω πως θα συνέλθει, μη φοβάσαι», είπε για να καθησυχάσει τον Σαΐτ αγά.

Όταν έφυγε ο γιατρός, ο Σαΐτ αγάς ζήτησε να φωνάξουν από τα εργατόσπιτα τον Ισμαήλ. Ο Ισμαήλ ήταν ο πιστός άνθρωπος του, δεξί του χέρι, άνθρωπος για όλες τις δουλειές και πρωτοπαλικάρό τους. Τον είχε περιμαζέψει από την αθλιότητα και τον είχε στη δούλεψή του πάνω από δώδεκα χρόνια. Κούρδος στην καταγωγή, σωματώδης, διεκπεραίωνε ό,τι του ανέθετε. Είχε πληροφορηθεί για το συμβάν και περίμενε με αγωνία να μάθει την εξέλιξη του Σουλεϊμάν αγά. Οι διαδόσεις έξω έδιναν κι έπαιρναν – ακούστηκε ακόμα πως η κατάσταση του Σουλεϊμάν αγά είναι πολύ κρίσιμη, ότι είναι ετοιμοθάνατος. Βρισκόταν υπ' ατμόν όταν τον ειδοποίησαν να πάει στο κονάκι. Βρήκε τον Σαΐτ αγά φανερά ταραγμένο, πήγαινε πέρα δώθε, σκεφτόμενος για το πώς έπρεπε να αντιδράσουν.

«Ισμαήλ, έμαθες τι έγινε».

«Ναι, εφέντη. Και οργή μ' έπιασε για τα σκυλιά που έκαναν αυτό το πράγμα».

«Αύριο, προτού ξημερώσει ακόμα, να πάρεις δέκα άντρες και δέκα ζαπτιέδες¹ και ν' ανέβεις επάνω στα βουνά. Θέλω να τους βρεις και να τους αφανίσεις από προσώπου γης. Δεν ξέρω πόσες μέρες θα κρατήσει, αλλά θέλω να τους βρεις. Πρώτα παντού και, εάν δυσκολευτείς, πήγαινε και στους δικούς μας ντερεμπέδες², αυτοί όλο και κάτι θα ξέρουν. Μη γυρίσεις εάν δεν τους βρεις».

1. Ζαπτιέδες: Χωροφύλακες.

2. Ντερεμπές: Τουρκικός όρος που σημαίνει «πρίγκιπας του ποταμού».

«Όπως προστάξεις, εφέντη. Θα τους βρω, μη στεναχωριέσαι καθόλου», είπε με βεβαιότητα ο Ισμαήλ.

«Εάν χρειαστείς ενισχύσεις, ζήτησε βοήθεια από τους ντερεμπέδες εκ μέρους μου και πες τους πως θα τους ανταμείψω γερά. Εκτός βέβαια από τους Εγιπάντ».

«Δε θα πήγαινα ποτέ εκεί, ούτως ή άλλως, και χωρίς να μου το 'λεγες».

Με τους ντερεμπέδες Εγιπάντ της Ματσούκας είχαν παλιά βεντέτα και ήταν άσπονδοι εχθροί.

Το βράδυ ο Σουλεϊμάν αγάς το πέρασε μέσα από έντονους πόνους και συνεχόμενους εφιάλτες. Συνεχώς τινάζόταν, είχε σπασμούς. Το σώμα του από τον πυρετό έβγαζε φωτιές. Το μαρτύριο αυτό κράτησε αρκετές μέρες. Κάποια στιγμή άρχισε να συνέρχεται και να καλυτερεύει η κατάστασή του.

Τη δέκατη μέρα ζήτησε να δει τον Αζίζ αγά. Τώρα πια αισθανόταν καλύτερα, μπορούσε να μετακινηθεί χωρίς ιδιαίτερους πόνους και όλοι μέσα στο κονάκι έδειχναν ικανοποιημένοι.

Το απόγευμα έφτασε ο Αζίζ αγάς και τους βρήκε όλους να κάθονται στην υποδοχή γύρω από το αναμμένο τζάκι. Με πρόσωπα χαλαρωμένα και με το συμβάν να τους φέρνει πιο κοντά. Σε λίγο, οι γυναίκες απομακρύνθηκαν κι έμειναν οι δυο άντρες με τον Σαΐτ αγά.

«Κυριάκο, τα μαντάτα δεν είναι ευχάριστα», του είπε ο Σουλεϊμάν αγάς αμέσως μόλις έμειναν μόνοι τους. «Σήμερα γύρισε ο Ισμαήλ από τα βουνά της Ματσούκας».

«Τους βρήκε; Τι έγινε;» ρώτησε με ανυπομονησία.

«Ναι, τους βρήκε. Ήταν ληστές του Ντελή Χασάν, και μάλιστα ο ένας ήταν ο αδερφός του, που ήρθαν στις περιοχές μας για καλύτερη λεία. Ο Ισμαήλ τούς έστησε καρτέρι χθες, καθώς έφευγαν από το άντρο τους με άλλους τέσσερις, ανθρώπους του Εγιπάντ μπέη και τον ανεψιό του τον Απτή, γιο του αδερφού του. Τους πλευροκόπησαν για να τους συλλάβουν οι ζαπτιέδες, αλλά αυτοί αντιστάθηκαν, έπεσε τουφεκίδι και οι περισσότεροι σκοτώθηκαν επιτόπου. Μόνο δυο απ' αυ-

τούς γλίτωσαν και τους συνέλαβαν οι ζαπτιέδες. Προβλέπω πως θα έχουμε φασαρίες· την ίδια άποψη έχει και ο θεός».

«Τι, να έρθει ο Ντελή Χασάν να ζητήσει το λόγο;»

«Ο Ισμαήλ έμαθε πως αυτοί έχουν συμμαχήσει με τους ντερεμπέηδες Εγιπάντ», συνέχισε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Μπορεί να το πάρουν ότι χτυπήσαμε τους ίδιους. Ο Ντελή Χασάν σίγουρα θα θέλει να πάρει εκδίκηση και οι Εγιπάντ έχουν χρέος απέναντί τους για τη βοήθεια που τους προσφέρουν τόσες φορές».

«Εγώ, παιδιά, είμαι βέβαιος πως θα μας ενοχλήσουν γιατί έχουμε παλιά νταραβέρια μαζί τους», συμπλήρωσε ο Σαΐτ αγάς. «Σίγουρα θα έμαθαν από ποιους δέχθηκαν επίθεση και δε θα τ' αφήσουν έτσι. Ευκαιρία περιμένουν. Μια ζωή μάς δημιουργούν προβλήματα και εκβιασμούς».

«Τότε, πρέπει να προετοιμαστούμε», είπε ο Αζίζ αγάς.

«Ναι, Κυριάκο. Γι' αυτό σε καλέσαμε εδώ», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

Επικράτησε σιωπή και όλοι σκέφτονταν πώς θα αντιμετωπίσουν μια ενδεχόμενη επίθεση.

Οι ντερεμπέηδες ήταν τοπικοί φεουδάρχες, ισχυροί και ασύδοτοι τοπάρχες, οι οποίοι από πολύ παλιά ήταν εκπρόσωποι του σουλτάνου στις επαρχίες που δεν μπορούσε να ελέγξει η Ύψηλή Πύλη. Ζούσαν από καταναγκαστικούς φόρους των υποτελών τους, με αντάλλαγμα να συμμετέχουν στους πολέμους του σουλτάνου. Αυτοί οι μπέηδες με τον καιρό απέκτησαν μεγάλη εξουσία στις περιοχές που έλεγχαν, εκμεταλλευόμενοι τις αδυναμίες της κεντρικής εξουσίας που δεν μπορούσε να εποπτεύσει ολόκληρη την επικράτεια από την επέκταση του οθωμανικού κράτους. Αποτέλεσμα, οι ντερεμπέηδες να λειτουργούν ανεξέλεγκτα και συν τω χρόνω να γίνονται ενοχλητικοί και στην Ύψηλή Πύλη. Διατηρούσαν μικρά, στρατιωτικά τμήματα, στρατολογώντας ακόμα και διά της βίας. Πολεμούσαν και μεταξύ τους για να εδραιώνουν την απόλυτη εξουσία τους στις επαρχίες. Αρκετοί από αυτούς ήταν αρνησίθρησκοι χριστιανοί, και μάλιστα γίνονταν χειρότεροι από τους Τούρκους

στη συμπεριφορά τους προς τους πρώην ομόθησκούς τους, όπως οι Εγιπάντ από τη Ματσούκα.

«Τώρα, Γεώργιε, έφτασε η ώρα να σου πω κάτι που σου κρύβω εδώ και πολλά χρόνια», έσπασε τη σιωπή ο Σαΐτ αγάς με πολύ σοβαρό ύφος.

«Τι είναι, θείε μου, τόσο σοβαρό για να μου το κρύβεις πολλά χρόνια;»

«Δε σου είπα ποτέ ποιος σκότωσε τον πατέρα σου».

«Ο ντερεμπέης Εγιπάντ!» αναφώνησε ο Σουλεϊμάν που ξαφνιάστηκε.

«Ναι, αυτό το σκυλί, που δεν έχει αφήσει τίποτα όρθιο στη Ματσούκα, και πόσα ακόμα δεν έκανε το καθαрма στους ραγιαδες».

Πετάχτηκε όρθιος ο Σουλεϊμάν αγάς από τις μαξιλάρες που αναπαυόταν.

«Θα τον σκοτώσω! Τώρα πια δε με κρατάει τίποτα».

«Είναι πολύ ισχυρός», του είπε ο Σαΐτ αγάς. «Να τα βάλουμε κάτω και να δούμε πώς θα ενεργήσουμε. Κάθισε», παρακίνησε τον ανεψιό του που έγινε θηρίο.

«Μετά την ενέργεια του Ισμαήλ, αυτός, για να μη χάσει το γόητρό του, θα ζητήσει εκδίκηση. Είμαι βέβαιος πως θα έρθει εδώ στην Κρώμνη με όλο το ασκέρι του. Από δω και πέρα το μόνο που απομένει να κάνουμε είναι να τον εξολοθρεύσουμε. Δεν υπάρχει άλλη λύση για να γλιτώσουμε. Γιατί με τα προηγούμενα που έχουμε δε θα μας αφήσει ήσυχους».

«Τι ορίζεις να κάνουμε, Σαΐτ αγά;» του είπε ο Αζίζ αγάς που κατάλαβε πως κάτι είχε κατά νου.

«Ο μόνος τρόπος για να τον αντιμετωπίσουμε είναι να συνεργαστούμε με τον ντερεμπέη της Τόνιας, τον Αλή μπέη, που έχουμε κάτι κοινό ανάμεσά μας».

«Τι κοινό έχουμε με έναν ντερεμπέη;» είπε ο Αζίζ αγάς.

«Δε θέλω να σας πω πολλά, αλλά έχει βοηθήσει πάρα πολύ τους ραγιαδες. Όλα αυτά τα χρόνια που είναι ντερεμπέης στην Τόνια, λειτουργεί σαν να είναι προστάτης τους. Θα πας

αύριο κιόλας να τον συναντήσεις, έχει κι αυτός προηγούμενα με δαύτους».

«Θα δεχτεί;» αναρωτήθηκε ο Αζίζ αγάς.

«Θα αμειφθεί ανάλογα, εάν συμφωνήσει».

Την άλλη μέρα το πρωί ο Αζίζ αγάς έφυγε μαζί με μια ομάδα εφτά αντρών για την Τόνια. Βρήκε τον Αλή μπέη και του εξιστόρησε ό,τι είχε συμβεί και ζήτησε τη συμμαχία του. Ο ντερεμπέης άκουσε με μεγάλη προσοχή όσα του ανέφερε ο Αζίζ αγάς, και του είπε πως θέλει να το σκεφτεί και να του απαντήσει την επόμενη μέρα. Είχε και ο ίδιος προστριβές με τους Εγιπάντ και συμφέροντα από πιθανό αποδεκατισμό τους.

Την επομένη ανακοίνωσε την απόφασή του στον Αζίζ αγά, πως δέχεται τους όρους του Σαΐτ αγά και πως θα χρειαστεί δυο μέρες για να προετοιμαστεί και να έρθει στην Κρώμνη.

Πράγματι, δυο μέρες αφότου επέστρεψε ο Αζίζ αγάς, έκανε την εμφάνισή του μαζί με εκατό εκλεκτούς. Στρατοπέδευσε σε τρία σημεία κυκλικά έξω από την Κρώμνη, μαζί τους ενώθηκαν και καμιά σαρανταριά άντρες που μάζεψε ο Αζίζ αγάς, και καμιά ντουζίνα τοποθετήθηκαν γύρω από το κονάκι, έξω στις αποθήκες. Ο ίδιος ο Αλή μπέης μαζί με τον υπασπιστή του εγκαταστάθηκαν στο αρχοντικό και σχεδίαζαν τις κινήσεις τους, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις εκδοχές.

«Μακάρι να μην έρθουν, Σαΐτ αγά», του είπε ο Αλή μπέης.

«Κι εγώ αυτό εύχομαι, αλλά τον ξέρω καλά τον Εγιπάντ μπέη και πώς σκέφτεται».

Κατάστρωναν τα σχέδιά τους στο γραφείο και ανέλυαν τις μεθόδους που θα ακολουθήσουν μαζί με τον Σουλεϊμάν αγά, τον Αζίζ αγά και τον Ορχάν, τον υπασπιστή του ντερεμπέη. Όλοι είχαν μεταφερθεί σε πολεμικό κλίμα. Μέχρι και η Αφιάτ, με τον ανδροπρεπή χαρακτήρα της, ενίσχυε την άποψη να τους τσακίσουν. Μπήκε στο γραφείο όπου βρίσκονταν οι πέντε άντρες και χωρίς περιστροφές είπε:

«Εάν δεν έρθουν αυτοί εδώ, να πάμε εμείς στους Ματσουκαίους και να τους λιανίσουμε».

«Βλέπω, της κόρης σου το λέει η καρδιά της», είπε ο Αλή μπέης. «Τέτοιες γυναίκες σπάνια συναντάς».

«Αφιτάπ, χρειάζεται υπομονή», είπε ο πατέρας της.

Και δεν άργησε στις προβλέψεις του. Την άλλη μέρα το πρωί ήρθε ένας σημαιοφόρος του μπαϊραχτάρη και τους ειδοποίησε να ετοιμαστούν. Έξω από την Κρώμνη εμφανίστηκε ένα ανάμεικτο ασχέρι με καμιά πενηνταριά έφιππους, μαύροι. Τσιγγάνοι, ο Ντελή Χασάν με τους ληστές του και τα τσογλάνια του ντερεμπέη Εγιπάντ. Όλοι είχαν κατά νου ως τελικό αποτέλεσμα τη νίκη τους και το πλιάτσικο που θα επακολούθουσε.

Πριν ακόμα προλάβουν να μπουν στην Κρώμνη, δέχτηκαν επίθεση από τρία σημεία και τους καθήλωσαν τελείως. Τα τουφέκια άναψαν, οι χαντζάρες άστραψαν και μέχρι το μεσημέρι τούς είχαν αποδεκατίσει.

Από τους λιγοστούς που διέφυγαν, κάποιος πήγε πίσω στον Εγιπάντ μπέη και του μετέφερε τα μαντάτα. Αυτός, μόλις πληροφορήθηκε την έκβαση των πραγμάτων, φεύγει αμέσως με κατεύθυνση στα ενδότερα της Μικράς Ασίας, αφήνοντας πίσω του τις γυναίκες και τα παιδιά του. Από πίσω κατέφθασε κι ο Αλή μπέης που μπήκε στο κονάκι του Εγιπάντ μπέη μαζί με τους άντρες του. Έβγαλαν έξω τις γυναίκες από το χαρέμι και τους δυο μικρούς γιους του. Στη συνέχεια έβαλαν φωτιά στο κονάκι και σε όλες τις παράπλευρες εγκαταστάσεις του. Δεν άφησαν τίποτα πίσω παρά καμένη γη.

ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ ήταν το άλλο άκρο του αμαξιτού δρόμου του μεταξιού. Όλα τα εμπορεύματα κατέληγαν εδώ, για να φορτωθούν στα δεκάδες καράβια. Το μεγάλο λιμάνι έδειχνε να έχει τα σημάδια του διακομιστικού κέντρου. Ο πρωινός ήλιος του Μαρτίου έκανε τα νερά του Εύξεινου Πόντου να λαμποκοπούν. Κόσμος πολύς· η κίνηση στις αποβάθρες ήτανε πολυπληθής και ποικίλων εθνοτήτων. Τούρκοι, Κούρδοι, αστοί Ρωμιοί, Ευρωπαίοι περιηγητές και τεχνικοί που κατασκεύαζαν τις σιδηροδρομικές γραμμές της Μικράς Ασίας. Πέρσες έμποροι με πλούσια ρούχα, περιτριγυρισμένοι από σκλάβους. Αρμένιοι δολοπλόκοι που προσπαθούσαν να εισηλωρήσουν στις συναλλαγές. Τσερκέζοι από τον Καύκασο με την ιδιαίτερη καυκάσια ενδυμασία, τη μαύρη μακριά χλαίνη, ανοιχτή μπροστά στο στήθος μέχρι το ζωνάρι με τ' άρματα, και το μεγάλο γούνινο καπέλο. Τα ιστιοφόρα αραγμένα σ' όλους τους χώρους της προκυμαίας. Άλλα ν' αδειάζουν εμπορεύματα, άλλα να φορτώνουν με τα παραγγέλματα των ναυτικών, και άλλα, πολλά ακόμα, περίμεναν, με κατεβασμένα πανιά ανοιχτά στη θάλασσα, τη σειρά τους για να δέσουν.

Στο ιστιοφόρο «Οδυσσέας» οι επιβάτες επιβιβάζονταν από

τη φορητή σκάλα του πλοίου στο κατάστρωμα, για το ταξίδι στη Σεβαστούπολη της Κριμαίας και μετά στην Οδησό. Ήταν ένα βριγαντίνι διακοσίων τεσσάρων τόνων, νηολογημένο στην Ιθάκη, με τη σημαία των Ιονίων νήσων.

Ο Σουλεϊμάν αγάς είχε δώσει τις αποσκευές του σ' ένα χαμάλη του λιμανιού και ανέβαινε κι αυτός τη σκάλα του πλοίου. Με τα γεγονότα είχε καθυστερήσει αυτό το ταξίδι, αλλά έβγαине πιο ισχυρός, κι αυτό το συναίσθημα το ένιωθε έντονα, σαν να ήταν πιο σίγουρη τώρα η πορεία της ζωής του.

Οι επιβάτες ήτανε λιγοστοί και κατά το πλείστον Ευρωπαίοι, Ρώσοι και Έλληνες έμποροι. Τον οδήγησαν σε μια καμπίνα, όπου τακτοποίησε τα πράγματά του, κι έπειτα βγήκε έξω στο κατάστρωμα. Το καράβι είχε αποπλεύσει και φαινόταν όλη η πόλη της Τραπεζούντας. Οι μιναρέδες και τα καμπαναριά υψώνονταν διάσπαρτα.

Το μεσημέρι έτυχε να γνωριστεί με δυο Παριζιάνους λόγιους, ηλικίας πενήντα χρονών περίπου, που είχαν προορισμό την πρωτεύουσα της Ρωσίας, την Αγία Πετρούπολη, και μάλιστα ήταν προσκεκλημένοι του παλατιού. Έδειχναν εξαίρετοι γνώστες της περιοχής. Ενδιαφέρθηκαν να μάθουν για το πώς είναι τα πράγματα στη Μικρά Ασία, για τις συνθήκες ζωής των ραγιάδων και σχολίαζαν την επανάσταση των Ελλήνων. Φαίνονταν γνώστες των ιδεών του Ρήγα Φεραίου, γεγονός που προκάλεσε το ενδιαφέρον του Σουλεϊμάν αγά. Μιλούσαν ανοιχτά μαζί του. Ήταν βέβαιοι πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα αλλάξει πολιτική, θα δείξει ένα καλύτερο πρόσωπο για χάρη της Ευρώπης. Ο Σουλεϊμάν αγάς ήξερε πως εδώ και χρόνια οι Οθωμανοί σκέφτονταν να κάνουν ριζικές μεταρρυθμίσεις στη δομή της αυτοκρατορίας, αλλά δεν ήταν ποτέ σίγουρος αν θα γίνουν και αν θα εφαρμοστούν. Οι Γάλλοι ήξεραν πολλά για το θέμα και σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού συζητούσαν συνέχεια.

Τη δεύτερη μέρα το καράβι άραξε για μια νύχτα στη Σεβαστούπολη και την επομένη το απόγευμα κατέπλευσε στο λι-

μάνι της Οδησσοῦ. Ἡ θεά της πόλης, ὅπως την ἀντίκριζαν ἀπὸ το καράβι, ἦταν μαγευτική· ἀπλωνόταν σε ἓνα ψηλὸ πλάτωμα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὰ λευκὰ μέγαρά της δέσποζαν περήφανα ἰσομετρικά, με τὰ μεγάλα παράθυρα νὰ μοιάζουν στοιχισμένα. Ὁ ἥλιος φώτιζε γλυκὰ με χρώματα ἀπαλά, θαρρεῖς καὶ τὴ χάιδευε ὅπως ἐπεφτε στο λιόγερμα.

Το λιμάνι της κείτονταν κάτω στα πόδια της προστατευμένο ἀπὸ τοὺς βοριάδες. Μπαίνοντας στο λιμάνι, ὁ ἀέρας της Μαύρης Θάλασσας κόπασε. Ἰστιοφόρα περίμεναν ἀρόδο νὰ φορτώσουν σιτηρὰ γιὰ τὶς χώρες της Μεσογείου καὶ της Μεγάλης Βρετανίας. Το δικὸ τοὺς καράβι μπούκαρε σε ἓνα ἀπὸ τὰ δυο κλειστὰ λιμάνια που εἶναι δίπλα δίπλα, καὶ ἔδωσε ἀνάμεσα σε καμιὰ δεκαπενταριά ἄλλα. Ἐπικρατοῦσε ἔντονος θόρυβος καὶ φασαρία ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους που φόρτωναν καὶ ξεφόρτωναν ἐμπορεύματα. Στὴν προκυμαῖα ναύτες ἀπ' ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου, που συμμετείχαν σε ἓνα ἀτέλειωτο κουβε-ντολόι.

Ὁ Σουλεϊμάν ἀγὰς πέρασε ἀπὸ τὸν τελωνειακὸ ἐλεγχό, που ἦταν αρκετὰ αὐστηρὸς. Στὴν ἐξοδὸ πήρε μιὰ ἀπὸ τὶς κλειστὲς ἀμαξες που περίμεναν στὴ σειρά, καὶ ἔδωσε στὸν ἀμαξά τὴ διεύθυνση τοῦ ξενοδοχείου: Πριμόρσκι Μπουλβάρ. Ἡ ἀμαξὰ ξεχύθηκε ἀπὸ τὸ λιμάνι, ἀνάμεσα στὸν κόσμο, πέρασε μπροστὰ ἀπὸ τὴν τεράστια σκάλα τοῦ Ποτέμκιν με τὰ τριακόσια σκαλοπάτια που ἀνέβαινε μέχρι τὴν πόλη, πήρε ἀριστερὰ τὸν ἀνηφορικὸ δρόμο, καὶ σε λίγο μπήκαν στὴν πόλη καὶ σε δρόμους με μεγάλο πλάτος, μακριοὺς καὶ πλακόστρωτους. Τὰ πεζοδρόμια ἐξίσου πλατιά καὶ φροντισμένα. Ὅλα σχεδὸν τὰ κτίρια ἦταν ωραιότατα, ἀρίστης ἀρχιτεκτονικῆς. Τὰ δέντρα ψηλά, ἑτοιμα νὰ βγάλουν τὰ πρῶτα φύλλα τοὺς ὅπως τὰ ζέσταινε ὁ ἥλιος, φυτρωμένα σε ὅλους τοὺς δρόμους της Οδησσοῦ.

Στο ξενοδοχεῖο «Λοντόνσκαγια» ἡ ἀμαξὰ σταμάτησε. Το κτίριο, σωστὸ κομψοτέχνημα, με τὰ πολλὰ ἀψιδωτὰ παράθυρα, καὶ με πρόσοψη που νόμιζες πως ἦταν πέρα γιὰ πέρα σκαλιστή, σχεδιασμένο ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἰδιοφυΐα. Ὁ Σουλεϊμάν

αγάς έμενε πάντα σ' αυτό και το γνώριζε καλά, όπως και τον ιδιοκτήτη του, τον Ζαννή Ράλλη. Ερχόταν συχνά για να κανονίζει τις εμπορικές του συναλλαγές – από τα μεταλλεύματα μέχρι το γενικό εμπόριο. Έφερνε εμπορεύματα της Μικράς Ασίας και της Περσίας. Ζάχαρη, βαμβάκι, αποξηραμένα φρούτα και κυρίως περσικά χαλιά, που ήταν τα καλύτερα. Η ύφανσή τους και τα πολυσύνθετα σχέδια τα έκαναν να φαντάζουν κεντητά.

Την άλλη μέρα οι υπάλληλοι του ξενοδοχείου τον πληροφόρησαν πως τον περίμενε ο Ζαννής Ράλλης στα κεντρικά καταστήματά του στο δρόμο Ντε Ρίμπας. Ο οίκος των «Αδερφών Ράλλη» ήταν η μεγαλύτερη και πιο ισχυρή εμπορική εταιρεία που είχε δημιουργηθεί από ομογενείς Έλληνες, με δίκτυα εμπορίου σε πολλές πόλεις της Μεσογείου και της δυτικής Ευρώπης. Ο Σουλεϊμάν αγάς χρόνια συνεργαζόταν μαζί τους.

Όταν μπήκε στο πολυτελές γραφείο του, ο Ζαννής Ράλλης σηκώθηκε να τον χαιρετήσει. Είχε αριστοκρατική φυσιογνωμία, άλλωστε καταγόταν από μεγάλη αρχοντική οικογένεια της Χίου. Ψηλός, στητός, με χαλαρές κινήσεις που του προσέδιδαν ευγένεια. Το ροδοκόκκινο πρόσωπό του ήτανε κάπως μακρύ, όπως και η μύτη του, το μέτωπό του ευρύ και τα μάτια πανέξυπνα. Ήταν ντυμένος σύμφωνα με την τελευταία ευρωπαϊκή μόδα, με ένα μπλε, ριγέ, ευρωπαϊκό κουστούμι από λονδρέζικο κασμίρι.

Πολύ φιλόξενος και εγκάρδιος στους επισκέπτες του, έτεινε το δεξί του χέρι με τα μακριά δάχτυλα για να τον χαιρετήσει, και ο Σουλεϊμάν αγάς ανταποκρίθηκε.

«Πάει καιρός που έχεις να μας επισκεφθείς, Γεώργιε. Καλώς όρισες στα μέρη μας».

«Εμείς δεν έχουμε την πολυτέλεια να ζούμε ήσυχα, Ζαννή. Γι' αυτό και καθυστέρησα το ταξίδι μου».

«Και πότε νομίζεις ότι θα ησυχάσει ο τόπος σου;»

«Ποτέ! Και ίσως αυτό να 'ναι κι η ομορφιά του».

«Τι καλό μάς φέρνεις από τα μέρη σου;»

«Καλής ποιότητας βαμβάκι, μια μεγάλη παρτίδα υπέροχα χαλιά και τάπητες από την Περσία, δέρματα και αποξηραμένα φρούτα».

«Καλώς», συμφώνησε. «Και από τιμές;»

«Αυτό δεν είναι εμπόδιο, θα τα κανονίσουμε».

«Να σου ζητήσω κι εγώ κάτι άλλο».

«Ό,τι θέλεις».

«Θέλω να φέρεις χρυσό σε ράβδους της μιας οκάς. Θα μ' ενδιέφερε μια σημαντική ποσότητα».

«Εντάξει. Μάλιστα από την τελευταία καλή φλέβα που βρήκαμε πριν λίγο καιρό».

Αφού έκλεισαν όλα τα θέματα που αφορούσαν τις εμπορικές δοσοληψίες τους, ο Ζαννής Ράλλης μετέφερε τη συζήτηση στη διπλή ζωή του Σουλεϊμάν αγά. Ήτανε από τους λίγους στην Οδησό που γνώριζε την αληθινή ταυτότητά του.

«Εμείς από τους πατεράδες μας τα βρήκαμε. Και όπως τα βρήκαμε, έτσι και τα ακολουθούμε. Ζούμε με την ελπίδα πως κάποια μέρα θα μας αξιώσει ο Θεός να πιστεύουμε φανερά σ' Αυτόν και να δείξουμε την καταγωγή μας».

«Είναι μαρτυρικό αυτό που συμβαίνει με τόσες εκατοντάδες χιλιάδες κρυφοχριστιανούς. Να μην μπορείς να πεις τι πραγματικά είσαι... Δε νομίζω να συμβαίνει πουθενά σ' όλο τον κόσμο αυτό το φαινόμενο. Για πες μου όμως, αν κάποια στιγμή αποφασίσεις να φανερωθείς, αν μια μέρα γυρίσεις πίσω στην Κρώμνη και πεις ότι είσαι χριστιανός, τι θα μπορούσε να συμβεί;»

«Την ίδια μέρα θα μου πάρουν το κεφάλι. Σύμφωνα με το μουσουλμανικό νόμο και τους νόμους του οθωμανικού κράτους, αν κάποιος απαρνηθεί το μουσουλμανισμό, η τιμωρία που τον περιμένει είναι ο θάνατος. Πώς να φανερωθώ; Και μόνο η υποψία για να σε κρίνουν ότι είσαι χριστιανός ή μια απλή ομολογία ενός Τούρκου στις Αρχές του τόπου είναι ικανή να σε καταδικάσει».

«Καταλαβαίνω, καταλαβαίνω», είπε κουνώντας το κεφάλι ο Ζαννής Ράλλης. «Υπάρχει όμως και η άλλη λύση: να φύγετε από εκεί και να πάτε σε κάποιο άλλο μέρος εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ζήσετε ελεύθερα, όπως εδώ, ας πούμε».

Ο Σουλεϊμάν αγάς, ακούγοντας αυτή την πρόταση, χαμογέλασε.

«Στην έσχατη ώρα μπορεί να συμβεί. Και κατά καιρούς αρκετοί έχουν πάρει το δρόμο για τα ξένα. Είναι όμως λύση να αφήσεις τη γη σου, τη γη των προγόνων σου; Ο κόσμος εκεί σε μας είναι ταγμένος να μην αφήσει τον τόπο του. Τόσους αιώνες έκαναν θυσίες, θα υπομένουν και τώρα παρ' όλες τις δυσκολίες. Γι' αυτό και αγωνιζόμαστε, να δούμε τον τόπο μας ελεύθερο».

«Κι εμείς από δω αυτό θέλουμε, Γεώργιε. Και κάνουμε τα πάντα να δούμε όλο το γένος μας ελεύθερο. Η ιδέα της επανάστασης έχει φυτρώσει παντού και σίγουρα με τον καιρό θα δρέψουμε καρπούς».

«Όλοι το εύχονται και το περιμένουν».

«Πόσο διάστημα θα μείνεις στην Οδησό;»

«Θα καθίσω αρκετά για να απολαύσω τον αέρα της ελευθερίας!»

«Θαυμάσια. Θα κοιτάξουμε να σε φροντίσουμε όπως αρμόζει στην αφεντιά σου».

Μετά από λίγο πήρε τον Σουλεϊμάν αγά και πήγαν με την άμαξά του στις αποθήκες του τελωνείου, στο λιμάνι, να του δείξει τα εμπορεύματα, που εισήγαγε και εξήγαγε από τη χώρα. Το κυρίως εξαγώγιμο προϊόν ήταν τα σιτηρά της απέραντης ενδοχώρας και εισαγώγιμα πολλά βιομηχανικά είδη από τη δυτική Ευρώπη, αλλά και αιγαιοπελαγίτικα προϊόντα, όπως λάδια, κρασιά, λουκούμια και πολλά άλλα.

Η περιποιητική φροντίδα του κρατούσε όλες τις μέρες παραμονής του Σουλεϊμάν αγά στην Οδησό. Είχε δώσει και εντολή στους ανθρώπους του ξενοδοχείου να φροντίζουν να μην του λείπει τίποτα.

Τη δεύτερη μέρα, μόλις έπεσε το σκοτάδι, ο Σουλεϊμάν αγάς πήγε στην οικία του Γρηγορίου Ιωάννου Μαρασλή, στην οδό Κράσνι Περεούλοκ, σε ένα στενό κάθετο προς την οδό των Ελλήνων στο κέντρο της πόλης. Ένα απλό διώροφο σπίτι, που το ισόγειο χρησίμευε ως εμπορικός οίκος και στον επάνω όροφο διέμενε η οικογένεια.

Από τα τζάμια της ξύλινης δίφυλλης πόρτας είδε να καίει μέσα φως· διέκρινε στο εσωτερικό του κάποιους να εργάζονται. Άνοιξε την πόρτα και πέρασε μέσα. Οι δυο υπάλληλοι του καταστήματος και η γυναίκα που βρίσκονταν εκεί γύρισαν προς το μέρος του. Η τουρκική αμφίεσή του, φαίνεται, δεν άρεσε, και στο ύφος τους σχηματίστηκε η απορία και ένας ευδιάκριτος φόβος. Ο χώρος φωτιζόταν από δυο λάμπες. Προχώρησε μερικά βήματα και χαιρέτησε στα ελληνικά.

«Γεια σας, πατριώτες».

Φτάνοντας κοντά στο φως, διαπίστωσαν περί τίνος πρόκειται.

«Εσύ είσαι, Σουλεϊμάν αγά, και μας κατατρόμαξες;» είπε με ανακούφιση ο Νικήτας, ο ένας από τους δυο υπαλλήλους.

«Εδώ εσείς δεν έχετε να φοβηθείτε τίποτα. Τι να πούμε εμείς;»

«Σ' αυτό έχεις δίκιο», συνέχισε ο Νικήτας, «αλλά φύλαγε τα ρούχα σου να έχεις τα μισά».

Τον Σουλεϊμάν αγά τον γνώριζαν από προηγούμενες επισκέψεις του στο σπίτι του Γρηγορίου Μαρασλή, το οποίο είχε χαρακτηριστεί ως το «σπίτι των Φιλικών» κι εδώ γινόντουσαν οι συνεδριάσεις και οι επαφές τους. Εδώ στεγάστηκαν οι πόθοι των ιδρυτικών μελών της επαναστατικής οργάνωσης στην προοπτική της εθνικής απελευθέρωσης.

Εκείνη τη στιγμή άνοιξε η πόρτα, μπήκε μια καλοντυμένη γυναίκα γύρω στα σαράντα, με μακρύ φόρεμα και καπέλο, κρατώντας από το χέρι ένα αγοράκι τεσσάρων ετών περίπου. Την αναγνώρισε αμέσως.

«Χαίρεται, κυρία Μαρασλή», τη χαιρέτησε ο Σουλεϊμάν αγάς κάνοντας μια ελαφρά υπόκλιση.

«Ω, πόσο χαίρομαι που σας ξαναβλέπω! Τι κάνετε;»

«Είμαι πολύ καλά, ευχαριστώ. Ο μικρός Γρηγόρης μεγαλώνει, βλέπω», απευθύνθηκε στο αγοράκι.

Πήγε κοντά του, τον πήρε αγκαλιά και, χαϊδεύοντας το μάγουλό του, τον ρώτησε:

«Τι κάνεις, Γρηγόρη;»

«Καλά», ψέλλισε στα χειλάκια του. «Γιατί φοράς τέτοια ρούχα;»

«Γιατί, τι έχουν τα ρούχα μου;»

«Να, είναι αλλιώςτικά».

«Έτσι ντυνόμαστε εμείς εκεί που ζούμε».

«Και πού ζείτε;»

«Ζούμε μακριά, εκεί που τελειώνει αυτή η θάλασσα».

«Πώς είναι εκεί;» ρωτούσε συνέχεια με την παιδική του αφέλεια.

«Είναι το πιο ωραίο μέρος στον κόσμο. Κάποια στιγμή θα σε πάρω να πάμε!»

«Έχει και παιδάκια;»

«Και φυσικά έχει».

«Με τι παίζουν τα παιδάκια εκεί;»

Τον απόπλισε τον Σουλεϊμάν αγά. «Πραγματικά, με τι παίζουν τα παιδιά;» αναρωτήθηκε. Η σκέψη του πήγε στα παιδικά του χρόνια, όταν ξεχνιόταν στις γειτονιές της Κρώμνης και στα παρχάρια. Θυμήθηκε το γεσίρ* και το ατελείωτο κρυφτό.

«Έλα, Γρηγόρη, φτάνει τόσα που ρώτησες τον κύριο».

«Δεν πειράζει, είναι τόσο έξυπνος. Να σας ζήσει και να τον δείτε μεγάλο και τρανό».

Και η ευχή του Σουλεϊμάν αγά δεν πήγε στο βρόντο, το απέδειξε ο μικρός Γρηγόρης όταν μεγάλωσε.

«Ήρθα να συναντήσω τον κύριο Μαρασλή».

(*) Γεσίρ: Τουρκική ονομασία. Είναι το σκλαβάκι, παιχνίδι που έπαιζαν κατά κόρον.

«Όπου να 'ναι θα 'ρθει, δε θα αργήσει. Περάστε επάνω στο σπίτι, να τον περιμένετε».

Βγήκαν έξω από το κατάστημα και τον οδήγησε στη διπλανή πόρτα. Την άνοιξε, από μια στενή σκάλα ανέβηκαν στον επάνω όροφο, και βρέθηκαν στη σάλα του σπιτιού. Από τα παράθυρα διακρινόταν η φωτισμένη πλατεία των Ελλήνων.

Η κυρία Μαρασλή τού πρόσφερε ένα λικέρ και μετά αποσύρθηκε με το παιδί στα εσωτερικά δωμάτια.

Αισθανόταν περήφανος να βρίσκεται εκεί, στο κέντρο όπου ξεπήδησε μια τόσο μεγάλη ιδέα για ένα έθνος από ένα τόσο μικρό χώρο. Από έναν εμπορικό χώρο. Άλλωστε τα περισσότερα μέλη ήταν έμποροι, ο ρόλος του στοιχείου αυτού έδειχνε πόσο σημαντικός ήτανε στο απελευθερωτικό κίνημα που χρειαζόταν μεγάλα χρηματικά ποσά και ευέλικτη σκέψη.

Περιεργάστηκε τα βιβλία της βιβλιοθήκης που όλα σχεδόν είχαν να κάνουν με τον Ελληνικό Διαφωτισμό και με την ιστορία. Πήρε να ξεφυλλίσει ένα βιβλίο του Ευγενίου Βούλγαρη και κάθισε σε μια πολυθρόνα.

Μετά από μισή ώρα, ο Σουλεϊμάν αγάς άρχισε να ανησυχεί· η ώρα περνούσε και ο Γρηγόριος Μαρασλής δεν ερχόταν. Σε λίγο όμως ακούστηκαν έντονες συζητήσεις στην πόρτα κάτω στη σκάλα και βήματα να την ανεβαίνουν.

Ήτανε ο Γρηγόριος Μαρασλής και ακολουθούσε ο Κυριάκος Κουμπάρης, που τον γνώριζε πολύ καλά. Είχαν πρωτοσυναντηθεί πριν από δεκαπέντε χρόνια στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν ο άνθρωπος που επόπτευε όλες τις εφορίες της Εταιρείας στην Ανατολή, την επιτροπή φύλαξης των μυστικών εγγράφων και των χρημάτων ολόκληρης της οργάνωσης. Είχε την εμπιστοσύνη όλων των ηγετών της Εταιρείας. Στην Κωνσταντινούπολη, μετά την έναρξη της Επανάστασης στην Ελλάδα, διέσωσε πάνω από χίλιες οικογένειες Ρωμιών από την εκδίκηση των τουρκικών Αρχών, όπως και πάρα πολλούς περιέθαλψε στην Οδησό. Παρά τα εξήντα πέντε χρόνια του φαινόταν ακμαίος και πολύ συμπαθητικός.

Και οι δυο ήταν από τους ηγέτες της «Φιλανθρωπικής Εφορίας της Ελληνικής Κοινότητας Οδησσού», όπως είχε μετονομασθεί αργότερα η Φιλική Εταιρεία.

Ο Γρηγόριος Μαρασλής ήταν γενικός έφορος της Οδησσού. Ήταν γύρω στα πενήντα, πάντα ευδιάθετος, και με έντονο λόγο. Στα καλοσυνάτα μάτια του έδειξε μεγάλη χαρά σαν είδε τον Σουλεϊμάν αγά. Τον καλωσόρισαν με εναγκαλισμούς και πέρασαν να καθίσουν στο γραφείο που βρισκόταν σε ένα διπλανό δωμάτιο.

«Να με συμπαθάς, Γεώργιε, που καθυστέρησα να 'ρθω, αλλά είχαμε ένα πολύ σοβαρό θέμα να διευθετήσουμε με τον Κυριάκο».

«Γεώργιε, άργησες να 'ρθεις και ανησυχήσαμε», είπε ο Κυριάκος Κουμπάρης. «Μήπως συνέβη κάτι;»

«Ναι, Κυριάκο. Είχα κάποια επεισόδια στην Κρώμνη».

Και τους εξήγησε τα γεγονότα που πέρασαν.

«Φτάνουν κάποιες στιγμές», συνέχισε ο Σουλεϊμάν αγάς, «που δεν αντέχεται αυτή η καταπίεση που περνάμε, ο κόσμος ζει συνέχεια με ένα φόβο και υπομένει τα πάνδεινα».

«Πρέπει να κάνουμε υπομονή όλοι μας», συμπλήρωσε ο Γρηγόριος Μαρασλής πίσω από το γραφείο του. «Η Επανάσταση ξεκίνησε και έχει εδραιωθεί, οι καταπιεσμένοι ραγιάδες είναι έτοιμοι να πολεμήσουν όλοι. Η φωτιά αυτή θ' ανάψει παντού, έχουμε και τους Ρώσους στο πλευρό μας που θα μας βοηθήσουν στη Μικρά Ασία. Έχουμε πολλούς Έλληνες στο Ρωσικό Στρατό, όπως και στη Ρωσική Διοίκηση, και επηρεάζουν θετικά την κυβέρνηση της Πετρούπολης. Όλα αυτά γίνονται σταδιακά και με προετοιμασμένα βήματα. Αυτό που προέχει σήμερα είναι οι μεταρρυθμίσεις που ετοιμάζει η Υψηλή Πύλη».

«Άκουσα να μιλάνε γι' αυτές τις μεταρρυθμίσεις. Από δυο Γάλλους συνεπιβάτες μου στο πλοίο».

«Μ' αυτούς ήμασταν προηγουμένως», είπε ο Κυριάκος. «Είναι άπεσταλμένοι της γαλλικής κυβέρνησης. Οι Ευρωπαίοι

επιζητούν διακαώς να διεισδύσουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Οθωμανοί, από την άλλη, έχουν επηρεαστεί από την ανάπτυξη του δυτικού κόσμου και σκέφτονται να κάνουν μεταρρυθμίσεις στις παρακμάζουσες παραδοσιακές δομές του κράτους, από τις οποίες υπολογίζουν να έχουν μεγάλο οικονομικό όφελος. Η εξέλιξη αυτή, εάν προχωρήσει σωστά, Γεώργιε, θα ωφελήσει σε μεγάλο βαθμό όλες τις κοινότητες των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Μέσα σε όλα αυτά εντάσσεται και το ζήτημα της ανεξιθρησκίας. Για να πραγματοποιηθούν οι μεταρρυθμίσεις, θα πρέπει να βάλουν τους χριστιανούς μέσα στο παιχνίδι, γιατί θα έχουν συμφέρον. Οπότε, έπεται η αναθεώρηση των σχέσεων μεταξύ μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών πληθυσμών».

«Γι' αυτό θέλαμε να μιλήσουμε μαζί σου», επενέβη ο Γρηγόριος Μαρασλής.

«Τι μπορώ να κάνω εγώ;»

«Γνωρίζουμε τις άριστες σχέσεις σου με τους ανθρώπους της Υψηλής Πύλης», συνέχισε ο Γρηγόριος Μαρασλής. «Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, εάν προχωρήσουν, θα σημάνουν και την απελευθέρωση, ως ένα σημείο, του ελληνικού στοιχείου μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως καταλαβαίνεις, είναι πολύ σημαντικό για το σημερινό ραγιά να έχει τα ίδια δικαιώματα με τους Τούρκους».

«Είναι πολύ ενδιαφέροντα αυτά που λέτε. Δυσκολεύομαι βέβαια να τα πιστέψω. Αλλά, δε μου απαντήσατε, εγώ πώς μπορώ να βοηθήσω;»

«Γεώργιε», πήρε μετά το λόγο ο Κυριάκος, «πρέπει να περάσουμε πάση θυσία στις μεταρρυθμίσεις τους νόμους που θα ευνοήσουν τους Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θα είναι μια επανάσταση κι αυτή, είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι ότι θα αλλάξουν τη ζωή όλων των χριστιανών. Γι' αυτό κι εσύ από τη δική σου θέση θέλουμε να συνδράμεις και να επηρεάσεις θετικά κάποιους ανθρώπους μέσα στο παλάτι. Οι Φαναριώτες της Υψηλής Πύλης θα μπορούν να σε κατατοπίσουν για

τις ακριβείς ενέργειες. Θα χρειαστούν και αρκετά μπαξίσια. τα ξέρεις αυτά», είπε στο τέλος χαμογελαστά.

«Κυριάκο, ό,τι και να χρειαστεί, εμείς θα το δώσουμε», είπε αποφασιστικά ο Σουλεϊμάν αγάς. «Μια ζωή εγώ και η οικογένειά μου στηρίζαμε το γένος μας και το θεωρούσαμε καθήκον».

«Πραγματικά, η συνδρομή σας είναι πολύ μεγάλη», συμφώνησε ο Κυριάκος. «Αυτή τη φορά όμως θα είναι πολύ καθοριστική».

«Έχω δώσει όρκο ενώπιον του Θεού για την απόλυτη πίστη στον Αγώνα και θα εκπληρώσω το χρέος μου», είπε εννοώντας τον όρκο των Φιλικών.

Τον ενημέρωσαν μετά πώς θα κινηθεί και με ποιους Φαναριώτες θα έρθει σε επαφή στην Κωνσταντινούπολη για να τον καθοδηγήσουν στις ενέργειες που θα προβεί. Η συζήτηση επεκτάθηκε στο γενικό κλίμα που επικρατεί στη νέα κοινωνία, με το Διαφωτισμό να μπαίνει στις συνειδήσεις των ανθρώπων, τις διακηρύξεις για ελευθερία και ανεξαρτησία των λαών.

Είχε πάει μεσάνυχτα όταν αποφάσισαν να το διαλύσουν.

Σηκώθηκαν να φύγουν, κατέβηκαν τη σκάλα, μπροστά πήγαινε ο Κυριάκος. Άνοιξε την πόρτα, έβγαλε το κεφάλι του πρώτα έξω και, βλέποντας αριστερά δεξιά, ένευσε στον Σουλεϊμάν αγά να βγουν στο δρόμο. Κρατούσαν πάντοτε τις επιφυλάξεις τους, πρόσεχαν τις κινήσεις τους και τηρούσαν απόλυτη μυστικότητα για τις ενέργειές τους. Βέβαια οι μυστικές υπηρεσίες της Ρωσίας γνώριζαν την ύπαρξη της Φιλικής Εταιρείας και τη σημερινή δραστηριότητα των παλιών μελών της, και παρακολουθούσαν τις κινήσεις τους. Ακολουθούσαν όμως μια ουδέτερη στάση που ευνοούσε τους άλλοτε Εταιριστές.

Ο Σουλεϊμάν αγάς τις επόμενες μέρες ασχολήθηκε με τα εμπορεύματα που θα εισήγαγε από τη Ρωσία. Το σιτάρι οπωσδήποτε, που τους ήταν απαραίτητο. Πέτυχε καλές τιμές στην ξυλεία, κλείνοντας μια μεγάλη ποσότητα.

Συνάντησε καλή υποδοχή από τους Ρώσους με τους οποίους ήρθε σε επαφή, όπως επίσης και από τους μεταδότες του Διαφωτισμού. Αφιέρωσε αρκετές μέρες για τον εαυτό του, γνωρίζοντας νέες ιδέες, νέους ανθρώπους και νέα ερεθίσματα, αιτία να παρατείνει την παραμονή του στην Οδησό για περισσότερες μέρες απ' ό,τι αρχικά υπολόγιζε.

Μετά από δυο βδομάδες παραμονής του στην Οδησό, ναύλωσε ένα μπάρκο τριακοσίων τριάντα δύο τόνων, ιδιοκτησίας των «Αδερφών Ράλλη» για τα εμπορεύματά του και επιβιβάστηκε να επιστρέψει στην πατρίδα.

Το απόγευμα της δεύτερης μέρας, πλέοντας καταμεσής της Μαύρης Θάλασσας, τους έπιασε μια θύελλα φοβερή. Το παλιό σκαρί το πήγαινε μια εδώ και μια εκεί, μια το σήκωνε ψηλά και μια το έσκαζε στα κύματα. Η άτιμη η Μαύρη Θάλασσα συχνά πυκνά συγκέντρωνε όλες τις ανεμοθύελλες και αφάνισε πολύ κόσμο. Εκείνη τη μέρα έφερε μια τραμουντάνα* πολύ δαιμονισμένη. Στο πέρασμά της φύσαγε λυσσασμένα, σαν να μηνούσε πως ήθελε να τους αποδεκατίσει. Ο αναθεματισμένος αέρας παραμάζευε όλη τη θάλασσα και σήκωνε κύματα τεράστια, έτοιμα να καταπιούν το ξύλινο σκαρί και συνέχεια το χτυπούσαν με την ορμή τους. Πολλές φορές κόντεψε να το βουλιάξει. Πάνω στο κατάστρωμα οι ναυτικοί δέρνονταν μια από τα κύματα και μια από τον ισχυρό αέρα, και προσπαθούσαν με αυτοθυσία να χειριστούν με επιδεξιότητα το καράβι.

Ο Σουλεϊμάν αγάς στο διάδρομο του καραβιού, και στηριζόμενος γερά από τη βάση μιας κολόνας, παρατηρούσε από το φιλιστρίνι τη μανία της θάλασσας. Περίμενε από στιγμή σε στιγμή να γίνει το χειρότερο· έπαιζε με τις τελευταίες του στιγμές και αναλογίστηκε:

«Αυτό ήταν. Ποιος το περίμενε να με φάει η Μαύρη Θάλασσα... Θεέ μου, συγχώρα με για ό,τι έκανα και ήταν αντί-

(*) Τραμουντάνα: Βόρειος άνεμος.

θετο στο θέλημά σου. Ζήσω δε ζήσω σήμερα». Και έκανε το σταυρό του.

Η τρικυμία κράτησε αρκετές ώρες. Η ένταση του ανέμου, που τους άφησε ξάγρυπνους όλη τη νύχτα, μειώθηκε σταδιακά προς το ξημέρωμα. Με την ανατολή του ήλιου η θάλασσα έγινε σχεδόν λάδι, γυάλισε ολάκερη, θαρρείς και δεν ήταν εκείνη που πριν λίγες ώρες τούς έδερνε αλύπητα. Ο ήλιος έπεσε απάνω τους σαν να τους χαμογελούσε.

Τα πρόσωπα ολονών πάνω στο καράβι φωτίστηκαν από απέραντη ανακούφιση, θαρρείς και κέρδισαν μια ακόμα ζωή.

«Αφού δε χάθηκα εδώ, τότε δύσκολα θα χαθώ», σκεφτόταν ο Σουλεϊμάν αγάς.

Το μπάρκο συνέχισε με ήρεμη πλεύση, μέχρι την άλλη μέρα το μεσημέρι που έφτασε στην Τραπεζούντα.

ΣΤΟ ΚΟΝΑΚΙ Η ΧΑΡΑ ήταν ζωγραφισμένη στα πρόσωπα των ανθρώπων του σπιτιού. Ήταν Κυριακή του Λαζάρου του 1835. Ο Σουλεϊμάν αγάς μοίραζε τα δώρα που έφερνε για όλους. Στην Γκιουλ Μπαχάρ έφερε, εκτός των άλλων, ένα χρυσό σταυρό, που είχε τον Εσταυρωμένο σε εσωτερικό σκάλισμα, και στο πίσω μέρος του είχε το σύμβολο του «Εν τούτω νίκα». Ένας υπέροχος σταυρός από μοναστήρι της Ρωσίας. Η Γκιουλ Μπαχάρ τον πήρε στα χέρια της, τον φίλησε, τον φόρεσε αμέσως στο λαιμό και τον έκρυψε κάτω από το πουκάμισό της.

Στην Αφιτάπ έφερε ένα δαχτυλίδι με ένα ρουμπίνι μεγάλο, σε βαθύ κόκκινο χρώμα. Η κυκλική λευκόχρυση βάση του ήτανε περίτεχνα φτιαγμένη με μικρά λευκά αστραποβόλα μπριγιάντια.

Στον Σαΐτ αγά έδωσε ένα ρωσικό χρυσό ρολόι με διάφορα σχέδια στα εξωτερικά καπάκια του, με μια χρυσή αλυσίδα για να το κρεμά στο γιλέκο.

Δεν ξέχασε και την Αβιδέ χανούμ, την παραμάνα του, που μόνο καλοσύνη είχε πάνω της. Της έφερε ένα γούνινο παλτό που το αποζητούσε πολύ για να τη ζεσταίνει τις κρύες μέρες του χειμώνα.

Ο Σουλεϊμάν αγάς και η Αφιτάπ την είχαν σαν μητέρα τους. Η Αβιδέ τα ντάντευε από μικρά, μέχρι και σήμερα ακόμα. Αυτή η ταλαιπωρη γυναικά είχε περάσει ένα πολύ μεγάλο δράμα στη ζωή της από τους ντερεμπέδες. Ο Εγιπάντ μπέης σκότωσε τον άντρα της και έκαψε στο φούρνο τα δυο παιδιά της επειδή την ποθούσε κι αυτή δε δέχτηκε να πάει μαζί του. Αργότερα την περιμάζεψε ο Σαΐτ αγάς για να κοιτάζει τα δικά του παιδιά στο κονάκι.

«Με θυμήθηκες και μένα, Γεώργιε», του είπε με συγκίνηση. «Έλα να σ' αγκαλιάσω, παιδί μου».

Τον αγκάλιασε σφιχτά και δυο δάκρυα κύλησαν στο πρόσωπό της.

«Να ξέρεις πως σ' έχω σαν παιδί μου».

«Το ξέρω, Αβιδέ, το ξέρω», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς συγκινημένος από τη στοργική της αγάπη.

«Μόνο στο γάμο μου είχανε πάρει τέτοια δώρα. Και τώρα εσύ, παιδάκι μου. Σ' ευχαριστώ πολύ, ο Θεός να σου δίνει όλα τα καλά του κόσμου. Χώμα να πιάνουνε τα χέρια σου και χρυσάφι να γίνεται».

Βρισκόντουσαν στο χαγιάτι παράμερα από τους υπόλοιπους. Η Γκιουλ Μπαχάρ, βλέποντας την τρυφερή σκηνή τους, πήγε κοντά τους δειλά δειλά. Τα μάτια της έλαμπαν από χαρά, της είχε λείψει πολύ και τον περίμενε να γυρίσει με απερίγραπτη λαχτάρα.

«Γεώργιε, θέλουμε να σου πούμε κάτι», του είπε κατεβάζοντας το βλέμμα της.

Η Αβιδέ χαμογέλασε και πήρε το λόγο μιας και δίσταζε η Γκιουλ Μπαχάρ.

«Θα 'χουμε γεννητούρια, παιδί μου. Η Σοφία είναι έγκυος, περιμένει παιδί».

«Ναι, Σοφία;» ρώτησε με ακράτητη χαρά.

«Ναι, έχω το γιο σου», είπε εκείνη και έβαλε τα χέρια της πάνω στην κοιλιά της.

Την πήρε και την έσφιξε στην αγκαλιά του. Πόσο πολύ την

αγαπούσε! Συνέχεια τη σκεφτόταν στο ταξίδι. Το πρόσωπό της δεν έφευγε καθόλου από τη θύμησή του.

«Με κάνεις πολύ ευτυχισμένο», της είπε και τη φίλησε στο μέτωπο. «Μόνο εσύ θα μπορούσες να γίνεις η μάνα του παιδιού μου».

Η Γκιουλ Μπαχάρ ήτανε το λουλούδι του κονακιού. Από τη στιγμή που μπήκε μέσα, έδωσε έναν άλλο αέρα. Στην αρχή ήταν συγκρατημένοι βέβαια μαζί της, αλλά μετά τη βάφτιση θεωρούνταν κυριολεκτικά το κόσμημα του σπιτιού, ακόμα και από τον Σαΐτ αγά που, όταν έμαθε το νέο, χάρηκε εξαιρετικά.

Κατά τις εφτά η ώρα, ήρθε ο Αζίζ αγάς στο κονάκι. Έμαθε για τον ερχομό του Σουλεϊμάν αγά και πήγε να τον δει. Οι τρεις άντρες κάθισαν μετά και μίλησαν για τις δουλειές που έκλεισε ο Σουλεϊμάν αγάς στην Οδησό και για τα όσα έκανε και είδε εκεί. Τους μίλησε για τις κινήσεις των παλιών Εταιριστών και τους ανέλυσε τα νέα για το επερχόμενο Τανζιμάτ* και για το πώς θα έπρεπε να κινηθούν οι ίδιοι από δω και πέρα. Τελειώνοντας τις συζητήσεις αυτές, ο Σουλεϊμάν αγάς ζήτησε να μάθει για τους ντερεμπέδες.

«Τι γίνεται με δαύτους, έχουμε καμιά εξέλιξη;»

«Μετά απ' αυτό που έπαθαν οι Εγιπάντ, ποιος να κουνηθεί;» του είπε ο Αζίζ αγάς.

«Βρέθηκε αυτός;»

«Κάποιος τον είχε δει στο Ερζερούμ. Όταν έστειλα τον Ισμαήλ εκεί μαζί με τους ζαπτιέδες, ήδη είχε φύγει για πιο βαθιά».

«Με ανησυχούν τα κρούσματα μ' αυτή την οικογένεια. Κάτι μου λέει πως δε θα μας αφήσουν να ησυχάσουμε ποτέ».

«Όσο θα ησυχάσει αυτός ο τόπος», συμπλήρωσε ο Σαΐτ αγάς, «άλλο τόσο θα ησυχάσουμε κι εμείς».

Η ώρα ήταν περασμένες δέκα. Ο Σαΐτ αγάς σηκώθηκε.

«Εμένα θα μου επιτρέψετε να αποσυρθώ. Εσείς πείτε τώρα τα δικά σας», είπε και γέλασε. «Άντε, καληνύχτα».

(*) Τανζιμάτ: Ονομασία περιόδου οθωμανικών μεταρρυθμίσεων.

«Καληνύχτα», είπαν με μια φωνή.

Είχαν μείνει μόνοι τους τα δυο αχώριστα ξαδέρφια και καρδιακοί φίλοι. Τον Αζίζ αγά κάτι τον απασχολούσε και το έδειχνε ξεκάθαρα. Ο Σουλεϊμάν αγάς το κατάλαβε και τον ρώτησε αμέσως μόλις έφυγε ο θείος τους.

«Μου φαίνεται πως κάτι σε απασχολεί...»

Ο Αζίζ αγάς δεν απάντησε αμέσως, αλλά οι κινήσεις του έδειξαν αμηχανία.

«Τι συμβαίνει, Κυριάκο, τι έχεις;»

«Σκέφτομαι να παντρευτώ».

«Καιρός ήταν. Και ποια θα πάρεις για γυναίκα;»

«Δεν την ξέρεις, είναι από το Ισπίρ».

«Από το Ισπίρ;»

«Ναι».

«Μη μου πεις ότι είναι μουσουλμάννα...»

«Ναι, είναι μουσουλμάννα».

«Και πώς έτσι ξαφνικά;»

«Όλα κάποια στιγμή ξαφνικά έρχονται. Δεν το ξέρει κανείς, είσαι ο πρώτος που το συζητώ. Την είχα δει τότε που πήγαμε στο γάμο σου και πριν από μια βδομάδα πήγα στο Ισπίρ και την ξαναβρήκα».

«Δηλαδή το αποφάσισες».

«Ναι. Αν πάρουμε ως παράδειγμα την Γκιουλ Μπαχάρ, γιατί να μην πάρω κι εγώ μια γυναίκα από το Ισπίρ που μου άρεσε πολύ; Στο κάτω κάτω, μια γυναίκα μού πέφτει και μένα».

«Εγώ είμαι ο μόνος που δεν μπορεί να φέρει αντίρρηση. Είναι βέβαια μεγάλη απόφαση αυτή που παίρνεις. Κι αν έχεις για παράδειγμα εμένα, οφείλω να σου πω πως υποσυνείδητα ήμουν βέβαιος ότι θα με ακολουθούσε παντού. Αν νομίζεις πως αυτή η γυναίκα που σκέφτεσαι να πάρεις θα έχει τον ίδιο δρόμο που πήρε η Γκιουλ Μπαχάρ, κάν' το. Δε χρειάζεται να πω κι εγώ όσα θα πούνε οι μεγαλύτεροι», του είπε με κάποια ίχνη δισταγμού.

«Ναι, θα το κάνω, και μάλιστα πολύ γρήγορα. Περίμενα εσένα να γυρίσεις πρώτα».

Ο Αζίζ αγάς έφυγε, αλλά άφησε πίσω του μεγάλη ερωτηματικά. Ο Σουλεϊμάν αγάς διέκρινε στο ύφος του κάτι που δεν είχε δει άλλη φορά, δεν ήξερε αν ο ξάδερφός του τον ζήλευε ή ήθελε να ακολουθήσει τα χνάρια του. Καινούριο γνώρισμα και δεν του άρεσε καθόλου γιατί φαινόταν να μην ελέγχει σωστά τα αισθηματικά του. Από την άλλη όμως τα έκανε πέρα όλα αυτά. Αναλογιζόταν όσα πέρασε ο ίδιος με την Γκιουλ Μπαχάρ, δικαιολογούσε τον Αζίζ αγά και τον έπιαναν τύψεις.

«Πώς μπόρεσα εγώ να του πω αυτές τις κουβέντες;» σκεφτόταν μετά. «Πώς μπόρεσα να τον αμφισβητήσω, αφού τα έκανα εγώ πιο μπροστά;»

Ο Αζίζ αγάς μετά από λίγες μέρες έστειλε τα χαμπέρια στην οικογένεια της Ελφιέ και κανόνισαν όλα τα σχετικά για τη διαδικασία του γάμου.

Στα τέλη του Μαΐου ένα δεύτερο καραβάνι ξεκίνησε από την Κρώμνη στο Ισπίρ για παντρολογήματα. Αυτή τη φορά είχε και την πατρική παρουσία του Μουρτεζέ εφέντη, ενός πολύ φιλήσυχου ανθρώπου, που δεν είχε ιδιαίτερες εντάσεις, ούτε και ιδιαίτερες προστριβές. Ο βίος του πατέρα του εδώ και κάμποσα χρόνια ήταν πολύ ήσυχος.

Όλοι σαν πρότυπο είχαν την Γκιουλ Μπαχάρ και περίμεναν την ίδια συνέχεια.

Ο γάμος έγινε μέσα σε απόλυτη ευφορία. Ο πατέρας της Ελφιέ, ο Σελήμ εφέντης, και τα τρία αδέρφια της ήταν τρισευτυχισμένοι που έπαιρνε το μοναδικό κορίτσι του σπιτιού τους έναν αγά και το είχαν καύχημα σε όλο το Ισπίρ.

Μετά από μια βδομάδα επέστρεφαν στην Κρώμνη με την καινούρια νύφη.

Ο ανοιξιάτικος μεσημβρινός ήλιος έλουζε όλες τις πλαγιές της Κρώμνης, όταν η έφιππη ομάδα των νεόνυμφων, με τον

Μουρτεζέ εφέντη, τον Σουλεϊμάν αγά και τους πέντε άντρες συνοδεία, ερχόταν από το μονοπάτι του Μπαϊμπούρτ, κάτω από τις παρυφές του Αϊ-Παύλου με τα αιώνια χιόνια.

Η Ελφιέ ερχόταν για πρώτη φορά στην Κρώμνη. Είχε ακούσει διάφορα σχόλια, αλλά την έτρωγε η περιέργεια για το πώς θα είναι το μέρος όπου πάει να ζήσει. Από το μονοπάτι, όπως κατέβαιναν τα βουνά, έβλεπε αχόρταγα όλο το τοπίο της περιοχής. Τα πάντα ήταν καταπράσινα και μια κίτρινη ανταιύγεια κυριαρχούσε παντού από τους κρόκους που αναμειγνύονταν ανάμεσα στα χόρτα. Ήτανε και το πρώτο λουλούδι που ανθούσε όταν έλιωναν τα χιόνια. Τι παπαρούνες ακόμα, τι αμάραντα, τι ροδόσταγμα και κείνα της Παναγιάς τα δάκρυα, τ' αγαπημένα των Κρωμναίων. Δεν υπήρχε σπίτι χριστιανικό που να μην έχει στο εικονοστάσι της Παναγιάς τα δάκρυα, που διατηρούνταν για όλο το χρόνο.

«Είναι χάρμα», έλεγε μέσα της.

Η πανδαισία των χρωμάτων, η απεραντοσύνη του τόπου με μια διαφορετική φωτεινότητα την προϋπαντούσαν να δρέφει νέους καρπούς. Εδώ που οι λαγκαδιές έχουν πλούσιο χορτάρι και μοιάζουν με πολύχρωμους τάπητες, που με το παραμικρό φύσημα του αέρα τα χορτάρια φτιάχνουν μαγευτικούς κυματισμούς. Η Ελφιέ δε χόρταине να ατενίζει αυτό το παίξιμο της φύσης, και σε κάθε βήμα της άκουγε τα νερά που έτρεχαν από όλες τις σχισμάδες των βουνών, αλλού λίγο, αλλού πολύ, για να μαζευτούν σε ορμητικούς ποταμούς.

Το οπτικό πεδίο χανόταν απέναντι στα υψώματα της Ματσούκας, εκεί που ήταν η Παναγία Σουμελά. Στα κορφοβούνια πάνω από την Κρώμνη δάση δεν υπήρχαν, το υψόμετρο δεν άφηνε να βλαστήσουν, παρά μόνο τους Κρωμναίους. Εκεί ζούσαν οι Κρωμναίοι, ψηλά, κοντά στο Θεό. Μέσα στην Κρώμνη όμως υπήρχαν πολλά δέντρα και τα δάση, μερικές εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω, κείτονταν πυκνά.

Έφτασαν κοντά στην Κρώμνη και η νύφη παρατηρούσε τα σπίτια που έμοιαζαν να αιωρούνται πάνω στις απόκρημνες

πλαγιές. Πέρασαν από τον κεντρικό δρόμο της ενορίας του Αληθινού και οι θαμώνες των καφενειών έστρεψαν την προσοχή τους στους νεοφερμένους. Οι γυναίκες έβγαιναν από τα σπίτια για να δουν τη νύφη, που είχε καλυμμένο το πρόσωπό της με μια εσάρπα.

Ως και τα σοκάκια της Κρώμνης είχαν την πανηγυρική τους υποδέχονταν την Ελφιέ με μαργαρίτες και χαμομήλια που πετιόντουσαν σε κάθε βήμα σ' αυτό τον τόπο που μεθάει ευχάριστα.

Πέρασαν το γιοφύρι του Χατζή Μουράτ και πήραν την κοίτη του ποταμιού που ερχόταν από τη Φραγκάντων, και σε λίγο μπήκαν στην ενορία των Αλχαζάντων. Ο συνοικισμός αυτός χτίστηκε μετά την άλωση της Τραπεζούντας το 1461 από έναν αυλικό των Κομνηνών, το Δημήτριο Αλχαζάντη, από κει πήρε και το όνομά του. Εκεί ήταν το πετρόχτιστο, διώροφο κονάκι του Μουρτεζέ εφέντη, μέσα στα δέντρα.

Στο αρχοντικό κονάκι οι μεγάλες αυλόπορτες ήταν ανοιχτές με το υπηρετικό προσωπικό να τους περιμένει. Πέρασαν μέσα και ξεπέξεψαν.

«Αυτό είναι το κονάκι μας, Ελφιέ. Εδώ θα ζήσουμε», είπε ο Αζίζ αγάς.

Αυτή φάνηκε ευχαριστημένη απ' το μεγαλόπρεπο αρχοντικό και ένευσε με χαρά στα λόγια του άντρα της. Οι δυο γυναίκες του σπιτιού πήγαν κοντά της να την καλοδεχτούν και τη συνόδεψαν στο καινούριο της σπίτι. Ο σταβλιστής ήρθε και πήρε τα άλογά τους και οι πέντε συνοδοί τράβηξαν κι αυτοί προς το στάβλο.

Ο Σουλεϊμάν αγάς τούς χαιρέτησε και ετοιμάστηκε να φύγει.

«Περίμενε λίγο», τον σταμάτησε ο Αζίζ αγάς.

Πήγε κοντά του και προχώρησαν προς τα έξω.

«Θέλω να πούμε δυο τελευταίες κουβέντες».

«Σ' ακούω», του αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Σκέφτομαι να πάω στον παπα-Γρηγόρη να κανονίσει για τη βάφτιση. Δε χρειάζεται να περιμένω και να πιλατεύω τα

πράγματα, όλα να γίνουν μαζεμένα. Τι σήμερα, τι μετά από καιρό. Τι λες;»

«Εγώ εδώ δε θα σε συμβουλέψω, εσύ θα κρίνεις!»

«Θα σε ειδοποιήσω ό,τι και να γίνει, γιατί τα μυστήρια θα πρέπει να γίνουν στο κονάκι σου, στον Αϊ-Γιώργη».

«Όλα στη διάθεσή σου, ξάδερφε. Θα περιμένω».

Το ίδιο βράδυ ο Αζίζ αγάς πήγε στο μουλά και κουβέντιασε το ζήτημα. Ενήμερος εκ των προτέρων, ο παπα-Γρηγόρης ανέμενε να δει αυτή την επαναλαμβανόμενη και ριψοκίνδυνη πράξη με μια δεύτερη νύφη μουσουλμάνα στο περιβάλλον τους.

Κατά τον ίδιο τρόπο, όπως ενήργησε ο Σουλεϊμάν αγάς, ακολούθησε και ο Αζίζ αγάς. Της μίλησε ανοιχτά, της έκανε κατήχηση τρεις μέρες και την τρίτη νύχτα μετέβησαν στο κονάκι για τα βαφτίσια. Της έδεσαν τα μάτια, την αποπροσανατόλισαν κάνοντας άσκοπες γύρες, και από τη μυστική καταπακτή του λουτρού κατέβηκαν στο παρεκκλήσι του Αϊ-Γιώργη. Κατά παρόμοιο τρόπο έγινε και ο γάμος το άλλο βράδυ.

Όλα έμοιαζαν να κυλάνε φυσιολογικά, εκτός από τον εσωτερικό μαρασμό της Ελφιέ, που ακόμα δεν μπορούσε να συνειδητοποιήσει τι ακριβώς της γινότανε ανάμεσα στο αναπνεύοντα ξένο περιβάλλον όπου ήρθε να ζήσει. Παρότι δεν είχε φέρει αντίρρηση κατά τη διάρκεια της κατήχησής της, όλα της είχαν έρθει ξαφνικά κι ανάποδα. Έχασε τη διάθεσή της και συνεχώς αναπολούσε το πατρικό της και τους δικούς της ανθρώπους.

Θα πέρασαν τρεισήμισι μήνες, όταν ένας ζητιάνος μέρα μεσημέρι χτύπησε την εξώπορτα για να ζητήσει ελεημοσύνη. Έτυχε να είναι η Ελφιέ εκεί κοντά και άνοιξε την πόρτα. Είδε ένα γέρο με βρόμικα και κουρελιασμένα ρούχα. Στο πρόσωπό του φαινόταν τα σημάδια της ανέχειας, έδειχνε ίσα με εκατό χρόνων. Η ελαφρά καμπούρα του δήλωνε το ανελέητο φόρτωμα της δυστυχίας του.

«Ελέησε, κόρη μου, έναν φτωχό που δεν έχει στον ήλιο μοίρα», την παρακάλεσε ο ζητιάνος. «Λίγο φαΐ ζητάω μόνο».

Η Ελφιέ τον λυπήθηκε και πήγε στην κουζίνα να του φέρει φαγώσιμα και λίγα φρούτα. Γύρισε με μια αγκαλιά γεμάτη τρόφιμα.

«Ελα, παππούλη, πάρε αυτά εδώ, θα σου φτάσουν για αρκετές μέρες».

Ο ζητιάνος άνοιξε τον τορβά του και τα έβαλε μέσα.

«Σ' ευχαριστώ, κόρη μου, ο Αλλάχ να σε ελεεί, δοξασμένο να είναι τ' όνομά του. Αυτά θα μου φτάσουν μέχρι να πάω στο Ισπίρ».

Ακούγοντας για το Ισπίρ, η Ελφιέ σκίρτησε.

«Θα πας στο Ισπίρ, παππούλη;»

«Ναι, κόρη μου. Πάει καιρός που έφυγα από κει, και τώρα, που γέρασα πια, θέλω να πάω να πεθάνω εκεί».

«Από το Ισπίρ είσαι δηλαδή;»

«Ναι, ναι», απάντησε με χαρούμενο τόνο.

Η Ελφιέ έκανε ένα σωρό σκέψεις από αυτές που την τυραννούσαν τον τελευταίο καιρό, και αναλογιζόταν πώς μπορούσε να αξιοποιήσει αυτό το ζητιάνο που θα πήγαινε στην πόλη της.

«Περίμενε εδώ», του λέει αποφασιστικά. «Θα σου δώσω και κάτι ακόμα, μη φύγεις, περίμενε εδώ».

Έκλεισε την πόρτα, ανέβηκε στην κάμαρή της, άνοιξε ένα συρτάρι και πήρε την κοσμηματοθήκη της. Την άνοιξε, ζύγιασε τα κοσμήματα και διάλεξε να πάρει ένα μαργαριταρένιο κολιέ. Έπειτα την ξανάκλεισε, την έβαλε στη θέση της και γρήγορα κατέβηκε κάτω. Πρόσεξε εάν την έβλεπε κανείς και, αφού σιγουρεύτηκε, βγήκε έξω στο ζητιάνο, κλείνοντας πίσω της την πόρτα.

«Θα σου δώσω αυτά τα μαργαριτάρια αν μου ορκιστείς ότι θα κάνεις αυτό που θα σου πω».

Βλέποντας ο ζητιάνος τα μαργαριτάρια, γούρλωσε τα μάτια του.

«Στο όνομα του Αλλάχ, ορκίζομαι να κάνω αυτό που θα μου πεις».

«Όταν θα φτάσεις στο Ισπίρ, θα πας να βρεις τον πατέρα μου και τα αδέρφια μου. Ρώτα πού είναι το σπίτι του Σελήμ εφέντη και θα σ' το δείξουν. Θα πεις στ' αδέρφια μου πως είμαι ανάμεσα σε γκιαούρηδες και πως μ' αλείψανε με κάτι λάδια για να με κάνουν χριστιανή· να τους πεις να 'ρθουν γρήγορα εδώ. Τι λες, θα το κάνεις;»

«Μα τον Αλλάχ, τι λες βρε γιαβρίμ; Αυτό δε θα κάνω;»

«Πάρε τότε τα μαργαριτάρια, βάλ' τα μες στην τσέπη σου και φύγε γρήγορα από εδώ πριν σε δει κανείς».

Ο ζητιάνος πήρε το μαργαριταρένιο κολιέ στη χούφτα του, το περιεργάσθηκε για λίγο, και το έχωσε μέσα στο βρόμικο ζωνάρι του.

«Να είσαι ήσυχη. Μόλις φτάσω στο Ισπίρ, θα πάω αμέσως να τους βρω. Φεύγω τώρα».

Κατέβηκε τα σκαλοπάτια και πήρε το σοκάκι για τη συνοικία του Αληθινού. Η Ελφιέ έμεινε στο πλατύσκαλο να παρακολουθεί τη φιγούρα του ζητιάνου και αναρωτιόταν εάν θα έφτανε το μήνυμά της στ' αδέρφια της ή εάν τη γέλασε με τις υποσχέσεις του.

Ο ζητιάνος όμως, όταν έφτασε μετά από μέρες στο Ισπίρ, δεν το ξέχασε. Ρώτησε και βρήκε το σπίτι του Σελήμ εφέντη και, χωρίς να χάσει καιρό, τράβηξε για κει. Εκεί συνάντησε τον πατέρα της και τα τρία αδέρφια της, όπου και τους μετέφερε τα λόγια της Ελφιέ, βάζοντας και πολλές άλλες λασπολογίες δικές του. Πως το κορίτσι υποφέρει και πως την τυραννάνε οι γκιαούρηδες και πως έπεσε σε μεγάλο μαρασμό. Για πιστευτήρια έδειξε το μαργαριταρένιο κολιέ που είχε γι' ανταμοιβή.

Τ' αδέρφια της έγιναν έξαλλα από θυμό και αποφάσισαν να πάνε στο μουτεσαρίφη* της Αργυρούπολης, τον Κηζήλ Οσμάν, με τα αιματοβαμμένα χέρια. Σκληρός και εκδικητικός, αναστέναζαν οι Ρωμιοί της Αργυρούπολης από το βάρος των πιέσεών του.

(*) Μουτεσαρίφης: Διοικητής.

Ήταν Τετάρτη, 25 Σεπτεμβρίου του 1835, πριν το μεσημέρι. Οι κάτοικοι της Κρώμνης ασχολούνταν με τις καθημερινές εργασίες τους – είτε οι εργάτες να εργάζονται στα μεταλλεία είτε οι κτηνοτρόφοι να βόσκουν τα κοπάδια τους στα βοσκοτόπια είτε να βρίσκονται στα μαγαζιά της αγοράς. Και οι γέροντες να κάθονται ραχατλίδικα στους καφενέδες και να κάνουν μουχαμπέτια. Οι γυναίκες συγύριζαν τα σπίτια τους και τις αυλές τους. Τα παιδιά στα σχολεία τους· μόνο τα μικρά έτρεχαν και φώναζαν στους δρόμους με τα παιχνίδια τους, και χάνονταν μέσα στην ομίχλη που είχε σκεπάσει την Κρώμνη.

Ξαφνικά οι δρόμοι της Κρώμνης γέμισαν ζαπτιέδες και τσανταρμάδες. Τα παιδιά, βλέποντάς τους, τρομοκρατήθηκαν και πήγαιναν στην άκρη. Τα ποδοβολητά των αλόγων, καθώς περνούσαν στα πλακόστρωτα σοκάκια, έκαναν τρομερό θόρυβο με τις οπλές τους. Κατευθύνθηκαν προς τη συνοικία των Αλχαζάντων και, φτάνοντας στο κονάκι του Μουρτεζέ εφέντη, το περικύκλωσαν.

Μπροστά πήγαιναν δυο βαθμοφόροι Τούρκοι με χρυσά σιρίτια και ακολουθούσαν τα τρία αδέρφια της Ελφιέ. Ο Μουρτεζέ εφέντης, ακούγοντας όλη αυτή τη φασαρία, πήγε στο παράθυρο να δει τι συμβαίνει. Αντικρίζοντας τους ζαπτιέδες να παραμονεύουν το κονάκι του, ανησύχησε, το μυαλό του πήγε στο κακό και ένα σφίξιμο αισθάνθηκε στο στομάχι του σαν να μαζευόταν. Στα εξήντα εφτά χρόνια του, μέσα από την κρυφή ζωή που έκανε, πάντα υποσυνείδητα περίμενε το χειρότερο. Τα μάτια του βέβαια είδαν πολλά και ο πρότινος βίος του ήταν αρκετά ταραγμένος. Ανάμεσα σε πλοκές και στόχους κατόρθωσε να φτιάξει μια σημαντική περιουσία.

Συνέχισε να βλέπει τις κινήσεις των ζαπτιέδων πάνω από το παράθυρο, πίσω από μια μικρή σχισμάδα που άφηναν οι κουρτίνες, για να μη γίνεται αντιληπτός. Η πόρτα της κάμαρης χτύπησε δυνατά, τόσο που ξιπάστηκε.

«Εμπρός», φώναξε.

Ήταν η Χανίμ, η υπηρέτρια.

«Εφέντη, ήρθαν τ' αδέρφια της νύφης σου μαζί με ζαπτιέδες», είπε έντρομη. «Μου είπαν πως θέλουν να δουν την Ελφιέ. Η Ισπιρλίσσα είναι τώρα μαζί τους και συζητάνε».

«Δεν είπαν τι άλλο θέλουν;»

«Είναι αγριεμένοι πολύ. Και σε μας κάτω μας είπαν να εξαφανιστούμε. Μυρίζομαι μπαρούτι», είπε με τρόμο. «θα μας ανάψει καμιά φωτιά η Ισπιρλίσσα, να δεις».

Ο Μουρτεζέ εφέντης κοίταξε πάλι από το παράθυρο και είδε την Ελφιέ να μιλάει με τ' αδέρφια της και με έναν βαθμοφόρο. Τους εξηγούσε τα όσα πέρασε και κατέδιδε πως είναι γκιαούρηδες. Όλοι έδειχναν σαν αφηνιασμένοι και σήκωναν με οργή τα χέρια τους ψηλά. Μπήκαν μετά μέσα με αρκετούς ζαπτιέδες και άρχισαν να ψάχνουν όλο το σπίτι. Δεν άφησαν τίποτα όρθιο. Η Ισπιρλίσσα Ελφιέ οδήγησε τ' αδέρφια της σε μια αποθήκη δίπλα από την κουζίνα και τους έδειξε μια καταπακτή, κάτω από ένα μεγάλο μπαούλο, που ήταν επιμελώς μελετημένη για να μη φαίνεται.

«Εδώ έχουν κρυμμένο το θησαυρό τους. Ανοίξτε την καταπακτή και θα τον βρείτε».

Η παμπόνηρη Ισπιρλίσσα είχε προσέξει κάποτε τον Μουρτεζέ εφέντη να την ανοίγει και ήταν βέβαιη πως έχουν κρυμμένο εκεί το θησαυρό τους.

Τ' αδέρφια της άνοιξαν την καταπακτή, παραμέρισαν κάποια σανίδια που βρίσκονταν από κάτω της και αντίκρισαν ένα μικρό ξύλινο κασελάκι με μεταλλικά δεσίματα. Το έβγαλαν από την κρύπτη και το απόθεσαν δίπλα στο δάπεδο. Το μικρό ορθογώνιο κασόνι είχε σαράντα πόντους μήκος και τριάντα πλάτος. Ένα στρογγυλό λουκέτο έκλεινε το καπάκι του, και το έσπασαν με τον υποκόπανο ενός όπλου. Όταν το άνοιξαν, βρέθηκαν μπροστά σε ένα θησαυρό. Το κιβώτιο ήταν γεμάτο λίρες και χρυσά κοσμήματα.

Όλοι μεταξύ τους κοιτάχθηκαν ικανοποιημένοι για τη λεία που βρήκαν. Το πήραν μετά δυο από τους ζαπτιέδες, κατά διαταγή του αξιωματικού, και το φόρτωσαν σε ένα άλογο.

Το τσούρμο ανέβηκε στον επάνω όροφο και άρχισε να ρημάζει τα πάντα. Οι τσανταρμάδες βρήκαν τον Μουρτεζέ εφέντη και βίαια τον κατέβασαν στο ισόγειο.

«Ὡστε εἰστε χριστιανοί, ε;» φώναξε με μανία ο αξιωματικός. «Μίλα!»

Ο Μουρτεζέ εφέντης δεν αποκρίθηκε.

«Δε μιλάς, ε; Θα σε κάνω όμως εγώ να μιλήσεις».

Κρατούσε στα χέρια του ένα δερμάτινο κοντό μαστίγιο περιπίου ογδόντα πόντων και του το έφερε κατά πάνω του, πίσω στη ράχη.

«Τώρα θα μιλήσεις όμως», ούρλιαξε και τον χτύπησε για δεύτερη φορά στο ίδιο σημείο.

Ο καημένος ο γέρος από τον πόνο γονάτισε και, όπως έπεφτε, τον ξαναχτύπησε.

Η αγέλη των τσανταρμάδων έκανε το σπίτι ρημαδιό.

«Πού είναι η εκκλησία αυτή, Ελφιέ;» ρώτησε ο μεγαλύτερος αδερφός της.

«Είναι σε ένα άλλο κονάκι πιο πέρα».

«Να πάμε κι εκεί, να μας το δείξεις».

Αφού δεν άφησαν τίποτα όρθιο, ο αξιωματικός έδωσε διαταγή να κάψουν το κονάκι.

«Κάψτε και όλα τα διπλανά κονάκια στο μαχαλά», είπε μαινόμενος στο τέλος.

Το σπίτι δεν άργησε να τυλιχθεί στις φλόγες και οι ζαπτιέδες, με αναμμένες δάδες στα χέρια, τρέχαν πάνω στ' άλογα στην ενορία των Αλχαζάντων και βάζαν φωτιές στα μεγαλύτερα κονάκια. Οι κάτοικοι οδύρονταν, προσπαθούσαν να τους εμποδίσουν και εκείνοι τους χτυπούσαν αλύπητα. Σε λίγο οι φωτιές τύλιξαν και τα διπλανά σπίτια. Οι καπνοί γινόντουσαν ένα με την ομίχλη, ενώ οι πύρινες τεράστιες δάδες φαινόταν να καίνε γη και ουρανό μαζί. Από παντού ακούγονταν κλαυθμοί και οδυρμοί.

Ο Μουρτεζέ εφέντης, αποκαμωμένος, έξω στον αυλόγυρο, έβλεπε έντρομος την καταστροφή.

«Γκιαούρη, να ξέρεις πως σου πήραμε και το θησαυρό σου», του είπε ο μεγάλος αδερφός όπως ήταν καβάλα στο αλόγο του. «Να τος, εδώ τον έχω», και του έδειξε το μπαουλάκι που είχε δεμένο στη σέλα του αλόγου του.

Αυτό ήταν και το τελευταίο για τον Μουρτεζέ εφέντη.

«Καταστραφήκαμε», είπε μέσα του. Την ίδια στιγμή έπαθε αποπληξία και σωριάστηκε στο χώμα.

Το απόσπασμα, αφού ρήμαξε τα πάντα στο πέρασμά του, έδειξε να είναι ικανοποιημένο που έδωσε το μάθημα που άξιζε στους άπιστους. Με οδηγό την Ελφιέ, το τσούρμο κατευθύνθηκε για τη συνοικία των Σεϊχάντων, αφήνοντας πίσω την ενορία των Αλχαζάντων να καίγεται σαν λαμπάδα.

Εφτά σπίτια καίγονταν, σαν τις εφτά πληγές του Φαραώ, χαμένα μέσα στην πυκνή ομίχλη. Από το μεγαλόπρεπο κονάκι της Σεϊχάντων στην κεντρική ενορία των Φραγκάντων, οι φωτιές ίσα που φαινότουσαν. Το λευκό χρώμα της ομίχλης σήμερα είχε ματαγίνει διάχυτο με κόκκινο και κίτρινο, επηρεασμένο από τις ανταύγειες της φωτιάς. Η συμφορά ακούστηκε αστραπιαία από στόμα σε στόμα σε όλη την Κρώμνη.

Η Αφιτάπ πάνω στο κεφαλόσκαλο μαζί με τον Ισμαήλ κοιτούσαν την αφάδα της φωτιάς εν αναμονή των εξελίξεων.

Ο Σουλεϊμάν αγάς και ο Σαΐτ αγάς έλειπαν στα μεταλλεία.

Σε λίγο φάνηκαν στο σοκάκι οι πρώτοι καβαλάρηδες από το άγριο αυτό τσούρμο, με την Ελφιέ μπροστά να οδηγεί.

Η Αφιτάπ μπήκε μέσα στο κονάκι να συμπαρασταθεί στην Γκιουλ Μπαχάρ και στην Αβιδέ, που την κοίταξαν με τρομοκρατημένα μάτια.

Η πομπή έφτασε στο κονάκι και ο Ισμαήλ τούς περίμενε έξω στη μεγάλη αυλόπορτα.

«Είναι μέσα τα αφεντικά σου;» τον ρώτησε ο αξιωματικός.

«Δεν είναι εδώ, είναι στα μεταλλεία. Να ξέρετε πως ήρθατε στο κονάκι του αρχιμεταλλουργού της Κρώμνης, του Σου-

λείμάν αγά», είπε ο Ισμαήλ μεταφέροντας και μια προειδοποίηση παράλληλα με τι έχουν να κάνουν.

Το αξίωμα ήταν γνωστό και ο βαθμοφόρος καταλάβαινε πολύ καλά τι σημαίνει αυτό γιατί υπηρετούσε στην Αργυρούπολη, στο κέντρο της μεταλλουργίας. Κατά καιρούς όμως άκουγε και για φήμες γύρω από κρυφοχριστιανούς αρχιμεταλλουργούς. Τέλος πάντων, αυτό κάπως τον συνέφερε από την αγριότητα που είχε.

«Θέλουμε να κάνουμε έρευνα στο κονάκι, γιατί αυτή η γυναίκα λέει πως μέσα εδώ έχει εκκλησία».

«Περάστε να δείτε ό,τι θέλετε», τους είπε ο Ισμαήλ και έκανε τόπο να περάσουν.

Μέσα στο κονάκι τούς περίμενε η Αφιτάπ όρθια με αγέρωχο ύφος και δίπλα της η Γκιουλ Μπαχάρ, που ήδη βρισκόταν στον έβδομο μήνα της εγκυμοσύνης.

Ο αξιωματικός χαιρέτησε μόλις τις είδε, και κοντά του συγκεντρώθηκαν η Ελφιέ μαζί με τ' αδέρφια της και τέσσερις πέντε τσανταρμάδες.

«Η γυναίκα από δω», είπε και έδειξε την Ελφιέ, «λέει πως έχετε μια εκκλησία και ότι τη βάφτισαν με το ζόρι χριστιανή».

«Εδώ δεν έχουμε καμία εκκλησία και ούτε ποτέ ήρθε αυτή η γυναίκα να βαπτιστεί, όπως ισχυρίζεται», είπε με υψωμένο τον τόνο της φωνής της η Αφιτάπ. Κι αν θέλετε, μπορείτε να ψάξετε για να βεβαιωθείτε πως δεν υπάρχει καμιά εκκλησία εδώ στο κονάκι. Ας μας δείξει μάλλον η ίδια αυτό που λέει».

«Μας είπε πως της κλείσατε τα μάτια και δεν ξέρει από πού μπήκε».

«Ξέρει όμως να λέει ψέματα», είπε αγριεμένα η Αφιτάπ. «Γιατί έχει απωθημένο να μας εκδικηθεί».

«Αυτό θα το κρίνουμε εμείς», είπε και, γυρίζοντας στους τσανταρμάδες, διέταξε: «Ψάξτε όλο το σπίτι, σπιθαμή προς σπιθαμή».

«Ελπίζω να γνωρίζετε σε ποιανού το σπίτι μπήκατε μέσα», του είπε η Αφιτάπ για να τον πανικοβάλει.

Οι τσανταρμάδες έφαξαν παντού χωρίς να βρίσκουν το παραμικρό. Αντιμετωπίζοντας αυτή την κατάσταση, ο αξιωματικός άρχισε να φάχνει και ο ίδιος, όπως και η Ελφιέ, που προσπαθούσε να θυμηθεί τα βήματά της, αλλά μάταια, χωρίς αποτέλεσμα. Μετακίνησαν όλα τα έπιπλα, όλους τους τάπητες, αλλά η μυστική κρύπτη δεν εμφανιζόταν πουθενά. Άνοιξαν και το λουτρό αλλά, με τον τρόπο που αιωρούνταν προς τα έξω, δεν τους περνούσε από το μυαλό ότι θα μπορούσε να κρύβει κάτι. Η καταπακτή ήταν τόσο καλά μελετημένη, που δεν μπορούσε να την αντιληφθεί κανείς.

Είδαν αποείδαν, δεν κατάφεραν να βρουν τίποτα.

«Είδετε που σας τα 'λεγα;» του είπε με ειρωνικό ύφος η Λφιντάπ. «Από το μυαλό της τα βγάζει αυτά η πανούργα η Ισπιλίσσα».

Ο αξιωματικός δεν ήξερε τι να πιστέψει· ήταν βέβαιος πως θα ανακάλυπτε την εκκλησία. Πήγε εκεί με διαθέσεις να κάψει το κονάκι και δε λογάριαζε ποιος έμενε εκεί. Τώρα μπήκε μέσα του η αμφιβολία. Ακόμα και το σκληρό φέρσιμο της Αφιτάπ και η σιγουριά των λόγων της του δημιούργησαν νέα ερωτηματικά. Δίσταζε να πάρει αποφάσεις, κάτι του διέφευγε. Μην μπορώντας όμως να ανακαλύψει τίποτα, πήρε την απόφαση να φύγουν. Βγαίνοντας έξω από το σπίτι, έδωσε οδηγίες στους τσανταρμάδες του:

«Κάψτε το κονάκι και κείνη την εκκλησιά που είναι κοντά στο ποτάμι, και πάμε να φύγουμε».

Μπήκαν με τα αναμμένα δαδιά στο σπίτι και άρχισαν να βάζουν φωτιά στις κουρτίνες, στα έπιπλα· τέλος, πέταξαν τα δαδιά πάνω στα περσικά χαλιά και έφυγαν με τ' άλογά τους κατά την εκκλησία της Παναγιάς.

Αφού τέλειωσαν και την τελευταία πράξη τους, ακολούθησαν τη μεγάλη πομπή για την Αργυρούπολη και χάθηκαν μέσα στη δύσα*.

(*) Δύσα: Πυκνή ομίχλη.

Τρεις ώρες μετά, ο Σουλεϊμάν αγάς, τρέχοντας με το άλογό του, κατέφθασε στο κονάκι. Από τα παράθυρα έβγαιναν καπνοί, και πολύς κόσμος με κουβάδες γεμάτους νερό πηγαينوερχόταν στην αυλή. Ξεπέξεψε γρήγορα από το άλογό του και με μεγάλες δρασκειλιές ανέβηκε τα σκαλοπάτια και πέρασε το κατώφλι της εξώπορτας. Αντίκρισε τα υπολείμματα της σβησμένης φωτιάς. Όλα τα ντουβάρια και τα πατώματα είχαν γίνει μαύρα, κατράμι. Τα έπιπλα ακόμα σιγόκαιγαν, βγάζοντας καπνούς.

Κάηκε και σβήστηκε και η δική του ψυχή και η οργή συσπάστηκε σε όλα τα κύτταρα του κορμιού του. Ήτανε η δεύτερη φορά που το ξαναζούσε. Στη μνήμη του ήρθε η εικόνα από το προηγούμενο καμένο κονάκι τους.

«Ευτυχώς, την προλάβσαμε», είπε η Αφιτάπ, συνεφέροντάς τον από το λαβύρινθο που τον κατεδίωκε. «Να 'ναι καλά ο κόσμος που αμέσως ήρθε, κι έτσι τη σβήσαμε γρήγορα».

«Η Γκιουλ Μπαχάρ πού είναι;» ρώτησε ταραγμένος.

«Καλά είναι, μην ανησυχείς. Την πήγαμε σε ένα από τα σπίτια των εργατών».

«Τι έγινε και ήρθαν εδώ οι ζαπτιέδες, Αφιτάπ;»

«Τους έφερε εκείνη η Ισπιρλίσσα η Ελφιέ».

«Η Ελφιέ;» αναφώνησε απορημένος.

«Ναι, εκείνος ο δαίμονας! Μας έφερε τη συμφορά. Συμφορά να βρει την ίδια, την αναθεματισμένη. Πουθενά να μη σταθεί».

Από την αρχή δεν του είχε αρέσει αυτή η γυναίκα. Κι αν ο Αζίζ αγάς παραδειγματίστηκε από την Γκιουλ Μπαχάρ, είχε λησμονήσει την αγάπη που προκλήθηκε μεταξύ τους.

Ο τρόμος του θανάτου ξανάβγαινε σεργιάνι και χτυπούσε την πόρτα τους. Αναλογίστηκε τις συνέπειες και ένα νόμο για ταγάνι για τα κεφάλια τους να πλανάται στον αέρα.

Το πλήγμα που έσπειρε η αγέλη των ζαπτιέδων ήταν μεγάλο για το γόητρο της Κρώμνης. Στην ιστορία της είχαν επαληφθεί παρόμοιες επιδρομές και οι κάτοικοί της έντρομοι αναρωτιούνταν μέχρι πού θα φτάσει το κακό.

Την άλλη μέρα μια αντιπροσωπεία από την Κρώμνη πήγε να συναντήσει το μουτεσαρίφη της Γκιουμουσχανέ. Προσπάθησαν να του εξηγήσουν πως ήταν άδικο για ό,τι τους έκαναν. Εκείνος, συμμεριζόμενος τις απόψεις τους, τους είπε πως σε λίγο καιρό θα περάσουν από δίκη τον Αζίζ αγά και εκεί θα αποδοθεί δικαιοσύνη.

Οι αντιπρόσωποι επέστρεψαν στην Κρώμνη και το ίδιο βράδυ δυο δημογέροντες από την κοινότητα πήγαν στο κονάκι του Σουλεϊμάν αγά να μεταφέρουν τα νέα από την Αργυρούπολη. Στο ισόγειο, που ανακατασκευαζόταν, φαινόταν ακόμα τα ίχνη της φωτιάς. Αρκετοί τεχνίτες δούλευαν από το πρωί μέχρι το βράδυ για να το φέρουν στην αρχική του μορφή. Από τη φωτιά δεν είχαν θιγεί οι επάνω όροφοι. Καπνίστηκαν βέβαια, αλλά γρήγορα καθαρίστηκαν και ξαναβάφτηκαν.

Είχαν έρθει όλοι οι εμπλεκόμενοι και συγκεντρώθηκαν στο ντιβάν χανέ του πρώτου ορόφου. Οι δυο δημογέροντες, ο μουλάς Γιουσέφ, ο Αζίζ αγάς, ο Σαΐτ αγάς και ο Σουλεϊμάν αγάς. Κάθισαν στα τρία ντιβάνια με τα καινούρια στρωσίδια, και ο πρώτος δημογέροντας, ο Ρεσήτ εφέντης, ένας σεβάσμιος άνθρωπος, λόγιος, που στα εξήντα χρόνια του είχε αποκομίσει μεγάλη σοφία, ανέλυσε τι ειπώθηκε με το μουτεσαρίφη της Γκιουμουσχανέ και στο τέλος ανέπτυξε τις απόψεις του για το θέμα.

«Το δικαστήριο που θα αναλάβει την υπόθεση θα είναι το Μεζλίς, που εξετάζει τα πιο σοβαρά αδικήματα, και θα προεδρεύει ο ίδιος ο πασάς. Στο δικαστήριο αυτό θα κριθεί και η τύχη της Κρώμνης. Μπορεί να δικάζεται ο Αζίζ αγάς για τις ευθύνες που τον βαρύνουν, αλλά ταυτόχρονα δικαζόμαστε κι εμείς. Οι συνέπειες για τον Αζίζ αγά, εάν καταδικαστεί, όπως το γνωρίζουμε όλοι μας, είναι ο θάνατος. Και βέβαια, μετά, τι συμφορές θα επακολουθήσουν στην Κρώμνη, τα είδαμε πρόσφατα».

«Γι' αυτό, πρέπει να δράσουμε άμεσα», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Φυσικά», αποκρίθηκε ο Ρεσήτ εφέντης.

«Εσείς τι προτείνετε, κύριε Δελήογλου;» ρώτησε ο Σαΐτ αγάς απευθυνόμενος στο δεύτερο δημογέροντα.

«Να πλησιάσουμε τον Χαλήλ πασά και κάποια από τα τρία μέλη του δικαστηρίου».

«Δε φτάνει μόνο αυτό, χρειάζεται και πιο υψηλή παρέμβαση», είπε ο Σαΐτ αγάς.

«Τα ζητήματα αυτά εσείς ξέρετε καλύτερα να τα χειρίζεστε. Έχετε τη δυνατότητα να επηρεάσετε καταστάσεις, όπως και την οικονομική ευχέρεια για να τους προΐδεάσετε. Γιατί χωρίς ανταλλάγματα δεν πρόκειται να μας ακούσουν», είπε ο Δελήογλου.

«Σουλεϊμάν», απευθύνθηκε ο Σαΐτ αγάς στον ανεψιό του. «εσύ θα το τακτοποιήσεις αυτό τώρα που θα πας στην Κωνσταντινούπολη».

«Αυτό σκεφτόμουν κι εγώ, θα βάλουμε τους ανθρώπους του παλατιού να τους μιλήσουν. Ο Χαλήλ πασάς παίρνει εντολές κατευθείαν από την Υψηλή Πύλη, οπότε εκεί θα αποταθούμε».

«Ό,τι χρειαστεί να δώσεις, μη διστάσεις. Πάντα δίναμε μπαξίσια για να φτάσουμε εδώ που φτάσαμε και να 'χουμε την ησυχία μας».

Ο Αζίζ αγάς καθόταν στην άκρη του ντιβανιού, φανερά συντετριμμένος και δε μιλούσε καθόλου, μόνο άκουγε. Αναλογιζόταν το θάνατο του πατέρα του, τις ευθύνες του, αισθανόταν αίτιος αυτής της καταστροφής και συνάμα σκεφτόταν και ο ίδιος πώς να χειριστούν το ζήτημα, αλλά από τη θέση που βρισκόταν, δεν μπορούσε να βρει καμία λύση.

Σε μία μέρα έχασε τα πάντα, τώρα παιζόταν και το κεφάλι του. Όταν τελείωσε η συζήτηση, ο Σουλεϊμάν αγάς πήγε κοντά του. Άπλωσε το χέρι στην πλάτη του και τον έσφιξε με συμπόνια. Οι υπόλοιποι είχαν σηκωθεί και ετοιμάζονταν να φύγουν.

«Σ' αυτές τις περιστάσεις να δείξεις δυνατός· η στενοχώρια σου είναι και δική μου, μαζί θα το παλέψουμε».

«Πότε θα σταματήσει, Σουλεϊμάν. αυτό το κακό;» είπε με περίλυπο ύφος.

«Γι' αυτό αγωνιζόμαστε να γίνουμε κάποτε ελεύθεροι. Σάμπως και ο αγώνας ελευθερία δεν είναι;»

«Ήδη ένα κομμάτι στις παρυφές της αυτοκρατορίας ελευθερώθηκε», είπε ο Δελήογλου. «Η ελεύθερη Ελλάδα είναι γεγονός».

«Βλέπουμε και τα χάλια που επικρατούν στην Ελλάδα», αντέτεινε ο Ρεσήτ εφέντης. «Φαγώνονται σαν τα κοράκια για το ποιος θα επικρατήσει. Σκότωσαν τον Καποδίστρια, το καταλαβαίνετε; Φυλάκισαν οι αθεόφοβοι τον Κολοκοτρώνη, που τους ελευθέρωσε. Έφεραν και Γερμανό βασιλιά να τους κυβερνήσει. Με τέτοιες συνθήκες τι να την κάνουμε την Ελλάδα;»

«Ας βάλει ο Θεός το χέρι του. Ίσως αυτός ξέρει για όσα περνάμε, ίσως μας θέλει μάρτυρες στ' άγια χώματά του», είπε ο παπα-Γρηγόρης και κίνησε να φύγει. «Άντε, καληνύχτα, αρχόντοι».

Καληνύχτισαν και οι δημογέροντες και ακολούθησαν τον παπά.

ΕΝΑ ΚΑΡΑΒΑΝΙ ΜΕ ΕΞΗΝΤΑ ΤΡΕΙΣ ΚΑΜΗΛΕΣ και εφτά μούλαρια πήγαινε αργά στο χωμάτινο δρόμο, σε μια άδεντρη περιοχή της Νικόπολης. Προπορευόταν ο αρχηγός του καραβανιού, με τον Σουλείμάν αγά και τους τρεις συνοδούς του, ακολουθούσαν τμηματικά, ανά εφτά καμήλες, οι ομαδάρχες με τους βοηθούς τους και μια ντουζίνα ταγκαλάκηδες για τη φύλαξη του καραβανιού. Διένυαν την τέταρτη μέρα και ήθελαν άλλες δεκαοχτώ για να φτάσουν στην Κωνσταντινούπολη.

Πλησίαζαν στη Νικόπολη. Οι τρεις από τις καμήλες ήταν φορτωμένες με το μερίδιο σε χρυσό και άργυρο που αντιστοιχούσε στο οθωμανικό κράτος. Δυο φορές το χρόνο γινόταν αυτή η διαδρομή από τα μεταλλεία, με τη σύμφωνη γνώμη του μαντέν εμίνη αγά, του γενικού επιθεωρητή των μεταλλείων της Χαλδίας, ο οποίος συναινούσε για την ποσότητα του μεριδίου. Το αξίωμα του μαντέν εμίνη ήταν κάτι σαν υπουργός στο κράτος, επόπτευε μια από τις μεγαλύτερες πηγές εισροής πλούτου. Οι υπόλοιπες καμήλες είχαν εμπορεύματα για την αγορά της Πόλης, λεπτοκάρυα, τσάι, τουμπεκί, χαλιά από την Περσία, και πολλά δώρα για τους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης.

Η Νικόπολη εδώ και ώρα φάνταζε μπροστά τους. Όλοι εί-

χαν την ελπίδα να φτάσουν εκεί το γρηγορότερο και να αναπαυθούν.

Επέλεξαν να περάσουν το βράδυ σε ένα караβάν σαράι στην άκρη της πόλης, να ξεκουραστούν τα ζώα και να πάρουν προμήθειες για τις επόμενες μέρες.

Επιτάχθηκαν κάποιοι ζαπτιέδες από το σταθμό της Χωροφυλακής για να φυλάνε το πολύτιμο μετάλλευμα όλη τη νύχτα που θα βρισκόταν εκεί το караβάνι. Όταν πραγματοποιόταν μια τέτοια μεταφορά, είχε και την ασφάλεια των Αρχών από τους κατά τόπους σταθμούς, μέχρι να φτάσει στον προορισμό της.

Ο Σουλεϊμάν αγάς φιλοξενήθηκε στο σπίτι ενός γνωστού του προύχοντα. Είχε και έναν άλλο λόγο όμως να βρίσκεται στη Νικόπολη· ένα τάμα που είχε κάνει τον καιρό που πάσχιζε να φέρει στο χριστιανικό δρόμο την Γκιουλ Μπαχάρ: να πάει να προσκυνήσει στην Παναγία των Βράχων.

Ξύπνησε νωρίς κατά τις πέντε η ώρα, ντύθηκε και βγήκε έξω στην αυλή. Ο καϊμτσής τού είχε ετοιμάσει το άλογό του και τον περίμενε. Ακόμα δεν είχε ξημερώσει· η νύχτα όμως ήταν διαυγής από το φεγγάρι που ασήμιζε τη μεγάλη κοιλάδα της Νικόπολης. Το μοναστήρι βρισκόταν στην απέναντι πλευρά της κοιλάδας, εκεί που υψώνονταν τα απόκρημνα βράχια. Στα μισά της διαδρομής άρχισε να γλυκοχαράζει. Το πρώτο φως του ήλιου έβγαινε πάνω από την Παναγία των Βράχων. Σε λιγότερο από μισή ώρα ήταν κάτω από το απόκρημνο μοναστήρι. Έδωσε το άλογό του σε ένα δέντρο και άρχισε να ανεβαίνει τα πέτρινα σκαλοπάτια που ήταν λαξεμένα σχεδόν κάθετα στην κοψιά του τεράστιου βράχου. Η πέτρινη αυτή σκάλα ανέβαινε σε ύψος πάνω από εκατό μέτρα, έχοντας πάνω από τετρακόσια σκαλοπάτια. Αγκομαχώντας, έφτασε στο τελείωμά της και ανταμώθηκε με μια τεράστια σπηλιά. Εκεί, στα σπλάχνα της, ήταν χτισμένο το μοναστήρι, με τα τρία πατώματα, ενώ στο βάθος διακρινόταν ο τρούλος του καθολικού. Εδώ εμόνασε και ο Μέγας Βασίλειος.

Η πόρτα του μοναστηριού ήταν κλειστή. Στάθηκε λίγο να

ξαποστάσει και ν' ατενίσει τη θέα προς την κοιλάδα της Νικόπολης, καθώς ανέτειλε λουζόμενη από το πρώτο φως του ήλιου. Έβλεπε μέχρι εκεί που μπορούσε να φτάσει απρόσκοπτα το μάτι του. Μετά, χτύπησε το καμπανάκι που ήταν δίπλα στην οχυρωματική είσοδο.

Πέρασαν μερικά λεπτά όταν ακούστηκε η κλειδαριά να γυρίζει δυο φορές και το σύρσιμο ενός ξύλου.

Η βαριά πόρτα άνοιξε και στο κατώφλι της παρουσιάστηκε ένας μοναχός με κάτασπρα γένια.

«Πάτερ, θέλω να προσκυνήσω», του είπε βιαστικά ο Σουλεϊμάν αγάς.

Ο παππούλης κοίταξε απορημένος που ένας με αρχοντική τούρκικη φορεσιά τού ζητάει να προσκυνήσει.

«Μη με κοιτάς με απορία, γέροντα», αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Χριστιανός είμαι κι εγώ».

Τα μάτια του παππούλη είχαν δει πολλά στα χρόνια που εμόναζε στο μοναστήρι από κρυφοχριστιανούς που έρχονταν κατά καιρούς να προσευχηθούν.

«Πέρασε μέσα, παιδί μου», του είπε συγκαταβατικά.

Παραμέρισε για να περάσει και μετά μαντάλωσε πάλι την πόρτα. Κατευθύνθηκαν προς το βάθος της σπηλιάς, ακολουθώντας έναν ανηφορικό διάδρομο, με κάμποσα κλιμακωτά επίπεδα σαν σκαλοπάτια, ανάμεσα στα κελιά των μοναχών.

Ο ναός δέσποζε στην κεντρική θέση του μοναστηριού, στο τελείωμα της σπηλιάς, κολλητά στο βράχο με το αγίασμα. Μπήκαν μέσα στον πρόναο και ο Σουλεϊμάν αγάς κοντοστάθηκε. Άνοιξε το ταγάρι που είχε κρεμασμένο στον ώμο του και έβγαλε ένα μαύρο ράσο. Το φόρεσε πάνω από τα ρούχα του, κάνοντας πιο μπροστά το σταυρό του. Ο παππούλης τον κοιτούσε έκπληκτος. Η είσοδος για τον κυρίως ναό ήταν ανοιχτή και προέτρεψε τον Σουλεϊμάν αγά να περάσει πρώτος.

Στη σκοτεινή εκκλησία οι καλόγεροι διάβαζαν τα γράμματα του όρθρου. Τα λίγα κεριά και τα καντήλια που έκαιγαν στην κατανυκτική ατμόσφαιρα έριχναν ένα αμυδρό φως.

Χρειάστηκε λίγος χρόνος μέχρι να συνηθίσει και να διακρίνει το εσωτερικό του ναού. Βλέποντάς τον, οι καλόγεροι παραξε-νεύτηκαν και τον κοίταζαν ερευνητικά. Ο παππούλης κατευθύνθηκε στον ηγούμενο, τον ενημέρωσε για τον ξένο κι εκείνος κούνησε το κεφάλι του επιδοκιμαστικά.

Ο Σουλειμάν αγάς προχώρησε προς την εικόνα της Παναγίας και γονάτισε μπροστά της. Γονατισμένος σ' αυτή τη στάση προσευχόταν για πολλή ώρα.

Εκπλήρωνε το τάμα του. Στα τρία μεγάλα πλησιέστερα μοναστήρια δεν μπορούσε να πάει να προσευχηθεί γιατί πάντα ελλόχευε ο κίνδυνος να τον δουν. Γι' αυτό από τότε είχε κάνει το τάμα να έρθει κάποτε στην Παναγία των Βράχων.

Τελειώνοντας, πήγε και κάθισε σε ένα απόμερο στασίδι και, λίγο πριν σχολάσει ο όρθρος, βγήκε έξω από το ναό. Τον ακολούθησε και ο μοναχός, εκείνος ο άγιος παππούλης. Στον πρό-ναο ο Σουλειμάν έβγαλε το ράσο του και του το έδωσε.

«Αυτό το ράσο είναι δικό μου, παππούλη. Θέλω να μείνει κρεμασμένο εδώ στο μοναστήρι. Δώσε κι αυτό στον ηγούμενο, βοήθεια από μένα για το μοναστήρι», είπε και του έδωσε ένα πουγκί γεμάτο με λίρες.

«Να 'ναι ευλογημένο, παιδί μου. Θα ήθελα να ξέρω όμως ποιος είσαι».

«Το ρωμαίικο όνομά μου είναι Γεώργιος Ερυθριάδης».

«Θα σε μνημονεύω κι εγώ στις βραδινές προσευχές μου».

«Σ' ευχαριστώ, πάτερ, το έχω ανάγκη».

Ασπάστηκε τον μοναχό και έφυγε γρήγορα για να συναντήσει το καραβάνι.

Καλπάζοντας στην πεδιάδα της Νικόπολης, αισθανόταν μια καινούρια δύναμη να προστίθεται στο ενεργητικό του, σαν να ήταν όλος ο κόσμος απλωμένος μπροστά του και πήγαινε να τον κατακτήσει, πετώντας, σαν τους αετούς της Κρώμνης.

Το καραβάνι ήδη είχε ετοιμαστεί και τον περίμενε για να ξεκινήσουν. Τράβηξαν δυτικά το δρόμο που θα τους οδηγούσε στην Πόλη, ανάμεσα από τα δυσπρόσιτα βουνά της Παφλαγο-

νίας, μέσα από φαράγγια, από τις κοιλάδες της Βιθυνίας και από τις στέπες του Τσάνκιρι. Ο δρόμος κατά το πλείστον ακουμπούσε δίπλα σε ποτάμια. Πέρασαν τόπους και σταυροδρόμια πολλά. Από τη Νεοκαισάρεια, την Αμάσεια, την Κασταμονή, το Μπόλου, και την εικοστή μέρα έφτασαν στη Νικομήδεια και είδαν τη θάλασσα του Μαρμαρά. Θρύλοι και μύθοι παντού πλαισίωναν το πέρασμά τους. Τόση και τόση ιστορία έφερνε αυτός ο δρόμος στη Μικρά Ασία, ανάμεσα σ' Ανατολή και Δύση· διάβα με πατημασιές αγίων και αποστόλων, αλλά και σουφιδων και περιπλανώμενων δερβίσηδων, από τα τάγματα των μπεκτασήδων, καθώς και μοναχών από τα συριανά μοναστήρια.

Την εικοστή δεύτερη μέρα έφτασαν στην πόλη των πόλεων, την Κωνσταντινούπολη.

Το καραβάνι σταμάτησε στην ασιατική πλευρά και μόνο οι τρεις καμήλες με το πολύτιμο εμπόρευμα και άλλες πέντε με δώρα πέρασαν απέναντι, στο λιμάνι του Βουκολέοντα. Από το λιμάνι πήραν τον παράλιο δρόμο, δίπλα από τα ψηλά τείχη του Ιερού Παλατιού. Κατευθύνθηκαν μετά κεντρικά και μπήκαν μέσα στα στενά πλακόστρωτα σοκάκια της, ανάμεσα στα ωραία σπίτια και αρχοντικά της, που είτε ήταν ρωμαίικα είτε τούρκικα είτε αρμένικα. Η αγορά γεμάτη κόσμο διαφόρων εθνοτήτων, σε ένα ατελείωτο πηγαϊνέλα και αλισβερίσια. Τελειώνοντας τα δαιδαλώδη ανηφορικά σοκάκια, έφτασαν στο μείντάνι της κορυφής του ενός από τους επτά λόφους της πόλης και αντίκρισαν την Αγια-Σοφιά με τους μιναρέδες της να τρυπάνε τον ουρανό.

Συνέχισαν την πορεία τους από το πλακόστρωτο σοκάκι της ανατολικής πλευράς του μεγάλου ναού για το παλάτι. Ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν συγκινημένος που περνούσε πλάι της, δίπλα από το ιερό. Θυμήθηκε τα λόγια της γιαγιάς του, όταν ήταν μικρός, που του έλεγε πως στην Άλωση, όταν μπήκαν οι Τούρκοι στην Αγια-Σοφιά, κάποιοι πέρασαν από μια μυστική χρύπτη και σωθήκαν. Αναρωτιόταν καθώς την κοιτούσε:

«Πού να βρίσκεται άραγε;»

Η δυνατή φωνή του μουεζίνη διέκοψε τους συλλογισμούς

του, καθώς ακούστηκε από τους μιναρέδες απανταχού στην πόλη, καλώντας τους πιστούς στη δεύτερη πρωινή προσευχή της μέρας. Ο ουρανός ήταν συννεφιασμένος και ο βαρύς γαρμπής έφερνε πνιγηρό αέρα και βροχή.

Η μέρα έδειχνε θλιμμένη, προκαλώντας τα ίδια συναισθήματα και ταραχή στον Σουλεϊμάν αγά. Ένωθε ένα σφίξιμο γι' αυτά που θα αντιμετώπιζε στο παλάτι.

Αφού πέρασαν την Αγία-Σοφιά, έφτασαν στην Αυτοκρατορική Πύλη, την οποία φυλάγανε μέρα νύχτα εκατόν πενήντα καπιτζήδες¹. Πέρασαν τις διατυπώσεις και το καραβάνι μπήκε στην πρώτη αυλή του παλατιού. Η αυλή ήταν εντυπωσιακή, με πολλά δέντρα, κήπους και σιντριβάνια. Εκεί στεγαζόταν, σε πολυάριθμα κτίρια, όλη η κρατική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με το παλάτι του μεγάλου βεζίρη και πολλά άλλα αρχοντικά.

Το σύνολο του παλατιού με τις τρεις αυλές του και το ανάκτορο του σουλτάνου κρατάει μια θέση εντελώς ξεχωριστή στην Κωνσταντινούπολη. Είναι ο τόπος διαμονής του ηγεμόνα και η έδρα της κυβέρνησης· αποτελεί μόνο του μια ιδιαίτερη κοινωνία, με το δικό της πληθυσμό και τους φύλακές της, απρόσιτη για τον έξω κόσμο.

Ο Σουλεϊμάν αγάς πήγαινε να παραδώσει τα πολύτιμα μέταλλα στο θησαυροφυλάκιο του κράτους. Εκεί ήταν και το νομισματοκοπείο που έκοβε τα χρήματα ανάλογα με την εισροή πλούτου στο θησαυροφυλάκιο.

Αναθάρρυνε τον εαυτό του. Χρειαζόταν αυτοπεποίθηση για να αντιμετωπίσει τους ανθρώπους του παλατιού, ώστε να μπορέσει να ξεδιπλώσει τα σχέδιά του.

Στο θησαυροφυλάκιο ο Σουλεϊμάν αγάς ζήτησε να δει τον ντεφτερτάρ² της Ανατολίας που ελέγχει όλες τις οικονομικές

1. Καπιτζήδες: Φύλακες των εισόδων του παλατιού.

2. Ντεφτερτάρ: Θησαυροφύλακας. Υπήρχαν δυο θησαυροφύλακες – της Ρούμελης, που ήταν αρχιθησαυροφύλακας, και της Ανατολίας.

κρατικές πράξεις. Περίμενε σε ένα χώρο αναμονής κοντά στην είσοδο αρκετή ώρα. Τελικά τον δέχτηκαν σε μια πολυτελέστατη αίθουσα, αφού πέρασε από ένα σωρό γραμματείς.

«Τα σέβη μου στην εξοχότητά σας», τον χαιρέτησε ο Σουλεϊμάν αγάς με μια υπόκλιση.

«Ω, καλώς ήρθες, Σουλεϊμάν αγά. Χαίρομαι πολύ που σε βλέπω. Τι κάνεις;»

«Σας ευχαριστώ πολύ, είμαι αρκετά καλά. Αν εξαιρέσουμε βέβαια κάποια προβλήματα που αντιμετωπίζουμε κατά καιρούς».

«Ποιος μπορεί να σας προβληματίσει εσάς, Σουλεϊμάν αγά;» ρώτησε με ενδιαφέρον ο Βελή πασάς.

«Κατά καιρούς έχουμε ενοχλήσεις από τους τιμαριούχους των περιοχών μας».

«Είναι γεγονός πως οι απομακρυσμένες περιοχές της αυτοκρατορίας μας λειτουργούν κάπως ανεξέλεγκτα. Είναι γνωστά και σε μας τα προβλήματα που δημιουργούνται από τους ντερεμπέδες. Μπορεί παλιότερα να ήμασταν ανεκτικοί στη σκληρότητα που επιδεικνύουν στους τοπικούς πληθυσμούς, αλλά τα τελευταία χρόνια έγιναν ενοχλητικοί και στο παλάτι. Μου κάνει όμως εντύπωση που παρενοχλούν εσάς, ένα μεγάλο και πλούσιο αγά».

«Μπορεί να αποσκοπούν σε μεγαλύτερα πλούτη. Έχουμε αντιμετωπίσει κατά καιρούς διάφορους εκβιασμούς από τους ντερεμπέδες για να τους ενισχύουμε οικονομικά».

«Ε, θα πρέπει και εσείς κάτι να κάνετε».

«Πάντα κάτι κάνουμε, Βελή πασά, αλλά δεν είναι όλοι ίδιοι».

«Εάν έχεις ιδιαίτερα προβλήματα με δαύτους, τότε θα τα συζητήσεις με τους αντιπροσώπους του Διβανίου· θα δώσω εντολή στον αρχιγραμματέα να φροντίσει για όλες τις ανάγκες σου. Ας έρθουμε τώρα στα δικά μας. Τι μας έφερες αυτή τη φορά;»

«Η χρονιά ήταν αρκετά καλή. Εδώ έχω και τα σχετικά έγγραφα που υπογράψαμε με τον μαντέν εμίνη της Γκιουμουσχανέ. Αναφέρουν την ποσότητα που βγάλαμε σε μολύβι, άρ-

γυρο και χρυσό. Παρουσία του μετρήθηκαν όλες οι ποσότητες και επικυρώνει το μερίδιο που αντιστοιχεί στο κράτος».

Ο Βελή πασάς πήρε τα χαρτιά και τα μελέτησε αρκετή ώρα.

«Το οθωμανικό κράτος σάς χρωστάει πολλά. Σουλεϊμάν αγά, γι' αυτά που παραδίνετε. Θα φροντίσω να συναντηθείς με το νισαντζή* του παλατιού, ο οποίος μπορεί να συζητήσει τα προβλήματά σου και να βρείτε μια χρυσή τομή».

Εκείνη τη στιγμή μπήκε στην αίθουσα ο αρχιγραμματέας του Βελή πασά, ο οποίος τον πληροφόρησε για την έλευση του Άγγλου πρέσβη.

«Σουλεϊμάν αγά, εμείς δεν τελειώσαμε· είσαι μουσαφίρης μας και θα σε φιλοξενήσουμε σε ένα από τα κονάκια του παλατιού. Αύριο το βράδυ θα έχουμε μια συγκέντρωση στο κονάκι μου, θα σε ειδοποιήσω να έρθει και η αφεντιά σου».

Κατόπιν έδωσε σχετικές οδηγίες στον αρχιγραμματέα για να κανονίσει τη μεταφορά των μετάλλων στο θησαυροφυλάκιο και να φροντίσει τον Σουλεϊμάν αγά.

Αργότερα τον οδήγησαν σε ένα από τα πολλά κονάκια στο σοκάκι της Σογουτσεσμέ, ακριβώς δίπλα από τα τείχη της πρώτης αυλής, απέναντι από τη βόρεια πλευρά της Αγια-Σοφιάς και παραδίπλα από την Αυτοκρατορική Πύλη. Ο εσωτερικός χώρος στο κονάκι ήταν θαυμάσιος, με πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό, και λειτουργούσε σαν ανεξάρτητο σπίτι. Άλλωστε για το παλάτι δούλευαν δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι.

Άφησε τα πράγματά του και πήγε στο κοντινό χαμάμ του Τζαγάλογλου να πλύνει τη σκόνη του δρόμου που είχε κολλήσει επάνω του, και να χαλαρώσει από την κούραση τόσων ημερών.

Αφού έπεσε η νύχτα, πήρε μια άμαξα και κατευθύνθηκε προς τον Κεράτιο κόλπο, πέρασε τη σκάλα και ανέβηκε προς τα δαιδαλώδη σοκάκια του Φαναρίου. Δεν κυκλοφορούσε ψυχή, είχε απόλυτη ησυχία, μόνο οι οπλές των αλόγων ακούγονταν και ο ήχος που έκαναν οι ρόδες πάνω στα καλντερίμια.

(*) Νισαντζής: «Σημαδευτής», γραμματέας του Αυτοκρατορικού Συμβουλίου.

Η άμαξα σταμάτησε στο βυζαντινό ναό της Παναγίας του Μουχλίου, της μοναδικής εκκλησίας που δε μετατράπηκε σε τέμενος με διάταγμα του Σελήμ, για να προσεύχεται η χριστιανή μητέρα του, η Μάρα από τη Σερβία.

Ο Σουλεϊμάν αγάς κατέβηκε από την άμαξα, πλήρωσε τον αραμπατζή και κατευθύνθηκε προς την είσοδο του αρχοντικού, απέναντι από την εκκλησία.

Χτύπησε την πόρτα και σε λίγο του άνοιξε κάποιος από το προσωπικό του σπιτιού. Του έδωσε το όνομά του, κι αυτός πήγε να τον αναγγείλει, αφήνοντάς τον να περιμένει έξω. Μετά από λίγα λεπτά ξαναγύρισε και τον οδήγησε από μια ξύλινη σκάλα στον πρώτο όροφο, σε μια αίθουσα όπου βρίσκονταν τρεις άντρες, ανάμεσα στα πενήντα πέντε με εξήντα, με αριστοκρατική εμφάνιση: οι δύο αδερφοί Νικόλαος και ο μικρότερος Αλέξανδρος Μουρούζης, ιδιοκτήτες του σπιτιού και παλιοί δραγουμάνοι του στόλου. Ο τρίτος ήταν ο Γεώργιος Καρατζάς, άλλοτε μεγάλος διερμηνέας της Υψηλής Πύλης. Φαναριώτες και οι τρεις. Βλέποντάς τον, σηκώθηκαν όλοι για να τον προϋπαντήσουν.

«Είναι η πρώτη φορά που συναντιόμαστε και χαίρομαι πολύ που σας γνωρίζω», είπε ο Νικόλαος Μουρούζης μετά τις συστάσεις και τις χειραφίες. «Έχω ακούσει πολλά για σας από τον αδερφό μου και από άλλους, και ήθελα να σας γνωρίσω».

«Να, λοιπόν, που βρισκόμαστε», αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Πώς θα 'πρεπε να σας αποκαλώ, Γεώργιο Ερυθριάδη ή Σουλεϊμάν αγά;»

«Όπως αγαπάτε· πάντως δε χρειάζεται να κρυβόμαστε μεταξύ μας, οπότε μπορείτε να χρησιμοποιείτε το ρωμαίικο όνομά μου», απάντησε χαμογελώντας.

«Έχουμε κοινό αγώνα, κύριε Ερυθριάδη», συνέχισε ο Νικόλαος Μουρούζης, «και εκτιμούμε πολύ τη μέχρι τώρα προσφορά σας».

«Ευχαριστώ πολύ για τους λόγους σας. Για μας είναι ανάγκη να αγωνιστούμε για να αποτινάξουμε το μεγάλο βάρος

του προσωπείου που χρησιμοποιούμε. Πιστέψαμε απ' την αρχή στην ιδέα του ξεσηκωμού και στη μετάλλαξη της αυτοκρατορίας. Γι' αυτή την ιδέα πασχίζουμε και πάντα περιμέναμε ν' αρχίσει η επανάσταση στον τόπο μας».

«Χαίρομαι που μιλάτε με τόσο πάθος για τα οράματά σας», του είπε ο Νικόλαος Μουρούζης.

«Ήταν μεγάλη έκπληξη για μας να ξεκινήσει ο ξεσηκωμός από την Πελοπόννησο. Δημιουργήθηκε κράτος στις παρυφές της αυτοκρατορίας, σε τόπο που δεν ήταν ούτε ανεπτυγμένος οικονομικά, αλλά ούτε και πολιτιστικά. Γιατί βέβαια, το Πριγκιπάτο του Μορέως δε συγκρινόταν με την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Εξάλλου, από γεωφυσικής απόψεως, η περιοχή μας είναι κόμβος μεταξύ Ανατολής και Δύσης, και πάνω στο δρόμο του μεταξιού. Υπάρχει αμιγής πληθυσμός, αγροτική και αστική τάξη, διανόηση με επαφές στη Ρωσία και στην Ευρώπη».

«Γνωρίζουμε όσα μας λέτε, κύριε Ερυθριάδη, αλλά οι διενθείς πιέσεις ήταν τέτοιες, που δε γινόταν αλλιώς. Όπως θα ήταν αδύνατο να γίνει κάτι με την Κωνσταντινούπολη, διότι δε θα μπορούσαμε να ελέγξουμε τις γύρω περιοχές».

«Θα μου επιτρέψετε να σας πω πως η ανεξαρτητοποίηση ενός κομματιού κοντά στην πρωτεύουσα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εστία αποσταθεροποίησης, να συγκεντρώσει την προσοχή όλων και να δημιουργηθεί η προοπτική να καταρρεύσει η ίδια η Οθωμανική Αυτοκρατορία όταν θ' αρχίσει να κλυδωνίζεται ανεπανόρθωτα».

«Έχετε δίκιο σ' αυτό που λέτε», επενέβη ο Αλέξανδρος Μουρούζης. «Η Κωνσταντινούπολη, με έναν ελεύθερο Πόντο δίπλα της, θα αποκτούσε μεγαλύτερη δύναμη και θα μεταλλάσσόταν σταδιακά όλη η αυτοκρατορία. Αλλά η ανεξαρτητοποίηση του σημερινού ελληνικού κράτους ενδιέφερε ιδιαίτερα την Αγγλία, που ήθελε ένα κράτος σαν ναυτική βάση στην ανατολική Μεσόγειο για να εμποδίσει τη ρωσική δραστηριότητα και να αποτρέψει την επέκτασή της στα Βαλκάνια».

«Δεν αντιτίθεμαι στη δημιουργία ανεξάρτητου τμήματος

της αυτοκρατορίας υπό ελληνική διοίκηση – καταλαβαίνετε τι θέλω να πω, για να μη θεωρηθώ και ανθέλληνας. Αλλά όλα αυτά που σας είπα είναι μια απορία μου, όπως και των συμπατριωτών μου. Πολλοί λένε πως οι ξένοι διάλεξαν το Μοριά ως πυρήνα του ελληνικού κράτους λόγω και των αρχαίων μνημείων που υπάρχουν εκεί και εξυπηρετούν τις ιδέες του ρομαντισμού, που κατακλύζει την Ευρώπη, ξεχνώντας τα ζωντανά τμήματα του Γένους μας εδώ».

«Είναι γεγονός πως μεγάλο τμήμα της αγγλικής αστικής τάξης είναι φιλελληνικό λόγω αρχαιολατρίας», συνέχισε ο Αλέξανδρος Μουρούζης. «Το Γένος μας είχε ιδιαίτερα να επωφεληθεί από τα σχέδια της Αγγλίας, γι' αυτό και εκμεταλλευτήκαμε την κατάσταση. Και αφού συμπορευτήκαμε με τη βούληση των Άγγλων, τώρα πρέπει να στηρίξουμε την απελευθέρωση άλλων κομματιών που θα ενταχθούν στον εθνικό κορμό. Πάντως θα ήθελα να ξέρεις πως κι εμείς δεν περιμέναμε τέτοια εξέλιξη. Ο αρχικός μας σχεδιασμός ήταν αλλαγές στον πυρήνα της αυτοκρατορίας εκ των έσω. Ελέγχουμε και ελέγχουμε όλους τους νευραλγικούς τομείς της, από τη διοίκηση, το εμπόριο, μέχρι και το μεγαλύτερο κομμάτι της οικονομίας του οθωμανικού κράτους. Πιστεύαμε πως ήταν θέμα χρόνου να ανασυστήσουμε την οθωμανική διοίκηση. Μια αλλαγή ηγεσίας μόνο θα υπολειπόταν από όλο αυτό το σχεδιασμό».

«Για σας θα ήταν αυτό εφικτό;»

«Από όσα δύναμαι να κρίνω, ήταν φυσικό επακόλουθο να μεταλλαχθεί κάποτε η αυτοκρατορία επανερχόμενη στα αρχικά πρότυπα. Βέβαια τίποτα δε χάθηκε, όμως σίγουρα δυσχέρανε τα πράγματα το ότι όλα ξεκίνησαν από την Πελοπόννησο. Τώρα θα πρέπει να ρίξουμε βαρύτητα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος και στην εξάπλωσή του. Το εθνικό κέντρο είναι πια εκεί! Έτσι κι αλλιώς, η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταρρέει, κι αυτό γιατί έχει απλωθεί η δυτική Ευρώπη. Το θέμα είναι να λειτουργήσουμε κατάλληλα ώστε να επωφεληθούμε. Όμως μην ξεχνάς πως υπάρχουν κι άλλα συμφέροντα στην

Αθήνα· εκεί εντοπίζουν τώρα και την αρχαία Ελλάδα, που είναι δέλεαρ για πολλούς. Είναι, βλέπεις, και οι ξένες δυνάμεις που κάνουν πια κουμάντο. Μα δε βλέπεις που έφεραν ένα Γερμανό βασιλιά;» είπε ο Αλέξανδρος Μουρούζης αλλάζοντας τόνο στη φωνή του. «Αυτό τι δείχνει;»

«Ότι διαμορφώνουν οι ξένοι την Ελλάδα», απάντησε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Έτσι ακριβώς. Ενώ, εάν γινόταν εδώ η αλλαγή εκ των έσω, θα διαφοροποιούνταν πολύ τα πράγματα. Δυστυχώς, οι ξένοι χρησιμοποιούν αρκετούς Έλληνες για τα δικά τους συμφέροντα».

Συζήτησαν αρκετά, αναλύοντας διεξοδικά το θέμα.

«Ας έρθουμε τώρα στα θέματα που μας αφορούν άμεσα», είπε ο Νικόλαος Μουρούζης. «Το προσεχές διάστημα έπονται μεγάλες αλλαγές στην Οθωμανική αυτοκρατορία και ριζικές μεταρρυθμίσεις. Εάν πραγματοποιηθούν, θα ενισχύσουν σε μεγάλο βαθμό όλους μας. Εμείς εδώ, Γεώργιε, είμαστε έτοιμοι να διαθέσουμε αρκετά σε ανθρώπους της Υψηλής Πύλης που θα βοηθήσουν, έτσι ώστε να επηρεάσουν τους νομοθέτες για να προωθήσουν τους κανονισμούς που μας ενδιαφέρουν. Το σημαντικότερο είναι η καθιέρωση της ισότητας μεταξύ Τούρκων και αλλόθρησκων».

«Και οι κρυφοί;» ρώτησε ο Σουλεϊμάν αγάς.

Την απάντηση την έδωσε ο Αλέξανδρος Μουρούζης:

«Οι κανονισμοί που θέλουμε να προωθήσουμε περιλαμβάνουν το δικαίωμα κάθε υπηκόου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να δηλώσει ελεύθερα την πίστη του».

«Προμηνύονται μεγάλες αλλαγές δηλαδή».

«Πράγματι, οι οποίες θα μας ευνοήσουν σε μεγάλο βαθμό».

«Από μένα τι θέλετε;»

«Εσύ, ως αξιосέβαστος υπήκοος της αυτοκρατορίας», πήρε για πρώτη φορά το λόγο ο Γεώργιος Καρατζάς. «μπορείς να επηρεάσεις τους νομοθέτες και να σ' ακούσουν. Έχεις μεγάλη κοινωνική θέση σαν μουσουλμάνος και θα σε μετρήσουν διαφορετικά απ' ό,τι εμάς».

«Μα εσείς βρίσκεστε εκεί μέσα, είστε μέσα στην καρδιά της κυβέρνησης».

«Εμείς μπορεί να ελέγχουμε σημαντικά σημεία, αλλά τους νομοθέτες τους επηρεάζουμε μόνο ως ένα βαθμό. Εσένα θα σε δουν διαφορετικά γιατί υποτίθεται πως είσαι από τη δική τους μεριά. Χρειάζεται όμως μεγάλη μαεστρία για να τα καταφέρει κάποιος, και νομίζουμε πως εσύ έχεις την ικανότητα. Θα σου εξηγήσω ποιες ακριβώς κινήσεις θα πρέπει να γίνουν. Τι λες;»

«Μια ζωή δίνουμε τα πάντα για το Γένος μας, τώρα να κάνω πίσω; Δεν ξέρω όμως τις διαθέσεις τους και πόσο θα μπορέσω να τους επηρεάσω».

«Εάν το πιστέψεις, τότε θα τα καταφέρεις. Έχουμε ζυγιάσει τα πράγματα εκ των προτέρων και είσαι η ιδανικότερη λύση».

«Υπάρχει όμως ένα μεγάλο ζήτημα που μπορεί να εμποδίσει αυτά τα σχέδια», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Δηλαδή;» ρώτησε ο Γεώργιος Καρατζάς.

«Είναι να περάσουν από δικαστήριο τον ξάδερφό μου τον Αζίζ αγά για το αν είναι χριστιανός ή όχι».

Και τους εξιστόρησε τα συμβάντα στην Κρώμνη.

«Είναι τρομερό αυτό που ζήσατε», είπε στο τέλος ο Νικόλαος Μουρούζης.

Έμειναν όλοι σιωπηλοί και προβληματισμένοι να σκέφτονται.

«Γι' αυτό πρέπει να περάσουν οι μεταρρυθμίσεις», διέκοψε τη σιγή ο Αλέξανδρος Μουρούζης. «Αυτά θα επικαλεστείς για να τους μιλήσεις. Γι' αυτά που τραβάτε στα μέρη σας».

«Συμφωνώ κι εγώ», είπε ο Γεώργιος Καρατζάς.

«Πιστεύω πως είναι μια καλή αρχή», πήρε το λόγο ο Νικόλαος Μουρούζης, «αλλά νομίζω πως είναι αρκετά ριψοκίνδυνο. Οι Τούρκοι δεν τα αφήνουν στην τύχη τους τα πράγματα, όλα τα λαμβάνουν υπόψη τους».

Σταμάτησε για λίγο να σκεφτεί με χαμηλωμένο το βλέμμα του κάτω στο κόκκινο μεγάλο χαλί που κάλυπτε σχεδόν όλο το χώρο του σαλονιού.

«Τι σκοπεύεις να κάνεις;» τον ρώτησε σηκώνοντας το κεφάλι του.

«Θα προσπαθήσω να μιλήσω σε κάποιους υψηλόβαθμους, ώστε αυτοί να επηρεάσουν την απόφαση της δίκης», απάντησε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Αλλά, όπως καταλαβαίνετε, δεν είναι τίποτα σίγουρο».

«Εν πάση περιπτώσει, το σχεδιασμό μας δε θα τον αλλάξουμε, και ενδέχεται να αποβεί και θετική αυτή η συγκυρία», συνέχισε ο Νικόλαος Μουρούζης. «Να προχωρήσουμε στις λεπτομέρειες».

Η ώρα είχε πάει μία μετά τα μεσάνυχτα όταν βγήκε από το αρχοντικό των Μουρούζηδων, και μια ανοιχτή άμαξα τον περίμενε στο σκοτεινό δρόμο. Ανέβηκε και, από την ίδια διαδρομή, δίπλα από τον Κεράτιο πήγε στο κέντρο. Λίγο πριν φτάσουν στην Αγια-Σοφιά, είπε στον αραμπατζή να σταματήσει. Ήθελε να περπατήσει. Ίσως ένας περίπατος με τα πόδια τον βοηθούσε να ανοίξει τις σκέψεις του. Το φορτίο που κουβαλούσε τώρα ήταν πιο βαρύ· είχε επωμιστεί μεγαλύτερες ευθύνες.

Η κίνηση στους δρόμους ήταν αραή, μόνο νυχτοφύλακες κυκλοφορούσαν καθώς και οι τελευταίοι θαμώνες των καπηλειών, που κι αυτά έκλειναν σιγά σιγά. Τα φανάρια φώτιζαν αχνά τα σκοτεινά σοκάκια της Πόλης. Συνάντησε ένα ημιμπόγειο καπηλειό, ανοιχτό ακόμα. Μέσα καθόντουσαν τρεις θαμώνες και ο ιδιοκτήτης βαριεστημένος σε ένα σκαμνί δίπλα στον μπουφέ, συγκρατώντας με το χέρι το κεφάλι του. Αμέσως θυμήθηκε πως βρισκόταν στο μέρος όπου είχε πρωτοσυναντήσει το Γρηγόρη Δικαίο, τη φυσιογνωμία που σφράγισε τα νεανικά του χρόνια. Ήταν είκοσι ένα χρονών και το αίμα του έβραζε. Τότε ήταν που μυήθηκε και στη Φιλική Εταιρεία. Ο Γρηγόρης Δικαίος είχε πετάξει τα ράσα στην Κωνσταντινούπολη και ζούσε μια έντονη ζωή, συζητώντας συνέχεια για την Επανάσταση με τους Φιλικούς. Στο καπηλειό αυτό ο Σουλεϊμάν είχε βρεθεί με τον Σαΐτ αγά ν' ακούει το Γρηγόρη —ή Παπαφλέσσα, όπως τον ονόμαζαν στο θρησκευτικό του βίο— ν' αγορεύει. Πολλοί ακόμα και τώρα

λένε πως, εάν δεν ήταν ο Γρηγόρης να ξεσηκώσει τον κόσμο στην Πελοπόννησο, η Επανάσταση δε θα γινόταν.

Με τις σκέψεις αυτές έφτασε στην Αγία-Σοφιά, κρυφά έκανε το σταυρό του και συνέχισε για το κονάκι του.

Την άλλη μέρα προς το μεσημέρι, ο Σουλεϊμάν αγάς, ντυμένος με την επίσημη στολή και το έμβλημα του αρχιμεταλλουργού στο τουρμπάνι του, πέρασε τη δεύτερη πύλη του παλατιού, την Πύλη των Χαιρετισμών, και βρέθηκε στην ενδότερη αυλή. Η αυλή είχε υπέροχους κήπους, με λογίων λογίων λουλούδια σε σχηματισμούς ανάμεσα σε πράσινους χλοοτάπητες· γεμάτη δέντρα και μαρμάρινες κρήνες, σε οθωμανικό ρυθμό, απ' όπου έτρεχαν άφθονα νερά. Μαρμαροστρωμένοι φαρδιοί διάδρομοι έωναν την Πύλη με τα επίσημα κτίρια που ήταν διευθετημένα αριστερά και δεξιά.

Απέναντι ακριβώς ξεχώριζε η Πύλη της Ευτυχίας, η οποία οδηγεί στα ιδιαίτερα τμήματα μέσα στο σαράι, στον τόπο διαμονής του σουλτάνου. Την Πύλη αυτή μόνο ελάχιστοι μπορούσαν να τη διαβούν, εκτός από το προσωπικό.

Στους διαδρόμους κυκλοφορούσε πολύς κόσμος και κατά το πλείστον κυβερνητικοί υπάλληλοι. Πολύ περισσότεροι συνωστίζονταν στην Πύλη των Χαιρετισμών και προς την αριστερή πλευρά, που είναι η αίθουσα του Διβανίου, όπου συνεδρίαζαν οι βεζίρηδες του Αυτοκρατορικού Συμβουλίου. Εδώ ήταν και ο προορισμός του Σουλεϊμάν αγά.

Κατευθύνθηκε προς το Διβάνι*, αισθανόμενος έντονη πίεση. Περπατούσε ανάμεσα στους Οθωμανούς αξιωματούχους και προσπαθούσε να συγκεντρώσει μέσα του όλα τα ψυχικά αποθέματά του για να αντιμετωπίσει τους ανθρώπους του Διβανίου. Θα έπρεπε να έχει έναν αέρα υπεροχής και δίκαιης αγανάκτησης. Μόνο αυτό θα τον έσωνε, κατέληξε μετά από πολλή σκέ-

(*) Διβάνι ή Ντιβάν: Αίθουσα Αυτοκρατορικού Συμβουλίου.

ψη. Φτάνοντας κοντά στην είσοδο, πήρε μεγαλύτερο θάρρος. Παραμέρισε τον κόσμο που συνωστιζόταν έξω, και μπήκε στο εσωτερικό της πολυτελέστατης αίθουσας.

Η αίθουσα είχε δυο θόλους στην οροφή· οι δυο πλευρές της εξωτερικής γωνίας προς την αυλή αποτελούνταν από συνεχόμενα μεγάλα παράθυρα, και απέναντι ακριβώς στη μεγαλύτερη πλευρά βρισκόταν ένα υψηλό πλάτωμα με αστραφτερά μαρμάρινα σκαλοπάτια και στρωμένος ένας μεγάλος μεταξένιος τάπητας. Πάνω στο πλάτωμα καθόντουσαν σε ένα μεγάλο ντιβάνι ο μεγάλος βεζίρης με το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο: τους δυο καζασκέρηδες, της Ρούμελης και της Ανατολίας, που αντιπροσώπευαν τη δικαστική Αρχή, τους δυο ντεφτερτάρηδες, που ήταν αντιπρόσωποι για τα οικονομικά, και το νισατζή σαν εκπρόσωπο του πρωτοκόλλου για να επικυρώνει τα διατάγματα. Και πα-
ραδίπλα στεκόντουσαν όρθιοι πέντε βεζίρηδες άλλων εξουσιών του κράτους. Ψηλά πάνω από το ντιβάνι υπήρχε ένα καφασωτό παράθυρο, που από εκεί παρακολουθούσε ο σουλτάνος, όταν ήθελε, την απονομή δικαιοσύνης στους υπηκόους του.

Κάποτε οι κάτοικοι του Ντενιζλί έστειλαν αντιπροσώπους στο Μεγάλο Διβάνι και διαμαρτυρήθηκαν πως ο ντόπιος άρχοντάς τους τους επέβαλε μεγάλη τυραννία. Το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο είχε επηρεαστεί από τον κατηγορούμενο και αγνόησε τους αντιπροσώπους. Ο σουλτάνος, που έτιχε να κρυφακούει πίσω από το παράθυρο, διέταξε να συγκληθεί την επομένη το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο. Αναγνωρίστηκε το δίκαιό τους και ο τυραννικός άρχοντας εκτελέστηκε αμέσως. Στις αντιλήψεις του κράτους η σπουδαιότερη γραμμή ήταν η απονομή δικαιοσύνης, και το Μεγάλο Διβάνι αποτελούσε το ανώτατο δικαστήριο.

Η πολυτελής αίθουσα είχε πάνω από πενήντα άτομα να παρακολουθούν την εκδίκαση των υποθέσεών τους. Μετά το μεσημέρι διακόπηκε το συμβούλιο και τα μέλη του έφυγαν από μια πλαϊνή, δίφυλλη, χρυσοβαμμένη πόρτα, γεμάτη σκαλίσματα και ζωγραφιές. Ο κόσμος σιγά σιγά αποσυρόταν από την

αίθουσα. Ο Σουλεϊμάν αγάς πλησίασε ένα γραμματικό και του παρέδωσε μια επιστολή με τη σφραγίδα του νισατζή, που καθόριζε τη συνάντησή του με τον καζασκέρη της Ανατολίας.

«Θα πρέπει να περιμένετε λίγο», του είπε εκείνος μόλις διάβασε την επιστολή, και χάθηκε πίσω από τη μεγάλη πόρτα.

Χρειάστηκε να περιμένει αρκετή ώρα, όταν ξαναεμφανίστηκε και του είπε πως θα τον δεχθούν. Φώναξε κάποιον από τους θυρωρούς και είπε να τον οδηγήσουν στον καζασκέρη.

Ο Κασίμ πασάς τον δέχτηκε σε μια μικρή αίθουσα του παλατιού που έμοιαζε με κόσμημα. Δεν υπήρχε σημείο στους τοίχους που να μην ήταν σμιλεμένο, και με πολλές παραστάσεις, σχηματισμένες από πλακίδια. Στις ξυλόγλυπτες καμάρες κυριαρχούσε το λευκό χρώμα, το γαλάζιο, το κόκκινο και το χρυσό. Ο χώρος κατέληγε σε έναν τρούλο ψηλά στην οροφή, περίτεχνα στολισμένο και ζωγραφισμένο με σειρές από πολύχρωμα σχέδια.

Καθόταν φαρδιά πλατιά σε ένα ντιβάνι, που είχε πάνω του μεταξωτά χαλιά και γύρω γύρω είχε μεγάλα χρυσοκέντητα μαξιλάρια. Δίπλα του καθόταν ο Βελή πασάς και όρθιοι δεξιά του στέκονταν οι δυο σύμβουλοι νομοθέτες, κρατώντας στα χέρια τους μια σειρά φακέλους και μεγάλα κιτάπια.

Ο καζασκέρης της Ανατολίας είχε ακαθόριστη ηλικία, η όψη του ήτανε σκληρή, η ματιά του διεισδυτική, είχε βαθουλωμένα μάγουλα με προτεταμένα ζυγωματικά, και μακριά γκριζα γευνειάδα. Το ύφος του αυστηρό και σοβαρό, έπρεπε να ζυγιάσεις καλά τα λόγια σου μαζί του. Φορούσε χυτά ρούχα, λευκό πουκάμισο και από πάνω βυσσινί καφτάνι. Η φυσιογνωμία του έδειχνε άνθρωπο καλλιεργημένο· στο αξίωμα αυτό αναρριχήθηκε από τις χαμηλότερες θέσεις των καδήςδων. Προερχόταν από το ντεφσιρμέ*. Ο ίδιος ο σουλτάνος τον ξεχώρισε από μικρή ηλικία και του έδωσε μεγάλη μόρφωση.

Ο Σουλεϊμάν αγάς πλησίασε κοντά του, κάνοντας βαθιά υπόκλιση.

(*) Ντεφσιρμέ: Παιδομάζωμα.

«Τα ταπεινά μου σέβη, άρχοντα καζασκέρη της Ανατολίας και δίκαιε κριτή. Ο Αλλάχ να σου δίνει χρόνια για να απονέμεται δικαιοσύνη στον κόσμο. Σ' ευχαριστώ που καταδέχτηκες να με ακούσεις».

«Σε θυμάμαι από τότε που σε ορίσαμε αρχιμεταλλουργό, πριν πέντε χρόνια, εδώ στο παλάτι».

Αρχιμεταλλουργός γινόταν κάποιος με αυτοκρατορική εντολή και σε ειδική τελετή τον έχριζαν με τον τίτλο αυτό και μερικές φορές, κατά προτίμηση, με την παρουσία του σουλτάνου.

«Μου είχες κάνει τότε εντύπωση», συνέχισε. «Ο Βελή πασάς μού μίλησε με τα καλύτερα λόγια για σένα. Χαίρομαι που δεν έπεσα έξω στις προβλέψεις μου και εκτιμούμε τα όσα προσφέρεις στο κράτος».

«Σας ευχαριστώ για την εκτίμηση που τρέφετε για μένα· ελπίζω να είμαι πάντοτε αντάξιος στις προσδοκίες σας», είπε και στράφηκε προς όλους τους άρχοντες τριγύρω.

«Σε τι μπορούμε να σε βοηθήσουμε;» τον ρώτησε ο Κασίμ πασάς.

«Πρόκειται να δικαστεί ένας συγγενής μου στην Γκιουμουσχανέ», είπε με κομμένη ανάσα.

«Για ποιο λόγο κατηγορείται;» τον ρώτησε κοφτά.

«Μια γυναίκα καταγγέλλει πως είναι χριστιανός. Και έρχομαι εδώ να διαμαρτυρηθώ για το πώς είναι δυνατό μια γυναίκα, επειδή καταγγέλλει κάτι τέτοιο, να μας σέρνει στα δικαστήρια».

Και τους ανέλυσε με λίγα λόγια όσα είχαν προκύψει, αποκρύπτοντας βέβαια τα κρυφά σημεία της υπόθεσης. Ο Κασίμ πασάς έδειξε προβληματισμένος και ζύγιασε τα όσα άκουσε.

«Αναρωτιέμαι όμως γιατί να το κάνει. Εσύ τι πιστεύεις;» αποφάνθηκε μετά.

«Γιατί τ' αδέρφια της ήθελαν να πάρουν το θησαυρό που ήταν κρυμμένος στο κονάκι».

«Η δική σου ομολογία ποια είναι για το συγγενή σου; Είναι μουσουλμάνος;»

«Το όνομά του είναι Αζίζ αγάς κι αυτό τα λείει όλα. Και ένας

λόγος που έρχομαι εδώ σε σας είναι να διαμαρτυρηθώ. Ως πό-τε θα δεχόμαστε τέτοιες προσβολές; Συν όλα τ' άλλα, η περιο-χή μας είναι πολύ ταραγμένη και συνεχώς έχουμε να αντιμετω-πίσουμε ένα σωρό επεισόδια με τους εκάστοτε τιμαριούχους που κυβερνάνε και λειτουργούν ανεξέλεγκτα χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη βάση στις Αρχές και στους νόμους του κράτους».

Ήθελε να πει κι άλλα με τη φόρα που είχε πάρει, αλλά τον διέκοψε ο Κασίμ πασάς σηκώνοντας το χέρι του για να στα-ματήσει. Γύρισε προς τους νομοθέτες, που στέκονταν πλάι του, για να πάρει τη γνώμη τους.

«Εσύ, καδή Σελήμ, τι έχεις να πεις για όσα άκουσες;»

«Να σου πω, πασά μου», αποκρίθηκε χωρίς περιστροφές ο καδής. «Έχουν εμφανιστεί κατά καιρούς ένα σωρό καταγγελίες από ομάδες πολιτών πως δέχονται άδικες διώξεις, και ειδικά από απομακρυσμένες περιοχές σαν την Κρώμνη. Είναι γνωστή σε μας η κατάχρηση που ασκούν οι διορισμένοι άρχοντες των επαρχιών· συνήθως λειτουργούν ανεξέλεγκτα και αψηφώντας το δίκαιο του κράτους. Εμείς εδώ πρέπει να εξετάσουμε το θέμα, εφόσον έχουμε το αίτημα του αγά της Κρώμνης και, εάν χρει-αστεί, να αποκαταστήσουμε την όποια αδικία έχει προκύψει».

«Εγώ, όπως και όλος ο λαός», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς με στόμφο, «θεωρούμε το σουλτάνο ανώτατο εκπρόσωπο της δι-καιοσύνης και σύμβουλο της φιλανθρωπίας. Αυτός είναι ο λό-γος που ήρθα να μιλήσω μαζί σας και να θέσω υπόψη σας τη δίκη που πρόκειται να γίνει».

«Ποιος είναι αυτός που ζητάει δικαίωση από το σουλτάνο;» ακούστηκε μια βροντερή φωνή πίσω του.

Η φωνή προερχόταν από το μέγα μουφτή του παλατιού, το σείχη ουλνισλάμ, τον πρώτο θρησκευτικό αξιωματούχο της αυτο-κρατορίας. Είναι αυτός που εφαρμόζει τους δημοσιευμένους νό-μους και εγγυάται ό,τι είναι σύμφωνο με τη διδασκαλία του Κο-ρανίου. Ο σείχης είναι και ο πνευματικός καθοδηγητής του Μαχ-μούτ Β'. Πήγε κοντά του και τον εξέτασε από πάνω ως κάτω.

«Άκουσα τα τελευταία λόγια σου και όσα είπες για το

σουλτάνο», είπε επιδοκιμαστικά. «Και μόνο γι' αυτό, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε θετικά όσα καταγγέλλεις. Πες μου, ποιος είσαι;»

Αντ' αυτού, απάντησε ο Βελή πασάς, για να του δώσει μεγαλύτερο κύρος:

«Είναι ο Σουλεϊμάν αγάς από την Κρώμνη, αρχιμεταλλουργός, και έχουμε σημαντικά έσοδα από τα μερίδια που δίνει στο κράτος».

Και του εξήγησε με λίγα λόγια τι ζητούσε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Μάλιστα», έκανε σκεπτόμενος ο σείχης. «Και τι θέλετε από εμάς;» είπε στρέφοντας το ερώτημα στον ίδιο.

«Έρχομαι να ζητήσω, σείχη ουλισλάμ, κάποτε να σταματήσει το κακό ή με κάποιο τρόπο να αλλάξετε το άδικο που ζούμε στις περιοχές μας».

«Έρχεσαι σε μια περίοδο που σκεφτόμαστε να πραγματοποιήσουμε μεταρρυθμίσεις στη δομή του κράτους και να αλλάξουμε πολλούς κανονισμούς ή να προσθέσουμε καινούριους για τη δίκαιη μεταχείριση όλων των υπηκόων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει πολλές εθνότητες και ενδεχομένως να έχει υπηκόους με κρυφή πίστη, κι αυτό που θέλουμε είναι να αξιοποιήσουμε όλο τον οθωμανικό πληθυσμό για το συμφέρον της αυτοκρατορίας. Είδατε λοιπόν», συνέχισε απευθυνόμενος στους υπόλοιπους, «τι συμβαίνει μέσα στην αυτοκρατορία μας; Όλα τα σημάδια δείχνουν πως πρέπει να προβούμε σε αλλαγή τακτικής».

Από τη συζήτηση έβγαιναν κρατικά μυστικά και ο Κασίμ πασάς δεν ήθελε να είναι παρών ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Να μη σε κρατάμε άλλο, Σουλεϊμάν αγά», του είπε. «Θα εξετάσουμε τα αιτήματά σου με τον καλύτερο δυνατό τρόπο».

Χαιρέτησε και βγήκε από την αίθουσα με μεγάλη ικανοποίηση, πιστεύοντας ότι με τη συνάντησή του κατάφερε αρκετά πράγματα.

«Έχω την εντύπωση», είπε ο Βελή πασάς όταν έφυγε ο Σουλεϊμάν αγάς, «πως άσχετα με αυτή την υπόθεση, πρέπει

να αντιμετωπίσουμε σοβαρά το ζήτημα με τις εθνότητες, οι οποίες καθιστούν την επικράτεια ανίσχυρη και ευάλωτη με αποτέλεσμα να χάνουμε την παλιά ισχύ μας».

«Ναι, έχεις δίκιο», είπε ο σείχης. «Χρειάζεται να μοιραστούν προνόμια για να δρέψουμε καρπούς. Σ' αυτό συμφωνούμε και με το σουλτάνο».

Ο λόγος του Βελή πασά ήτανε πάντα βαρυσήμαντος στις αποφάσεις του παλατιού όχι μόνο επειδή ήτανε υπουργός των Οικονομικών, αλλά γιατί ήταν κοινά αποδεκτός σε όλους τους αξιωματούχους και στο σουλτάνο.

Ήταν ο άνθρωπος που επέλεξε ο Σουλεϊμάν αγάς να προωθήσει τους στόχους του.

Φεύγοντας ο σείχης από την αίθουσα, ο Βελή πασάς ρώτησε τον καζασκέρη:

«Τι έχεις να πεις, Κασίμ πασά, για όσα άκουσες από τον Σουλεϊμάν αγά;»

«Χμ, χρειάζεται προσοχή. Αυτός ο άνθρωπος έχει κάτι επαναστατικό μέσα του, κι αυτό με τρομάζει. Βέβαια δεν πρέπει να αγνοήσουμε όσα μας είπε, γι' αυτό θα τον καλέσω ξανά για να βγάλω περισσότερα συμπεράσματα».

Την Παρασκευή, έπειτα από δυο μέρες, τον κάλεσε να πάνε στο τζαμί να προσευχηθούν. Ενδόμυχα ήθελε να διαπιστώσει την προσήλωσή του στον Αλλάχ. Βγήκαν από την Αυτοκρατορική Πύλη με τη συνοδεία μιας ντουζίνας σπαχήδων*, περπάτησαν μέχρι την είσοδο της Αγια-Σοφιάς και πέρασαν το κατώφλι της.

Προετοιμασμένος ο Σουλεϊμάν αγάς και αντιλαμβανόμενος τις προθέσεις του Κασίμ πασά, έβαλε τον εαυτό του εξαρχής να δει την Αγια-Σοφιά όπως ήταν άλλοτε. Καθώς προχωρούσε, ενισχύονταν βαθιά μέσα του η πίστη και αυξανόταν η συναισθηματική του φόρτιση, γιατί όδευε στο μέγα ναό της χριστιανοσύνης. Έβαζε τον εαυτό του σε άσκηση και προσευχή,

(*) Σπαχήδες: Άντρες στρατιωτικής φρουράς.

για να περάσει στα κρυφά του όνειρα και τις εικόνες που είχε δημιουργήσει από παιδί, όταν άκουγε τις διηγήσεις της γιαγιάς του. Λίγο πριν την κεντρική είσοδο, οι ήχοι της πόλης χάθηκαν, σαν να έσβηνε ο χρόνος, λες και όλα γινόντουσαν αέρινα.

Μπαίνοντας στην Αγια-Σοφιά, δεν είχε την αίσθηση ότι πήγαινε σε τζαμί, αλλά στην εκκλησία, με τα τετρακόσια σήματα να ηχούν ξαφνικά παντού, όπως παλιά. Με αργά βήματα πήγαν καταμεσής στο ναό με το θόλο του να αγγίζει τον ουρανό, εκεί όπου η απεραντοσύνη έφτανε στο αποκορύφωμα. Έκλεισε τα μάτια και αισθάνθηκε ν' ανοίγουν οι ουρανοί από φαλμωδίες: ήταν μια λειτουργία στο ναό. Γονάτισε με τον καζασκέρη και προσευχόταν προς έναν και μοναδικό Θεό και μέσα του έλεγε:

«Θεέ μου, σ' ευχαριστώ που προσεύχομαι σε σένα στο μεγάλο ναό σου, έστω και μ' αυτό τον τρόπο».

Στο λίγο χρόνο που κράτησε η προσευχή, είπε μέσα του και το «Πάτερ ημών».

Την άλλη μέρα, ο Κασίμ πασάς τον κάλεσε στο κονάκι του για να τον φιλέψει, όπως και τον Βελή πασά. Εκεί έκαναν εκτεταμένες συζητήσεις για την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο καζασκέρης τού ζήτησε να τον πληροφορήσει για τις συνθήκες που επικρατούσαν στην ανατολική Μικρά Ασία. Ο Σουλειμάν αγάς, βρίσκοντας πρόσφορο έδαφος, χρησιμοποίησε όλη την πειθώ του, προτρέποντάς τους πως μια ανεξιθρησκία και ισοπολιτεία θα έλυναν τα προβλήματα της Ανατολίας, και ασπάστηκαν τη γνώμη του.

Είχε κι άλλες επαφές τις επόμενες μέρες που παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη για να πετύχει τους σκοπούς του: ανάμεσά τους και νομοθέτες που ετοίμαζαν τους κανονισμούς των μεταρρυθμίσεων. Δυο βδομάδες μετά, και ικανοποιημένος από την επιτυχή έκβαση των ενεργειών του, έφυγε με καράβι για την Τραπεζούντα.

ΠΕΡΑΣΑΝ ΠΕΝΤΕ ΜΗΝΕΣ και ο χειμώνας παρέδιδε τη θέση του στην άνοιξη. Η φύση κρατούσε την ισορροπία της. Τα χιόνια στην Κρώμνη άρχισαν να λιώνουν στον πρώτο ζεστό ήλιο, γεμίζοντας με νερό τα ρυάκια και τα ποτάμια που κυλούσαν ορμητικά για τον Πυξίτη. Τα καρποφόρα δέντρα είχαν ανθίσει, στα βοσκοτόπια και στα χωράφια φύτρωσε πλούσιο χορτάρι με διάσπαρτο τον ευεργετικό κρόκο, σαν κίτρινες πινελιές πάνω σε ζωγραφικό έργο.

Κοντά στη φύση, άλλαζε και η διάθεση των ανθρώπων· μόνο ο Αζίζ αγάς και το περιβάλλον του χαροπάλευαν με την άγρια και ανελέητη φύση του ανθρώπινου στοιχείου.

Εκείνες τις μέρες βγήκε η απόφαση που όριζε τη διεξαγωγή της δίκης, μέρα Τετάρτη, 29 Μαρτίου του 1836. Την επιστολή έφερε μια φρουρά ζαπτιέδων με διαταγή να πάρουν τον Αζίζ αγά στην Αργυρούπολη μέχρι τη μέρα της δίκης.

Παρά την άρνηση του Αζίζ αγά, θεωρήθηκε αναγκαίο να μην οξυνθούν τα πνεύματα. Η σκιά του τρόμου σκίασε και πάλι τις ψυχές. Τελικά τον πήραν και με συνοδεία τον μετέφεραν στα κρατητήρια της Γκιουμουσχανέ. Εκεί διέμενε και η Ελφιέ σε ένα συγγενικό της σπίτι, από τότε που έσπειρε το μεγάλο

κακό στην Κρώμνη, και θα έχουν να το θυμούνται οι κάτοικοί της για πολλά χρόνια.

Στο μεταξύ, το Νοέμβριο του 1835, η Γκιουλ Μπαχάρ γέννησε τον πρωτότοκο γιο, τον Οσμάν.

Δυο μέρες πριν τη δίκη, ο Σουλεϊμάν αγάς και η Αφιτάπ είχαν πάει στην Αργυρούπολη για να προετοιμάσουν την εκδίκασή της. Υπέφεραν από τη σκέψη να είναι μπουζουριασμένος στη φυλακή ο Αζίζ αγάς. Όταν πήγαν να τον ανταμώσουν στα άθλια μπουντρούμια, τους κόπηκε η ψυχή.

Ο Σουλεϊμάν αγάς ζήτησε να δει τον πασά της Γκιουμουσχανέ, αλλά αυτός απέφευγε να τον συναντήσει ισχυριζόμενος διάφορες δικαιολογίες. Ότι κινήσεις και να έκανε στην Αργυρούπολη στάθηκαν όλες άκαρπες. Ο καδής της περιοχής διέμνησε μέσω του μαντέν εμίνη, ο οποίος πήγε να μεσολαβήσει, ότι το δικαστήριο θα απονείμει δικαιοσύνη όπως αρμόζει στο οθωμανικό δίκαιο. Η υπόθεση είχε ακουστεί πολύ και το ενδιαφέρον ήταν μεγάλο από πολύ κόσμο και από πολλά μιλέτια*.

Τη μέρα της δίκης, ένα πολυπληθές τσούρμο είχε κατακλύσει την αίθουσα του δικαστηρίου. Η αίθουσα ψηλά στα ντουβάρια είχε αναρτημένα αρκετά μεγάλα σύμβολα από χωρία του Κορανίου, που αναφέρονταν στο δίκαιο του ισλαμικού νόμου. Σε μια υπερυψωμένη εξέδρα, πίσω από μια μεγάλη έδρα, προέδρευε ο πασάς. Δίπλα του ο καδής και τρία μέλη ακόμα απάρτιζαν το μεγάλο Μεζλίς, το οποίο κατά παράδοση λειτουργούσε αμερόληπτα, χωρίς να κάνει διακρίσεις μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών.

Η ατμόσφαιρα στην αίθουσα ήταν τεταμένη. Ο Αζίζ αγάς παρατηρούσε την Ελφιέ η οποία στεκόταν πιο πέρα. Το πρόσωπό της είχε γίνει χλωμό, καχεκτικό, σαν να ήτανε άρρωστη. Ο Αζίζ προσπαθούσε να καταλάβει τι ήταν εκείνο που την οδήγησε να φτάσει σε τέτοιο σημείο, κι αναθεμάτιζε τον εαυτό του

(*) Μιλέτια: Εθνότητες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

που μπλέχτηκε σε τέτοια απερισκεψία. Πριν την απονομή της απόφασης, θεωρούσε ένοχο τον εαυτό του που θέλησε να χρησιμοποιήσει τα πατήματα του Σουλείμάν αγά, που ενδόμυχα μέσα του επικρατούσε μια αναμφίβολη ζήλια για τον ξάδερφό του και ήθελε να του μοιάσει. Ένωθε ενοχές για τις αδυναμίες του· αυτό τελικά έφταιγε και όχι τόσο η Ελφιέ. Συλλογιζόταν, και η σκέψη του πήγαινε στο χειρότερο, να καταδικαστεί και να οδηγηθεί στην αγχόνη. Αυτή η σκέψη τις τελευταίες μέρες και μέσα στη φυλακή δεν έλεγε να φύγει, τον τρέλαινε ολότελα. Και όλα αυτά γιατί τύχαινε να είναι χριστιανός· τόσο μεγάλο ήταν το αμάρτημά του! Μετά σκεφτόταν: «Δεν είναι δυνατό να με αφήσει έτσι ο Θεός, κάτι θα κάνει να με βοηθήσει, που με κίνδυνο τη ζωή μου τον πιστεύω».

Ο καδής ανέγνωσε ένα εδάφιο από το Κοράνι και μετά ζήτησε να παρουσιαστεί η Ελφιέ. Η Ισπιρλίσσα παρουσιάστηκε μπροστά στα μέλη του δικαστηρίου και στα δεκάδες άτομα που παρακολουθούσαν τη δίκη· ήταν κατάχλωμη, σαν το πανί. Ο Αζίζ αγάς αναρωτιόταν εάν ήταν αυτή η γυναίκα που παντρεύτηκε. Από τις αντιδράσεις της φαινόταν να τα έχει τελείως χαμένα. Προσπαθούσε να συγκροτηθεί για να εξιστορήσει τα γεγονότα, εν μέσω ερωτήσεων του καδή, και αρκετές φορές έδειχνε τον άντρα της με το χέρι της κατηγορώντας τον. Προς το τέλος της μαρτυρίας της, άρχισε να αφηνιάζει, έμοιαζε να βγάζει αφρούς από το στόμα της, σαν λυσσασμένη.

Μετά ο καδής κάλεσε το διοικητή της χωροφυλακής και του ζήτησε να τους πει εάν ανακάλυψαν κάτι που να βεβαιώνει όσα ομολόγησε η Ελφιέ. Εκείνος περιέγραψε τα ελάχιστα από τα όσα έπραξαν οι ζαπτιέδες του στην Κρώμνη, αλλά απάντησε πως δε βρέθηκε κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει την ενοχή του κατηγορουμένου.

Ο καδής, μετά τις μαρτυρίες αυτές και των υπολοίπων μαρτύρων, που όρισαν τα αδέρφια της Ελφιέ και ο Αζίζ αγάς, έπεσε σε περισυλλογή. Μέσα του πάλευαν και οι δυο εκδοχές, η

απόφαση βέβαια θα έβγαινε και από τα πέντε μέλη. Τότε ακούστηκε μια βροντερή γυναικεία φωνή μέσα από το πλήθος.

«Έχω να καταθέσω κι εγώ κάτι για τον κατηγορούμενο. αξιότιμε καδή».

Όλα τα βλέμματα στράφηκαν στην Αφιτάπ και ταυτόχρονα ο κόσμος έκανε τόπο για να διακριθεί ανάμεσά τους. Εκείνη προχώρησε προς το μέρος των δικαστών και με σκληρό ύφος είπε:

«Άκουσα για τη δίκη αυτή και ήρθα από πολύ μακριά να καταγγείλω ακόμα ένα κακούργημα που έκανε αυτός που δικάζεται, και ζητώ από το δικαστήριό σας να τον τιμωρήσει χωρίς δισταγμό».

Όλοι μέσα στην αίθουσα πάγωσαν από τη σκληρότητα της φωνής της, το ίδιο και ο Αζίζ αγάς που δεν το χωρούσε ο νους του.

«Ποια είσαι, γυναίκα;» τη ρώτησε με απορία ο καδής.

«Με λένε Βενιέρα Μουρζά και είμαι Αρμένισσα. Θέλω να τον τιμωρήσετε χωρίς οίκτο».

«Τον γνωρίζεις τον κατηγορούμενο;»

«Που να μην έσωνα να τον γνώριζα ποτέ».

«Τι ξέρεις γι' αυτόν;»

«Είχα την ατυχία να τον γνωρίσω κάποτε. Με γυρόφερνε αρκετό καιρό, ώσπου μια μέρα με απομόνωσε κάπου και με βίασε ο παλιάνθρωπος και με φοβέριζε μετά να αλλαξοπιστήσω και να γίνω μουσουλμάνα, σαν αυτόν, για να με πάρει στο κονάκι του».

Αναγνωρίζοντάς την η Ελφιέ προέβαλε μπροστά και άρχισε να ωρύεται.

«Λέει ψέματα, καδή, δεν είναι αυτή που λέει· είναι μια άλλη, φίλη του γκιαούρη», είπε με οργή.

«Μην την ακούτε, άρχοντα καδή, είναι μια τρελή που δεν ξέρει τι λέει. Ήξερε πως ο άντρας της με ήθελε πολύ και από τότε με μισούσε».

Η Ελφιέ όρμησε επάνω της χειροδικώντας, το ίδιο έκαναν

και τ' αδέρφια της, και όλοι μαζί ξεστόμιζαν βαριές κατάρες για την Αφιτάπ. Επενέβησαν αμέσως οι Αρχές του δικαστηρίου για να σταματήσουν την ταραχή που προκλήθηκε. Η Ελφιέ συνέχιζε να εκτοξεύει απειλές και ανάγκασε το δικαστήριο να απομακρύνει αυτή και τα αδέρφια της από την αίθουσα.

«Είδατε που σας τα έλεγα;» συνέχισε η Αφιτάπ. «Εν πάση περιπτώσει, εμένα δε με ενδιαφέρει αυτή, αλλά εάν θέλετε να τα επαληθεύσετε, δεν έχετε παρά να καλέσετε τους δυο συνοδούς μου», και έδειξε δυο άντρες του κονακίου που παρακολουθούσαν από μακριά. «Με συνόδεψαν από το Καρς και μπορούν να σας πουν ποια είμαι».

Ο καδής πράγματι τους κάλεσε και, μέσα από τη σαστιμάρα τους, κατέθεσαν για το αληθές των όσων ισχυριζόταν η Αφιτάπ.

«Μα την πίστη μου, ήρθα στο δικαστήριό σας γιατί ξέρω πως δικάζετε αμερόληπτα, είτε είναι αυτός χριστιανός είτε είναι μουσουλμάνος», είπε απερίφραστα η Αφιτάπ.

«Ορκίζεσαι στο δικό σου Θεό πως όσα μας ομολογείς είναι αλήθεια;» τη ρώτησε ο καδής, που έδειξε να πιάνεται από την ομολογία αυτής της γυναίκας.

«Έκανα δυο μέρες δρόμο να 'ρθω εδώ, άρχοντα καδή, για να βρω το δίκιο μου από την ατίμωση αυτουνού του ανθρώπου. Ναι, ορκίζομαι πως όσα σας έχω ομολογήσει είναι πέρα για πέρα αληθινά».

«Καλά, τώρα πήγαινε», πρόσταξε ο καδής.

Η Αφιτάπ απομακρύνθηκε φανερά ικανοποιημένη για το κατόρθωμά της, αφήνοντας ευμενή σχόλια για το τόλμημά της. Έκανε ιδιαίτερη εντύπωση σε όλους, ακόμα και στους δικαστές, που απροκάλυπτα δήλωνε το βιασμό της. Την ενέργεια αυτή τη σκέφτηκε παρακολουθώντας την εκδίκαση της υπόθεσης, χωρίς να πει τίποτα σε κανέναν. Είδε πως μέσα στην αίθουσα δεν υπήρχαν άλλοι εκτός από την Ελφιέ και τ' αδέρφια της που να τη γνωρίζουν και το διακινδύνεψε, αφού πρώτα δασκάλεψε τους συνοδούς της. Έκρινε πως η φωτιά θα σβή-

σει τη φωτιά και τίποτε άλλο και, όπως ήτανε τολμηρή και αποφασιστική, δε λογάριασε αν θα είχε αρνητικές συνέπειες.

Ο καδής κατόπιν κάλεσε τον κατηγορούμενο να μιλήσει. Ο Αζίζ αγάς προσπάθησε να ανατρέψει όσα του χρέωνε η Ελφιέ, λέγοντας πως είναι φαντασμένα και ότι τις τελευταίες μέρες, πριν τα γεγονότα, φαινόταν να μη στέκει στα μυαλά της. Και όταν ρωτήθηκε για τα όσα του κατονόμαζε η Αφιτάπ, εκεί μάζησε τα λόγια του, προσπαθώντας να δικαιολογηθεί, μιας και τα είχε χαμένα και ο ίδιος από την απρόοπτη συμπεριφορά της.

Το δικαστήριο τον άκουσε με προσοχή και έπειτα τα μέλη αποσύρθηκαν για να βγάλουν απόφαση. Το ακροατήριο παρέμεινε στην αίθουσα, αναμένοντας το τελικό πόρισμα. Η οχλαγωγία είχε καλύψει όλο το χώρο. Οι αντίπαλες πλευρές στέκονταν αντιμέτωπες, να εκτοξεύουν πύρινα βλέμματα μεταξύ τους, ανακατεμένα με οργή, θυμό και λύπηση.

Θα πέρασε πάνω από μια ώρα όταν επανήλθαν τα μέλη του Μεζλίσ. Την απόφαση εξέδωσε ο πασάς, ως προεδρεύων του δικαστηρίου, την οποία ανέγνωσε από ένα χαρτί που είχε μπροστά του.

«Ενώπιον του σουλτάνου Μαχμούτ Β', χαλίφη και αντιπρόσωπο του Αλλάχ πάνω στη γη, ενώπιον του Αλλάχ και του ιερού βιβλίου που άφησε ο προφήτης του, Μωάμεθ, και τους κανονισμούς που διέπουν τους νόμους του κράτους για την απονομή του δικαίου, συνεδριάσαμε και λάβαμε την απόφασή μας».

Στην αίθουσα δεν ακουγόταν το παραμικρό, όλοι κρέμονταν από τα χείλη του πασά, ο οποίος, μετά από μικρή παύση, ανακοίνωσε την απόφαση:

«Κηρύσσουμε τον κατηγορούμενο αθώο για όσα του καταγγέλθηκαν. Αλλά επειδή υπάρχει μια ομολογία, το δικαστήριο τη λαμβάνει σοβαρά υπόψη και τον καθαιρεί από τη θέση του μεταλλουργού, την οποία έδωσε το κράτος σ' αυτόν, καθώς επίσης και κάθε τίτλο ιδιοκτησίας που αναφέρει το όνόμα του. Εν ονόματι του Αλλάχ, αποδώσαμε δικαιοσύνη».

Τα συναισθήματα ήταν ανάμεικτα μετά την απόφαση των δικαστών, βέβαια το κυριότερο ήταν που δεν έχασε τη ζωή του ο Αζίζ αγάς, αλλά η Ισπιρλίσσα η Ελφιέ ήταν η αφορμή για τις κακοτυχίες που γνώρισε η Κρώμνη.

Η τύχη της ίδιας ήταν εξίσου κακή, ψυχρή και ανάποδη.

Όταν πήγε μετά από καιρό στο σπίτι της στο Ισπίρ, οι δικοί της δεν τη δέχθηκαν, γιατί είχε ατιμασθεί από έναν γκιαούρη, οπότε δεν είχε θέση κοντά τους μια ατιμασμένη που θα τους αμαύρωνε το σπίτι. Και της είπαν να πάει αλλού να βρει την τύχη της, την έδιωξαν. Το κακό κακό θα φέρει και η Ελφιέ περιπλανιόταν στις γύρω περιοχές προσπαθώντας να βρει ένα στήριγμα. Στην επαρχία της Αργυρούπολης και των γύρω περιοχών έμεινε με τ' όνομα «η άτιμη Ισπιρλίσσα η Ελφιέ». Γυρνούσε από χωριό σε χωριό και από πόλη σε πόλη και δεν μπορούσε να στεριώσει πουθενά. Κατέληξε μετά από μήνες στην Τραπεζούντα και ξενόπλενε, αλλά η κατάρα την ακολουθούσε παντού και πουθενά δεν έβρισκε πού την κεφαλήν κλίνη.

Δυο χρόνια είχαν περάσει από τη μέρα της δίκης, όταν ο Σουλείμάν αγάς και ο Αζίζ αγάς είχαν μεταβεί στην Οδησό για εμπορικές συναλλαγές. Στο μεγάλο παζάρι, κοντά στο λιμάνι, αμέριμνοι και αστειευόμενοι μεταξύ τους, γυρνούσαν στους διαδρόμους και περιεργάζονταν τα εμπορεύματα που είχαν στους πάγκους τους οι πλανόδιοι πωλητές. Περιεργάζονταν και τις ωραίες γυναίκες που κυκλοφορούσαν ανάμεσά τους. Ο Αζίζ αγάς ερμήνευε τα κρυφά τους χαρίσματα στον ξάδερφό του και γελούσαν συνέχεια.

Ο ανοιξιάτικος ήλιος συμπλήρωνε τη μεγάλη ευδιαθεσία τους. Προχωρούσαν στους διαδρόμους και οι πωλητές με πιεστικό τρόπο τούς παρότρυναν διαρκώς να αγοράσουν τα πιο απίθανα προϊόντα τους, λέγοντας πως είναι τα καλύτερα του κόσμου. Εκεί έφταναν όντως προϊόντα απ' όλα τα μέρη του κόσμου.

Το παζάρι είχε μεγάλη κινητικότητα και κόσμο από πολλά

σινάφια. Κάποια στιγμή και ενώ κόντευαν να βγουν από έναν πολύχρωμο διάδρομο με υφάσματα, μια μαυροφορεμένη γυναίκα τράβηξε την προσοχή του Αζίζ αγά. Βρισκόταν στο κέντρο του ανοίγματος που σχημάτιζαν οι διακλαδώσεις των διαδρόμων. Τα μαύρα ρούχα της ήταν άθλια και βρόμικα, στο κεφάλι της φορούσε ένα τσεμπερί που γυρνούσε κάτω από το πρόσωπό της. Περπατούσε αργά και με σκυφτό κεφάλι, πήγαινε στους περαστικούς και ζητούσε ελεημοσύνη. Κάποιοι ανταποκρίνονταν και της έδιναν κατιτί, αλλά κάποιοι την έδιωχναν φοβούμενοι μην τους λερώσει κιόλας. Ο Αζίζ αγάς την αναγνώρισε αμέσως και κατευθύνθηκε προς τη ζητιάννα. Σε λίγο έφτασαν αντάμα.

«Ελεήστε με, κύριε, τη δυστυχισμένη», του είπε με σκυφτό το κεφάλι. «Να χαρείτε τα παιδάκια σας».

Ο Αζίζ αγάς έβαλε το χέρι του στο ζωνάρι, έβγαλε μια χρυσή λίρα και την έβαλε στην απλωμένη παλάμη της. Εκείνη, βλέποντας το χρυσό να γυαλίζει στον ήλιο, σάστισε. Σήκωσε το κεφάλι της για να δει τον ευεργέτη της και γούρλωσαν τα μάτια της αντικρίζοντας τον Αζίζ αγά.

«Μ' αυτή τη λίρα σε ξεπληρώνω, Ελφιέ».

Κοιτάχθηκαν κατάματα μην μπορώντας να αρθρώσουν λέξη. Εκείνη γύρισε το βλέμμα της στον Σουλεϊμάν αγά, που στεκόταν δίπλα του, σαν να περίμενε να κάνει κάτι. Δεν έβγαλε κανείς τους κουβέντα, τα κρυφά λόγια μόνο αιωρούνταν ανάμεσά τους.

Τι συγκυρία κι αυτή, τι κατάληξη...

Τη σκηνή τη διέκοψε ο Σουλεϊμάν αγάς, του έσφιξε το μπράτσο του αριστερού χεριού και τον παρακίνησε να προχωρήσει. Τα βλέμματά τους συνεχίστηκαν καθώς απομακρύνονταν. Εκείνος εξακολουθούσε, γυρισμένος προς τα πίσω, να την κοιτά καθώς βιάδιζε, αλλά εκείνη έμεινε στην ίδια θέση κατακεραυνωμένη, χωρίς να μπορεί να κάνει την παραμικρή κίνηση.

Την ίδια περίοδο παντρεύτηκε η Αφιτάπ τον Ρουστέμ ή με το χριστιανικό όνομα Θεόδωρο, γιο του Ομέρ εφέντη Βαϊζογλου, από τη συνοικία του Αληθινού της Κρώμνης. Η Αφιτάπ μετά το γάμο μετακόμισε στο κονάκι του Ομέρ εφέντη.

Ιούνιος μήνας του 1838, μήνας του θερισμού, και οι Κρωμνιώτες κόβανε το χορτάρι να το αποθηκεύσουν για το χειμώνα, να 'χουν να ταΐζουν τα ζώα τους.

Η Αφιτάπ, περήφανη πάνω στο μαύρο αράπικο άλογό της, περιδιάβαινε κοντά στα χωράφια του αντρός της· έμοιαζε με τις Αμαζόνες του παλιού καιρού. Ήταν επιβλητική γυναίκα, αιτία να συμπληρώνει την πειθώ της προς τους άλλους· στα είκοσι τρία της χρόνια ήταν σε θέση να συμβουλεύει τους άντρες να μη λυγίζουν.

Πλησιάζοντας προς τα χωράφια τους, είδε από μακριά αρκετές αγελάδες να βόσκουν το χορτάρι. Τράβηξε δυνατά τα γκέμια του αλόγου και με γρήγορο καλπασμό έφτασε στη γυναίκα που έβοσκε τα ζώα της. Της ζήτησε εξηγήσεις και εκείνη τούρκεψε από το κακό της. Πολύ γρήγορα οι γυναίκες ήρθαν σε λογομαχία και μάλωσαν αναμεταξύ τους χρησιμοποιώντας βαριά λόγια.

Το απόγευμα, όταν η γυναίκα αυτή επέστρεψε στο σπίτι της, έκανε το λάθος να αναφέρει τα όσα συνέβησαν στον άντρα της, τον Σόνιο. Εκείνος, χωρίς να χάσει καιρό και σαν νταής που ήτανε, τράβηξε γοργά για το κονάκι του Ομέρ εφέντη, να αποκαταστήσει την ντροπή που αμαύρωσε τ' όνομά του.

Περπατούσε σαν αφηνιασμένο άλογο. Ήτανε εκτός εαυτού όταν συνάντησε τον Ρουστέμ έξω από το κονάκι του, και χωρίς να χάσει στιγμή, μόλις έφτασε κοντά του, βγάζει το μαχαίρι από το ζωνάρι του και τον μαχαιρώνει.

Ο Ρουστέμ δεν πρόλαβε να αντιδράσει. Κοίταξε τον Σόνιο απορημένα, δε φανταζόταν ποτέ ότι έτσι άδοξα θα κλείσει τη ζωή του. Σωριάστηκε στα γόνατα χωρίς να καταλάβει καλά καλά τι είχε συμβεί. Κοίταξε τα σπίτια της Κρώμνης και μετά το

βλέμμα του πλανήθηκε πέρα στα βουνά, σήκωσε το κεφάλι του ψηλά να δει τον καταγάλανο ουρανό, σαν να ήθελε να πάρει αθάνατη πνοή· τα μάτια του είχαν γίνει γυάλινα, ανέκφραστα, σαν το θάνατο, και εκεί κόπηκε το νήμα της ζωής του.

Η οργή δεν αφήνει περιθώρια ορθής βούλησης, ούτε στο φονιά όταν φτάνει στο έγκλημα. Ο θάνατος όμως έρχεται να τον ξυπνήσει και να του σιγάσει το ένστικτο της εκδίκησης. Ο Σόνιος, μόλις συνειδητοποίησε τι είχε κάνει, έβαλε το μαχαίρι στο ζωνάρι του και άρχισε να τρέχει. Βγήκε έξω από την Κρώμνη και πήρε τα βουνά, κι όλο έτρεχε, σαν να ήθελε να ξεφύγει από το διάβολο.

Μετά από καιρό μαθεύτηκε πως τον είδαν να περιφέρεται στην Τρίπολη. Έστειλαν ανθρώπους να τον συλλάβουν, αλλά όλες οι ενέργειες στάθηκαν άκαρπες. Αργότερα εμφανίστηκε στην Τραπεζούντα και μετά πάλι χάθηκε. Τρία χρόνια περιπλανιόταν μ' αυτό τον τρόπο, χωρίς να μπορεί να στεριώσει πουθενά, μια από το κυνηγητό που είχε εξαπολύσει η Αφιτάπ και μια από την κατατρεγμένη του συνείδηση. Κυκλοφορούσε σαν δαιμονισμένος και κανένας δεν του έδινε σημασία. Θαρρείς και ήταν σφραγισμένος πάνω στο κούτελο.

Θέλοντας να συμβιβάσουν τα πράγματα, δυο προεστοί της Κρώμνης και ο παπα-Γρηγόρης πήγαν στον Ομέρ εφέντη και τον παρακάλεσαν να συγχωρήσει τον Σόνιο, ο οποίος φαινόταν βαθιά μετανιωμένος για την πράξη του. Κατάφεραν να τον μεταπείσουν και τον όρκισαν στο Ευαγγέλιο πως δε θα τον πειράξει αν γυρίσει στην Κρώμνη.

Μετά από λίγες μέρες ειδοποίησαν το φονιά που περίμενε στην Άρδασσα να έρθει στην Κρώμνη για να τους συμφιλιώσουν· κι ένα βράδυ κανονίστηκε να γίνει η συνάντηση σε έναν καφεéné της συνοικίας των Σιαμανάντων. Ο Σόνιος εμφανίστηκε στην Κρώμνη σαν βρεγμένη γάτα, λαχταρώντας την πρωτύτερη ζωή του. Πήγε στον καφεéné όπου τον περίμεναν· πριν μπει, τον αφοπλίσαν από τα όπλα που κουβαλούσε και στη συνέχεια πέρασε μέσα.

Εκεί είχε στηθεί ένα συμπόσιο προκειμένου να καταλαγιάσουν σχετικά εύκολα τις διαθέσεις των δύο πλευρών.

Ο Σόνιος παρουσιάστηκε μπροστά στον Ομέρ εφέντη, του φίλησε το χέρι και ζήτησε τη συγχώρεσή του με πολλές κλάψες για να πετύχει τη συμφιλίωση. Όπως είχε συμφωνηθεί, ο Ομέρ εφέντης τού έδωσε άφεση κι έδωσαν τα χέρια. Το τσακάλι άρχισε να ημερεύει, αλλά το βλέμμα του κατά τη διάρκεια του συμποσίου ήταν ανήσυχο.

Γύρω στα μεσάνυχτα, ο Ομέρ εφέντης τούς καληνύχτισε και έφυγε για το κονάκι του. Οι υπόλοιποι έμειναν εκεί και γιόρταζαν την επιστροφή του Σόνιου.

Η Αφιτάπ όμως караδοκούσε όλες αυτές τις ώρες έξω από το μαγαζί με μια φρουρά ζαπτιέδων. Μόλις έφυγε ο πεθερός της, διέταξε τους ζαπτιέδες να μπουν στον καφεéné και να συλάβουν το φονιά.

Μπούκαραν ταυτόχρονα όλοι μαζί, έπεσαν επάνω στον Σόνιο και, χωρίς να προλάβει να αντιδράσει, τον συνέλαβαν. Τελευταία εμφανίστηκε και η Αφιτάπ.

«Τι νόμιζες, πως θα γλιτώσεις από μένα;» φώναξε με οργή. «Μπορεί το γέρο πεθερό μου να τον παραπλάνησες, αλλά σε μένα, άτιμε φονιά, αυτά τα μεσοβέζικα δεν περνάνε».

«Σε παρακαλώ, Αφιτάπ», την εκλιπαρούσε ο Σόνιος. «Συγχώρεσέ με, μη μου κάνεις κακό».

«Πού είναι η παλικάριά σου; Αυτή είναι; Για ό,τι έκανες θα πληρώσεις, και μάλιστα ακριβά. Πάρτε τον και οδηγήστε τον στο διοικητή», διέταξε τους ζαπτιέδες που την άκουγαν πιστά.

«Είσαι σκύλα», φώναξε εκείνος με λύσσα.

«Αυτός είσαι, δεν πρόκειται να αλλάξεις ποτέ».

«Άτιμη, έπρεπε να σκοτώσω εσένα τότε!»

«Πάρτε τον γρήγορα από μπροστά μου. Το απόβρασμα της κοινωνίας! Τολμάει ακόμα να μιλάει για σκοτωμούς».

Οι ζαπτιέδες υπάκουσαν και τον τράβηξαν βίαια από τον καφεéné. Ένας από τους προεστούς, που ετοίμασε τη συνάντησή, πήγε στην Αφιτάπ να ζητήσει το λόγο.

«Κάναμε μια συμφωνία με τον πεθερό σου και πρέπει να τη σεβαστείς».

«Κάνατε συμφωνία με τον πεθερό μου, όχι με μένα», του είπε με έπαρση. «Εμένα άφησε χήρα, όχι εσένα. Μη μου λες τίποτε άλλο· για το κακό που έκανε θα πληρώσει».

Γύρισε απότομα και έφυγε ακολουθούμενη από έναν βαλλοφόρο τιμαριούχο τζιπουκτζή που τη συνόδευε. Καβάλησαν τα άλογα που είχαν κρυμμένα στο ποτάμι, και ακολούθησαν την ομάδα των ζαπτιέδων στην Αργυρούπολη.

Την άλλη μέρα, όταν έφτασαν στην πόλη, παρουσιάστηκε στο νέο διοικητή. Όπως ήταν αγέρωχη, ψηλή και ανδροπρεπής, με τον τζιπουκτζή πλάι της, του έκανε μεγάλη εντύπωση. Δεν είχε ξαναδεί ποτέ του παρόμοια γυναίκα και τη θαύμασε πολύ.

«Αυτός ο άνθρωπος που κουβάλησαν εδώ οι ζαπτιέδες είναι ο φονιάς του άντρα μου και ζητώ να δικαστεί».

Του εξήγησε περί τίνος πρόκειται και εκείνος έβγαλε αμέσως πόρισμα να οδηγηθεί στο δικαστήριο, όπου και καταδικάστηκε σε θάνατο. Η ποινή εξετελέσθη την επομένη διά απαγχονισμού και έλαβε πράξη μπροστά στα μάτια της Αφιτάπ.

ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΕΤΩΝ που η Αφιτάπ ζητούσε εκδίκηση για το θάνατο του άντρα της, και εν έτει 1839, ο σουλτάνος Μαχμούτ ο Β΄ πέθανε και στη θέση του τοποθετήθηκε ο πρωτότοκος γιος του, ο Αμπντούλ Μετζίτ. Ο νέος σουλτάνος, τρεις μήνες αφότου ανέλαβε την εξουσία, προχώρησε στην υλοποίηση των ευρύτερων μεταρρυθμίσεων που προετοίμαζε εδώ και χρόνια η τουρκική ηγεσία. Ένας νέος αέρας έπνεε από την Κωνσταντινούπολη. Το αυτοκρατορικό διάταγμα του «Χάτι-Σερίφ» αναθεωρούσε τις σχέσεις μεταξύ μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών πληθυσμών.

Το Τανζιμάτ, όπως είχε ονομαστεί το σύνολο των μεταρρυθμίσεων, με τον καιρό είχε διαμορφώσει μια νέα ελληνοοθωμανική αστική τάξη και οι ελληνικές βλέψεις αποκτούσαν μια οθωμανική ισότητα, από την οποία ανοίγονταν νέες προοπτικές, αλλά και νέες ανακολουθίες. Η επιτυχής έκβαση των σχεδίων που προώθησαν οι Φαναριώτες έφερε μεγάλη ανακούφιση σε όλη τη Ρωμιοσύνη. Διαφαίνονταν τα πρώτα φώτα για μια νέα εποχή με κοσμοϊστορική σημασία, προκαλώντας ακόμα και την αντίδραση πολλών Τούρκων για τα δικαιώματα που έδινε στο χριστιανικό πληθυσμό. Σε αρκετές περιπτώ-

σεις μάλιστα αναζωπύρωσε το παλιό μίσος εναντίον των χριστιανών.

Στο κονάκι της Κρώμνης αυτές οι αλλαγές έφεραν σημάδια ελπίδας. Διήνυαν μια περίοδο νηνεμίας· η ατμόσφαιρα μέσα στο σπίτι ήταν ευφρόσυνη και τα πρόσωπα χαρούμενα. Στο μεταξύ ένα νέο μέλος ήρθε να προστεθεί στην οικογένεια. Η Γκιουλ Μπαχάρ έφερε στον κόσμο, το φθινόπωρο του 1844, ένα πανέμορφο κοριτσάκι, τη Λεϊλά.

Ο Οσμάν είχε γίνει επτά χρονών κι ακόμα δεν τον είχαν βαφτίσει χριστιανό. Περίμεναν να μεγαλώσει κάπως το παιδί, έτσι ώστε να έχει τον έλεγχο της κρυφής πίστης του και να μην του ξεφύγει κάτι προς τα έξω μέσα από την παιδική αφέλεια.

Ήταν 24 Δεκεμβρίου του 1845, όταν εμφανίστηκε στην Κρώμνη ένας δερβίσης από το Ικόνιο. Έπιανε συζητήσεις με τους Κρωμναίους, σχημάτιζε γύρω του μεγάλο ακροατήριο και τους μιλούσε για τον πραγματικό Θεό. Λίγοι γνώριζαν πως ήταν καλόγερος από το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου της Καππαδοκίας. Περιόδευε στις επαρχίες, ενδεδυμένος με το σταχτί δερβίσινο ράσο και με το κωνοειδές καβούκι, και όπου ήξερε πως υπάρχουν κρυφοχριστιανοί αδερφοί, τους εμψύχωνε να μη λυγίσουν.

Η επίσκεψή του έγινε γνωστή στο μουλά Γιουσήφ, ο οποίος ανησύχησε και του έστειλε μήνυμα να έρθει στο σπίτι να τον συναντήσει. Ήταν κρεβατωμένος καθώς λίγες μέρες πριν, πηγαίνοντας για το τζαμί, γλίστρησε στο χιονισμένο δρόμο και έσπασε το πόδι του. Ο δερβίσης τον αντάμωσε ξαπλωμένο στο ντιβάνι.

«Ποιος καλός άνεμος σε φέρνει στα μέρη μας, δερβίς μπαμπά;» τον ρώτησε υπαινικτικά ο μουλάς.

«Του Θεού το χέρι με οδηγεί εκεί που οι άνθρωποι έχουν ανάγκη, μουλά μου».

«Και ποιανού Θεού χέρι είναι αυτό, μου λες;»

«Ο Θεός ένας είναι, ίδιος για τους μουσουλμάνους, ίδιος και για τους χριστιανούς».

«Εμείς είμαστε άνθρωποι του Θεού...»

«Ταπεινοί δούλοι του», τον διέκοψε ο δερβίσης.

«Ναι, ναι. Γι' αυτό και μεταξύ μας να μιλήσουμε με τη γλώσσα της αλήθειας».

Μη χάνοντας χρόνο, ο μουλάς έβαλε το χέρι του μέσα στον κόρφο του και έβγαλε ένα δεσποτικό εγκόλπιο που είχε κρεμασμένο στο λαιμό. Ο δερβίσης, μόλις το είδε, τα έχασε.

«Είσαι χριστιανός, μουλά μου!» αναφώνησε έκπληκτος.

«Παπάς είμαι, γέροντα. Τη μέρα πάω στο τζαμί σαν χότζας και το βράδυ λειτουργώ τα άχραντα μυστήρια. Μου είπαν πως είσαι καλόγερος. Αληθεύει αυτό;»

«Ναι, μουλά μου, αλήθεια είναι», απάντησε αποφασιστικά μετά από κάποιο δισταγμό. «Αν και με τους δερβίσηδες δε διαφέρουμε πολύ».

«Και γιατί έχεις αυτή την αμφίεση;»

«Για να μπορώ να κυκλοφορώ με μεγαλύτερη ασφάλεια».

«Ήρθες στην πιο κατάλληλη στιγμή, ο Θεός σ' έστειλε. Θέλω να πας σ' ένα σπίτι, θα σε πάει ο γιος μου. Η ώρα όμως είναι περασμένη και δεν πρέπει ν' αργήσετε».

«Τι θα κάνω εκεί, παπά μου;»

«Θα σου εξηγήσουν οι ίδιοι, μην ανησυχείς».

Φώναξε το γιο του και μαζί πήραν το δρόμο για το κονάκι αμίλητοι. Το κρύο ήταν τσουχτερό και τα χιόνια έφταναν σε μερικές μεριές το ένα μέτρο. Ο δερβίσης έτριβε συνέχεια τα χέρια του να ζεσταθούν. Όταν έφτασαν στο κονάκι και είδε τα πλούτη και τα μεγαλεία των αγάδων, νόμισε πως επρόκειτο για κάποιο λάθος. Αναρωτιόταν πού τον έστειλε ο μουλάς και στη συνέχεια, βλέποντας τα χαρούμενα πρόσωπα της Γκιουλ Μπαχάρ και της Αφιτάπ, σκεφτόταν τι άραγε του επιφυλάσσει η τύχη του. Δίσταζε να προχωρήσει· τα βήματά του είχαν κολλήσει στο χαγιάτι, όπου έστεκε όρθιος. Η Γκιουλ Μπαχάρ, βλέποντάς τον να διστάζει, τον έπιασε από το χέρι και τον προέτρεψε να συνεχίσει.

«Περάστε, δερβίς μπαμπά. Γιατί μένετε διστακτικός;» του είπε.

«Παιδί μου, πώς να περάσω μέσα σε τέτοιο αρχοντικό; Εγώ είμαι μαθημένος στα φτωχικά καλύβια».

Μπήκε στη μεγάλη αίθουσα υποδοχής και εκεί πια του κόπηκαν τα πόδια, αντικρίζοντας δυο Τούρκους αγάδες που κάθονταν στα αναπαυτικά ντιβάνια και κάπνιζαν τις μακριές πίπες τους.

«Πάει», σκέφτηκε, «μέχρις εδώ κράτησε το καντήλι μου. Αν είναι γραφτό μου όμως... Ο Θεός θα ξέρει καλύτερα».

«Καλώς ήρθες στο σπιτικό μας», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς διακόπτοντας τις σκέψεις του.

Άφησε την πίπα του στο πλάι και σηκώθηκε να τον προϊπαντήσει.

«Κάθισε δίπλα στο τζάκι να ζεσταθείς».

Του προκαλούσαν εντύπωση τα ευδιάθετα πρόσωπα των νοικοκυραίων και η φιλική τους διάθεση, κι αυτό του ανέβαζε κάπως το ηθικό. Στη στιγμή ήρθαν και τα κεράσματα από την Αβιδέ χανούμ. Ένα ρακί και σ' ένα πιατάκι γλυκό ρετσέλι, τα οποία άφησε σ' ένα σοφρά δίπλα του. Ακόμα καθόταν διστακτικός στην άκρη του ντιβανιού, κοντά στο τζάκι.

«Πάτερ, να μας συμπαθάς που σε φέραμε σε τέτοια αναστάτωση», του είπε ο Σαϊτ αγάς, «αλλά απόψε είναι ανήμερα Χριστουγέννων. Ο παπα-Γρηγόρης είναι καθηλωμένος στο κρεβάτι κι εμείς χρειαζόμαστε έναν παπά να κάνουμε Χριστούγεννα. Τι λες;»

Ο δερβίσης δεν μπορούσε να πιστέψει σ' αυτά που άκουγε. Γνώριζε πως υπάρχουν κρυφοχριστιανοί σ' αυτά τα μέρη, αλλά δε φανταζόταν να τους βρει μέσα σε κονάκια και σε υψηλές θέσεις. Όλα τα μέλη της οικογένειας βρέθηκαν κοντά του και τον παρατηρούσαν, περιμένοντας ν' ακούσουν τ' άγια λόγια του.

«Εδώ και μέρες κάτι μ' έσπρωχνε να 'ρθω, αλλά συνέχεια μ' έπιανε μια αμφιβολία ότι με τα χιόνια θα ήταν πολύ δύσκολο να φτάσω εδώ. Το χέρι όμως του Θεού δε μ' άφησε έτσι», είπε με βαθιά συγκίνηση ο δερβίσης.

Κοίταξε όλα τα πρόσωπα που ήταν συγκεντρωμένα γύρω του και στο τέλος είπε:

«Και φυσικά να κάνουμε Χριστούγεννα μαζί, αλλά εκκλησία πού θα βρούμε;»

«Έχουμε εδώ στο κονάκι, πάτερ», απάντησε ο Σαϊτ αγάς. «Μόνο πες μας την ώρα που θα τελέσουμε τη λειτουργία».

«Κατά τις τέσσερις θα ήταν καλά».

Πέρασαν λίγη ώρα ανταλλάσσοντας λόγια αγάπης και καρτερίας για το Γένος. Τους έλεγε να κρατήσουν την πίστη τους και κάποια στιγμή θα δικαιωθούν και σαν Τραντέλληνες*.

Αργότερα αποσύρθηκαν στις κάμαρές τους για να κοιμηθούν λίγες ώρες, και στις τέσσερις το πρωί ο Σουλεϊμάν αγάς ξύπνησε το γέροντα και τον συνόδευσε στη μικρή εκκλησία. Στο φωτοστολισμένο χώρο έκπληκτος είδε και άλλα άτομα, που είχαν έρθει μέσα στη νύχτα, με μύριες προφυλάξεις, ντυμένα με ωραία και ακριβά ρούχα. Εκτός των ανθρώπων της οικογένειας, εκεί βρίσκονταν τρεις δημογέροντες της Κρώμνης, ο Ρεσχή μπέης, ο Δελήογλου και ο Αφάτογλου, με τις οικογένειές τους, και ο Ιμπραήμ εφέντης, φίλος του Σουλεϊμάν αγά, ένας νέος φωτισμένος, το μέλλον του οποίου προδιαγραφόταν λαμπρό. Μόλις είχε γυρίσει στην Κρώμη, μετά από τέσσερα χρόνια σπουδών στο Παρίσι σταλμένος από την Υψηλή Πύλη.

Ο γέροντας έδειξε το θαυμασμό του για την ωραία εκκλησία με το ξύλινο γλυπτό τέμπλο και τις ωραίες εικόνες. Άστραφτε από τα κεριά του πολυελαίου και από τις ασημένιες καντήλες. Προχώρησε στο προσκυνητάρι και προσκύνησε· πέρασε στο ιερό, φόρεσε τα άμφια και άρχισε να τελεί τη λειτουργία.

«Ευλογητός ο Θεός των πατέρων ημών, πάντοτε νυν και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων. Αμήν».

Το πρωί, όταν τέλειωσε η λειτουργία, πέρασαν στο ντιβάνχανέ, όπου η δυνατή φωτιά στο τζάκι ζέσταινε όλο το χώρο.

(*) Τραντέλληνες: Τρανοί Έλληνες.

Οι γυναίκες έβγαλαν διάφορα κεράσματα να γιορτάσουν τη μέρα. Στο τέλος σέρβιραν τον καφέ και ο δερβίσης πήρε τη μακριά πίπα του να καπνίσει. Έβγαλε από το δισάκι του μια ταμπακέρα με καπνό της Πάφρας, γέμισε την υποδοχή της πίπας και την άναψε σκορπίζοντας γύρω του ντουμάνια. Τον μιμήθηκε και ο Σουλεϊμάν αγάς.

Από τα παράθυρα φαινόταν να ξεπροβάλει η αυγή· το χιόνι έπεφτε ασταμάτητα από τη νύχτα ακόμα.

Ο δερβίσης φαινόταν γραμματιζόμενος· τα λόγια του αποσπούσαν την προσοχή όλων.

«Πες μας, γέροντα», του είπε κάποια στιγμή ο Αφάτογλου, «εσύ, που γυρίζεις στην ενδοχώρα, τις εντυπώσεις σου από τις άλλες περιοχές».

«Έχω συναντήσει δερβίσηδες που κηρύσσουν πως και οι δυο θρησκείες έχουν σαν στόχο τη βελτίωση του ανθρώπου. Ο κόσμος πιστεύει πως θα 'ρθουν καλύτερες μέρες· με τις μεταρρυθμίσεις ανέβηκε το ηθικό των χριστιανών, αλλά αγριεύει των μουσουλμάνων, που αντιδρούν σε όποιον θα 'θελε να φανερώσει την αληθινή του θρησκεία. Είναι μια καλή αρχή, αλλά δε φτάνει μόνο αυτή. Τα μάτια μου έχουν δει πολλά. Και μια από τις αιτίες που γυρνώ μασκαρεμένος έτσι είναι για να εμψυχώσω τους κρυφούς χριστιανούς».

«Δε φοβάστε μήπως σας ανακαλύψουν;» ρώτησε ο Δελήογλου.

«Έχουν συμβεί τέτοια περιστατικά· να αναγνωριστούν καλόγεροι και να τιμωρηθούν με μαρτυρικό θάνατο. Εμείς όμως έχουμε αφιερώσει τη ζωή μας στο Θεό. Εκείνος ξέρει πότε θα έρθει η ώρα να μας πάρει κοντά του».

Οι περιοδεύοντες ιεραπόστολοι επιλέγονται από τους πατέρες των μοναστηριών και διδάσκονται τη μωαμεθανική λατρεία για να μπορούν να τελούν τα της μωαμεθανικής πίστης στα τζαμιά των χωριών που επισκέπτονται σαν δερβίσηδες. Τα μοναστήρια, ως θεματοφύλακες της πίστης και του Γένους, στέλνουν φωτισμένους πατέρες να διαδώσουν τη γνώση και τις

ιστορικές εξελίξεις με σκοπό την αφύπνιση. Όπως είπε και ο σεβάσμιος γέροντας, αρκετοί ανακαλύφθηκαν και θανατώθηκαν, αλλά και αρκετοί χάθηκαν στις μεγάλες οδοιπορίες από τις κακουχίες και από το κρύο.

«Να παραμείνετε πιστοί στην πίστη των πατέρων σας», συνέστησε και πάλι. «Έρχονται μεγάλες εξελίξεις, και με τον καιρό ίσως δούμε καλύτερες μέρες και σεις να βγείτε από την κρυφή ζωή που κάνετε».

«Αυτό κάνουμε όλα τα χρόνια, γέροντα», αποκρίθηκε ο Σαΐτ αγάς. «Και περιμένουμε να δούμε τι θα βγει από τις μεταρρυθμίσεις».

«Πιστεύουμε πως η κυβέρνηση θα θελήσει να εφαρμόσει δικαιοσύνη για όλους τους υπηκόους της», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Φως όμως δε βλέπουμε», πήρε το λόγο ο Δελλήογλου.

«Απ' ό,τι φαίνεται», συνέχισε ο δερβίσης, «η πραγμάτωση των μεταρρυθμίσεων γίνεται πολύ αργά και διαφορετικά σε κάθε τόπο, γιατί οι μωαμεθανοί αντιδρούν και βλέπουν με φθόνο τη βελτίωση της κατάστασης των χριστιανών. Άλλωστε πριν από δυο τρία χρόνια σε πολλές πόλεις έγιναν άγριες βιαιοπραγίες εναντίον των χριστιανών. Πολλοί πασάδες σε απομακρυσμένες περιοχές αρνούνται να εφαρμόσουν τα καινούρια διατάγματα».

«Υπάρχουν, δυστυχώς, οι αντιδράσεις από τους Τούρκους», αποκρίθηκε ο Σαΐτ αγάς.

«Όχι απ' όλους. Οι περισσότεροι είναι φιλικοί απέναντί μας και ένα τμήμα τους είναι κομμάτι δικό μας, ρέει αίμα ρωμαίικο, γι' αυτό και υποσυνείδητα μας δέχονται».

«Τι θέλετε να πείτε;» ρώτησε με αναπτερωμένο ενδιαφέρον ο νεοσπούδαςτος Ιμπραήμ εφέντης.

«Πως πολλοί Τούρκοι έχουν ρωμαίικη καταγωγή», απάντησε χωρίς δισταγμό ο δερβίσης.

«Είναι ένα ερώτημα, γέροντα, που με καίει εδώ και πολύ καιρό», συνέχισε ο Ιμπραήμ εφέντης. «Και θα με ενδιέφερε ν'

ακούσω από εσάς, που γυρίζετε στις επαρχίες και συναναστρέφεστε με πολύ κόσμο, πώς βλέπετε την κατάσταση».

«Τι θα ήθελες να μάθεις ακριβώς, παιδί μου;»

«Αυτό που αναφέρατε ανακινεί το ερώτημα για το τι έγινε όλος ο βυζαντινός πληθυσμός που υπήρχε στη Μικρά Ασία προτού έρθουν οι Οθωμανοί».

Ο δερβίσης δεν απάντησε αμέσως, τράβηξε μερικές ρουφηξιές από το κεχριμπαρένιο στόμιο της πίπας του και όλα τα μάτια καρφώθηκαν απάνω του, περιμένοντάς τον να μιλήσει.

«Χμ, όντως είναι ένα πολύ καλό ερώτημα», αποκρίθηκε κάνοντας μικρή παύση. «Με τον καιρό δημιουργήθηκαν αρκετές ομάδες από αυτό το βυζαντινό πληθυσμό και όλες αυτές έχουν να κάνουν σύμφωνα με την πίεση που δέχτηκαν από τους Οθωμανούς. Άλλοι στάθηκαν καρτερικοί και έμειναν για πάντα χριστιανοί, άλλοι αναγκάστηκαν να αλλάξουν πίστη, κι άλλοι, όπως εσείς, προτίμησαν να μείνουν στην κρυφία».

«Μπορείτε, γέροντα, να μας δώσετε πιο διευκρινιστικά στοιχεία γι' αυτές τις ομάδες;» ρώτησε ο Ιμπραήμ εφέντης.

«Είναι πολύ δύσκολο να μιλήσεις αριθμητικά. Πάντως τις συνάντησα σχεδόν σε όλες τις επαρχίες και το σημαντικότερο τμήμα του κρυφοχριστιανισμού, ανεπιφύλακτα μπορώ να πω, βρίσκεται στον Πόντο. Και σ' αυτή την περίπτωση κρυφοχριστιανών, σταδιακά σε ένα μεγάλο τμήμα, από γενεά σε γενεά, σβήνει από μέσα τους το μεγάλο μυστικό των γονιών τους και γίνονται μωαμεθανοί, έχοντας ευλάβεια προς τις χριστιανικές παραδόσεις, δίχως να αισθάνονται ξένους τους χριστιανούς. Παράλληλα έχουμε και τους τουρκόφωνους, σε πολλές περιοχές, όπως η Καππαδοκία· αυτοί κράτησαν τη χριστιανική πίστη, αλλά, κάτω από την πίεση να ομιλείται μόνο η τουρκική, έχασαν με τον καιρό την ελληνική γλώσσα. Και τέλος ήταν εκείνοι που τους θέρισε η σπάθα του Ισλάμ και έγιναν μουσουλμάνοι. Εδώ ανήκει και το σημαντικότερο τμήμα πληθυσμού από τους Βυζαντινούς. Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσεται και το παιδομάζωμα. Αρκετούς από το παιδομάζωμα σή-

μερα τους συναντάμε σε ηγετικές τάξεις της τουρκικής διοίκησης. Αυτοί, διασταυρωμένοι με τους γνήσιους μογγολικής φυλής Τούρκους, αποτελούν ορισμένα από τα εκατομμύρια του σημερινού τουρκικού πληθυσμού. Αυτή είναι όλη η αλήθεια, παιδί μου, για μένα».

«Δηλαδή οι δυο αυτοκρατορίες απαρτίζονται κατά βάση από τον ίδιο πληθυσμό».

«Οι πρώτοι Οθωμανοί ήξεραν τι έκαναν και το έκαναν πολύ καλά. Ούτως ή άλλως, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν άντεχε άλλο. Με την κατακτητική τάση των Οθωμανών ήταν επόμενο να περάσει σ' αυτούς και αξιοποίησαν τους ντόπιους πληθυσμούς με μεγάλη πολιτική σοφία».

«Από όλα αυτά που μας αναφέρατε, θα 'ταν λογικό, μια και η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραπαίει, να ανασυσταθεί μια νέα αυτοκρατορία στα πρότυπα της Βυζαντινής με οικουμενικές βλέψεις για τη Ρωμιοσύνη», παρατήρησε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Όλοι περιμένουμε πως μια μέρα, πάλι με χρόνια με καιρούς... Αυτά εγώ, παιδί μου, δεν τα κατέχω, και από πολιτικές σκοπιμότητες δε χαμπαριάζω. Καταλαβαίνω τι μου λες, αλλά μάλλον εσύ τα ξέρεις καλύτερα αυτά και διακρίνω από τη στάση σου πως σε ενδιαφέρει να δεις ελεύθερο τον τόπο σου. Έχετε μεγάλα αξιώματα και πλούτη και χαίρομαι που τα αξιοποιείτε για να βοηθήσετε τον τόπο σας και τους καταπιεσμένους».

Η συζήτηση κράτησε σε μάκρος, μέχρι το μεσημέρι που στρώθηκε το τραπέζι. Οι δρόμοι είχαν κλείσει από το χιόνι και ο δερβίσης αναγκαστικά παρέμεινε στην Κρώμνη αρκετές μέρες.

Όταν έφυγε, πήρε το δυτικό δρόμο για το Σταυρί, μετά για τη Ζύγανα και στη συνέχεια για τα μέρη της Ματσούκας, με τελικό προορισμό τη Μονή της Παναγίας Σουμελά. Ο περιπλανώμενος δερβίσης σταματούσε σε όλα τα χωριά που αντάμωνε μπροστά του· μιλούσε με τον κόσμο, κι άλλες φορές μα-

ζί με μουσουλμάνους πήγαινε στα τζαμιά να κάνει τεμενάδες, προσευχόμενος από μέσα του τις δικές του κρυφές δοξασίες.

Η περιπλάνησή του μέχρι την Παναγία Σουμελά κράτησε ως την άνοιξη.

Το καλοκαίρι η Κρώμνη γέμιζε παραθεριστές, Κρωμναίους που ζούσαν σε άλλα μέρη, Τραπεζούντιους και άλλους από τις κοντινές περιοχές. Το ορεινό κλίμα της ήτανε τόσο υγιεινό, που προσέλκυε ακόμη και αρρώστους με χρόνιες παθήσεις για να βελτιώσουν την υγεία τους. Εξάλλου κανένας άλλος τόπος δεν είχε τέτοιο ειδυλλιακό περιβάλλον.

Η ευθυμία και το γλέντι, ως συστατικά της ιδιοσυγκρασίας τους, άναβε με το παραμικρό ερέθισμα. Σαν μια αετοφωλιά, η Κρώμνη διαφύλαττε το πνεύμα της ελευθερίας και της εθνικής έξαρσης. Από την ελευθερία των βουνών, τη θέρμη της ψυχής τους και από το υψηλό πνευματικό τους επίπεδο ξεπηδούσε ένα κομμάτι από την ελεύθερη Ελλάδα, που ο Θεός ξεμονάχιασε εκεί πάνω στα βουνά του Παρυάδρη.

Η καθιερωμένη, εδώ και αιώνες, γιορτή του Προφήτη Ηλία στις 20 Ιουλίου ήταν πάντα ένα γεγονός για όλες τις ορεινές περιοχές· όλος ο κόσμος τη γιόρταζε. Τα τραγούδια και οι χοροί δε σταματούσαν για δυο μέρες συνέχεια. Αυτή τη μέρα διάλεξε να κάνει την εμφάνισή του εκ νέου ο περιπλανώμενος δερβίσης.

Ο Σουλεϊμάν αγάς με μεγάλη παρέα, το απόγευμα, καθόταν κάτω από το κιόσκι ενός καφενέ του Αληθινού και, υπό τους ήχους της λύρας και των νταουλιών, γευόταν τη μέρα.

Ο κόσμος είχε ξεχυθεί στους δρόμους και οι περισσότεροι πήγαιναν από γλέντι σε γλέντι. Ανάμεσα στο ανακατεμένο πλήθος, με άντρες, γυναίκες και παιδιά, πρόσεξε μια μαυροφορεμένη φιγούρα να κατηφορίζει το δρόμο μπροστά από τον καφενέ. Αμέσως αναγνώρισε το δερβίση και έσπευσε να τον χαιρετίσει.

«Σελάμ αλέκουμ, δερβίς μπαμπά».

Ο δερβίσης είχε το βλέμμα του αλλού. Μόλις άκουσε το χαιρετισμό του, γύρισε, τον είδε και χαμογέλασε.

«Αλέκουμ σελάμ, Σουλεϊμάν αγά. Για σένα έρχομαι. Μόλις έφτασα και πήγαινα κατευθείαν στο κονάκι σου».

«Δεν περίμενα να σε δω τόσο γρήγορα. Έλα να καθίσεις στο τραπέζι μας. Ή μήπως προτιμάς να πάμε στο κονάκι;»

«Όπως αγαπάς», του αποκρίθηκε.

«Ας καθίσουμε για λίγο εδώ και μετά να πάμε».

Στο τραπέζι κάθονταν συγγενείς και φίλοι του Σουλεϊμάν αγά, ο Αζίζ αγάς και ο Ιμπραήμ εφέντης. Όλοι σηκώθηκαν με σεβασμό να τον χαιρετήσουν και του παραχώρησαν ένα σκαμνί δίπλα στον Σουλεϊμάν αγά. Του σέρβιραν ένα πιάτο με ψητά, ενώ ηχούσαν τα τραγούδια για το πανηγύρι.

Ο δερβίσης φαινόταν ανήσυχος, κάτι τον απασχολούσε, η όψη του πρόδιδε να είδε συμφορά. Παρέμεναν εκεί καμιά ώρα και μετά τράβηξαν για το κονάκι. Στη διαδρομή, και μόλις απομακρύνθηκαν από το μπούγιο, ο Σουλεϊμάν αγάς ζήτησε να μάθει τι έχει.

«Είδα πράματα και θάματα, παιδί μου, στα μέρη όπου πήγα. Από πού ν' αρχίσω να σ' τα διηγούμαι δεν ξέρω. Άκρη δεν έχει αυτός ο κόσμος. Εκεί που βλέπεις το καλό, ξάφνου από δίπλα σου παρουσιάζεται το κακό. Στα μάτια όλων αντίκρισα να ζητάνε λευτεριά ή τέλος πάντων διψάνε να ζήσουν δίκαια και δίνουν μεγάλη βαρύτητα να επικρατήσει το δίκαιο της κυβέρνησης».

«Δερβίς μπαμπά, οι άνθρωποι της Υψηλής Πύλης και ο σουλτάνος θέλουν να εφαρμόσουν αυτό το δίκαιο. Τα έχω ζήσει από κοντά και ξέρω πως αυτό το επιδιώκουν».

«Είμαι πολύ περίεργος να δω αν τελικά μπορέσει να γίνει τέτοιο θάμα».

Με τα πολλά έφτασαν στο κονάκι. Τα δυο παιδιά έπαιζαν στο χαγιάτι. Η Γκιουλ Μπαχάρ πήγε γρήγορα κοντά τους για να τους προϋπαντήσει.

«Τα σέβη μου, δερβίς μπαμπά», του είπε.

«Να είσαι ευλογημένη, Σοφία. Τι κάνεις;»

«Δόξα τω Θεώ, είμαι πολύ καλά».

«Να τη χαίρεσαι, παιδί μου Γεώργιε. Η γυναίκα σου είναι η προσωποποίηση της τελειότητας».

«Το ξέρω, γέροντα, και σ' ευχαριστώ για τα καλά σου λόγια».

«Έχετε ένα διαμάντι μέσα στο σπίτι».

Τα ωραία λόγια που απηύθυνε στην Γκιουλ Μπαχάρ την έκαναν να κοκκινίσει. Στην υποδοχή καθόταν ο Σαΐτ αγάς και διάβαζε ένα βιβλίο. Είχε φτάσει τα εβδομήντα χρόνια και στην όψη του διακρινόταν η στιβαρότητα του ήθους του. Τα μαλλιά και τα γένια του είχαν γίνει κατάλευκα, μόνο το βλέμμα του δεν άλλαξε στο χρόνο. Μόλις είδε το δερβίση, σηκώθηκε αμέσως να τον υποδεχτεί.

«Ποιος καλός άνεμος σ' έφερε πάλι στα μέρη μας, πάτερ;»

«Μάλλον δεν είναι καλός ο άνεμος».

«Κόπιασε να μας πεις τα νέα σου».

Ο δερβίσης κάθισε κι αμέσως άρχισε να εξιστορεί:

«Στα χωριά της Ματσούκας, όπου γυρνούσα, έμαθα πολλά. Μέσα σ' αυτά έμαθα για την κρίση που είχατε με τους εκεί ντερεμπέδες. Ξέρετε, σε μένα έρχονται να μου ανοίξουν την καρδιά τους χριστιανοί και μουσουλμάνοι».

Έκανε μια παύση και οι δυο αγάδες περίμεναν με αγωνία να συνεχίσει.

«Μην κουμπώνεσαι, γέροντα. Πες μας ανοιχτά όσα θέλεις να μας πεις», του είπε ο Σαΐτ αγάς.

«Αυτός ο ντερεμπές που κυνηγήσατε πριν από λίγα χρόνια... Μμμ, πώς τον λένε...»

«Εγιπάντ μπέης», συμπλήρωσε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Ναι, γύρισε πίσω. Ανασυγκρότησε κάποιο ασκέρι από διάφορα αποβράσματα και ζητάει εκδίκηση για το κακό που του κάνατε. Λένε ότι είσαστε γκιαούρηδες, και ο Εγιπάντ μπέης προσπαθεί να συνάψει σχέσεις με άλλους τιμαριούχους για

να ενισχύσει τη θέση του. Αυτά έμαθα προ ημερών, και κίνησα αμέσως να έρθω προς τα εδώ για να σας προφυλάξω από το κακό που προετοιμάζονται να σας κάνουν».

Επικράτησε απόλυτη σιγή στο χώρο. Οι δυο άντρες κοιτάχτηκαν μεταξύ τους, κάνοντας ακριβώς την ίδια σκέψη: «Πά-λι τα ίδια». Από την ευφορία των τελευταίων χρόνων και τις αγωνίες για τις επερχόμενες αλλαγές, ξανά πάλι στα ίδια ησυχασμό δε θα έβρισκαν ποτέ.

«Άκου, Γεώργιε», απευθύνθηκε προς αυτόν ο θεός του με-τά από αρκετά λεπτά σιωπής. «Από τη στιγμή που διαλέξαμε αυτό τον τρόπο ζωής, είναι επόμενο να περνάμε δύσκολες πε-ριστάσεις. Το πεπρωμένο φυγείν αδύνατον. Θα το αντιμετω-πίσουμε κι αυτό, μη στεναχωριέσαι», του είπε βλέποντάς τον σκεπτικό.

«Γιατί να χρειάζεται να το αντιμετωπίσουμε, θείε μου; Μέ-χρι τότε θα είμαστε σε θέση να τα αντιμετωπίζουμε;»

«Άκουσε, Γεώργιε. Βλέπω που αγωνίζεσαι πολύ και δίνεις τα πάντα για τα πιστεύω σου. Στα χρόνια μου όμως έμαθα πολλά, τόσα που μπορώ να βγάλω κάποια συμπεράσματα. Ήρεμο βίο δε θα βρούμε ποτέ, και να το θυμάσαι αυτό που σου λέω. Εγώ είμαι γέρος πια, και κάποια στιγμή θα πεθάνω· εσείς όμως θα συνεχίσετε αυτό που σας παραδώσαμε εμείς. Αυτή είναι βέβαια κατάρα κι ευχή μαζί, αλλά έτσι θα μείνου-με αλώβητοι στα πιστεύω που κουβαλάμε μέσα μας. Να το κάνουμε για μας τους ίδιους, για να μη χάσουμε τον εαυτό μας». Σταμάτησε για λίγο και στη συνέχεια είπε με χαμηλό-τερο τόνο: «Θα τα ζυγιάσουμε τα πράγματα και θα δούμε πώς θα πράξουμε».

«Ό,τι πεις εσύ, θείε. Αντίρρηση δε σου φέρνω», είπε συ-γκαταβατικά ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Όχι πάντα όμως. Κάνεις και του κεφαλιού σου ορισμένες φορές», του αποκρίθηκε χαριτολογώντας.

Μετά από μέρες συγκέντρωσαν πληροφορίες για τις κινήσεις των ντερεμπέηδων, οι οποίοι όντως, όπως τα είπε και ο δερβίσης, ετοιμάζαν νέο ασκέρι με εμφανή διάθεση να αποκτήσουν τα προηγούμενα προνόμια, και αυτό φυσικά γινόταν με εκφοβισμό και βία. Τα τελευταία χρόνια οι κινήσεις των τιμαριούχων γίνονταν όλο και πιο ενοχλητικές στην Υψηλή Πύλη, με αποτέλεσμα οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι να θέλουν τον αποδεκατισμό τους. Το συμφέρον της κυβερνητικής πολιτικής δε συμβάδιζε πλέον με τις τυχοδιωκτικές τάσεις των τιμαριούχων αυτών. Τα προνόμιά τους, ως διοικητές, σταδιακά αφαιρούνταν από το παλάτι με πρωτοβουλία του τωρινού σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ. Ήταν βέβαια δημιούργημα της Υψηλής Πύλης που τους έδωσε απόλυτη εξουσία να διαχειρίζονται τις επαρχίες τους, με μόνο αντάλλαγμα να χρησιμοποιεί το στρατό τους στους πολέμους. Πολλοί κατέληξαν να λειτουργούν ανεξέλεγκτα, όπως οι Εγιπάντ.

Με αυτά τα δεδομένα, προσπάθησε να ελιχθεί σε τοπικό διοικητικό επίπεδο ο Σουλεϊμάν αγάς. Πήγε στον πασά της Τραπεζούντας, τον Αμπντουλάχ πασά, για να συζητήσει το πρόβλημα, με απώτερο σκοπό να ζητήσει βοήθεια. Τον αντάμωσε στο πασαλίκι και η στάση του ήταν εχθρική απέναντί του, εν αντιθέσει με τον προκάτοχο και αδερφό του, τον Οσμάν πασά, που του παρείχε αμέριστη συμπαράσταση. Στα χρόνια του Οσμάν πασά το βιλαέτι της Τραπεζούντας είδε δίκαιη αντιμετώπιση από τον καινοτόμο πασά. Και το απέδειξε το 1821 μετά την εξέγερση της Επανάστασης στην Ελλάδα, όταν οι Τούρκοι για αντίποινα στράφηκαν κατά των Ρωμιών σε όλα τα μέρη της Μικράς Ασίας. Ο Οσμάν πασάς αντιτέθηκε σ' αυτή την πολιτική και προστάτεψε τους χριστιανούς της επαρχίας του.

Ο αδερφός του ο Αμπντουλάχ έδειξε ακριβώς αντίθετη τακτική· ήταν σκληρός και αδίστακτος προς τους χριστιανούς. Άφηνε τη δράση κάποιων ντερεμπέηδων, αποσκοπώντας, συν τοις άλλοις, και στα μεγάλα ποσά φόρων απ' αυτούς. Το ίδιο

ζητούσε κι από τον Σουλεϊμάν αγά, χωρίς να τον βεβαιώνει εάν μπορεί να κάνει κάτι.

Η αντιμετώπιση του πασά ανάγκασε τον Σουλεϊμάν αγά να αποταθεί στην Υψηλή Πύλη, στέλνοντας μια επιστολή στον ντεφτερτάρ, τον Βελή πασά, και υπενθύμισε την κατάσταση που επικρατεί στα μέρη τους. Πεπεισμένος πως η Υψηλή Πύλη θα τον στηρίξει, περίμενε δραστικά μέτρα. Όλα τα χρόνια που μπαινόβγαινε στο παλάτι, αναγνώρισε το δίκαιο των Οθωμανών και τη λειτουργία της κεντρικής εξουσίας και εναπόθεσε πολλά εκεί. Στο μεταξύ, επειδή αναγνώριζε πως όλα αυτά προϋποθέτουν αρκετό χρόνο, ήταν σε επιφυλακή για ό,τι τυχόν προέκυπτε. Διεμήνυσε στον Εγιπάντ μπέη, μέσω του Αμπντουλάχ πασά, πως αν στραφεί εναντίον του ή αν συμβεί οτιδήποτε στον ίδιο και στην οικογένειά του, δεν τον σώνει κανείς· κάποιος θα του κόψει τον αέρα.

Σε μια νέα συνάντηση με τον πασά της Τραπεζούντας τον πληροφόρησε για τις ενέργειές του και για το περιεχόμενο της επιστολής και τον διαβεβαίωσε στο τέλος ότι δε θα το αφήσουν έτσι.

«Ούτως ή άλλως», του είπε ο Σουλεϊμάν αγάς, «η τύχη του είναι προδιαγεγραμμένη ό,τι κι αν γίνει. Κι αν νομίζεις, πασά μου, πως είναι λόγια του αέρα αυτά που λέω, αν τολμάει, ας έρθει».

Εξοργισμένος ο πασάς, μην περιμένοντας τέτοια αντίδραση, του λέει:

«Σουλεϊμάν αγά, μ' αυτή την αναίδεια να μου μιλάς έτσι και να προσπαθείς να με εκβιάσεις, από μένα θα το βρεις στο τέλος. Φύγε από δω πριν φωνάξω τους ζαπτιέδες και σε συλλάβουν. Φύγε από μπροστά μου».

«Θα φύγω, πασά μου. Μόνο κάτι τελευταίο έχω να σου πω».

«Όσο κάθεσαι τόσο καις τη θέση σου. Λέγε γρήγορα. Μόνο πρόσεξε τι θα πεις, γιατί έχω οργιστεί μαζί σου».

Ο Σουλεϊμάν αγάς έπαιζε ακόμα ένα χαρτί και ήθελε να ημερέψει κάπως τον πασά.

«Με τον αδερφό σου τον Οσμάν είχαμε μεταξύ μας τις καλύτερες σχέσεις. Το ίδιο αποζητούμε κι από σένα. Ανάλογα με τις κινήσεις σου θα έχεις και τα ανάλογα οφέλη από μας. Αυτό θέλω να το σκεφτείς».

Υποκλίθηκε, όπως στεκόταν όρθιος, σ' αυτή την αντιπαράθεση κι αμέσως, χωρίς να ακούσει απάντηση, βγήκε από την αίθουσα, αφήνοντας προβληματισμένο τον Αμπντουλάχ πασά, που ήταν σίγουρα εκδικητικός, αλλά αποσκοπούσε και στο συμφέρον του.

Ο καιρός περνούσε χωρίς να συμβεί το παραμικρό. Μονάχα δυο φορές είδαν μικρές ομάδες ντερεμπέδων να τριγυρνάνε έξω από την Κρώμνη. Φαίνεται πως οι κινήσεις του Σουλεϊμάν αγά έπιασαν τόπο και το ενδιαφέρον των Οθωμανών σταμάτησε την επιθετικότητα των ντερεμπέδων, αφήνοντάς τους όμως να εδραιώνουν την ισχύ τους στην περιοχή.

Το καλοκαίρι του 1847 η Γκιουλ Μπαχάρ γέννησε το τρίτο τους παιδί, την Εσμέ. Τις μέρες εκείνες βάφτισαν τον Οσμάν, το δωδεκάχρονο γιο τους, και του έδωσαν το όνομα Ηλίας. Είχε ενταχθεί ακόμα ένα μέλος στις πολλές εκατοντάδες χιλιάδες κρυφοχριστιανών της Μικράς Ασίας, να πάρει το βαρύ φορτίο της κληρονομιάς του. Μιας βαριάς κληρονομιάς που μόνο η πίστη και η γενναιότητα ψυχής μπορεί να ελαφρύνει.

Το χειμώνα ο Σαϊτ αγάς αρρώστησε βαριά· ένα δυνατό κρουλόγημα του έφερε πνευμονία. Στην ηλικία που ήταν τον ταλαιπώρησε αρκετούς μήνες. Προς το τέλος του Μαρτίου η υγεία του είχε κλονιστεί τελείως. Ζήτησε τον παπα-Γρηγόρη ένα βράδυ να έρθει στην κάμαρή του να τον εξομολογήσει. Φοβόταν την τιμωρία του Θεού και είχε εσωτερικές αναταραχές για την ψυχή που θα παραδώσει.

Ο παπα-Γρηγόρης ήρθε στο κονάκι και πήγε στην κάμαρή του. Πλησίασε κοντά του και κάθισε στην καρέκλα δίπλα στο

κρεβάτι. Το χλωμό πρόσωπο του Σαΐτ αγά ευφράνθηκε βλέποντας τον παπά.

«Να χρησιμοποιήσω τα λόγια του Κυρίου, να αναστηθείς, Λάζαρε», του είπε χωρατεύοντας ο παπα-Γρηγόρης.

Λάζαρος ήταν το χριστιανικό του όνομα.

«Αχ! Παπα-Γρηγόρη, σε σένα πια ελπίζω να αναστήσεις την ψυχή μου. Σε φώναξα να με εξομολογήσεις και να με μεταλάβεις. Θέλω να πάω ετοιμασμένος επάνω».

«Τι είναι αυτά που λες, Λάζαρε;» προσπάθησε να του δώσει κουράγιο ο παπα-Γρηγόρης.

«Εγώ γρήγορα θα πεθάνω, το νιώθω».

Ο παπάς, μη δυνάμενος να αντισταθεί, έβγαλε από τον τορβά του το πετραχήλι και το φόρεσε.

«Άνοιξέ μου τώρα, Λάζαρε, την ψυχή σου».

«Βοήθησέ με λίγο να σηκωθώ. Πάρε εκείνα τα μαξιλάρια», είπε και τα έδειξε που ήταν επάνω σε ένα μπαούλο, «και βάλ' τα πίσω στην πλάτη μου».

Αφού τακτοποιήθηκε και ανασηκώθηκε κάπως, ο Σαΐτ αγάς άρχισε να λέει:

«Όλα τα χρόνια της ζωής μου ζούσα μ' ένα φόβο, αν ποτέ με ανακάλυπταν ότι ήμουνα χριστιανός. Στη ζωή μου, έκανα πράξεις αντίθετα με το θέλημα του Θεού. Έχω ένα φόβο στην ψυχή μου πως ο Θεός είναι οργισμένος με μένα. Το ένιωθα αυτό πολύ έντονα όταν ασπαζόμουν τις εικόνες στην εκκλησία: αισθανόμουν την αυστηρή έκφραση των αγίων, σαν να με περνούσαν από θεία δίκη. Αφαίρεσα ζωές, έδωσα εντολές να σκοτώσουν, πάτερ. Έκαψα, ρήμαξα σαν άγριο θηρίο».

Αναφέρθηκε με λεπτομέρειες σε μερικά συμβάντα και συνέχισε απολογιστικά τι τον έσπρωξε να φτάσει ως εδώ.

«Τα έκανα όμως παρά τη θέλησή μου... Μάλλον όχι παρά τη θέλησή μου, αλλά για να υπερασπιστώ τον εαυτό μου, να προστατέψω την οικογένειά μου και το γένος μου. Γι' αυτό θα ήθελα να μου δώσει ένα μικρό δίκιο ο Θεός και να εξετάσει μέσα από ποιες συνθήκες το έκανα».

Σταμάτησε περιμένοντας την αντίδραση του παπά, αλλά, μη βλέποντας ανταπόκριση, συνέχισε:

«Ξέρω πως οι αμαρτίες μου είναι μεγάλες και ζητώ την ύστατη στιγμή συγχώρεση. Ίσως εάν ζούσα σε ένα άλλο περιβάλλον με ελεύθερη βούληση, να ήταν πιο ξεκάθαρη η ζωή μου. Ας με συγχωρέσει ο Θεός για τις πολλές αμαρτίες μου».

«Ο Θεός των πατέρων ημών να σου προσδώσει τη συγχώρεσή του και άφεση ημών».

Αργότερα τον μετέλαβε, και κατά τις δύο η ώρα το βράδυ έφυγε από το κονάκι. Τρεις μέρες χαροπάλευε ο Σαΐτ αγάς και την τέταρτη παρέδωσε το πνεύμα του στο Θεό.

Με τον Σαΐτ αγά έφυγε και μια γενιά που μετέδωσε στην επόμενη το βαρύ τίμημα της κληρονομιάς τους. Παρέδωσε την ψυχή του, μετά την εξομολόγηση, με ελαφρωμένη πλέον την καρδιά.

Στον Σουλεϊμάν αγά τις τελευταίες στιγμές παρέδωσε όλη την τύχη της οικογένειας.

«Βασίζομαι επάνω σου, Γεώργιε. Από μικρό παιδί έδειχνες τη δύναμη της ψυχής σου. Τώρα μπορώ να σου πω πως είμαι περήφανος για την εξέλιξή σου· έκανες πολύ περισσότερα από εμάς και καμαρώνω που έγινες ξακουστός παντού. Προχώρα», του ψιθύρισε με ξεψυχισμένη φωνή. «Ο πατέρας σου σ' αγαπούσε πολύ», του είπε αναπολώντας τον. «Πού είναι να σ' έβλεπε τώρα... Εκείνος ο θάνατος μου στοίχισε πολύ· τον έφαγαν νωρίς τα σκυλιά και είναι ο ίδιος που κυνηγάει τώρα και σένα. Να προσέχεις και να θυμάσαι πως η φωτιά θέλει φωτιά για να σβήσει».

Πριν χαράξει, ήρθε ο παπα-Γρηγόρης κρυφά στο σπίτι και διάβασε τη νεκρώσιμη ακολουθία. Το απόγευμα, πριν τον πάνε στο τζαμί, ο Σουλεϊμάν αγάς και η Αφιτάπ συζητούσαν σε ποιο νεκροταφείο να θάψουν τον νεκρό.

«Να τον θάψουμε στο μωαμεθανικό, και μετά, το βράδυ, να τον ξεθάψουμε και να τον πάμε στο χριστιανικό, ν' αγιάσουν τα κόκαλά του, ξάδερφε. Αυτό θέλω».

Ήταν ευνόητο ότι πρώτα, για τα μάτια του κόσμου, θα έπρεπε να θαφτεί στο μωαμεθανικό νεκροταφείο.

«Όπως επιθυμείς εσύ, Βασιλική, θα γίνει. Αν και το θεωρώ ιεροσυλία αυτό».

Το απόγευμα έγινε η μεταφορά της σορού στο τζαμί, και εκεί οι μουσουλμάνοι αποτάθηκαν στον Αλλάχ να πάει την ψυχή του Σαΐτ αγά στον Παράδεισο. Να τον υπηρετούν εβδομήντα καλλιπάρεια ουρί, να τρώει πιλάφι από ατέλειωτο βουνό, να πίνει σερμπέτια και γλυκά νέκταρ από ατέλειωτα ποτάμια. Ο μουλάς Γιουσήφ τέλεσε την ακολουθία αυτή κατά τα οθωμανικά πρότυπα και στο τέλος τον μετέφεραν στα μουσουλμανικά μεζαρλούκια*.

Αργά το βράδυ, κατά τα μεσάνυχτα, έστειλαν τρία άτομα και έκαναν τη μεταφορά στα χριστιανικά νεκροταφεία.

(*) Μεζαρλούκια: Νεκροταφεία.

ΤΟ ΜΑΪΟ ΤΟΥ ΕΠΟΜΕΝΟΥ ΕΤΟΥΣ ήρθαν και τα δραστικά μέτρα από την Υψηλή Πύλη. Έστειλαν σουλτανικό στρατό και σταμάτησαν την ασύστολη δράση των ντερεμπέδων, περιόρισαν την ισχύ τους με νέους διοικητές και ανάσπανε ο τόπος. Ο Εγίπαντ μπέης φυγαδεύτηκε από τη Ματσούκα και βρήκε άσυλο κάπου κοντά στο Καρς, στο τελευταίο σημείο όπου έφτανε ανατολικά η οθωμανική επικράτεια. Οι δυο γιοι του, ο Εγίπ Ζαντέ και ο Εγιούπ μπέης, είχαν μεγαλώσει παίρνοντας τα χνάρια του πατέρα τους.

Από το Καρς ακουγόταν κατά καιρούς η δράση τους και τα κατορθώματά τους. Ληστρικά λυμαίνονταν την ύπαιθρο· ο λύκος, όπου και να πάει, δεν ησυχάζει.

Η εκδίωξή τους αυτή αναζωπύρωσε το μίσος που έτρεφαν στον Σουλεϊμάν αγά. Τον θεώρησαν υπαίτιο, παρασέρνοντας κι άλλους τιμαριούχους στο πλευρό τους, και ξεστόμιζαν βαριές απειλές εναντίον του.

Στα γεγονότα αυτά προστέθηκαν μαντάτα καλών οινών περί μεγάλων αλλαγών από το οθωμανικό κέντρο. Οι πρώτες μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που παραχωρούσε ισοπολιτεία και θρησκευτική ελευθερία στους υπηκόους της επικράτειας,

ολοκληρώνονταν με τρόπο που θα άλλαζε όλο το σκηνικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στο κονάκι συνεχώς το τελευταίο διάστημα μπαινόβγαιναν μαντατοφόροι, προεστοί και αγάδες άλλων περιοχών, ενόψει των επικείμενων αλλαγών και των επιπτώσεών τους στους κρυφούς.

Συνάμα, το Φεβρουάριο του 1850, γεννήθηκε η τρίτη θυγάτερρα του Σουλεϊμάν αγά, η Ναρ, που τους κέρδισε αμέσως με τα νάζια της και το γελαστό προσωπάκι της.

Τα ευχάριστα νέα όσο περνούσε ο καιρός τόσο γίνονταν και πιο πιστευτά. Ιδίως γιατί έρχονταν από τους Ευρωπαίους. Η Δύση πλέον είχε εισβάλει για τα καλά στον οθωμανικό χώρο και επηρέαζε την πολιτική που θα ακολουθούσαν. Άλλωστε οι Αγγλογάλλοι πήγαν στο πλευρό των Τούρκων στον πόλεμο της Κριμαίας με τους Ρώσους.

Η μεγάλη κρίση του Ανατολικού ζητήματος ξέσπασε και πάλι με την οξύτατη διαφωνία μεταξύ καθολικών και ορθοδόξων για το ποιος θα έχει στην κατοχή του τα προσκυνήματα των Αγίων Τόπων. Επεκτάθηκε για το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τη διαφωνία ιδιαίτερα των Άγγλων με τους Ρώσους. Οι μεν Ρώσοι ζητούσαν «ο ασθενής της Ευρώπης», δηλαδή η Οθωμανική Αυτοκρατορία, να τεμαχιστεί και τα κομμάτια της να περιέλθουν στις μεγάλες δυνάμεις και ν' αναγεννηθούν νέα κράτη. Ενώ οι Άγγλοι προτιμούσαν να διατηρηθεί ο «ασθενής» στη ζωή με μεταρρυθμίσεις. Η διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εμπόδιζε τις ρωσικές βλέψεις για έξοδο στο Αιγαίο και κατ' επέκταση την κυριαρχία στη Μεσόγειο.

Ο νικηφόρος πόλεμος των Οθωμανών στην Κριμαία, ο οποίος κράτησε τρία χρόνια, έγινε η αφορμή να υλοποιηθούν και οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Η κεντρική εξουσία και ορισμένα φωτισμένα μυαλά επέβαλαν ουσιαστικές αλλαγές, αφιφώντας τις εσωτερικές αντιδράσεις. Η αγγλική πολιτική ενίσχυε τους εισηγητές και τους διεκπεραιωτές των μεταρρυθμίσεων, και πολύ περισσότερο για όσα είχαν να κάνουν με τη

βελτίωση της θέσης των χριστιανών. Ήταν απίστευτα αυτά που ανακοινώνονταν· προκαλούσαν μεγάλη ανακούφιση στον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας.

Στις 18 Φεβρουαρίου του 1856, στη συνθήκη των Παρισίων, υπεγράφη τελικά το «Χάτι Χουμαγιούν», της Γκιουλ Χανέ, περὶ ισοτιμίας και ισοπολιτείας των μη μουσουλμανικών πληθυσμών σε όλη την επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με σκοπό την κατοχύρωση των δικαιωμάτων των χριστιανικών εθνοτήτων.

Λίγες μέρες μετά την υπογραφή των Παρισίων τα ευχάριστα νέα έφτασαν στην Κρώμνη. Ο Σουλεϊμάν αγάς αμέσως κάλεσε τους δημογέροντες και προεστούς κρυφοχριστιανούς να συζητήσουν και να δουν τι θα κάνουν. Οι συνεδριάσεις σινηθώς ελάμβαναν χώρα στο κονάκι. Το κονάκι και οι άνθρωποί του ήταν η εστία για τις κινήσεις των Κρωμναίων.

Το βράδυ στις 25 Μαρτίου του 1856, ένας ένας οι δημογέροντες και οι προεστοί κατέφθαναν σαν σκιές μέσα στη νύχτα. Τους έξι προύχοντες της Κρώμνης τους δέχθηκε ο Σουλεϊμάν αγάς στο γραφείο του. Ο Αζίζ αγάς, που από νωρίς είχε πάει στη συνάντηση, έφερνε τις ειδήσεις ερχόμενος από την Τραπεζούντα. Οι δυο συνομήλικοι φίλοι είχαν φτάσει αισίως τα πενήντα έξι χρόνια, και καλά κρατούσαν ακόμα στη φτιαξιά τους, όπως κρατούσε και ο δεσμός της φιλίας τους. Ασχέτως κάποιων παλαιότερων αδυναμιών του Αζίζ αγά. Στα χρόνια που πέρασαν, δημιούργησε νέα οικογένεια με μια κρυφοχριστιανή της Κρώμνης, κάνοντας μαζί της και δυο παιδιά – τον δεκάχρονο τώρα Ισμαήλ και την εφτάχρονη Αϊσέ. Ο Αζίζ αγάς είχε αναλάβει τον τομέα του εμπορίου στις επιχειρήσεις του Σουλεϊμάν αγά.

Μόλις ολοκληρώθηκε η συνάθροιση, ο Σουλεϊμάν αγάς πήρε το λόγο για να τους αναγγείλει τα νέα.

«Κύριοι, από σήμερα ξεκινάει μια διαφορετική μέρα για μας. Ο Αζίζ αγάς μάς έφερε σήμερα από την Τραπεζούντα τα καλύτερα μαντάτα για την τύχη της ζωής μας: υπογράφηκε το

σουλτανικό διάταγμα “Χάτι Χουμαγιούν”», τους είπε με σοβαρότητα.

Αμέσως ακούστηκαν από τους παρευρισκόμενους εκρήξεις ανακούφισης με διάφορες ευχές και σταυροκοπήματα. Και πώς να μην έχουν τέτοια συμπεριφορά αφού ήταν διακαής ο πόθος τους να βγουν από την αφάνεια; Ο Αζίζ αγάς τούς πληροφόρησε όσα είχε μάθει.

«Το διάταγμα περιλαμβάνει άρθρα που αναγνωρίζουν επισήμως τα δικαιώματα όλων των εθνотήτων. Αυτό σημαίνει πως μουσουλμάνοι και χριστιανοί θα έχουν ίση μεταχείριση».

«Να το δω και να μην το πιστέψω», είπε ο Κελάσογλου, δείχνοντας τη δυσπιστία του επί του προκειμένου.

«Είναι γεγονός πως αντηχεί περίεργα», πήρε το λόγο ο πρωτογέροντας Αφάτογλου. «Εμένα δε μου κάνει εντύπωση η ριζοσπαστική αλλαγή των Οθωμανών. Στην κατάσταση που είναι, επιβάλλεται να χρησιμοποιήσουν όλα τα μέσα για να ορθοποδήσουν».

«Σημασία έχει πως ανοίγεται μια άλλη εποχή», συμπλήρωσε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Όπως και να εφαρμοστούν αυτά τα μέτρα, σε γενικές γραμμές θα είναι ωφέλιμα για όλους μας. Είναι βέβαιο πως θα δούμε ευνοημένο το ελληνικό στοιχείο».

«Με μας τι γίνεται;» ρώτησε ο Τοσούνογλου, ο προεστός από τη συνοικία των Γεράντων. «Θα έχουμε το δικαίωμα να φανερωθούμε ή όχι;»

«Ουσιαστικά μας δίνεται το δικαίωμα αυτό», απάντησε ο Αζίζ αγάς.

«Εμένα αυτή η ευκολία δε μ’ αρέσει καθόλου», συνέχισε ο Τοσούνογλου. «Και δεν μπορώ να εμπιστευτώ τους Τούρκους ότι θα είναι σε θέση να εφαρμόσουν κάτι τέτοιο».

«Συμφωνώ κι εγώ», πήρε την ίδια θέση και ο Καζήμογλου από τη συνοικία των Σαράντων.

«Θα συμφωνήσω με όλες τις πλευρές», επενέβη ο Σουλεϊμάν αγάς. «Βρεθήκαμε εδώ για να δούμε πώς θα αντιδράσουμε μετά την εφαρμογή των μέτρων αυτών».

«Γνωρίζουμε τότε θ' αρχίσει να εφαρμόζεται το “Χάτι Χου-μαγιούν”;» ρώτησε ο Αφάτογλου.

«Πολύ σύντομα», απάντησε ο Αζίζ αγάς. «Και μάλλον θα κληθούμε να δηλώσουμε αυτό που είμαστε, χωρίς να έχουμε συνέπειες. Σε μια τέτοια προοπτική, μένει σε μας να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε».

Στο ερώτημα που άφησε ο Αζίζ αγάς προσπάθησαν όλοι να εκφράσουν άποψη και προκλήθηκε πολυφωνία και διχογνωμία. Ο Σουλεϊμάν αγάς, σηκώνοντας το χέρι του ψηλά, τους ανάγκασε να σταματήσουν.

«Μ' αυτό τον τρόπο δε θα λύσουμε τις διαφορές μας. Έχουμε μπροστά μας κάτι που περιμέναμε να έρθει από πάντα, και τώρα το αμφισβητούμε, και πολύ καλά κάνουμε, γιατί τραβήξαμε πολλά. Ας μη βιαστούμε να βγάλουμε συμπεράσματα που μπορεί να μας κοστίσουν ακριβά. Για να έχουμε έγκυρη πληροφόρηση του τι ακριβώς συμβαίνει, θα πάω στην Κωνσταντινούπολη και εκεί θα μάθω από πρώτο χέρι. Οπότε, με την επιστροφή μου, θα τα βάλουμε κάτω και θα δούμε πώς θα ενεργήσουμε».

Συμφώνησαν όλοι μ' αυτή τη λύση και λύθηκε η συνεδρία.

Ο Σουλεϊμάν αγάς περίμενε λίγες μέρες για να περάσει το Πάσχα, και μετά ετοιμάστηκε για το ταξίδι του. Ο πιστός τους Ισμαήλ και μια ομάδα έξι αντρών θα τον συνόδευαν μέχρι την Τραπεζούντα να πάρει το καράβι για την Πόλη.

Οι προετοιμασίες είχαν ολοκληρωθεί και από τα χαράματα ιππαστί πήραν το δρόμο της Τραπεζούντας, μέσω της Ζύγανας. Ο καιρός ήταν ευχάριστος και όσο πλησίαζαν στα μέρη της Ματσούκας τόσο και άλλαζε το τοπίο, με απροσπέλαστα δάση και πυκνή βλάστηση. Χωριά χωμένα στις πλαγιές και διάσπαρτα σπίτια μέσα στις λεπτοκαρυές*. Κάθε τόσο στη

(*) Λεπτοκαρυές: Φουντουκιές.

διαδρομή συναντούσαν πυκνή ομίχλη, την ονομαζόμενη δύσα, και κάθε τόσο την προσπερνούσαν και έβγαιναν στον ήλιο. Οι ομίχλες αυτές φώλιαζαν σχεδόν μόνιμα σ' όλη την περιοχή, ακόμα και τα καλοκαίρια, λες και οι κάτοικοι ζούσαν μέσα στα σύννεφα.

Το μεσημέρι είχαν φτάσει στο σταυροδρόμι για το μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά, και ξεπέζεψαν σ' ένα χάνι για να ξαποστάσουν. Κομβικό σημείο, με μεγάλη κίνηση. Στο χάνι ένα καραβάνι είχε έρθει εκείνη την ώρα και οι επικεφαλής το τακτοποιούσαν στο μεγάλο αυλόγυρο. Παρέδωσαν τα άλογά τους στους σταβλίτες και πήγαν στην κρήνη να πλυθούν. Από τα παράθυρα της κουζίνας ερχόταν μυρωδιά μαγειρεμένου φαγητού. Τους άνοιξε περισσότερο την όρεξη. Κάθισαν σ' ένα μακρόστενο τραπέζι και τους έφεραν να φάνε και να πιουν κόκκινο κρασί.

Όση ώρα έτρωγε ο Σουλεϊμάν αγάς, αντιλήφθηκε κάποιον στο βάθος, γύρω στα τριάντα με τριάντα πέντε, να τον κοιτά επίμονα και βλοσυρά, με τα μάτια του να πετάνε σπίθες. Καθόταν μαζί με άλλα τέσσερα άτομα. Προτού ακόμα τελειώσουν με το φαγητό τους, η συντροφιά αυτή σηκώθηκε από το τραπέζι και ερχόταν προς το μέρος τους. Όλοι ήταν οπλισμένοι μέχρι τα μπούνια, με πιστόλες και μαχαίρια στα ζωνάρια τους. Οι φυσιογνωμίες τους δεν του άρεσαν καθόλου και σιγανά είπε στον Ισμαήλ, που καθόταν δίπλα του, να έχει το νου του.

Στάθηκαν απέναντί τους· ο βλοσυρός άντρας βγήκε μπροστά και τον κοίταξε εχθρικά.

«Εσύ είσαι ο Σουλεϊμάν αγάς;» τον ρώτησε κατηγορηματικά.

«Ναι, εγώ είμαι», απάντησε κοφτά. «Ποιος είσαι εσύ που με ρωτάς;»

«Δε με ξέρεις, ορέ; Είμαι ο Εγιούπ μπέης, ο γιος του ντερεμπέη Εγιπάντ».

«Και τι θέλεις εδώ εσύ; Δε σας είπαν να φύγετε;»

«Και επειδή το είπανε, τι μ' αυτό; Δεν μπορώ να έρχομαι;»

«Άνθρωποι σαν εσένα δεν έχουν θέση στα μέρη μας», είπε

απειλητικά ο Σουλεϊμάν αγάς για να του κάνει γνωστό ποιος από τους δυο τους είναι πιο ισχυρός.

«Σήμερα, Σουλεϊμάν αγά, δε θέλω μεελάδες, αλλά οι δυο μας δεν τελέψαμε ακόμα».

«Σήκω και φύγε από μπροστά μου γιατί δε το 'χω σε τίποτα να σου πάρω το κεφάλι».

«Συνήθως γίνεται τ' αντίθετο, Σουλεϊμάν αγά», είπε λακωνικά, ερεθίζοντας πιο πολύ τα πνεύματα.

Και βέβαια εννοούσε το θάνατο του πατέρα του Σουλεϊμάν αγά.

«Φύγε, διάολε, από δω», είπε ο Ισμαήλ με άγρια φωνή και σηκώθηκε επάνω πιάνοντας με τα χέρια του τις χειρολαβές των όπλων του.

Ο Εγιούπ μπέης στράφηκε προς τον Ισμαήλ και τον κοίταξε με τέτοιο βλέμμα, που, αν ήταν δυνατό, θα του έριχνε φωτιά να τον κάψει. Όμως δεν είπε τίποτα, ξανακοίταξε τον Σουλεϊμάν αγά, έκανε μεταβολή κι έφυγε.

«Το κάθαρμα τολμάει να μου μιλήσει!» είπε με οργή ο Σουλεϊμάν αγάς στον Ισμαήλ.

«Αφέντη, μην ταραζέσαι. Δώσε συ διαταγή και τον ξεπαστρεύουμε από προσώπου γης».

«Όχι τώρα, Ισμαήλ. Άσε να πάω στην Κωνσταντινούπολη και μετά θα ασχοληθούμε με δαύτους».

Τελειώνοντας το γεύμα, πήραν και πάλι τον αμαξιτό δρόμο για την Τραπεζούντα, ο οποίος ακολουθούσε μόνιμα την αριστερή όχθη του Πυξίτη ποταμού. Η φιδοειδής διαδρομή μέσα από τα στενά περάσματα και τις μικρές, στενές κοιλάδες αποτελούνταν από θαυμάσια τοπία με πυκνά δάση να καταλήγουν ως το κράσπεδο του «δρόμου του μεταξιού». Όλη η περιοχή κατάφυτη, με όλες τις δυνατές παραλλαγές του πράσινου. Και παραπόταμοι από τις κορυφές των βουνών να τρέχουν ορμητικοί να συναντήσουν τον Πυξίτη ποταμό, που ροχθεί παταγωδώς.

Η κίνηση πυκνή στον εμπορικό δρόμο μεταξύ Δύσης κι

Ανατολής, με πολλά πανδοχεία για να σταθμεύουν οι ταξιδιώτες και οι οδηγοί των ζώων.

Στη μέση της διαδρομής συνάντησαν ένα καραβάνι που ερχόταν από την Τραπεζούντα. Οι επικεφαλής ήταν γνώριμοι του Σουλεϊμάν αγά και σταμάτησαν για λίγο να μιλήσουν. Πήγαιναν στη Βαγδάτη εμπορεύματα από την Ευρώπη. Η διαδρομή των χιλίων χιλιομέτρων μέχρι τη Βαγδάτη διανυόταν, με καλές συνθήκες, περίπου σε διακόσιες ώρες· υπολόγιζαν σε είκοσι με είκοσι μία μέρες να φτάσουν. Τους ευχήθηκαν καλό δρόμο και συνέχισαν για την Τραπεζούντα.

Όταν έπεσε ο ήλιος, έφτασαν στην πόλη. Τράβηξαν κατά το λιμάνι και σ' ένα πανδοχείο εκεί κοντά κατάκοποι κοιμήθηκαν αμέσως.

Το πρωί ο Σουλεϊμάν αγάς επιβιβάστηκε σ' ένα σπετσιώτικο ιστιοφόρο με προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Ο πλους κράτησε τρεις μέρες στον Εύξεινο Πόντο, δίπλα από τα βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας.

Η Κωνσταντινούπολη αυτή την εποχή, στα τέλη του Απριλίου, ήταν χάρμα οφθαλμών. Η γλυκύτητα του καιρού ανάβλυζε θεσπέσια κάλλη. Θαρρείς και η γης ήτανε ολάκερη μυρωμένη. Με μεγάλη ευδιαθεσία, συνάντησε το συντοπίτη του, τον Ιμπραήμ εφέντη, στο παλάτι.

Ο Ιμπραήμ εφέντης ήταν γόνος μεγάλης οικογένειας της Κρώμνης. Το κονάκι τους ήταν λίγο πιο πέρα από του Σουλεϊμάν αγά. Ευφύεστατος, μετά το ιεροσπουδαστήριο της Αργυρούπολης πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου προσλήφθηκε στην Υψηλή Πύλη. Έκανε σπουδαία εμφάνιση εκεί και κατέλαβε επίζηλα αξιώματα. Μια αποστολή στην Αθήνα στάθηκε η αφορμή να γνωριστεί με τον πρέσβη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τον Κωνσταντίνο Μουσούρη. Τότε το άστρο του έλαμψε. Ο πρέσβης τόσο εξετίμησε τις ικανότητές του και την αναπτυγμένη διανοητική του, που με προσωπικό ενδιαφέρον

έπεισε τους ανθρώπους του παλατιού, ως γαλλομαθής που ήτανε ο Ιμπραήμ, να σταλεί σε νέα εμπιστευτική αποστολή στο Παρίσι, με παράλληλο σκοπό να ολοκληρώσει έναν κύκλο σπουδών. Οι σπουδές του κράτησαν τέσσερα χρόνια και, επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη, διορίστηκε γενικός γραμματέας του υπουργού Οικονομικών. Δυο χρόνια μετά, και διακριθείς από το σουλτάνο, ορίστηκε διδάσκαλος των πριγκίπων Μουράτ, Χαμίτ και Αζίζ.

Τότε η επιρροή του στο σουλτάνο έγινε καθοριστική. Η καθημερινή επαφή τους λειτουργούσε συμβουλευτικά για το μονάρχη και ταυτόχρονα ο Ιμπραήμ γνώριζε τι γινόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διά στόματος του αρχηγού της.

Είχαν φιλικούς δεσμούς από νεαρή ηλικία, αν και ο Ιμπραήμ ήταν μικρότερος κατά δέκα χρόνια από τον Σουλεϊμάν αγά. Τον συνάντησε στην Πύλη της Ευτυχίας, η οποία οδηγεί στα ιδιαίτερα διαμερίσματα του παλατιού. Την Πύλη αυτή τη διαβαίνουν μόνο οι άνθρωποι του παλατιού, πρέσβεις άλλων κρατών και εκλεκτοί προσκεκλημένοι. Εμφανίστηκε χαμογελαστός, με πλούσια φορεσιά και με αέρα θαρρετό. Τα μάτια του ήταν γιομάτα ζωντάνια και το βλέμμα του σε αιχμαλώτιζε. Είχε λεπτά χαρακτηριστικά, αρχοντικά, που απόπνεαν ευγένεια, και συνέθεταν όλα μαζί μια φυσιογνωμία που σε κέρδιζε από την πρώτη στιγμή μόλις τον έβλεπες.

Κάπως έτσι τον αντίκρισε ο Σουλεϊμάν αγάς, και περιχαρείς οι δυο τους πήγαν να καθίσουν σε ένα πεζούλι στο κιόσκι κοντά στο Διβάνι, όπου μπορούσαν να μιλήσουν χωρίς τον κίνδυνο να τους ακούσει κάποιος. Στην αυλή υπήρχαν διάσπαρτοι φρουροί, αρκετοί αξιωματούχοι οι οποίοι περιδιάβαιναν τους μαρμαρόστρωτους διαδρόμους, και ορισμένοι μποσταντζήδες* που περιποιούνταν τους πολύχρωμους κήπους.

«Είμαι πολύ περήφανος που ένας Κρωμναίος έφτασε τόσο ψηλά», του είπε ο Σουλεϊμάν αγάς.

(*) Μποσταντζήδες: Κηπουροί.

«Σ' ευχαριστώ πολύ, Σουλεϊμάν. Πες μου, τι νέα από την Κρώμνη;»

«Είμαστε όλοι αναστατωμένοι από τα σουλτανικά διατάγματα, Ιμπραήμ. Δεν ξέρουμε τι να πιστέψουμε. Ήρθα εδώ για να μάθω από σένα τις διαθέσεις των Τούρκων».

Περιέγραψε με λίγα λόγια πώς είναι η κατάσταση στην Κρώμνη και πώς διοικείται η περιοχή από τους τοπικούς πασάδες.

«Όπως ξέρεις πολύ καλά, εκεί δε φτάνουν εύκολα τα διατάγματα και ο καθένας τα ερμηνεύει όπως θέλει», είπε στο τέλος.

Όση ώρα μιλούσε ο Σουλεϊμάν αγάς, ο Ιμπραήμ τον άκουγε με προσοχή και, μόλις τελείωσε, του είπε:

«Δίπλα από το παλάτι είναι το καταπράσινο πάρκο της Γκιουλ Χανέ που φτάνει μέχρι τη θάλασσα. Ανάμεσα στους κήπους βρίσκεται το περίπτερο των ρόδων», και έδειξε με το χέρι του την κατεύθυνση που βρισκόταν το περίπτερο. «Εκεί πηγαίνει πολύ συχνά ο σουλτάνος για να απολαύσει το θέαμα της πόλης, αλλά και να χαλαρώσει από τις πάμπολλες καθημερινές σκοτούρες που του επιβάλλει η εξουσία. Από εκεί σκέφτεται τις ενέργειες που θα πράξει για το καλό των υπηκόων του. Εκεί πλάθει όνειρα κι όνειρα για τη δίκαιη κατανομή της εξουσίας του. Από εκεί ξεκίνησε και το όνειρο των μεταρρυθμίσεων, το οποίο εκφράζει τις προσωπικές επιθυμίες του σουλτάνου και συμβαίνει για πρώτη φορά στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τι θέλω να πω με όλα αυτά που σου λέω; Πως ποτέ, από την αποφράδα μέρα μέχρι τώρα, δεν υπήρξαν καλύτερες συνθήκες για όλο τον Ελληνισμό. Με τα μέτρα τα δικά μας, είναι κάτι σαν δώρο απ' το Θεό. Καταλαβαίνεις τι πάει να γίνει; Να έχουν ίσα δικαιώματα ο μουσουλμάνος με το χριστιανό».

«Φοβάμαι όμως μήπως αυτά τα όνειρα από το περίπτερο των ρόδων με τον καιρό ξεφτίσουν».

«Ελπίζουμε πως θα εφαρμοστούν. Αλλά τη βεβαιότητα μέ-

σα σ' αυτή τη ρευστή κατάσταση κανένας δεν πρόκειται να σου τη δώσει. Εγώ μπορώ να σε διαβεβαιώσω πως μπαίνουμε σε μια άλλη εποχή· οι συνθήκες είναι τέτοιες που δεν μπορεί να γίνει αλλιώς. Η δυτική επιρροή έχει ενταχθεί πλήρως στις κυβερνητικές αποφάσεις. Το Ανατολικό ζήτημα είναι σε μεγάλη έξαρση. Εφαρμόζοντας αυτά τα μέτρα, αφαιρούν από τους Ρώσους τη δυνατότητα να αναμειγνύονται στις εσωτερικές υποθέσεις του κράτους όσον αφορά στα θέματα προστασίας των χριστιανών».

«Ο μουσουλμανικός κόσμος τι λέει για όλα αυτά;»

«Όπως καταλαβαίνεις, δε γίνονται δεκτά από μια μεγάλη μερίδα, γι' αυτό και η κεντρική εξουσία θέλει να πάρει τον έλεγχο στα χέρια της. Αυτός είναι και ο κύριος στόχος της, και αποβλέπει σε μεγαλύτερα έσοδα από την είσπραξη φόρων. Θα ανοίξει το εμπόριο και βασιζέται πολύ, όσον αφορά στο συγκεκριμένο τομέα, στο ελληνικό στοιχείο της επικράτειας. Έτσι πιστεύουν και οι Φαναριώτες φίλοι μας – αν τους συναντήσεις, θα σου πουν τα ίδια. Αυτοί έχουν έναν ακόμα μεγαλύτερο λόγο, γιατί θα αναπτυχθούν με μεγαλύτερη ευχέρεια στο εμπόριο· βρίσκονται δίπλα στην εξουσία και δε διατρέχουν τους κινδύνους που αντιμετωπίζετε εσείς στις απομακρυσμένες περιοχές. Σε γενικές γραμμές, Σουλεϊμάν, θα δούμε ευνοημένο το Γένος μας».

«Άρα, σε μας τίθεται τώρα το ερώτημα αν θα φανερωθούμε ή όχι;»

Επικράτησε σιγή καθώς συλλογίζονταν την τύχη των κρυφοχριστιανών. Τους έκαιγε και τους δύο η βαριά κληρονομιά τους, και το ζήτημα πλέον έμπαινε σε προσωπικό επίπεδο.

«Το σκέφτομαι συνέχεια και άκρη δεν τολμώ να βγάλω», αποφάνθηκε μετά από λίγα λεπτά ο Ιμπραήμ. «Και λέω “δεν τολμώ”, γιατί δεν έχω τη δύναμη να βρω λύση. Κι ενώ τα βλέπω καλά, τα μελετάω, τα ξαναμελετάω και τα αφήνω παγωμένα να υπάρχουν».

«Χρειάζεται θάρρος για να πάρεις μια τέτοια απόφαση. Παίζεις με το κεφάλι σου».

«Πάντως να ξέρεις πως οι Οθωμανοί ξαναγυρίζουν στο καθεστώς που παραχώρησε ο Μωάμεθ ο Πορθητής στην Ορθόδοξη εκκλησία, ο οποίος τη σεβάστηκε και της χορήγησε προνομιακό καθεστώς και ελευθερία συνείδησης».

«Είναι ένα μεγάλο ερώτημα αυτό με τον Μωάμεθ και τη χριστιανική συνείδησή του, αναπάντητο μέχρι σήμερα».

«Η απάντηση βρίσκεται στον τρόπο ταφής του, Σουλεϊμάν. Θάφτηκε στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, δίπλα στους αυτοκράτορες του Βυζαντίου, ντυμένος στην πορφύρα, με τη βυζαντινή αυτοκρατορική στολή. Αυτό δείχνει πολλά. Η χριστιανή μητέρα του του εμφύσησε και χριστιανική σκέψη. Ο ίδιος θεωρούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνέχεια της Βυζαντινής. Βέβαια αργότερα άλλαξαν τα πράγματα, αλλά τώρα φαίνεται πως γυρίζουν σ' εκείνες τις αρχές. Όσο για μας, έχουμε αρκετό χρόνο προθεσμία. Θέλει πολλή μελέτη το ζήτημα. Είναι πολύ σημαντικό πάντως που ισχύουν νέοι κανονισμοί, και όχι ο απόλυτος ο ιερός νόμος του *Κορανίου*. Να σου δίνεται η δυνατότητα να φανερώσεις την αλήθεια, χωρίς να χάσεις από το νόμο τη ζωή σου».

«Είναι όντως δελεαστικό. Και συμφωνώ μαζί σου πως θα διαμαρτυρηθούν κάποιοι μουσουλμάνοι όταν θα δουν να παίρνουν προνόμια οι Ρωμιοί».

«Όλα είναι μέσα στο παιχνίδι και εξαρτάται από το σθένος του καθενός πώς θα τα αντιμετωπίσει. Να σε αφήσω όμως, Σουλεϊμάν, γιατί έχω αργήσει».

Χαιρετίστηκαν και με γοργό βήμα κατευθύνθηκε στην Πύλη της Ευτυχίας, για να χαθεί και πάλι στην ιδιαίτερη κατοικία του σουλτάνου.

Την επομένη και ενώ η μέρα παραδινόταν στην αγκαλιά της νύχτας, μια ανοιχτή άμαξα, που την έσερναν δυο λευκά άλογα, κατηφόριζε από το κέντρο της πόλης, πέρασε το υδραγωγείο του Ουάλη και, συναντώντας το δρόμο δίπλα από τον Κε-

ράτιο, κατευθύνθηκε βόρεια προς το Φανάρι. Τα φώτα της πόλης σιγά σιγά άναβαν. Στο μισοσκότεινο ουρανό διαφαίνονταν αμυδρά το κιτρινοκόκκινο χρώμα του ήλιου που ακόμα βασίλευε. Ήταν η πιο ειδυλλιακή στιγμή για την Κωνσταντινούπολη, εκεί, ανάμεσα στο φως της μέρας και της νύχτας. Η ψυχή του Σουλεϊμάν αγά, που καθόταν μόνος πίσω στην άμαξα, γέμισε από ηδυπάθεια γι' αυτή τη μαγεμένη πόλη.

Η άμαξα είχε περάσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο και, μετά από δυο σταυροδρόμια, ο αραμπατζής οδήγησε τα άλογα να στρίψουν αριστερά στη συνοικία του Φαναρίου. Έτρεχαν στα πετρόστρωτα δαιδαλώδη σοκάκια, ανάμεσα στα ψηλά αρχοντικά, όμως η φόρα των αλόγων κόπηκε μόλις έπιασαν τις ανηφοριές. Σε μια στροφή του δρόμου εμφανίστηκε ο μικρός βυζαντινός ναός του Μουχλίου. Έφερε στη σκέψη του την ιστορία της ίδρυσής του, προσπάθησε να φανταστεί τη Μαρία Παλαιολογίνα, μοναχή, σ' αυτή τη μικρή εκκλησία.

Η νόθα Βυζαντινή πριγκίπισσα είχε παντρευτεί το Μογγόλο Χαν Χολαγκού και πήγε να ζήσει μαζί του στην Περσία. Μετά δεκαπέντε χρόνια, όταν δολοφόνησαν το σύζυγό της, επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έχτισε το ναό και έζησε ως μοναχή εδώ, μέχρι το θάνατό της.

Με τις σκέψεις αυτές, η άμαξα πέρασε μπροστά από την Παναγία του Μουχλίου και, μετά από δυο τριώροφα αρχοντικά, η άμαξα σταμάτησε.

Το αρχοντικό του Ανάργυρου Χαριτωνίδη ήταν φωτισμένο, όπως και των Μουρούζιδων ακριβώς δίπλα. Κατέβηκε από την άμαξα και γύρισε να κοιτάξει προς τον Κεράτιο, που ασημογυάλιζε στο τελευταίο φως της μέρας. Είπε στον αραμπατζή να φύγει και, όταν η άμαξα απομακρύνθηκε, κατευθύνθηκε στην είσοδο του αρχοντικού. Πριν ακόμα φτάσει στα σκαλοπάτια της εισόδου, η περίτεχνα σκαλιστή πόρτα άνοιξε και στο κατώφλι της εμφανίστηκε μια γυναίκα από την υπηρεσία του σπιτιού.

Ο Ανάργυρος Χαριτωνίδης άκουσε από τον πρώτο όροφο την άμαξα που σταμάτησε μπροστά στο σπίτι του, πλησίασε

στο παράθυρο και είδε τον Σουλεϊμάν αγά. Τον περίμενε. Έδωσε εντολή να του ανοίξουν την πόρτα και να τον φέρουν επάνω. Υψηλόβαθμο στέλεχος της Πύλης, καταγόταν από μεγάλη αστική φαναριώτικη οικογένεια, ήταν πνευματώδης, και πρόσφερε με ζήλο εδώ και χρόνια τα μέγιστα για το ελληνικό στοιχείο. Η ευγένεια ήταν από τα κύρια χαρακτηριστικά του και αντανακλούσε και στην εμφάνισή του· εξηντάρης, με μέτριο ανάστημα και πρόσωπο να θυμίζει κάτι από τους σοφούς της Ιωνίας. Φορούσε ένα σκούρο ευρωπαϊκό κοστούμι, άσπρο πουκάμισο και λαιμοδέτη. Όλη του η παρουσία προκαλούσε σεβασμό. Υποδέχτηκε τον Σουλεϊμάν αγά εγκάρδια στο διάδρομο και κατευθύνθηκαν προς το γραφείο. Εκεί βρισκόταν ο οπλαρχηγός Κωσταρός Βολουδάκης, ένας φλογερός πατριώτης από την Κρήτη. Αρκετά μικρότερος του Σουλεϊμάν αγά, αλλά με πολλά κοινά.

«Τι ευτυχής συγκυρία να δέχομαι ταυτόχρονα δυο τρανούς πατριώτες από τα δυο άκρα του Ελληνισμού», μίλησε με περισσή τιμή ο Ανάργυρος Χαριτωνίδης. «Έχετε πολλές ομοιώτητες μεταξύ σας, όπως και τρόπο ζωής».

«Έχουμε την ίδια μοίρα με τους Κρήτες», συμφώνησε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Υπάρχουν κι εκεί πολλοί κρυφοχριστιανοί. Πολύ χαίρομαι που σε ξαναβλέπω, Κωσταρό».

«Κι εγώ, Γεώργιε. Αν και περίμενα να έρθεις στην Κρήτη».

«Το ήθελα πραγματικά, αλλά δε μ' άφηναν τ' απανωτά συμβάντα».

«Εκ μέρους όλων των Κρητών φέρω την ευγνωμοσύνη για την υποστήριξη και τη συμπαράσταση που μας παρέχετε».

«Τα πάντα για έναν κοινό σκοπό, Κωσταρό».

«Εμείς ετοιμαζόμαστε, Γεώργιε. Πλέον δεν μπορούμε ν' αντέξουμε τα δεινά που περνάμε. Μαζεύουμε πολεμοφόδια και οργανώνουμε τον ξεσηκωμό».

«Πολύ χαίρομαι που τ' ακούω. Πώς από δω;»

«Όπως όλα ξεκίνησαν από το Φανάρι, έτσι και τώρα ήρθα εδώ ν' αρχίσω ετοιμασίες. Να ελπίζουμε και στη δική σας βοήθεια;»

«Φυσικά. Το ρωτάς;»

«Ήδη αρκετοί Φαναριώτες προσφέρθηκαν να μας ενισχύσουν με διάφορους τρόπους».

«Δεν έχουμε όμως τη συμπαράσταση της ελληνικής κυβέρνησης», επενέβη ο Ανάργυρος Χαριτωνίδης.

«Ο λόγος;»

«Γιατί θεωρούν πως είναι ανέτοιμοι οι Κρήτες να προχωρήσουν σε ένα τέτοιο εγχείρημα».

«Και μας παροτρύνουν να κάτσουμε στ' αυγά μας», συμπλήρωσε ο Κωσταρός.

«Η δική σου άποψη ποια είναι, Κωσταρό;» ρώτησε ο Σουλείμάν αγάς.

«Σίγουρα δεν είμαστε έτοιμοι. Μόνοι μας είναι σχεδόν ακατόρθωτο να πετύχουμε. Γι' αυτό ζητάμε ενισχύσεις απέξω, προσπαθούμε να οργανωθούμε όσο το δυνατό καλύτερα. Η κατάσταση έφτασε στο απροχώρητο και δεν αντέχεται».

«Περιμένετε τουλάχιστον να υλοποιηθούν οι μεταρρυθμίσεις».

«Η προετοιμασία θα απαιτήσει πολύ καιρό. Εγώ πιστεύω πως με το “Χάτι Χουμαγιούν” όχι μόνο δε θα φτιάξουν τα πράγματα στο νησί, αλλά θα χειροτερέψουν κιόλας».

«Κι εμείς αυτό φοβόμαστε», συμπλήρωσε ο Σουλείμάν αγάς.

«Ακούστε με λίγο», τους διέκοψε ο Ανάργυρος Χαριτωνίδης, σηκώνοντας ταυτόχρονα το χέρι του. «Όπως και να 'χει το πράγμα, οι μεταρρυθμίσεις θα προχωρήσουν και θα αναπτερώσουν το ηθικό των χριστιανών, αυτό είναι βέβαιο. Δεν περιμένουμε να υλοποιηθούν σε όλη την έκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά ως ένα μεγάλο βαθμό θα εφαρμοστούν, και έχουμε με το μέρος μας την υποστήριξη της κεντρικής εξουσίας. Διατηρώ την πεποίθηση πως τα μέτρα αυτά θα βοηθήσουν στην τόνωση του Ελληνισμού. Καλά κάνετε και είστε επιφυλακτικοί, γιατί στα μέρη σας πέφτουν τα περισσότερα δεινά. Ούτως ή άλλως, το “Χάτι Χουμαγιούν” δεν αλλάζει τους αρχικούς σχεδιασμούς μας. Εμείς εδώ στο Φανάρι εί-

μαστε υποχρεωμένοι να εξετάζουμε τη θετική πλευρά όλων των εξελίξεων. Με το Τανζιμάτ μάς δίνεται η δυνατότητα να προάγουμε την ελληνική παιδεία, τη διατήρηση της γλώσσας και το δυνάμωμα του Γένους».

«Πώς είστε σίγουρος ότι μπορεί να συμβεί κάτι τέτοιο;» ρώτησε ο Κωσταρός.

«Είμαι μέσα στα πράγματα, αγαπητέ μου, και ξέρω πώς φτάσαμε μέχρι εδώ και τι μπορούμε να δώσουμε αργότερα. Γι' αυτό σας διαβεβαιώ πως από δω και πέρα τα παιδιά μας, τουλάχιστον εδώ στη Μικρά Ασία, θα κληρονομήσουν ένα όραμα για το τι σημαίνει Ελληνισμός. Θα διαμορφωθεί μια νέα αστική τάξη που θα έχει χριστιανικό χαρακτήρα καθώς και νέες προοπτικές μέσα από αυτή την ισότητα με τους Οθωμανούς».

«Δέχομαι με σεβασμό όσα μας λέτε, κύριε Χαριτωνίδη», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς. «Αλλά διακρίνω πως μόνο οι μεγάλες ελληνικές κοινότητες θα έχουν αυτά τα οφέλη. Με την περιφέρεια όμως τι γίνεται;»

«Δε δύναμαι όλα να τα προεξοφλώ και καταλαβαίνω πού το πας, Γεώργιε. Στην παρούσα φάση όμως το “Χάτι Χουμαγιούν” δε μας εμποδίζει σε τίποτα να στηρίξουμε την απελευθέρωση άλλων τμημάτων που θα ενταχθούν στον εθνικό κορμό, όπως η Κρήτη, κι αυτό θα κάνουμε. Έχουμε μεγάλο δρόμο μπροστά μας και, δυστυχώς, το ελληνικό κράτος συνεχώς κλυδωνίζεται από εσωτερικές διαμάχες, που δυσκολεύουν τις συνθήκες ενοποίησης. Καλώς ή κακώς, η επανάσταση ξεκίνησε από την Πελοπόννησο και όχι από τον Πόντο, όπως θα ήταν λογικό. Ένας ελεύθερος Πόντος κοντά στην πρωτεύουσα θα λειτουργούσε ως εστία αποσταθεροποίησης, θα μπορούσε να πληγεί καίρια η αυτοκρατορία και να περιέλθει σε μας όταν θα άρχιζε να κλυδωνίζεται ανεπανόρθωτα».

«Ωστόσο τίθεται και ένα ακόμη ερώτημα», είπε ο Σουλεϊμάν αγάς με σκέψη. «Τι θα κάνουν οι κρυφοχριστιανοί με το “Χάτι Χουμαγιούν”;»

«Τους δίνεται το δικαίωμα να φανερωθούν», απάντησε μονολογικά.

«Ο κόσμος αναρωτιέται αν αργότερα αυτό θα βγει εις βάρος τους».

«Δεν το νομίζω, Γεώργιε, αλλά και δεν μπορώ να είμαι βέβαιος· όσοι διστάζουν ας μη φανερωθούν. Από σας εξαρτάται. Αυτή είναι η δική μου άποψη».

«Οι συνθήκες δεν είναι ίδιες, όπως εδώ στην Πόλη. Αλίμονο στον εκάστοτε πασά και καίμακάμη που ενεργεί σύμφωνα με τα δικά του δεδομένα».

«Συμφωνώ μ' αυτό που λες, έτσι είναι. Ζυγίστε όλες τις παραμέτρους, κρατήστε ό,τι σας συμφέρει και ανάλογα πράττετε. Ο καθένας είναι υπαίτιος των πράξεων και των αποφάσεών του».

Η συζήτηση κύλησε μέχρι αργά τη νύχτα παράλληλα με πλούσιο δείπνο στην τραπεζαρία. Ο Σουλεϊμάν αγάς, φεύγοντας από εκεί, είχε ήδη αποκομίσει όλες τις πληροφορίες για όσα τον απασχολούσαν. Παρέμεινε άλλη μια βδομάδα στην Κωνσταντινούπολη για να δει τις δουλειές του και για άλλες επαφές. Με τον Κωσταρό ξαναβρέθηκαν κι άλλες φορές στο κέντρο της πόλης, να ξεδιπλώνουν τα όνειρά τους για ξεσηκωμό και ελευθερία.

Στην Κρώμνη εναγωνίως περίμεναν τον Σουλεϊμάν αγά να τους φέρει πληροφορίες για ό,τι πραγματικά συμβαίνει με το «Χάτι Χουμαγιούν». Μόλις έφτασε, συγκάλεσε τη συνεδρία των δημογερόντων και των προεστών.

Κατά τις εννέα η ώρα είχαν συγκεντρωθεί οι εφτά αντιπρόσωποι της Κρώμνης. Παρακάθισαν στο ντιβάν χανέ, σε κυκλικό σχήμα. Ο Σουλεϊμάν αγάς αναφέρθηκε λεπτομερώς στις επαφές που είχε στην Κωνσταντινούπολη και στο τέλος εξέφρασε την προσωπική του άποψη:

«Πιστεύω πως οι Οθωμανοί δε θα μας γελάσουν. Είναι βέ-

βαια για μας παρακινδυνευμένο, αλλά μας δίνεται η αφορμή να αποτινάξουμε ένα μεγάλο μαρτύριο και να εκπληρώσουμε τον πόθο που έχουμε μια ζωή να πιστέψουμε ελεύθερα».

Η ολομέλεια άκουγε με μεγάλη προσοχή την ανάπτυξη των θέσεων του Σουλεϊμάν αγά. Τα βλέμματα των περισσοτέρων στράφηκαν στον Αφάτογλου, τον πρωτογέροντα της Κρώμνης, που η γνώμη του ήταν πάντα σεβαστή. Εκείνος διαισθάνθηκε πως ο λόγος έπεφτε επάνω του, ανακάθισε για να ταιριαστεί καλύτερα στο ντιβάνι, όπως καθόταν οκλαδόν, και είπε:

«Πήραμε μια κληρονομιά αιώνων επάνω μας. Ζήσαμε μέσα στο φόβο. Μέχρι σήμερα ήταν αδιανόητο να φανταστούμε πως μια μέρα θα μας έδιναν το δικαίωμα να φανερωθούμε χωρίς να πάθουμε τίποτα. Πίστευα πως μόνο με την ανεξαρτησία μας θα μπορούσε να συμβεί κάτι τέτοιο ή εάν έρχονταν οι Ρώσοι. Όλες τις μέρες που έλειπε ο Σουλεϊμάν αγάς, το σκεφτόμουν και φάνταζε σαν όνειρο, περίμενα να επιστρέψει, για να μου εξηγήσει αν είναι όντως όνειρο ή αν περνάει στην πραγματικότητα».

«Όλα τα σημαντικά πράγματα στη ζωή μας ξεκινάνε από ένα όνειρο», συμπλήρωσε ο Σουλεϊμάν αγάς.

«Δεκτόν», συμφώνησε. «Από όσα μας είπες, βγαίνει το συμπέρασμα πως υπάρχει σοβαρή πρόθεση από την πλευρά της Υψηλής Πύλης. Γεννάται ταυτόχρονα και ένα άλλο ερώτημα: Αν αργότερα έρθουν κάποιοι άλλοι στην εξουσία και είναι αντίθετοι μ' όλα αυτά, τότε τι θα γίνει;»

«Όπως και να έχουν τα πράγματα», πήρε το λόγο μετά ο Κελάσογλου, ο προεστός από τη συνοικία των Σαράντων, «πρέπει να το σκεφτούμε πολύ σοβαρά».

«Εν πάση περιπτώσει, είναι ένα δεδομένο που ποτέ μέχρι σήμερα δεν εμφανίστηκε και καλά θα κάνουμε να στραφούμε σ' αυτή τη λύση», είπε ο Τοσούνογλου, ο προεστός από τη συνοικία των Γεράντων.

«Για όλες τις αμφισβητήσεις», επενέβη ο Σουλεϊμάν αγάς, «θα ήθελα να επισημάνω πως πίσω από το Τανζιμάτ υπάρ-

χουν οι μεγάλες δυνάμεις και οι Τούρκοι δεν είναι σε θέση να εκτεθούν μπροστά τους».

«Για του λόγου το αληθές», είπε ο Αφάτογλου, «συμπεραίνω πως θα δημιουργήσει και δυο ρεύματα στις τάξεις των Οθωμανών, εκείνους που θα το δεχθούν και εκείνους που θα είναι πολέμιοι μιας τέτοιας κίνησης».

«Καλά, φαντάζεστε τι έχει να γίνει αν ξαφνικά μια μέρα φανερωθούμε μπροστά στους Τούρκους και πούμε πως είμαστε χριστιανοί; Τι θα κάνουν; Δε θέλω ούτε να το σκέφτομαι. Αρκετά έχουν δει τα μάτια μας», εκφράστηκε κατηγορηματικά ο Κελάσογλου.

Επακολούθησαν μουρμουρητά απ' όλους τους προεστούς, ο καθένας προσπαθούσε να μεταφέρει τη γνώμη του για το θέμα. Αυτόματα δημιουργήθηκαν διάφορα πηγαδάκια μεταξύ τους και εκτεταμένη πολυφωνία. Οι γνώμες διχάζονταν. Ο καθένας μετά εξέφραζε τις απόψεις του ξεχωριστά στην ολομέλεια.

«Νομίζω πως εξαντλήσαμε το θέμα για το τι πραγματικά συμβαίνει», πήρε το λόγο ο Σουλεϊμάν αγάς. «Από δω και πέρα πρέπει να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε. Σ' αυτό το κρίσιμο σημείο θα ήθελα να ακούγαμε την εμπεριστατωμένη θέση του Αφάτογλου».

«Είναι μεγάλη ευθύνη να πάρουμε την τύχη της μοίρας χιλιάδων συμπολιτών μας επάνω μας. Και εάν ισχύσουν οι υποσχέσεις, έχει καλώς. Αν όμως δε γίνει έτσι, τότε να ξεκληριστεί ολόκληρη η γενιά μας; Την καλύτερη λύση τη βλέπω στους γενναίους· να δοκιμαστούν κάποιοι και αναλόγως πράττουμε».

«Θα ήθελα να συμπληρώσω εδώ», τον διέκοψε ο Σουλεϊμάν αγάς, «πως αυτοί οι κανονισμοί που ισχύουν τώρα δε γνωρίζουμε αν θα ισχύσουν άλλη φορά».

«Μμμ, αυτό δυσχεραίνει περισσότερο τις επιλογές μας», έπεσε σε περισυλλογή ο πρωτογέροντας της Κρώμνης.

Μετά από τέσσερα πέντε λεπτά, ο Αφάτογλου με σοβαρό ύφος στη φωνή του είπε:

«Υιοθετώ την άποψη να δηλωθούν οι μισοί και σε καμιά περίπτωση όλοι. Το Γένος επιβάλλεται να προστατευτεί. Νομίζω πως αυτό θα συμβεί και ως φυσική συνέπεια σε όλο τον πληθυσμό των κρυφοχριστιανών της Ανατολίας, γιατί άλλοι θα θέλουν να λευτερωθούν μη λογαριάζοντας τις συνέπειες, άλλοι δε θα το διακινδυνεύουν, ενώ υπάρχουν κι άλλοι που τους συμφέρει να παραμείνουν ως έχουν. Το ίδιο φαντάζομαι πως ισχύει και με τους Κρωμναίους. Ας ενημερωθεί πρώτα ο κόσμος, για να δούμε πώς θ' αντιδράσει, και μετά αποφασίζουμε. Αν και δε νομίζω πως πέφτω έξω στις προβλέψεις μου».

Όλοι έδειξαν να ασπάζονται την άποψή του, ακόμα και οι σύνεδροι που είχαν αρνητική στάση.

Οι συνεδριάσεις επαναλαμβάνονταν πολύ συχνά, παρουσιάζοντας τα προβλήματα που έθετε ο κόσμος, και οι προτάσεις του σοφού Αφάτογλου έβρισκαν πολλούς αποδέκτες.

Κάθε οικογένεια κρυφοχριστιανών έπρεπε να πάρει το βάρος της ευθύνης της. Στο κονάκι, τις νυχτερινές ώρες, ήταν το μόνο θέμα συζήτησης. Τα παιδιά είχαν μεγαλώσει και ζητούσαν την τύχη τους. Ο Οσμάν είχε γίνει άντρας, είκοσι δύο χρονών. Εδώ και δύο χρόνια είχε ενταχθεί για τα καλά στη ζωή των μεταλλείων. Η Ελισάβετ είχε γίνει δεκαεφτά χρονών, για παντρεία, και έμοιαζε της μάνας της, ήταν πανέμορφη. Η Εσμέ και η Ναρ δεν είχαν βαφτιστεί ακόμα, και ήταν δέκα και επτά χρονών αντίστοιχα.

Από εκείνες τις μέρες των συνεδριάσεων και μετά, ο Σουλείμάν αγάς αναρωτιόταν σε τι λύση θα οδηγούσε την οικογένειά του. Σκεφτόταν όλες τις πιθανές εκδοχές· του έβγαινε η επιθυμία να τη σύρει στο χορό της ελευθερίας.

Ένα βράδυ στα τέλη του Σεπτεμβρίου, όταν άρχισε να μπαίνει το φθινόπωρο με συχνές βροχές, τα τρία κορίτσια του πήγαν κοντά του, τον καληνύχτισαν και η θεία τους η Αφιτάπ τα πήρε με στοργή για να τα κανακέψει πριν κοιμηθούν. Από

τότε που έμεινε χήρα, η Αφιτάπ δε θέλησε να ξαναπαντρευτεί και έμεινε μαζί τους στο κονάκι, στο πλευρό της αγαπημένης της Γκιουλ Μπαχάρ.

Στην υποδοχή ο Σουλεϊμάν αγάς έμεινε μόνος με την Γκιουλ Μπαχάρ. Η γυναίκα, παρ' όλα τα χρόνια που πέρασαν, παρέμεινε το στολίδι του κονακίου, η ομορφιά της έγινε πιο μεστή και σαν φεγγάρι ακτινοβολούσε το πρόσωπό της.

«Σοφία, έλα κάθισε δίπλα μου», της είπε με γλυκύτητα.

«Έρχομαι, αφέντη μου».

Πήγε και κάθισε κοντά του. Εκείνος την αγκάλιασε με το αριστερό του χέρι και μετά χάιδεψε τα πλούσια μαλλιά της.

«Εμείς οι δυο περάσαμε τόσα και τόσα και δεν υποκύψαμε· μας έδενε πάντα η αγάπη μας. Και η αγάπη μου για σένα δεν ξέφτισε καθόλου, απεναντίας σε έχω περισσότερη ανάγκη. Είσαι κορόνα στο σπίτι μου».

Η Γκιουλ Μπαχάρ σπανίως τα τελευταία χρόνια τον άκουγε να μιλάει για τα αισθήματα που έτρεφε για την ίδια. Ακούγοντάς τον να της μιλάει τρυφερά, χώθηκε πιο πολύ μέσα στην αγκαλιά του και έγειρε να βρει προσκέφαλο στον ώμο του.

«Το ξέρω, Γεώργιε, πως μ' αγαπάς ακόμα. Κι εγώ σ' αγαπώ κάθε μέρα και πιο πολύ. Είσαι το στήριγμα της ζωής μου».

«Πήρα κάποιες αποφάσεις για την οικογένειά μας και θέλω να τις συζητήσουμε. Να μου πεις τη γνώμη σου και αν διαφωνείς πουθενά».

«Βασίζομαι επάνω σου και ξέρω πως θα σκεφτείς για μας το σωστό».

«Αυτές τις αποφάσεις θέλω να τις πάρουμε μαζί».

«Σ' ακούω λοιπόν», του είπε με σοβαρότητα και ανασηκώθηκε από την αγκαλιά του.

«Αποφάσισα να φανερωθώ. Πάντα το περίμενα αυτό στη ζωή μου, γι' αυτό αγωνιζόμουν. Έτσι όπως ήρθαν ευνοϊκά τα πράγματα, είναι ευκαιρία να φανερωθούμε όλοι, εκτός του Οσμάν».

«Και ο Οσμάν τι θα γίνει;»

«Στο γιο μας θα μείνει όλη η κληρονομιά μας. Ο Οσμάν θα πάρει όλο το βάρος αυτό και ό,τι πασχίσαμε να κάνουμε μέχρι σήμερα. Θα του κληροδοτήσω το μεταλλείο πριν ακόμα δηλωθούμε. Τι λες, συμφωνείς;»

«Με τον Οσμάν το συζήτησες;»

«Ναι, σήμερα το μεσημέρι.»

«Και τι σου είπε το παιδί;»

«Συμφωνεί πως είναι η καλύτερη λύση. Γιατί μ' αυτό τον τρόπο δεν υπάρχει κίνδυνος να το χάσουμε ό,τι κι αν προκύψει. Με τη λύση αυτή εξασφαλίζουμε τη συνέχειά μας· εξάλλου στις συνεδριάσεις αποφασίσαμε να δηλωθούν τελικά μόνο οι μισοί κρυφοχριστιανοί.»

«Πάντα σ' ακολουθούσα και σε εμπιστευόμουν, το ίδιο θα κάνω και τώρα. Εσύ ξέρεις καλύτερα.»

Εκείνη τη στιγμή εμφανίστηκε η Αφιτάπ λυγιστή, καμαρωτή.

«Τι ξέρει καλύτερα ο ξάδερφός μου;» ρώτησε με εύθυμο ύφος και χαμογέλασε βλέποντάς τους αγκαλιασμένους.

«Έλα, Βασιλική, και συ εδώ να αποφασίσουμε από κοινού τι θα κάνουμε με το ζήτημά μας.»

«Για το επίμαχο ζήτημα μιλάς;»

«Ναι, γι' αυτό.»

«Για πες μας, τι σκέφτηκες;»

«Λέω, εγώ και όλες οι γυναίκες του σπιτιού, βάζω και σένα μέσα, να φανερωθούμε.»

«Ο Ηλίας;»

«Ο Ηλίας να παραμείνει ως έχει για να κρατήσει το μεταλλείο. Κάποιος πρέπει να το κρατήσει.»

«Θέλεις, Γεώργιε, να σκορπίσεις στα δύο την οικογένειά μας; Το σκέφτηκες καλά;»

«Το σκέφτηκα πολύ καλά και είναι η καλύτερη λύση.»

«Τον Ηλία πώς θα τον αφήσεις μόνο;»

«Δε θα μείνει μόνος. Σε λίγο θα κάνει οικογένεια, είναι άντρας πια, και μόνο αυτός μπορεί να σηκώσει την κληρονομιά μας.»

«Εφόσον είναι έτσι, τότε κι εγώ θα μείνω μαζί του. Εμένα της μοίρας μου γραφτό ήταν να μείνω κοντά στους αρχιμεταλλουργούς, οπότε αυτό θα διαλέξω και τώρα. Να είμαι κοντά του στις κακοτοπιές της δουλειάς».

«Χαίρομαι που αντιδράς μ' αυτό τον τρόπο, ξαδέρφη. Υποσυνείδητα αυτό περίμενα κι εγώ από σένα».

Από τις επόμενες μέρες κιόλας, ο Σουλεϊμάν αγάς κίνησε τις διαδικασίες διαδοχής με τον μαντέν εμίνη της Αργυρούπολης, που είχε τη γενική διοίκηση όλων των μεταλλείων της Χαλδίας. Εκείνος με τη σειρά του αποτάθηκε στην Κωνσταντινούπολη για έγκριση, ούτως ώστε να κινηθεί η διαδικασία ορισμού του νέου αρχιμεταλλουργού, που υπόκειται σε κυβερνητική θέση. Ο καιρός περνούσε και η απάντηση δεν ερχόταν. Έβραζε μέσα του, μήπως όλα πάνε στράφι τελικά. Χωρίς αυτή την έγκριση το είχε προαποφασισμένο να μην προβεί σε καμιά άλλη ενέργεια.

Ήθελε δυο μήνες για να εκπνεύσει η άτυπη προθεσμία του ενάμιση χρόνου που δόθηκε για να δηλώσουν οι κρυφοχριστιανοί την επιθυμία τους να φανερωθούν. Τότε ήρθε και η θετική απάντηση από την Κωνσταντινούπολη. Πατέρας και διάδοχος γιος μετέβησαν με το πρώτο καράβι στην Πόλη, όπου έγινε και η τελετή διορισμού αρχιμεταλλουργού του Οσμάν. Του παραδόθηκαν και τα συμβολικά δώρα: ένα σπαθί, η μηλωτή και ένα καλπάκιο με προμετωπίδα αργυρή που αποτύπωνε ένα σφυρί, ένα μοχλό και μια θρυαλλίδα.

Στο μεταξύ χτιζόταν νέο κονάκι για τον Οσμάν στη συνοικία των Φραγκάντων και κόντευε να αποπερατωθεί.

Ο Σουλεϊμάν αγάς είχε προλάβει να μεριμνήσει για όλα, ώσπου έφτασαν στις τελευταίες μέρες των δηλώσεων.

Όταν ξεκίνησε το μέτρο αυτό, την αρχή έκανε ο Πεχλίλ Τεχίρογλου, εκ Κρώμνης, γραμματέας του Ιταλικού Προξενείου της

Τραπεζούντας. Παρουσιάστηκε στο Επαρχιακό Συμβούλιο μαζί με τον Ιταλό πρόξενο και χρησιμοποίησε το ρωμαϊκό όνομά του, Πέτρος Σάββας Σιδηρόπουλος, αντί του τουρκικού. Εκεί εξήγησε τους λόγους για τους οποίους παρουσιαζόταν ως μουσουλμάνος. Ρωτήθηκε μετά τρεις φορές εάν είναι χριστιανός και, εφόσον απάντησε θετικά, ο έπαρχος Χαγρεντίν πασάς ενέκρινε την αναγνώρισή του ως χριστιανού.

Το συμβάν του Πέτρου Σάββα Σιδηρόπουλου έγινε αμέσως γνωστό και έδωσε την ώθηση στους κρυφοχριστιανούς να τολμήσουν το εγχείρημά τους. Το φαινόμενο πήρε τη μορφή χιονοστιβάδας, μέχρι που η Ύψηλή Πύλη αναγκάστηκε να πάρει μέτρα για να σταματήσει αυτή την αθρόα δήλωση χριστιανικής πίστης των μουσουλμάνων υπηκόων. Το ποτάμι όμως κυλούσε ορμητικά και γυρισμό δεν είχε. Συστάθηκαν ομάδες με εκπροσώπους και έδωσαν επιστολές με κατάλογο ονομάτων στα προξενεία της Αγγλίας, Γαλλίας, Αυστρίας, Ρωσίας και Ελλάδας, τα οποία μερίμνησαν ώστε να γίνουν δεκτοί όλοι οι κατάλογοι των ονομάτων εκείνων που ζητούσαν να αλλάξουν θρησκεία.

Όσπου έφτασε ο χρόνος να λήξει η προθεσμία υποβολής των αιτήσεων. Στο Τσεβισλίχ της Τραπεζούντας, η επιτροπή, που αποτελούνταν από τον έπαρχο, το στρατιωτικό διοικητή και το μουλά Βαϊζογλου, αφού κατέγραψαν την αθρόα προσέλευση των χριστιανών, ετοιμαζόταν να κλείσει τους φακέλους. Ήταν η τελευταία μέρα και με τη δύση του ηλίου θα έληγε η προθεσμία. Εδώ και ώρα δε φαινόταν να προσέρχεται κανείς. Ο έπαρχος ετοιμάστηκε να υπογράψει και να σφραγίσει το σχετικό πρακτικό όταν ο μουλάς Βαϊζογλου τον σταμάτησε.

«Μη βιάζεστε, κύριε έπαρχε. Περιμένετε».

«Ο ήλιος έδυσε και δεν έμεινε κανένας. Τι να περιμένουμε άλλο;»

«Με συγχωρείτε», είπε ο σαρικοφόρος μουλάς. «Έμεινε ένας. Κι αυτός είμαι εγώ».

Έμειναν κατάπληκτοι όλοι όσοι παρευρίσκονταν εκεί. Τον είδαν να βγάζει μετά το σαρίκι του και να το τοποθετεί με ευ-

λάβεια πάνω στο γραφείο· απευθυνόμενος στο γραμματέα της επιτροπής, είπε:

«Γράφε: Γεώργιος Κηρυττόπουλος, επάγγελμα ιερέας».

Έτσι γράφτηκε και το τελευταίο όνομα, αλλά και η πρώτη νίκη το 1857. Χωριά ολόκληρα, που φαίνονταν να κατοικούνται από φανατικούς μουσουλμάνους, τώρα αποκάλυπταν ένα φοβερό μυστικό που κρύβανε αιώνες.

Πολλές περιουσίες και κτήματα όσων είχαν δηλωθεί πήγαν στην κατοχή των Τούρκων μιας και, σύμφωνα με το μωαμεθανικό νόμο, χριστιανός δεν μπορούσε να κληρονομεί την περιουσία μωαμεθανού.

Ο Σουλεϊμάν αγάς δηλώθηκε με το όνομα Γεώργιος Ερυθριάδης και ακολούθησαν τα ονόματα της Σοφίας, της Ελισάβετ, της Εσμέ ως Πηνελόπη και της Ναρ ως Μαρία, οι οποίες πρωτύτερα είχαν βαπτιστεί μ' αυτά τα ονόματα. Από το κονάκι φανερώθηκε και το υπηρετικό προσωπικό που τελούσε υπό διπιστία.

Ο παπα-Γρηγόρης παρέμεινε στις ίδιες συνθήκες, να εκπροσωπεί και τις δυο θρησκείες, για να στηρίζει όσους έμειναν στον κρυφοχριστιανικό κόσμο.

Ο Οσμάν, που είχε πάρει τον τίτλο του αγά και αναφερόταν πλέον ως Οσμάν αγάς, παντρεύτηκε την κόρη του παπα-Γρηγόρη, τη Χανειφέ ή Ευθυμία, και ζούσαν στο καινούριο κονάκι, καθώς και η θεία του η Αφιτάπ.

Το κονάκι τους δεν έγινε πολύ μεγάλο, αλλά ήταν έξοχο. Χτίστηκε με πέτρα από το Μπαϊμπούρτ, στο χρώμα της ώχρας, όπως ήταν και τα περισσότερα σπίτια στην Κρώμνη, και γειτνίαζε με το αρχοντικό του Ιμπραήμ εφέντη.

Κατά παράδοξο λόγο, ο Αζίζ αγάς δεν ακολούθησε την προτροπή του Σουλεϊμάν αγά, προφασιζόμενος τις ανάγκες των επιχειρήσεων, παίρνοντας αντίθετο δρόμο απ' αυτόν που χάραξε ο φίλος του.

Η έκπληξη των Τούρκων ήταν έκδηλη καθώς είδαν γνωστούς, φίλους και γείτονες να παρουσιάζονται ως χριστιανοί. Απορούσαν με το φαινόμενο αυτό· τους φαινόταν αδιανόητο – κάποιον που ήξεραν ως Πεχλίλ, σήμερα να είναι Πέτρος. Μεταξύ αυτών επήλθε και ψυχρότητα, με αποτέλεσμα να κοπούν και οι σχέσεις τους. Οι θέσεις όσων φανερώθηκαν άρχισαν να παραπαίουν στην οθωμανική κοινωνία καθώς και τα προηγούμενα προνόμια που ως τότε κατείχαν. Πίστευαν πως με τον καιρό θα ξεπεραστεί το πρόβλημα. Οι δοκιμασίες όμως που περνούσαν δεν ήταν καλά σημάδια και τα προμηνύματα έφερναν κακά μαντάτα. Η νέα κατάσταση ήταν γεγονός πως εξαγρίωσε μεγάλη μερίδα των Τούρκων και το έδειξαν με ποικίλους τρόπους.

Ο Σουλεϊμάν αγάς παρακολουθούσε τις εξελίξεις μην μπορώντας να αντιδράσει. Ακόμα και οι δουλειές στο μεταλλείο έδειχναν να δυσχεραίνουν. Τον στεναχωρούσε βαθιά αυτή η κρίση. Αν και ο Οσμάν έδειχνε μεγάλο ζήλο, δεν είχε εκείνη την πυγμή του πατέρα του και τη διορατικότητα να προλαμβάνει τα προβλήματα.

Στα τέλη Μαρτίου του 1859, όταν άρχισε να γλυκαίνει ο καιρός και έλιωνε ο νοτιάς τα χιόνια στο ζεστό του χάδι, ο Σουλεϊμάν αγάς κίνησε να πάει στην Παναγία Σουμελά. Το είχε ταμένο στον εαυτό του να πάει και να προσευχηθεί φανερά, ελεύθερα, χωρίς να τον σκιάζει τίποτα.

Ακόμα δεν είχε φέξει όταν κίνησε με το άλογό του. Με καλές καιρικές συνθήκες να τον συνοδεύουν, έφτασε το μεσημέρι κάτω από το μοναστήρι και το κοιτούσε με δέος όπως ήταν σκαρφαλωμένο καταμεσής του απόκρημνου βράχου.

«Μόνο με τη θέληση του Θεού», σκέφτηκε, «χτίστηκε το μοναστήρι σ' αυτή τη θέση. Κανένας ανθρώπινος νους δε θα σκεφτόταν να το χτίσει στην κοψιά αυτού του γκρεμού».

Πήρε το ελικοειδές ανηφορικό μονοπάτι, μαζί και την ελευθερία της ψυχής του. Το μονοπάτι ξεφύτρωνε ανάμεσα στην πυκνή βλάστηση, στα θεόρατα έλατα και στην πολυμορφία

των φυτών. Ξεδιπλωνόταν πάνω σε πλάκες από βράχους και στις επιφανειακές ρίζες των δέντρων. Το χώμα, αν και βρεγμένο από τα εναπομείναντα χιόνια, δε λάσπωνε. Πλησιάζοντας, ελαφρά ομίχλη θάμπωνε το τοπίο, σαν να το τύλιγε ένα ανεπαίσθητο τούλι. Ανάλαφρα άφησε τη σκέψη του να ταξιδέψει στην ιστορία, σε όσους ανέβαιναν παλιότερα αυτό το μονοπάτι για να συναντήσουν τη δίφυλλη είσοδο του μοναστηριού, με τα ανηφορικά σκαλοπάτια, που τώρα βρίσκονταν μπροστά του· τους Μεγαλοκομνηνούς, που έρχονταν συχνά εδώ για να προσευχηθούν, και τους σουλτάνους ακόμα. που εδώ έτυχαν θεραπείας ως εκ θαύματος.

Η οχυρωματική είσοδος ήταν πάνω στην κορυφή μιας σχηματιζόμενης πυραμίδας, με αντίστοιχα σκαλοπάτια που κατέβαιναν στο προαύλιο. Ήταν η πρώτη φορά που ερχόταν. Αισθάνθηκε να αιωρείται. Το θέαμα του κενού μπροστά του του έκοβε την ανάσα. Απέναντι στις απόκρημνες πλαγιές των βουνών μελανά έλατα σχημάτιζαν απροσπέλαστα δάση και, πολύ κάτω, ροχθούσε το ερμητικό ποτάμι της Παναγίας. Δρασκέλισε το κατώφλι της πόρτας και βρέθηκε αντιμέτωπος με τη μοναστική πολιτεία, που φάνταζε σαν θάμα. Ακουμπούσε σε μια εσοχή του γκρεμού και από την άκρη της υψώνονταν οι πελώριες πτέρυγες των κελιών, μέχρι κι έξι πατώματα. Από την εσωτερική πλευρά είχε πολλούς ξύλινους διαδρόμους, μπαλκόνια και μοναχούς να πηγαινοέρχονται με γοργό βάδην στα κελιά και στην αυλή. Το μοναστήρι έμοιαζε να είναι χωμένο στην κόγχη του βράχου, που υψωνόταν θεόρατος αριστερά του.

Η εκκλησία! Αυτή κι αν δεν ήταν χωμένη σε μια σπηλιά· σχεδόν όλη η οροφή της ήταν τμήμα του βράχου, γιομάτη αγιογραφίες.

Με αργά βήματα πήγε μπροστά στη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, ζωγραφισμένη από τον Ευαγγελιστή Λουκά. Την ασπάστηκε και γονυπετής προσευχήθηκε. Τα μάτια του ήταν βουρκωμένα καθ' όλο το διάστημα της παράκλησής του.

Σειόταν μέσα του με αναφιλητά: ήταν συγκλονισμένος. Εξομολογήθηκε, και εκεί έβγαλε τα βάρη της συνείδησής του.

Αισθάνθηκε να ίπταται, ένωσε μια απεριγράπτη ελευθερία, που πρώτη του φορά είχε τέτοιο μέγεθος, σαν να γινόταν πράξη οι στόχοι της ζωής του, εδώ σ' αυτό το σημείο του κόσμου, κοντά στην Παναγία.

Τη νύχτα φιλοξενήθηκε στους ξενώνες του μοναστηριού, όπου έπιασε κουβέντα με τους μοναχούς και τον ηγούμενο. Μίλησαν για τη σωτηρία της ψυχής και για όσα γίνονται στον τόπο τους.

Το μοναστήρι ήταν πάντα σύμβολο προστασίας όλων των κατατρεγμένων χριστιανών, όπως και όλα τα μοναστήρια. Αποτελούσαν τους προμαχώνες της ορθοδοξίας και κατάφεραν στο διάβα των αιώνων να συνδέσουν το χριστιανισμό με τον Ελληνισμό, τη θεία με τη ανθρώπινη σοφία. Είναι τα καταφύγια που συμβάλλουν στην επιβίωση του Ελληνισμού, αποσπώντας ακόμα προνόμια από τους Οθωμανούς σουλτάνους.

Ο κόσμος της ελευθερίας μπορεί να είναι φωτεινός, οι αλλαγές όμως που συντελέστηκαν έδειχναν να μην είναι ίδιες για όλους. Τα πράγματα για τον Σουλεϊμάν αγά πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο. Η κατάσταση χειροτέρεψε τον Αύγουστο του ιδίου έτους, όταν λήστεψαν το караβάνι που πήγαινε στην Κωνσταντινούπολη με το μερίδιο του μεταλλεύματος που αντιστοιχούσε στο κράτος.

Η αξία του ήτανε πολύ σημαντική και η ποσότητα περιελάμβανε και την προηγούμενη δόση, η οποία δεν είχε σταλεί την περασμένη χρονιά λόγω πτώσης της παραγωγής. Τότε είχε πρωτοεμφανιστεί το πρόβλημα της ξυλείας, αφού είχαν υλοτομηθεί τα δάση πέριξ των λατομείων και δεν υπήρχαν ξύλα για τους κλίβανους. Έτσι το πρόβλημα έπαιρνε τεράστιες διαστάσεις.

Λίγοι σώθηκαν από το ντουφεκίδι και το γιαταγάνι των λη-

στών, ανάμεσά τους και δυο κυβερνητικοί υπάλληλοι του Νομισματοκοπείου της Αργυρούπολης, οι οποίοι επέβλεπαν τις ποσότητες εξόρυξης των μεταλλείων.

Το χτύπημα για τον Οσμάν αγά ήταν πολύ μεγάλο και προ-
στέθηκε στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε στο μεταλλείο.

Σε συνεννόηση με τον πατέρα του και με τις έμπειρες οδηγίες του, εξαπέλυσε ένα τρελό κυνηγητό, μην αφήνοντας σε χλωρό κλαρί καμιά ομάδα ληστών που κυκλοφορούσαν στα βουνά. Όσες πληροφορίες περισυνέλεξαν μαρτυρούσαν πως οι ληστές έρχονταν από την περιοχή του Καρς. Οι Εγιπάντ ακόμα εξακολουθούσαν να τους καταδιώκουν.

Ο Εγιπάντ μπέης κρατούσε αμείωτο το μίσος του για τον Σουλεϊμάν αγά και παρασκηνιακά παρακολουθούσε τις κινήσεις του. Δεν ξέχασε ποτέ τις συμφορές που τράβηξε απ' αυτό τον γκιαούρη· ήταν ο μοναδικός άνθρωπος στον κόσμο που του έδωσε τόσα πλήγματα.

Ο Οσμάν, μόλις έμαθε για τους Εγιπάντ, πήγε στο κονάκι του πατέρα του να του μεταφέρει τα νέα και να τον συμβουλευτεί.

«Ηλία, άκουσε, παιδί μου. Οι άνθρωποι αυτοί μας κατατρέχουν από τον πατέρα μου ακόμα, όταν ήταν ντερεμπέδες και αλώνιζαν εδώ τις περιοχές όπως τους κάπνιζε. Εγώ ορφάνεψα μικρός από το δικό τους μαχαίρι, και αυτό το κακό δεν έχει τελειωμό μέχρι σήμερα. Για να γιάνει, πρέπει να ξεκληριστεί. Εάν αφήσουμε αυτά τα θηρία, θα μας φάνε κάποια μέρα. Και δε νοιάζομαι τόσο για μένα όσο για σας. Όσο αδρανούμε μαζί τους τόσο ισχυροποιούν τη θέση τους αυτά τα τσακάλια, και πάντα υπάρχει ο κίνδυνος να πάθουμε τα χειρότερα. Η σκιά της έχθρας μάς κυνηγάει συνέχεια. Γι' αυτό να τελειώσουμε μια και καλή με δαύτους».

«Θα πάω εγώ ο ίδιος να τους κυνηγήσω», είπε ο θερμόαιμος Οσμάν.

«Όχι, Ηλία, εγώ θα πάω. Τους ξέρω καλά και ξέρω πώς να τους αντιμετωπίσω».

«Μα τι λες, πατέρα;» πετάχτηκε μην μπορώντας να συγκρατηθεί.

«Εδώ χρειάζεται καλή στρατηγική και συντονισμένες κινήσεις και με άλλες ομάδες εκτός από τις δικές μας».

«Σέβομαι τη γνώμη σου, πατέρα, αλλά θα έχεις και μένα δίπλα σου».

«Δε θέλω να δω αίμα στα χέρια σου, παιδί μου. Θέλω να μείνεις αμόλυντος και με καθαρή συνείδηση, να μη σε βαραίνει η τυραννία ότι αφαιρέσες ζωές».

«Όχι, πατέρα, αυτή τη φορά δε θα σ' ακούσω. Και βγάλ' το από το μυαλό σου· θα βρίσκομαι δίπλα σου».

Ο Σουλεϊμάν αγάς, βλέποντας αυτή την αντίδραση, κρυφά μέσα του ήταν γεμάτος καμάρι για το χαρακτήρα του γιου του. Το ίδιο αίμα κυλούσε στις φλέβες τους και δεν έκανε καμιά άλλη προσπάθεια να τον μεταπείσει.

Το πρωί της μεθεπόμενης μέρας, πατέρας και γιος ξεμάκρυναν από το μεταλλείο με ένα ασκέρι τριάντα αντρών, και τράβηξαν ανατολικά για το Καρς.

Υστερα από δυο μέρες είχαν φτάσει στα όρια του Καρς και κατέληξαν σε ένα απόμερο χάνι για να συντονίσουν από εκεί τις κινήσεις τους.

Ο Σουλεϊμάν αγάς έστειλε ανθρώπους να ειδοποιήσουν δυο γνώριμους αγάδες της περιοχής, οι οποίοι είχαν παλιά χρέη απέναντί του, και ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα. Τους ζήτησε να τον βοηθήσουν, αλλά εκείνοι από τη μια έδειξαν ενδιαφέρον, διότι οι ληστές ήταν ενοχλητικοί και στους ίδιους, από την άλλη όμως μασούσαν τα λόγια τους. Γνώστης του παιχιδιού ο Σουλεϊμάν αγάς, τους έταξε μεγάλα ποσά αν πετύχαινε η αποστολή τους, και έτσι συμφώνησαν.

Μια βδομάδα μετά ανακάλυψαν το λημέρι τους· ένα μεγάλο αγρόκτημα με πολλά παραπήγματα, στάβλους και αποθήκες, ανάμεσα σ' ένα πυκνό δάσος μιας πλαγιάς, πολύ μακριά από το τελευταίο χωριό της περιοχής. Αποβραδís παρατάχθηκαν γύρω από το αγρόκτημα και το πρωί έκαναν γιουρούσι

εναντίον τους. Οι ληστές δεν πρόλαβαν καλά καλά να αντιδράσουν και κάθε αντίστασή τους ήταν μάταιη. Προκλήθηκε πανικός, άλλοι έτρεχαν από δω, άλλοι κείτονταν νεκροί πάνω στο χώμα κι άλλοι με τ' άλογα τρέπονταν σε φυγή.

Ο Σουλεϊμάν αγάς, πρωτοπόρος στο γιουρούσι, σκορπούσε τον τρόμο παντού. Χίμηξε με το άλογο και έσπασε τη μεγάλη πόρτα του σπιτιού, σαν μαινόμενος ταύρος. Μπροστά του αντίκρισε τον Εγιπάντ μπέη να τον σημαδεύει με την πιστόλα του· την ίδια στιγμή που άναψε φωτιά στην κάννη του εχθρού του, ένωσε ένα τράνταγμα δεξιά στο στήθος του κι ένα κάψιμο, σαν από πυρωμένο σίδηρο. Το σφρίγος του όμως ήταν τόσο δυνατό, που δεν τον σταματούσε τίποτα. Ακάθεκτος, όρμησε κατά πάνω του καβάλα στ' άλογο, και με δύναμη τού έμπηξε στο στήθος το σπαθί που κρατούσε στο χέρι του. Ρίχτηκε πάνω του και έπεσαν μαζί στο δάπεδο. Τα πρόσωπά τους ήρθαν αντικριστά, σε μια ανάσα. Τα μάτια του Εγιπάντ μπέη είχαν μια απορία μέσα τους και τον κοιτούσαν αόριστα.

«Αυτό είναι για τον πατέρα μου, Εγιπάντ μπέη, που του πήρες τη ζωή πολύ νωρίς. Αλλά και για το γιο μου, που θα ησυχάσει από σένα».

«Έχω κι εγώ παιδιά, Σουλεϊμάν αγά», είπε ξεψυχισμένα. «Αυτοί θα πάρουν πίσω το δικό μου αίμα», πρόλαβε να πει και μετά ξεφύγχεσε μέσα στα χέρια του Σουλεϊμάν αγά.

Με την παλάμη τού έκλεισε τα μάτια και, αγκομαχώντας, σηκώθηκε από πάνω του όρθιος. Τα βήματά του έγιναν βαριά καθώς έβγαινε από το σπίτι. Από παντού ακούγονταν φωνές, κραυγές, ποδοβολητά αλόγων και πιστολιές. Δεν τον ένοιαζε πλέον τίποτα, παρά μόνο η φονική πράξη του, που τον λιάνιζε συθέμελα, τον έσκιζε στα δύο, του μαχαίρωνε την ψυχή. Αισθάνθηκε να χάνεται, το αίμα έτρεχε στο στήθος του από την πληγή του, οι δυνάμεις του τον άφησαν και σωριάστηκε στο χώμα.

Ο Οσμάν τον είδε από μακριά και έτρεξε αμέσως κοντά του. Πρόσεξε το αίμα στο στήθος και τον έπιασε πανικός. Τον ανασήκωσε και τον έφερε στην αγκαλιά του.

«Πατέρα, πατέρα», του φώναζε, και ένας κόμπος έσφιγγε την καρδιά του.

Η φωνή του γιου του έμοιαζε να βγαίνει σαν από σκοτεινό λαβύρινθο. Έκανε προσπάθεια να απαντήσει, κουνώντας ελαφρά τα χείλη του, αλλά στεκόταν αδύνατο.

Μέσα σε μια ώρα είχαν τελέψει τα πάντα και δεν ακούγονταν πια ούτε οι φωνές, αλλά ούτε κι οι κραυγές που έσκιζαν το νήμα της ζωής. Έτσι γράφτηκε το τέλος του φοβερού ντερεμπέ που σκόρπιζε για πολλά χρόνια το φόβο και τον τρόμο. Και τι ήταν εντέλει; Ένας αρνησίθρησκος Ρωμιός.

Την ίδια τύχη είχε και ο μεγάλος του γιος εκείνη τη μέρα· μόνο ο μικρός του γιος, ο Εγιούπ, έλειπε από το πατιρντί. Οι γυναίκες και ό,τι πολύτιμο βρήκαν στο σπίτι δόθηκαν στους δυο αγάδες ως λάφυρα για τη βοήθειά τους. Το χρυσό και το ασήμι που λήστεψαν από το καραβάνι του Οσμάν, όσο και αν έφαξαν, δεν τα βρήκαν πουθενά.

Ο Σουλεϊμάν αγάς μεταφέρθηκε στο σπίτι του Φείρεντίν αγά, όπου τον περιέθαλψαν. Και όταν ανάρρωσε κάπως, πήρε το δρόμο για την Κρώμνη.

Σε όλο το διάστημα της απουσίας του, το πολεμικό κλίμα υπήρχε και στο κονάκι, με την αγωνία να πλανάται στο έπακρο. Η Γκιουλ Μπαχάρ είχε τρομοκρατηθεί πάρα πολύ με το συμβάν. Πέρασαν και παλιότερα τέτοιες αντάρες και πολλές δυσκολίες, τούτη τη φορά όμως ήταν διαφορετικά. Τότε ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν νέος και ισχυρός, στα παιδιά και στους νεότερους φάνταζε σαν ημίθεος. Έβγαινε από μέσα του τέτοια δύναμη, θαρρείς και ήταν ικανός να διορθώσει όλο τον κόσμο. Όχι ότι και τώρα δεν το 'λεγε η καρδιά του, αλλά το επείσودي απέδειχνε πως κανένας δεν είναι άτρωτος.

Η Γκιουλ Μπαχάρ τον γνώρισε με τέτοια δεδομένα και με τον καιρό είχε συνηθίσει να τον βλέπει να παίζει κρυφτούλι με το θάνατο και να ρισκάρει τη ζωή του, μεταφέροντάς το και

στα παιδιά. Τούτη τη φορά όμως είχε λιγοψυχήσει γιατί ήξερε πως τον πρόδιδαν τα χρόνια.

Ενήμερη για τον ερχομό του, καρτερούσε όλη τη μέρα να φανεί. Προς το μεσημέρι τελικά εμφανίστηκε με τη συνοδεία του· τρέχοντας, πήγε να τον υποδεχτεί στη μεγάλη αυλόπορτα. Λαχτάρισε τόσο πολύ αυτή τη φορά, που, σαν έπεσε στην αγκαλιά του, δεν ήθελε να ξεκολλήσει από πάνω του.

«Φοβήθηκα πάρα πολύ», του είπε.

«Μη φοβάσαι, Σοφία, ξέρω τι κάνω».

«Δε θέλω να μπλεχτείς άλλη φορά με τέτοιες ιστορίες».

«Μήπως θέλω κι εγώ, καλή μου; Και ειδικά τώρα. Δε γινόταν όμως αλλιώς. Πιο πολύ το έκανα για να μείνουν ήσυχα τα παιδιά, έχω χρέος να τα προστατέψω. Αφού τα ξέρεις, Σοφία, τι μου τα λες;»

«Αυτή τη φορά ήταν πολύ διαφορετικά. Εσύ δε νιώθεις τον κίνδυνο, γιατί μ' αυτόν ζεις. Εμείς όμως, από μακριά, τον βλέπουμε. Ακόμα και τα παιδιά ταράχθηκαν πολύ, από τη στεναχώρια τους δε γέλασε καθόλου το χειλάκι τους. Μέχρι και η Μαρία κάτι κατάλαβε και ρωτούσε συνέχεια πότε θα γυρίσεις κι αν θα γυρίσεις».

«Πού είναι τώρα τα παιδιά;»

«Τα μικρά είναι στο σχολείο. Η Ελισάβετ πετάχτηκε για λίγο να δει τον αρραβωνιαστικό της».

«Α, έχουμε και το γαμπρό μας τώρα να πηγαίνουμε να βλέπουμε!» είπε αστεειευόμενος και χαμογέλασε.

«Περίμεναν εσένα να τους δώσεις άδεια να παντρευτούν».

«Πώς τα πάνε;»

«Ο Σταύρος είναι χαρισματικό παιδί και την αγαπάει πολύ. Θα γίνουν ωραίο ζευγάρι, μου θυμίζουν κάτι από τα δικά μας. Θυμάσαι;» τον ρώτησε νοσταλγικά.

Ο Σουλεϊμάν αγάς την κοίταξε στοργικά.

«Σαν να 'ταν χθες. Τότε, Σοφία, ξέρεις τι είχα πει στον εαυτό μου; Πως καμιά άλλη γυναίκα δεν κάνει για μένα».

«Και δεν έπεσες έξω;» αναρωτήθηκε χαριτωμένα.

«Ποτέ», αποκρίθηκε.

Έδειξε να υποφέρει από το τραύμα, κάνοντας ένα μορφασμό.

«Πονάς;»

«Ναι, άρχισε πάλι να με βουρλίζει η πληγή. Καλύτερα να ξαπλώσω στο ντιβάνι».

Η Γκιουλ Μπαχάρ τακτοποίησε τις μαξιλάρες πίσω του και τον βοήθησε να ξαπλώσει, σκεπάζοντάς τον με μια κουβέρτα. Αφού ξαπόστασε κάπως, ενώ την παρατηρούσε όλη την ώρα που τον περιποιόταν, της είπε:

«Η Ελिसάβετ σου μοιάζει πολύ. Μου θυμίζει εσένα όταν ήσουν στα χρόνια της. Και θα ήθελα να έχει την ευτυχία της δικής σου ζωής. Ο Σταύρος, όπως είπες, είναι χαρισματικό παιδί και φωτισμένο μυαλό, τον θυμάμαι από μικρό που γυρνούσε στις γειτονίες μας. Από τότε ξεχώριζε από τα υπόλοιπα παιδιά και το 'λεγα σε όλους: δεν είναι τυχαίο που απέκτησε τόση μεγάλη μόρφωση. Να που τώρα θα γίνει παιδί μας».

«Πρέπει να ξέρεις πως τα παιδιά εδώ και χρόνια αγαπιό-ντουσαν».

«Εσύ τι λες, να μην το είχα προσέξει;»

«Αλήθεια, το ήξερες;»

«Δεν το ήξερα, αλλά κάτι είχα υποψιαστεί».

Τη στιγμή εκείνη ακούστηκε η πόρτα, που άνοιξε και έκλεισε αμέσως, και στην υποδοχή εμφανίστηκε η Ελिसάβετ. Μόλις τον είδε, έτρεξε κοντά του και έπεσε ολότελα στην αγκαλιά του.

«Όλα πέρασαν, Ελिसάβετ. Είμαι καλά τώρα».

«Μα εσύ έχεις αίματα ακόμα», είπε και το βλέμμα της έπεσε στο πουκάμισό του, κάτω από το γιλέκο.

«Μη στεναχωριέσαι, δεν είναι τίποτα. Θα μάτωσε από το κούνημα πάνω στο άλογο».

«Να φωνάξουμε το γιατρό», είπε με ανησυχία η Γκιουλ Μπαχάρ.

«Όχι, δε χρειάζεται. Φώναξε μόνο την Αβιδέ να μου αλλάξει τους επιδέσμους».

Ο Σουλεϊμάν αγάς άργησε να συνέλθει από το τραύμα του, και όλο το χειμώνα τον έβγαλε στο κονάκι. Η υγεία του είχε κλονιστεί πολύ, το τραύμα τού έφερε μεγάλους μπελάδες. Ήταν η πρώτη φορά που έπεφτε και σίγησε η ορμή του, θαρρείς και τσακίστηκε ο αετός· και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, τον τυραννούσε που τούτη τη φορά έβαψε τα χέρια του με αίμα. Ξυπνούσε μέσα από τον ύπνο, γιατί έβλεπε τα χέρια του αιματοβαμμένα. Είχε καταθέσει τότε στην Παναγία Σουμελά να συνεχίσει το βίο του ενάρετα, αναζητώντας μόνο τη σωτηρία της ψυχής. Μα πιο πολύ ακόμα, έρχονταν τα τελευταία λόγια του Εγιπάντ μπέη για το γιο του. Τον θέριζε αυτή η προοπτική. Με κλονισμένη την υγεία του, η ανησυχία διογκωνόταν μέσα του όλο και περισσότερο. Ζήτησε να δει τον παπα-Γρηγόρη, να ακουμπήσει την ανεμοδαρμένη ψυχή του.

Ο παπα-Γρηγόρης είχε γεράσει πια, κόντευε τα ογδόντα, αλλά εκεί, ζωσμένος στον πνευματικό αγώνα να του δίνει ζωή. Οι επισκέψεις του τα τελευταία χρόνια στο κονάκι είχαν αραιώσει κατά πολύ, κι αυτές, όταν γίνονταν, γίνονταν με μεγάλη προφύλαξη και φόβο.

Κατέβηκαν στο παρεκκλήσι και εκεί έβγαλε όλα τα εσώψυχά του. Μόνο τότε αγαλλίασε η ψυχή του. Και καθώς έφευγε ο χειμώνας, πήρε μαζί του και όλα τα σαράκια. Το καλοκαίρι, και πάλι έτρεχε σαν αετός ελεύθερος με τ' άλογό του πάνω στα βοσκοτόπια.

Η ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΣΤΑ ΔΕΚΑΕΦΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ φάνταζε σαν τζιβαέρι*, κατά μάνα κατά κύρη. Το κλαρί αυτό θάμπωνε με την ομορφάδα του όλη την Κρώμνη. Περπατούσε στα σοκάκια της ανάλαφρα σαν πεταλουδίτσα. Είχε κανονικό ανάστημα, καλοσχηματισμένο στήθος και πρόσωπο, θαρρείς και ερχόταν από τα φωτεινά φεγγάρια. Το περίγραμμα στο κατάλευκο πρόσωπό της ήταν λες και έβγαινε από χαράξεις ενός ζωγράφου που θα ήθελε να απεικονίσει την ομορφιά του κόσμου σε ένα πρόσωπο. Τα χείλη της νόμιζες πως δωρίστηκαν από τον κόσμο των λουλουδιών, σαν να άνοιγε εκείνη την ώρα ένα κόκκινο τριαντάφυλλο. Τα λαδιά μάτια της ήταν ζεστά και άνοιγαν δρόμους στα μονοπάτια της ψυχής της. Σήμερα, που γινόταν νυφούλα, έλαμπαν, ξεπηδούσε η χαρά από μέσα της και φορούσε το χαμόγελο της ευτυχίας του κόσμου.

Ήταν η κόρη της θρυλικής για την ομορφιά της Γκιουλ Μπαχάρ, εκείνης της ομορφιάς που έκανε τον Σουλεϊμάν αγά να αφηγήσει τα πάντα για χάρη της.

Κυριακή μεσημέρι, του Προφήτη Ηλία, στις 20 Ιουλίου του

(*) Τζιβαέρι: Από το τουρκικό τζοβαΐρι, δηλαδή πετράδι, κόσμημα.

1860, μια λαμπερή μέρα, μετά τη νυχτερινή βροχή με τα σύννεφα να κείτονται πιο κάτω από την Κρώμνη, ο ήλιος έμοιαζε να χαμογελάει στην πλάση και πήγαινε την κόρη νυφούλα στην πάνω εκκλησιά του Αγίου Προδρόμου να την παντρέψει με τον εκλεκτό της καρδιά της, με κείνον που ήθελε να αφιερώσει τη ζωή του στην αγάπη, στη σοφία και στη γνώση, για να εξηγήσει το μυστήριο αυτού του κόσμου.

Στον περίβολο της εκκλησίας πρόβαλε η κόρη του ήλιου, με λευκό νυφικό να σέρνεται στο πλακόστρωτο, με τα καστανά μαλλιά της λυτά να χύνονται σαν αχτίδες στο σώμα της, και με ένα στεφάνι στο κεφάλι από «λευκά δάκρυα» της Παναγίας με διάσπαρτα εαρινά λουλούδια.

Ίσως η μέρα να ήταν τέτοια, και η καταφρονημένη μου ψυχή να ανασταινόταν και να ήταν ο κόσμος γιορτινός από μένα τον ίδιο. Όπως και να συνέβαινε, δεν είχα ξαναδεί στη ζωή μου τέτοια φωτεινότητα σε πρόσωπο, σαν να ερχόταν ένα πλάσμα θεϊκό που φορούσε φωτοστέφανο.

Κρατιόταν από το μπράτσο του πατέρα της που τη συνόδευε στην τελετή· ακολουθούσε η μητέρα της με τις δυο μικρές αδερφάδες της. Όλος ο περίβολος της εκκλησίας μέχρι έξω στο δρόμο είχε γεμίσει από κόσμο. Πλέον ακολουθούσαμε τα μυστήρια της θρησκείας μας με απόλυτη ελευθερία.

Περίμενα μπροστά στην είσοδο της εκκλησίας· φτάνοντας κοντά μου, ο Σουλεϊμάν αγάς μου παρέδινε την κόρη του και είπε με βαρυσήμαντο ύφος:

«Σταύρο Δωρανίτη, είσαι άξιος γιος της Κρώμνης και ξέρω πως η κόρη μου κοντά σου θα ευτυχήσει· έχω εμπιστοσύνη σε σένα».

«Σου δίνω υπόσχεση γι' αυτό. Θα την τιμώ όσο ζω».

Ήταν συγκινημένος, το έβλεπα στα μάτια του, όπως κατάλαβα την εκτίμησή του για μένα και τη συμπάθεια που μου έδειχνε από μικρό παιδί. Μετά έστρεψα την προσοχή μου στη γυναίκα που αγαπούσα, που την ονειρευόμουν τα βράδια πριν πέσω να κοιμηθώ. Την κόρη, για χάρη της οποίας ανέβαζα ψη-

λά τον πήχη του εαυτού μου, για να κερδίσω την αγάπη της· που μου 'δινε την αφορμή ν' ανοίξω τα φτερά μου στο μεθυστικό έρωτα, αυτόν που σου μαθαίνει τη ζωή.

Η Ελισάβετ με κοιτούσε με ένα βλέμμα, σαν να έβλεπα όλα τα κοιτάγματα του κόσμου.

«Είσαι πολύ όμορφη σήμερα, Ελισάβετ».

«Εσύ είσαι που τα κάνεις όλα», μου είπε ψιθυριστά στο αυτί.

Της έπιασα το χέρι και το κράτησα σφιχτά. Ήθελα να της μεταδώσω όλα όσα αισθανόμουν, να γίνω γητευτής, για να την εντάξω στον κόσμο αυτό που έμοιαζε με όνειρο.

Οι στιγμές αυτές κράτησαν πέραν του κανονικού και ο κόσμος άρχισε να βγάζει επιφωνήματα και να σφυρίζει. Γελάσαμε αυθόρμητα και οι δυο, σαν μια ψυχή, σαν δύο μέρη που είναι ένα.

Στην Κρώμνη όλοι έλεγαν πως ήταν το πιο όμορφο κορίτσι· οπότε, ήθελα δεν ήθελα, ακούγοντάς το τόσες φορές –τι να κάνω;– το 'χα και καμάρι κιόλας.

Στη διάρκεια του μυστηρίου συνέχεια αντιλαμβανόμουν να στρέφει το κεφάλι της και να με κοιτάει. Κάποιες φορές ανταποκρινόμουν κι εγώ. Έβλεπα έναν κόσμο αγάπης απλωμένο στα μάτια της και ευχαριστούσα το Θεό για ό,τι μου χάριζε.

Μεγάλωσα σ' αυτό το σημείο του κόσμου, που έλαχε να είναι πιο πάνω κι από τα σύννεφα, εδώ, που το καθετί παίρνει διαστάσεις έξω από τα συνηθισμένα μέτρα, θα έλεγα, επικές. Οι διαστάσεις που δίνουμε στη ζωή μας είναι τελικά το μυστικό του τόπου μας. Ανεβάζαμε την αξία των πραγμάτων, της ζωής, της ελευθερίας, του έρωτα, του θανάτου.

Ζούσαμε μαζί με τους αετούς, γι' αυτό και η Κρώμνη έμοιαζε με μια μεγάλη αετοφωλιά.

Από μικρός έμαθα να ζω με ένα μυστικό, μέχρι που το αποτίναξα με το Τανζιμάτ. Είδα τον πόνο γύρω μου, πολλές φορές,

να αμολιέται σεργιάνι και πόνεσα πολύ απ' όσα τα παιδικά μου μάτια είδαν να συμβαίνουν στην ταραγμένη μας περιοχή. Οι γονείς μου ήταν τσορμπατζήδες με πολλά βοσκοτόπια και κοπάδια. Και πολύ πιθανόν, κατά τα λεγόμενα των προγόνων μου, να είμαστε παρακλάδι της παλιάς βυζαντινής οικογένειας των Δωρανιτών. Εμένα, βλέποντάς με να έχω κλίση στα γράμματα, με ήθελαν σπουδαγμένο. Φοίτησα στο Ιεροδιδασκαλείο της Αργυρούπολης και, μετά την αποτίναξη της κρυφίας, πήγα να βγάλω τις τρεις τελευταίες τάξεις στο ξακουστό Φροντιστήριο της Τραπεζούντας. Μεγάλη ακαδημία του τόπου μας που μαζί με τη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης αποτελούσαν τα μεγαλύτερα σχολεία της Μικράς Ασίας.

Στη διαβάθμιση των δασκάλων που γνώρισα, πρώτη θέση πάντα κατέχει ο Ομέρ εφέντης, αυτός μου άνοιξε τους δρόμους της ζωής για να τους δω. Λόγιος της Κρώμνης και φωτισμένος δάσκαλος. Με είχε κοντά του από μικρό και μου εμφύσησε τη γνώση του και τη γραφίδα. Όσες διαστάσεις έχω μέσα στο νου τις οφείλω στη σοφία του. Απλώναμε τον κόσμο μπροστά μας και τον ερμηνεύαμε· μου έμαθε να βλέπω τα σημάδια και να βγάζω μηνύματα. Στις τελευταίες στιγμές της ζωής του, πριν τρία χρόνια, με κάλεσε κοντά του, έτσι όπως πλάγιαζε δίπλα στο θάνατο, και μου ερμήνευσε απ' αυτή τη θέση τη ζωή και το θάνατο, και τι αξίζει να κάνω στη ζωή μου. Να κάνω αυτό που έταξα. «Κάν' το», μου έλεγε, «μη σκιάζεσαι. Έχε εμπιστοσύνη στον εαυτό σου».

Ίσως όλα αυτά, θαρρώ, να είναι η αιτία που θεώρησα χρέος μου να διαφυλάξω την κληρονομιά της ιστορίας μας σε ένα κατάστιχο, σαν να ήταν το βιβλίο της ζωής μας. Μια κληρονομιά όπως ακριβώς τη ζήσαμε, αρχόμενη από την εποχή του Σουλείμάν αγά και τα όσα μέγιστα πρόσφερε σ' αυτό τον ευλογημένο τόπο. Και προσεύχομαι στο Θεό πριν πιάσω την κάλαμο για να διηγηθώ αυτά που ζήσαμε. Δεν ξέρω ποια θα είναι η τύχη του συγγράμματος, γιατί πηγάζει από την εσωτερική ανάγκη να αγκαλιάσουμε την ιστορία μας, να γράψουμε τα κιτάπια της

ζωής, για να μη χαθούν, σαν τα αιώνια μνημεία, και να τα μεταφέρουμε στις νέες γενιές ούτως ώστε να μην ξεχαστούν στην ατέρμονη μανία του κόσμου που θέλει να τα ισοπεδώνει όλα. Δε ζητάμε να παραδειγματιστούν από μας, αλλά να τους δώσουμε τα σημάδια της ακολουθίας της ζωής και τα μηνύματα που συλλάβαμε, να τους εμπλουτίσουμε με ιδέες για να ομορφύνουν τον κόσμο.

Έταξα τον εαυτό μου στον κόσμο της δημιουργίας, στον ονειρικό κόσμο της πνευματικής αξίωσης, αψηφώντας τα γήινα πλούτη, για να δείξω ό,τι υπάρχει στο φως του ήλιου και ό,τι αμαυρώνει τη ζωή μας.

Εγώ, ο Σταύρος Δωρανίτης, που πιάνομαι να λογίζομαι με τα λεγόμενά μου πως είμαι κατιτί, είμαι ένα τίποτα μπροστά στην προσφορά άλλων ανθρώπων, όπως ο Σουλεϊμάν αγάς ή ο παπα-Γρηγόρης ή όπως αυτοί που μοχθούν πάνω στη γη.

Αψηλά, στις άκριες του τόπου, στα δροσερά παρχάρια, δίπλα απ' τα αιώνια χιόνια του Αϊ-Παύλου, ξεσπάθωνε το γλέντι μετά το μυστήριο του γάμου. Στο γάμο ήταν καλεσμένοι όλοι οι Κρωμναίοι και οι καλύτεροι λυράρηδες της περιοχής. Τα νταούλια, ο ζουρνάς και η λύρα αντηχούσαν σ' όλες τις γύρω κορυφές και λαγκαδιές. Η δύσα και πάλι έπεσε πάνω από την Κρώμνη, καλύπτοντάς την ολάκερη, και ανέβαινε προς την πλαγιά όπου γινόταν το γλέντι. Μόνο οι κορυφές από τα βουνά φαίνονταν. Έτσι μεγαλώναμε εδώ, σαν μες στην αγκαλιά των ουρανών. Και η πίεση που προκαλούσε το υψόμετρο είχε μεγαλύτερα μετρίδια του κανονικού, όπως και ενεργειακά επηρέαζε περισσότερο την ψυχοσύνθεση των Κρωμναίων.

Χαμογελούσε όλο το σύμπαν, ο ήλιος μάς περιέλουζε με θαλπωρή καθώς έγερνε προς τη δύση του. Ο Σουλεϊμάν αγάς χόρευε μπροστά στο μεγάλο γύρο των χορευτών που μέσα του είχε όλους τους μουζικάντηδες. Σειόταν ολάκερος στη σέρα, θαρρείς και ήταν εκστασιασμένος, σαν τους αναστενάρηδες, και

τραβούσε όλα τα βλέμματα. Τον παρατηρούσα καθώς χόρευε σιμά μου, και κρατιόμασταν σφιχτά, να μου μεταδίδει τα ξεσπάσματά του.

Η δύσα κάποια στιγμή έφτασε κάτω στα πόδια μας, μοιάζαμε να χορεύουμε πάνω στα σύννεφα, σαν να 'μασταν σε παραδείσιο χορό. Και όλο κι ανέβαινε. Τα πόδια του πατούσαν δυνατά πάνω στη γη, σαν να πατούσαν το θάνατο, σήκωνε τα χέρια του ψηλά, σαν να ξεπερνούσε το θάνατο. Ξεπερνούσε την ανθρώπινη ύπαρξη και δυναμική. Ξεπερνούσε τα όρια της ανθρώπινης δυνατότητας. Το έβλεπα από την υφή της έκφρασής του, το ένιωθα γιατί με κρατούσε σ' αυτό το χορό της αθανασίας, που άγγιζε κατάβαθα την ψυχή μου.

Ξαφνικά σταμάτησε απότομα προτού τελειώσει ο χορός. Με έσφιξε τώρα πιο δυνατά και, όπως γύρισε προς το μέρος μου, είδα το πιγούνι του να τρέμει. Μετά το βλέμμα του έφυγε γύρω στα βουνά, κοίταξε προς τον ήλιο, κι έπειτα άφησε το κοίταγμά του ψηλά στον ουρανό. Στα μάτια του ήρθε μια απροσπέλαστη σκιά, κάτι απόκοσμο. Οι μουζίκτοι σταμάτησαν να παίζουν, σίωπησαν τα πάντα, δεν ακουγόταν το παραμικρό, καμιά απολύτως κίνηση, παρά μόνο η δύσα που ανέβαινε προς τα πάνω.

Έγειρε προς τα πίσω· ακόμα συνέχιζε να μου κρατάει σφιχτά το χέρι, έκανε προσπάθεια να μην πέσει, στηριζόμενος από μένα. Στην επόμενη στιγμή δεν κατόρθωσε να στηριχθεί. Τον άφηναν οι δυνάμεις του και, έτσι όπως είχε σηκωμένο το πρόσωπό του στον ουρανό, έπεσε μέσα στα σύννεφα της δύσας. Εκεί έσβησε ο Σουλειϊμάν αγάς και απόθεσε τον εαυτό του στην αγκαλιά της, λες και τον πήρε μαζί του ο προφήτης Ηλίας, λες και κατέβηκε σήμερα, που ήταν η μέρα του στον κόσμο, να τον πάρει μαζί του όπως αναλήφθηκε και ο ίδιος στον ουρανό. Εκεί παρέδωσε την ψυχή του, πάνω στην κίνηση και στ' αεράκι που έσπρωχνε τα σύννεφα. Τη στιγμή που κοίταξε για τελευταία φορά τον ουρανό, ήταν σαν να τον είδα ν' αρχίζει το ταξίδι του στην αιωνιότητα. Λες και δεν πέθαινε εκείνη τη στιγμή, αλλά παραδινόταν στους χορούς των αγγέλων.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΤΣΙ ΕΦΥΓΕ Ο ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ ΑΓΑΣ απ' αυτή τη ζωή. Μου φαινόταν σαν ψέμα, δεν μπορούσα να το χωνέψω. Ήμουνα και δίπλα του κι έζησα τη μετάβασή του στον άλλο κόσμο. Ακόμα ένα σημάδι που να δικαιολογεί για να συνεχίσω τούτο το βιβλίο.

Από την κούνια μου ακόμα, τον είχα ίνδαλμα στην παιδική μου φαντασία. Άκουγα από τους μεγαλύτερους να διηγούνται με θαυμασμό τις ιστορίες του. Ήταν ο ήρωας των πρώτων ακουσμάτων μου, εκείνος ο θρυλικός που μπορούσε ν' αλλάξει τον κόσμο. Ήταν ένας γνήσιος Ρωμιός και η συνεισφορά του στον αγώνα της ελευθερίας τεράστια, στην τοπική κοινωνία, στους κρυφοχριστιανούς, σ' όλα τα μέρη όπου άναβε η φλόγα για ξεσηκωμό. Γι' αυτό και μετά το θάνατό του ασχολήθηκαν οι λόγιοι με τη ζωή του και του αφιερώθηκαν ποιήματα.

Θα ζει κατάβαθα στην ψυχή μου η εικόνα του να κοιτάζει την απεραντοσύνη των ουρανών, τότε που ερχόταν αντιμέτωπος με το θάνατο, και λίγο πριν όταν με κοίταξε κατάματα. Εκεί ενώσαμε τις ψυχές μας, για να τον διαιωνώ στα κατάστιχα της ζωής.

Ο θάνατος του Σουλεϊμάν αγά προήλθε από ανακοπή της καρδιάς του. Η μέρα εκείνη ήταν τόσο όμορφη· από νωρίς υπήρχε τόση ευτυχία, που κάποια στιγμή αναρωτιόμουν πως δεν μπορεί να είναι πραγματικότητα. Υποσυνείδητα περίμενα να συμβεί κάτι κακό. Όταν είδα τον Σουλεϊμάν αγά να πέφτει στα σύννεφα, τρόμαξα με τις προλήψεις μου. Ακόμα και τώρα, μετά από τέσσερις μήνες, με απασχολεί σοβαρά αυτό το γεγονός. Μέχρι που έφτασα στο σημείο να αναλογίζομαι μήπως οι δυνατές σκέψεις επηρεάζουν ως ένα βαθμό τη λειτουργία της ζωής μας. Δεν ξέρω τι να πιστέψω, γιατί πολλές φορές επαληθεύτηκαν όσα στο ένστικτό μου κυκλοφορούσαν, θαρρείς και μου δίνονταν προμηνύματα. Υπήρξαν στιγμές που με φόβιζε αυτό.

Ο θάνατός του τη μέρα του γάμου μάς βύθισε στο πένθος και λειτουργούσε σαν ένας προάγγελος δύσκολου βίου με την Ελισάβετ. Η καλή μέρα απ' το πρωί φαίνεται. Η ζωή όμως παίρνει το δρόμο της ανεπιστρεπτί και είναι γιομάτη δοκιμασίες. Ίσως αν δεν υπήρχαν οι ενεργειακές σκέψεις, να περνούσαν όλ' αυτά απαρατήρητα.

Μετά το γάμο μετακόμισα στο κονάκι. Ζούσα κι ανέπνεα στους προσωπικούς χώρους του Σουλεϊμάν αγά. Στα είκοσι τέσσερα χρόνια μου και ακόμα συνέχιζε να μ' επηρεάζει θετικά, όπως σημάδεψε και τη ζωή μου. Ήθελα να συμπεριφέρομαι όπως αυτός, να είμαι άτρωτος και αγωνιστής όταν χρειαστεί.

Το μεγάλο δράμα της μετά Σουλεϊμάν αγά εποχής όμως το περνούσε πρωτίστως η Γκιουλ Μπαχάρ. Πεθαίνοντας ο άντρας της, παθαίνει τέτοιο κλονισμό, που χάνει τη μιλιά της. Ξαφνικά είδε να χάνεται όλος ο κόσμος· γι' αυτή ο Σουλεϊμάν αγάς ήταν το μέσο επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Από το πρόσωπό της χάθηκε όλη η ζωντάνια μονομιάς, μεμιάς έσβησε εκείνο το πολυσυζητημένο λαμπερό αστέρι και τη θέση του

κατέλαβε μια θλιμμένη μορφή, η πιο τραγική που άφησε ξοπίσω του ο Σουλεϊμάν αγάς.

Τότε συνειδητοποίησα την απίστευτη αγάπη της για τον άντρα της. Έφτανε σε σημείο λατρείας και έμοιαζε να πέθαινε κι αυτή μαζί του. Με τις ώρες παρέμενε ακίνητη, με τα μάτια καρφωμένα σε ένα σημείο, χωρίς να βλέπει πουθενά. Η συμμετοχή της μέσα στο κονάκι έγινε σχεδόν ανύπαρκτη, παρά μόνο στα αναγκαία. Όλο το βάρος της ευθύνης για το σπίτι και τα μικρά το πήρε η Ελισάβετ, που καιγόταν η καρδιά της καθώς την έβλεπε σ' αυτή την κατάσταση. Συνέχεια ήταν δίπλα της και προσπαθούσε να τη συνεφέρει.

Την τελευταία μέρα του Νοεμβρίου, Σάββατο, πριν το μεσημέρι, καθόμουν δίπλα στο παράθυρο και ατένιζα το κατάλευκο τοπίο που ανοιγόταν μπροστά μου. Έκανε πολύ κρύο και δεν κυκλοφορούσε ψυχή έξω. Πήγα να απομακρυνθώ από το παράθυρο, όταν είδα έναν καβαλάρη να περνάει τη μεγάλη αυλόπορτα. Έστρεψα την προσοχή μου για να διακρίνω ποιος ήταν, αλλά οι σηκωμένοι γιακάδες της γούνας κάλυπταν αρκετά το πρόσωπό του, μην μπορώντας να τον αναγνωρίσω. Πήγε στο στάβλο, ξεπέζεψε, χαιρέτησε το σταβλιστή εγκάρδια και ερχόταν προς την είσοδο. Το γούνινο μακρύ πανωφόρι του σερνόταν στα χιόνια. Από την εμφάνισή του διαπίστωνα πως ήταν πολύ σημαντικό πρόσωπο και, όταν έφτασε κοντύτερα, αναγνώρισα τον Ιμπραήμ εφέντη. Είχα να τον δω αρκετά χρόνια, σπάνια ερχόταν πλέον στην Κρώμνη.

Αμέσως ξεκόλλησα από το παράθυρο, να πάω κάτω να τον προϋπαντήσω. Στο χαγιάτι ήδη τον προϋπαντούσε η Ελισάβετ και τον άκουσα να αναφωνεί:

«Η Ελισάβετ! Μα εσύ έγινες κοτζάμ γυναίκα».

«Καλώς όρισες, Ιμπραήμ εφέντη. Πολύ χαίρομαι που ήρθες να μας δεις».

«Μα πώς να μην έρθω, Ελισάβετ;»

Η προσοχή του μετά έπεσε σε μένα καθώς πήγαινα κοντά του.

«Κι αυτός είναι ο Σταύρος Δωρανίτης».

«Εγώ είμαι, Ιμπραήμ εφέντη».

«Έμαθα για το γάμο σας. Να ζήσετε, παιδιά, και να βγά-
λει άξιους απογόνους το γένος του Σουλεϊμάν αγά».

«Μακάρι, κι εγώ το εύχομαι».

«Η Σοφία;» ρώτησε απευθυνόμενος στην Ελισάβετ.

«Κάθεται στην υποδοχή», αποκρίθηκε εκείνη αλλάζοντας
τόνο στη φωνή της.

Έβγαλε το πανωφόρι του και το έδωσε στην Αβιδέ. Προ-
χώρησε στην υποδοχή και εκεί συνάντησε την Γκιουλ Μπαχάρ
να κάθεται δίπλα στο τζάκι και να παρατηρεί τη φλόγα που
έβγαζε η θράκα. Πήγε κοντά της και την ασπάστηκε. Εκείνη
εκδήλωσε ένα διαφορετικό συναίσθημα από το μόνιμα πτοη-
μένο.

«Έμαθα για το θάνατο του Σουλεϊμάν αγά και λυπήθηκα
πολύ. Έρθα από την Κωνσταντινούπολη μόνο και μόνο για να
σας εκφράσω τα θερμά μου συλλυπητήρια και να προσκυνή-
σω τον τάφο του φίλου μου. Έμαθα πολλά απ' αυτόν, με βοή-
θησε όσο κανένας άλλος στον κόσμο. Έχω χρέος απέναντί του
να σας παρασταθώ και να σας υποσχεθώ πως θα είμαι δίπλα
σας ό,τι και να συμβεί. Ξέρω ότι ο Οσμάν περνάει δυσκολίες
και στεναχωριέστε που ζει κάτω από αυτές τις συνθήκες. Θέ-
λω να σου υποσχεθώ, Σοφία, πως από δω και πέρα θα τον
προσέχω σαν να 'τανε παιδί μου. Δε θ' αφήσω κανέναν να τον
πειράξει, όπως και σας».

Εκείνη τον άκουγε με μεγάλη προσοχή. Τα λόγια του ήτα-
νε σαν βάλαμο στην κατάστασή της. Γι' αυτό και άλλαξε κά-
πως η συμπεριφορά της μόλις τον αντίκρισε. Της άγγιζε τα ευ-
αίσθητα σημεία της και έδειχνε να ανακουφίζεται. Το είχε
καημό που χωρίστηκε η οικογένεια και, παρά την αγάπη, μια
κάποια απόσταση υπήρχε ανάμεσά τους.

Τον ίδιο κρυφοχριστιανικό βίο εξακολουθούσε να βιώνει και
ο Ιμπραήμ εφέντης. Δε θα μπορούσε να αλλάξει ποτέ του, όπως
και οι εναπομείναντες κρυφοχριστιανοί.

Καθίσαμε όλοι γύρω από τη φωτιά και μιλούσαμε –για τι άλλο;– για τον Σουλεϊμάν αγά. Μας διηγιόταν ένα σωρό ιστορίες, άγνωστες προς εμάς, και για όσα διαδραματίστηκαν όσο αγωνιζόταν για τη λευτεριά και το καλό του τόπου του.

«Όπου κι αν πήγαινε», έλεγε, «κέρδιζε αμέσως τις εντυπώσεις των άλλων, είχε αυτό το χάρισμα· δύσκολα κάποιος του αντιστεκόταν. Στην Υψηλή Πύλη είχε μεγάλο σεβασμό και, όταν έμαθαν πως είναι χριστιανός, κυριολεκτικά τα χάσανε».

Τα λόγια του για τον Σουλεϊμάν αγά δεν είχαν τελειωμό. Ο εκλεπτυσμένος τρόπος των περιγραφών μάς απορροφούσε ολωσδιόλου, και πιο πολύ την Γκιουλ Μπαχάρ που διψούσε ν' ακούει τα κατορθώματα του αγαπημένου της.

Μας γέμιζε θαλπωρή, υποσυνείδητα τον αισθανόμουν δικό μας άνθρωπο, συγγενικό.

Τη ζεστή ατμόσφαιρα τη διέκοψαν δυνατά χτυπήματα στην εξώπορτα. Η Αβιδέ έσπευσε ν' ανοίξει την πόρτα. Σε λίγο από το χαγιάτι εμφανίστηκε ο παπα-Γρηγόρης με έκδηλο ενθουσιασμό.

«Ήρθα να σας μεταφέρω ευχάριστα νέα. Η κόρη μου προ ολίγου γέννησε αγόρι».

Η Ελισάβετ πετάχτηκε πάνω από τη χαρά της και έτρεξε να αγκαλιάσει τον παπα-Γρηγόρη· τη χαρά αυτή συμμερίστηκε και ο Ιμπραήμ εφέντης. Μόνο η Γκιουλ Μπαχάρ παρέμεινε ασάλευτη στην ίδια στάση. Πρόσεξα όμως στην όψη της μια αλλαγή, σαν να έλαμψε το μούτρο της. Έκλεισε τα μάτια, κάνοντας βαθιά της μια ευχή για το νεογέννητο. Ένας κληρονόμος ήρθε σήμερα στον κόσμο, μια πιστή συνέχεια στο γενεαλογικό δέντρο του Σουλεϊμάν αγά.

Του έδωσαν το όνομα του Σουλεϊμάν. Τον ίδιο καιρό που χάθηκε αυτός, γεννήθηκε ένας άλλος, και η μοίρα τούς όριζε να έχουν ταυτόσημο βίο και συνήθειες. Άλλωστε οι ομοιότητες στο κληρονομικό δέντρο μεταφέρονται από γενιά σε μεθεπόμενη γενιά, από παππού σε εγγονό.

Η γέννηση του μικρού Σουλεϊμάν μάς χαροποίησε όλους,

λέγαμε πως εδώ θα σταματήσει το κακό. Αλλά πού να σταματήσει... Στις αρχές του επόμενου χρόνου, το 1861, η Γκιουλ Μπαχάρ σιγά σιγά κατέρρεε στο κενό που άφησε ο αγαπημένος της, αφέθηκε ολότελα στην ανυπαρξία, θαρρείς και παραδινόταν στη θανατερή αγκαλιά του άντρα της. Έχασε την όρεξή της για φαγητό και μέρα με τη μέρα εξασθενούσε και πιο πολύ.

Η Ελισάβετ από καιρό ήθελε να επισκεφθεί την οικογένεια της μητέρας της, να πάρει την ευχή τους για το γάμο της. Βλέποντας την κατάσταση της Γκιουλ Μπαχάρ, το επέσπευσε, με σκοπό να τους ενημερώσει. Είχε να τους δει πολλά χρόνια, σχεδόν δεν τους θυμόταν.

Ο χειμώνας ακόμα δεν είχε βγει, όταν πήγαμε στο Ισπίρ. Από μια υπηρέτρια του σπιτιού μάθαμε πως ο παππούς της, ο Εμίν εφέντης, ήταν εδώ και ένα χρόνο κατάκοιτος στο κρεβάτι. Ζητήσαμε να τους δούμε, και η αρνητική απάντηση ήρθε με σωρηδόν αναθέματα και βρισιές. Η γιαγιά της, η Μελέκ χανούμ, ακουγόταν από τους μέσα οντάδες να εξαπολύει ένα σωρό υβριστικά κατεβατά. Έκανε την εμφάνισή της από μια πόρτα και ερχόταν επιθετική στο χαγιάτι κατά πάνω μας.

«Γκιαούρ, ογλού γκιαούρ», φώναζε. «Σικτίρ από δω», έλεγε και κουνούσε τα χέρια της πέρα δώθε, δείχνοντάς μας να φύγουμε.

Εμείς όπου φύγει φύγει. Τα μαζέψαμε και δρόμο. Πιο πολύ στενοχωρήθηκα για την Ελισάβετ, που της ήρθε κατακούτελα.

Επιστρέψαμε στο κονάκι με το βάρος της απόρριψης. Στην Γκιουλ Μπαχάρ δεν αναφέραμε το παραμικρό, για να μην επιδεινώσουμε την κατάστασή της, η οποία παρέμενε στα ίδια επίπεδα.

Πιστεύαμε πως με τον καιρό θα ξεπερνούσε το σοκ, αλλά αυτό δε θεραπευόταν με τίποτα, όσες προσπάθειες και αν κάναμε για να τη συνεφέρουμε. Η παθολογική αγάπη της για τον

Σουλειϊμάν αγά ξεπερνούσε τα λογικά όρια. Είχε δεθεί μαζί του ψυχή τε και σώματι.

Στα μέσα Απριλίου, δεύτερη μέρα του Πάσχα, πήγε στο κρεβάτι της νωρίς το βράδυ να κοιμηθεί. Τότε ονειρεύτηκε τον Σουλειϊμάν αγά να βρίσκεται σε μια κατάφυτη απεραντοσύνη με καταπράσινα, απέραντα λιβάδια ασύλληπτης ομορφιάς. Η φωτεινότητα αυτής της πλάσης ξεπερνούσε κάθε προηγούμενο. Ο Σουλειϊμάν αγάς τής ένευσε με το χέρι του να 'ρθει, την καλούσε κοντά του. Η Γκιουλ Μπαχάρ τόσο λαχτάρισε όταν τον είδε ολοζώντανο μπροστά της, που κίνησε με ακαταμάχητη ορμή να πάει κοντά του. Το σώμα της όμως ήταν τόσο βαρύ, που δεν μπορούσε να μετακινηθεί, έμενε κολλημένη επιτόπου. Η ψυχή όμως νίκησε τη σταθερότητα κι έφυγε από το σώμα να πάει να τον αγκαλιάσει. Και φώναζε: «Γεώργιε, Γεώργιε, έρχομαι κοντά σου».

Ήταν η πρώτη φορά που την ακούσαμε να μιλάει μετά το θάνατο του άντρα της. Ακούγοντας τις φωνές, τρέξαμε αμέσως στην κάμαρή της και με λίγα λόγια μάς περιέγραψε το όνειρό της.

«Εγώ, παιδιά μου, σε λίγο θα φύγω».

«Μη λες τέτοια, μητέρα. Θα γίνεις καλά, αυτό θα θέλει κι ο πατέρας», της είπε στοργικά η Ελισάβετ.

«Όχι, Ελισάβετ. Ήταν σημάδι πως θα πάω κοντά του».

Και πράγματι, πριν τα χαράματα, ακούστηκε κάτι από την κάμαρή της και πήγαμε να δούμε· τη βρήκαμε να έχει τα μάτια της ανοιχτά, αλλά χωρίς βλέμμα, πρόσωπο χωρίς ζωντάνια, μόνο τα χείλη της ήταν κάπως τραβηγμένα σαν να χαμογελούσαν.

Η Ελισάβετ, διαπιστώνοντας πως ήταν νεκρή, ταράχτηκε και έκανε σπασμούς. Άπλωσε τα χέρια της και μια πήγαινε να τα φέρει στο κεφάλι της, σαν να ήθελε να κρατήσει τα μυαλά της για να μη φύγουν, μια ν' αγκαλιάσει τη μάνα της, και δεν κατάφερνε να κάνει τίποτα. Την κοιτούσε και δεν πίστευε στα μάτια της, μέχρι που άρχισαν να τρέχουν τα δάκρυα βροχή.

Έπεσε επάνω της βγάζοντας ακράτητους λυγμούς. Οδυρόταν, σχίζοντας τη σιωπή της νύχτας. Είχε φεγγάρι ολόγιομο, που έκανε τη νύχτα μέρα στα κορφοβούνια της Κρώμνης. Ο ανέφελος ουρανός, γεμάτος από λαμπερά αστέρια, έδινε την αφορμή ν' απλώσεις τα χέρια σου για να τ' αγγίξεις.

Μια ψυχή σήμερα έφυγε για κει, ν' ανταμώσει μια άλλη ψυχή, που έδειχνε να την προσμένει. Ήταν το τέλειο ζευγάρι, θαρρείς και ο Θεός τούς έφερε μαζί.

Ο θάνατός της σε μικρό χρονικό διάστημα ακούστηκε παντού. «Τον ένατο μήνα πήγε η Γκιουλ Μπαχάρ να συναντήσει τον Σουλεϊμάν αγά».

Τη θάψαμε δίπλα του. Μετά από επιθυμία της Ελισάβετ, οι δυο τάφοι ενώθηκαν με ένα μαρμάρινο κατάλευκο μνημείο, με αναπαραστάσεις αγγέλων, και στη μετόπη της εισόδου χα-
ραγμένο το εξής δίστιχο:

«Έλα κι ας λάμπνε τα ραχιά, τ' ομάλια να γελούνε,
χωρίς εσέν' και τα πουλιά, ρίζα μ', δεν κελαηδούνε».

Η Ελισάβετ έκανε πολύ καιρό να ξεπεράσει τον απανωτό χαμό των γονιών της. Της στοίχισε σε μεγάλο βαθμό και η όψη της έχασε εκείνη την παιδικότητα που είχε. Ως μεγαλύτερη από τα υπόλοιπα κορίτσια, ανέλαβε την ευθύνη τους, και περισσότερο της μικρότερης, της Μαρίας, που την έβλεπε ως διάδοχη μητέρα.

Το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς, αποφασίσαμε να τη στείλουμε στο Παρθεναγωγείο της Αργυρούπολης. Είχε μεγάλη πνευματική άνθηση τότε η Αργυρούπολη και η Μαρία είχε έφεση στα γράμματα. Κανονίσαμε να μένει στο Οικοτροφείο της Μητρόπολης Χαλδίας και, λίγες μέρες πριν ανοίξει το σχολείο, την πήγαμε με την Ελισάβετ στην Αργυρούπολη. Η Ελισάβετ στεναχωριόταν πολύ που την άφηνε μόνη. Με τον καιρό όμως η Μαρία προσηλώθηκε στα γράμματα και έδειξε μεγάλο ζήλο

για την ιστορία της Ελλάδας. Τη γοήτευσαν οι αρχαίοι συγγραφείς και τους μελετούσε πολύ.

Ίσως να είχε επηρεαστεί από εμένα και από τα βιβλία που ήταν σκορπισμένα παντού μέσα στο κονάκι. Την περίοδο αυτή είχα ξεκινήσει το εγχείρημα να γράψω την ιστορία των κατοικούντων της Μαύρης Θάλασσας, από τον εποικισμό των Ελλήνων μέχρι σήμερα. Ποτέ μέχρι τώρα δεν είχε γίνει κάτι τέτοιο και αισθανόμουν χρέος να παραδώσω στον τόπο μου ένα έργο που να αναδεικνύει τη λαμπρή ιστορία του.

Αρχής γενομένης από την ελληνική μυθολογία, το μύθο του Φρίξου, της Έλλης και του χρυσόμαλλου δέρατος. Όταν ο Φρίξος, γιος του βασιλιά της Βοιωτίας, για να ξεφύγει από τη μαγική της μητριάς του, πήρε την αδερφή του Έλλη και με τη βοήθεια της θεάς Νεφέλης ανέβηκαν επάνω σε ένα χρυσόμαλλο κριάρι και ταξίδεψαν για τον Εύξεινο Πόντο. Στη διαδρομή η Έλλη γλιστρά από το κριάρι και πέφτει στη θάλασσα, βόρεια της Θρακικής Χερσονήσου, που από τότε ονομάστηκε Ελλησποντος. Ο Φρίξος συνεχίζει το ταξίδι του και πηγαίνει στην Κολχίδα, βορειοανατολικά της Μικράς Ασίας. Θυσιάζει το κριάρι και το χρυσόμαλλο δέρας παραμένει εκεί και το φυλάει ένας μεγάλος δράκοντας. Γι' αυτό ξεκίνησε η Αργοναυτική Εκστρατεία με τον Ιάσωνα, που απήφησε όλους τους κινδύνους προκειμένου να το πάρει στα χέρια του – κίνηση που δείχνει το ενδιαφέρον για τα χρυσοφόρα κοιτάσματα της περιοχής. Από εκείνη την εποχή έχουμε και την ίδρυση των πρώτων ελληνικών αποικιών, τον 7ο π.Χ. αιώνα. Μετά, τους Μύριους του Ξενοφώντα, τους Μιθριδάτες, τους Ρωμαίους, τους Βυζαντινούς, τους Μεγαλοκομνηνούς και, τέλος, τους Οθωμανούς. Και ιδιαίτερη μνεία στην Ανατολία, την πατρίδα των σοφών της αρχαιότητας, και την αρχαία Κρώμνα, στα παράλια του Εύξεινου Πόντου, και τη μετοικησία τους στα εδώ βουνά του όρους Παρυάδρη, μετά την καταπίεση των Οθωμανών στις πεδινές πόλεις.

Προϋπόθετε μακρόχρονη δουλειά, με μεγάλη έρευνα, αλλά μέσα μου είχα ταχθεί και αισθανόμουν να είμαι ορισμένος να

πάρω αυτό το δρόμο, με οποιοδήποτε τίμημα. με οποιαδήποτε θυσία. Αισθανόμουν να έκανα βουτιά στο ποτάμι της δημιουργίας και του πνεύματος, ένιωθα βαθιά μου να συναντήθηκα με θεϊκές αχτίνες και με τα σημάδια της ζωής που οδηγούν στη σωτηρία της ψυχής. Αυτή η δύναμη παρακινεί και μένα να γράφω στο δερματόδετο βιβλίο με τις ωχρές σελίδες. Έχει τριακόσια εξήντα πέντε φύλλα, όσες και οι μέρες του χρόνου. Πάνω στο πορφυρό εξώφυλλο έχει τη χρυσή πυρογραφία του τίτλου: *Οι φύλακες της Ανατολίας*. Το είχα παραγγείλει σε ένα βιβλιοδετείο της Τραπεζούντας ειδικά γι' αυτό το σκοπό, για να κρατήσω εδώ την ιστορία της ζωής μας και ό,τι γινόταν γύρω μας. Ένα ημερολόγιο ζωής. Ένας μεγάλος σεβασμός με διακατέχει όταν το χέρι μου δημιουργεί αυτές τις αράδες, και παράλληλα αισθάνομαι να αγκαλιάζω όλο τον τόπο μου, θέλοντας να τον κρατήσω για πάντα ζωντανό στη μνήμη των ανθρώπων, ενάντια στη φθορά του χρόνου, στη μη προβλέψιμη ιστορία, στο θάνατο και στην καταστροφή.

Μέσα στο κονάκι είναι διάχυτη στη θύμησή μου και στις αισθήσεις μου η παρουσία του Σουλεϊμάν αγά, και πόσο περισσότερο ακόμα που εγκαταστάθηκα στο γραφείο του και γράφω πάνω σ' αυτό, που κάθομαι στο ίδιο κάθισμα και μυρίζω τον ίδιο αέρα.

Τελικά οι αγώνες δεν πήγανε χαμένοι. Οι καιροί έφεραν μεγάλη ευημερία σε όλη τη Ρωμιοσύνη. Υπήρχε η ελευθερία της συνείδησης και βοήθησε τη Ρωμιοσύνη στη διατήρησή της. Έφερε τέτοια αποτελέσματα, που κατέληγε να είναι μια ευνοημένη κοινωνία, με κύρια στηρίγματα την πίστη στο Θεό και στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας. Ανθούσαν τα γράμματα, το εμπόριο, η οικονομία. Ανοίγονταν μεγάλα σχολεία, χτίζονταν ναοί συνεχώς παντού.

Στο ελλαδικό κράτος, το 1864, επιτεύχθηκε η Ένωση της Επτανήσου· η Ελλάδα μεγάλωνε. Είχαμε στρέψει το ενδιαφέ-

ρον μας στις κινήσεις της Αθήνας και των Άγγλων, και λογαριάζαμε πως δε θ' αργήσει η μεγάλη μέρα της λευτεριάς.

Αυτή τη χρονιά είχαμε αποκτήσει το πρώτο μας παιδί και του δώσαμε το όνομα Μιλτιάδης.

Παρ' όλη την ευημερία που επικρατούσε στις ελληνικές κοινότητες, εννιά χρόνια μετά το Τανζιμάτ, τα μεταλλεία της Χαλδίας έδειχναν σημάδια παρακμής. Ο Οσμάν ήταν μέσα στη στεναχώρια και μας εξέθετε τα προβλήματα στις επισκέψεις του στο κονάκι μας.

Το 1866, βλέποντας την κατάσταση και τη μείωση των εσόδων στο θησαυροφυλάκιό του από τα μεταλλεία, ο σουλτάνος Αμπντούλ Αζίζ αποφασίζει να στείλει στην Αργυρούπολη έναν έμπιστο και ικανό άνθρωπο για να διαχειριστεί το σοβαρό θέμα που ανέκυψε. Διορίζει γενικό αρχιμεταλλουργό Χαλδίας και γύρω περιοχών τον Ιμπραήμ εφέντη. Θέση περιζήτητη, με ανυπολόγιστα κέρδη και κύρος υπουργού.

Το ευτυχές γεγονός το μάθαμε από τον Οσμάν, όταν μια νύχτα μάς επισκέφθηκε μαζί με την Αφιτάπ και το μικρό Σουλείμάν.

«Σήμερα με ειδοποίησαν από την Υψηλή Πύλη να παραστώ στην τελετή διορισμού του νέου γενικού αρχιμεταλλουργού. Είμαι πολύ χαρούμενος που ο Ιμπραήμ εφέντης θα έρθει εδώ. Θα βάλει μια τάξη στην κακοδαιμονία που μας κυνηγάει».

«Πότε θα πας;» τον ρώτησε η Ελισάβετ, που κανάκευε στην αγκαλιά της τον Σουλείμάν, ενώ δίπλα της η Πηνελόπη έπαίξε μαζί του.

«Μεθαύριο θα φύγω, για να προλάβω. Ο σουλτάνος βιάζεται να ορθοποδίσουν ξανά τα μεταλλεία».

«Σε όλους μας θα κάνει καλό η έλευσή του στην Αργυρούπολη», επενέβην.

«Αρκετοί τρέμουν και μόνο στην ιδέα».

«Και μάλιστα, ως εκλεκτός του παλατιού», συμπλήρωσα.

«Ο Ιμπραήμ εφέντης δεν έχει ξεχάσει ποτέ του αυτά που έπαθε αυτός και η οικογένειά του από τους Ματσουκαίους»,

συνέχισε η Αφιτάπ η οποία καθόταν δίπλα στον Οσμάν. «Για να δούμε τι θα κάνουν μετά κάποιοι όταν θα χάσουν τα πρόνόμιά τους. Κι εμείς βέβαια να ησυχάσουμε κάπως».

«Τι σας συμβαίνει, θεία;» ρώτησε ανήσυχη η Ελισάβετ.

«Τίποτα ανησυχητικό, μάτια μου», απάντησε με στοργή η Αφιτάπ. «Να, μόνο ο αδερφός σου δέχεται κάποιες περίεργες κουβέντες».

«Δηλαδή, σαν τι κουβέντες;» ρώτησα με ενδιαφέρον.

Έμεινε για λίγο διστακτική.

«Τον κατηγορούν πολλές φορές ότι είναι γκιαούρης και τέτοια, πως είναι ο γιος του Σουλεϊμάν αγά και πάει λέγοντας. Ε, όπως και να το δεις, γαμπρέ μου, όλα αυτά είναι ενοχλητικά και επηρεάζουν αρνητικά τις κινήσεις του».

«Υπομονή χρειάζεται, θεία μου. Το πεπρωμένο φυγείν αδύνατον».

«Αχ! Όταν σ' ακούω να με λες “θεία μου” μ' αυτό τον τρόπο, με σκλαβώνεις, Σταύρο». Με κοίταξε και χαμογέλασε γλυκά. «Θέλω να ξέρεις κάτι», συνέχισε. «Είμαστε πολύ περήφανοι που ήρθε στο κονάκι μας ένας λόγιος Κρωμναίος. Ο ξάδερφός μου σε αγαπούσε πολύ και μιλούσε ταχτικά για σένα. Ξέρεις τι μου είπε κάποτε;» είπε η Αφιτάπ και έμεινε για λίγο σκεπτική αναπολώντας τον. «Πως αυτό το παιδί μια μέρα θα φτάσει ψηλά. Έχει κάτι επάνω του που το επιβεβαιώνει».

«Χαίρομαι που ο Σουλεϊμάν αγάς μ' εκτιμούσε, και θα προσπαθήσω να φανώ αντάξιος των προσδοκιών του».

«Γι' αυτό, αγαπητέ Σταύρο», διέκοψε το συνειρμό μου η Αφιτάπ, «κοίταξε να τον δικαιώσεις. Αν από τον άλλο κόσμο μάς παρακολουθεί, να είσαι σίγουρος πως αυτό θα ζητάει από σένα. Σε κανέναν άλλο, εκτός από σένα, δε θα εμπιστευόταν τους στόχους του· αυτό να το έχεις υπόψη σου».

Τα λόγια της με συγκίνησαν βαθύτατα και, για να κρύψω το επερχόμενο βούρκωμα, έσκυφα το κεφάλι. Με κοίταζαν όλοι, ακόμα κι ο μικρός Σουλεϊμάν. Περνώντας το κρίσιμο στάδιο, έστρεψα προς την Αφιτάπ και της είπα:

«Σ' ευχαριστώ, θεία μου, γι' αυτά που μου εκμυστηρεύτηκες· και όσα μου είπες θα τα λάβω υπόψη μου ως μήνυμα του Σουλεϊμάν αγά».

«Από καιρό θέλω να σ' τα πω, αλλά δεν έτυχε η στιγμή. Ας τ' αφήσουμε όμως αυτά τώρα, θέλω να μάθω τι κάνει η Μαρία».

«Η Μαρία, θεία, τελειώνει φέτος το σχολείο», απάντησε η Ελισάβετ χαρούμενα.

«Βρε, για δεσ πώς πέρασε ο χρόνος! Θα την κάνουμε και δασκάλα τη Μαρία».

«Τα πάει πολύ καλά με τα γράμματα», εξέφρασα την άποψή μου.

«Γερό να είναι το καμάρι μας», συμπλήρωσε η Αφιτάπ.

Παρ' όλα τα χρόνια που πέρασαν από πάνω της, τώρα ήταν πενήντα εφτά χρονών, κρατούσε ακόμα την αμαζόνεια κοφιά της, με μερικά επιπλέον κιλά. Μόνο το πρόσωπό της δεν μπορούσε να κρύψει την ηλικία της. Οι ρυτίδες του γήρατος το είχαν χαρακώσει και τα μαλλιά της είχαν γκριζάρει.

Και ο Οσμάν, στα τριάντα δύο χρόνια του, ήταν μεστός άντρας με πολλές ικανότητες όμοιες με του πατέρα του, εκτός απ' την πυγμή.

ΜΙΑ ΒΔΟΜΑΔΑ ΜΕΤΑ, έλαβε χώρα η απονομή τίτλου στον Ιμπραήμ εφέντη. Η τελετή γινόταν μέσα στο παλάτι, σε μια ευρύχωρη πολυτελή αίθουσα, λες και ήταν χρυσοκεντημένη. Σε μια μεγάλη τράπεζα συναθροίζονταν όλοι οι αρχιμεταλλουργοί, ανάμεσά τους και ο Οσμάν αγάς. Στην κεφαλή του τραπεζιού, καθόταν ο μέγας βεζίρης, ως κεφαλή της εξουσίας.

Στην τράπεζα πάνω υπήρχε πλούσια μηλωτή και άλλα δώρα προορισμένα για τον εκλεγμένο γενικό αρχιμεταλλουργό.

Στην πλευρά της αίθουσας που επικοινωνούσε με τα διαμερίσματα του σουλτάνου, προεξείχε ένα τμήμα με χρυσοϋφαντα παραπετάσματα, όπου καθόταν σε θρόνο ο Αμπντούλ Αζίζ, και δίπλα του όρθιος ο αρχιευνούχος. Με τη διαταγή του σουλτάνου, εισήλθαν στην αίθουσα ο εκλεγμένος γενικός αρχιμεταλλουργός, συνοδεία του υπουργού Οικονομικών. Αυτός αναφωνεί το όνομα του Ιμπραήμ εφέντη και συνεχίζει με τις λέξεις:

«Ευδοχία του βασιλέως των βασιλέων βασιλεύς και αυτοκράτορας, σε διορίζουμε γενικόν αρχιμεταλλουργόν των μεταλλείων του δοβλετίου*».

(*) Δοβλέτι: Κράτος.

Παίρνει μετά τη μηλωτή, η οποία είναι σύμβολο χρίσης διορισμού, και τη ρίχνει στους ώμους του Ιμπραήμ εφέντη. Άπαντες οι αρχιμεταλλουργοί γονατίζουν με το ένα πόδι στο δάπεδο, σε ένδειξη αποδοχής του νέου αρχηγού.

Αμέσως μετά οδηγούν τον Ιμπραήμ εφέντη σε διπλανό ιδιαίτερο δωμάτιο και του φορούν τα ενδύματα του αρχιμεταλλουργού – ένα μακρύ και πλατύ επενδύτη, σαν των δερβίσηδων τα τσεπκένια, και πολύτιμο κάλυμμα κεφαλής με τη χρυσή προμετωπίδα του αξιώματος. Στη συνέχεια οδηγείται εν μέσω βαθμοφόρων και προσφωνεί τον παραδοσιακό ευχαριστήριο λόγο στο σουλτάνο, γονυπετής στο ένα σκέλος:

«Μεγαλειότατε, Κραταιότατε, Μεγάλε Αρχηγέ του Ισλάμ, Φως των πιστών, στήριγμα της οικουμένης, Ευσπλαχνικότατε Πατισάχ, σας ευχαριστώ που ακούτε τη φωνή ενός θνητού, εν τη πόλη ταύτη της ευδαιμονίας και δεύτερο παράδεισο. Υποβάλλω τον μέγαν σεβασμόν, χαράν μου, πίστιν και βαθυτάτην ευγνωμοσύνην, ότι αξιώσατε εμένα γενικόν αρχιμεταλλουργόν των κραταιών μεταλλείων του πανίσχυρου κράτους σας. Προσκυνώ το έλεος και την ευσπλαχνία του Βασιλέως των Βασιλευόντων κραταιού Πατισάχ».

Ο Πατισάχ ήταν ευδιάθετος γι' αυτή την απονομή τίτλου στον Ιμπραήμ εφέντη. Μετά την προσφώνηση του είπε:

«Καλκ*».

Ο Ιμπραήμ εφέντης σηκώθηκε και με σταυρωμένα χέρια πλησίασε το σουλτάνο· εκείνος άπλωσε το χέρι του και τον ακούμπησε στον ώμο. Ένα ελαφρύ χαμόγελο εμφανίστηκε κάτω από τα μουστάκια του και απάγγειλε τη μαγική λέξη της ευδαιμονίας:

«Πενίμ σουν».

Με τη φράση αυτή δήλωνε πως είναι δικός του, «υπό την σκέπην» του, απαραβίαστος και ανεξάρτητος. Στην αντίθετη περίπτωση, εάν το πρόσωπο του εκλεγόμενου αρχιμεταλλουργού

(*) Καλκ: Σήκω.

γού δεν ήταν προσφιλές προς το Διβάνι, ο σουλτάνος θα του έλεγε: «Άπελθε και εργάσθητι εντίμως αν θέλεις να έχεις την κεφαλήν σου μεταξύ των ώμων σου». Στο δάσκαλό του όμως δε θα μπορούσε ποτέ να πει τέτοια κουβέντα και του έδειχνε απεριόριστη εμπιστοσύνη.

Εκεί τελείωσε η τελετή· υπογράφηκε το αυτοκρατορικό φερμάνι, όπου ελάμβανε και τον τίτλο του αγά, δηλαδή του άρχοντα.

Όταν ο Ιμπραήμ έφτασε στην Αργυρούπολη, οι κάτοικοί της συγκεντρώθηκαν στη μέση της πλατείας, αναγνώσθηκε το περιεχόμενο του φερμανιού και ανακοινώθηκε ότι εδέχετο κατ' οίκον τα συγχαρητήρια.

Ο Οσμάν εκείνη τη μέρα έσπευσε στην Αργυρούπολη να τον υποδεχτεί. Περίμενε να περάσουν όλοι και προς το τέλος, αργά το απόγευμα, πήγε να τον συγχαρεί. Ο Ιμπραήμ αγάς, μόλις τον είδε να περνάει την είσοδο της υποδοχής, σηκώθηκε για να τον χαιρετήσει.

«Καλώς ήρθες στα μέρη μας, Ιμπραήμ αγά», του είπε ο Οσμάν ενθουσιασμένος. «Συγχαρητήρια για τη θέση σου».

«Σ' ευχαριστώ πολύ, Οσμάν. Δε σε είδα όλη τη μέρα και νόμιζα πως θα έλειπες. Αύριο λογάριαζα να σε ειδοποιήσω να έρθεις».

Στράφηκε μετά στο γραμματέα του και είπε:

«Μεχμέτ, τελειώσαμε για σήμερα, μπορείτε να φύγετε. Θέλω να μιλήσω με τον Οσμάν αγά».

Ο νέος γραμματέας ένευσε στους υπολοίπους που παρευρίσκονταν στην αίθουσα και απομακρύνθηκαν, αφήνοντάς τους μόνους.

«Για πες μου, Οσμάν, πώς πάνε τα πράγματα εδώ; Άκουσα σημεία και τέρατα να γίνονται».

«Περάσαμε δύσκολες μέρες. Η ξυλεία μειώθηκε στο ελάχιστο· αναγκαζόμαστε να φέρνουμε ξυλεία από μακριά, ο κό-

σμος φεύγει από τα μεταλλεία και, το σημαντικότερο, οι φλέβες αραιώνουν».

«Να κοιτάξουμε για νέα κοιτάσματα».

«Ναι, αυτό λέω κι εγώ. Αλλά τα προβλήματα υπάρχουν κι αλλού, Ιμπραήμ αγά».

«Όλα θα τα αντιμετωπίσουμε, Οσμάν, μη στεναχωριέσαι. Ελπίζω να οργανώσω καλύτερα τη διοίκηση και να λειτουργήσουν όπως παλιά τα μεταλλεία».

«Ηρθες στην πιο κατάλληλη στιγμή, θαρρείς και είσαι θεόσταλτος».

«Με τις άλλες δουλειές στο εμπόριο πώς τα πάτε;» ρώτησε με ενδιαφέρον.

«Καλύτερα από τα μεταλλεία, όχι όμως όπως παλιά».

«Ο Αζίζ αγάς τι λέει για όλα αυτά;»

«Τι να πει; Με τέτοιες συνθήκες είναι απελπισμένος. Βλέπει πως αυτές οι αλλαγές στη ζωή μας μας επηρέασαν αρνητικά. Η αρχή του κακού έγινε από τότε που μας έκλεψαν το καραβάνι. Από τότε όλα στράβωσαν. Πέθανε ο πατέρας, αμέσως μετά πεθαίνει η μάνα μου, και όσο περνάει ο καιρός τόσο και χειροτερεύει η κατάσταση».

Ο Ιμπραήμ αναπόλησε το φίλο του τον Σουλεϊμάν αγά και αναλογίστηκε πώς θα ήταν οι συνθήκες με τη δική του παρουσία.

«Έχουμε και αρκετούς Τούρκους να μας κυνηγάνε», συνέχισε πτοημένος ο Οσμάν.

«Αυτά δε θα πάψουν ποτέ, αγαπητέ Οσμάν. Να παραδειγματιστείς από τον πατέρα σου, που μια ζωή με τέτοιους είχε να κάνει. Ποιοι είναι αυτοί που σας ταλαιπωρούν;»

«Παλιοί τιμαριούχοι και νέοι αρχόντοι», απάντησε κατηγορηματικά.

«Μη φοβάσαι τίποτα. Όσο δύναμαι από αυτή τη θέση που ανέλαβα, έχοντας και την εύνοια του σουλτάνου, θα τα βάλουμε σε μια τάξη όλα τα πράγματα».

Και πράγματι, η έλευση του Ιμπραήμ στην Αργυρούπολη

έφερε άλλο αέρα στην περιοχή και ενδυνάμωσε το κρυφοχριστιανικό αίσθημα. Με τον καιρό άπλωσε την ισχύ του σε όλες τις άναρχες ομάδες που διεκδικούσαν εξουσία, και επέβαλε, ως ένα μεγάλο βαθμό, την τάξη. Άνοιξαν νέα λατομεία και ο Ιμπραήμ κατόρθωσε να επιβληθεί στις διοικήσεις των βαλλήδων* και των πασάδων των επαρχιών που είχε στην εποπτεία του, καταδιώκοντας πολλούς από δαύτους.

Ο Ιμπραήμ αγάς ή με το χριστιανικό όνομα Γρηγόριος Γρηγοριάδης, με τη δυναμική και την ιδιοφυή προσωπικότητά του, έφερε σημαντικές αλλαγές σε λίγο χρονικό διάστημα και δεν ήταν καθόλου τυχαίο που είχε καταλάβει τόσο επίζηλα αξιώματα.

Την ίδια περίοδο φούντωνε ο ξεσηκωμός στην Κρήτη. Οι Κρήτες ανέβηκαν επάνω στα βουνά και διακήρυτταν την ελευθερία τους. Όλοι είχαμε στραμμένα τα βλέμματά μας στην Κρήτη και τι θα συμβεί. Ο Κωσταρός Βολουδάκης είχε πάει στην Κωνσταντινούπολη πριν την έλευση του Ιμπραήμ αγά στην Αργυρούπολη και ζητούσε ενισχύσεις από τους Φαναριώτες. Είχαν στείλει αρκετούς εκπροσώπους του Αγώνα στον απάχου Ελληνισμό για να τους βοηθήσουν.

Ένα βράδυ ο Ιμπραήμ αγάς μάς επισκέφθηκε στο κονάκι όπου και τα κουβεντιάζαμε.

«Επιβάλλεται να τους βοηθήσουμε, Σταύρο», μου είπε στο τέλος.

«Και φυσικά θα το κάνουμε».

«Ο Οσμάν είναι ενήμερος. Οπότε, μπορείς να συνεννοηθείς μαζί του πώς θα μπορέσουμε να τους βοηθήσουμε».

«Θα είναι πολύ σημαντική για μας η έκβαση που θα έχει η κρητική επανάσταση».

«Είναι πολύ φυσικό, αφού είμαστε στα δύο άκρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θα μας επηρεάσει σε μεγάλο βαθ-

(*) Βαλής: Νομάρχης.

μό όποιο κι αν είναι το τελικό της αποτέλεσμα. Κοινό αγώνα έχουμε, Σταύρο. Ενισχύοντας τους Κρήτες, είναι σαν να ενισχύουμε εμάς τους ίδιους».

Με τους Κρητικούς μάς έδενε κοινή μοίρα· και ήταν οι μόνοι που ταιριάζαμε τόσο πολύ. Ο τρόπος ζωής μας, η ιδιοσυγκρασία μας, τα γλέντια μας και αρκετά άλλα γνωρίσματα μας έφερναν κοντά σαν ράτσα.

«Εσύ τι προβλέπεις; Τι εξελίξεις μπορούν να προκύψουν στην Κρήτη;» τον ρώτησα.

Οι απόψεις του ήταν καίριες και φιλοσοφημένες. Ζούσε μέσα στο περιβάλλον της εξουσίας, οπότε η γνώμη του ήταν πάντοτε εμπεριστατωμένη.

«Δύσκολο να προβλέψεις τι θα συμβεί. Οι επαναστάσεις βασίζονται στις αυτοθυσίες και στο αίμα. Νομίζω όμως πως θα ελευθερωθεί η Κρήτη. Είναι στρατηγικό σημείο και οι μεγάλες δυνάμεις στρέφουν το ενδιαφέρον τους εκεί. Οι Κρήτες βέβαια πιστεύουν στην παράδοση πως θα έρθουν οι Ρώσοι να τους απελευθερώσουν, αλλά αυτό φαίνεται απραγματοποίητο».

Τότε εμφανίστηκε η Μαρία να κατεβαίνει από τη σκάλα. Κατόπιν ακολουθούσαν η Ελισάβετ με την Πηνελόπη.

«Άμα είχα κι εγώ τέτοια κορίτσια στο σπίτι μου, θα ήμουν πολύ ευτυχισμένος», αναφώνησε χαρούμενος ο Ιμπραήμ αγάς και σηκώθηκε να τις χαιρετήσει.

«Ελπίζω να μη σας διακόπτουμε», είπε ευγενικά η Ελισάβετ.

«Εμείς, όσο και να συζητάμε, δε θα τελειώσουμε ποτέ. Μεγάλωσαν τα κορίτσια, βλέπω, σωστές γυναίκες έγιναν», είπε εννοώντας την Πηνελόπη και τη Μαρία.

«Κόρες για παντρεία», συμπλήρωσε η Ελισάβετ.

«Πόσο χρονών γίνετε;» ρώτησε ο Ιμπραήμ αγάς.

«Εγώ στα είκοσι ένα», απάντησε η Πηνελόπη, «και η Μαρία στα δεκαοχτώ».

«Σας θυμάμαι από τόσα δα», είπε και έδειξε με το χέρι του ένα μικρό μπόι απ' το πάτωμα.

«Η Πηνελόπη θα παντρευτεί σε λίγο καιρό», συμπλήρωσα.

«Α, πολύ ωραία! Και ποιος είναι ο τυχερός, Πηνελόπη;»

«Ο Δημοσθένης Μωϋσιάδης, από την Ίμερα».

«Με το καλό, Πηνελόπη. Και η Μαρία;»

«Η Μαρία», είπε με δισταγμό η Ελισάβετ, «η Μαρία μάς τα χαλάει, δυστυχώς».

«Γιατί, τι έγινε;»

«Τελείωσε το Παρθεναγωγείο φέτος και θέλει να συνεχίσει τις σπουδές της».

«Και είναι κακό αυτό, Ελισάβετ;»

«Κακό δεν είναι, αλλά ρώτα την πού θέλει να πάει».

Ο Ιμπραήμ αγάς στράφηκε αμέσως προς τη Μαρία και τη ρώτησε:

«Τι θέλεις να κάνεις εσύ, παιδί μου;»

Εκείνη δίστασε για λίγο, έριξε μια κλεφτή ματιά στην Ελισάβετ και είπε:

«Θέλω να πάω στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας».

«Δε θέλουμε να φύγει από κοντά μας», επενέβη η Ελισάβετ. «Ήταν έξι χρόνια στην Αργυρούπολη, φτάνουν τα τόσα που μας βρήκαν. Δε μ' αρέσει αυτή η ιδέα της Αθήνας, κάτι με στραβώνει και δε θέλω να πάει. Ήθελε να γίνει δασκάλα· μα με το απολυτήριο που πήρε, μπορεί να γίνει. Γιατί να πάει στην Αθήνα;»

«Εσύ, Μαρία, γιατί θέλεις να πας στην Αθήνα;»

«Είναι κακό που θέλω να σπουδάσω;»

«Σίγουρα κακό δεν είναι», συμφώνησε ο Ιμπραήμ αγάς.

«Ούτως ή άλλως, εδώ δεν μπορώ να πάω πουθενά, οπότε μόνο η Αθήνα είναι το ιδανικότερο μέρος».

«Η Μαρία έχει ιδιαίτερη κλίση για τους αρχαίους και ειδικά για την Ελληνιστική εποχή», επενέβη για να τη δικαιολογήσω.

«Θέλω να μάθω περισσότερα πράγματα για τους Έλληνες. Τόσα χρόνια άκουγα από τον πατέρα για την ανεξαρτησία, για την ελεύθερη Αθήνα και τι γίνεται στην Αθήνα· να γυρίσω μετ'ά και να διδάξω στα παιδιά της Κρώμνης με μεγαλύτερη

γνώση», είπε με απόλυτη σιγουριά η Μαρία, θυμίζοντας λίγο το ύφος του Σουλεϊμάν αγά.

«Πώς να αντισταθείς σε μια τέτοια κλίση; Να πας κόντρα στο ρεύμα γίνεται; Δεν ξέρω. Επειδή τα έχω περάσει κι εγώ, θα συμφωνούσα μαζί της», είπε ο Ιμπραήμ αγάς κατηγορηματικά.

«Είναι καλά όλα αυτά», συνέχισε η Ελισάβετ, θέλοντας να ξεκόψει κάθε προοπτική. «Αλλά αυτό είναι ένα μικρό κορίτσι, πώς θα πάει να ζήσει μόνο του; Όχι, δε θέλω ούτε να το σκέφτομαι», προσπάθησε να δικαιολογήσει τους φόβους της.

«Να το σκεφτούμε με σύνεση και να δούμε ποια τελικά είναι η καλύτερη λύση».

«Δεν ξέρω τι λέτε εσείς, πάντως εγώ δε θέλω να φύγει η Μαρία από εδώ», είπε κοφτά στο τέλος η Ελισάβετ.

Η Μαρία ήταν φαρμακωμένη· αντιλαμβανόμουν το ζήλο της εκμάθησης και αντίστοιχα με προβλημάτιζαν τα λογικά επιχειρήματα της Ελισάβετ, η οποία με το δίκιο της φοβόταν, όπως κι εγώ. Βέβαια έριχνα και σε μένα ευθύνες για τη δημιουργηθείσα κατάσταση, ως υπαίτιο επιρροών. Και από την άλλη έλεγα: «Έχει η γνώση φραγμούς;»

Την άλλη μέρα το πρωί η Μαρία σηκώνεται νωρίς, ντύνεται και βγαίνει έξω από το κονάκι με τέτοιο τρόπο, σαν να μην ήθελε να τη δουν. Με γοργά βήματα παίρνει το δρόμο ψηλά για την ενορία της Μόχωρας και σταματάει στην κρήνη του Καβαζίτα, που έτρεχε άφθονο κρυστάλλινο νερό.

Η κρήνη πήρε την ονομασία αυτή προς τιμή του δούκα Καβαζίτη, όταν κατέφυγε εδώ με αρκετούς φυγάδες, μετά την άλωση της Τραπεζούντας.

Κρύφτηκε πίσω από την κρήνη και παραμόνευε την κίνηση στο δρόμο που κατέβαινε από τα υψώματα, καμπυλωτά, πάνω από την ενορία. Ήξερε πως εκείνη την ώρα περίπου, κάθε πρωί, περνούσε από την κρήνη ο Κρωμναίος Νικόλαος Λιθο-

ξός, διευθυντής του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και εξέχων λόγιος. Τα καλοκαίρια πάντα ερχόταν να παραθερίσει.

Ο Νικόλαος Λιθοξόος πήγαινε περίπατο στα καταπράσινα οροπέδια έξω από την Κρώμνη και, όταν τελείωνε τον περίπατό του, περνούσε από την κρήνη να πει νερό να δροσιστεί.

Η Μαρία, πίσω από την κρήνη, παραμόνευε πότε θα εμφανιστεί από το δρόμο ο διευθυντής του Φροντιστηρίου. Σε λίγο είδε να ξεχωρίζει από μακριά η εύσωμη φιγούρα του με τα γκριζα γένια. Χωρίς να χάσει καιρό, βγαίνει από την κρυψώνα της, αφήνει το γράμμα, που είχε ετοιμάσει αποβραδís, μπροστά στην κρήνη και αποχωρεί τροχάδην.

Ο Νικόλαος Λιθοξόος, φτάνοντας στην κρήνη, είδε αμέσως το λευκό φάκελο. Έσκυψε και τον πήρε και έκπληκτος διάβασε πως απευθυνόταν στον ίδιο. Γύρισε αριστερά δεξιά, μήπως και προσέξει τον αποστολέα του, αλλά δεν είδε κανέναν. Περίεργος, άνοιξε το φάκελο και πήρε την επιστολή από μέσα. Την ξεδίπλωσε και άρχισε να διαβάζει:

«Κύριε Νικόλαε Λιθοξόε,

Είμαι η Μαρία η κόρη του Σουλειμάν αγά. Σας αφήνω αυτό το γράμμα μου γιατί ξέρω πως απευθύνομαι σε ένα λόγιο άνθρωπο με μεγάλο κύρος. Είστε Κρωμναίος και κάνατε τα αδύνατα δυνατά για να ενισχύσετε την πνευματική ζωή του τόπου.

Συγχωρέστε με που δεν ήρθα η ίδια να σας μιλήσω, αλλά, έστω και μ' αυτό τον τρόπο που σκέφτηκα, θα ήθελα να με ακούσετε, γιατί αισθάνομαι πως είστε ο μόνος άνθρωπος που θα μπορούσα από δω και πέρα να αποταθώ για να λύσω το πρόβλημά μου.

Και ποιο είναι το πρόβλημά μου;

Θέλω να σπουδάσω στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και δε με αφήνει η οικογένειά μου. Φέτος τελείωσα το Γυμνάσιο Αργυρούπολης και θέλω να συνεχίσω τις σπουδές μου. Ο λόγος που θέλω να πάω στην Αθήνα είναι γιατί θέλω να ζήσω

σε έναν ελεύθερο τόπο, για να γνωρίσω όσα μου έλεγε ο πατέρας μου από μικρή. Το όνειρό μου είναι να σπουδάσω και να γίνω δασκάλα. Είμαι κοπέλα και ξέρω ότι είναι πολύ δύσκολο να πάω μόνη μου μακριά. Εσείς είστε άνθρωπος των γραμμάτων και ελπίζω στη δική σας βοήθεια. Θέλω να με στηρίζετε ηθικά, γιατί με το σπίτι έχω πολλούς μπελάδες, αλλά και οικονομικά – εάν είναι δυνατό. Εσείς είστε καθηγητής και μπορείτε να καταλάβετε τον αντίκτυπο που θα έχει στα παιδιά της Κρώμνης.

Αποθέτω σε σας αυτό το όνειρό μου, για να με βοηθήσετε να το ζήσω.

Μαρία Ερυθριάδου»

Ο καθηγητής, σαν διάβασε το γράμμα, συγκινήθηκε τόσο πολύ, που αποφάσισε να κάνει τα πάντα για να τη βοηθήσει. Γνώριζε τον πατέρα της και το θεώρησε ηθική υποχρέωσή του. Το όνομα του Σουλεϊμάν αγά έμενε χαραγμένο στην ψυχή του, και πολλές φορές τον ανέφερε ανάμεσα στους άντρες που έγραψαν ιστορία στον τόπο μας.

Σκεφτόταν όλη τη μέρα και λογάριαζε διάφορες εκδοχές. Το απόγευμα αποφάσισε να πάει στον Ιμπραήμ αγά και να μιλήσει μαζί του για το θέμα.

Το κονάκι του Ιμπραήμ αγά ήταν στην ενορία των Φραγκάντων, διακόσια μέτρα περίπου πριν από το κονάκι μας. Είχε περίπου το ίδιο μέγεθος, με τη διαφορά ότι ήταν διώροφο. Ξεχώριζαν τα δυο αρχοντικά στην Κρώμνη από τ' άλλα σπίτια.

Τον πέτυχε την ώρα που έπινε σερμπέτι κάτω στην πολυτελέστατη υποδοχή. Δίπλα του έκαιγε η μακριά πίπα του με το κεχριμπαρένιο επιστόμιο, αυτοκρατορικό δώρο όπως επιβάλλει ο κανονισμός της τελετής στην απονομή του τωρινού τίτλου του.

«Ιμπραήμ αγά, τα σέβη μου», τον χαϊρέτησε μόλις τον είδε.

«Καλησπέρα σας, κύριε Λιθοξόε. Καθίστε», του είπε και,

απλώνοντας το χέρι του, του υπέδειξε να καθίσει στο ντιβάνι απέναντί του. «Ποιος καλός άνεμος σας έφερε εδώ;»

«Οι συναντήσεις μας έχουν να κάνουν κυρίως με το καλό του τόπου· και πάλι λόγω αυτού σας επισκέπτομαι».

«Να ξέρετε πως με τιμά η παρουσία ενός διαφωτιστή του Γένους».

«Μπροστά σ' αυτά που προσφέρετε εσείς, η δική μου προσφορά δε συγκρίνεται και μυστικά σάς θαυμάζω».

«Μα τι λέτε;» τον διέκοψε. «Εσείς φωτίζετε τα παιδιά μας, προσφέρετε τόσα συγγράμματα για να ξυπνήσει η κοινωνία. Ο καθένας από τη θέση του επιτελεί και αντίστοιχο έργο».

Ο Νικόλαος Λιθοξόος γνώριζε τη διπλή ταυτότητα του Ιμπραήμ αγά και συνεργαζόταν μαζί του για να προωθηθεί η ελληνική παιδεία. Ήξερε πως ήταν φίλος του Σουλεϊμάν αγά και είχε την άτυπη κηδεμονία της οικογένειας. Για το λόγο αυτό πήγε να τον συναντήσει και να βρουν μια χρυσή τομή. Του εξήγησε το συμβάν στην κρήνη με το γράμμα της Μαρίας, το οποίο και του έδωσε να διαβάσει.

«Το γνωρίζω το πρόβλημα από χθες», είπε ο Ιμπραήμ αγάς μόλις το διάβασε. «Κι από χθες δεν μπορώ να ησυχάσω, με απασχολεί και μένα πάρα πολύ. Ήρθατε στην πιο κατάλληλη στιγμή ή οι ενέργειες της Μαρίας είναι πολύ εύστοχες. Η δική σας γνώμη ποια είναι, κύριε Λιθοξόε;» ρώτησε χαμογελώντας υπό την επήρεια του συμβάντος και από την ικανοποίηση για τη θαρραλέα Μαρία που ζητούσε απεγνωσμένα να πάει στην Αθήνα.

«Φυσικά, να πάει το παιδί να σπουδάσει. Πώς μπορούμε να στερήσουμε τέτοια θέληση; Εξάλλου θέλουμε τα παιδιά μας να παίρνουν ανώτερη μόρφωση».

«Συμφωνώ κι εγώ μαζί σας», είπε ο Ιμπραήμ αγάς κουνώντας το κεφάλι του. «Εσείς, που ξέρετε καλύτερα τις διαδικασίες, τι προτείνετε;»

«Το βασικότερο είναι να πείσουμε πρώτα τους οικείους της. Οι λεπτομέρειες εγγραφής έπονται και θα τις διεκπεραιώσω εγώ».

«Νομίζω πως θα είστε και ο ικανότερος για να αναλάβετε να πείσετε την Ελισάβετ, γιατί είσαστε άνθρωπος των γραμμάτων και σας έχουν μεγάλο σεβασμό· οπότε, δύσκολα να σας φέρουν αντίρρηση».

«Και εσείς χρειάζεται όμως να επέμβετε· θα ήταν προτιμότερο να κάνουμε από κοινού μια επίσκεψη».

«Δεν αντιλέγω. Δυο φωνές ακούγονται πιο πολύ».

«Και μένει το δεύτερο σκέλος· της οικονομικής υποστήριξης».

«Αυτό άσ' το επάνω μου. Θα κανονίσω να πάει η Μαρία με έξοδα του κράτους».

Το ίδιο βράδυ κιόλας ήρθαν στο κονάκι για να διαμεσολαβήσουν υπέρ της Μαρίας. Η παρουσία τους είναι γεγονός πως μετρίασε τις άτεγκτες αντιρρήσεις της Ελισάβετ. Η επιμονή τους και ο σεβασμός που έτρεφε γι' αυτούς η Ελισάβετ έκαμψαν την αντίστασή της. Στο μεταξύ, τάχθηκα κι εγώ υπέρ των απόψεών τους· οπότε, δέχτηκε με μισή καρδιά να πάει η Μαρία στην Αθήνα. Όμως οι ανησυχίες για τη μικρή αδερφή της δεν έβγαιναν από τα εσώψυχά της.

Ο Νικόλαος Λιθοξόος και ο Ιμπραήμ αγάς κανόνισαν τα πάντα και η Μαρία, τον Αύγουστο, έφυγε από την Τραπεζούντα με καράβι για την Αθήνα.

Ο Ιμπραήμ αγάς, πριν φύγει, της παρέδωσε ένα φάκελο με μια επιστολή· απευθυνόταν στον πρέσβη της Υψηλής Πύλης στην Αθήνα, τον Κωνσταντίνο Μουσούρη, ένα Φαναριώτη που εκπροσωπούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Της είπε να πάει να τον βρει και να του παραδώσει την επιστολή. Στο τέλος της μίλησε με έγνοια για το ταξίδι και της είπε να προσέχει.

«Εκεί που πας, Μαρία, θα βλέπεις τις εξελίξεις και θα μας μεταφέρνεις τον αέρα των Αθηνών. Ίσως μας βοηθήσει αυτό σε πολλούς τομείς», της είπε στο τέλος.

ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΦΑΝΗΚΑΝ όλα διαφορετικά και εντυπωσιακά, ένας καινούριος κόσμος ξεδιπλωνόταν στα πόδια της. Αρχές Σεπτεμβρίου και το κλίμα της πόλης ήταν θερμό, εν αντιθέσει μ' αυτό που είχε συνηθίσει στην Κρώμνη. Εγκαταστάθηκε προσωρινά στο Οικοτροφείο Θηλέων, το οποίο βρισκόταν πολύ κοντά στην πλατεία Πυροβολικού*, απέναντι από το παλάτι.

Παρατηρούσε πόσο διαφορετικοί ήταν οι άνθρωποι από τον τόπο της. Ζούσαν ελεύθερα και δεν ήταν υποχρεωμένοι να υποκρίνονται για το ένα και το άλλο. Παρ' όλα αυτά, της φαινόταν πως πολλοί, κυρίως οι κατέχοντες εξουσία, δε χαρκτηρίζονταν από εσωτερική ελευθερία και γενναιότητα όπως είχε συνηθίσει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας. Διαπίστωσε με έκπληξή της πως, ενώ δεν υπήρχε ο Τούρκος, προσπαθούσαν να ξεσηκωθούν ο ένας εναντίον του άλλου.

Εντούτοις απέκτησε την αίσθηση της ελευθερίας. Αν και μόνη, δε φοβόταν καθόλου· ο κόσμος τής φερόταν πολύ οικεία και με ευγένεια. Το όνειρό της γινόταν πραγματικότητα και

(*) Πλατεία Πυροβολικού: Παλιά ονομασία της πλατείας Συντάγματος.

αρκετές φορές η χαρά της ήταν τόση, που ήθελε να το φωνάξει δυνατά, να την ακούσουν.

Μετά την εγκατάστασή της, τη Δευτέρα 6 Σεπτεμβρίου του 1867, κίνησε να πάει στην Οθωμανική Πρεσβεία να συναντήσει τον πρέσβη Κωνσταντίνο Μουσούρη.

Βγήκε από το Οικοτροφείο ευδιάθετη και στολισμένη, ντυμένη με τα καινούρια, ευρωπαϊκά ρούχα που είχε ψωνίσει στην αγορά της Τραπεζούντας. Η ευρωπαϊκή μόδα ήταν πλέον διάχυτη στις ενδυμασίες της αστικής τάξης. Φορούσε μακριά, καφέ φούστα και κοντή ζακέτα του ιδίου υφάσματος. Λευκό πουκάμισο, κλειστό μέχρι το λαιμό, και το χρυσό μενταγιόν της μητέρας της αφημένο έξω από το πουκάμισο. Επιστέγασμα της εμφάνισής της ήταν το πλατύ, εκρού, δαντελένιο καπελίνιο στο κεφάλι της, το οποίο προσέδιδε μεγαλύτερη γοητεία στο όμορφο πρόσωπό της. Κατεβαίνοντας τα σκαλοπάτια, ανασήκωσε με το χέρι της λίγο τη φούστα, μη τυχόν και την πατήσει.

Η μέρα ήταν ηλιόλουστη, δέκα η ώρα το πρωί, και οι ζεστές ακτίνες του ήλιου, που σκαρφάλωνε πάνω από το παλάτι, την έλουσαν με θαλπωρή. Στον εμπορικό δρόμο της Ερμού η πολυπληθής κίνηση είχε ζωηρό χαρακτήρα, προκαλώντας μια οχλαγωγία άνευ προηγουμένου. Αγωγιάτες από την επαρχία διαλαλούσαν τα προϊόντα τους, το ίδιο έπρατταν και οι κουλουρτζήδες φορτωμένοι με ψάθινα κοφίνια γεμάτα σιμίτια· εφημεριδοπώλες ανήγγειλαν δυνατά τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων για την έκρηξη της επανάστασης στην Κρήτη. Άντρες του άστεως ομιλούσαν μεγαλόφωνα και εν θερμώ, είτε σε πηγαδάκια είτε βαδίζοντας στα πεζοδρόμια και στο δρόμο. Αυτό το ραβαϊσι το συμπλήρωναν κουδουνίσματα που ηχούσαν από τους αμαξάδες για να απομακρύνουν τον κόσμο από το πέρασμά τους.

Αναμείχθηκε με το πλήθος και προχώρησε προς την πλατεία, φανερά χαρούμενη, εισπράττοντας σε κάθε βήμα της την ευγενική συμπεριφορά του κόσμου. Στην πλατεία Πυροβολικού η κίνηση περιορίστηκε κάπως· εκεί ήταν και η αφετηρία

με τις ανοιχτές άμαξες. Ανέβηκε σε μία και είπε στον αμαξά να την πάει στην Οθωμανική Πρεσβεία, η οποία ήταν βορειο-ανατολικά της πόλης, μετά το παλάτι.

Το λευκό κτίριο της Πρεσβείας, τύπου μπαρόκ, είχε μεγάλη αυλή, με συστάδες δέντρων και ένα μαρμάρινο σιντριβάνι να ρίχνει παφλάζοντας τα νερά του στη στρογγυλή στέρνα. Η Μαρία πέρασε τις διατυπώσεις, λέγοντας ποια είναι, και πως έχει να παραδώσει μια επιστολή αυτοπροσώπως στον πρέσβη· μετά από αρκετή ώρα την οδήγησαν στο γραφείο του.

Ο Κωνσταντίνος Μουσούρης καθόταν πίσω από ένα τεράστιο γραφείο, γεμάτο από υποθέσεις του οθωμανικού κράτους. Η Μαρία πέρασε μόνη της μέσα, και ο συνοδός της απομακρύνθηκε κλείνοντας την πόρτα.

«Καλημέρα σας», του είπε κάπως σαστισμένη από το μεγαλεπήβολο παρουσιαστικό του, αλλά και από την επισημότητα του χώρου.

«Καλημέρα», της απάντησε, σηκώνοντας το βλέμμα του από τα χαρτιά που μελετούσε. «Μου είπαν πως έρχεσαι εκ μέρους του Ιμπραήμ αγά από την Αργυρούπολη», πρόσθεσε δείχνοντας μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

«Ναι, κύριε».

«Πλησίασε, παιδί μου», της είπε ενώ ταυτόχρονα σηκώθηκε να τη χαιρετήσει δίνοντάς της το χέρι του. «Κάθισε εδώ», συμπλήρωσε και έδειξε μια δερμάτινη πολυθρόνα μπροστά στο γραφείο του.

Κάθισε και ο ίδιος απέναντί της σε μια παρόμοια πολυθρόνα.

«Ο Ιμπραήμ αγάς είναι ένα από τα σημαντικά πρόσωπα της αυτοκρατορίας και τον εκτιμώ βαθύτατα. Εσύ από πού τον γνωρίζεις;»

«Ήταν φίλος του πατέρα μου του Σουλεϊμάν αγά από την Κρώμνη».

«Είσαι κόρη του Σουλεϊμάν αγά;» ρώτησε με μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

«Μάλιστα, κύριε».

«Μα τι λες, κορίτσι μου! Εγώ και ο πατέρας σου είχαμε ανταμώσει αρκετές φορές στην Κωνσταντινούπολη. Έμαθα για το θάνατό του και λυπήθηκα πολύ».

Η Μαρία, ακούγοντας για τον πατέρα της, αναθάρρησε κάπως.

«Σε τι οφείλω την τιμή της επίσκεψής σου;»

«Σας μεταφέρω μια επιστολή από τον Ιμπραήμ αγά», είπε και έβγαλε από το τσαντάκι της ένα φάκελο και τον παρέδωσε στον πρέσβη.

Εκείνος τον πήρε, τον άνοιξε, έβγαλε την επιστολή και τη διάβασε μέχρι τέλους.

«Μάλιστα», αναφώνησε μετά ο εξηντάχρονος Μουσούρης, σηκώνοντας τα φρύδια του ψηλά. «Από αυτή τη στιγμή τίθεσαι υπό την σκέπη της πρεσβείας μας. Ο Ιμπραήμ αγάς πρέπει να σ' αγαπάει πολύ. Έτσι δεν είναι;»

«Ναι, κι εγώ τον αγαπώ, είναι πολύ σπουδαίος άνθρωπος».

«Και καλός είναι, και με πολλά προσόντα. Αλλά και εσύ φαίνεσαι αστεράκι».

Ακούγοντας τα κολακευτικά εγκώμια από το συνομιλητή της, κοκκίνισε και φάνηκε αμέσως στο λευκό δέρμα του προσώπου της.

«Έχω δυο κορίτσια κι εγώ», της είπε, «και θα τους πω να έρθουν στο Οικοτροφείο για να γνωριστείτε. Να μη σ' αφήσουμε μόνη εδώ, γιατί μετά τι λόγο θα δώσω στον κηδεμόνα σου».

«Ναι, θα το 'θελα πολύ», το δέχτηκε η Μαρία με επιθυμία να γνωρίσει καινούριους ανθρώπους.

Όπως κι έγινε, τα δυο κορίτσια πήγαν και τη συνάντησαν. Την ξεναγούσαν στην Αθήνα και με τον καιρό έγιναν φίλες. Η Μαρία νοίκιασε ένα δωμάτιο στο δεύτερο όροφο ενός σπιτιού στην Πλάκα, απέναντι από την Πύλη του Αδριανού. Ήτανε ανήλιο όμως, και αυτό στην αρχή τη στεναχωρούσε αρκετά. Αλλά ήταν τόσο ενθουσιασμένη στο καινούριο της περιβάλλον,

που το προσπέρασε, αφήνοντάς το να την ταλανίζει μόνιμα στα χρόνια που έζησε εκεί μέσα. Ρίχτηκε με ζήλο στις σπουδές της και στα τρία έτη φοίτησης διακρίθηκε στο πανεπιστήμιο, αφήνοντας τις καλύτερες εντυπώσεις στους καθηγητές της. Ήταν και το μοναδικό κορίτσι που φοιτούσε.

Ήταν μια έντονη πολιτικά εποχή. Οι φοιτητές συμμετείχαν στα πολιτικά τεκταινόμενα, αξιολογώντας τα δημοκρατικά δικαιώματα που παραχωρήθηκαν στις μάζες. Η Μαρία, εθισμένη από την ανάμειξη της οικογένειάς της στα δημόσια πράγματα του τόπου της, αναμείχθηκε σε συζητήσεις και πράξεις διαμαρτυρίας κατά των κυβερνητικών κομμάτων, τα οποία ουσιαστικά ήταν δίχως κοινωνική ιδεολογία και πολιτικές αρχές. Διαπίστωνε πως τα κέρδη από την παραχώρηση του Συντάγματος δεν αξιοποιούνταν προς όφελος του λαού, αλλά για τα συμφέροντα κάποιων που δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για την άλωση της οικονομίας από ξένα εμποροτραπεζικά κεφάλαια.

Μετά από τρία χρόνια τελείωσε το πανεπιστήμιο και γυρνούσε στην Κρώμνη. Στο μεταξύ διάστημα ερχόταν τα καλοκαίρια και ήταν φανερή η αλλαγή που της προσέδιδε ο αθηναϊκός αέρας.

Εν πάση περιπτώσει, τώρα επέστρεφε για μόνιμη εγκατάσταση στην Κρώμνη και την αναμέναμε μέρα με τη μέρα. Είχαμε να τη δούμε ένα χρόνο ακριβώς και, όταν την αντίκρισα, κόντεψα να πέσω ξερός κάτω· λύγισε η καρδιά μου κι έμεινα συντετριμμένος. Η αγγελική της όψη είχε εξαφανιστεί και το ροδοκόκκινο καλοσχηματισμένο πρόσωπο είχε βαθυλώσει, παίρνοντας μια ασχητική μορφή. Το λευκό της χρώμα ήτανε τώρα ωχρό.

Ενώ όλοι περιμέναμε τον ερχομό της με χαρές και πανηγύρια, ξαφνικά όλα γκρεμίστηκαν. Η Ελισάβετ χτυπήθηκε θανάσιμα μόλις την αντίκρισε. Πήγε κοντά της και με τα χέρια ψα-

χούλευε το πρόσωπό της και το σώμα της, αναρωτιόταν αν αυτό που αντικρίζει είναι πραγματικότητα ή όχι.

«Τι σου συνέβη, Μαρία μου;» κατόρθωσε να της πει κάποια στιγμή.

Εκείνη σιωπούσε, μόνο κοιτούσε με ένα χαμένο βλέμμα. Από τα μάτια της κύλησαν δυο δάκρυα, τα οποία σκούπισε με τα δάχτυλά της η Ελισάβετ.

«Έχω φυματίωση, Ελισάβετ», τραύλισε.

Η Ελισάβετ, μην μπορώντας να πιστέψει αυτό που άκουσε, σαν να ήταν απόμακρο, είπε:

«Μα πώς, χαρά μου; Εσύ δεν είχες τίποτα. Πώς σε βρήκε αυτός ο δαίμονας;» συνέχισε με ένταση στη φωνή της.

«Ούτε κι εγώ καλά καλά ξέρω. Παίρνω όμως φάρμακα».

Μέχρι να το χωνέψει η Ελισάβετ, πέρασαν από τις σκέψεις της χίλιες δυο εικόνες απατηλές.

«Τώρα που ήρθες εδώ, όλα θα πάνε καλά. Το κλίμα της Κρώμνης θα σε βοηθήσει. Εδώ έρχονται τόσοι και τόσοι για να γίνουν καλά».

Σχεδόν παραμιλούσε, προσπαθώντας να αναβιώσει φρούδες ελπίδες.

«Έλα να καθίσουμε, ψυχούλα μου, να μας τα πεις αναλυτικά».

Πήγαμε και καθίσαμε στα ντιβάνια της υποδοχής φανερά σοκαρισμένοι όλοι μας. Υποσυνείδητα ξέραμε πως από αυτή τη νόσο δε γλιτώνει κανείς. Η φυματίωση αυτή την εποχή είχε καταντήσει η μάστιγα της Ευρώπης σε ανησυχητικό σημείο.

«Τι βλέπω, είσαι έγκυος, Ελισάβετ;» ρώτησε βλέποντας τη φουσκωμένη κοιλιά της.

«Ναι, Μαρία μου, και έχω μπει στο μήνα μου».

«Α, πολύ ωραία», αναφώνησε η Μαρία. «Θα έχουμε ακόμα ένα παιδάκι στο κονάκι».

«Μαρία, πες μας, τι έγινε στην Αθήνα, πώς αρρώστησες;» της είπα καθώς δεν κρατιόμουν από την αγωνία να μάθω.

«Από πού ν' αρχίσω, Σταύρο... Όλο το όνειρό μου το ισο-

πέδωσε αυτή η αναθεματισμένη αρρώστια. Δεν ξέρω πώς την άρπαξα. Δεν ήξερα από αρρώστιες. Το κατάλαβα πριν από τρεις μήνες. Βέβαια από πιο μπροστά είχα κάποια συμπτώματα, βήχα, πυρετούς και τέτοια, αλλά έλεγα πως θα ήταν από το μόνιμο κρυολόγημα που είχα το χειμώνα. Δεν ξέρω, μπορεί να φταίει και το δωμάτιο. Δεν το 'βλεπε ποτέ ο ήλιος».

Στην Κρώμνη οι ασθένειες ήταν κάτι μακρινό, ήταν τόπος ίασης.

«Και γιατί δεν άλλαζες δωμάτιο;»

«Γιατί; Για...»

«Αν δεν έφευγες από εδώ, δε θα πάθαινες τίποτα», είπε η Ελισάβετ με καημό. «Καλά το διαισθανόμουν τότε· κάτι μου έλεγε μέσα μου να μη φύγεις».

«Τώρα δε βγαίνει τίποτε να τα θυμάσαι, Ελισάβετ», της είπα για να κατευνάσω τα πνεύματα. «Να δούμε από δω και πέρα τι θα κάνουμε».

Από την επόμενη κιόλας μέρα αρχίσαμε έναν αγώνα με γιατρούς και θεραπείες· εναποθέσαμε τις ελπίδες μας και στο ιαματικό κλίμα της Κρώμνης.

Στα μέσα του καλοκαιριού γεννήθηκε ο δεύτερος γιος μας και το ισοζύγιο των αισθημάτων έγειρε τη ζυγαριά στο ευτυχές γεγονός, που ήρθε να επουλώσει τον καημό της Μαρίας και σε μας έγινε αφορμή να αλλάξουμε διάθεση.

Ο διορισμός της στο σχολείο της Κρώμνης ήταν το δεύτερο χαρμόσυνο γεγονός αφού πραγματοποιόταν το πολυπόθητο όνειρο της Μαρίας.

Την πρώτη μέρα που επρόκειτο να πάει στο σχολείο, διάβαζα μέσα της την ευτυχία καθώς την ξεπροβόδιζα από το κονάκι. Χαμογελούσε συνέχεια και ήταν φανερός ο ενθουσιασμός στο ασκητικό της πρόσωπο. Το σοβαρό ντύσιμό της προκαλούσε το σεβασμό· ήταν όμως αρκετά αδύνατη και το μπλε φόρεμα της έπεφτε μεγάλο.

«Καλή αρχή, Μαρία», της ευχήθηκα.

«Ευχαριστώ, Σταύρο», αποκρίθηκε. «Ας είναι και για λίγο, δεν πειράζει. Αρκεί που έφτασα ως εδώ».

Κατέβηκε γρήγορα τις σκάλες και πήρε το δρόμο για την ενορία του Αληθινού, όπου ήταν το σχολείο της. Την παρατηρούσα στηριζόμενος στην πόρτα καθώς απομακρυνόταν, και αναλογιζόμουν για τη μοίρα που απροκάλυπτα ήρθε να την ανταμώσει. Δίπλα μου ήρθε η Ελισάβετ και με αγκάλιασε· σφίχτηκε επάνω μου, με τύλιξε με τα χέρια της και με χάιδεψε τρυφερά στα μαλλιά.

«Είσαι ο γλυκός μου άντρας, που τον αγαπάω τόσο πολύ», μου είπε τρυφερά. «Εσύ μ' αγαπάς ακόμα;»

«Είσαι η γυναίκα της ζωής μου, Ελισάβετ», της είπα κι εγώ με τρυφερότητα.

«Θα μ' αγαπάς για πάντα; Ό,τι κι αν μας συμβεί;»

«Ναι, γλυκιά μου. Εκπτώσεις η αγάπη δεν κάνει».

Στα χείλη της απλώθηκε ένα υπέροχο χαμόγελο. Έκλεισε τα μάτια, βγάζοντας έναν αναστεναγμό ικανοποίησης για τα λόγια μου. Με έσφιξε πιο δυνατά και με κλειστά μάτια μού πρότεινε τα χείλη της.

Έγειρα και τη φίλησα και εκείνη αφέθηκε τελείως επάνω μου.

Η Ρεζάν, η Σύρια νέα υπηρέτρια που είχαμε στο κονάκι, ήρθε εκείνη τη στιγμή στο χαγιάτι και μας βρήκε να ερωτοτροπούμε, όπως και πολλές άλλες φορές. Έβηξε λίγο, για να γίνει αντιληπτή, και, με στραμμένο το βλέμμα αλλού, είπε:

«Κυρία, επάνω το μωρό κλαίει».

«Ναι; Τώρα θα πάω», απάντησε εκείνη, αφού έκανε προσπάθειες να συμμαζέψει τους πόθους της.

Η εικοσάχρονη Ρεζάν αντικατέστησε την Αβιδέ, όταν πέθανε πριν από δυο χρόνια. Ξεχασμένη στο χαρέμι ενός Τούρκου άρχοντα της Τραπεζούντας, το έσκασε μια μέρα, πηγαίνοντας να βρει προστασία στο μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά· από εκεί, με προσωπική μου ευθύνη, βρήκε άσυλο στο κονάκι μας.

Συνάμα έφυγε και η Πηνελόπη από το κονάκι μετά το γάμο της, για να ζήσει με τον άντρα της στη διπλανή Ίμερα.

Όσο περνούσε ο καιρός, η υγεία της Μαρίας χειρότερευε όλο και πιο πολύ. Η συχνότητα των αιμοπτύσεων σταδιακά αυξανόταν· νύχτες ατελείωτες ψηνόταν στον πυρετό, ενώ ο βήχας ήταν ασταμάτητος. Μαράζωσε ολότελα, η «άσπρη πανούκλα» τής έλιωνε το σώμα και η φθίση έπαιρνε τραγική τροπή. Στα μέσα του χειμώνα, μετά τα Χριστούγεννα, δεν ήταν πλέον εφικτό να βγει έξω από το κονάκι.

Η Ελισάβετ ήταν συνέχεια δίπλα της και τη φρόντιζε σε τέτοιο βαθμό, σαν να ήθελε να δαμάσει το χτικιό· καιγόταν και η ίδια που την έβλεπε σ' αυτή την κατάσταση.

«Θα πεθάνει», μου είπε απελπισμένη μια μέρα στα μέσα Ιανουαρίου. «Θα τη χάσουμε τη Μαρία. Το βλέπω πως είναι έτοιμη να φύγει».

Την άλλη μέρα, αργά το απόγευμα, ζήτησε να με δει στην κάμαρή της. Φαινόταν πολύ εξασθενημένη. Το χρώμα της ήταν τελείως ωχρο και το πρόσωπό της έμοιαζε να έχει χαθεί· τα μάγουλά της ρουφηγμένα, βαθουλωμένα, σαν να την είχε φιλήσει ο μαύρος καβαλάρης του Άδη.

«Σταύρο, θέλω μια χάρη από σένα», ψέλλισε αργά.

«Ό,τι θέλεις, μάτια μου», ανταποκρίθηκα αμέσως.

«Ξέρω ότι μ' αγαπάς πολύ».

«Ναι, Μαρία μου, πάρα πολύ».

«Θα γράψεις στο βιβλίο σου και για μένα;»

«Αχ, Μαρία μου. Πώς μπορώ ν' αφήσω το λουλούδι μας απέξω;»

«Τι θα γράψεις;»

«Θα γράψω για το όνειρό σου, που πήγες να το συναντήσεις».

Την πρόσεξα να γοητεύεται κάπως· και ανάσανε βαθιά.

«Θα μου το φέρεις να το διαβάσω απόψε το βράδυ;»

«Και φυσικά θα σ' το φέρω. Πάω τώρα κιόλας».

Σηκώθηκα αμέσως και πήγα να το πάρω. Το δερματόδετο βιβλίο βρισκόταν ανοιχτό πάνω στο γραφείο. Στις κιτρινωπές σελίδες του αυτές τις μέρες εξιστορούσα τούτες τις στιγμές. Στάθηκα μπροστά του και το κοιτούσα περιπαθής. Το έκλεισα ανάλαφρα· το κράτησα στα χέρια μου όπως ένα μικρό παιδί, και πήγα να το παραδώσω στη Μαρία.

«Τώρα θα μ' αφήσεις να το διαβάσω, ναι;» ψιθύρισε ναζιάρικα.

«Είσαι η πρώτη που το δίνω να το διαβάσει», είπα με τρυφερότητα.

Τη φίλησα στο μέτωπο και απομακρύνθηκα από την κάμαρη. Η Μαρία το περιεργάστηκε πρώτα και μετά το έσφιξε στην αγκαλιά της. Ανασηκώθηκε κάπως, για να πάρει καλύτερη θέση· άνοιξε το εξώφυλλο και με μεγάλη λαχτάρα άρχισε να διαβάζει, ρουφώντας κατάβαθά της κάθε αράδα.

Η ανάγνωσή της, μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες, σταμάτησε στο θάνατο της μητέρας της – θαρρείς και την παραμόνευε για να την πάρει κοντά της. Το πρωινό τη βρήκαμε να 'χει αφήσει την ψυχή της απάνω στο βιβλίο.

ΤΟ ΚΟΝΑΚΙ ΕΙΧΕ ΠΙΑ ΣΤΑ ΣΩΘΙΚΑ ΤΟΥ μια βαθιά κι αγιάτρευτη πληγή. Η Ελισάβετ, που κανάκευε τη Μαρία από μικρή, που τη στόλιζε σαν νυφούλα, που ήταν η χαρά της, την είδε να φεύγει μέσα από τα χέρια της. Δεν το χωρούσε ο νους της – πώς την άφησε να φύγει από κοντά της; Συλλογίζόταν γιατί να έχει πιάσει τέτοια συμφορά την οικογένειά της κι αναθεμάτιζε αυτή τη μοίρα που άρχισε να εκδηλώνεται με το θάνατο του πατέρα της τη μέρα του γάμου. Αυτό το σημάδι την κυνηγούσε σε κάθε βήμα της κι όλο έλεγε: «Τι άλλο θα μας βρει;» Έψαχνε πάντοτε για κακούς οιωμούς.

Ο θάνατος της Μαρίας έφερε πολύ κοντά τις δυο οικογένειες, τη δική μας και του Οσμάν. Τα δυο αδέρφια δέθηκαν ακόμα περισσότερο μεταξύ τους. Ο Οσμάν είχε πέσει σε βαθύ μαράζι· αναρωτιόταν αν ήτανε γραφτό τους ο κατατρεγμός που έκοβε τα μέλη της οικογένειας το ένα πίσω από το άλλο. Ερχόταν τακτικά στο κονάκι και πάντοτε τη νύχτα. Είχαμε αποκτήσει μια άλλη κρυφία μεταξύ μας, για να κρατηθούν τα προσχήματα. Παρηγοριά έβρισκε κοντά στην αδερφή του την Ελισάβετ, που όλο τον συμβούλευε και του έκανε συστάσεις να προσέχει, γιατί ήξερε τα ζόρια που τραβούσε τα τελευταία χρόνια.

Ώσπου, μετά από δυο χρόνια, το Μάιο του 1872, ήρθε στη ζωή μας η Σοφία, το τρίτο μας παιδί. Ένα κορίτσι έφυγε, ένα άλλο ήρθε να πάρει τη θέση του. Μετά το πένθος, η μικρή Σοφία έφερε μεγάλη χαρά στην οικογένεια. Φέραμε στη ζωή ένα πολύ χαρούμενο πλάσμα και γέμισε το κονάκι με γέλια. Αποτέλεσμα ήταν να αλλάξει ολονών η διάθεση.

Τα δυο αδέρφια της, ο Μιλτιάδης και ο Κυριάκος, έπαιζαν μαζί της θαρρείς και ήταν παιχνιδάκι. Η Σοφία έχαιρε το όνομα της πεθεράς μου, που ο θρύλος την έγραψε σε ποιήματα και ύμνοι φανερώθηκαν πριν λίγο καιρό, γι' αυτή και για τον Σουλεϊμάν αγά, από τους λόγιους της Κρώμνης και των γύρω περιοχών.

Το πνευματικό υπόβαθρο των Κρωμναίων παλαιόθεν ήταν πολύ ανεπτυγμένο, γι' αυτό και οι λόγιοι της Κρώμνης είχαν σημαντικό ρόλο στις πνευματικές και κοινωνικές εξελίξεις. Σε τέτοιο τόπο σε προδιαθέτει να μεγαλουργήσεις. Είχαμε στα χέρια μας «δαδιά» και τον τόπο μας κοιτίδα, στην ελευθερία των βουνών, απάνω σε χρυσοφόρα γη, λες και φώτιζε όποιον αντάμωνε μπροστά της.

Αρκετές φορές αναρωτιέμαι αν πραγματικά κατοικούμε σε ουράνια πόλη.

Προς το τέλος της χρονιάς, ο Ιμπραήμ αγάς αποφάσισε να παραιτηθεί από τη θέση του, μετά από κάποια αντιδικία που είχε με το νέο θησαυροφύλακα του παλατιού· και παρά τις προτάσεις της Υψηλής Πύλης να πάει στην Κωνσταντινούπολη να εργασθεί εκεί, αυτός προτίμησε να αποσυρθεί στο κονάκι του στην Κρώμνη, με τα δυο του μικρά παιδιά, τον Τάντο και τη Φεριζέ. Εξακολουθούσε να παρέχει βοήθεια σε όλους τους κατατρεγμένους που κατέληγαν μπροστά του· και το κύριο ενδιαφέρον του ήταν η ανακούφιση των κρυφοχριστιανών, εκεί που συναντιόταν και το δικό του πεπρωμένο.

Στα εξήντα δύο χρόνια του αποζητούσε ήσυχο βίο. Τα επτά χρόνια της διοίκησής του στην Αργυρούπολη τον κούρασαν πολύ. Στο διάστημα αυτό κατάφερε να διατηρήσει τα μεταλλεία

σε ένα καλό επίπεδο, παρ' όλα τα μεγάλα προβλήματα που τα ταλάνιζαν. Επέβαλε εξουσία στις τοπικές διοικήσεις του τόπου και καταδίωξε πολλά τομάρια που λυμαίνονταν τον τόπο, πρώτους και καλύτερους όσους είχαν αναμειχθεί στο κάψιμο του σπιτιού του. Το κρατούσε μέσα του ο Ιμπραήμ αγάς από τότε.

Ακολούθησε πιστά τις εντολές της Υψηλής Πύλης που του είχε δώσει και το δεύτερο ρόλο να ελέγχει τη διοίκηση των βιλαετιών, για καλύτερη απόδοση του δικαίου ανάμεσα στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είχε βάλει σε τάξη πολύ κόσμο. Όλοι γνώριζαν πως ήταν έμπιστος του σουλτάνου και δεν μπορούσε κανένας να τον πειράξει.

Ο Οσμάν είχε λάβει μεγάλη στήριξη απ' τον Ιμπραήμ αγά και δούλευε ανενόχλητος όλα αυτά τα χρόνια, έχοντας την προστασία του.

Συναντιόμασταν πολύ συχνά, είτε εδώ στο κονάκι είτε στο δικό του αρχοντικό, με αστείρευτες συζητήσεις. Μιλούσαμε για το έργο μου, την ιστορία του τόπου και το πώς θα τη διατηρήσουμε για τις επόμενες γενιές. Αντιλαμβανόμουν τα αισθήματα και την εκτίμηση που έτρεφε για μένα. Οι απόψεις του για τη ζωή είχαν μια κατασταλαγμένη χροιά και από το ευφύεστατο μυαλό του ξεδιπλώνονταν οι πιο ορθές ερμηνείες που άκουγα ποτέ μου.

Παραμονή Θεοφανίων, κατά τις εννιά το βράδυ, ετοιμάστηκα για να βγω από το κονάκι. Το κρύο έξω ήταν τσουχτερό. Φόρεσα τις μαύρες μπότες μου, που έφταναν μέχρι το γόνα· το γούνινο πανωφόρι μου και στο τέλος, πριν ανοίξω την εξώπορτα, φόρεσα το μάλλινο σκούφο μου για να προφυλαχτώ από το κρύο.

Όλη η Κρώμνη ήταν ντυμένη στα λευκά, το χιόνι έφτανε στα μισά μέχρι το γόνατο. Στον ανέφελο ουρανό είχε μεγάλο φεγγάρι· η φωτεινότητά του μαζί με το λευκό στρωσίδι του τόπου

αραίωναν τα σκοτάδια και φώτιζαν όλο το χωριό, δημιουργώντας μια απόκοσμη ατμόσφαιρα.

Είχα την αίσθηση μιας άλλης διάστασης. Μεγεθυνόταν η φαντασία μου με ψυχικές δυνατότητες να βλέπω πιο μακριά. Αυτό ήταν το θείο δώρο της Κρώμνης, να παίρνει ο νους πρωτοφανείς διαστάσεις.

Παραμάσχαλα κρατούσα μια σάκα με τους κόπους δέκα χρόνων. Ήμουν ζωσμένος με το συγγραφικό μου έργο· τους πρώτους έξι ογκώδεις χειρόγραφους τόμους για την ιστορία των κατοικούντων στη Μαύρη Θάλασσα. Πρώτη φορά έβγαιναν έξω από το κονάκι, εκτός από τις φορές που πήγαινα και έγραφα στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Περιστερεώτα, για να ενημερωθώ από τη μεγάλη βιβλιοθήκη του. Εκεί υπήρχαν φυλαγμένα όλα τα σημαντικά βιβλία των Μεγαλοκομνηνών, τα οποία μεταφέρθηκαν με την άλωση της Τραπεζούνας.

Αισθανόμουν να κρατάω μια μεγάλη περιουσία στα χέρια μου καθώς περπατούσα στο χιονισμένο μονοπάτι για το κονάκι του Ιμπραήμ αγά. Οι περαστικοί διαβάτες που συναντούσα ήταν λιγοστοί και όλοι κουκουλωμένοι με βαριά ρούχα και με σάλι τυλιγμένο στα πρόσωπά τους. Τα παράθυρα στα φωτισμένα σπίτια έμοιαζαν με φωλιές στις πλαγιές των βουνών, και ο έναςστρος ουρανός φάνταζε σαν μια ομπρέλα από άστρα πάνω από το περίγραμμα των κορυφών.

Έφτασα στο κονάκι και μου άνοιξε μια από τις υπηρέτριες του σπιτιού, κρυφοχριστιανή κι αυτή. Μια μεσόκοπη γυναίκα, γύρω στα πενήντα. Στην υποδοχή κυριαρχούσε το κόκκινο και το μπλε, μέσα από χρυσαφένιες ανταύγειες.

Εκεί, εκτός του Ιμπραήμ αγά, βρίσκονταν ο Οσμάν και ο μουλάς Πεχρέμ.

«Α, εδώ είστε όλοι μαζεμένοι;» είπα χαριτολογώντας.

«Εδώ είμαστε, τζάνιμ, και σε περιμένουμε», απάντησε ο μουλάς Πεχρέμ ή παπα-Λουκάς, που αναπλήρωσε τη θέση του παπα-Γρηγόρη πριν από λίγα χρόνια μετά το θάνατό του.

Ιερή φυσιогνωμία, που ήρθε από τα μοναστήρια της Καππαδοκίας· Κρωμναίος, από κρυφοχριστιανούς γονείς. Έλειπε από μικρό παιδί, στους μεντρεσέδες και στα περάσματα του μυστικιστικού βίου του. Κουβαλούσε πενήντα χρόνια στην πλάτη του· και άλλα τόσα χρόνια πνευματικής ζωής τον έκαναν να μοιάζει με σοφό.

«Χαιρετώ τις εξοχότητες του τόπου και το σεβάσμιο πατέρα», χαιρέτισα καθώς πλησίαζα κοντά τους.

Το τζάκι στην απέναντι πλευρά έκαιγε με μεγάλη φωτιά που οι ανταύγειες της έριχναν δέσμες φωτός στα πρόσωπά τους.

«Σήμερα σας βλέπω να λάμπετε».

«Μα πώς να μη λάμπουμε; Έχουμε τα Φώτα μπροστά μας», απάντησε ο παπα-Λουκάς, εννοώντας την εορτή των Θεοφανίων.

«Μας έφερες τα χειρόγρατά σου, Σταύρο;» ρώτησε ο Ιμπραήμ αγάς.

«Ναι, εδώ τα έχω», απάντησα και έδειξα τη σάκα.

«Φέρ' τα να τα δω, Σταύρο», είπε με προθυμία.

Άνοιξα τη σάκα και έβγαλα τους έξι τόμους, δεμένους χωριστά με κορδέλες μέσα σε έξι φακέλους. Ο Ιμπραήμ αγάς σηκώθηκε και ήρθε προς το μέρος μου τη στιγμή που αράδιαζα τους φακέλους στο μεγάλο σοφρά στο κέντρο της υποδοχής.

«Εδώ βρίσκεται όλη η ιστορία μας, από τους πρώτους κατόικους της περιοχής μέχρι την άλωση της Τραπεζούντας», τους είπα καθώς τα περιεργαζόταν.

«Σταύρο, είναι πολύ σημαντικό αυτό που κάνεις. Είναι η πρώτη φορά που συγκεντρώνεται όλη η ιστορία μας».

«Σου τα παραδίδω, κύριε Γρηγοριάδη. Από δω και πέρα εσύ αναλαμβάνεις. Σ' τα εμπιστεύομαι να τα χειριστείς όπως εσύ νομίζεις καλύτερα».

Μεταξύ μας πάντα στον Ιμπραήμ αγά αναφερόμουν με το ρωμαίικο όνομά του.

«Μεθαύριο θα βρίσκονται στο μοναστήρι του Περιστερεώτα, και να είσαι σίγουρος πως θα βρουν το δρόμο τους. Οι μο-

ναχοί θα αναλάβουν όλη τη διεκπεραίωση για να ανατυπωθούν και να μεταφραστούν εν περιλήψει σε έναν τόμο. Από εκεί και πέρα πρέπει να φτάσουν σε όσο το δυνατό περισσότερες κυβερνήσεις και σε όλες τις πρεσβείες. Αυτός θα είναι ο στόχος μας· να μάθουν όλοι ποιοι πραγματικά είμαστε, για να προκαλέσουμε το ενδιαφέρον τους και να είμαστε σε θέση να διεκδικήσουμε».

«Καλή η σκέψη σου», συμφώνησε ο παπα-Λουκάς. «Αλλά, πλην των Ρώσων, ποιοι άλλοι μπορούν να 'ρθουν εδώ για να μας βοηθήσουν;»

«Στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να έχουμε την εύνοια κι άλλων δυνάμεων. Και ένας από τους τρόπους για να μας δουν με άλλο μάτι είναι να ξέρουν και με τι έχουν να κάνουν. Να τους δείξουμε την ιστορία μας· και, το κυριότερο, πως εδώ ζούμε από τότε που έγινε γνωστός αυτός ο κόσμος. Δίνω μεγάλη βαρύτητα στην επίδραση που θα δώσει το έργο του Σταύρου».

«Να ευχηθούμε καλή επιτυχία λοιπόν», είπε ο Οσμάν. «Συγχαρητήρια, Σταύρο», συνέχισε ενθουσιασμένος. «Μέχρι να καταλάβω τι κάνεις, με απασχολούσε η συμπεριφορά σου και συνέχεια ξεψάχνιζα να βρω πού θα πάει αυτό το πράγμα, να κάθεται κλεισμένος μέσα στο κονάκι και στα μοναστήρια και να γράφεις μέρα νύχτα. Να με συμπαθάς που σκεφτόμουν μ' αυτό τον τρόπο· είσαι της οικογενείας και δεν μπορώ να σε παραβλέψω».

«Καλά έκανες και μου το είπες. Μεταξύ μας δεν πρέπει να κρατάμε υποψίες».

«Πού είναι τώρα ο Σουλεϊμάν αγάς να σ' έβλεπε... Δίχως άλλο, θα ήταν περήφανος για σένα. Έχετε κοινά στοιχεία με ταξύ σας, άλλωστε γι' αυτό σε διέκρινε απ' όλα τα παιδιά· σε είχε για παράδειγμα προς μίμηση κάθε φορά που με μάλωνε όταν έφτιαχνα ζαβολιές. Αποτέλεσμα, κάποιες φορές να τα έχω μαζί σου. Αλλά τώρα τι καθόμαστε και τα συζητάμε αυτά;»

«Πρώτη φορά σ' ακούω να μιλάς για κάτι που σ' απασχόλησε σε μένα και μ' άρεσε που το εξέφρασες. Όλοι μας έχουμε μύχιες σκέψεις που δεν τολμάμε να αποκαλύψουμε».

«Να ξέρεις, Σταύρο, πως όσα σου είπε ο Οσμάν για τον πατέρα του τ' άκουσα κι εγώ από τον ίδιο», συμφώνησε και ο Ιμπραήμ αγάς. «Κι απ' ό,τι φαίνεται, δεν πρέπει να έπεσε έξω», είπε στο τέλος, δείχνοντας να αναπολεί το φίλο του.

Με τη νοσταλγική θύμησή του κοιταχτήκαμε και οι τρεις στα μάτια, πλην του μουλά που δεν τον γνώρισε, σαν να είχαμε αναζωπυρώσει από κοινού μια σπίθα επικοινωνίας. Είχε δεσπόζουσα θέση στις ψυχές μας και ποτέ δεν έβγαινε από τις εικόνες του μυαλού μας. Η δυναμικότητα που είχε δείξει στη ζωή ήταν η αφορμή να υπάρχει μέσα μας, σαν μια φλόγα.

«Λοιπόν, ας επανέρθουμε πάλι στο θέμα μας», είπε ο Ιμπραήμ αγάς, αναθερμαίνοντας το σκοπό της συνάντησής μας. «Τι θα γίνει με το υπόλοιπο του έργου;»

«Θα συνεχίσω. Απομένουν τέσσερις αιώνες για να φτάσω μέχρι σήμερα, αλλά είναι εποχές όπου θέλω να επικεντρώσω ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για να βγάλω όλο το ιδεόγραμμα της πορείας μας· Ρωμιοσύνης και Ελληνισμού».

«Πόσο καιρό λες να σου πάρει;»

«Αυτό είναι κάτι που δεν μπορεί κανείς να το υπολογίσει, ούτε και να δεσμευτώ. Μπορώ όμως να πω πως θ' ασχοληθώ εντατικά».

«Δε θα σου έκανα τέτοιες ερωτήσεις, Σταύρο, αλλά θέλω να καταλάβεις πόσο σοβαρό είναι για όλους εμάς. Να μη σε πιέζω· εσύ ξέρεις καλύτερα».

Αφήσαμε αυτό το θέμα συζήτησης και επικεντρωθήκαμε στα καθημερινά και σε όσα αυτή την εποχή συντελούνταν.

«Αυτοί οι καιροί είναι οι καλύτεροι που υπήρξαν ποτέ», συμπέρανε ο Ιμπραήμ αγάς. «Βλέπουμε να ανθίζει και πάλι η Ρωμιοσύνη. Ανοίγουν σχολεία, και μάλιστα μεγάλα σχολεία. Επικρατεί γενικά ευημερία και οι Ρωμιοί κρατούν στα χέρια τους το μεγαλύτερο μερίδιο της οικονομίας. Μόνο τα μεταλ-

λεία δεν πάνε καλά· πιστεύω πως από δω και πέρα θα έχου-
με μόνο πτώση».

«Τι πιστεύεις ότι θα γίνει με τα μεταλλεία;» τον ρώτησα.

«Να, αυτά λέγαμε με τον Οσμάν πριν έρθεις».

«Τι προτείνεις τελικά, Ιμπραήμ αγά;» του είπε ο Οσμάν.

Κατάλαβα πως ήταν το κύριο θέμα συζήτησης πριν έρθω
στο κονάκι.

«Καλά θα κάνεις να στραφείς περισσότερο στο εμπόριο.
Απλώσου με μεγαλύτερα αλισβερίσια».

«Και το μεταλλείο;» ρώτησε εναγώνια.

«Σταδιακά θα πρέπει να το εγκαταλείψεις, δεν υπάρχει
πλέον χαΐρι εκεί».

«Μετά από τόσα χρόνια κληρονομιάς, πώς να το αφήσω,
Ιμπραήμ αγά; Θα τρίζουν τα κόκαλα των πεθαμένων μας».

«Κράτα το μέχρι να μεγαλώσει ο Σουλεϊμάν και μετά το δί-
νεις σ' αυτόν. Φαίνεται να έχει το ίδιο τσαγανό με τον παππού
του».

Εκείνη τη στιγμή ακριβώς ήρθε κι ο Σουλεϊμάν. Σαν από τη
συγκυρία της αναφοράς μας σ' αυτόν, επιβεβαίωνε τα λόγια
του Ιμπραήμ αγά.

«Να και ο συνεχιστής Σουλεϊμάν», αναφώνησα με ασυ-
γκράτητη χαρά μόλις τον είδα.

«Κατά φωνή», είπε χαμογελώντας ο Οσμάν. «Τι είναι, Γεώρ-
γιε;»

Έφερε και τα δυο ονόματα του παππού του, και όχι μόνο
αυτά, αλλά και η κοψιά του ήταν ίδια με του Σουλεϊμάν αγά.
Μου έδινε μεγάλη χαρά όταν τον έβλεπα.

«Στην εκκλησία είναι όλα έτοιμα, περιμένουν εσάς», ανα-
κοίνωσε ο Σουλεϊμάν.

«Α, πολύ ωραία», είπε ο παπα-Λουκάς. «Άντε να πάμε τό-
τε».

Σηκωθήκαμε όλοι και ακολουθήσαμε τον Σουλεϊμάν. Κα-
τευθυνθήκαμε στην τραπεζαρία, μετά στο μαγειρείο· από μια
μικρή πόρτα κατεβήκαμε καμιά δεκαριά σκαλιά και βρεθήκα-

με στο κελάρι, όπου είχε λογίων λογίων αποθέματα τροφίμων, αραδιασμένα σε όλο το χώρο.

Ο Σουλεϊμάν κρατούσε μια λάμπα για να φωτίζει το σκοτεινό χώρο. Πλάι από τη σκάλα υπήρχε ένα άνοιγμα, από μια πορτούλα, τμήμα του μεγάλου νταμπλά με τα ράφια στον τοίχο. Η μυστική είσοδος για το παρεκκλήσι.

Περάσαμε μέσα στη μικρή εκκλησία και ο παπα-Λουκάς κατευθύνθηκε στην Ωραία Πύλη. Μέσα ήταν τα παιδιά του Ιμπραήμ αγά, δυο γυναίκες και ένας άντρας από το υπηρετικό προσωπικό, και η Ευθυμία, η γυναίκα του Οσμάν.

Όλες οι ασημένιες καντήλες έκαιγαν μπροστά στις εικόνες του ιερού και τα λίγα κεριά φώτιζαν το εσωτερικό της εκκλησίας. Ο παπα-Λουκάς φόρεσε το πετραχήλι του και άρχισε την τελετή της λειτουργίας των Θεοφανίων.

ΟΟΣΜΑΝ, ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΙΜΠΡΑΗΜ ΑΓΑ, έριξε βαρύτητα στο εμπόριο. Το Μάρτιο του 1873, εποχή που ανέβαινε κατακόρυφα η κίνηση στο δρόμο του μεταξιού, έφυγε με τα καραβάνια με σκοπό να συνάψει μεγαλύτερες δοσοληψίες.

Αρχικά κατευθύνθηκε προς Ανατολάς για Τεχεράνη, Βαγδάτη και την αγαπημένη πόλη του Σουλεϊμάν αγά, το Βαν, μεταφέροντας προϊόντα τοπικής παραγωγής, λεπτοκάρυα, καπνά, αποξηραμένα φρούτα και λάδι. Σχημάτισε πιο πολλά καραβάνια, για να ανταποκριθεί στις ανάγκες των καινούριων σχεδίων, και αντάλλαξε αυτά τα προϊόντα με άλλα που παρήγαγε η Ανατολή.

Από την Περσία εισήγαγε κυρίως χαλιά, τάπητες, διάφορα υφαντά, υφάσματα και δέρματα, με προορισμό το διαμετακομιστικό κέντρο της Τραπεζούντας.

Μετά στράφηκε βόρεια στην παλιά επικερδή αγορά της Οδησού. Πρώτη φορά θα ερχόταν σε επαφή μαζί τους· μέχρι πρότινος ασχολούνταν αποκλειστικά ο Αζίζ αγάς. Τώρα όμως ο Αζίζ αγάς έπαψε να υπάρχει, έφυγε κι αυτός, αποδήμησε στον άλλο κόσμο στα μεγάλα κρύα του φετινού χειμώνα.

Στο ταξίδι αυτό, αρχές Σεπτεμβρίου του 1873, είχε κοντά του τον Ισμαήλ, τον εικοσιεξάχρονο γιο του Αζίζ αγά. Ένα γεροδεμένο παλικάρι με ψηλό ανάστημα. Το μελαχρινό πρόσωπό του είχε έντονα χαρακτηριστικά, με προτεταμένα μάλα. Τα σκούρα μάτια του είχαν το κοίταγμα ενός αθώου παιδιού και διακρινόταν για την ταπεινοφροσύνη του.

Από τα νέα πρόσωπα που εμφανίζονται στο προσκήνιο της ζωής μας δε θα μπορούσε να λείπει ο νέος γραμματικός του Οσμάν, ο Χουσεϊν. Ήταν ένα αδύναμο παιδί, που δε θα μπορούσε να αντεπεξέλθει στις σκληρές ανάγκες της επιβίωσης. Ο Οσμάν τον πήρε στη δούλεψή του για να ενισχύσει τον ίδιο και την οικογένειά του. Το μοναδικό προσόν του ήταν η μέση μόρφωσή του, μα σαν ανέλαβε καθήκοντα, αποδείχθηκε διαόλου κάλτσα. Ό,τι δεν έδειχνε στην εξωτερική, πενιχρή εμφάνισή του, το έδειχνε στη δουλειά με ικανότητες τέτοιες, που άφησαν έκπληκτο τον Οσμάν. Σε όλα τα ταξίδια τον είχε κοντά του, θαρρείς και ήταν η ουρά του· έτσι έμοιαζαν. Ήταν πολύ κωμικό να τους βλέπεις μαζί· και τώρα που τους φέρνω στη θύμησή μου, μου έρχονται γέλια.

Στην Οδησό κατέλυσαν στο ξενοδοχείο του Ζαννή Ράλλη, το «Λοντόνσκαγια», εκεί όπου διέμενε πάντοτε ο Σουλεϊμάν αγάς. Δεν είχαν ξαναπάει σε ευρωπαϊκή πόλη και η διαφορετικότητά της τους εντυπωσίασε. Περιδιάβαιναν στους πλατιούς δρόμους της, ανάμεσα στα ψηλά μεγαλοπρεπή κτίρια κι ανάμεσα σε λογίων λογίων διαβάτες διαφορετικών φυλών· Ρώσους, Έλληνες, Τσερκέζους, Ευρωπαίους και όλα τα σινάφια των Μαυροθαλασσιτών. Σεργιάνιζαν για ώρες την πρώτη μέρα, παρατηρώντας το καθετί· ντυμένοι με τουρκική ενδυμασία, ήταν το επίκεντρο του κόσμου, όπου κι αν βρισκόντουσαν. Αφού καταλάγιασε η δίψα τους να αφουγκραστούν την πόλη, αποφάσισαν να πάνε να συναντήσουν τον υιό Γρηγόρη Μαρασλή. Ρωτώντας, έφτασαν στο γνωστό εμπορικό κατάστημα. Απουσίαζε όμως και κανόνισαν να τον συναντήσουν το απόγευμα στο γραφείο του, σε ένα διπλανό μέγαρο.

Έχοντας αρκετό χρόνο, περιπλανήθηκαν στην αγορά και κατ' επέκταση ο δρόμος τούς έφερε στο παζάρι. Γνώριζαν για το μεγαλύτερο παζάρι της Μαύρης Θάλασσας.

Περπατούσαν ανέμελοι σχολιάζοντας τα εμπορεύματα, όταν μπροστά τους συνάντησαν ένα μεθυσμένο Ρώσο, με γκρίζα γένια, που περπατούσε σκυφτός. Κάποια στιγμή σκόνταψε κατά λάθος σ' έναν Καυκάσιο μεγαλόσωμο άντρα, περίπου σαράντα ετών, με αγριωπά χαρακτηριστικά, ο οποίος παραπάτησε και έχασε την ισορροπία του με αποτέλεσμα να πέσει σε μια λασπωμένη γκιόλα που δημιούργησε η πρωινή βροχή. Σηκώθηκε σε έξαλλη κατάσταση, βρίζοντας στη δική του γλώσσα· έβγαλε το κοντό μαστίγιό του από το ζωνάρι και χτύπησε δυνατά το μεθυσμένο άντρα, αναγκάζοντάς τον να βγάλει πονεμένη κραυγή και να πέσει στα γόνατα. Θα συνέχιζε να τον χτυπάει αν ο θερμόαιμος Ισμαήλ δεν του έπιανε τον καρπό του χεριού για να τον σταματήσει. Ο εξαγριωμένος άντρας γύρισε και τον κοίταξε μαινόμενος. Αντιστάθηκε βίαια για να απαλλαγεί από το δέσιμο του χεριού του και ταυτόχρονα να επιτεθεί στον Ισμαήλ. Ο Ισμαήλ, που ήταν σκληρό παιδί και δε χαμπάριζε εύκολα, τελείως απρόβλεπτα ρίχνει μια δυνατή κεφαλιά του Καυκάσιου στο κούτελο. Ο χτύπος ακούστηκε τόσο πολύ, σαν να έσπαζε καρπούζι. Ο Καυκάσιος ζαλίστηκε, παράτησε κάθε επιθετικότητα και το σώμα του άρχισε να λιχνίζεται.

Συνοδευόταν από δύο ακόμα άντρες, λιγότερο σωματώδεις, οι οποίοι, βλέποντάς τον να απειλείται, κινήθηκαν εναντίον του Ισμαήλ με επιθετικές διαθέσεις. Εκείνος τους κοίταξε προκλητικά, δείχνοντας πως δεν πτοείται. Ο Οσμάν, για να αποσοβήσει τα χειρότερα, έσπευσε να μπει ανάμεσά τους ανασηκώνοντας τα χέρια, κοπάζοντας έτσι τη μανία της επικείμενης διάθεσης για σύγκρουση.

Ξαφνικά ο μεγαλόσωμος Καυκάσιος, αφού συνήλθε από το χτύπημα, έβγαλε από το ζωνάρι το μακρύ δίκοπο μαχαίρι του, παγώνοντας τους εμπλεκόμενους και τους δεκάδες που πα-

ρακολουθούσαν τη σκηνή καταμεσής στο παζάρι. Τα μάτια του έβγαζαν σπίθες από οργή και κοιτούσε τον Ισμαήλ σαν να ήθελε να τον κατασπαράξει.

«Οθωμανέ, θα σε φάω», του είπε με άγρια φωνή.

Η θέα του μαχαριού έκοψε τη χολή όλων καθώς ο αγριεμένος άντρας πλησίαζε απειλητικά τον Ισμαήλ. Δε χάνει καιρό και ο Ισμαήλ, βγάζει το δικό του μαχαίρι και παίρνει στάση αναμονής.

Ο Οσμάν κινήθηκε για να αποσοβήσει τα χειρότερα, αλλά μάλλον θα ήταν μάταιο, αν δε μεσολαβούσαν κάποιοι Ρώσοι στρατιώτες, οι οποίοι επενέβησαν αμέσως και με την απειλή των όπλων ακινητοποίησαν το θειριό.

Μόλις ηρέμησαν τα πράγματα, ο Ισμαήλ έβαλε το μαχαίρι στη θήκη του και πήγε στο γέρο, που τότε, βογκώντας, σηκωνόταν από τις λάσπες, να του συμπαρασταθεί. Ανάσαινε πολύ βαριά και ο πόνος από το μαστίγωμα ζωγραφιζόταν στην έκφραση που έπαιρνε το πρόσωπό του.

«Να τον πάμε στο σπίτι του, Οσμάν», είπε συμπονώντας τον.

Ο Οσμάν συμφώνησε· τον βοήθησαν να σταθεί στα πόδια του και, υποβαστάζοντάς τον, βγήκαν από το παζάρι.

Το σπίτι του ήταν έξω από τα τείχη, στις φτωχογειτονιές της άθλιας διαβίωσης, στην άλλη όψη της απίθανης πόλης. Τα διώροφα σπίτια, συνεχόμενα και κολλητά το ένα με το άλλο, ήταν άχρωμα και χωρίς κανένα ίχνος καλαισθησίας. Οι δρόμοι εδώ δεν ήταν πλακόστρωτοι, ούτε υπήρχαν τα καθαρά πεζοδρόμια· στη λασπούρα που είχαν, τσαλαβουτούσαν ένα τσούρμο παιδιά και τα σκυλιά που κυκλοφορούσαν σαν λωποδύτες.

Φτάσανε με την άμαξα μπροστά στο σπίτι του, όμοιο με όλα τα προηγούμενα· κατέβηκαν και ο γέρος τούς έδειξε τα σκαλιά που οδηγούσαν στο υπόγειο.

Υποβασταζόμενος από τον Ισμαήλ, κατευθύνθηκαν προς τη

σκάλα. Είχαν κατέβει στα μισά, όταν άνοιξε η πόρτα του υπογείου και εμφανίστηκε μια ασθενική γυναίκα γύρω στα πενήντα. Τα παλιά μπαλωμένα ρούχα της έδειχναν την ανέχειά της. Το πρόσωπο τραβηγμένο από τις δυσκολίες, και το ύφος της λυπημένο αλλά ζεστό.

Μόλις αντίκρισε τον άντρα της, έβαλε τις φωνές με λόγια που μόνο ο Χουσεΐν κάπως καταλάβαινε, μιας και ήξερε τα ρωσικά.

Πέρασαν το κατώφλι και βρέθηκαν σ' ένα δωμάτιο που μετά βίας χωρούσε δυο ξύλινα ντιβάνια και μια υποτυπώδη κουζίνα. Στον πλαϊνό τοίχο υπήρχε μια κρεμάστρα με κάποια ρούχα κουρελιασμένα. Μια πόρτα απέναντι επικοινωνούσε με τη διπλανή κάμαρη. Ο χώρος ήταν τελείως λιτός και η ατμόσφαιρα υγρή και καταθλιπτική στο χαμηλοτάβανο υπόγειο.

Η γυναίκα έβαλε το γέρο να ξαπλώσει στο ένα ντιβάνι και αμέσως άρχισε να τον φροντίζει. Από την πλαϊνή κάμαρη εμφανίστηκαν τρία παιδιά, ένα αγοράκι με πολύ αθώα μάτια, γύρω στα δώδεκα, ένα κοριτσάκι, λίγο μεγαλύτερο, που έμοιαζε καταπληκτικά της μητέρας του, και ένας άγγελος πραγματικός, με ξανθά μαλλιά, γκριζα λυπημένα μάτια, ίσαμε είκοσι χρονών.

Τα τρία παιδιά πήγαν κοντά στον πατέρα τους που, ευθύς αμέσως μόλις τα είδε, άλλαξαν τη διάθεσή του. Για πρώτη φορά φάνηκε χαρούμενος, καταβάλλοντας προσπάθεια να δείξει πως όλα πήγαιναν καλά. Όπως είχαν σκύψει επάνω του, βρήκε αφορμή να χαϊδέψει τα ξανθά κεφάλια τους και τους μιλούσε ασταμάτητα.

«Τι λέει, Χουσεΐν;» ρώτησε ο Οσμάν το γραμματικό του ψιθυριστά.

«Δεν άκουσα τι λέει».

«Καλά, και πού είναι το μυαλό σου;»

«Άσε, αφέντη. Δε βλέπεις μπροστά μας τι γίνεται; Δεν έχω ξαναδεί πιο ωραία γυναίκα στη ζωή μου».

«Άσε το κορίτσι και πες μου τι λένε», του είπε αυστηρά.

«Τώρα λέει πόσο τ' αγαπάει και πόσο πονάει που δεν μπορεί να τους δώσει μεγάλες χαρές. Έχει μαράζι γιατί δεν μπορεί να βρει λεφτά για να τα βοηθήσει. Τα καλοπιάνει για να τον καταλάβουν».

«Ρώτα τη γυναίκα του πώς τα βγάζουν πέρα, τι κάνουν».

«Πώς να το ρωτήσω, αφέντη μου, τέτοιο πράγμα;» αποκρίθηκε αρνητικά.

«Θα πεις πως εγώ ενδιαφέρομαι».

Εκείνος δίσταζε και πάλι.

«Ρώτα τη, μη διστάζεις», τον παρότρυνε φανερά ενοχλημένος από την απραγία του Χουσεΐν.

«Καλά, θα τη ρωτήσω», απάντησε κοφτά.

Πλησίασε κοντά στη γυναίκα, σέρνοντας τα πόδια του, και της απηύθυνε τις ερωτήσεις του Οσμάν. Εκείνη βαριαναστεινάξε και άρχισε να του περιγράφει την κατάσταση τους.

«Είναι, λέει, αλκοολικός και δεν μπορεί να βρει δουλειά για να δουλέψει. Μόνο αυτή και η μεγάλη κόρη τους δουλεύουν κάπου κάπου, όπου βρουν, για να φέρουν λίγα ρούβλια στο σπίτι. Είναι όμως τόσο λίγα, που δε φτάνουν ούτε για το φαί τους».

«Για ρώτα την τώρα, Χουσεΐν, πώς είναι σε τέτοιο χάλι. Η όψη αυτού του ανθρώπου δε φαίνεται για ρέμπελος».

Πριν προλάβει ν' ανοίξει το στόμα του ο Χουσεΐν, ακούσανε με έκπληξη τη μεγάλη κόρη του να τους λέει με ξενική προφορά στα ελληνικά:

«Θα σας πω εγώ».

Και οι τρεις έμειναν έκπληκτοι.

«Από πού ξέρεις ελληνικά;» τη ρώτησε ο Οσμάν.

«Δουλεύω σε ελληνικά σπίτια· τ' ακούω συνέχεια. Με βοήθησε και ο πατέρας, αυτός τα ξέρει καλύτερα από μένα».

«Τι ήταν ο πατέρας σου;» ρώτησε ο Οσμάν περιέργος να μάθει.

«Κάποτε ήταν δικαστής και όλοι τον σέβονταν· ζούσαμε σε μεγάλο σπίτι και είχαμε όλα τα καλά».

«Και τι έγινε μετά;»

«Μετά ήρθαν τα πάνω κάτω. Μια μέρα στο δικαστήριο, πριν από δέκα χρόνια, είχε μια – πώς το λένε...» Σταμάτησε για να βρει τη λέξη.

«Υπόθεση», πρόσθεσε ο Χουσεΐν.

«Ναι, υπόθεση. Για το φόνο ενός μεγάλου αξιωματικού κατηγορήσαν ένα μικρό αξιωματικό. Ο μπαμπάς κατάλαβε πως δεν το έκανε αυτός. Αλλά κάποιοι από το στρατό τού είπαν κρυφά να βγάλει απόφαση ότι είναι ένοχος. Όμως ο μπαμπάς, τίμιος άνθρωπος, δεν μπορούσε να τον καταδικάσει και τον αθώωσε. Αυτό ήταν το τέλος και για τον Ιβάν Ταρκόφσκι.

«Ποιος είναι αυτός;» ρώτησε ο Οσμάν.

«Ο μπαμπάς μου, έτσι τον λένε. Μετά από μέρες τον κατηγορήσαν πως δεν έκανε καλά τη δουλειά του· τον πέταξαν από το δικαστήριο και του κατάσχεσαν τα πάντα. Μετά το έριξε στο ποτό και τώρα είναι έτσι όπως τον βλέπετε».

Ο Ισμαήλ όλη αυτή την ώρα έστεκε αμίλητος. Από τη στιγμή που την είδε, θαμπώθηκε, δεν ξεκολλούσε καθόλου τα μάτια του από πάνω της. Όταν εκείνη γυρνούσε να τον κοιτάξει, εκείνος από ντροπή χαμήλωνε το βλέμμα του. Είχε μαγευτεί ολωσδιόλου.

Όταν έφυγαν από κείνη την τρώγλη, πλησίαζε πλέον απόγευμα. Πήγαν για λίγο στο ξενοδοχείο να ξαποστάσουν και μετά, πλησιάζοντας η ώρα για την προγραμματισμένη συνάντησή τους, κίνησαν για το μέγαρο του Γρηγόρη Μαρασλή. Βάδιζαν βιαστικά στο φαρδύ πεζοδρόμιο της οδού Ελλήνων.

«Ισμαήλ, σου άρεσε πολύ η Ρωσίδα, ε;» είπε ο Οσμάν κάποια στιγμή στη διαδρομή.

«Τι του άρεσε, αφέντη; Αυτός δε σκέφτεται τίποτ' άλλο τώρα», αστειεύτηκε ο Χουσεΐν.

Ο Ισμαήλ κοκκίνισε.

«Πάψε, Χουσεΐν, που τα ξέρεις όλα εσύ», αντέκρουσε αποστομωτικά.

«Α, εγώ να πάψω! Δε βλέπεις τα χάλια σου που, σαν την είδες, σου κόπηκε η μιλιά;»

«Ποιος, εγώ;»

«Εσύ βέβαια!»

«Να μη σε νοιάζει εσένα τι κάνω εγώ. Κατάλαβες;»

«Σταματήστε», επενέβη ο Οσμάν που βρισκόταν στη μέση.

«Καλά, εγώ να σταματήσω. Δεν τον βλέπεις, αφέντη, τον καφερό πώς είναι; Θα πάθει και τίποτα ο καημένος».

Ο Ισμαήλ γύρισε απειλητικά προς το μέρος του Χουσεϊν. Εκείνος, βλέποντας την κίνηση, απομακρύνθηκε μερικά βήματα στο πλάι, κατέβηκε από το πεζοδρόμιο και κρύφτηκε πίσω από ένα δέντρο. Ο Οσμάν έπιασε από το χέρι τον Ισμαήλ και είπε αυστηρά:

«Καθίστε φρόνιμα, σοβαρευτείτε πια. Φτάνουμε κοντά στους ανθρώπους, τι θα λένε για μας; Κι εσύ, Ισμαήλ, συγκεντρώσου, γιατί ο Χουσεϊν έχει δίκιο. Αφού έτσι είναι, γιατί δεν το παραδέχεσαι και διαμαρτύρεσαι; Κακό είναι δηλαδή;» διερωτήθηκε στο τέλος χαμογελώντας.

Και οι δυο συμμορφώθηκαν στα παραγγέλματα του Οσμάν και ήσυχα συνέχισαν να βαδίζουν.

Η όμορφη Ρωσίδα όντως αιχμαλώτισε τις σκέψεις του Ισμαήλ· αισθανόταν περίεργα και δεν ήθελε να το δείξει.

Στο επόμενο τετράγωνο είχαν φτάσει στη μεγάλη θολωτή είσοδο του κτιρίου.

«Λοιπόν, από δω και πέρα σοβαροί», είπε συμβουλευτικά ο Οσμάν.

«Εγώ είμαι μαζί του. Θέλω να το ξέρει, αφέντη, τον πονάω το δόλιο», είπε με περιπαιχτικό ύφος ο Χουσεϊν.

«Χουσεϊν, σταμάτα αμέσως», διέκοψε τον πολυλογά γραμματικό του. «Εδώ ήρθαμε για δουλειά».

«Οσμάν, να ξέρεις πως, εάν συνεχίσει έτσι, θα τον δείρω στο τέλος».

«Τώρα τι θα γίνει, μου λέτε; Με σας θα ασχολούμαι; Για λίγη σοβαρότητα...»

Αφού κατευνάστηκαν τα οξυμένα πνεύματα, πέρασαν στο μέγαρο.

Όλα εκεί μέσα έδειχναν Ελλάδα – από τους πίνακες στους τοίχους έως το διάκοσμο είχαν ελληνική προέλευση. Ο Γρηγόρης Μαρασλής, αποκτώντας υψηλό επίπεδο μόρφωσης, προσλήφθηκε στο δημόσιο και σε διακεκριμένες θέσεις του ρωσικού κράτους. Με το θάνατο του πατέρα του, και ενώ διατελούσε διευθυντής της Γενικής Διοίκησης της Περιφέρειας Καυκάσου, με έδρα την Οδησσό, εγκατέλειψε την εξελισσόμενη σταδιοδρομία του για να ασχοληθεί με τις οικογενειακές επιχειρήσεις. Σήμερα, σε ηλικία σαράντα δύο χρονών, τέσσερα χρόνια μεγαλύτερος του Οσμάν, χρημάτιζε δημοτικός σύμβουλος με ευαίωνες προοπτικές.

Τους δέχθηκε στο γραφείο του με ιδιαίτερη θέρμη. Η εμφάνισή του ήταν αριστοκρατική, με καλοσυνάτο πρόσωπο και φουντωτή γενειάδα. Τα μάτια του κάτω από το ευρύ μέτωπο απέπνεαν γνησιότητα. Συστήθηκαν με τον Οσμάν, ο οποίος με τη σειρά του του συνέστησε τους δυο νέους. Του γνωστοποίησαν το θάνατο του Αζίζ αγά κι εκείνος έδωσε τα συλλυπητήριά του στον Ισμαήλ.

«Να λοιπόν που γνωρίζω το γιο του Σουλεϊμάν αγά».

«Κι εγώ χαίρομαι που επιτέλους σας συναντώ. Έχω ακούσει τόσα πολλά για σας».

«Τον πατέρα σου τον ήξερα από μικρό παιδί», είπε.

Και θύμισε κάποιες παλιές ιστορίες.

«Μας άφησε μια μεγάλη υποθήκη. Γι' αυτό ήρθα να σας συναντήσω».

«Σ' ακούω».

«Πρώτα απ' όλα, να σας μεταφέρω τα χαιρετίσματα του Ιμπραήμ αγά και μια εμπιστευτική επιστολή του».

Από την εσωτερική τσέπη του γιλέκου του έβγαλε ένα φάκελο σφραγισμένο με βουλοκέρι και τον παρέδωσε. Ο Γρηγόρης Μαρασλής άνοιξε το φάκελο με ένα χαρτοκόπτη, έβγαλε την επιστολή και άρχισε να τη διαβάζει.

Το πρόσωπό του άλλαξε έκφραση και έγινε πιο σοβαρό και αυστηρό. Στην επιστολή ο Ιμπραήμ αγάς σχολίαζε τη θέση της οθωμανικής εξουσίας και τις πιθανές προοπτικές της. Όταν τελείωσε την ανάγνωση, απευθύνθηκε στον Οσμάν.

«Τι κάνει ο κύριος Γρηγοριάδης;»

«Τώρα μένει στην Κρώμνη και φιλοσοφεί τη ζωή. Συνεχίζει να είναι αγωνιστής».

«Πάντα ήταν αγωνιστής. Τέλος πάντων, ας έρθουμε τώρα στα δικά μας· κάτι μου είπατε προηγουμένως, πως υπάρχει κάποιος λόγος που ήρθατε να με συναντήσετε».

«Ναι, κύριε Μαρασλή. Έχουμε επεκταθεί τον τελευταίο καιρό περισσότερο στο εμπόριο και θέλουμε να μεγαλώσουμε τις δουλειές μας. Ξέρω πως οι δυνατότητές σας είναι πολύ μεγάλες· αν σας ενδιαφέρει, να τα βάλουμε κάτω και να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε».

«Εμείς είμαστε ανοιχτοί στις δυναμικές επεμβάσεις και φυσικά μπορούμε να συνεργαστούμε, όπως έκαναν και οι πατεράδες μας πριν από χρόνια».

Ο Οσμάν τον ενημέρωσε για το τι σκεφτόταν να κάνει, πως είχε αυξήσει τον όγκο δουλειάς στην Ανατολή και πως το ίδιο αποσκοπούσε για την αγορά της Οδησσού. Πρότεινε να επεκταθούν στα νέα ευρωπαϊκά προϊόντα που κατέφθαναν στην Οδησό· και όντως οι δοσοληψίες τους πέρασαν σε νέα βάση, που βρήκαν σύμφωνες και τις δυο πλευρές.

Είχαν συμπληρώσει κοντά δυο ώρες εκεί. Όταν βγήκαν έξω στο δρόμο, είχε σκοτεινιάσει για τα καλά και ο νοτιάς, που ερχόταν από τα μέρη τους, έφερε βροχούλα. Πήραν κατεύθυνση προς το ξενοδοχείο, στα μισά όμως η βροχή δυνάμωσε· κοίταξαν να προφυλαχτούν κάπου και στην απέναντι γωνιά του δρόμου πρόσεξαν ένα καφενείο. Είχε μεγάλη πινακίδα με ελληνικά γράμματα και την επιγραφή «Καφενείον Κωνσταντινούπολης». Πέρασαν το δρόμο τροχάδην και, μέχρι να φτάσουν στο καφενείο, είχαν γίνει μούσκεμα.

Το εσωτερικό του καφενείου θύμιζε την Πόλη. Οι ζωηρές

συζητήσεις των θαμώνων έφεραν οχλαγωγία· όλοι μιλούσαν ελληνικά και ήταν ντυμένοι με ευρωπαϊκά ρούχα – κουστούμι σκούρο, άσπρο πουκάμισο και λαιμοδέτη.

Αισθάνθηκαν περίεργα, έχοντας την ευχέρεια της ελεύθερης συνδιαλλαγής. Γνώρισαν τον Πολίτη ιδιοκτήτη και αρκετούς άλλους, κυρίως εμπόρους.

Από την επομένη και κάθε μέρα πήγαιναν και καθόντουσαν στο καφενείο τις ελεύθερες ώρες τους, όπου μάθαιναν διάφορα νέα από την Ελλάδα και τον κόσμο.

Είχε περάσει μια βδομάδα, όταν ένα βράδυ, στο τραπέζι των συζητήσεων μεταξύ τους, επανέφεραν το θέμα της Ρωσίδας. Ο Ισμαήλ είχε χτυπηθεί θανάσιμα από τα βέλη του έρωτα, το έδειχνε πλέον κατάφωρα. Την αρχή έκανε και πάλι ο Χουσεΐν:

«Αφέντη, έχουμε ένα μεγάλο πρόβλημα», είπε σοβαρά.

«Τι πρόβλημα έχουμε;» ρώτησε περίεργος ο Οσμάν.

«Το παλικάρι από εδώ...» είπε και έδειξε μ' ένα νεύμα τον Ισμαήλ.

«Ε, τι έπαθε;»

«Δεν κατάλαβες;»

«Α! Θέλεις να πεις πως είναι...»

«Ναι, αυτό θέλω να πω».

«Τι έγινε, βρε Ισμαήλ;» τον ρώτησε ο Οσμάν συμπονετικά. Εκείνος δε μιλούσε παρά μόνο βαριανάσανε.

«Μήπως πρέπει να πάω να φέρω κανένα τσιγκέλι από την κουζίνα να σου βγάλουμε τη φωνούλα σου, ερωτοχτυπημένε;» είπε κάνοντας δήθεν τον αδιάφορο ο Χουσεΐν.

Ο Ισμαήλ τον κοίταξε άγρια.

«Τι με κοιτάς έτσι, ψέματα λέω; Τι μου έλεγες χθες το βράδυ; Λοιπόν, άσε να μιλήσω εγώ. Ο προκομμένος από δω έχει ερωτευθεί τη Ρωσίδα και δεν ξέρει τι να κάνει. Ήρθαν οι μέρες να φύγουμε και κοντεύει να πεθάνει το καφερό».

«Χουσεΐν, γιατί του μιλάς έτσι στην κατάσταση που είναι;»

«Ε, ας μιλήσει αυτός. Τον άκουσες εσύ να λέει τίποτε τις τελευταίες μέρες; Αφού σκέφτεται συνέχεια τη Ρωσίδα».

«Και τι θες να κάνουμε τώρα, Ισμαήλ;»

«Δεν ξέρω, Οσμάν. Είναι όλα τόσο μπερδεμένα μέσα μου. Και από την άλλη, δε μου βγαίνει καθόλου από το μυαλό».

«Μεθαύριο το πρωί φεύγουμε και θα την ξεχάσεις».

Ήταν μια λογική που δε συμφωνούσε όμως με όσα αισθανόταν ο Ισμαήλ.

Την άλλη μέρα το απόγευμα ο Ισμαήλ πήγε να τη βρει. Στο φτωχικό κατάλυμά τους βρήκε τη μητέρα με τα δυο μικρότερα αδέρφια της. Κάθισε για λίγο μαζί τους, αλλά, μην μπορώντας να συνεννοηθούν, προτίμησε να φύγει. Βγήκε στο λασπωμένο δρόμο και έκοβε βόλτες μήπως και φανεί. Ο ήλιος είχε πέσει κι ακόμα τίποτα. Σκεφτόταν να εγκαταλείψει την προσπάθειά του, αλλά κάτι του έλεγε μέσα του να περιμένει. Βράδιασε για τα καλά, ήδη έλειπε πολλή ώρα και σκεφτόταν πως ο Οσμάν θα ανησυχούσε· έπρεπε να φύγει. Πήρε τον καθηφορικό δρόμο, δυτικά, με κατεβασμένο κεφάλι και με το σεβντά στα ύψη.

Μετά από λίγο, φτάνοντας σ' ένα κεντρικό σταυροδρόμι, έστριψε αριστερά για τη θάλασσα. Σήκωσε το βλέμμα του προς τη νέα κατεύθυνση και ανάμεσα στους λιγοστούς διαβάτες, καμιά πενηνταριά μέτρα μακριά του, την είδε να έρχεται· εκείνη τον αναγνώρισε αμέσως και ερχόταν μ' ένα ελαφρύ μειδίαμα στα χείλη της. Η καρδιά του άρχισε να χοροπηδάει τρελά, τον έπιασε αμυχανία· όλη τη μέρα σκεφτόταν τι θα της έλεγε, έκανε και πρόβες ακόμα, και τώρα, βλέποντάς τη, νόμιζε πως έχανε τα λόγια του. Έφτασαν κοντά και η Ρωσίδα τον έβγαλε από τη δύσκολη θέση, λέγοντας πρώτη:

«Βλέπω πως δε μας ξέχασες».

«Ήρθα να δω τι κάνει ο πατέρας σου», της είπε, κρύβοντας τα λόγια του.

«Τον είδες;»

«Όχι, δεν ήταν στο σπίτι».

«Θα γυρίζει στην πόλη».

«Έγινε καλά;»

«Ναι, την άλλη μέρα σηκώθηκε. Πονούσε πολύ. Είναι και μεγάλος, βλέπεις».

Κοιτάχτηκαν στα μάτια χωρίς να μιλάνε. Μετά, μαζεύοντας αρκετό κουράγιο, τη ρώτησε:

«Πώς σε λένε;»

«Άννα. Εσένα;»

«Παύλο Βαφειάδη».

«Παύλο; Μα δεν είσαι μουσουλμάνος;»

«Είμαι χριστιανός, αλλά φανερά πρέπει να δείχνω ότι είμαι μουσουλμάνος».

«Κατάλαβα, είσαι κρυφός χριστιανός· άκουσα πως υπάρχουν τέτοιοι άνθρωποι εκεί σε σας, αλλά μου φαινόταν απίστευτο».

«Κι όμως είναι αλήθεια· και ζει πολύς κόσμος έτσι».

«Μήπως θέλεις να πάμε στο σπίτι μας;» τον διέκοψε. «Για να μην ανησυχεί η μητέρα μου».

Εκείνος δίστασε για λίγο και μετά συμφώνησε. Περπατούσαν με αργό βήμα για το σπίτι και ο Ισμαήλ ένιωθε να ανακαλύπτει το νόημα της ζωής του. Φτάνοντας κοντά στο σπίτι, κοντοστάθηκε και, παίρνοντας θάρρος, της είπε:

«Αύριο το πρωί φεύγω».

«Φεύγεις; Και πού θα πας;»

«Στον τόπο μου. Θέλεις να έρθεις μαζί μου;» της είπε αποφασιστικά.

Της έπιασε το χέρι τρυφερά και το έσφιξε, σαν να ήθελε να της μεταφέρει και την ενέργεια της καρδιάς του. Η Άννα έμεινε άφωνη. Βύθισε τα μάτια της μέσα στα δικά του και προσπαθούσε να γνωρίσει βαθύτερα αυτόν που έκανε αυτή τη σημαντική ερώτηση ή, κατ' επέκταση, την πρόταση.

«Έλα», της είπε με ζέση, «έλα μαζί μου. Από τη μέρα που σε είδα, δε σ' έβγαλα καθόλου απ' το μυαλό μου. Πρώτη φορά μού συμβαίνει αυτό».

Τον κοιτούσε απορημένη. Παρατηρούσε τον Ισμαήλ πιο προσεχτικά τώρα και της φαινόταν πιο όμορφος· αισθανόταν έντονα την αντρική παρουσία του, τον αισθάνθηκε και ως προστάτη της.

«Έλα», της ξαναείπε, «να γλιτώσεις από τη ζωή που κάνεις. Σου υπόσχομαι να ζήσεις σαν πριγκιπέσσα. Δυσκολίες θα συναντήσουμε πολλές, αλλά μαζί θα τις ξεπεράσουμε».

Έστεκε διστακτική, μην μπορώντας να συμμαζέψει τις σκέψεις της, και καθηλωμένη ταυτόχρονα από την πρόσκληση για μια άλλη ζωή.

«Μη διστάζεις», συνέχισε να την παρακινεί ο Ισμαήλ. «Αν σου λείει κάτι η καρδιά σου για μένα, κάν' το, έτσι έφτασα κι εγώ εδώ».

«Ναι, και μένα μια φωνή μέσα μου μου λείει να σ' ακολουθήσω, αλλά...» Έκοψε την κουβέντα της και έσκυψε το κεφάλι. «...Πώς ν' αφήσω τους δικούς μου σε τέτοια χάλια; Έχουν την ανάγκη μου», είπε φανερά προβληματισμένη.

«Μη στεναχωριέσαι γι' αυτό, θα το τακτοποιήσω εγώ».

«Δεν ξέρω. Θα πρέπει να μιλήσω πρώτα με την οικογένειά μου».

«Πάμε μαζί. Θα τους μιλήσω κι εγώ».

Και χωρίς να χάσει χρόνο, την πήρε από το χέρι και πήγαν στο φτωχικό τους. Η μητέρα της έπλενε σε μια σκάφη και τα δυο αδέρφια της κάθονταν δίπλα δίπλα στο ντιβάνι και έκαναν σχέδια σε λευκό χαρτί.

Η μητέρα της, ακούγοντας τις προτάσεις του Ισμαήλ, φάνηκε εξαρχής να αντιδράει και να κοιτάζει καχύποπτα το νεοφερμένο γαμπρό, ο οποίος προσπαθούσε να τη διαβεβαιώσει πως η κόρη της θα ευτυχήσει μαζί του. Τίποτε όμως δεν την έπειθε να φύγει το παιδί της μακριά στα ξένα.

Ο Ισμαήλ, απογοητευμένος, αναγκάστηκε να φύγει. Άνοιξε την πόρτα και, ανεβαίνοντας τα σκαλοπάτια, βγήκε στο δρόμο. Από πίσω του ερχόταν η Άννα, που ήθελε να τον ξεπροβοδίσει.

«Άννα, αξίζεις καλύτερη τύχη. Έλα μαζί μου και δε θα το μετανιώσεις· αν δε σου αρέσει εκεί που θα σε πάω, θα σε γυρίσω πίσω εγώ ο ίδιος».

«Καλά, Παύλο, θα το σκεφτώ».

«Το καράβι φεύγει αύριο το πρωί. Θέλεις να περάσω από εδώ πριν πάω στο λιμάνι;»

«Αν είναι να 'ρθω, θα με βρεις στο λιμάνι».

«Το καράβι λέγεται “Φιλάδελφος”. Και κάτι ακόμα: να ξέρεις πως η ζωή μας κρέμεται από τέτοιες αποφάσεις. Φεύγω τώρα, κάνε ό,τι νομίζεις. Καληνύχτα».

Μέχρι που χάθηκε από τη στροφή του δρόμου, στεκόταν και τον παρατηρούσε, σαν να τον ακολουθούσε βήμα βήμα, στο σταθερό περπάτημά του.

Το πρωινό στο λιμάνι ήταν χάρμα οφθαλμών· ο ήλιος έπαιζε με όλα τα φωτεινά χρώματα και καθρεφτιζόταν στη γαλήνια θάλασσα. Τα ανάρια σύννεφα ψηλά στον ουρανό έχασκαν λες και παρακολουθούσαν την κίνηση του λιμανιού. Τα δεκάδες άλμπουρα των καραβιών σαν τους μιναρέδες τρυπούσαν τον ουρανό, με τα πανιά τους μαζεμένα στα κατάρτια. Πάνω από δέκα καράβια συνωστιζόνταν στο λιμάνι, και τα περισσότερα ανεβοκατέβαζαν τα εμπορεύματά τους στις προβλήτες, με τα παραγγέλματα των ναυτικών. Επικρατούσε πανδαιμόνιο, με πυκνό κόσμο, άμαξες και φορτηγά κάρα. Από παντού ακούγονταν φωνές.

Στο μυκονιάτικο μπάρκο «Φιλάδελφος» είχαν επιβιβαστεί όλοι οι επιβάτες και τα προϊόντα που θα μετέφερε, φορτωμένα από την προηγούμενη μέρα. Σε λίγο ετοιμαζόταν να σαλπάρει. Ο Οσμάν με τον Ισμαήλ στέκονταν στα παραπέτα του καραβιού και παρακολουθούσαν την κίνηση στις προβλήτες. Είχαν συζητήσει αποβραδís τα καθέκαστα και περίμεναν. Ο Ισμαήλ, από τη στιγμή που έφτασαν στο λιμάνι, έψαχνε ανάμεσα στον κόσμο μήπως και τη δει, αλλά μάταια· όσο περ-

νούσε η ώρα τόσο κορυφωνόταν και η αγωνία του. Σε λίγο ήρθε κοντά τους ο Χουσεΐν.

«Πού ήσουν;» τον ρώτησε ο Οσμάν.

«Μου φάνηκε πως την είδα μέσα στο καράβι και πήγα να κανονίσω με τον καπετάνιο να παραχωρήσουν μια κουκέτα στην πριγκιπέσα μας».

«Καλά, δεν ντρέπεσαι καθόλου, Χουσεΐν; Παίζεις με τον πόνο του Ισμαήλ;»

«Ποιος, εγώ; Αφού γι' αυτόν σκέφτομαι. Έχει, νομίζεις, καθόλου μυαλό επάνω του;»

«Χουσεΐν, ειλικρινά, εάν δεν έρθει, στη διαδρομή θα σε πετάξω στη θάλασσα...» του είπε εξαγριωμένος ο Ισμαήλ. «Γι' αυτό, παρακάλα να 'ρθεί».

Τότε ακούστηκαν τα βροντερά παραγγέλματα του καπετάνιου που έδινε οδηγίες στους ναύτες να μπουν στη διαδικασία για τον απόπλου. Σαν αίλουροι ξεκίνησαν να σκαρφαλώνουν τα ξάρτια στα τρία άλμπουρα για να ελευθερώσουν τα πανιά, ενώ δυο ναύτες στην προκυμαία πήγαν να λύσουν τα σκοινιά από τους κάβους. Εκείνη τη στιγμή μια γυναίκα φάνηκε να τρέχει ανάμεσα στο πλήθος, φωνάζοντας:

«Ερχομαι, έρχομαι. Σταματήστε!»

Όλοι γύρισαν να την κοιτάξουν.

«Σταματήστε», φώναξε πάνω από το καράβι κι ο Ισμαήλ. «Περιμένετε λίγο».

Έτρεξε αμέσως προς τη σκάλα και κατέβηκε κάτω να την υποδεχτεί.

Η Άννα, με την ορμή που είχε από το τροχάδην, έπεσε επάνω του και ο Ισμαήλ την αγκάλιασε.

«Ηρθα!» του είπε λαχανιασμένη.

Οι ναύτες στο μεταξύ φώναζαν να κάνουν γρήγορα.

«Ερχεται και ο πατέρας μου. Ήθελε να σου μιλήσει».

Λίγα μέτρα πιο πίσω ερχόταν ο πατέρας της με γοργό βήμα. Ήρθε κοντά τους, κι αυτός λαχανιασμένος.

«Παιδί μου, Παύλο, έτσι όπως ήρθαν τα πράγματα, το μό-

νο που θέλω από σένα είναι να την προσέχεις. Μου το υπόσχεσαι;»

«Σας το υπόσχομαι· να μην ανησυχείτε καθόλου».

«Από την αρχή έδειξες καλά σημάδια σε μένα, τότε στο παζάρι. Πιστεύω πως τα ίδια θα δείξεις και στην Άννα. Ναι;»

«Ναι», συμφώνησε ο Ισμαήλ.

«Να έχετε την ευχή μου, παιδιά μου, να πάτε στο καλό», είπε και τους φίλησε στο μέτωπο και τους δυο.

Ο ερχομός της ξανθιάς γυναίκας στην Κρώμνη προκάλεσε μεγάλο σούσουρο. Παρουσιάστηκε σαν πριγκιπέσα, όπως της είχε υποσχεθεί ο Ισμαήλ· στολισμένη με ακριβά ρούχα και κοσμήματα από την αγορά της Τραπεζούντας.

Αυτό κι αν δεν ήταν παράδοξο για τα δεδομένα της Κρώμνης. Την έφερε εδώ ως Ζεμιλέ, μουσουλμάνα της Ατζαρίας, και ήταν ο μοναδικός ξανθός άνθρωπος που κυκλοφορούσε ανάμεσά μας. Ευτυχώς κάλυπτε τα μαλλιά της με μαντίλα και δεν προκαλούσε τόσο.

Τη μεθεπόμενη Κυριακή παντρεύτηκαν κατά το μουσουλμανικό τρόπο στο κονάκι του Ισμαήλ.

Διψασμένη για ζωή, η Άννα νόμισε πως βρισκόταν σε παραμύθι· πρώτη φορά στη ζωή της ένιωθε τόσο όμορφα.

Με τον καιρό συνήθισε ανάμεσά μας, όπως και στη διπλή ζωή της. Ο Ισμαήλ έγινε άλλος άνθρωπος· ο φλογερός έρωτας του είχε δώσει φτερά. Απορούσαμε πού έκρυβε τόσο καιρό αυτή τη ζωντάνια του και τη διάθεση να κάνει τα πάντα. Ήταν διαρκώς χαρούμενος· αισθανόταν άτρωτος και δυνατός. Ο Οσμάν είχε να λέει για τη δυναμική που έδειχνε στη δουλειά.

Για τέσσερα χρόνια οι συνθήκες στη ζωή μας κύλησαν αρκετά ομαλά, ωστόσο, το 1877, ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος ήρθε να μας ταράξει τα νερά. Οι Ρώσοι κήρυξαν τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και από τη Χερσόνησο του Αίμου κατευθύνονταν σιγά σιγά να καταλάβουν την Κωνσταντινού-

πολη. Τον Ιανουάριο πήραν την Αδριανούπολη και ήταν πλέον θέμα χρόνου να πέσει η Πόλη.

Όλοι μας περιμέναμε εναγώνια την έκβαση του πολέμου. Την τελευταία στιγμή κι ενώ η πτώση της Πόλης εθεωρείτο σχεδόν δεδομένη και από τους ίδιους τους Οθωμανούς, οι οποίοι δεν είχαν καμιά δυνατότητα να αντισταθούν, επενέβησαν οι Άγγλοι με το στόλο τους και σταμάτησαν την πορεία των Ρώσων.

Την ίδια περίοδο στην Ελλάδα άναψε η φωτιά της εξέγερσης στη Θεσσαλία.

Τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου του 1878, η συνθήκη ανακωχής Ρώσων και Τούρκων, στον Άγιο Στέφανο της Κωνσταντινούπολης, έδειχνε το τέλος του πολέμου, αλλά δημιουργούσε και έναν καινούριο κίνδυνο από Βορρά, την καινούρια ιδέα για τη Μεγάλη Βουλγαρία, με τη στήριξη των Ρώσων και την εγκατάστασή τους στη Μακεδονία και στη Θράκη.

Όλο αυτό το διάστημα παρακολουθούσαμε τις εξελίξεις με τον Ιμπραήμ αγά και με άλλους λόγιους της Κρώμνης και της Τραπεζούντας.

Στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων οι Οθωμανοί αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν με την παραχώρηση του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Ρουμανίας και, ανατολικά της Μικράς Ασίας, την περιοχή του Καρς. Το ίδιο βράδυ ο Ιμπραήμ αγάς μάς μετέφερε τα νέα στο κονάκι.

«Νομίζω πως είναι μεγάλο πλήγμα για μας αυτή η συνθήκη», του είπα μόλις τελείωσε να μου εξηγεί τους όρους που περιλάμβανε.

«Στην Κωνσταντινούπολη οι Φαναριώτες πιστεύουν πως έχει καταρρεύσει κάθε ελπίδα για τη δημιουργία μιας νέας αυτοκρατορίας. Με την ίδρυση του βουλγαρικού κράτους ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Κωνσταντινούπολη, αποκτούμε ένα μεγάλο εμπόδιο για την απελευθέρωση του Γένους», συμπέρανε απογοητευμένος.

«Είναι πλέον ορατά τα σημάδια της κατρακύλας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αρχίζει ο διαμελισμός της».

«Όπως καταλαβαίνεις, Σταύρο, τα δεδομένα αλλάζουν. Εκ των έσω δεν μπορεί πλέον να γίνει τίποτε και θα πρέπει να στηριχτούμε στις καινούριες βάσεις που προκύπτουν. Συνάμα ο Αμπντούλ Χαμίτ κατήργησε το Κοινοβούλιο».

«Κατήργησε το Κοινοβούλιο;» αναφώνησα. «Μα δικό του δημιούργημα είναι!»

Ο νέος σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ ο Β΄, αμέσως μετά την ενθρόνισή του πριν τρία χρόνια, το 1876, θέλοντας να δώσει ένα διαφορετικό αέρα στην πληγωμένη αυτοκρατορία, εγκαθίδρυσε το πρώτο Σύνταγμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σχηματίζοντας Βουλή.

«Μ' αυτή την ενέργεια έχει προκαλέσει την οργή της κοινής γνώμης», συνέχισε ο Ιμπραήμ αγάς.

«Και πολύ περισσότερο τώρα, μετά την απώλεια τόσων εδαφών».

«Πολλοί κύκλοι στην Κωνσταντινούπολη έχουν δυσανεστήθει μ' αυτές τις εξελίξεις και μυρίζομαι πως σχηματίζονται νέα ρεύματα ανάμεσα στους Οθωμανούς».

Ο Ιμπραήμ αγάς ήταν έμπειρος στην πολιτική και δεν έπεσε έξω. Επαληθεύτηκε λίγο αργότερα.

ΕΝΑ ΜΗΝΑ ΜΕΤΑ, ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΜΑΡΤΙΟΥ, γιορτάζαμε το Μπαϊ-ράμ των μουσουλμάνων. Τα σχολεία έκλεισαν και ο Σουλεϊμάν, γιος του Οσμάν, ήρθε στην Κρώμνη. Ήταν πλέον δεκαοχτώ χρονών· μετά από έξι χρόνια τέλειωνε την Ιερατική Σχολή της Αργυρούπολης. Οι μεντρεσέδες ήταν τα μόνα σχολεία όπου θα μπορούσαν να φοιτήσουν οι μουσουλμάνοι στο αντίστοιχο επίπεδο του γυμνασίου, από εκεί έβγαιναν και οι μουλάδες του μουσουλμανικού κόσμου.

Ο Σουλεϊμάν, ως φανερός μουσουλμάνος, δεν ήταν δυνατό να πάει σε ελληνικό γυμνάσιο.

Του είχαμε μεγάλη αδυναμία και ειδικά η Ελισάβετ. Κάτι ιδιαίτερο μας έλκυε σ' αυτό το παιδί, ξέχωρα από την ομοιότητα που είχε με τον παππού του. Ο Σουλεϊμάν έδινε το στίγμα να μην τον ξεχνάς ποτέ. Το πρόσωπό του είχε αδρά χαρακτηριστικά, σκούρο δέρμα και τα μάτια του έδειχναν τόλμη κι αυτοπεποίθηση.

Την τελευταία μέρα της μεγάλης γιορτής, μετά το απόγευμα, ο Σουλεϊμάν ήρθε στο κονάκι να μας αποχαιρετήσει, γιατί το πρωί θα επέστρεφε στην Αργυρούπολη.

Η Ελισάβετ δεν τον άφηνε καθόλου από κοντά της. Καθό-

ταν δίπλα του σε ένα ντιβάνι της υποδοχής, και άκουσα να τον συμβουλεύει καθώς πλησίαζα.

«Ελισάβετ, τι κάνεις τώρα στο παιδί;» διαμαρτυρήθηκα. «Ο Σουλεϊμάν μεγάλωσε και ξέρει να φυλαχτεί. Τον κουράζεις έτσι».

«Α, τι λες; Τη ρίζα μ' να μην προστατέψω; Αφού έχει προβλήματα το παιδί».

«Τι προβλήματα έχεις, Σουλεϊμάν;» ρώτησα με περιέργεια.

«Στη σχολή έμαθαν πως είμαι εγγονός του Σουλεϊμάν αγά και δε μου φέρονται καλά».

«Ποιοι, οι καθηγητές σου;»

«Ξεκίνησε από τους συμμαθητές μου και κατέληξε στους καθηγητές μου».

«Και τι σου κάνουν;»

«Οι συμμαθητές μου όλοι με πειράζουν άσχημα· με κοροϊδεύουν. Έχω μείνει μόνος, κανένας δε μου κάνει παρέα».

«Και οι καθηγητές σου;»

«Αυτοί κι αν δε με πιέζουν, μου βγάζουν τον αντίχριστο».

«Άκουσε, Σουλεϊμάν», του είπα. «Περνάς μια δύσκολη στιγμή και χρειάζεται τώρα να φανείς δυνατός. Μην αρνηθείς και μην ομολογήσεις τίποτε απ' όσα σου προσάπτουν. Όπως δέχεσαι τη φύτρα του κρυφοχριστιανισμού μέσα σου, έτσι και στη ζωή σου θα δέχεσαι και τέτοιες βολές. Κάνε υπομονή, σε λίγο τελειώνεις τη σχολή. Μετά θα 'ρθεις εδώ στην Κρώμνη και θα είναι διαφορετικά».

«Αυτά του λέω κι εγώ τόση ώρα», συμφώνησε η Ελισάβετ. «Για να τα βγάλει πέρα».

«Θα δούμε, θεία», είπε με πικρία.

«Σουλεϊμάν, πρόσεξε μην κάνεις καμιά απερισκεψία», του είπα με συμβουλευτικό ύφος.

«Καλά, καλά», συμφώνησε για να μας καθησυχάσει.

Για να αλλάξει τη δυσάρεστη ατμόσφαιρα, γιατί δεν άντεχε να ασφυκτιά με τίποτα, ρώτησε κατόπιν για την ξαδέρφη του τη Σοφία.

«Η Σοφία πού είναι;»

«Παίζει έξω με τα παιδιά της γειτονιάς. Έστειλα να τη φωνάξουν».

Μετά από λίγα λεπτά άνοιξε η εξώπορτα και εμφανίστηκε η εξάχρονη Σοφία. Μόλις είδε τον ξάδερφό της, έτρεξε κοντά του με φωνές και έπεσε στην αγκαλιά του.

«Σουλείμάν, με πείραξε ο Κυριάκος», είπε χαδιάρικα σαν να βρήκε τον προστάτη της.

«Τι σ' έκανε;»

«Δε με θέλουν μαζί τους...»

«Γιατί;»

«Δεν ξέρω, με διώχνει. Θα 'ρθεις να τον μαλώσεις;»

«Και βέβαια. Πήγαινε και πες του πως θα 'ρθω σε λίγο να τον μαλώσω».

«Πάω», είπε κι έφυγε γελώντας με ικανοποίηση.

Ο Σουλείμάν κάθισε ακόμα ένα τέταρτο στο κονάκι και μετά μας αποχαιρέτησε και έφυγε. Πέρασε τη μεγάλη αυλόπορτα και με το βλέμμα του έψαξε να βρει τη Σοφία. Τα χιόνια δεν είχαν λιώσει τελείως και λάσπωναν πολύ τα χώματα. Από αυτή την εποχή, το ποτάμι του Ματενί Ορμίν, που περνούσε μπροστά από το κονάκι, γέμιζε με πολύ νερό και, καθώς κυλούσε ορμητικά, χτυπώντας επάνω στην κοίτη και στις πέτρες, ο ήχος του ακουγόταν σε μεγάλη απόσταση.

Ανάμεσα στα παφλάσματα του νερού άκουσε φωνές από την κατεύθυνση του ποταμού και προχώρησε προς τα εκεί. Ο βορινός αέρας, που ερχόταν από τα υψώματα του Αϊ-Ζαχαρέα, ανέμιζε τα μαλλιά του και τα 'φερνε μπροστά στα μάτια του. Φτάνοντας στο χείλος της απότομης κοίτης, είδε δυο παιδιά που προσπαθούσαν να κατέβουν κάτω στο ποτάμι. Αναγνώρισε τον Κυριάκο και ανήσυχος του φώναξε:

«Κυριάκο, πού πηγαίνετε;»

«Η Σοφία έπεσε στο ποτάμι».

Ο Σουλείμάν, χωρίς να χάσει καιρό, πηδάει στο απότομο ανάχωμα της κοίτης. Κατρακυλώντας, έφτασε κάτω στο πο-

τάμι. Σηκώθηκε και έφαχνε στα νερά να βρει τη Σοφία. Εκείνη τη στιγμή βρέθηκε κι ο Κυριάκος δίπλα του.

«Να, εκεί, Σουλείμάν!» είπε κι έδειξε με το χέρι του.

Στα τριάντα μέτρα περίπου, διέκρινε τα κόκκινα ρούχα της. Βουτάει αμέσως και προσπαθεί να τη φτάσει, ενώ εκείνη παρασυρόταν από τα ορμητικά παγωμένα νερά. Παρασυρόταν και ο Σουλείμάν, ώσπου έφτασε στο σημείο όπου είχε δει τη Σοφία. Ψάχνει να τη βρει, αλλά μάταια. Λίγο πιο κάτω το ποτάμι δημιουργούσε ένα μικρό κοίλωμα, στη δεξιά κοίτη, όπου τα νερά έμοιαζαν να λιμνάζουν. Το ένστικτό του τον έσπρωξε να πάει προς τα εκεί. Με μεγάλη δυσκολία φτάνει και την αναζητά λυσσαλέα, χτενίζοντας απ' άκρη σ' άκρη την περιοχή. Δε διακρίνει το παραμικρό. Κοντά στις μεγάλες κοτρόνες όπου χτυπούσε το νερό και το ανάγκαζε να στραφεί αριστερά, είδε φευγαλέα κάτι να κοκκινίζει. Χωρίς δεύτερη σκέψη, κολυμπάει προς τα κει, αφήνοντας να τον παρασύρει και το ρεύμα. Βουτάει μέσα στον ανακατεμένο θολό βυθό, και πέφτει πάνω στο παιδί, που είχε σφηνωμένο το πόδι του ανάμεσα στους ογκόλιθους. Την αγκαλιάζει και την τραβάει προς τα επάνω, απελευθερώνοντάς την από τα δεσμά της. Την έσυρε προς τα έξω και την απόθεσε στην όχθη. Φαινόταν πνιγμένη, δεν ανάσαινε. Της έκανε μαλάξεις στο στήθος, ελπίζοντας να βγάλει το νερό που είχε καταπιεί.

Εκείνη την ώρα έντρομος έφτασα κι εγώ, και στο κατόπι ερχόταν ωρουόμενη η Ελισάβετ. Είχαμε ειδοποιηθεί από ένα γειτονόπουλο που παίζανε μαζί. Συνέχισα μετά εγώ τις τεχνητές αναπνοές, να προσπαθώ να της δώσω ζωή.

Η Σοφία σε λίγο άρχισε να βήχει και να βγάζει νερό από το στόμα της. Κόντευε να μου κοπεί η ανάσα. Τα μάτια της τρεμόπαιξαν και αμέσως μετά τα άνοιξε και με κοίταξε. Η καρδιά μου ήρθε στη θέση της. Έτρεμε και την αγκάλιασα για να τη μεταφέρω στο κονάκι. Ανασηκώνοντάς την, πρόσεξα στις λάσπες της όχθης, στο σημείο όπου στηριζόταν το κεφαλάκι της, να είναι κόκκινο. Έπιασα το πίσω μέρος του κεφαλιού της και το χέρι μου γέμισε με αίματα.

Την πήγαμε στο κονάκι, φωνάξαμε γιατρό να τη δει και ευτυχώς είχε μόνο ένα γδάρσιμο. Το συμβάν όμως μας ανησύχησε αρκετά, σαν να μας έδινε ένα σημάδι η τύχη.

Ο Σουλεϊμάν επανήλθε στα μαθήματά του χαρούμενος που βοήθησε στη σωτηρία της Σοφίας. Ένωθε μια κρυφή υπερηφάνεια για την αυτοθυσία του που τον ανέβαζε ψηλά.

Από τις πρώτες κιόλας μέρες όμως που επέστρεψε στην Ιερατική Σχολή, δεχόταν επανειλημμένα διάφορες επικρίσεις και υποθετικά σχόλια. Όλοι σχεδόν οι συμμαθητές του είχαν απομακρυνθεί από κοντά του.

Τον τελευταίο καιρό η ψυχή του έπαιζε ανάμεσα στις δυο θρησκείες. Έξι χρόνια στο σχολείο μαθήτευε την πίστη του Ισλάμ και συγκρουόταν ακατάπαυστα με τον εσωτερικό του κόσμο, έφτανε σε σημείο να διερωτάται σε ποια πίστη να αφοσιωθεί. Κατέβαλε προσπάθειες να βρει ισορροπία, γιατί κατά βάθος δεχόταν και τις δυο θρησκείες, έχοντας γνώμονα πως πίστευαν στον ίδιο Θεό.

Όταν αντιλήφθηκε, πριν από ένα χρόνο, να διχάζεται σε δυο κόσμους, τον καλούσα συχνά στο κονάκι, τα διαστήματα που ερχόταν στην Κρώμνη, και κλεινόμασταν στο γραφείο για να του μεταφέρω τις γνώσεις που δε διδάσκονταν στο Μεντρεσέ. Ήθελα να του εμφυτέψω την ιστορία της γενιάς μας, αλλά και να τον προφυλάξω, ώστε να μην κάνει καμιά απερισκεψία.

Μοιραία, ο πειρασμός υπαγορευόταν μέσα στα μαθήματά του, ακούγοντας για τους πιστούς του Ισλάμ και τα ευεργετήματά του· και για τους άπιστους, που είναι ανώφελο να ζουν, αφού δε θα λυτρωθούν ποτέ.

Μια μέρα, τελειώνοντας το μάθημα, βγήκαν στο προαύλιο. Μια ομάδα συμμαθητών του πλησίασε κοντά του και άρχισε να τον χλευάζει.

«Τι έχεις να πεις για τους γκιαούρηδες, βρομιάρη;» σάρκασε κάποιος από το μπουλούκι.

Ο Σουλεϊμάν έκανε προσπάθεια να μην επηρεαστεί και συνέχισε να βαδίζει προς την έξοδο του σχολείου. Το κτίριο είχε τετράγωνο σχήμα, με εσωτερικό προαύλιο. Στις τέσσερις πλευρές του υπήρχαν οι αίθουσες διδασκαλίας με τους λοιπούς χώρους της σχολής, κελιά, γραφεία, αποθήκες, τα οποία επικοινωνούσαν με ένα θολοσκέπαστο διάδρομο, περιμετρικά στο εσωτερικό προαύλιο, γεμάτο μαρμάρινες στήλες, σχηματίζοντας καμάρες μεταξύ τους. Δεσπόζουσα θέση είχε το μικρό τζαμί στο κέντρο της αυλής, μ' ένα στρογγυλό σιντριβάνι δίπλα, όπου έτρεχε συνέχεια νερό από τους τέσσερις πίδακες στη στέρνα. Ο ήχος του νερού αποσκοπούσε στη θεραπευτική ευεξία.

«Δε μιλάς, ε;» του είπαν καθώς τον ακολουθούσαν.

«Δε σε θέλουμε εδώ, πάρ' το χαμπάρι», φώναξε κάποιος άλλος πίσω του και τον έσπρωξε δυνατά με τα δυο του χέρια.

Ο Σουλεϊμάν εκτινάχθηκε μερικά μέτρα μπροστά, κάνοντας προσπάθεια να μην πέσει. Εξοργίστηκε αφάνταστα μ' αυτή την ενέργεια, κοντοστάθηκε και γύρισε να τους αντιμετωπίσει. Τους κοίταξε με εκείνο το αυστηρό βλέμμα του, σαν να ήθελε να τους κατακεραυνώσει, έσφιξε τις γροθιές και τα δόντια του, και ήταν ικανός για όλα. Τότε δέχθηκε μια πέτρα στο κεφάλι, καρσί στο κούτελο. Το χτύπημα προς στιγμή τού έφερε ζάλη και ο θυμός του είχε φτάσει σε τέτοιο βαθμό, που τον έκανε να μην αισθάνεται τον πόνο. Η πέτρα τού έσκισε το δέρμα στην ευαίσθητη περιοχή πάνω από το φρύδι, και το αίμα έτρεξε στο θυμωμένο πρόσωπό του. Μη θέλοντας να λάβει μεγαλύτερη διάσταση το συμβάν, έδωσε τόπο στην οργή και απομακρύνθηκε με γοργά βήματα προς την έξοδο της σχολής. Το μπουλούκι τον ακολούθησε, εκτοξεύοντας ένα σωρό απειλές. Βγήκε έξω από το Μεντρεσέ και τάχυνε το βηματισμό του. Τότε άρχισαν να του τραβάνε τα ρούχα, με αποτέλεσμα κάποια στιγμή να χάσει την ισορροπία του και να πέσει στο χώμα. Τον ακινητοποίησαν, πιάνοντας τα χέρια και τα πόδια του, και ο πιο άθλιος συμμαθητής του, ο Μουσταφά, του έπιασε με το δεξί του χέρι το πρόσωπο και το έσφιξε λυσσαλέα.

«Δήλωσέ μας τώρα εδώ ότι καταριέσαι το Χριστό κι εμείς θα σ' αφήσουμε. Πες το, παλιογκιαούρη, αν σου βαστάει», του φώναξε με μίσος, ταρακουνώντας του το κεφάλι δεξιά αριστερά.

Αφήνει μετά το πρόσωπό του, του αρπάζει τα μακριά μαλλιά και τα τραβάει εξίσου δυνατά. Ο πόνος ζωγραφίστηκε στο ματωμένο πρόσωπο του Σουλεϊμάν, χωρίς να βγάλει άχνα.

«Δε μιλάς, ε; Πώς να μιλήσεις; Αφού είσαι γεννημένος από σκύλα. Και σένα αυτό σ' αξίζει, μια σκυλίσια ζωή».

Με τα λόγια αυτά έδωσε αφορμή στους υπόλοιπους να τον βρίζουν χυδαία και να τον κλοτσάνε σε όλο του το κορμί. Όταν έφυγαν, τον άφησαν διπλωμένο κατάχαμα και μισολιπόθυμο.

Μια βδομάδα πέρασε για να συνέλθει. Ο Σουλεϊμάν διέμενε σ' ένα σπίτι κρυφοχριστιανών, φίλων του πατέρα του. Οι άνθρωποι του σπιτιού τον περιέθαλψαν και έντρομοι θέλησαν να ειδοποιήσουν τον Οσμάν, αλλά ο Σουλεϊμάν τούς εμπόδισε· δεν ήθελε επ' ουδενί λόγω να μάθει τίποτα ο πατέρας του.

Μόλις έγινε καλά και απέκτησε τις δυνάμεις του, έφυγε ένα απόγευμα από το σπίτι με σκοπό να βρει τον Μουσταφά. Το γεμάτο μίσος πρόσωπό του δεν του έφευγε ούτε στιγμή από τη μνήμη. Τον έψαξε στα πιθανότερα μέρη της πόλης και, εφόσον δεν τον βρήκε πουθενά, πήγε να παραφυλάει στο σπίτι του. Μετά από ώρα τον είδε από μακριά να καταφθάνει λυγιστός, καμαρωτός.

Ο Σουλεϊμάν κρύφτηκε στη γωνία ενός πέτρινου αυλόγυρου και περίμενε. Μόλις έφτασε δίπλα του, μ' ένα σάλτο βγαίνει μπροστά του. Ο συμμαθητής του πάγωσε από την απροσδόκητη συνάντησή· αν κι έδειχνε προς τα έξω πως ήταν γεμάτος ασικλίχι*, εκείνη τη στιγμή τού κόπηκαν τα πόδια μιας κι ήταν και μόνος του.

(*) Ασικλίχι: Παλικαριά.

«Και τώρα οι δυο μας, Μουσταφά», του είπε με διαφαινόμενη υπεροχή. «Τώρα μπορούμε να πούμε ό,τι θες».

Ο Μουσταφά δεν ήξερε πώς να αντιδράσει, τον έπιασε πανικός και προτίμησε να στραφεί πίσω και να το βάλει στα πόδια. Ο Σουλεϊμάν τον πήρε στο κατόπι και μετά από λίγο τον έφτασε και τον έριξε κάτω. Τον ακινητοποίησε και, με ένα σύρμα που βρήκε δίπλα, του έδεσε τα χέρια. Απειλώντας τον μ' ένα μικρό μαχαίρι, τον ανάγκασε να πάρει ένα μονοπάτι που οδηγούσε στο βουνό.

Στη διαδρομή τούς βρήκε το σκοτάδι, ενώ είχαν διανύσει κάπου τέσσερα μίλια. Μια σπηλιά βρέθηκε μπροστά τους και ο Σουλεϊμάν σκέφτηκε να περάσουν εκεί το βράδυ τους.

Ανάγκασε το συμμαθητή του να καθίσει στη ρίζα μιας οξιάς, δίπλα από τη σπηλιά, και του έδεσε τα χέρια στον κορμό του δέντρου.

«Είδες πώς μπορούν ν' αλλάξουν τα πράγματα, Μουσταφά;»

«Τι θα μου κάνεις τώρα;» ρώτησε εκείνος φοβισμένος.

«Θα σ' αφήσω να σε φάνε τα τσακάλια».

«Μη μου κάνεις κακό, Σουλεϊμάν».

«Εγώ να σου κάνω κακό; Εγώ κανονικά θα 'πρεπε να σε ξεκοιλιάσω μιας και είμαι γέννημα σκύλας. Έτσι δεν είναι;»

«Σου ζητάω συγχώρεση, Σουλεϊμάν, δε θα το ξανακάνω».

«Μωρέ, ξέρω εγώ τι θα κάνεις μετά. Νομίζεις πως δε σε ξέρω;»

«Στ' όνομα του Αλλάχ τουλάχιστον, λυπήσου με».

«Για τ' όνομα του Αλλάχ μπορεί να σε λυπηθώ, αρκεί να καταλάβω πως θα δείξεις πραγματική μετάνοια. Αλλά εσύ, για να καταλάβεις τι θέλει ο Αλλάχ, χρειάζεται να ταρακουνηθείς πρώτα. Καταλαβαίνεις τώρα σε τι πιστεύω, Μουσταφά;»

«Ναι, Σουλεϊμάν, κατάλαβα. Και δε θα σε αμφισβητήσω ποτέ», παραδέχτηκε με περισσή γαλιφιιά.

«Δεν το λες με την καρδιά σου. Είμαι σίγουρος πως μέσα σου έχεις προδιαγεγραμμένο τι θα κάνεις αν γυρίσουμε στην Γκιουμουσχανέ. Γι' αυτό, θα περιμένουμε... Έχουμε χρόνο».

«Είσαι ένα τομάρι, ένα κατακάθι! Καλά έλεγα για σένα», φώναξε οργισμένος.

«Βλέπεις που δεν αλλάζεις;» συμπέρανε ο Σουλειϊμάν πλησιάζοντας κοντά του. «Αλλά θέλω να μάθω και κάτι άλλο: Γιατί τόσο μίσος για μένα; Δε θυμάμαι ποτέ να σε πείραξα, ούτε να έδειξα δείγματα για να με κατηγορήσει κάποιος πως δεν είμαι μουσουλμάνος».

Ο Μουσταφά με μισόλογα πήγε να δικαιολογηθεί και όσο περνούσε η ώρα τόσο έχανε την ψυχραιμία του. Πέρασε το βράδυ και, όταν ήρθε το πρωί, είχε αποκάμει τελείως. Μέσα στη σπηλιά ο Σουλειϊμάν κοιμόταν, διπλωμένος από το κρύο της νύχτας, πάνω στις φτέρες που είχε αραδιάσει για στρώμα. Τον ξύπνησαν οι φωνές του συμμαθητή του.

«Σου ζητάω έλεος. Σε παρακαλώ, λύσε με», τον εκλιπαρούσε.

Τον ικέτευε κάμποση ώρα, μέχρι που καταλάγιασε ο θυμός του Σουλειϊμάν και άρχισε να τον συμπονά. Διαπίστωνε πως δεν οδηγεί πουθενά αυτή η ενέργειά του – ή, εάν ήταν κάτι να αποκομίσει ο Μουσταφά από το μάθημα που πήρε, μέχρι τώρα θα είχε γίνει. Τα έβαλε και με τον εαυτό του που έφτασε σε τέτοιο σημείο. Πήγε κοντά του και έλυσε τα σύρματα από το δέντρο και τα χέρια του.

«Φύγε τώρα», του πρόσταξε.

Εκείνος, μόλις ελευθερώθηκαν τα χέρια του, τα έτριψε γιατί ήταν μουδιασμένα και, χωρίς δεύτερη κουβέντα, απομακρύνθηκε από τη σπηλιά και πήρε το μονοπάτι για την Αργυρούπολη.

Ο Σουλειϊμάν απόμεινε μόνος αρκετή ώρα να συλλογιέται. Αντιστάθμιζε όλες τις εκδοχές και άκρη δεν έβρισκε πουθενά. Ένωσε να πνίγεται, να εγκλωβίζεται· φαινόμενο αντίθετο με την ιδιοσυγκρασία του. Η σκέψη να συνεχίσει τη σχολή τού φαινόταν αδιανόητη – εκεί δε γυρνούσε με τίποτα. Να επιστρέψει πίσω στην Κρώμνη; Από εκεί μάλλον θα τον ανάγκα-

ζαν ή θα έβρισκαν τρόπο να συνεχίσει τις σπουδές του. Άρα, ούτε στην Κρώμνη μπορούσε να γυρίσει.

Με όλες αυτές τις σκέψεις κατηφόριζε το μονοπάτι για την πόλη. Στη μέση της διαδρομής, δυο μίλια περίπου πριν από την Αργυρούπολη, διασταυρώθηκε με τον αμαξιτό δρόμο του μεταξιού. Φτάνοντας κοντά στο δρόμο, έπεσε πάνω σ' ένα καραβάνι, με τις καμήλες να βαδίζουν νωχελικά και αργόσυρτα, δημιουργώντας ένα ελαφρύ σύννεφο σκόνης. Το καραβάνι κατευθυνόταν νότια, για το Μπαϊμπούρτ. Μετέφεραν καπνό σε μεγάλα δέματα, που στηρίζονταν αριστερά και δεξιά στις ράχες των ζώων. Ήταν το τελειότερο μεταφορικό μέσο και μπορούσαν ακούραστα να διανύσουν αμέτρητα χιλιόμετρα.

Ο Σουλεϊμάν βάδιζε δίπλα από τις καμήλες, όταν μια ιδέα γεννήθηκε στο μυαλό του: να ακολουθήσει το καραβάνι. Βρήκε τον τρόπο διαφυγής του. Έτρεξε μπροστά για να συναντήσει τον αρχηγό του καραβανιού που, καβάλα σ' ένα μαύρο άλογο, οδηγούσε τη μεγάλη σειρά με τις καμήλες.

«Πού πηγαίνετε, εφέντη;» τον ρώτησε μόλις έφτασε πλάι του.

«Και τι σε νοιάζει εσένα;» απάντησε ο ξερακιανός πενηντάρης άντρας.

«Θέλω να 'ρθω μαζί σας. Θα σας βοηθώ στις δουλειές σας· θα ταΐζω τα ζώα και δε θέλω να με πληρώσετε».

«Α, θες και να σε πληρώσουμε;»

«Μα σ' το είπα, εφέντη, δε θέλω λεφτά, αρκεί να με πάρετε μαζί σας».

«Δε φαίνεσαι να ξέρεις από τέτοιες δουλειές. Πώς θα μας βοηθήσεις;»

«Μαθαίνω γρήγορα, θα δεις· πάρτε με μαζί σας και δε θα χάσετε».

Ο τραχύς άντρας με τη μεγάλη μουστάκα δεν αποκρίθηκε και ούτε έδειχνε να το σκέφτεται, άλλωστε είχε και δυο βοηθούς. Ο Σουλεϊμάν, βλέποντας να χάνει πεδίο, βαδίζοντας πλάι στον αρχηγό, που ήταν πάντα καβάλα στο άλογο, χρησιμοποίησε άλλα τεχνάσματα.

«Ξέρω όμως και κάτι άλλο να κάνω. Θέλετε ν' ακούσετε;»

«Τι; Για πες μου».

«Ξέρω να παίζω φλογέρα. Και θα σας παίζω όποτε θέλετε».

«Τώρα ήρθε κι έδωσε το πράγμα! Εντάξει, θα σε πάρουμε».

«Δε μου είπατε, πού πηγαίνετε;»

«Εσύ πού θέλεις να πας;»

«Μήπως ξέρω κι εγώ; Αρκεί να φύγω από εδώ».

«Αφού δεν ξέρεις πού θέλεις να πας, τότε κάνεις για το καραβάνι».

«Και να μην ξέρω προς τα πού πάτε; Γίνεται;»

«Α, είσαι και ανυπόμονος, ε; Λοιπόν, στη Βαγδάτη πάμε».

«Στη Βαγδάτη; Μα είναι μακριά», είπε αμήχανα. «Πόσες μέρες θέλει για να φτάσει το καραβάνι εκεί;»

«Πρώτα ο Αλλάχ, σε είκοσι μέρες».

Ο αρχηγός πρόσεξε τον Σουλεϊμάν να το σκέφτεται· ήταν πολύ μακριά γι' αυτόν.

«Λοιπόν, θα 'ρθεις ή όχι;» τον ρώτησε λακωνικά.

Προς στιγμή δίστασε να απαντήσει. Μην έχοντας κάτι καλύτερο να κάνει, αφού είχε επιλέξει ήδη την ελευθερία του, και για να φανεί θαρραλέος, ένευσε καταφατικά.

«Πήγαινε και καβάλησε το δεύτερο μουλάρι που δεν έχει φορτίο», είπε και του έδειξε με το χέρι του το ζώο. «Βγάλε και τη φλογέρα σου, να δούμε αν ξέρεις να παίζεις».

Ο Σουλεϊμάν ανέβηκε μ' ένα σάλτο στο μουλάρι και, μόλις εξοικειώθηκε στη νέα θέση του, έβγαλε τη φλογέρα και άρχισε να παίζει. Η φλογέρα ήταν το μεράκι του· έμαθε να παίζει από ένα βοσκό της Κρώμνης. Δεν ήξερε πολλούς σκοπούς, αλλά μπορούσε να αυτοσχεδιάζει, σαν να μιλούσε μέσα από την καρδιά του.

Γέμισαν οι δρόμοι και τα φαράγγια από τις πονεμένες μελωδίες του, μέχρι που το σούρουπο έφτασαν στο Μπαϊμπούρτ και την άλλη μέρα στο Ερζερούμ. Έπειτα κατευθύνθηκαν νότια για το Βαν· και μετά το Βαν αντάμωσαν τον Τίγρη ποταμό, στην οθωμανική Αραβία, και τον ακολουθούσαν για μέρες.

Όσπου έφτασαν στον Κήπο της Εδέμ, τον επίγειο παράδεισο των πρωτόπλαστων και στη θρυλική Βαβυλώνα, εκεί όπου κάποτε ήταν το κέντρο του κόσμου.

Την εικοστή πρώτη μέρα, το καραβάνι περνούσε μια από τις πύλες του ψηλού τείχους που περιβάλλει τη Βαγδάτη. Ο Σουλεϊμάν αισθανόταν μαγεμένος, ένιωθε την αδιόρατη γοητεία της Ανατολής, εκείνη την κρυφή μαγεία που εισχωρεί στις ψυχές όσων διαβαίνουν αυτούς τους τόπους, όπου οι κανόνες της ζωής φαίνονται μεταλλαγμένοι.

Συγκέντρωσαν τις σαράντα τέσσερις καμήλες σε μια αλάνα δίπλα από τα τείχη, απέναντι από ένα μεγάλο παζάρι, το οποίο εισχωρούσε στους στενούς δρόμους της πόλης.

Οι τρεις άντρες του καραβανιού ξεπέζεψαν από τα άλογά τους· αφού στοίχισαν ανά εφτά τις καμήλες, τις ανάγκασαν, με ελαφρά χτυπήματα στα πόδια τους με τις μαγκούρες, να τα λυγίσουν και ν' αράξουν. Μια μια αυτές, υπάκουα, λυγίζαν τα μακριά πόδια τους και κάθισαν στο μαλακό χώμα.

Ο Μαχμούτ, ο αρχηγός του καραβανιού, αφού έδωσε τις τελευταίες οδηγίες στους δυο βοηθούς του, γύρισε στον Σουλεϊμάν και του είπε:

«Εσύ έλα μαζί μου».

Τράβηξε προς το παζάρι και ο Σουλεϊμάν τον ακολουθούσε, χαζεύοντας κάθε τόσο ό,τι εντυπωσιακό και καινούριο υπήρχε δίπλα του. Αναμείχθηκαν στον πολύμορφο όχλο, ανάμεσα σε μαυριδερούς άντρες με ξεθωριασμένα τουρμπάνια και κελεμπίες, ανάμεσα σε ανθρώπους της ερήμου, που διακρίνονταν από τα μακριά ηλιοκαμένα μαλλιά και το άγριο, πανούργο βλέμμα τους, κι ανάμεσα σε μαυροφορεμένες γυναίκες με καλυμμένα πρόσωπα και μαύρα φλογερά μάτια, πάνω απ' το γιασμάκι*.

(*) Γιασμάκι: Κάλυμμα προσώπου μουσουλμάνας γυναίκας.

Το παζάρι έμοιαζε να έρχεται από την εποχή του Αβραάμ· αν και πέρασαν χιλιάδες χρόνια, παρέμεναν οι ίδιες συνθήκες. Με τον ίδιο τρόπο συνδιαλέγονταν και στην εποχή του Μάρκο Πόλο, να αγοράζουν και να ανταλλάσσουν, με παζαρέματα· να καλοπιάνουν και να εξαπατούν, όπως την εποχή των Τριών Μάγων όταν αγόραζαν δώρα για το Μεσσία του κόσμου.

Κάποια στιγμή ο Σουλεϊμάν, απορροφημένος από το μαγικό παζάρι, έχασε από μπροστά του τον Μαχμούτ. Τον έφαξε απεγνωσμένα, ανέβηκε σε μια ξύλινη κάσα για να δει απρόσκοπτα, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Τάχυνε το βήμα του, αναγκασμένος να σπρώχνει τον κόσμο, και ενώ κόντευε να βγει από το παλιό παζάρι, ένα χέρι τον άρπαξε γερά από τον καρπό και τον σταμάτησε. Ήταν ο Μαχμούτ.

«Βλέπω, ξελογιάστηκες, μικρέ!»

«Με συγχωρείς, Μαχμούτ».

«Εδώ αυτή η πόλη θα σε ξελογιάσει τελείως, να ξέρεις. Γι' αυτό πρέπει να έχεις τα μάτια σου ανοιχτά».

Άφησαν το παζάρι και προχώρησαν στα στενά σοκάκια της αγοράς, γιομάτα με μικρά μαγαζάκια και πλανόδιους πωλητές. Κι εδώ είχε μεγάλη κίνηση από το ποικιλόμορφο ανθρωπομάνι, αλλά προστέθηκαν Τούρκοι στρατιώτες και αξιωματικοί, με χρυσά σιρίτια και κόκκινα φέσια στο κεφάλι. Ξεχώριζαν έντονα ανάμεσα στους Άραβες, στους Βεδουίνους και στους Κούρδους.

Προχώρησαν προς το κέντρο της πόλης, κι ο Μαχμούτ αναπολούσε και διηγόταν στον Σουλεϊμάν εικόνες από εποχές σαν τις «Χίλιες και μία νύχτες», με τους μαχαραγιάδες, τα παλάτια, τα τζαμιά και τους μιναρέδες. Κάποια στιγμή έφτασαν σ' έναν κύριο δρόμο, ο οποίος ήταν λιγότερο στενός από τους προηγούμενους· γιατί στη Βαγδάτη δεν υπήρχαν πλατιοί δρόμοι. Έστριψαν δεξιά προς το κεντρικό μπεζεστένι*, προχώρησαν αρκετά, και λίγο πριν την είσοδο του μεγάλου κτιρίου ο Μαχμούτ

(*) Μπεζεστένι: Κλειστή αγορά.

κοντοστάθηκε σε ένα λευκό διώροφο κτίριο με εμπορικό κατάστημα κάτω.

Το εμπορικό ήταν ιδιοκτησία ενός Αρμένιου, του Ραφί Πετροσιάν, και ήταν φορτωμένο με ένα σωρό εμπορεύματα που μετά δυσκολίας περνούσε ανάμεσα στους υποτυπώδεις διαδρόμους. Στο βάθος αναζήτησαν τον έμπορο, ο οποίος παρυσιάστηκε πίσω από έναν πάγκο – εξήντα χρονών, μικροκαμωμένος, καμπούρης, με αρκετή φαλάκρα, σφιγμένα χείλη, γαμψή μύτη και πανέξυπνα μάτια. Οι αργές κινήσεις του έδειχναν να έχει αρθριτικά· μόνο τα μάτια του έπαιζαν αριστερά δεξιά, σαν να μην μπορούσε να μετακινήσει το κεφάλι του.

Στάθηκαν στον πάγκο και ένα τσιράκι του μαγαζιού τούς πρόσφερε τσάι· συζήτησαν για το εμπόρευμα του καραβανιού και ο Μαχμούτ τού εγγυήθηκε για την καλή ποιότητα του καπνού και για τη σώα μεταφορά του. Κατόπιν επικεντρώθηκαν στα απρόβλεπτα γεγονότα που συνέβησαν στο ταξίδι, με περιγραφές που άγγιζαν τα πιο ωραία παραμύθια. Ο Σουλεϊμάν άκουγε εκστασιασμένος τις διηγήσεις του Μαχμούτ και απορούσε πού έβρισκε αυτός ο άνθρωπος τέτοια οξυδέρχεια και φαντασία· και στο παραμικρό ακόμα έδινε την πρόπουσα σημασία. Στη συνέχεια ήρθε η κουβέντα για τον Σουλεϊμάν.

«Το παλικάρι ποιο είναι;» ρώτησε ο Αρμένιος.

«Τον μαζέψαμε στο δρόμο και θέλει να μείνει εδώ».

Εκείνος κοίταξε ερευνητικά τον Σουλεϊμάν και τον ρώτησε:

«Πούθε κρατάει η σκούφια σου, αγόρι μου;»

«Από την Γκιουμούσχανε, κύριε», του απάντησε για να καλύψει την ταυτότητά του.

«Τι σε φέρνει τόσο μακριά, εδώ στη Βαγδάτη;»

«Ήρθα για να δουλέψω· εκεί έχουμε μεγάλη φτώχεια, γι' αυτό αποφάσισα να 'ρθω στην πλούσια Βαγδάτη».

«Δε φαίνεσαι κακοζωισμένος όμως. Και τα ρούχα σου ακόμα φαίνονται να είναι ακριβά».

«Από το Μεντρεσέ έφυγα, κύριε. Γι' αυτό».

«Α, είσαι και μορφωμένος».

«Ναι. Κι αν με πάρετε στη δούλεψή σας, δε θα το μετανιώσετε», του είπε θαρρετά.

«Α, εσύ είσαι πολύ ορεξάτος, βλέπω», είπε και χαμογέλασε. «Τι άλλο ξέρεις να κάνεις;»

«Ξέρει να παίζει φλογέρα», επενέβη ο Μαχμούτ. «Έτσι μας ξεγέλασε και τον πήραμε μαζί μας», πρόσθεσε και γέλασε δυνατά.

«Γιατί, Μαχμούτ; Δε σας βοήθησα όλες αυτές τις μέρες; Παράπονο έχεις;» τον προκάλεσε ο Σουλεϊμάν.

Ο Μαχμούτ συγκατάνευσε και είπε καταλυτικά:

«Κύριε Πετροσιάν, μπορώ να σου εγγυηθώ πως χρειάζεσαι έναν άνθρωπο σαν τον Σουλεϊμάν. Και ξέρει από εμπόριο».

«Θα το σκεφτώ. Πέρνα αύριο και θα δούμε», είπε κοφτά ο Αρμένιος.

«Μπορείτε να με πάρετε με δοκιμή. Κι αν δε σας κάνω, τότε με διώχνετε και ούτε λεφτά θέλω».

Η δοκιμή έγινε μονιμότητα. Και μετά από ένα χρόνο, ο Ραφί Πετροσιάν διέδιδε στην αγορά για την απροσδόκητη τύχη του. Ο Σουλεϊμάν, μεγαλωμένος στο οικογενειακό περιβάλλον του εμπορίου, ήταν από γεννησιμιού του έμπορος, είχε και τον αέρα, την υπεροχή να συνδιαλέγεται, αυτό που δεν είχε ο Αρμένιος. Τις ικανότητες του Σουλεϊμάν δεν τις άφησε ανεκμετάλλευτες ο Ραφί Πετροσιάν και προέβη σε πιο δραστικές κινήσεις, μεγαλώνοντας τους τζίρους της δουλειάς του. Του παρχώρησε μια κάμαρη πίσω από το σπίτι του, ανταμείβοντάς τον με αρκετά χρήματα.

Ο Σουλεϊμάν πετούσε· είχε βρει αυτό που ήθελε, διείσδυσε για τα καλά στη Βαγδάτη. Τον βοηθούσε και το παρουσιαστικό του, κάνοντάς τον να ξεχωρίζει ανάμεσα στους Άραβες. Η μαγική γοητεία της Ανατολής επιδρούσε ηδονικά μέσα του και τον ξεμυάλιζε. Περνούσε νύχτες στους ήχους των ταμ ταμ και με μελωδούς του αραβικού φλάουτου, πάνω στις ταράτσες των

σπιτιών, όπου μακιγιαρισμένες γυναίκες, με φαρδιές παντελόνες και ημίγυμνα στήθη, με σκουλαρίκια, με βραχιόλια στα πόδια, χόρευαν αέρινα και τραγουδούσαν.

Είχε πλανευτεί από την Ανατολή. Είχε μνηθεί στην αραβική συμπεριφορά και ένιωθε μια απερίγραπτη ελευθερία να κάνει και να δοκιμάζει τα πάντα. Φιλήδονες γυναίκες τού πρόσφεραν ειδυλλιακές απολαύσεις που τον ξελόγιαζαν ολότελα. Βράδια αξιμέρωτα κυλούσε στις γυναικείες αγκαλιές σε χαμόσιπτα και σε αρχοντικά, ώσπου του έμαθαν την άσπρη σκόνη, στην οποία είχε εθιστεί και την αναζητούσε συνέχεια. Την έπαιρνε και ένιωθε να χάνεται στους εφτά ουρανούς.

Μέχρι που συναντήθηκε μ' ένα μεβλεβή σούφι¹ έξω από έναν τεκέ² της Βαγδάτης. Τον μαγνήτισε η όψη του και ακολούθησε αυτόν και τη συνοδεία των δερβίσηδων, που τον περιέβαλλαν, στο εσωτερικό του τεκέ. Πρώτη φορά έμπαινε σε τεκέ. Εκεί συνάντησε κι άλλους σούφι· ο παλιός διχασμός του ξανάβγαινε στο προσκήνιο. Παρακολουθούσε τους δερβίσηδες να περιστρέφονται σε ιερό χορό εκστασιασμένοι, στο μειύντάνεβι³, με τη συνοδεία ενός νέι και ενός σάζι, και η ψυχική του έκσταση έφτασε στα ύψη. Οι εννέα μύστες περιστρέφονταν ασταμάτητα γύρω από ένα σούφι δάσκαλό τους, με απλωμένα χέρια, με τα λευκά, μακριά φορέματά τους να δημιουργούν κύκλους· τα κεφάλια τους έγερναν στο πλάι και τα πρόσωπά τους είχαν πάρει όψη γαλήνια και απόκοσμη. Οι σούφι, λίγο παραπέρα σε μια ειδική εξέδρα με ξύλινα κάγκελα, κάθονταν οκλαδόν και παρακολουθούσαν τους ασίκηδες⁴. Ο Σουλεϊμάν, στηριζόμενος σε μια μαρμάρινη κολόνα πίσω από ένα σκιερό χώρο, παρακολουθούσε κι αυτός την εκστατική σκηνή.

1. Σούφι: Μυστικιστής φιλόσοφος.

2. Τεκές: Μουσουλμανικό μοναστήρι.

3. Μειύντάνεβι: Χώρος τελετουργίας.

4. Ασίκηδες: Υποψήφια μέλη τάγματος.

Η διέγερση των ασίκηδων τον συνεπήρε και, σαν τελείωσε ο ιερός χορός τους, πλησίασε κοντά στους τέσσερις σούφι και δειλά έπιασε κουβέντα μαζί τους. Του πρότειναν να καθίσει κοντά τους και του πρόσφεραν ψωμί, κρασί και τυρί.

Γνώριζε για τα τάγματα των δερβίσηδων, αλλά ποτέ του δεν είχε έρθει σε προσωπική επαφή.

«Τι επιδιώκουν να κάνουν οι δερβίσηδες όταν χορεύουν;» ρώτησε το σούφι του τεκέ.

Αυτός τον κοίταξε με καλοκάγαθο βλέμμα και του απάντησε:

«Ο καθένας είναι φυλακισμένος σ' αυτούς τους τέσσερις τοίχους», είπε και έδειξε με τα χέρια του το στήθος του. «Ο σεμάς* είναι ο δρόμος για τον Αλλάχ, και αποδίδει την κίνηση των ουράνιων σωμάτων: όπως ο Ήλιος κάθε γαλαξία περιστρέφεται γύρω από τον εαυτό του, έτσι κι ο αρχηγός μας περιστρέφεται στο κέντρο· οι υπόλοιποι περιστρέφονται γύρω απ' τον αρχηγό, σαν τους πλανήτες γύρω από τον Ήλιο».

«Και η μουσική;»

«Είναι η θεία μελωδία· ξυπνά τον ενθουσιασμό του μύστη και τον οδηγεί στην έκσταση για να βρει το δρόμο του Αλλάχ και να φτάσει σε μια υψηλή πνευματική κατάσταση ένωσης με το θείο».

«Και ως ποιο βαθμό μπορεί να φτάσει κάποιος;»

«Προσπαθεί να άρει την απόσταση που τον χωρίζει με το Θεό».

Οι σούφι ανέδειξαν μεγάλες μυστικιστικές φυσιογνωμίες, οι οποίες αναζήτησαν με όλη τους την ψυχή την ένωσή τους με το Θεό και έδωσαν βαθύτερο πνευματικό περιεχόμενο στο στυγνό περιεχόμενο του ισλαμικού νόμου, επηρεασμένοι από το χριστιανικό μοναχικό ιδεώδες, και διδάχτηκαν πολλά από τους αναχωρητές της ερήμου.

Συζητούσαν μεταξύ τους αρκετή ώρα γύρω από το σουφι-

(*) Σεμάς: Χορός των περιστρεφόμενων δερβίσηδων.

σμό, και ο Σουλεϊμάν έδειξε ενδιαμέσως και τις αμφιβολίες του περί του τέλειου ανθρώπου της διδασκαλίας τους.

«Εκεί όπου ο λόγος αδυνατεί να κατανοήσει το μυστήριο, τότε πρέπει να κληθεί η καρδιά, Σουλεϊμάν», του είπε. «Ο άνθρωπος είναι το αρχέτυπο του σύμπαντος και η εικόνα του Θεού, μόνος του είναι ο μικρόκοσμος και περικλείει στον εαυτό του το μακρόκοσμο».

«Ο Θεός όμως είναι απρόσιτος· στη θρησκεία μας δεν υπάρχει η έννοια της κοινωνίας μαζί του, και από φόβο Θεού ακολουθεί ο πιστός τους νόμους του», παρατήρησε ο Σουλεϊμάν εννοώντας για το Ισλάμ.

«Η επίσημη ισλαμική πίστη μάς φέρνει μεγάλη σύγχυση και φραγμούς από την αλήθεια», παραδέχθηκε ο σούφι.

Έγειρε στο πλάι και πήρε ένα παλιό βιβλίο από ένα σωρό, το άνοιξε, το ξεφύλλισε, ψάχνοντας να βρει κάτι, και αφού βρήκε το σημείο, γύρισε προς το μέρος του και του είπε:

«Άκου: “Ω, Θεέ μου, εάν σε λατρεύω εκ φόβου της κολάσεως, καύσε με εν αυτή, και εάν σε λατρεύω με την ελπίδα του παραδείσου σου, απόκλεισόν με αυτού· αλλ’ εάν σε λατρεύω προς χάριν σου και μόνον, μη μου αρνείσαι την αιωνίαν σου ωραιότητα”. Είναι οι λόγοι της Ραμπί αλ Ανταβίγια, που άνοιξε το δρόμο στη δεύτερη βαθμίδα του σουφισμού».

Ο Σουλεϊμάν ήταν μαγεμένος και γεμάτος ερωτηματικά. Άθελά του, εξομολογιόταν τη ζωή του – ή τον οδηγούσε εκεί ο σούφι, που έβλεπε τα πάντα με συγκατάβαση, θεωρώντας τα σχετικά και προσωρινά, αψηφώντας την παραφροσύνη του κόσμου και ειρωνευόμενος διακριτικά τους φανατικούς της θρησκείας.

Από εκείνη τη μέρα, κάποια απογεύματα που έπαιρνε άδεια από τον Αρμένιο, πήγαινε στον τεκέ και έπιανε συζητήσεις με τους σούφι.

Βαθμιαία έπαιρνε τη θέση του νεοφώτιστου και του άνοιγαν να περάσει τις τέσσερις πόρτες της διδασκαλίας τους, για να φτάσει στην απόκρυφη γνώση του θείου και στην άμεση εμπειρία της αληθινής ουσίας των πραγμάτων.

Βρήκε νέα δεδομένα και ήθελε να τα ξεψαχνίσει. Και επιρρεπής όπως ήταν, άρχισε να καίει μέσα του η φλόγα για τα μυστικιστικά τάγματα. Ήταν όμως εθισμένος και στην άσπρη σκόνη, που τον ανέβαζε γλυκά στα θέληττρα της ζωής και πα-
ραδιδόταν στις ηδονές.

Με όλα αυτά ο Σουλεϊμάν τον τελευταίο καιρό ζούσε μια πολυκύμαντη ζωή στη Βαγδάτη. Κάπου κάπου, ο νους του έτρεχε και σε μας εδώ στην Κρώμνη, που δεν ξέραμε πλέον, μετά από δεκατρείς μήνες απουσίας του, τι να υποθέσουμε και τον αναζητούσαμε συνεχώς.

Τελευταία μέρα του Μαΐου του 1879, και τη Βαγδάτη την ταιπωρούσαν οι αμμοθύελλες από την Αραβική έρημο. Κάθε τέτοια εποχή, οι κάτοικοί της ασφυκτιούσαν από το αποπνικτικό γκριζό σύννεφο, με την ψιλή, ζεστή άμμο να καλύπτει την πόλη.

Το απόγευμα είχαν κοπάσει κάπως οι θύελλες και ο Σουλεϊμάν βρήκε την ευκαιρία να φύγει από τις αποθήκες του Αρμένιου, όπου ήταν εγκλωβισμένος λόγω του καιρού. Πήγε στο μαγαζί, όπου ο Ραφί Πετροσιάν τον περίμενε πώς και πώς εδώ και ώρα, για να του αναθέσει μια δουλειά.

«Καλά, τι έκανες τόσες ώρες;» σχολίασε δυσφορώντας ο Αρμένιος.

«Με τον καιρό, δεν μπορούσα να φύγω», είπε απολογητικά ο Σουλεϊμάν.

«Με ειδοποίησαν πως ήρθε το καραβάνι που περιμέναμε από την Τραπεζούντα· πήγαινε αμέσως να τους βρεις και να μετρήσεις τα εμπορεύματα».

«Πού θα τους βρω, κύριε Πετροσιάν;»

«Στις χουρμαδιές, μετά το τζαμί του Αμπντούλ Καντίρ. Στο καραβάνι είναι κάποιος Ισμαήλ, μ' αυτόν να συνεννοηθείς. Σβέλτα, γιατί πάλι έρχεται καιρός».

Χωρίς να καθυστερήσει, ο Σουλεϊμάν πήρε ένα σημειωματάριο και ένα μολύβι από τον πάγκο και έφυγε βιαστικά.

Στον πολύβουο δρόμο, η σκόνη ανάρτια περιφερόταν με τη χαμηλή ένταση του αέρα, και ένα κύμα της χτύπησε το πρόσωπό του. Πήρε την άκρη της λευκής μαντίλας από το τουρμπάνι του, που άφηνε μια πτυχή γύρω από το λαιμό του για τέτοιες περιπτώσεις, και την ανέβασε στο πρόσωπό του, σκεπάζοντας μέχρι και τη μύτη του, για να φυλαχτεί από το σύννεφο. Από το απέναντι μαγαζί βγήκε ένας Άραβας στην είσοδο και του είπε μεγαλόφωνα:

«Σουλεϊμάν, έλα να σε δούμε λίγο».

«Δεν μπορώ τώρα, Ταχήρ, έχω δουλειά. Θα τα πούμε το βράδυ».

Ο χρόνος παραμονής του στη Βαγδάτη τον έκανε γνωστό στους ανθρώπους της αγοράς και πολύ αγαπητό. Καθώς διάβαινε τον εμπορικό δρόμο, αντάλλασσε χαιρετισμούς με διάφορους ανθρώπους, από εμπόρους, χαμάληδες μέχρι και ζητιάνους.

Διέσχισε τη μισή πόλη για να φτάσει στον προορισμό του. Φτάνοντας στα όρια της πόλης, στην περιοχή με τις χουρμαδιές, διέκρινε το καραβάνι κάτω από τα φουντωτά δέντρα, με τις καμήλες αραγμένες. Το βλέμμα του έπεσε πολύ μακρύτερα, πέρα στα βάθη της ερήμου, στα φοβερά μαύρα σύννεφα της αμμοθύελλας, που έδειχναν να πλησιάζουν τη Βαγδάτη. Τάχυνε το βήμα του και πλησίασε τους έξι άντρες που καθόντουσαν κυκλικά μεταξύ τους, δίπλα στις καμήλες.

«Σελάμ αλέκουμ», τους χαιρέτησε.

«Αλέκουμ σελάμ», ανταπέδωσαν με μια φωνή.

«Είναι κανένας από εσάς ο Ισμαήλ;»

Στράφηκαν όλοι προς το μέρος του νεοφερμένου. Ο Σουλεϊμάν αμέσως αναγνώρισε αυτόν που ζητούσε.

«Σουλεϊμάν!» αναφώνησε κατάπληκτος εκείνος. «Εσύ είσαι ή ονειρεύομαι;»

«Εγώ είμαι, Ισμαήλ», είπε με συγκίνηση και πήγε κοντά του με ανοιχτά τα χέρια για να τον αγκαλιάσει.

Ο Ισμαήλ σηκώθηκε και ανταποκρίθηκε στο αγχάλισμα

αυτής της απροσδόκητης συνάντησης· τον έσφιξε με τα δυνατά χέρια του και τον πήρε λίγο παράμερα, να μιλήσουν οι δυο τους.

«Πού είσαι τόσο καιρό;» τον ρώτησε με αυστηρότητα.

«Άσ' τα, Ισμαήλ, πέρασα μεγάλη μπόρα. Έπρεπε να φύγω από την Αργυρούπολη και τελικά έφτασα εδώ. Θα σ' τα πω αργότερα».

«Εδώ τι κάνεις; Πώς βρέθηκες;»

«Δουλεύω για τον Ραφί Πετροσιάν και ήρθα να παραλάβω το εμπόρευμα».

«Το εμπόρευμα να το παραλάβεις· αλλά μετά από τρεις μέρες θα μαζέψεις τα πράγματά σου και θα γυρίσουμε πίσω. Ό,τι έκανες έκανες», του είπε σε υψηλό τόνο, χωρίς να του δώσει δικαίωμα να φέρει αντίρρηση.

Εκείνη την ώρα ο ουρανός άρχισε να σκοτεινιάζει. Θερμά κύματα αέρα με σκόνη ερχόντουσαν απειλητικά επάνω τους.

«Πάμε γρήγορα να προφυλαχτούμε από την αμμοθύελλα», είπε ο Σουλεϊμάν με μισόκλειστα τα μάτια του, καλύπτοντας ταυτόχρονα το πρόσωπό του με την άκρη της μαντίλας.

Όλος ο κόσμος έτρεχε αναζητώντας ένα μέρος για να καλυφθεί. Οι έμποροι και οι μικροπωλητές γρήγορα μάζευαν τιςπραμάτειες τους, για να μην τα βρει και τα σηκώσει ο αέρας. Τα μαύρα σύννεφα πάνω από την πόλη είχαν φρικτή όψη. Ο αέρας σφύριζε στα σοκάκια, καθώς οι άνθρωποι έψαχναν να βρουν κατάλυμα. Η σκόνη κάλυπτε θολά ολόκληρη την πόλη και, όταν έφτασε η αμμοθύελλα, παρέσυρε ό,τι έβρισκε μπροστά της.

Μια βδομάδα τώρα χτυπούσαν τη Βαγδάτη οι καιροί, κι αυτός ο τελευταίος ήταν ο ισχυρότερος. Κάπως έτσι θα σκεπάστηκε κι η Βαβυλώνα, κάπου κοντά στη Βαγδάτη.

Στον πρώτο καφενέ που βρέθηκε μπροστά τους χώθηκαν μέσα. Οι θαμώνες είχαν κατακλύσει σχεδόν όλη την ευρύχωρη αίθουσα· από παντού ακούγονταν βροντόφωνες ομιλίες που, ως επί το πλείστον, είχαν ως επίκεντρο τον άγριο καιρό. Άλλοι

καθισμένοι στα χαμηλά ψάθινα σκαμνάκια, άλλοι όρθιοι γύρω από τις παρέες, και τα τσιράκια του μαγαζιού πηγαινοέρχονταν για να μεταφέρουν δίσκους με ζεστά ροφήματα, καφέ, τσάι, και δροσερές λεμονάδες, ενώ οι ναργιλετζήδες μετέφεραν αναμμένους ναργιλέδες. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά από τα χνότα, τον ιδρώτα από τα σώματά τους και τα μυρωδάτα ντουμάνια του τουμπεκί. Στο βάθος, παράμερα σε μια γωνιά, βρήκαν έναν κενό χώρο, κοντά σε μια παρέα Σύριων από τη Χομς, και βολεύτηκαν εκεί.

«Για πες μου τώρα. Τι έγινε με σένα;» τον ρώτησε ο Ισμαήλ το ίδιο αυστηρά όπως προηγουμένως.

Ο Σουλεϊμάν τού εξήγησε όσα είχε περάσει και πώς βρέθηκε στη Βαγδάτη. Του απέκρυψε βέβαια αρκετά, περιγράφοντας περιληπτικά τα τελευταία συμβάντα. Διψούσε όμως να μάθει νέα για τους δικούς του· ρώτησε για όλους ξεχωριστά, και αναπόλησε την Κρώμνη, νοστάλγησε τους ανθρώπους, τον τόπο και τον καθαρό ουρανό.

Σε μιάμιση ώρα τα μαύρα σύννεφα χάθηκαν και ο αέρας κόπασε. Βγήκαν από τον καφενέ και τράβηξαν ανήσυχοι για το καραβάνι. Οι καμήλες ήταν ζαρωμένες, σαν να ήθελαν να φυλαχτούν, και τα εμπορεύματα, καλά δεμένα στις ράχες τους, ευτυχώς δεν τα πήρε η θύελλα. Μόνο δυο μουλάρια είχαν αφηνιάσει κι είχαν απομακρυνθεί από τη θέση τους. Τα εντόπισαν όμως λίγο αργότερα και τα έφεραν πίσω στο καραβάνι.

Ο Σουλεϊμάν κατέγραψε τα εμπορεύματα και κανόνισε να μεταφερθούν στις αποθήκες τους.

Στις επόμενες μέρες, ο Ισμαήλ τριγύριζε στην αγορά της Βαγδάτης συνοδεία του Σουλεϊμάν και αγόρασε νέα προϊόντα, όπως τουμπεκί, λεπτά υφάσματα, μεταξωτά, αραβικό κόμι και εσάρπες. Τα φόρτωσαν στις καμήλες και το καραβάνι την τρίτη μέρα έπαιρνε βόρεια το δρόμο του γυρισμού.

Ο άσωτος υιός επέστρεψε. Έγινε αμέσως γνωστό στην Κρώμνη. Το ίδιο κιόλας βράδυ ήρθε στο κονάκι να μας επισκεφτεί και μας διηγήθηκε τα ανδραγαθήματά του.

Ίδιος κι απαράλλαχτος ο Σουλεϊμάν αγάς· ήταν φοβερό αυτό το μοιάσιμο. Είχε όλα εκείνα τα σημάδια του: φύση δυναμική, ατίθαση, με έμφυτες ικανότητες, και τολμηρός – να μη σηκώνει μύγα στο σπαθί του.

Με τη Σοφία είχαν αποκτήσει ένα πολύ περίεργο δέσιμο. Η μικρή δεν ξεκολλούσε από κοντά του. Τον είχε σαν θεό. Ήταν ο ήρωας του παραμυθιού της. Δεν υπήρχε μέρα που να μην αναφερθεί στον Σουλεϊμάν.

Την εποχή αυτή ήμουν αφοσιωμένος στο έργο μου. Βρισκόμουν στη συγγραφή του ένατου τόμου και αναφερόμουν στην περίοδο της Τουλίπας, στις αρχές του 18ου αιώνα. Τότε που άρχισαν να επηρεάζονται οι Οθωμανοί από τη Δύση και να προβαίνουν σε καινούριες καινοτομίες, επηρεαζόμενοι από το δυτικό τρόπο ζωής. Δημιουργήθηκαν δίαυλοι επικοινωνίας, με αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι Ευρωπαίοι, έμποροι, ταξιδιώτες και πρόξενοι να έρχονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τότε για πρώτη φορά τυπώθηκαν βιβλία στην τουρκική γλώσσα και η περίοδος αυτή υμνήθηκε από τον Νεντίμ, το μεγάλο ποιητή της Αυλής.

Για το λόγο αυτό, ταξίδεψα στην Κωνσταντινούπολη με τον Ιμπραήμ αγά, για να ενημερωθώ από τα βιβλία εκείνης της εποχής. Μετά ένα μήνα παραμονής μας στην πρωτεύουσα, γυρίσαμε πίσω στην Τραπεζούντα.

Αποβιβαστήκαμε στην αποβάθρα του λιμανιού, στην ωραία συνοικία της Δαφνούντας. Η μεγάλη εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου, με τους τρούλους της και το καμπαναριό της, δέσποζε στο ακρωτήρι της πόλης. Ήταν Οκτώβριος του 1879, εποχή των βροχών, και τα σύννεφα κατηφόριζαν από το όρος Μελά.

Στο λιμάνι χώρισαν οι δρόμοι μας με τον Ιμπραήμ αγά. Αυτός γυρνούσε στην Κρώμνη, κι εγώ συνέχιζα τις έρευνές μου στην Τραπεζούντα και στο μοναστήρι του Περιστερεώτα.

Πήγα στη μεγάλη σχολή της Τραπεζούντας, το περίφημο Φροντιστήριο, που έμοιαζε με ένα μεγάλο αρχοντικό. Το υπερυψωμένο διώροφο οικοδόμημα, με τα μεγάλα παράθυρα και τις πολλές πτυχές του, έβλεπε μπροστά στη θάλασσα. Ήταν από τα μεγαλύτερα κτίρια της πόλης. Είχα αρκετά χρόνια να διαβώ την είσοδό του και πολλές θύμησες ήρθαν από τα χρόνια όταν σπούδαζα εκεί.

Στο μεγάλο διάδρομο του πρώτου ορόφου τέλειωσε το διάλειμμα και οι μαθητές έμπαιναν μέσα στις αίθουσες μαζί με τους καθηγητές τους. Κατευθυνόμουν προς το γραφείο του διευθυντή, όταν είδα το Νικόλαο Λιθοξόο να βγαίνει στο διάδρομο βιαστικός.

«Κύριε διευθυντά», του φώναξα, γιατί δε με είχε προσέξει.

Εκείνος σταμάτησε και γύρισε προς το μέρος μου, αναγνωρίζοντάς με αμέσως.

«Ω, τι ευχάριστη έκπληξη είναι αυτή!»

«Μόλις γύρισα από την Κωνσταντινούπολη και ήρθα να σας δω».

«Αυτή τη στιγμή όμως έχω μάθημα, Σταύρο».

«Δεν πειράζει. Θα πάω στη βιβλιοθήκη, όπου θέλω να δω κάτι, και θα περιμένω να τελειώσετε».

Ο καθηγητής κίνησε να φύγει, έκανε μερικά βήματα σκεπτόμενος, και κατόπιν κοντοστάθηκε· γύρισε εκ νέου προς τα μένα και είπε:

«Σταύρο, τελικά ήρθες στην πιο κατάλληλη στιγμή. Το μάθημα σήμερα θα το κάνεις εσύ».

«Εγώ;» ρώτησα με απορία.

«Θα δίδασκα τώρα ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων· όμως είναι ευκαιρία για τα παιδιά να μάθουν από πρώτο χέρι τι είναι εκείνο που κινεί την πένα του συγγραφέα. Τι λες;»

«Δεν ξέρω...»

«Μην αρνηθείς. Νομίζω πως θ' αρέσει και στα παιδιά».

Μπήκαμε στην τάξη των τελειόφοιτων και οι μαθητές, ως είθισται, σηκώθηκαν όρθιοι σε ένδειξη σεβασμού προς τον κα-

θηγητή τους. Από τη συγκεκριμένη αίθουσα είχα περάσει κι εγώ κάποια χρονιά· θυμάμαι το τέταρτο θρανίο δεξιά στο παρράθυρο, στην πλευρά της θάλασσας, όπου καθόμασταν μαζί με τον Αριστείδη.

Ο καθηγητής στάθηκε δίπλα στην έδρα, σταύρωσε τα χέρια του, ενώνοντας τα δάχτυλά του μπροστά, στο ύψος της κοιλιάς του, και αποτάθηκε στους μαθητές:

«Σήμερα, παιδιά μου, το μάθημα περιλαμβάνει ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων. Στόχος μας είναι να αφουγκραστούμε και το συγγραφέα, γιατί και πώς έγραψε τα κείμενα· τι είναι αυτό που κινεί την πένα του. Έχουμε κοντά μας ένα συγγραφέα», είπε και έδειξε προς το μέρος μου, «το Σταύρο Δωρανίτη, ο οποίος αποφοίτησε από το Φροντιστήριο και έκτοτε ασχολείται αποκλειστικά με τα γράμματα. Ξέρω πως έχετε κάποιες απορίες, τουλάχιστον οι περισσότεροι, και θα ήθελα να τις συζητήσετε μαζί του· να γίνει ένας ανοιχτός διάλογος. Τι λέτε;»

Ακούστηκε η σύμφωνη γνώμη των παιδιών με μια φωνή. Μήπως θα μπορούσαν να κάνουν κι αλλιώς; Αν και έβλεπα τα διψασμένα μάτια τους να με κοιτάζουν ερευνητικά.

«Κύριε Δωρανίτη», αποτάθηκε μετά σε μένα, «νομίζω πως θα ήταν προτιμότερο να αναφερθείτε στο έργο σας και παράλληλα τα παιδιά να συμμετάσχουν με ερωτήσεις». Και γυρίζοντας προς τους μαθητές, συμπλήρωσε: «Κι εσείς να εκφέρετε ελεύθερα τις απόψεις σας».

Το μάθημα εντέλει συνεχίστηκε και την επόμενη ώρα, κρατώντας αμείωτο το ενδιαφέρον των παιδιών. Ωστόσο και για μένα, που πρώτη φορά ανέλυα εκτενέστερα τις πνευματικές μου ανησυχίες, ήταν μεγάλη εμπειρία. Τους μίλησα για το έργο μου και για το τι είναι σημαντικό στη ζωή, μέσα από εκείνη τη διάσταση που φτιάχνονται τα βιβλία.

Στο μάθημα έδειξαν να έχουν δίψα για να μάθουν την ερμηνεία του κόσμου και εκδήλωσαν τις αναζητήσεις τους, μέσα από φιλοσοφικό πρίσμα, με ερωτήματα που πολλές φορές μένουν αναπάντητα. Στριμώχθηκα κάποιες στιγμές για να φτά-

σω το διάλογο εκεί όπου ήθελα· να τους φέρω κοντά μου, να δούμε τα πράγματα με την ίδια ματιά.

Η λήξη της δεύτερης ώρας μάς βρήκε εκεί όπου η συζήτηση είχε κορυφωθεί. Ο Νικόλαος Λιθοξόος πρότεινε τη συνέχισή της την επόμενη μέρα.

Προθυμοποιήθηκε πειστικά να με φιλοξενήσει, οπότε και δέχτηκα την πρόσκλησή του. Πηγαίναμε με τα πόδια – κατ' επιθυμία μου να περιπλανηθώ στους δρόμους της πόλης. Το σπίτι του βρισκόταν μέσα στην παλιά πόλη των Κομνηνών, δίπλα στα πανύψηλα τείχη και πάνω από το ρέμα.

Ανηφορίσαμε το δρόμο νότια από την αγορά, φτάσαμε στο μείντάνι, την καρδιά της πόλης, όπου έσφυζε από κόσμο. Στρίψαμε δεξιά και κατευθυνθήκαμε προς την παλιά πόλη. Οι δρόμοι από τη βροχή είχαν γεμίσει λάσπες, παρόλο που ήταν πλακόστρωτοι. Τα μεγαλοπρεπή κτίσματα του άστεως έδειχναν το επίπεδο των Τραπεζούντιων. Κατά το πλείστον κυριαρχούσαν τα ρωμαίικα οικοδομήματα, μεγάλα ή μικρά, που μαζί με τα εναπομείναντα οχυρωματικά τείχη της παλιάς πόλης σηματοδοτούσαν την καταγωγή της και το παλιό εύρος της πρωτεύουσας. Τις εποχές αυτές βρισκόταν σε οικονομική, κοινωνική και πνευματική ανθοφορία – απόρροια των μεταρρυθμίσεων και της ελευθερίας συνείδησης των χριστιανών, που έφερε εντέλει τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης μεταξύ Οθωμανών και Ρωμίων.

Στη γέφυρα της Ζάγανος, από εκεί που κάποτε περνούσαν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, μας έπιασε ψιλόβροχο. Ο Νικόλαος Λιθοξόος άνοιξε το μαύρο παρασόλι του για να καλυφθούμε απ' τη βροχή. Μετά από λίγο αντίκρισα το σπίτι όπου πέρασα τα τρία χρόνια όταν σπούδαζα στο Φροντιστήριο. Κοίταξα ψηλά το παράθυρο της κάμαρής μου, αναπολώντας τις μέρες που έμενα εδώ, απέναντι από το πίσω μέρος του Φατίχ τζαμί· παλιού βυζαντινού ναού της Παναγίας των Κομνηνών, τη Χρυσοκέφαλο. Με πιάνει πάντα δέος όταν την αντικρίζω. Πέρασε δόξες με το να στεφανώνει αυτοκράτορες· και μεγάλες ανατροπές που της άλλαξαν με το ζόρι φορεσιά και την

έκαναν τζαμί. Βίος παράλληλος με των κρυφοχριστιανών και ταυτόσημη μοίρα.

Η βροχή δυνάμωσε και μ' έβγαλε από τις σκέψεις. Λίγο πιο πέρα, πάνω από το μεγάλο ρέμα και δίπλα από τη δεύτερη γέφυρα που έβγαине έξω από τα τείχη, ήταν το διώροφο σπίτι του καθηγητή.

Από εκείνη τη στιγμή η βροχή δε σταμάτησε καθόλου. Όλη τη νύχτα έριχνε τουλούμια νερό, με βροντές και αστραπές να φωτίζουν όλη την πόλη.

Το πρωί συνέχιζε με μειωμένη ένταση. Στο Φροντιστήριο συνεχίσαμε το μάθημα, στον απόηχο της βροχής, με τον ίδιο ζήλο. Άφησα τα παιδιά να εκφράσουν τι είναι ουσιαστικό γι' αυτά, και πάνω σ' αυτό τούς ανέλυσα τον κόσμο της Δημιουργίας και πόσο σημαντικό είναι ό,τι δεν είναι ορατό με το μάτι, και πως η μυστική δύναμη που έχουμε μέσα μας κινεί όλο αυτό τον κρυφό κόσμο. Η θρησκεία είχε σημαντική θέση στη ζωή των παιδιών, όπως και στη ζωή μας, και οι τοποθετήσεις του μαθήματος στράφηκαν προς το θείο.

«Κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν, κουβαλάει ο καθένας μέσα του το Θεό», τους είπα στο τέλος.

Τρεις μέρες έβρεχε ασταμάτητα· σαν να άδειαζαν τα ποτάμια του ουρανού, με μικρά διαλείμματα που περιόριζαν την ένταση της βροχής. Τα ξεροπόταμα έγιναν χείμαρροι κι οι χείμαρροι ποτάμια, και σε κάθε ρεματιά ξεχειλίζουν λασπωμένα ορμητικά νερά. Η κατάσταση είχε πάρει ανησυχητικές διαστάσεις. Το ρέμα κάτω από τα τείχη της παλιάς πόλης είχε φουσκώσει επικίνδυνα. Πολλά χαμόσπιτα είχαν πλημμυρίσει και κινδύνευαν ακόμα περισσότερα στον τουρκικό μαχαλά, δυτικά στην άκρη της πόλης, εκτός των τειχών, που ήταν χαμηλά χτισμένα, στο ύψος της θάλασσας.

Παρά τις εκκλήσεις των μουσουλμάνων σε ό,τι είχαν ιερό για να σταματήσει η βροχή, εκείνη έπεφτε με αμείωτη μανία.

Η στάθμη του νερού ανέβαινε και πλημμύριζε συνεχώς τα σπίτια τους. Βλέποντας οι θρησκόληπτοι Τούρκοι πως οι εκκλησίες τους πάνε στο βρόντο, είδαν απόειδαν και αποφάσισαν να στραφούν στον αϊ-Γιώργη, τον άγιο των χριστιανών. Τον δέχονταν σχεδόν όλοι· πίστευαν στα θαύματά του και πιο πολύ έτρεμαν τη ρομφαία του.

Χωρίς να χάσουν καιρό, σύστησαν μια ομάδα να πάει στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Περιστερεώτα, να παρακαλέσει τον άγιο να σταματήσει η βροχή.

Οι άνθρωποι ζούσαν στον κόσμο του θαυμαστού, των ξεχωριστών διαστάσεων. Ίσως η τοπογραφία να όριζε αυτές τις υπερβατικές διαστάσεις ή ίσως τα θαύματα της ζωής δε γίνονται εάν δεν πιστεύεις σε κάτι. Πάντως μετά την παράκληση στον αϊ-Γιώργη, η βροχή την άλλη μέρα σταμάτησε και τα σπίτια σώθηκαν. Έτσι και οι ψυχές. Άμα ζητήσουν λύτρωση, μπορούν να βρουν το δρόμο για να σωθούν.

Τον ίδιο δρόμο ακολούθησα κι εγώ μετά από δυο μέρες και έμαθα τα συμβάντα από κοντά. Εγώ δεν πήγαινα βέβαια για να σωθώ, αλλά να πάρω γνώσεις από τη σπουδαία βιβλιοθήκη του μοναστηριού.

Για την περίοδο της Τουλίπας υπήρχαν αρκετές αναφορές από Έλληνες ιστορικούς, αλλά τα σημαντικότερα ήταν τα βιβλία του Ούγγρου αλλαξοπιστήσαντα Ιμπραήμ Μυτεφερίκα. Μάλλον είχαν πολλά χρόνια ν' ανοιχτούν και έστεκαν ξεχασμένα σ' ένα ράφι του αρχειακού χώρου.

Ψάχνοντας και σε άλλα αρχειοθετημένα βιβλία, έπεσα σε κάποια συγγράμματα του μοναστηριού που αναφέρονταν στο ρόλο των αρχιμεταλλουργών και για το πόσο στήριξαν τον τόπο τους. Με τον ηγούμενο του μοναστηριού ένα απόγευμα, μετά τον εσπερινό, πήγαμε στη βιβλιοθήκη.

«Γέροντα, εδώ αυτά τα κιτάπια μιλάνε για τη συνεισφορά των αρχιμεταλλουργών. Αναφέρονται γεγονότα τα οποία είναι άγνωστα και σε μένα τον ίδιο που ζω κοντά σε τέτοια οικογένεια».

«Είναι γεγονός αυτό, Σταύρο. Όσο κρατούσε η ευημερία των αρχιμεταλλουργών, η βοήθειά τους ήταν τεράστια και για τη Ρωμιοσύνη και για τα μοναστήρια».

«Και τώρα;»

«Πριν από λίγα χρόνια σφραγίστηκε αυτή η εποχή. Όπως ξέρεις πολύ καλά, τα μεταλλεία παραπαίουν. Τα έσοδα από τότε περιορίστηκαν αισθητά, τώρα τα μοναστήρια είναι υποχρεωμένα να κρατάνε μόνα τους τους χριστιανούς».

Κάθισα είκοσι μέρες εκεί, μελετώντας και γράφοντας. Ένιωθα συνεπαρμένος με τις αποκαλύψεις των βιβλίων, τα οποία ανέλυαν μια μεγάλη περίοδο με όλα τα γεγονότα που συνέβησαν και άλλαξαν την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δίνοντας την αφορμή για την ανασύσταση του ελληνικού Γένους.

ΓΙΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΕΙΧΑ ΑΦΟΣΙΩΘΕΙ στο έργο μου και βρισκόμουν βουτηγμένος σ' αυτό, όταν μας χτύπησε η πρώτη συμφορά με το θάνατο του μικρού μας Κυριάκου. Τελείως απρόοπτα και ξαφνικά τέλειωσε το σπάργανό μας. Αιφνίδια, μια μέρα, του παρουσιάστηκε οξύς πόνος στην κοιλιά, ψήθηκε στον πυρετό για δυο μέρες και, προτού φέξει η καινούρια μέρα, τον χάσαμε μέσα από τα χέρια μας. Ήταν το πρώτο σημάδι, μετά από χρόνια, της αμοιρίας μας, μια νέα συνέχεια του κατατρεγμού μας. Και όπως λέει και ο λαός, αν σου έρθει ένα, περίμενε και το δεύτερο. Έξι μήνες αργότερα ο Μιλτιάδης κόλλησε σύφιλη. Είχαμε τρανταχθεί συθέμελα. Τρέξαμε σε χίλιες μεριές, αλλά δεν μπορούσε να γίνει τίποτα. Για μήνες υποφέραμε και πρωτίστως ο γιος μας που έπνεε τα λοισθια, μέχρι που τον έφαγε αυτή η αναθεματισμένη μάστιγα.

Είχαμε πέσει σε βαρύ μαρασμό. Δεν ξέραμε τι θα μας ξεμερώσει. Εγώ είχα κόψει κάθε επαφή με το γράψιμό μου· είχα πέσει σε βαθιά περισυλλογή. Αναρωτιόμουν τι είναι αυτό που μας κατατρέχει και ποια συμφορά κυνηγάει το κονάκι μας.

Η Ελισάβετ μου είχε χάσει δέκα χρόνια ζωής· κι ενώ το ρό-

δινό πρόσωπό της τώρα είχε πάρει την έκφραση της λύπης, στα μάτια μου φάνταζε πάλι γλυκιά.

Ζούσαμε στο ζυγό της δοκιμασίας, όταν τρίτωσε το κακό. Η κόρη μας, το μικρό μας σπουργιτάκι, η παρηγοριά μας, το φεγγάρι που φώτιζε τις ψυχές μας από την καταχνιά της μαύρης μας μοίρας, η Σοφία της ζωής μας έμεινε παράλυτη. Το σώμα της είχε παραλύσει από τη μέση και κάτω.

Μεμιάς παρέλυσε και η δική μου ζωή, γκρεμίστηκε ό,τι στέρεο είχα στην ψυχή μου.

Ήταν Απρίλιος του 1885. Η Σοφία μας, στα δεκατέσσερα χρόνια της, έδειχνε για πραγματική γυναίκα, πρόωρα αναπτυγμένη, με ανάστημα ψηλότερο του κανονικού για την ηλικία της. Από το δημοτικό ακόμα έδειχνε μεγαλύτερη από τις συνομήλικες συμμαθήτριάς της, και την κορόιδευαν γι' αυτό. Συχνά ερχόταν ντροπιασμένη από τα πειράγματα στο κονάκι και έβαζε τα κλάματα.

Από κει και πέρα ξεκίνησε ένας αγώνας για να θεραπεύσουμε τη Σοφία. Την είδαν όλοι οι κορυφαίοι γιατροί της ευρύτερης περιοχής, αλλά χωρίς αποτέλεσμα· όλοι σήκωναν τα χέρια ψηλά.

Στις 22 Απριλίου βρισκόμασταν στο Ακριτίδειο νοσοκομείο της Τραπεζούντας σε ελεεινή κατάσταση. Είχαν περάσει όλοι οι γιατροί του νοσοκομείου να την εξετάσουν· πιθανολογούσαν ένα σωρό ενδεχόμενα, με κυριότερο ότι μπορεί να ευθυνόταν η διάπλαση του σώματός της. Και έφτιαχναν αβέβαιες προβλέψεις πως ίσως κάποτε επαναλειτουργήσουν τα νεύρα του σώματός της, αλλά θεραπεία καμιά, κανείς δεν μπορούσε να την κάνει καλά. Είχαμε αποκάμει πια, αναζητούσαμε απεγνωσμένα μια λύση, ένα θαύμα που θα μπορούσε να σηκώσει το γλυκό μας αγγελούδι, που είχε σβήσει το χαμόγελό του.

Η Ελισάβετ ήταν απελπισμένη· τότε έκλαιγε και τότε προσευχόταν στην Παναγία να κάνει το θαύμα της. Το πρωί μόνο μπόρεσε να λαγοκοιμηθεί, δίπλα στο προσκεφάλι του παιδιού.

Στο γυναικείο θάλαμο του νοσοκομείου, οι οχτώ ασθενείς εί-

χαν ξυπνήσει, με τις νοσοκόμες και τους γιατρούς να μπαίνουν για να τις εξετάσουν. Η Ελισάβετ ακόμα κοιμόταν, με το κεφάλι ακουμπισμένο πάνω στο κρεβάτι και στα δυο σταυρωμένα χέρια της. Η Σοφία, αν και ξύπνια, ήταν παγερά αδιάφορη για οτιδήποτε και δε συμμετείχε πουθενά – ούτε να φάει ήθελε ούτε να συζητήσει μαζί μας, παρ' όλες τις απέλπιδες προσπάθειες που κάναμε για να της ανεβάσουμε το ηθικό.

Τότε ένα χέρι ακούμπησε στην πλάτη την Ελισάβετ κι εκείνη ξύπνησε απότομα.

«Σήκω», της είπε μια μαυροφορεμένη γυναίκα. «Ήρθε ο άντρας σου για να φύγετε. Το μόνο που σας μένει να κάνετε είναι να πάτε το παιδί στον αϊ-Γιώργη, πάνω στο μοναστήρι».

«Μα πώς ν' ανέβει εκεί στην κατάσταση που είναι, εύκολο το 'χεις;» αποκρίθηκε η Ελισάβετ.

«Άμα θέλεις, θα βρεις τρόπο να το κάνεις. Μόνο πήγαινε με πίστη», της είπε αποστομωτικά κι έφυγε, αφήνοντάς την προβληματισμένη.

Κατά τις εννέα η ώρα φύγαμε από το νοσοκομείο για να προλάβουμε το βράδυ να φτάσουμε στην Κρώμνη. Μεταφέραμε τη Σοφία στην άμαξα και πήραμε το δρόμο του γυρισμού αμίλητοι και απελπισμένοι. Βγήκαμε από την Τραπεζούντα και μετά δυο ώρες πλησιάζαμε στο σταυροδρόμι για το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Περιστερεώτα.

Η Ελισάβετ καθόταν στην απέναντι θέση, έχοντας αγκαλιά το χρυσό μας καναρίνι, που έμενε άφωνο· άλλοτε σκεφτόταν κι άλλες φορές αφαιρετικά βυθιζόταν σ' ένα απέραντο κενό, σαν να μην υπήρχε ζωή γύρω της. Θυμόταν τα λόγια της μαυροφορεμένης γυναίκας κι έβλεπε μπρος της το γερασμένο ασκητικό πρόσωπο όπως ξεπρόβαλε από το μαύρο τσεμπέρι που είχε περασμένο στα μαλλιά. Της φαινόταν αδιανόητο να τολμήσει το εγχείρημα που της είχε προτείνει, ωστόσο κάτι την παρακινούσε μέσα της. Θυμόταν τις τελευταίες λέξεις της:

«Πήγαινε με πίστη». «Μα δεν είμαι πιστή;» αναρωτιόταν. «Τόσες προσευχές έκανα. Αν ήταν να με ακούσει ο Θεός, θα έκανε το θαύμα του». Αλλά και πάλι την ταλάνιζε η προτροπή αυτής της γυναίκας.

Τελικά στο σταυροδρόμι δεν άντεξε την πάλη μέσα της· σταματήσαμε και οργανώσαμε μια αποστολή για να κατορθώσουμε να ανεβάσουμε τη Σοφία στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου. Μισθώσαμε τέσσερις χαμάληδες και φτιάξαμε ένα αυτοσχέδιο ξύλινο φορείο. Παρακάμφαμε το δρόμο του μεταξιού για να συναντήσουμε τη θεία δύναμη που όριζαν τα λόγια της μαυροφόρας.

Φτάσαμε λοιπόν μετά μια ώρα στη ρίζα του θεόρατου βράχου, απ' όπου ξεκινούσε το απόκρημνο, σχεδόν κάθετο μονοπάτι, ανάμεσα στις λεπτοκαρυές, που οδηγούσε στο μοναστήρι. Ήταν χτισμένο στην κορυφή του βράχου· καταλάμβανε όλη την άγρια επιφάνειά της οχυρωματικά, και υψωνόταν προς τον ουρανό λες και ήταν ένα φρούριο αγγέλων. Θαμπή ομίχλη το πλαισίωνε ελαφρά, σαν να το προστάτευε στην αγκαλιά της. Όλα τα μοναστήρια μας είχαν περίοπτη θέση και χτίζονταν πάνω σε βράχους για να προστατεύονται από επιδρομές. Από τη στιγμή που φτάσαμε και φάνηκε το μοναστήρι, η Σοφία είχε καρφώσει τα μάτια της εκεί και δεν αποσπάστηκε καθόλου· ακόμα και στη μεταφορά της από την άμαξα στο φορείο, έστρεφε το κεφάλι της χωρίς να διακόπτει το κοίταγμά της.

Συσκεπτόμασταν με τους τέσσερις χαμάληδες και τον αραμπατζή για να βρούμε τον τρόπο που θα την ανεβάζαμε επάνω. Μελετούσαμε όλες τις εκδοχές για το παράτολμο τούτο εγχείρημα, καθώς ελλόχευαν μεγάλες πιθανότητες ατυχήματος.

Οι χαμάληδες, βλέποντας το κάθετο μονοπάτι, έδειχναν μουνδιασμένοι κάπως, και η Ελισάβετ, αντιλαμβανόμενη την αλλαγή τους, προσπαθούσε να τους εμπυχώσει. Είχε πειστεί πως μπορούσαμε να το κάνουμε ή, εν πάση περιπτώσει, να δοκιμάσουμε.

Η Σοφία βρισκόταν ξαπλωμένη στο φορείο κάτω στο έδαφος λίγα μέτρα μακριά μας και κοιτούσε με μεγάλη ένταση το

μοναστήρι, σχεδόν εκστατικά· μέσα της προσευχόταν, όταν κάποια στιγμή αισθάνθηκε να κυλάει το αίμα στις φλέβες της. Αισθανόταν όλα τα κάτω μέλη της, τη δύναμη στα πόδια της· άρχισε να τα κινεί αργά για λίγο και μετά, μουδιασμένη, σηκώθηκε όρθια, έκανε το πρώτο βήμα, το δεύτερο, και με σερνάμενα βήματα κατευθύνθηκε προς το μονοπάτι.

Νόμιζα πως ονειρεύομαι, πως ήταν εικόνα της φαντασίας μου, δεν ήξερα τι να πιστέψω, όπως και οι υπόλοιποι. Με σέφερε η φωνή της Ελισάβετ.

«Θαύμα... Θαύμα!» φώναξε χαρούμενη και ακολούθησε τη Σοφία.

Πήγε δίπλα της και άνοιξε τα χέρια της για να την προφυλάξει μη σωριαστεί, αλλά δε χρειάστηκε. Η Σοφία ανέβηκε όλο εκείνο το ύψωμα, στην αρχή αργόσυρτα και κατόπιν κανονικά, όπως θ' ανέβαινε και πριν.

Ακολουθώντας τη Σοφία στο μονοπάτι, ένιωθα να βρίσκομαι αλλού, λες και σκαφαλώναμε για να φτάσουμε τους ουρανούς. Έβλεπα την κόρη μου μπροστά να μας οδηγεί, κι ένιωθα την καρδιά μου να πετάει, σαν τα τρία θεόσταλτα περιστερία που οδήγησαν εδώ πριν έντεκα αιώνες τους τρεις ασκητές από τα Σούρμενα για να χτίσουν το παρεκκλήσι τους· το πρώτο οίκημα αυτού του μεγάλου μοναστηριού. Επαληθεύονταν και πάλι πως ζούσαμε στον κόσμο του θαυμαστού· δεν είναι τυχαίο που οι άνθρωποι πιστεύουν σε θαύματα και σε όσα μπορεί να τους δώσει η πίστη τους.

Μπήκαμε μέσα στο μοναστήρι και ήταν ανήμερα του Αγίου Γεωργίου, 23 Απριλίου· μέσα στη σαστιμάρα μας το είχαμε ξεχάσει εντελώς. Το μοναστήρι γιόρταζε, και το τιμούσαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι από κοινού.

Η Σοφία, φτάνοντας στο μοναστήρι, πήγε αμέσως στην κατάνευκη εκκλησία στο μέσο της πολυεπίπεδης αυλής, και προσευχήθηκε στο εικόνισμα του αγίου Γεωργίου, του θαυματουργού.

Πάντα ακούγαμε για θαύματα μέσα από μυθικές διηγήσεις από τους παλιότερους και μας φαίνονταν ιστορίες ενός άλλου κόσμου. Το φωτεινό παράδειγμα του παιδιού μας μας έφερε στην πόρτα αυτού του κόσμου. Γιορτάζω κι εγώ σήμερα, μετά από πολλούς καιρούς που δοκιμαζόμασταν ανελήτα, και ένας γέροντας μου θύμισε την παραβολή του Ιώβ, που τόσο τον δοκίμασε ο Θεός, παίρνοντάς του ό,τι πολυτιμότερο είχε, χωρίς εκείνος να καμφθεί. Είχαμε κάτι κοινό μεταξύ μας ο Ιώβ κι εγώ, τα χαμένα παιδιά μας.

Αισθανόμουν να βρίσκομαι σε μια άπειρη μέρα που φώτιζε την ψυχή μου. Εισέπραττα ένα μεγάλο δώρο, θαρρείς και ήταν ταμένο επάνω μου να βιώσω όλες τις πτυχές της ζωής. Να περπατάω δίπλα δίπλα με το χαρούμενο αγγελούδι μου στον περίβολο του μοναστηριού και να ατενίζουμε πάνω από το κάστρο.

Η ομίχλη, όλο και πιο πυκνή, σιγά σιγά περιέβαλε τον τόπο. Τα σύννεφά της περνούσαν βιαστικά κατά κύματα και στροβιλίζονταν σχηματίζοντας γιγαντιαίες τουλίπες. Είχα την αίσθηση πως βρισκόμουν σ' ένα χάος, μέσα στα σύννεφα, τα οποία είχαν καλύψει το σύμπαν, όπως τη μέρα της Δημιουργίας του.

Πολλές φορές κάθομαι ν' απολογηθώ στον ίδιο μου τον εαυτό κι αναρωτιέμαι γιατί να νιώθω τόσα πολλά, γιατί μπαίνουν μέσα μου τόσα πολλά ερεθίσματα, και γιατί μ' επηρεάζει το θαυμαστό, όπως τις στιγμές στο μοναστήρι του Περιστερώτα. Κι από την άλλη, λέω πως, χωρίς τα ερεθίσματα αυτά, δε θα μπορούσα να γράψω και να ερμηνεύσω τη ζωή μας, δε θα μπορούσα να δω πιο μακριά και πιο βαθιά, για να μαζεύω τα κομμάτια της ιστορίας μας, την πιο μεγάλη προίκα μας.

Διανυκτερεύσαμε στο μοναστήρι και την επαύριο κινήσαμε για την Κρώμνη. Η Σοφία ήταν πλημμυρισμένη από χαρά, πετούσε, δεν κρατιόταν, ήθελε να τρέξει. Πήγαμε στο κονάκι κι αμέσως έτρεξε να συναντήσει τον Σουλεϊμάν.

Στο κονάκι του Οσμάν, τα μεγάλα παράθυρα στο ισόγειο ήταν φωτισμένα. Πέρασε στην αυλή και με τον ίδιο γρήγορο ρυθμό έφτασε στην περίτεχνη εξώθυρα με τα πολύχρωμα βιτρό. Χτύπησε δυνατά την πόρτα με το χέρι της, φωνάζοντας:

«Σουλεϊμάν, Σουλεϊμάν, άνοιξε».

Σε λίγο στο κατώφλι εμφανίστηκε η μητέρα του Σουλεϊμάν, η Χανειφέ, η οποία έμεινε κατάπληκτη καθώς την αντίκρισε.

«Έγινες καλά, Σοφία!» αναφώνησε χαρούμενη.

«Ναι, θεία, ναι! Πού είναι ο Σουλεϊμάν;»

«Δεν είναι εδώ. Έχει πάει στο κονάκι του Ιμπραήμ αγά».

«Τότε, θα πάω εκεί να τον βρω».

«Ελα, βρε γιαβρί μ', λιγάκι μέσα να σε δω».

Αλλά η Σοφία είχε ήδη απομακρυνθεί και κατηφόριζε τα πέτρινα σκαλοπάτια.

Δεν πήγαινε μακριά, λίγο πιο πέρα. Το φεγγαράκι έφεγγε τον τόπο, όπως άλλωστε και τις περισσότερες νύχτες· γιατί οι νύχτες μας στην Κρώμνη ήταν φωτεινές. Και πόσο πιο φωτεινή έγινε η νύχτα όταν στα μισά του δρόμου συναντήθηκαν τα δυο αγαπημένα ξαδέρφια.

Η Σοφία τον αναγνώρισε από μακριά και, φωνάζοντας, έτρεξε κοντά του.

«Σουλεϊμάν... Σουλεϊμάν...»

Εκείνος ξαφνιαστηκε, κοκάλωσε· εκείνη τη στιγμή την είχε κατά νου. Πριν από λίγο στο κονάκι του Ιμπραήμ αγά είχαν τη συζήτησή της και ήταν πολύ θλιμμένος με την κατάστασή της· και τώρα την έβλεπε να τρέχει κοντά του.

«Σουλεϊμάν, δες, έγινα καλά!» του είπε με ένα πλατύ χαμόγελο, καθώς πλησίαζε, και κοντοστάθηκε μερικά μέτρα μακριά του για να την κοιτάξει καλύτερα.

Μετά χίμηξε στην αγκαλιά του.

«Αχ! Πόσο χαίρομαι, Σοφία μου. Δόξα τω Θεώ. Χθες στη γιορτή μου προσευχήθηκα για σένα, εκλιπαρούσα τον αϊ-Γιώργη να σε κάνει καλά».

«Γι' αυτό έγινα καλά, γιατί εσύ το ζήτησες από τον άγιο».

«Μου φαίνεται απίστευτο· έλα να πάμε στον Ιμπραήμ αγά, να του πούμε τα ευχάριστα νέα».

«Χρόνια πολλά και για τη γιορτή σου, Γιώργο», του είπε ψιθυριστά στο αυτί και τον φίλησε στο μάγουλο.

Και κίνησαν προς το κονάκι του Ιμπραήμ αγά.

«Μα πώς έγινε; Για πες μου», τη ρώτησε με ενθουσιασμό.

Του είπε για το συμβάν και το περιέγραψε λεπτομερώς, καθώς και στους υπόλοιπους στο κονάκι. Εκεί βρίσκονταν και η δεκαεξάχρονη κόρη του Ιμπραήμ αγά, η Γκιουλσάν ή με το ρωμαίικο Αντιγόνη.

Το όνομά της ίσως είναι προσωνόμιο γι' αυτό που μετέδιδε η χάρη και το πρόσωπό της· μια αρχόντισσα από την Ανατολή, μια πριγκιπέσα. Τα μεγάλα, βαθιά σκούρα μαύρα μάτια της μαγνήτιζαν όποιον κοιτούσαν. Σου κοβόταν η σκέψη όταν αντίκριζες το βλέμμα της. Το στόμα της πληθωρικό με πλούσια καλλίγραμμα χείλη, γεμάτα υποσχέσεις. Το πρόσωπό της ξεκινούσε από το πλατύ μέτωπο, πάνω από τα τοξωτά βλέφαρα, και με έντονες καλλίγραμμες αναλογίες κατέληγε στο λεπτό πιγούνι της. Τα μαύρα σγουρά και μακριά μαλλιά της δημιουργούσαν ένα πλαίσιο για να εμφανιστεί αυτό το θεσπέσιο πρόσωπο.

Από μικρή ήταν ταγμένη στον Σουλεϊμάν. Φτάνοντας σ' αυτή την ηλικία, η Γκιουλσάν με τον καιρό παρατηρούσε όλο και περισσότερο τον άντρα που της προόριζαν. Ο Σουλεϊμάν, στην ηλικία των είκοσι έξι χρόνων, ήταν ένας όμορφος και γενναίος άντρας και η παρουσία του μετέδιδε μεγάλη ζωντάνια. Το χαράκτηρά του θαύμαζε πολύ και ο Ιμπραήμ αγάς.

Το περιστατικό της Σοφίας έγινε αμέσως γνωστό σε όλη την Κρώμνη. Το θαύμα διαδιδόταν από σπίτι σε σπίτι, διεγείροντας την ευαισθησία του κόσμου και τη δύναμη της πίστης.

ΤΟΝ ΕΡΧΟΜΕΝΟ ΜΗΝΑ, Μάιος του 1885, η φύση βρισκόταν σε πλήρη ευφορία και οι τριανταφυλλιές μας άνοιγαν τα μπουμπούκια τους, σαν την καρδιά μου που λαχταρούσε ν' ανοίξει και να εμφανιστεί στο ζεστό ήλιο. Τότε ήρθε πρόσκληση στον Ιμπραήμ αγά από τους προύχοντες της Άρδασσας να παραστεί στις 29 Μαΐου σε μια συνάθροιση αγάδων της περιοχής.

Ο Ιμπραήμ αγάς δέχτηκε. Πρότεινε με τη σειρά του και στον Οσμάν εάν ήθελε να τον συνοδέψει. Εκείνος όμως αρνήθηκε, γιατί λογάριαζε να πάει ταξίδι στο Βαν. Δεν ήθελε να πάει μόνος και σκέφτηκε να πάρει μαζί του τον Σουλεϊμάν, αλλά γρήγορα έδωξε αυτή τη σκέψη, αναλογιζόμενος πως θα έπρεπε να μείνει κάποιος δικός του στην Κρώμνη το διάστημα που θα απουσίαζε. Κάτι τον έτρωγε μέσα του· η διαίσθηση του φόβου. Όσο πλησίαζαν οι μέρες για την προγραμματισμένη συνάντηση τόσο τον έπιανε μια απροσδιόριστη ανησυχία.

Το τελευταίο βράδυ προτού αναχωρήσει, ήρθε στο κονάκι να μου εκμυστηρευθεί τις έγνοιες του. Καθίσαμε στο γραφείο, όπως και τα περισσότερα βράδια όταν ανοιγόμασταν σε βαθιές συζητήσεις και σχεδιασμούς.

«Αυτή η συνάντηση δε μου αρέσει, Σταύρο. Απεναντίας, με φοβίζει», μου είπε εμπιστευτικά.

«Τότε, μην πας».

«Το σκέφτομαι μέρες τώρα, αλλά δε γίνεται. Το υποσχέθηκα, και το λόγο μου δεν τον παίρνω πίσω. Άλλωστε και η θέση μου είναι τέτοια, που πρέπει να είμαι μέσα στα πράγματα».

«Μάλλον σε ελκύει ο κίνδυνος, Γρηγόρη».

«Δεν ξέρω, μπορεί να είναι κι έτσι· περάσαμε μια ζωή δίπλα στον κίνδυνο, και έχουμε εξοικειωθεί τόσο μαζί του, που δεν κάνουμε χώρα. Τέλος πάντων, τώρα ετοιμάστηκα και αύριο το πρωί φεύγω».

«Να φυλάγεσαι».

«Ναι, θα έχω μαζί μου δυο δικούς μου ανθρώπους».

«Τι είναι εκείνο που σε κάνει να ανησυχείς;»

«Τον τελευταίο καιρό βλέπω πολλές αντιδράσεις για το σουλτάνο. Ο Αμπντούλ Χαμίτ, με τη φοβερή απολυταρχία του και με το χαφιεδότσουρμο που έχει στρατολογήσει, προκαλεί την κοινή γνώμη· ειδικά στην Κωνσταντινούπολη βλέπω μεγάλη δυσαρέσκεια. Αυτό έχει σαν συνέπεια να συσπειρώνει τους αντιδραστικούς».

«Μπορεί όμως να βγαίνουν και φιλελεύθερες πρωτοβουλίες».

«Φιλελεύθερες κινήσεις δεν πρόκειται να δούμε ποτέ. Όχι επειδή δεν υπάρχουν οι άνθρωποι που θα τις υποστηρίξουν, όμως όλοι αυτοί είναι επηρεασμένοι από τη Δύση· εδώ είναι Ανατολή και η σκέψη αλλιώτικη».

«Τι φοβάσαι, Γρηγόρη; Πες το ξεκάθαρα», του είπα, καταλαβαίνοντας πως κάπου αλλού ήθελε να καταλήξει.

«Το διακρίνεις, ε;» παραδέχτηκε χαμογελώντας.

«Αφού σε ξέρω τόσο καλά».

«Σταύρο, φοβάμαι αυτά που θα 'ρθουν. Τον Αμπντούλ Χαμίτ τον ξέρω από παιδί, όπως ξέρω πως δεν μπορεί να ηγηθεί σωστά· φοβάται τη σκιά του. Έχω την εντύπωση πως βρισκό-

μαστε στην αρχή του τέλους – όλα τα σημάδια αυτό δείχνουν. Και όσον αφορά εμάς εδώ, που εξαρτιόμαστε κατά πολύ από τα μεταλλεία, να ξέρεις πως σε λίγο καιρό εκ των πραγμάτων θα σταματήσουν να δουλεύουν ολωσδιόλου. Αυτό θα σημάνει και το τέλος της Κρώμνης».

«Ήρθε λοιπόν η ώρα του επίλογου».

«Μιας διαθήκης που θέλω να σου εμπιστευτώ. Ό,τι και να γίνει με μένα, δεν ξέρεις αύριο τι μπορεί να ξημερώσει, στην περίπτωση που πάθω κάτι, θα ήθελα από σένα να κανονίσεις να εφαρμοστούν κάποια πράγματα που θα σου πω. Εσένα σε σέβονται και θα σ' ακούσουν».

«Σου δίνω το λόγο μου πως, εάν περνάει από το χέρι μου, θα κάνω τα πάντα».

«Άκου, λοιπόν. Όταν ο Σουλεϊμάν παντρευτεί την κόρη μου, θα ήθελα να μείνουν στο κονάκι μου. Το γιο μου τον Τάντο παρακίνησέ τον να σπουδάσει στη Ρωσία και να μείνει εκεί. Όλα αυτά σ' τα μεταφέρω, όπως είπαμε, σαν μια άγραφη διαθήκη τιμής. Και τώρα ερχόμαστε σε σένα, τι θέλω προσωπικά από σένα: να συνεχίσεις να γράφεις, να μάθει ο κόσμος για το Γένος μας. Είναι ένα μεγάλο όπλο. Μόλις τελειώσεις το έργο σου, πήγαινέ το στο μοναστήρι του Περιστερεώτα κι αυτοί θα φροντίσουν για τα υπόλοιπα· έχω συνεννοηθεί μαζί τους. Μη σταματάς, με οποιοδήποτε τίμημα ελευθέρωσέ μας μέσα από τα βιβλία σου, αυτά κάποια στιγμή θα πιάσουν τόπο. Βασίζομαι πολύ σ' αυτό».

Τα λόγια του έβγαιναν με ιδιαίτερη συγκίνηση και σοβαρότητα. Αν και είχε την πάστα του οραματιστή, πρώτη φορά τον άκουσα να εκφέρει τελεσίδικες σκέψεις, και μάλιστα να με καθιστά κληρονόμο της συνέχειας.

Την άλλη μέρα το απόγευμα ο Ιμπραήμ αγάς και η συνοδεία του έφτασαν στην Άρδασσα. Η μικρή πόλη δίπλα στο δρόμο του μεταξιού, ανάμεσα στην Τραπεζούντα και στην Αργυρού-

πολη, ήταν κομβικό σημείο. Πέρασαν τα χάνια έξω από την πόλη, και έφιπποι μπήκαν στους στενούς δρόμους, ανάμεσα στα πετρόχιστα χαμηλά σπίτια. Άφησαν τα άλογά τους σ' ένα στάβλο, και με τα πόδια πήραν το πλακόστρωτο σοκάκι για το κονάκι του Ρουσδέμ αγά. Το σοκάκι ανέβαινε με επίπεδα και στοές κάτω από τις ψηλές καμάρες των σπιτιών, τα παράθυρα των οποίων ήταν ανοιχτά για να μπαίνει δροσιά, και πίσω από τα καφασωτά χανούμισσες κρυφοκοίταζαν τους περαστικούς.

Ο Ιμπραήμ αγάς δεν είχε ξαναπάει στο κονάκι του Ρουσδέμ αγά, δεν είχε και πολλά πάρε δώσε μαζί του. Εκείνος τον υποδέχθηκε με μεγάλη θερμότητα. Τον συνόδεψε στο μεγάλο ντιβάν χανέ, όπου παρακάθονταν Οθωμανοί αξιωματούχοι και προύχοντες στη διαμορφωμένη, για τις ανάγκες αυτής της σύσκεψης, αίθουσα. Ο Ρουσδέμ αγάς ξεκίνησε να τους συστήνει, τον καθένα χωριστά, αναφέροντας και τα αξιώματά τους. Εφτά στο σύνολο, και έμενε ο τελευταίος για να κλείσει ο κύκλος.

«Και από εδώ ο Εγιούπ μπέης από τη Ματσούκα, ο γιος του Εγιπάντ μπέη».

Στο άκουσμα του ονόματος ο Ιμπραήμ αγάς σφίχτηκε, χωρίς να το εξωτερικεύσει. Η παρουσία του πενήντάχρονου Εγιπόγλη τού θύμιζε παλιές εποχές, τότε που κυνήγησε όλα τα παλιοτόμαρα από τις περιοχές μας.

«Εγιούπ μπέη, εσένα σε θυμάμαι», του είπε με τραχύ ύφος.

«Πώς είναι δυνατό να με ξεχάσεις, Ιμπραήμ αγά;» σάρκασε εκείνος με τη βαριά φωνή του. «Μήπως μπορώ να σε ξεχάσω εγώ και κάνα δυο άλλοι από δω μέσα;»

«Αυτά ανήκουν σε άλλη εποχή», επενέβη ο Ρουσδέμ αγάς. «Εδώ μαζευτήκαμε για άλλο λόγο».

«Ρουσδέμ αγά, άλλους περίμενα να βρω εδώ κι άλλους βρίσκω. Τι συμβαίνει;» ρώτησε δήθεν αδιάφορα ο Ιμπραήμ αγάς, μη χάνοντας την ψυχραιμία του.

«Θα 'ρθουν και οι υπόλοιποι. Ακόμα η μέρα δεν τέλειωσε, μπορεί κάτι να τους έτυχε», απάντησε απολογητικά ο οικοδε-

σπότης. «Μη βιάζεσαι, κάθισε πρώτα να ξαποστάσεις, να σε περιποιηθούμε γιατί έρχεσαι από μακριά, και θα έχουμε όλο το χρόνο να τα πούμε».

Μια ολόκληρη ζωή μέσα στα κέντρα εξουσίας είχε αποκτήσει την εμπειρία να διακρίνει το κλίμα τέτοιων συναντήσεων. Ενστικτωδώς, διέκρινε να πλανάται ο κίνδυνος. Μαθημένος στο περιβάλλον της διπλωματίας, χειρίστηκε ανάλογα και τη συμπεριφορά του. Τέτοιες περιπτώσεις τις αντιμετώπιζε σαν πολεμική μηχανή.

Ο Εγιούπ μπέης τον παρατηρούσε συνεχώς, σαν να έφαχνε τις σκέψεις του. Ο Ιμπραήμ αγάς ένιωθε αυτό το κάρφωμα· σκλήρυνε την όψη και τη στάση του, για να αντιμετωπίσει τη συνεύρεση στα ίσα.

«Οι καιροί αλλάζουν», του είπε κάποια στιγμή ο Εγιούπ μπέης.

«Θέλει ακόμα πολύ ψωμί για ν' αλλάζουν», ανταπάντησε ο Ιμπραήμ αγάς. «Αλλά και να γίνει έτσι όπως λες, τι θα 'ρθει;»

«Είναι αρκετοί αυτοί που δεν είδαν χαΐρι από το σουλτανάτο».

«Δεν μπορεί όλοι να είναι ικανοποιημένοι, θα υπάρχουν και κάποιοι που θίγονται τα συμφέροντά τους».

«Και γιατί να είμαστε εμείς αυτοί;» παρατήρησε ο Ρουσδέμ αγάς που καθόταν δίπλα του. «Ο Αμπντούλ Χαμίτ έφτασε την κατάσταση στο απροχώρητο. Μας βάζει στο περιθώριο κι αυτό δεν μπορεί να συνεχιστεί· πρέπει να δράσουμε για να αλλάξουμε το κλίμα, να το φέρουμε πιο κοντά σ' εμάς. Εδώ βλέπουμε τους Ρωμιούς να πλουτίζουν και να μας έχουν δούλους. Στο τέλος θα μας καβαλικέψουν κιόλας».

«Εσύ δεν το βλέπεις αυτό;» πετάχτηκε ο Εγιούπ μπέης και τον ρώτησε πονηρά.

«Ζούμε σε μια ισοπολιτεία, όλοι είναι Οθωμανοί υπήκοοι και έχουν τα ίδια δικαιώματα. Τώρα αν οι Ρωμιοί κρατάνε τον πλούτο, είναι λόγω εξυπνάδας, και το κράτος έχει συμφέρον να τους χρησιμοποιεί».

«Ως ένα σημείο, ναι», τον διέκοψε ο Ισμέτ αγάς από την Τοκάτη. «Αλλά αυτοί πάνε φιρί φιρί να μας καπελώσουν».

«Ο κόμπος έφτασε στο χτένι», πρόσθεσε ο Εγιούπ μπέης απειλητικά.

«Αυτά δε λύνονται εν θερμώ», παρατήρησε ο Ιμπραήμ αγάς.

«Θέλει μαχαιριά στο κόκαλο», αντέκρουσε με οξύ τόνο ο Εγιπόγλης.

«Λοιπόν, γι' αυτό συναντηθήκαμε σήμερα εδώ», επενέβη με ήρεμο τρόπο ο Ρουσδέμ αγάς. «Να δούμε πώς θα κινηθούμε· να περιμένουμε όμως να 'ρθουν και οι υπόλοιποι και τότε το συζητάμε διεξοδικά. Ας φάμε πρώτα, γιατί με άδειο στομάχι δε γίνεται».

Έκανε νεύμα σ' έναν υπηρέτη που στεκόταν παράμερα, και σε λίγο εμφανίστηκαν δυο υπηρέτες και έστρωσαν μπροστά σε όλους από ένα μικρό σοφρά. Από πίσω ήρθαν άλλοι, με μεγάλους δίσκους με πολλά εδέσματα. Τα μοίρασαν σε όλους και απομακρύνθηκαν.

Η καυτή συζήτηση συνεχίστηκε με λιγότερη ένταση, απολαμβάνοντας πιο πολύ το συμπόσιο.

Μετά από λίγο, πριν ολοκληρωθεί το δείπνο, ο Ιμπραήμ αγάς αισθάνθηκε ένα μούδιασμα στην καρδιά του, το οποίο επεκτάθηκε σε όλο το κορμί, σαν να παρέλυε. Όλα τα μέλη του αδράνησαν. Η πήλινη κούπα με το κρασί, που κρατούσε στο χέρι, έπεσε στο δάπεδο και έσπασε με πάταγο. Προσπάθησε να γυρίσει προς το μέρος του Ρουσδέμ αγά δίπλα του, αλλά στάθηκε αδύνατο. Στη φορά του οπτικού του πεδίου είχε τον Εγιούπ μπέη και τον είδε να μειδιά με ικανοποίηση κάτω από τα παχιά μουστάκια του. Το βλέμμα του θόλωσε· σχεδόν αμέσως ένα μαύρο πέπλο ήρθε και σκέπασε το κοίταγμά του στη ζωή.

Ο θάνατος τον βρήκε ακαριαία, μόλις που πρόλαβε να διαπιστώσει τι είχε συμβεί· τη μόνη εκδοχή που δεν είχε λάβει υπόψη του.

ΤΟ ΦΑΡΜΑΚΙ ΠΟΥ ΠΟΤΙΣΑΝ ΤΟΝ ΙΜΠΡΑΗΜ ΑΓΑ έμελλε να είναι η αρχή όσων θα επακολουθούσαν. Τον είχαν βάλει εδώ και πολύ καιρό στο μάτι, και τώρα έπαιρναν την εκδίκησή τους.

Ο Ιμπραήμ αγάς θάφτηκε ως μουσουλμάνος στο νεκροταφείο της Άρδασσας, σαν πεταμένο σκυλί. Ποτέ δε θα φανταζόταν να έχει τέτοια κατάληξη.

Ενός κακού μύρια έπονται. Ο κίνδυνος παραμόνευε και τον Οσμάν και δεν άργησε να φανεί. Έφαχναν λυσσαλέα να τον βρουν.

Ο Ισμαήλ πήγε και τον συνάντησε στο Ερζερούμ, καθώς γυρνούσε από το ταξίδι του στο Βαν. Του εξήγησε τα γεγονότα και τον επικείμενο κίνδυνο που διατρέχει. Με τα πολλά, κατέφυγε στη Σάντα, κοντά στους ατρόμητους Σανταίους.

Η δίωξη του τελευταίου αρχιμεταλλουργού της Κρώμνης συνέπιπτε με την αρχή μιας νέας περιόδου τρόμου, η οποία δεν άργησε να εμφανιστεί σε όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας. Τέσσερα χρόνια μετά, το 1889, επισημοποιήθηκε, με την ίδρυση της οργάνωσης της «Εταιρείας για την Οθωμανική Ένωση» στη στρατιωτική σχολή των ιατρικών επιστημών. Η οργάνωση

δεν είχε σαφή ιδεολογία και εξέφραζε τις απόψεις κάποιων φιλελεύθερων σοφιστών, όπως του Ναμίκ Κεμάλ, του Ζιγιά πασά και πολλών εξόριστων Οθωμανών του Παρισιού.

Όλα αυτά τα χρόνια, καθώς προχωρούσα το έργο μου, όσο πλησίαζα στα δικά μας χρόνια, διαπίστωνα πως η ιστορία του τόπου μας τόσο και πλάταινε· με συνέπεια, να μην τελειώνει.

Στη διάρκεια αυτών των χρόνων, χάσαμε τον τελευταίο απόγονο της προηγούμενης γενιάς· την Αφιτάπ. Δεν άντεξε τα γεγονότα και την επικείμενη παρακμή. Δεν πρόλαβε να δει και το νέο μέλος της οικογένειάς μας. Η Ελισάβετ γέννησε το στερνοπαίδι μας, το Γιώργο· δεκαπέντε χρόνια μετά τη γέννηση της Σοφίας, κάναμε το τέταρτο παιδί μας και το δεύτερο εν ζωή, στο καυτό ντουμάνι της μοίρας μας.

Το Μάιο του 1890 είχα πάει στην Κωνσταντινούπολη για είκοσι μέρες και εκεί ενημερώθηκα για όλες τις εξελίξεις στο κέντρο εξουσίας.

Επιστρέφοντας στην Κρώμνη στα μέσα Ιουνίου, κανονίσαμε με τον Σουλεϊμάν να πάμε μαζί στη Σάντα για να δούμε τον Οσμάν.

Η Σάντα απείχε πέντε ώρες από την Κρώμνη. Η σύνδεσή της γινόταν από ένα μονοπάτι που διέσχιζε τις κορυφές του Παρυάδρη. Οι επτά ενορίες της ήταν χτισμένες δίπλα δίπλα, στα οροπέδια και στα ξέφωτα που σχημάτιζαν οι δυο πλαγιές μιας απροσπέλαστης χαράδρας σε υψόμετρο χιλίων οχτακοσίων μέτρων. Σαφώς η τοπογραφία της ήταν καλύτερη της Κρώμνης, με απέραντα δάση από βαθυπράσινα έλατα και με καταπράσινες πλαγιές. Όλη η περιοχή ήταν κατάφυτη. Στο πέραςμά μας συναντούσαμε ροδόδεντρα, αγριοτριανταφυλλίες, αζαλέες, μεγάλες εκτάσεις αποτελούμενες από λεπτοκαρυές, και ό,τι άλλο μπορεί να βάλει ο νους. Κίτρινα ανοιχτόχρωμα λουλούδια, τα χιονολύτας, και λογής λογής άλλα στόλιζαν τις πλαγιές της σαν πολύχρωμα χαλιά. Γάργαρα νερά έτρεχαν σε κάθε σχισμάδα των βουνών, σε ρυάκια, για να χυθούν στον Ιάμβολη, το ποτάμι της Σάντας, καταμεσής της χαράδρας.

Εδώ κατέφυγαν οι Σανταίοι, αποκτώντας ένα καθεστώς ανεξαρτησίας όπου δεν τολμούσε να πατήσει τουρκικό ποδάρι. Με αμιγή ελληνικό πληθυσμό, ήταν το μαύρο πανί για τους Οθωμανούς. Στον τόπο τους δε ζύγωνε κανείς· ήταν φημισμένοι για την αντρειοσύνη τους και για τη γενναιότητά τους. Στα βουνά της Σάντας κυριαρχούσε η απόλυτη ελευθερία, γι' αυτό το λόγο άλλωστε κατέληξαν να κατοικήσουν εδώ, μακριά από την τυραννία των τιμαριούχων.

Ο Οσμάν έγινε δεκτός στην περιοχή και έτυχε καλής υποδοχής ως ο γιος του Σουλεϊμάν αγά, που τον γνώριζαν όλοι οι παλιοί γιατί τον έζησαν, και οι νεότεροι επειδή είχαν ακούσματα στο όνομά του. Τον προστάτεψαν και ένωθε ασφαλής κοντά στον Κωνσταντίνο Τοπαλίδη, έναν αντάρτη που τον φιλοξενούσε στο σπίτι του.

Πρώτη φορά επισκεπτόμουν τη Σάντα, και όσα είχα ακούσει γι' αυτή μου φαίνονταν ελάχιστα μπρος στην πραγματικότητα.

Έφιπποι μπήκαμε στις ενορίες από το μοναδικό δρόμο δίπλα από το ποτάμι. Ρωτήσαμε πώς θα βρούμε το σπίτι του Κωνσταντίνου Τοπαλίδη και μας έδειξαν την ενορία των Τερζάντων στην ανατολική πλαγιά.

Φτάνοντας έξω από το σπίτι, μας είδαν και βγήκαν να μας προϋπαντήσουν.

«Πάνε πέντε χρόνια που έχω να σε δω, Σταύρο», μου είπε με θλίψη ο Οσμάν.

«Σε πεθυμήσαμε όλοι στην Κρώμνη».

«Τι να κάνουμε; Αφού ήρθαν έτσι τα πράγματα...»

«Να πάμε στο χαγιάτι να καθίσουμε. Να ξαποστάσετε και να τα πούμε με την ησυχία μας», πρότεινε για να μας περιποιηθεί ο Κωνσταντίνος Τοπαλίδης.

Ήταν ένας τραχύς άντρας, εύσωμος, με καλοσυνάτα μάτια· δίπλα του στεκόταν ο δεκαεξάχρονος γιος του ο Παναγιώτης. Αυτό το παιδί όσο το πρόσεχα τόσο κέρδιζε τις εντυπώσεις μου· φαινόταν να έχει μια απροσδιόριστη χάρη επάνω του. Τα

βαθιά καστανά μάτια του, καθώς έλαμπαν στο γλυκό αμούσταχο πρόσωπό του, μου έδιναν την εντύπωση πως κάτι έβλεπα μέσα τους. Ο τρόπος και οι κινήσεις του έδειχναν μια βαθιά καλλιέργεια και ταπεινότητα. Ήταν μαθητής στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, και ήρθε λίγο πριν από εμάς, τελειώνοντας για φέτος τη σχολική χρονιά.

«Τι βλέπεις να γίνεται από δω και πέρα, Σταύρο;» με ρώτησε ο Οσμάν ενώ τσιμπολογούσαμε από τα κεράσματα που μας είχαν στρώσει και είχαμε πέσει με τα μούτρα, γιατί ήμασταν θεονήστικοι.

«Πολλά ακούγονται. Και βλέπω κινήσεις που με κάνουν να ανησυχώ πολύ».

«Σαν τι δηλαδή;» ρώτησε με περιέργεια ο Τοπαλίδης.

«Δημιουργούνται νέα ρεύματα στους Τούρκους με εθνικιστικά στοιχεία και την έννοια του παντουρκισμού. Παράλληλα όμως φουντώνει και η φιλελεύθερη ιδεολογία, βγαλμένη από διανοούμενους, που ζητάνε διακαώς τον εξευρωπαϊσμό του κράτους».

«Το τελευταίο αποκλείεται να το θέλουν οι δικοί μας φεουδάρχες», σχολίασε ο Οσμάν.

«Και φυσικά δε θα το θέλουν, όπως δε θα το θέλουν και οι Ευρωπαίοι».

«Όλο αλλαγές είμαστε», παρατήρησε ο Κωνσταντίνος Τοπαλίδης. «Αλλά εδώ, Ηλία, δεν έχεις να φοβηθείς κανέναν».

«Μέχρι τότε θα κρύβομαι; Πάνε τώρα πέντε χρόνια».

«Ήρθε η ώρα να κατέβεις στην Κρώμνη, πατέρα», του είπε ο Σουλεϊμάν. «Παντρεύομαι και ήρθα να σε καλέσω στο γάμο μου».

«Επιτέλους ήρθε κι αυτή η ώρα. Το είχα μεγάλο βάσανο».

Σηκώθηκε, πήγε στο γιο του και τον φίλησε σταυρωτά.

«Η ώρα η καλή. Και τότε με το καλό;»

«Μετά από δυο μήνες· Κυριακή, 29 Αυγούστου. Εκείνη τη μέρα θα παντρευτεί και η Σοφία».

«Η Σοφία;» απόρησε και γύρισε να με κοιτάξει.

«Ναι», συγκατένευσα.

«Με ποιον; Με το γιο του Χρηστίδη;»

«Ναι, με τον Ορέστη».

«Θα έρθω στους γάμους όπως και να 'χει», κατέληξε χωρίς περιστροφές.

Στο μεταξύ η γυναίκα του Τοπαλίδη, η Ελένη, συνέχεια κουβαλούσε κεράσματα και μεζέδες. Το βράδυ μάς βρήκε να καθόμαστε σε κύκλο γύρω από το τραπέζι, να τραγουδάμε, να πίνουμε και να χορεύουμε. Η λύρα κορύφωνε την ένταση της διάθεσης, και όλοι με τη σειρά αυτοσχεδίαζαν στιχάκια στον εκρηκτικό ρυθμό που έδινε ο λυράρης. Είχα καιρό να βρεθώ σε τέτοια γιορτινή ατμόσφαιρα. Πιάσαμε μικρές ώρες όταν αποκάμαμε πια, και πήγαμε να πάρουμε τον ύπνο του δικαίου.

Στις 29 Αυγούστου, πριν το μεσημέρι, η πομπή του γαμπρού ξεκίνησε από το σπίτι του στον Αληθινό και πορεία πήγαινε στην ενορία των Σεϊχάντων, στο κονάκι της νύφης.

Στην πομπή προπορεύονταν καμιά εικοσαριά καβαλάρηδες πάνω σε περήφανα άτια με πολυτελείς σέλες, ντυμένοι με μεγαλοπρέπεια και άρτια οπλισμένοι. Ακολουθούσε διπλάσιος αριθμός πεζών, το ίδιο οπλισμένοι. Ο Ορέστης Χρηστίδης, αν και χαμηλού αναστήματος, βάδιζε με πολύ καμάρι. Στη μεγάλη ακολουθία συναθροίζονταν ξοπίσω του γαμπρού συγγενείς και φίλοι. Οι νεόνυμφοι ήταν αρραβωνιασμένοι από την παιδική τους ηλικία.

Ο Ορέστης ήταν γόνος εύπορης οικογένειας, με μεγάλο εμπορικό κατάστημα στην Τραπεζούντα. Κρωμναίος, ηλικίας τριάντα ετών και κοκκινοτρίχης. Από μικρός ήταν ένα ήσυχο παιδί, ήπιων τόνων· τον ίδιο χαρακτήρα συνέχιζε να έχει μέχρι και σήμερα.

Φορούσε την τοπική ενδυμασία, με μαύρο κετσέ στο κεφάλι, λευκό πουκάμισο, βυσσινί ζιπούνα από μετάξι και μαύρο, μακρύ σαλβάρι από βαμβακερό ύφασμα.

Η πομπή, όταν πλησίασε στο κονάκι, έγινε αντιληπτή από τις απανωτές ομοβροντίες των όπλων. Όλοι περιμέναμε στον αυλόγυρο του κονακίου. Ο γαμπρός ήρθε και πήρε τη Σοφία, και μαζί συνέχισαν το δρόμο για την εκκλησία της Μεταμόρφωσης.

Η Σοφία μας, μέσα στα λευκά, έμοιαζε με κούκλα· στητή, περήφανη και πιο ψηλή από τον Ορέστη.

Η μικρή εκκλησία είχε γεμίσει ασφυκτικά από τους καλεσμένους. Την ώρα που τελούνταν το μυστήριο, την ίδια ακριβώς στιγμή στεφανώνονταν και ο Σουλεϊμάν με την Αντιγόνη, στο κρυφό παρεκκλήσι του αρχοντικού του Ιμπραήμ αγά, από το μουλά Πεχρέμ. Τα δυο αγαπημένα ξαδέρφια είχαν επιλέξει να παντρευτούν την ίδια ώρα και μέρα.

Ο Οσμάν ήρθε στην Κρώμνη για να παραστεί στους γάμους, με συνοδεία δέκα Σανταίων για προστασία.

Την επόμενη μέρα, μετά τους γάμους, μας επισκέφθηκε στο κονάκι μαζί με τον Σουλεϊμάν.

Ο Σουλεϊμάν, άντρας πια τριάντα χρονών, με ηγετικά στοιχεία επάνω του. Στα χρόνια της απουσίας του πατέρα του είχε αναλάβει όλες τις δουλειές και έδειξε μεγαλύτερη πυγμή.

«Τι αποφάσεις να κάνεις από δω και πέρα;» ρώτησα τον Οσμάν κάποια στιγμή.

«Θα μείνω στην Κρώμνη και ό,τι θέλει ας γίνει. Δε μου πάει άλλο να κρύβομαι. Θα αντιμετωπίσω στα ίσα τη ζωή».

«Κι εγώ αυτής της άποψης είμαι», συμφώνησε η Ελισάβετ, η οποία καθόταν δίπλα του στο ντιβάνι της υποδοχής. «Αλλά να προσέχεις».

«Παίρνω τις προφυλάξεις μου, Ελισάβετ, μη στεναχωριέσαι».

«Με τις δουλειές, τι σκοπό έχετε να κάνετε;»

«Καλύτερα να σου απαντήσει ο ανειψιός σου, που τα έχει αναλάβει τώρα όλα αυτός».

Ο Σουλεϊμάν δίστασε να μιλήσει και τον παρακίνησε η Ελισάβετ.

«Γιατί δε μιλάς; Μήπως έχουμε πάλι νέα προβλήματα;»

«Όπως ξέρετε, τα μεταλλεία εδώ και πολύ καιρό δεν πάνε καλά», είπε με διστακτικό ύφος. «Βλέπω πως δεν έχουν πια μέλλον. Γι' αυτό είναι καλύτερα να τα σταματήσουμε».

«Το σκέφτηκες καλά αυτό που λες;» αντέκρουσε η Ελισάβετ με αυστηρότητα.

«Ναι, θεία, μέχρι εδώ ήταν».

«Θα τρίζουν τα κόκαλα του παππού σου, το ξέρεις;» συνέχισε η Ελισάβετ αγριεμένη.

«Θεία, κατάλαβέ το, δεν πάει άλλο πια. Το είδα, το ξαναείδα, χαΐρι δεν υπάρχει. Οι καλές φλέβες στέρεψαν. Και όσες έμειναν είναι τόσο φτωχές που δεν αξίζει να τις χτυπάμε», είπε απολογητικά. «Το ίδιο θα σκεφτόταν και ο παππούς αν ζούσε».

Η Ελισάβετ αναλογιζόταν τις συνέπειες που θα έχει μια τέτοια κίνηση στην πορεία της οικογένειας και δεν μπορούσε να το χωνέψει εύκολα. Είδε, απέιδε, στο τέλος συμμερίσθηκε τις αποφάσεις του Σουλεϊμάν.

«Και τι θα κάνεις από δω και πέρα;» τον ρώτησα για να ολοκληρώσει τις αποφάσεις του. «Θα ασχοληθείς μόνο με το εμπόριο;»

«Ναι. Και αποφάσισα να κατέβω στην Τραπεζούντα· εκ των πραγμάτων μόνο από εκεί θα μπορώ να ελέγχω καλύτερα τη δουλειά».

«Θα φύγεις κι εσύ;» αναπήδησε η Ελισάβετ.

«Δε χαίρεσαι, θεία, που θα 'μαι κοντά στη Σοφία;»

Για τη Σοφία ήταν προσχεδιασμένο μετά το γάμο να ακολουθήσει τον άντρα της στην Τραπεζούντα.

«Χαίρομαι, βρε ρίζα μ', πώς δε χαίρομαι... Αλλά, να, στεναχωριέμαι που φεύγετε από την Κρώμνη».

«Η Κρώμνη παίρνει την πορεία των μεταλλείων τελικά», συμπλήρωσα κι εγώ. «Μια ζωή τα μεταλλεία την κρατούσαν, αλλά από δω και πέρα αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση. Αν κι

εμένα δε μου αρέσει αυτή η εξέλιξη, μ' αυτά τα δεδομένα είναι προτιμότερο να πάει ο Γιώργος στην Τραπεζούντα, εφόσον θα ασχοληθεί αποκλειστικά τώρα με το εμπόριο».

«Είδες; Συμφωνεί και ο θεός», της είπε.

«Αφού το λέει και ο θεός σου, τότε τι να πω;»

Μπορεί ο Σουλείμάν να δικαιολογούσε τη μετακίνησή του βάσει της λογικής, ασυναίσθητα όμως αποζητούσε να βρισκείται και δίπλα στη Σοφία.

Μια νέα εποχή χαράσσονταν στην πορεία της οικογένειας και η πρώτη απομάκρυνσή της από την Κρώμνη.

ΛΙΓΕΣ ΜΕΡΕΣ ΜΕΤΑ, κι ενώ θα αποχαιρετούσαμε τα παιδιά που θα πήγαιναν στην Τραπεζούντα, βγήκε ένα απρόσμενο άγγελμα από το Πατριαρχείο να κλείσουν όλες οι εκκλησίες. Το νέο μεταφέρθηκε από τη Μητρόπολη και προκάλεσε καταστάσεις πανικού. Ο πατριάρχης αντιδρούσε μ' αυτό τον τρόπο στο σουλτανικό φραδέ, ο οποίος έσβηνε μονομιάς όλα τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στους ορθοδόξους και κήρυττε την εκκλησία σε διωγμό. Οι καμπάνες βουβάθηκαν και οι χριστιανοί αναπάντεχα βρέθηκαν και πάλι εκτεθειμένοι.

Το Δεκέμβριο με ειδοποίησαν να μεταβώ επείγοντως στο μοναστήρι του Περιστερεώτα. Χωρίς να χάσω καιρό, αν και οι μετακινήσεις ήταν πολύ δύσκολες από τα χιόνια, πήγα να δω τι συμβαίνει.

Συνάντησα τον ηγούμενο της μονής στο ηγουμενείο και μου εξέθεσε το ανακύψαν πρόβλημα.

«Από καιρό ο Αμπντούλ Χαμίτ έψαχνε να βρει τρόπο να άρει τα προνόμια των Ελλήνων γιατί του είχαν γίνει εφιάλτης. Με την εκλογή του Διονυσίου νόμισε πως βρήκε τον κατάλληλο πατριάρχη για να πετύχει το σκοπό του, αλλά τα βρήκε μπαστούνια, και ο Διονύσιος δεν υποχωρεί ούτε κατ' ελάχιστον.

Έγιναν ένα σωρό συζητήσεις και διαβουλεύσεις με τους Οθωμανούς, αλλά τελικά δεν μπόρεσαν να 'ρθουν σε συνεννόηση».

«Και μέχρι πού θα πάει αυτή η κατάσταση;» τον ρώτησα.

«Το θέμα έχει λάβει σοβαρές διαστάσεις. Την άλλη βδομάδα στο Πατριαρχείο θα έχουμε σύγκληση της Συνόδου και, ως εκπρόσωπος των Εξαρχιών μας, θα πρέπει να μεταβώ στην Κωνσταντινούπολη, και θα ήθελα να είσαι συνοδεία μου».

«Εγώ σε τι μπορώ να σας βοηθήσω, γέροντα;»

«Ξέρεις κατά κάποιο τρόπο τον Αμπντούλ Χαμίτ από όσα σου εκμυστηρευόταν ο Ιμπραήμ αγάς, και ενδεχομένως οι γνώσεις σου να βοηθήσουν. Είσαι όμως και ο καταγραφέας της ιστορίας μας και χρειάζεται να ζεις τα γεγονότα από κοντά. Τι λες, θα έρθεις;»

«Ξέρετε πως δεν μπορώ να σας φέρω αντίρρηση».

«Τότε, φεύγουμε αύριο».

«Μια ερώτηση θέλω μόνο να σας κάνω: Εσείς συμφωνείτε μ' αυτά τα μέτρα;»

«Το Πατριαρχείο κρατάει το Γένος μας και ο πατριάρχης αυτή τη στιγμή χρειάζεται υποστήριξη· πάντα θα έχει την αμέριστη συμπαράστασή μας, και μην ξεχνάς πως είναι η κεφαλή της ορθοδοξίας και της Ρωμιοσύνης».

Το ζήτημα είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις· ο πατριάρχης ζήτησε την επέμβαση όλων των ορθοδόξων βασιλέων και η δυσφορία που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη δεν άφηνε ανεπηρέαστο το σουλτάνο. Προτείνει συμβιβασμό, και ο Διονύσιος παραμένει ανυποχώρητος στα κελεύσματα του σουλτάνου. Πλησίαζαν οι μέρες των Χριστουγέννων και η ανησυχία του λαού ήταν εμφανής και απειλητική. Ήταν ανήκουστο αυτό που γινόταν και διαδίδονταν φήμες πως κάτι θα ξεσπάσει από μέρα σε μέρα.

Τη νύχτα των Χριστουγέννων ο σουλτάνος δεν άντεξε αυτή την πίεση και τα νεύρα του κλονίστηκαν. Ο φόβος, ο μεγάλος

του εχθρός, τον κυρίευσε ολότελα και αποφάσισε να ανακαλέσει.

Όλοι ήμασταν αναστατωμένοι μέσα στο Πατριαρχείο, όταν ήρθε ο υπασπιστής του σουλτάνου, έφιππος, με τη συνοδεία αρκετών σπαχήδων, και χτύπησαν την ξύλινη εξώπορτα. Του άνοιξαν οι κλητήρες και ο αξιωματικός ζήτησε να μιλήσει με το Διονύσιο. Ειδοποιήσαμε τον πατριάρχη, ο οποίος είχε αποσυρθεί στα ιδιαίτερα δώματά του, και αμέσως δέχτηκε να τον δει. Οι κλητήρες τον οδήγησαν στο μεγάλο γραφείο, που θύμιζε βυζαντινές εποχές και ήταν ντυμένο στην πορφύρα. Εκτός του πατριάρχη, στο γραφείο βρισκόμασταν τέσσερις μητροπολίτες, ο έξαρχος των μοναστηριών μας κι εγώ.

Ο Τούρκος αξιωματικός μπήκε μέσα φουριόζος.

«Σελάμ αλέκουμ, Ρουμ πατρικάνε», χαιρέτησε.

Ο Διονύσιος καθόταν στο κάθισμα πίσω από το σκαλιστό γραφείο του από ξύλο καρυδιάς.

«Σε τι οφείλουμε την επίσκεψή σας, Εμβέρ πασά, τέτοια ώρα;» τον ρώτησε ο Διονύσιος.

«Η Αυτού Μεγαλειότης σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ ζητά ν' ανοίξουν οι εκκλησίες», είπε απερίφραστα. «Διά στόματός μου, σας μεταφέρω τα λόγια και τις επιθυμίες του. Σας βεβαιώνω πως δεν πέρασε ποτέ από το μυαλό του να λυπήσει τους Ρωμιούς υπηκόους του· απεναντίας, διαρκώς σκέφτεται την ευημερία και το καλό όλων των υπηκόων του, μουσουλμάνων και χριστιανών».

«Τότε, γιατί θέλησε ν' αλλάξει τους νόμους του κράτους και να πάρει ό,τι προνόμια είχαν οι Ρωμιοί;» τον ρώτησε βολιδοσκοπώντας τις προθέσεις τους.

«Ήθελε ν' αλλάξει κάποιες παλιές διατάξεις, νομίζοντας πως θα είναι αιτία να βλάψουν τα συμφέροντά τους», απάντησε αοριστολογώντας.

«Αυτά τα έχουμε ξαναπεί, Εμβέρ πασά. Δε θέλουμε τίποτα περισσότερο απ' όσα ίσχυαν μέχρι πρότινος».

«Η πρόθεση του σουλτάνου είναι να ζουν οι υπήκοοί του

ευτυχισμένοι. Και εφόσον οι Ρωμιοί θεωρούν πως δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς αυτές τις διατάξεις, τότε δεν έχει καμιά αντίρρηση να επαναφέρει το παλιό καθεστώς. Έχω φέρει νέο σουλτανικό ιραδέ που επικυρώνει τα συμφωνηθέντα».

Κρατούσε στο χέρι του ένα ρολό χαρτί, δεμένο μ' ένα κόκκινο κορδόνι. Προχώρησε λίγα βήματα προς το γραφείο του πατριάρχη και το παρέδωσε. Μετά έκανε μεταβολή και απομακρύνθηκε.

Στις δύο η ώρα ακούστηκαν οι πρώτες καμπάνες να χτυπάνε χαρμόсуνα και να καλούν τους πιστούς στη δοξολογία των Χριστουγέννων· κι έτσι άνοιξαν οι εκκλησίες και διατηρήθηκαν οι ευεργετικοί νόμοι για τους Ρωμιούς.

Η συγκοινωνία διά θαλάσσης γινόταν πλέον με τη νέα τεχνολογία των καραβιών, τα ατμόπλοια. Μ' ένα τέτοιο ατμόπλοιο επέστρεφα στην Τραπεζούντα. Κινούνταν με μεγαλύτερη ταχύτητα. Οι επιβάτες απολάμβαναν τις ανέσεις που πρόσφεραν τα πλοία, με ωραίες καμπίνες, μεγάλα σαλόνια και ορχήστρες που έπαιζαν ευρωπαϊκά τραγούδια.

Ο ευρωπαϊκός αέρας στη ζωή των Τραπεζούντινων μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση στο διάστημα παραμονής μου στην Τραπεζούντα. Ο πλουτισμός και η ευημερία των Ρωμιών βρίσκονταν σε μεγάλη ανάκαμψη, όπως και το πνευματικό τους επίπεδο έναντι των μουσουλμάνων. Το βιοτικό τους επίπεδο είχε αναπτυχθεί τόσο πολύ, που αρκετοί έδειχναν σημάδια αλαζονείας.

Εν πάση περιπτώσει, σε μια κοινωνία όλα συμβαίνουν.

Το σπίτι της Σοφίας και του Ορέστη ήταν στο κέντρο της παλιάς πόλης, ακριβώς απέναντι από την είσοδο του Φατίχ τζαμί, του παλιού ναού των Κομνηνών, της Παναγίας της Χρυσοκεφάλου. Τους χώριζε ο πλακόστρωτος δρόμος. Όλα τα σπίτια ήταν κολλητά μεταξύ τους, με τη συνήθη ελληνική γραμμή αρχιτεκτονικής.

Το εσωτερικό του σπιτιού τους είχε πολλούς χώρους στους

δύο ορόφους που, χωρίς να είναι ιδιαίτερα μεγάλοι, ήταν πολύ λειτουργικοί.

Από το παράθυρο της κάμαρής μου στον επάνω όροφο χά-
ζενα αόριστα στο δρόμο και θυμώμουν τα μαθητικά μου χρό-
νια και την κάμαρη που νοίκιαζα στην απέναντι γωνία.

Έβρεχε και οι διαβάτες προσπαθούσαν να καλυφθούν στα
υπόστεγα των σπιτιών και βιαστικοί να περάσουν την είσοδο
του τζαμιού για την απογευματινή προσευχή. Ο ιμάμης πρό-
βαλε ψηλά στο μιναρέ, έβαλε το ένα χέρι του δίπλα στο στό-
μα και διαλαλούσε στα πέρατα του κόσμου ότι ένας είναι ο
Αλλάχ και προφήτης του ο Μωάμεθ.

«Αλλάχ, μπιρ Αλλάχ!»

Αναπόλησα αρκετά σημεία της ιστορίας και όσα είδε αυτό
το τζαμί· έφερνα στη φαντασία μου τους αυτοκράτορες της
Τραπεζούντας όταν έρχονταν να στεφθούν εδώ στο μητροπο-
λιτικό ναό.

Κάποια στιγμή αισθάνθηκα να σκοτεινιάζει το βλέμμα μου.
Έτριψα τα μάτια μου με τα χέρια, σαν να ήθελα να τα καθα-
ρίσω, και απομακρύνθηκα από το παράθυρο. Άναψα τη λά-
μπα γκαζιού και κάθισα στο τραπέζι του δωματίου να μελε-
τήσω ένα βιβλίο που έφερα από την Πόλη, του μεγάλου ποιη-
τή Ναμίκ Κεμάλ, από το οποίο εμπνέονταν οι ομάδες του νέ-
ου κινήματος των Τούρκων. Καθώς ξεκίνησα την ανάγνωση του
βιβλίου, συνειδητοποίησα να παραμορφώνονται οι λέξεις εκεί
που εστιαζόταν το βλέμμα μου, έχοντας την απόλυτη αίσθηση
του υπόλοιπου πεδίου. Έκανα αλλεπάλληλες προσπάθειες, αλ-
λά με δυσκολία κατάφερνα να συνεχίσω.

Ανησύχησα· κατέβηκα στην κουζίνα και το συζήτησα με την
Ελισάβετ, η οποία είχε έρθει λίγες μέρες πριν.

«Θα είναι από το πολύ διάβασμα, τζάνιμ», μου είπε. «Πή-
γαινε μια βόλτα μέχρι τα παιδιά, να σε χτυπήσει ο αέρας».

«Καλά λες. Θέλω να δω και τον Σουλεϊμάν».

«Πάρε και τον Παναγιώτη μαζί σου, να ξεσκάσει. Γιατί κι
αυτός σαν και σένα έχει πέσει με τα μούτρα στο διάβασμα».

Ο Παναγιώτης Τοπαλίδης από την αρχή της σχολικής χρονιάς έμενε στο σπίτι των παιδιών, μικρό αντάλλαγμα της φιλοξενίας που έτυχε ο Οσμάν στη Σάντα. Ήμουν τρεις βδομάδες στην Τραπεζούντα και έτυχε να γνωρίσω το παιδί από κοντά αυτό το διάστημα, και διέκρινα ένα διαυγές φωτισμένο μυαλό, σπάνιο για την ηλικία του. Πρόσεξα πως είχε κάτι ιδιαίτερο επάνω του, αλλά δεν μπορούσα εύκολα να το ερμηνεύσω. Διαισθανόμουν να αντικρίζει κάτι πέραν του ορατού. Εξάλλου η θρησκευτικότητα ήταν έκδηλη στον τρόπο ζωής του. Ήταν και η μεγάλη συμπάθεια του Σουλεϊμάν.

Κατεβαίναμε μαζί το δρόμο προς το μείντάνι. Καλυπτόμασταν από τη βροχή με ένα παρασόλι· καθώς περνούσαμε τη γέφυρα της Ζάγανος, η βροχή δυνάμωνε όλο και πιο πολύ. Σταματήσαμε σε ένα υπόστεγο μέχρι να περάσει η μπόρα. Και αφού κάπως κόπασε, συνεχίσαμε για το εμπορικό του Ορέστη, πάνω από την πλατεία.

«Καλά, τι πάθατε και ήρθατε μέσα στη βροχή;» είπε η Σοφία μόλις μας είδε.

«Είπαμε να ξεσκάσουμε λίγο, αλλά η βροχή μάς βρήκε στο δρόμο», αποκριθήκα.

Το μεγάλο κατάστημα είχε τα πάντα μέσα. Από χαλιά μέχρι βούτυρο της Κρώμνης. Αποτελούνταν από τρία μέρη – των τροφίμων, τα είδη οικιακής χρήσης και τα χαλιά. Η Σοφία, από τότε που ήρθε να ζήσει στην Τραπεζούντα, άρχισε να δουλεύει στο εμπορικό, παρ' όλη τη διστακτικότητα του Ορέστη. Είχε κατανοήσει πλήρως τους κανόνες της δουλειάς και με την επιβλητική της παρουσία επέβαλε τη δική της θέληση, παίρνοντας σχεδόν τα ηνία από το μετριοπαθή Ορέστη. Πού να της αντισταθεί; Δεν υπήρχε καμιά περίπτωση. Οι Κούρδοι υπάλληλοι και χαμάληδες του μαγαζιού την έτρεμαν όταν τους απηύθυνε οδηγίες.

Καθίσαμε κάνα μισάωρο εκεί, μέχρι που σταμάτησε η βροχή, και μετά πήγαμε να δούμε τον Σουλεϊμάν. Πέρασαμε το πολυσύχναστο μείντάνι και πήγαμε απέναντι στο καινούριο

εμπορικό κατάστημα του ανεψιού μου. Το κατάστημά του λειτούργουσε κατά το πλείστον με εμπορικές συναλλαγές στη χονδρική, επέκταση της δουλειάς στα σύγχρονα δεδομένα, και διατηρούσε μεγάλες αποθήκες στο λιμάνι.

Τον βρήκαμε στο γραφείο του να συζητάει με τον Ισμαήλ και το γραμματικό του τον Χουσεϊν. Και οι δυο ακολούθησαν τον Σουλεϊμάν στην Τραπεζούντα.

«Χος γκελντινίς, αφέντες, μπούιρουν¹», αναφώνησε ο Χουσεϊν μόλις μας είδε, και πετάχτηκε όρθιος από την καρέκλα του να μας προϋπαντήσει.

«Χος μπουλντούκ, αφέντες.² Μήπως σας διακόπτουμε;»

«Μα τι λες, θείε; Χαρά μας να μας επισκέπτεσαι. Καθίστε», πρότεινε.

Έστρεψε μετά το βλέμμα του στον Παναγιώτη και τον ρώτησε:

«Παναγιώτη, έχουμε μέρες να σε δούμε. Τι κάνεις;»

«Καλά, Σουλεϊμάν εφέντη. Εσείς;»

«Εμένα πρέπει να ρωτάς, παιδάκι μου, τι κάνει ο Σουλεϊμάν εφέντης», πήρε αμέσως το λόγο ο Χουσεϊν. «Δεν τον βλέπεις πώς είναι; Κοίτα ύφος! Κοντεύει να γίνει φωστήρας. Έχει ξεμυαλιστεί τελείως και μαζί μ' αυτόν θα παλαβώσουμε κι εμείς».

«Θα πρέπει να χαίρεσαι για τις ανησυχίες του Σουλεϊμάν», πρόσθεσα.

«Βάι, βάι», έκανε με καημό. «Θα 'πρεπε να είσαι εδώ συνέχεια και να βλέπεις τι περνάει από δω. Κουτσοί, στραβοί στον άγιο Παντελεήμονα... Τι παπάδες, τι δερβίσηδες – τι να σου πω άλλο; Α, και όλοι οι πεινασμένοι!»

«Μην τον συνερίζεσαι, Σταύρο», είπε ο Ισμαήλ. «Όλη τη μέρα αυτό το βιολί έχουμε με δαύτονε. Αλλά τι να κάνουμε που τον λυπόμαστε και δεν τον πετάμε από δω μέσα...»

«Δε λέτε καλά που είμαι κι εγώ εδώ μέσα και σας βάζω σε

1. «Καλώς ήρθατε, αφέντες. Περάστε».

2. «Καλώς σας βρήκαμε, αφέντες».

μια τάξη; Αλλιώς, θα χάνατε τον μπούσουλά σας. Είχαμε εσένα που σου άδειασε το μυαλό η Ρωσίδα, τώρα έχουμε και τον άλλο, με τις ανησυχίες του, λέει».

«Χουσεϊν, πήγαινε αμέσως στη δουλειά σου», τον σταμάτησε με αυστηρό ύφος ο Σουλεϊμάν.

«Στις προσταγές σας, εφέντη», είπε, και με δουλικό ύφος έφυγε από το γραφείο, κάνοντας μια γκριμάτσα μαλωμένου στον Παναγιώτη, ο οποίος χαμογελούσε συνεχώς με τον κωμικό Χουσεϊν.

«Πώς πάνε οι δουλειές;» ρώτησα μόλις έφυγε ο Χουσεϊν.

«Πολύ καλύτερα από πριν», είπε ο Σουλεϊμάν. «Ελέγχουμε πιο καλά το εμπόριο από εδώ. Με ανησυχούν όμως κάποιες κινήσεις από μερικούς Τούρκους. Αισθάνομαι ένα άγρυπνο μάτι να με παρακολουθεί – εκτός από το μάτι του Θεού», διόρθωσε στο τέλος.

«Ο κίνδυνος, Σουλεϊμάν, συνεχώς θα σας κατατρέχει, πάρ' το απόφαση αυτό».

«Από τη μια με διεγείρει αυτό και με κάνει να είμαι πιο κινήτικος. Από την άλλη όμως σκέφτομαι μέχρι πού θα πάει όλη αυτή η κατάσταση».

«Κανείς δεν ξέρει. Εσύ θα είσαι πάντοτε σε επιφυλακή και θα ενεργείς ανάλογα με ό,τι αντιμετωπίζεις. Τι άλλο μπορείς να κάνεις;»

«Να προλαμβάνω τις εξελίξεις προτού με βρουν αυτές».

«Αυτό είναι το καλύτερο. Μπορείς όμως να το κάνεις;»

«Έτσι μόνο μπορούμε να σταθούμε, θείε. Σ' τα μαθαίνει η ίδια η ζωή και δε θ' αφήσω κανέναν να προσβάλλει ούτε εμένα, αλλά ούτε και κανέναν άλλο από την οικογένειά μας».

Ακόμα και τώρα τον κυνηγούσε η ρετσινιά του «γχιαιούρη» και τον ερέθιζε η συγκεκαλυμμένη μη αποδοχή του από το μουσουλμανικό περιβάλλον.

«Ξέρεις, εδώ στην Τραπεζούντα είναι τελείως διαφορετικά απ' ό,τι στην Κρώμνη. Εδώ είσαι στο μάτι του κυκλώνα, και μόνο η εμφάνισή σου προκαλεί», του είπα.

«Το έχω καταλάβει, γι' αυτό μ' ακούς να μιλάω με τέτοιο τρόπο. Τα μηνύματα τα έχουμε πάρει εκ των προτέρων, από πολλούς εδώ στην πόλη και κυρίως από ανταγωνιστές».

Στην προφορά του υπήρχε αμείωτος ο επιβλητικός αέρας: να επιβάλλει και να ισχυροποιεί τη θέση του, χωρίς να λογαριάζει συνέπειες. Το ίδιο είχαν και τα περισσότερα μέλη της οικογένειας γαλουχημένα στο αυτό περιβάλλον.

Το βράδυ ήμασταν καλεσμένοι σε χοροεσπερίδα του Μορφωτικού Συλλόγου της πόλης. Εκεί μαζεύτηκε όλη η αστική τάξη της Τραπεζούντας. Το κλίμα ευδιάθετο και οι Τραπεζούντιοι προδιαθέτονταν για χορούς και για διασκεδάσεις. Ελάχιστα φορές έτυχε να βρεθώ σε τέτοιους χώρους και αισθανόμουν πολύ άβολα. Οι ενδυμασίες όλων είχαν ευρωπαϊκή προέλευση, όπως και η μουσική που έπαιζε η ορχήστρα. Η μόνη που φορούσε την ενδυμασία μας ήταν η Σοφία, που της άρεσε πολύ και δεν την άλλαζε με τίποτα.

Τα νέα στοιχεία της συμπεριφοράς των Ρωμιών εκεί μέσα δε μου καλοάρεσαν, γι' αυτό, μετά από κάποιο εύλογο διάστημα, ζήτησα από την Ελισάβετ να αποχωρήσουμε.

Ένα μήνα παραμείναμε στην Τραπεζούντα και στάθηκε αρκετό για να παρατηρήσω αρκετά νέα στοιχεία στους Τραπεζούντιους. Όπως διαπίστωσα και την αδυναμία τους προς τους αρχαίους Έλληνες, γι' αυτό και σωρηδόν έπαιρναν αρχαία ελληνικά ονόματα ή το δήλωναν σαν δεύτερο όνομα, ακόμα και σε μεγάλη ηλικία. Το ενδιαφέρον τους γενικά είχε στραφεί στους Έλληνες και στον ελληνικό πολιτισμό. Η μόνη τους ελπίδα ήταν να ενωθούν κάποτε με το ελληνικό κράτος ή να βοηθηθούν από τους Έλληνες. Ο θρύλος να ελευθερωθούν από τους Ρώσους υπήρχε ακόμα, αλλά τους φαινόταν πολύ μακρινός.

Όπως σε κάθε κοινωνία, υπήρχαν όλα τα στρώματα των ανθρώπων και, σαν μεγάλο κέντρο, όλα της ήταν ζωηρά. Από

όλα αυτά όμως πιο μεγάλη εντύπωση μου έκανε το φαινόμενο της αλαζονείας, και δεν το θεώρησα αμελητέο, αλλά ούτε και τυχαίο. Ο πλουτισμός έδειχνε και την άλλη του πλευρά.

Βέβαια η Τραπεζούντα είχε αναβαθμισμένο και το πατροπαράδοτο πνευματικό της επίπεδο, και συνεχώς έβγαιναν καινούριοι, φωτισμένοι άνθρωποι, που διέπρεπαν στα γράμματα και στις επιστήμες. Η πνευματική ζωή της πόλης άνθιζε εντυπωσιακά. Από το περιβόητο Φροντιστήριο συνεχώς έβγαιναν άνθρωποι που έγραφαν λαμπρή ιστορία.

Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν φυσικά ο Παναγιώτης Τοπαλίδης. Μετά από δυο χρόνια τελείωσε το Φροντιστήριο και συνέχισε τις σπουδές του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, το κόσμημα της απανταχού ορθοδοξίας.

Τα συμπτώματα με την όρασή μου ξαναεμφανίστηκαν, αλλά δεν έδωσα σημασία. Παρουσιαζόταν ένα μαύρο στίγμα, όπου επικέντρωνα το βλέμμα μου, ώσπου κάποια φορά πλάταινε και έτεινε να γίνει μια βούλα ανεπαίσθητης σκιάς. Με ενοχλούσε αφάνταστα· έπαιζα με τις λέξεις.

Εντούτοις είχα απορροφηθεί με το έργο μου, φτάνοντας πλέον στις εποχές που τις είχα ζήσει από κοντά. Τα χρόνια περνούσαν και μ' έβρισκαν στη συγγραφή αυτού του βιβλίου, έχοντας πάντοτε στάση αναμονής, προκειμένου να περιγραφούν τα σημεία που σημάδευαν τη ζωή μας.

Περνούσα και στιγμές απομόνωσης, ψάχνοντας πιο βαθιά στον εαυτό μου· από χίλια κόσκινα τον περνούσα και όλο ανακάλυπτα νέα δεδομένα με το πέρασμα του χρόνου, φώτιζαν τα σκοτάδια της ψυχής μου. Και όσα έβλεπα ή αισθανόμουν θεωρούσα σκόπιμο ή αναγκαίο να τα μοιραστώ, γιατί διογκώνονταν επικίνδυνα μέσα στο μυαλό μου. Αποσπασματικά πάντα, έγραφα όσα δεν μπορούσα να κρατήσω στην ψυχή μου. Τα γραπτά διογκώθηκαν κι αυτά, και ένιωθα σαν να μου φώναζαν να τα λευτερώσω. Το περιεχόμενό τους είχε να κάνει

αρχικά με το κοινωνικό γίνεσθαι, ένα ιδεόγραμμα δικό μου για το πώς έβλεπα τη ζωή, τον έρωτα, τις αναζητήσεις, τα σημάδια και ό,τι είναι σημαντικό για τον άνθρωπο σήμερα.

Στο διάστημα αυτό προστέθηκαν τρία νέα μέλη στην οικογένεια – το 1891 γεννήθηκε ο γιος του Σουλεϊμάν, ο Μουράτ. Και η Σοφία το 1892 γέννησε τον Κοσμά και πριν από ένα χρόνο τη Βασιλική.

Ήρθαν οι μέρες του Πάσχα και κατεβήκαμε στην Τραπεζούντα για να περάσουμε τις γιορτές. Το Μεγάλο Σάββατο, το απόγευμα, η Σοφία μαζί με τη μητέρα της και το μωρό πήγαν στο χαμάμ της γειτονιάς να μπανιαριστούν για το βράδυ της Ανάστασης.

Η μικρή Βασιλική ήταν ένα χαρούμενο πλάσμα και της άρεζε να πλατσουρίζει στα νερά και να χώνεται τρέχοντας στους ατμούς, όπως και να πηγαίνει από αγκαλιά σε αγκαλιά και ν' αλλάζει χέρια, ανάμεσα στις γυναίκες που έκαναν μπάνιο στο οθωμανικό χαμάμ.

«Μα τι όμορφο κοριτσάκι είναι αυτό!» συνεχώς έλεγαν και όλο το φώναζαν να πάει κοντά τους.

Και εκείνο έτρεχε σαν πεταλουδίτσα από δω κι από κει, εναλλάσσοντας τις αγκαλιές των γυναικών.

«Θα το ματιάξουν το παιδί», μουρμούρισε η Ελισάβετ.

«Μη φοβάσαι, δε βλέπεις πώς το χαίρονται», την καθησύχασε η Σοφία.

«Να το φτύνεις συνέχεια, να μην το ματιάξουν».

Πέρασε κάνα τέταρτο της ώρας και το παιδί ήρθε και άναψε, κοκκίνισε ολόκληρο.

«Δε σ' τα 'λεγα εγώ; Το 'φαγαν το παιδί με τα μάτια τους, κι εσύ δε με πίστευες. Γρήγορα να φύγουμε», σιγομουρμούρισε μέσα από τα δόντια θυμωμένη η Ελισάβετ.

Αμέσως ντύθηκαν, βγήκαν από το χαμάμ και ήρθαν στο σπίτι. Το μωρό ανέβασε απότομα πυρετό και τα όμορφα μα-

τάκια του μαύρισαν μεμιάς. Φαινόταν να χάνεται. Ο Ορέστης έτρεξε να ειδοποιήσει ένα γιατρό.

Σε λίγα λεπτά οι ανάσες του έγιναν πιο γρήγορες και ανεβοκατέβαινε το στήθάκι του πάνω κάτω. Δεν ξέραμε πώς να αντιδράσουμε, τι να κάνουμε. Πρώτη φορά έβλεπα τη Σοφία τόσο πανικοβλημένη.

«Να το ξεματιάσουμε γρήγορα το παιδί», είπε η Ελισάβετ και πήγε να πάρει λάδι και ένα φλιτζάνι με νερό.

Επανήλθε εσπευσμένα, μουρμουρίζοντας λόγια δυσνόητα. Στάθηκε πάνω από το μωρό, συνεχίζοντας να μιλάει μέσα της με λόγια που δεν αποκαλύπτονταν παρά μεταφέρονταν κάποτε, στο τέλος της ζωής, σε μια άλλη γυναίκα. Η Ελισάβετ έμαθε να ξεματιάζει από την Αβιδέ.

Σε λίγα λεπτά τελείωσε τα ξόρκια. Σταύρωσε με το χέρι της τρεις φορές το άρρωστο παιδί και έβαλε το δάχτυλό της μέσα στο φλιτζάνι με το λάδι, μετά το έβαλε πάνω από το φλιτζάνι με το νερό, και περίμενε να πέσει η πρώτη σταγόνα του λαδιού μέσα. Η σταγόνα έπεσε και αμέσως το λάδι διαλύθηκε. Το ίδιο επανέλαβε άλλες δύο φορές, έχοντας τα ίδια αποτελέσματα.

«Ποπό, είναι πολύ ματιασμένο!» είπε στο τέλος και άρχισε να χασμουριέται από την επήρεια της βασκανίας.

Περνούσε ο χρόνος και το παιδί δεν έδειχνε να συνέρχεται.

«Είναι τόσο ματιασμένο, που δεν το πιάνει το ξεμάτιασμα», παρατήρησε η Ελισάβετ απογοητευμένη. «Μωρέ, το έβλεπα εγώ πώς το έπιαναν το παιδί στο στόμα! Και ειδικά εκείνη η αντροχωρίστρα η Περσεφόνη...»

Κάτι σκέφτηκε εκείνη τη στιγμή και, γυρνώντας προς τη Σοφία, είπε:

«Πήγαινε σ' αυτή την αναθεματισμένη την Περσεφόνη και πάρε σάλιο της να το βάλουμε στο στόμα του παιδιού».

Η Σοφία ντράπηκε.

«Πώς να το κάνω αυτό, γίνεται; Πώς να πάω στην Περσεφόνη και να της ζητήσω σάλιο; Θα με περάσει για τρελή».

«Τρελή ξετρελή, να μη σε νοιάζει τι θα πει. Εδώ το παιδί χάνεται, κι εσύ σκέφτεσαι τι θα πει η Περσεφόνη;»

Η διαφωνία τους πήρε αρκετή ώρα, αναμένοντας το γιατρό και χωρίς να μπορούμε να διανοηθούμε το χειρότερο· και το παιδί έσβησε μπροστά μας, στα καλά καθούμενα.

Το τι επακολούθησε δε λέγεται· ο οδυρμός ήταν αφόρητος, και έγιναν όλα τόσο ξαφνικά, σαν να γύρισε μεμιάς ο κόσμος στην ανελέητη άβυσσο.

«Το έφαγαν το παιδί», μονολογούσε η Ελισάβετ. «Το είδα εγώ πώς το κοιτάζανε το χρυσό μας, τη ρίζα μ'. Έσκασε, Σταύρο, το παιδί, από το μάτι», έλεγε συνέχεια μέσα σε λυγμούς.

Οι προλήψεις ήταν κι αυτές μέρος της ζωής μας και σχεδόν όλοι πίστευαν τέτοιες εκδοχές και πολύ περισσότερο οι γυναίκες με τα ευαίσθητα αισθητήριά τους.

Εκείνη τη μέρα ήρθε και ο Οσμάν στην Τραπεζούντα. Πρώτη φορά πατούσε το πόδι του στην πόλη μετά τα γεγονότα.

Την ώρα που ζούσαμε εμείς το δικό μας δράμα, ο παπα-Λουκάς, ένας καλοκάγαθος παππούλης, γυρνούσε στα σπίτια κάνοντας ευχέλαιο. Βραδιάστηκε στο μαχαλά του Ορτασαράι, εκεί όπου έμενε και ο Σουλεϊμάν, και κίνησε να πάει στο χωριό του, στη Μούντα, δίπλα από την Τραπεζούντα.

Καθώς κατηφόριζε το δρόμο, συναντήθηκε με το χότζα Καρασάκαλη.

«Καλησπέρα», είπε κοφτά στο χότζα ο παπα-Λουκάς χωρίς να σταματήσει το γρήγορο βάδισμά του.

«Στάσου, τζάνι», του λέει ο χότζας, «μη βιάζεσαι τόσο πολύ».

«Το βράδυ έχουμε Ανάσταση και πρέπει να βρίσκομαι στο χωριό μου».

«Έλα να σε κεράσουμε έναν καφέ στο σπίτι και μετά τράβας για το χωριό σου».

«Σ' ευχαριστώ πολύ, αλλά βιάζομαι».

«Κατάλαβα, δε μας καταδέχεσαι».

Ο παπάς δεν μπόρεσε να αντισταθεί και τον ακολούθησε στο σπίτι του. Μια μεσόκοπη οικοδέσποινα τον καλωσόρισε και του έδωσε σκαμνί για να καθίσει. Μετά από λίγο ένα κορίτσι μ' ένα δίσκο τούς έφερε καφέδες. Ήπιε τον καφέ του ο παπάς και σηκώθηκε να φύγει.

«Περίμενε, παπα-Λουκά, κάτι έχω να σου πω», του είπε ο χότζας. «Έλα από δω».

Ο χότζας άνοιξε μια πόρτα και ένευσε στον παπα-Λουκά να τον ακολουθήσει. Εκείνος με πολύ δισταγμό τον ακολούθησε. Μπήκαν σε μια κάμαρη και απέναντι στον τοίχο φάνηκε μια μικρή πόρτα. Ο χότζας κατευθύνθηκε στην πόρτα, και του παπά τα γόνατα κόπηκαν απ' την τρομάρα. «Θα με σκοτώσει ο άπιστος», συλλογιέται και φέρνει το όνομα του Κυρίου για να τον βοηθήσει.

Ανοίγει τη μικρή πόρτα ο χότζας και κατεβαίνει μερικά σκαλοπάτια. Κατέβηκε και ο παπα-Λουκάς, έχοντας χάσει όλες τις ελπίδες του. Μόλις πάτησε στο πάτωμα, καταλαβαίνει πως βρίσκεται σε μια μικρή εκκλησία. Βλέπει το χότζα να βγάζει το σαρίκι και το μανδύα του και να χώνεται μέσα στο ιερό. Φόρεσε τα άμφια του ιερέα και αντίστοιχα έδωσε στον παπα-Λουκά.

«Εγώ είμαι ο παπα-Γεράσιμος, παπά μου. Θα κάνουμε Ανάσταση μαζί και μετά θα έχεις όλο τον καιρό να κάνεις Ανάσταση και στο δικό σου χωριό. Μην ανησυχείς, θα σε στείλω εγώ στο χωριό σου».

Ο παπα-Λουκάς συγκινήθηκε πολύ. Σε λίγη ώρα η μικρή εκκλησία γέμισε με άντρες, γυναίκες και παιδιά, πλούσιους, φτωχούς, στρατιωτικούς, υπαλλήλους του κράτους, όλοι τους Τούρκοι – ή τους θεωρούσε Τούρκους όταν τους έβλεπε έξω. Ανάμεσά τους ήταν και ο Σουλεϊμάν με την Αντιγόνη και ο Οσμάν με τη γυναίκα του τη Χανειφέ.

Η λειτουργία της Ανάστασης τελείωσε. Λίγο πριν τα μεσάνυχτα, έκαναν απόλυση και έπειτα ένας ένας ανέβαιναν τα σκαλοπάτια και έφευγαν προσεχτικά από το σπίτι του χότζα.

Τον παπα-Λουκά τον πήρε ο γιος του χότζα με μια άμαξα και βιαστικά μέσα στη νύχτα τον πήγε στο χωριό του.

Ο μαχαλάς του Ορτασαράι ήταν θεοσκότεινος όταν βγήκαν από το σπίτι του χότζα ο Σουλεϊμάν με την Αντιγόνη, και πήραν το σοκάκι για το σπίτι τους. Πλησιάζοντας προς το σπίτι, είδαν τον Χουσεϊν να τρέχει κατά πάνω τους.

«Γρήγορα, εφέντη, καίνε το μαγαζί σου».

«Τι λες, βρε Χουσεϊν;» του είπε αγριεμένος.

«Ψάχνω να σε βρω πολλή ώρα, δεν αστειεύομαι», είπε τρέμοντας και με κλαψιάρικο ύφος.

Ο Σουλεϊμάν τρέχοντας πήρε το δρόμο για το κέντρο. Στα μισά βρήκε μια άμαξα, την πήρε, και πίεσε τον αραμπατζή να κάνει γρήγορα. Όσο πλησίαζε στο μείντάνι τόσο διαπίστωνε την ανταύγεια της φωτιάς στο σκοτεινό ουρανό. Φτάνοντας στο μείντάνι, αντίκρισε την πύρινη λαίλαπα. Το μαγαζί του καιγόταν σαν λαμπάδα και φώτιζε σαν μέρα όλο τον τόπο.

Πολύς κόσμος από μακριά παρατηρούσε τη φωτιά, μην μπορώντας να κάνει τίποτα. Ο Σουλεϊμάν κατέβηκε από την άμαξα, έκανε πέρα τον κόσμο για να περάσει, και βρέθηκε μπροστά στο φλεγόμενο κατάστημα. Τον είδε ο Ισμαήλ και πήγε αμέσως κοντά του.

Ο Σουλεϊμάν με δυσκολία τον αναγνώρισε. Το πρόσωπό του ήταν μαύρο από τους καπνούς, τα ρούχα του μισοκαμένα και τα μαλλιά του τσουρουφλισμένα.

«Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, Σουλεϊμάν. Η φωτιά πολύ γρήγορα εξαπλώθηκε και ήταν αδύνατο να τη σβήσουμε», είπε περίλυπος.

«Πώς έγινε, Ισμαήλ;» του είπε με σκληρή φωνή, αφού μέσα του έβραζε από οργή.

«Άναψε από πολλά σημεία. Σίγουρα κάποιοι τη βάλανε».

Η καρδιά του χτυπούσε τρελά και το βλέμμα του δεν ξεκολλούσε από την τεράστια φωτιά που ανέβαινε στον ξάστερο ουρανό.

Συνάμα οι πυροσβέστες έβρεχαν τα διπλανά κτίρια για να

την περιορίσουν. Σε λίγο έφτασε και ο Οσμάν, μένοντας εμβρόντητος από το θέαμα της φωτιάς.

«Σίγουρα για μένα γίνονται όλα αυτά», είπε απολογητικά. «Μόλις πάτησα το πόδι μου εδώ, μου έδωσαν και ένα σήμα».

«Δε θα τ' αφήσω να περάσει έτσι αυτό», κατέληξε με τραχύ τόνο ο Σουλεϊμάν.

Τα δυο δραματικά γεγονότα, ο θάνατος της μικρής Βασιλικής και η φωτιά στο εμπορικό του Σουλεϊμάν, συνέβησαν με διαφορά λίγης ώρας, σε μια νύχτα που δεν ήταν αναστάσιμη παρά μονάχα τραγική και μαύρη.

Είχαμε περάσει μια περίοδο ανάπαυλας πιο πριν, και νομίσαμε πως είχαμε τελέψει με τις συμφορές μας· τόσες εκκλήσεις προς τα άνωθεν νομίσαμε πως πιάσανε τόπο. Του χάκου όμως, ο θάνατος έβγαине σεργιάνι και πάλι γύρω μας. Είχαμε εξοικειωθεί μαζί του και γίναμε πιο ανθεκτικοί με το ξεκλήρισμα.

Πέρασαν σαράντα μέρες και σαράντα καμπάνες χτυπούσαν στο μυαλό του Σουλεϊμάν. Αργά το βράδυ ήρθε να μας δει. Ερχόταν ταχτικά για να παρηγορεί τη Σοφία, η οποία έπαιρνε δύναμη από την παρουσία του.

«Σοφία, όσο και να χτυπιέσαι, η Βασιλική δε γυρίζει πίσω. Καταλαβαίνω πώς είναι να κλαίει η μάνα το παιδί, και θα το έχεις μέσα σου για μια ζωή. Σύνελθε όμως, η κατρακύλα αυτή δεν πρέπει να μας φάει, έχεις και τον Κοσμά που σε χρειάζεται».

«Έχεις δίκιο, Γιώργο, αλλά πονάω πολύ», αποκρίθηκε εκείνη κλαίγοντας.

Η Σοφία είχε και έναν ακόμα λόγο να την ταλανίζουν οι τύψεις, που παράκουσε τη μάνα της και δεν πήγε έγκαιρα να πάρει το σάλιο της Περσεφόνης· μπορεί να σωνόταν το παιδί, σκεφτόταν. Σε τέτοιες συγκυρίες, μόνο οι απέλπιδες ενέργειες έρχονται στο νου και σε σχίζουν στα δύο.

Καθόμουν δίπλα της και άπλωσα το χέρι μου να την αγκαλιάσω.

«Ησύχασε, Σοφία», της είπα και τη χάιδεψα τρυφερά στο κεφάλι.

Και για να αλλάξω το κλίμα, ρώτησα τον Σουλεϊμάν:

«Βρέθηκαν τελικά αυτοί που έβαλαν τη φωτιά;»

«Δε χρειάζεται να βρεθούν. Και ποιος μπορεί να τους βρει; Μήπως η αστυνομία; Αφού αυτοί τους κάνουν πλάτες. Έμαθα όμως εγώ ποιοι κρύβονται από πίσω και δε θα τ' αφήσω έτσι».

«Τι θα κάνεις δηλαδή, θα τους κυνηγήσεις; Σ' αυτή την παγίδα θα προσπαθήσουν να σε βάλουν. Ήδη η κατάστασή σας είναι άσχημη· αν τη σκαλίσεις, μπορεί ν' ανοίξεις μεγαλύτερες πληγές. Σκέψου με σωφροσύνη και άσε τα νταηλίκια. Ξαναστήσε το μαγαζί και μέχρι τότε ξέχασέ το. Δεν είναι μεμονωμένοι νταήδες, όπως παλιότερα. Τώρα έχουμε μεγαλύτερη συλλογικότητα στις ενέργειες αυτών των παρακρατικών».

«Μα τι λες τώρα, θείε; Να μην επαναστατήσω, γίνονται αυτά; Θα τους κάψω και τους ίδιους αν λάχει».

«Έχω μια υπόνοια πως ο τρόπος που σκέφτεσαι να λειτουργήσεις θα προκαλέσει μεγάλες συμφορές. Εάν εκτιμάς τις απόψεις μου, θα ήθελα τώρα να με ακούσεις. Ξέρω τι σου λέω, περίμενε τουλάχιστον μέχρι να στήσεις ξανά το μαγαζί, και μετά βλέπουμε», του είπα με ήρεμη, σταθερή φωνή για να τον επηρεάσω.

Με σεβόταν και με κοίταξε εξεταστικά, κατεβάζοντας τους τόνους. Αναλύσαμε εξονυχιστικά όλες τις πιθανές προοπτικές, βρίσκοντας προτιμότερη τη δική μου συμβουλή. Φεύγοντας, μου έδωσε υπόσχεση πως θα τηρήσει το λόγο του.

ΓΙΑ ΜΕΓΑΛΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ έμεινα μακριά από τα γραπτά μου. Η επιδείνωση της όρασής μου βαθμιαία αυξανόταν προς το χειρότερο. Το μαύρο στίγμα που είχα μπροστά μου όλο και μεγεθυνόταν σε ανησυχητικά επίπεδα. Καμιά θεραπεία δε στάθηκε ικανή να με γιατρέψει. Έγινε τελικά το πρώτο εμπόδιο ανάμεσα σε μένα και στα βιβλία· δυσκολευόμουν πλέον να γράψω. Έφτασα σε σημείο να χρησιμοποιώ μεγεθυντικό φακό για να βλέπω.

Αισθανόμουν να κάνω έναν άνισο αγώνα με την ίδια τη φύση. Μου ήταν αδιανόητο να σταματήσω, είχα τόσα να πω, και τα αισθανόμουν να είναι εγκλωβισμένα μέσα μου, ζητώντας απεγνωσμένα να ελευθερωθούν.

Τότε αποφάσισα να αντλήσω ενέργεια από τη θέληση και δε με πήρε από κάτω. Σε τέτοιες στιγμές, η δύναμη πολλαπλασιάζεται, και αξιοποίησα κάθε δυνατότητα που μου άπομεινε για να συνεχίσω. Μεμιάς έπεσα με τα μούτρα στη δουλειά και έγραφα συνέχεια, λες και ζητούσα να προλάβω το χρόνο.

Η ιστορία μου έφτανε προς το τέλος ή έφτανα στα χρόνια μας και έπρεπε να ολοκληρώσω το έργο μου. Ήμουν βέβαιος

πως η πάθησή μου με οδηγούσε σε τύφλωση και χρειαζόταν να προκάμω.

Με όλα αυτά τα πεπραγμένα, φτάσαμε στο 1897, όταν κηρύχθηκε ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος.

Ένα χρόνο κράτησε ο πόλεμος, και ο δικός μου αγώνας γινόταν όλο και πιο δύσκολος. Έκανα απεγνωσμένη προσπάθεια για να γράψω λίγες αράδες· και όσο για την ανάγνωση, ήταν σχεδόν αδύνατη.

Έπεσα σε βαθιά περισυλλογή και εκ των πραγμάτων στράφηκα στον εσωτερικό μου κόσμο, κλείστηκα στον εαυτό μου. Το διάχυτο μαύρο πέπλο, που είχα μπροστά μου, με περιόριζε να δω. Τότε ένιωσα εντελώς τι έχανα, ό,τι υπήρχε γύρω μας, όλη την ομορφιά. Μπορούσα να την αντιληφθώ μόνο έξω από το περίγραμμα της κεντρικής σκιάς. Τελικά, όταν φτάνεις στο αμήν, συνειδητοποιείς το αυτονόητο, το θαύμα.

Είμαι στα πρόθυρα της τύφλωσης. Γράφω τις λέξεις, γράμμα προς γράμμα, με μεγεθυντικό φακό. Με πιάνει μια τρελή επιθυμία να γράψω όλο και περισσότερα, προτού χαθεί έστω κι αυτή η δυνατότητα. Συγκεντρώνω όλη την ενέργεια που έχω μέσα μου για να κάνω πέρα αυτό το σκοτεινό πέπλο που έχω μπροστά μου. Τα γράμματα είναι ευνόητο, όπως με διαβεβαίωσε η Ελισάβετ, να είναι παραμορφωμένα, αλλά μπορούν να διαβαστούν.

Ένα βράδυ, καθώς έγραφα, διαπίστωσα πως ήταν ανέφικτο να επιμένω. Αισθάνθηκα να βρίσκομαι φυλακισμένος στον ίδιο μου τον εαυτό. Δε μ' ένοιαζε τόσο η τύφλωσή μου όσο που εγκατέλειπα το στόχο μιας ζωής.

Το βιβλίο της ζωής μας, *Οι φύλακες της Ανατολίας*, ήταν κατ'ά μέρος εδώ και καιρό, εκτός από τις λίγες στιγμές που του αφιέρωνα με προσήλωση τα βράδια. Εδώ θα έγραφα τα τελευταία μου λόγια, έναν επίλογο, για να οριοθετήσω εκείνα που με ωθούσαν να το γράψω· και δεν είναι άλλα παρά όσα με συνάρπαζαν και με συγκινούσαν. Επιδρούσε αναμφισβήτητα ο τόπος μας – εδώ τα πάντα αποκτούσαν μεγαλύτερη διά-

σταση ή ανεβάζαμε τον πήχη των αξιών, και μας έδιναν την εντύπωση του μεγάλου σε ό,τι ζούσαμε.

Τρία ήταν τα βασικά «κλειδιά» της ζωής μας. Είχαμε τον ξεσηκωμό για την ελευθερία μας, ως απώτερο στόχο της ζωής μας. Ο έρωτας ήταν το αντίδωρο, η κορυφαία αίσθηση που μάγευε τις καρδιές μας, και μας έφερνε πλάι στον κόσμο της ομορφιάς. Και η κληρονομιά της ιστορίας μας, που επ' ουδενί λόγω δε θα την προδίδαμε. Κι αυτά τα «κλειδιά» χρησιμοποίησα για να ανοίξω τους Φύλακες της Ανατολίας.

Είναι αλήθεια –και οφείλω να το παραδεχθώ– πως μαζί με το δράμα που περνούσα άλλαζε και η συμπεριφορά μου. Αντιλαμβανόμουν να γίνομαι δύστροπος και να μου φταίνε ένα σωρό πράγματα, που άλλες φορές ούτε καν τα έδινα σημασία. Όλα τα τραβούσε η Ελισάβετ, η οποία επιδίωκε να με εμψυχώνει, όπως συνέβη σήμερα, που της ζήτησα να με συγχωρέσει για τα τελευταία κρούσματα που είχαμε μεταξύ μας, και της μίλησα εκ βαθέων γι' αυτά που με απασχολούσαν.

Η λύτρωση από το βασανιστικό πρόβλημα ήρθε σαν θείο δώρο από το άστρο της ζωής μου, την Ελισάβετ· όταν πολύ απλά μου «άνοιξε τα μάτια».

«Μη χολοσκάς, Σταύρο· όπως σου διαβάζω τα βιβλία, έτσι και θα μου υπαγορεύεις κι εγώ θα γράφω για σένα».

Κόντεψα να τρελαθώ από χαρά, μου φαινόταν απίστευτο, μέσα στην απόγνυσή μου άστραψε ένα φως. Ξάφνου ένιωσα να ελευθερώνομαι.

«Ελισάβετ», τραύλισα, «είσαι θησαυρός. Αυτό είναι, μου λύνεις τα χέρια. Να σε φιλήσω, άγγελέ μου».

Σηκώθηκα με απλωμένα τα χέρια και πήγα κοντά της για να την αγκαλιάσω. Την έσφιξα με ζέση και άρχισα να τη φιλάω παντού στο πρόσωπο· στο τέλος φίλησα τα μάτια της, τον απόλυτο θησαυρό μου.

«Από δω και πέρα θα είσαι πράγματι το άλλο μου μισό», της είπα με θέρμη.

«Άμα θέλει ο άνθρωπος, πολλά μπορεί να κάνει. Γι' αυτό

είναι, Σταύρο μου, οι σύντροφοι, για να μοιράζονται μεταξύ τους».

Στήσαμε γιορτή στο κονάκι εκείνη τη μέρα· ανοίξαμε τις πόρτες του μετά από πολύ καιρό και γιορτάζαμε με λυράρηδες και νταούλια έξω στην αυλή.

Στον απολογισμό που κάνω αυτή τη στιγμή της αναλαμπής, μπορώ να πω απερίφραστα πως όσα εμπόδια και αν παρουσιάστηκαν δε στάθηκαν ικανά να με αναγκάσουν να σταματήσω να γράφω.

Μια τελευταία δύναμη μου δίνει τη δυνατότητα να γράφω αυτές τις αράδες· και ήθελα να είναι δικές μου, για να αναφερθώ στη γυναίκα που αγάπησα, που σαν άγγελος έστεκε πάντοτε δίπλα μου, παρ' όλα τα χτυπήματα που δεχθήκαμε στη ζωή. Και σε μια άλλη ζωή να ζούσα, πάλι την Ελισάβετ θα ήθελα για γυναίκα μου.

Έχω να δείξω, τέλος, με το ίδιο μου το χέρι και τους τρεις ανθρώπους που σημάδεψαν τη ζωή μου: τον Σουλεϊμάν αγά, τον Ιμπραήμ αγά και τον Παναγιώτη Τοπαλίδη, που, αν και σε νεαρή ηλικία, έδειχνε σημάδια φωτισμένου που δεν τα είδα ποτέ σε κανέναν άνθρωπο. Είμαι απόλυτα πεπεισμένος πως θα εξελιχθεί σε μεγάλη πνευματική μορφή. Μερικοί έχουν έμφυτη τη διάκριση, ό,τι και να γίνει στη ζωή τους, δεν τους σταματά κανείς.

Ευχαριστώ και τον Ύψιστο που μου έδωσε τη δύναμη στο χέρι μου για να αποτυπώσω εδώ τη ζωή μας και την ιστορία μας.

Παραμονές Πρωτοχρονιάς του 1900. Σε λίγες μέρες άλλαζε ο χρόνος και ο καινούριος αιώνας μάς φάνταζε σαν κάτι το θηριώδες. Άκου αλλαγή αιώνα! Πολύ τεράστιο μου φαινόταν. Ασυναίσθητα είχα δημιουργήσει μακάβρια εντύπωση, που έμοιαζε να έρχεται ένα θηρίο.

Εν πάση περιπτώσει, τα χιόνια έξω έχουν σκεπάσει τα πάντα και το κρύο είναι τσουχτερό. Αυτό μπορώ και το αισθά-

νομαι, ενώ τη χιονισμένη εικόνα της Κρώμνης μπορώ και την αντιλαμβάνομαι από τις χαραμάδες, έξω από το σκιερό περίγραμμα.

Γράφω, διά χειρός της Ελισάβετ, από τούδε και στο εξής. Της υπαγορεύω και της επεξηγώ πότε να αλλάξει παράγραφο και τα τοιαύτα. Μέσα από τα μάτια της θα βλέπω κι εγώ, όταν θα μου αναλύει τις εικόνες που θα ήθελα να δω.

Ο μικρός μας γιος, ο Γιώργος, αυτή τη χρονιά πήγε στο Φροντιστήριο της Τραπεζούντας και μείναμε μόνοι μας στο κονάκι· οπότε, η Ελισάβετ είχε όλο το χρόνο να ασχοληθεί μαζί μου.

Η αλλαγή του αιώνα θα γιορταζόταν με μεγάλη λαμπρότητα στην Τραπεζούντα και η Σοφία μάς προσκάλεσε να παραستούμε στις εκδηλώσεις.

Κάναμε δυο μέρες για να φτάσουμε. Όλος ο τόπος είχε σκεπαστεί από τα χιόνια και οι μετακινήσεις γίνονταν με πολλές δυσκολίες. Κοιμηθήκαμε σ' ένα χάνι στα μισά του δρόμου, κοντά στο σταυροδρόμι της Παναγιάς, και την άλλη μέρα το απόγευμα, παραμονή Πρωτοχρονιάς, φτάσαμε στην Τραπεζούντα.

Το βράδυ όλη η οικογένεια έβαλε τα καλά της και τραβήξαμε με τα πόδια κατά το ακρωτήριο του Αγίου Γρηγορίου, από την πλευρά του λιμανιού.

Ήταν το κύριο θέμα συζήτησης σε όλους, μιλούσαν για φαντασμαγορική γιορτή, με μεγάλα θεάματα από φωτοβολίδες και πυροτεχνήματα. Όλοι οι κάτοικοι της πόλης κατέβηκαν στο ακρωτήριο να δουν το μεγάλο θέαμα. Εν αναμονή του νέου χρόνου, όλοι αδημονούσαν να φτάσει η ώρα. Ενδεχομένως, εκτός του θεάματος, λαχταρούσαν να 'ρθει ένα καλύτερο αύριο.

Στις δώδεκα ακριβώς άναψαν οι φωτοβολίδες και έκαναν τη νύχτα μέρα· αμέτρητες λάμπεις στο σκοτεινό ουρανό άνοιγαν με εκρήξεις και σχημάτιζαν διάφορους συνδυασμούς. Ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσα να δω! Και προσηλώθηκα σαν μικρό παιδί που χαίρεται κάτι γοητευτικά πρωτόγνωρο. Είχα μαγευτεί. Οι φωτοβολίδες και τα πυροτεχνήματα ριχνόντου-

σαν από πολλές μεριές, ακόμα κι από τη μεριά της θάλασσας, από τις βάρκες και τα καϊκια που ήταν ανοιχτά σε κύκλο.

Τα πυροτεχνήματα αυτά έμελλε να είναι και τα τελευταία που είδα στη ζωή μου. Από εκείνη τη στιγμή έχασα πλήρως το φως μου. Έπλεα στο απόλυτο σκοτάδι. Έκλαψε πολύ η ψυχή μου. Τυραννιόμουν νύχτα και μέρα για να μπορέσω να κρατηθώ στη σκοτεινή μου θάλασσα. Έπεφτα και σηκώνόμουν διαρκώς. Παρακαλούσα να γίνει ένα θαύμα, προσπαθούσα από κάπου να πιαστώ. Τα μόνα που έρχονταν στην αντίληψή μου ήταν η απειροελάχιστη σκιά μιας κίνησης ενός χεριού μπροστά στα μάτια μου και η ακτινοβολία από ένα φως, ένα άναμμα σπίρτου.

Για ένα εξάμηνο υπέφερα ώσπου να συνηθίσω στο νέο τρόπο ζωής, και δεν ξεπερνιόταν. Τέλος, το καλοκαίρι, αρχές Ιουλίου, με μεγάλη χαρά δέχτηκα την επίσκεψη του εικοσιεφτάχρονου πια Παναγιώτη Τοπαλίδη. Είχα τρία χρόνια να τον συναντήσω. Τότε ήταν καθηγητής και διευθυντής του Σχολαρχείου του Χαψήκιοι. Ήξερα πως εδώ και ένα χρόνο είχε τραβήξει το δρόμο του μοναχισμού· και δε με εξέπληξε καθόλου το γεγονός, γιατί από νωρίς έδειχνε δείγματα για πνευματική πορεία. Με το σχήμα του ιερωμένου πήρε και το όνομα Πανάρετος, ίσως για τις πολλές αρετές.

Σε μένα εκμυστηρευόταν όλες τις ανησυχίες του και τους προβληματισμούς του. Τον ένιωθα, ταίριαζαν τα χνότα μας πολύ· και όση ώρα μού μίλαγε για την πορεία της ζωής του, τον δικαιολογούσα απόλυτα που πήρε αυτό το δρόμο. Εδώ θα έβρισκε τον απόλυτο εαυτό του.

«Μου είναι δύσκολο να σε συνηθίσω με το όνομα Πανάρετος», του είπα.

«Σε μένα να δεις πόσο δύσκολο ήταν στην αρχή· ήταν μέχρι να φτάσει στην ψυχή. Κι αφού πήγε, πάει, ριζώθηκε και άνοιξε τα μάτια της ψυχής μου».

«Και τι βλέπεις με τα μάτια της ψυχής σου;» τον ρώτησα εξεταστικά.

«Ό,τι αισθάνεσαι τούτη τη στιγμή», αποκρίθηκε με πνευματώδες ύφος. «Η ψυχή είναι όλος ο κόσμος μας, Σταύρο, κι εσύ τώρα το ξέρεις πολύ καλύτερα απ' τον καθένα».

«Πράγματι», παραδέχτηκα με κάποιο δισταγμό.

«Μη φοβάσαι όμως. Από τη θέση που είσαι μπορεί να βγάλεις δυνατότερη γραφή. Το έσπερον φως λάμπει περισσότερο».

«Έχω την εντύπωση πως δίνεις παρηγοριά στον άρρωστο», του είπα αστεειευόμενος.

«Εσύ δε χρειάζεσαι παρηγοριά. Ήδη υπάρχει μέσα σου ένα φως να καίει· έχεις μεγαλύτερη αντίληψη για να εκφράσεις τον κόσμο. Δε βγαίνει σε τίποτα να είσαι μοιρολάτρης».

«Δεν είναι και λίγα αυτά που με βρήκαν. Και είχαν πικρή γεύση, φαρμάκι σκέτο. Όταν έχασα το φως μου, κομματιάστηκα. Κι αναρωτιέμαι το γιατί. Γιατί να τα περάσω όλα αυτά;»

«Οι δοκιμασίες είναι αυτές που μας διδάσκουν».

«Αρκετά μάς δίδαξαν, δε χρειαζόμαστε άλλα γνωμικά, αδερφέ Πανάρετε. Ύστερα από εξήντα δύο χρόνια, μου μπαίνουν κι άλλες σκέψεις στο μυαλό. Μήπως τελικά η γνώση σε κάνει να πονάς;»

«Όσοι έχουν να δώσουν σ' αυτή τη ζωή μοιράζουν και κάτι από τον εαυτό τους, κομμάτια της ψυχής τους, κι αυτό πονάει πολύ. Αναγνωρίζω ότι δεν είναι εύκολο αυτό που περνάς τώρα, και είναι σίγουρο ότι σε αποπροσανατολίζει».

Είναι γεγονός πως η παρουσία του και μόνο μού αναπτέρωνε το πεσμένο μου ηθικό, λειτουργούσε ενεργειακά, ένιωθα να εκπέμπει από πάνω του και να διαπερνάει τον κλειστό κόσμο μου. Με φώτιζε αυτός ο άνθρωπος.

«Ο ερχομός μου εδώ προέκυψε μετά από κάποια βασανιστικά όνειρα. Σ' έβλεπα να είσαι σκυφτός, κουλουριασμένος, και να υποφέρεις πολύ· δεν ήθελες να δεις κανέναν. Άλλη φορά πάλι, σε είδα χωρίς μάτια. Καταλάβαινα πως κάτι δεν πήγαινε καλά και προσευχόμουν για σένα. Όσπου έμαθα τι ακριβώς συμβαίνει και ήρθα να σε δω».

Έμεινα κατάπληκτος, δεν ήξερα τι είναι πιστευτό και τι απίστευτο. Ή του έδινε η πίστη του τέτοια σημάδια για να μπορεί να εισβάλλει στα άδυτα της ψυχής μου;

«Κάπως έτσι ήμουν· πέρασα δύσκολες στιγμές», αποκρίθηκα μελαγχολικά.

«Μην κάνεις πίσω, Σταύρο. Από τη θέση που βρίσκεσαι τώρα θα δεις πιο πολλά μέσα στον εαυτό σου».

«Πράγματι, έτσι όπως τα λες είναι, Παναγιώτη. Α, συγνώμη! Ακόμα δεν μπορώ να συνηθίσω το νέο σου όνομα. Λοιπόν, αδερφέ Πανάρετε, τόσα χρόνια αναπλάθω την ιστορία, μέχρι που τη βλέπω και στον ύπνο μου».

«Είναι ευνοημένοι όσοι μπορούν και βλέπουν όνειρα. Τις περισσότερες φορές κάτι θέλουν να μας δείξουν. Στη δική σου περίπτωση να τα εκλαμβάνεις σαν σημάδι. Κάποιες φορές τρομάζω μ' αυτά που βλέπω, γιατί διαπιστώνω αργότερα πως αγγίζουν την πραγματικότητα και φαίνεται να έρχονται σαν προμηνύματα».

Έβλεπα πολλά όνειρα, μέχρι που σκεφτόμουν να τα καταγράψω. Μην μπορώντας να αντικρίσω τον πραγματικό κόσμο, μέσα μου έπλαθα εικόνες συνεχώς, προσπαθώντας να τον φανταστώ, και τον ονειρευόμουν. Έτσι ομόρφαινα και την ψυχή μου.

Τον Αύγουστο έκλεισε ο κύκλος του πολύχρονου έργου μου. Είχα φτάσει στις μέρες μας. Μάζεψα ακόμα μια φορά τα αποκλάδια μου, τα φύλλα της ιστορίας μας, τις αγόγγυστες σελίδες του Γένους μας, για να τα πάω στο μοναστήρι του Περιστερεώτα. Η Ελισάβετ τα έβαλε σε έναν μποξά και τον κρέμασε στη σέλα του αλόγου μου.

Σπανίως μετακινιόμουν με το άλογο και πάντοτε με οδηγό τον Αλή, κρυφοχριστιανός κι αυτός, γέννημα θρέμμα του κοινοχρήστου, από τους ανθρώπους που είχε στη δούλεψή του ο Σουλεϊμάν αγάς. Όπως τα βρήκα, έτσι τ' ακολούθησα κι εγώ. Μπροστά ο Αλή καβάλα στο άλογο και πίσω εγώ, καβάλα στο

δικό μου άτι, ενωμένοι μ' ένα σκοινί. Εγώ και το άτι μου είχαμε εξοικειωθεί στα νέα δεδομένα· είχαμε γίνει ένα, καταλάβαινε πως δεν μπορούσα να το καθοδηγήσω και φρόντιζε μόνο του την πορεία του.

Είχε πέσει ο ήλιος όταν φτάσαμε στο μοναστήρι, και οι μοναχοί ετοιμάζονταν να κλείσουν τη βαριά πόρτα. Ο Αλή τούς σταμάτησε και περάσαμε μέσα. Σταθήκαμε λίγο να ξαποστάσουμε από τη μεγάλη ανάβαση και, μόλις συνήλθαμε κάπως, ζήτησα να δω τον ηγούμενο. Ένα καλογέρι με πήρε από το χέρι και με πήγε στον Κύριλλο. Έβγαλα από τον μποξά τους έξι ογκώδεις φακέλους και τους παρέδωσα, για να πάρουν το δρόμο τους.

Αισθανόμουν μια τρομερή ευδαιμονία. Χαιρόμουν σαν μικρό παιδί. Εκπλήρωνα το στόχο της ζωής μου.

«Αγαπητέ Σταύρο», μου είπε ο Κύριλλος, «με τα έργα του ο άνθρωπος πηγαίνει στον παράδεισο. Εσύ αφιέρωσες μια ολόκληρη ζωή για να γράψεις τα τρεις χιλιάδες χρόνια της ιστορίας μας· δεν αξίζεις μια θέση στον παράδεισο;»

«Μα, γέροντα, μπορούμε να κλείσουμε θέση στον παράδεισο;»

«Θέση δεν μπορεί να κλείσει κανένας, μόνο από τα έργα του μπορεί να κριθεί κάποιος· αν και οι καθολικοί κάποτε μοίραζαν συγχωροχάρτια, έναντι αμοιβής, για τον παράδεισο. Τέλος πάντων, άφησέ με να σε πειράξω και λίγο...»

Ο Κύριλλος ήταν εύχαρις χαρακτήρας, παλιότερα τον συνερίζομουν. Τώρα τα σκοτάδια μου με σοβάρεψαν πολύ και δεν αντιλαμβανόμουν εύκολα τα πειράγματά του.

«Κανένας μέχρι σήμερα δεν έχει κάνει τέτοιο έργο, αυτό και μόνο λέει πολλά. Όλοι κάποτε θα ανατρέχουν στα κείμενά σου για να μάθουν την ιστορία μας».

Οι λόγοι του γέροντα ήταν από τις κυριότερες αιτίες που με ώθησαν να στραφώ σ' αυτό το ατελείωτο έργο, αλλά και η παρότρυνση του δασκάλου μου, του Ομέρ εφέντη, όταν μου έλεγε πως κάποιος έπρεπε να συγκεντρώσει την ιστορία μας.

Σαν να 'ταν χθες θυμάμαι που με παρότρυνε να το τολμήσω· τότε μου φαινόταν άπιαστο.

Στο μοναστήρι κάθισα αρκετές μέρες, μέχρι να δρομολογηθούν όλες οι διατυπώσεις της έκδοσης. Θα τυπώνονταν σε τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης· δώδεκα τόμοι και εφτά χιλιάδες περίπου σελίδες.

Αφού διευθετήθηκαν όλες οι λεπτομέρειες, φύγαμε από το μοναστήρι με τον Αλή και τραβήξαμε για την Τραπεζούντα. Ταξίδευα σ' ένα άπλετο σκοτάδι. Διαισθανόμουν όμως τα ύψη, τα βουνά, τα μονοπάτια μέσα στα φαράγγια καθώς έκοβαν τον αέρα και τους ήχους που έφτιαχναν οι οπλές των αλόγων πάνω στις πέτρες και δημιουργούσαν μικρούς ή μεγάλους αντίλαλους. Και τις φωνές που επαναλαμβάνονταν, και πόσα άλλα ακόμα, ικανά να αντικαταστήσουν ως ένα σημείο την όρασή μου. Αισθανόμουν από πού με χτυπάει ο ήλιος, και ανάλογα με την ώρα προσανατολιζόμουν στην Ανατολή και στη Δύση. Αποκτούσα δικούς μου κώδικες. Οι υπόλοιπες αισθήσεις αναπτύχθηκαν πιο πολύ και κάλυπταν την αντίληψη των χώρων και των τόπων.

Το βράδυ στις 2 Νοεμβρίου είχαμε φτάσει στο σπίτι των παιδιών, και πρόλαβα να βρεθώ στα γεννητούρια της Σοφίας. Ένας νέος άνθρωπος ήρθε στη ζωή μας. Όλο το βράδυ έμεινα άγρυπνος να σκέφτομαι και να αφουγκράζομαι την πολύτιμη ζωή μας και τη διαιώνιση της φύτρας μας.

Το κοριτσάκι που γεννήθηκε το βαφτίσαμε Αγνή προς τιμήν της μητέρας του Ορέστη.

Ένας άνθρωπος γεννιέται, ένας άνθρωπος χάνεται. Στις 8 Μαρτίου του 1901 όλως αιφνιδίως πέθανε ο Οσμάν. Από νωρίς το βράδυ καληνύχτισε όλη την οικογένεια στο σπίτι του Σουλεϊμάν στην Τραπεζούντα με μια ιδιαίτερη εγκαρδιότητα, και πήγε να κοιμηθεί. Το πρωί η Χανειφέ μάταια τον ταρακουνούσε να ξυπνήσει.

Ο Οσμάν θάφτηκε στα μεζάρια, τα μουσουλμανικά νεκροταφεία της Τραπεζούντας. Ο τάφος του ήταν στην άκρη του κοιμητηρίου, στην πλευρά που αρχίζει ο αρμένικος μαχαλάς, κοντά σ' ένα παράθυρο ενός υπερυψωμένου αρμένικου σπιτιού.

Κατά τις έντεκα η ώρα το βράδυ της ίδιας μέρας, η Χανειφέ, τυλιγμένη με μαύρες μαντίλες, κατηφόριζε τον έρημο δρόμο για τα μεζάρια. Σαν έφτασε στο αρμένικο σπίτι, σταμάτησε στην αυλόπορτα, κοιτάζοντας εξεταστικά τα σκοτεινά σοκάκια· δεν υπήρχε ψυχή, μόνο κάποιες γάτες που νιαούριζαν λυπητερά. Ύστερα άνοιξε τη σιδερένια πόρτα, ανέβηκε τα σκαλοπάτια και στάθηκε στην είσοδο του σπιτιού. Χτύπησε τέσσερις φορές συνθηματικά και περίμενε. Σχεδόν αμέσως ακούστηκαν βήματα από το εσωτερικό, η πόρτα άνοιξε και εμφανίστηκε μια μεσήλικη Αρμένισσα, η ιδιοκτήτρια του σπιτιού. Μόλις είδε το νυχτερινό επισκέπτη της, έκανε στο πλάι, και η Χανειφέ πέρασε το κατώφλι βιαστική.

«Άργησες, Ευθυμία», της είπε, κοιτάζοντας και η ίδια αριστερά δεξιά στο δρόμο.

«Δεν μπόρεσα να έρθω πιο μπροστά. Ο παπα-Γεράσιμος ήρθε;»

«Εδώ και μια ώρα».

Στο μισοσκοτάδο του σπιτιού εμφανίστηκε και ο παπάς.

«Ελάτε, να κάνουμε γρήγορα», είπε.

Η Αρμένισσα ξεκρέμασε την γκαζόλαμπα από τον τοίχο και μ' ένα νεύμα του χεριού της τους παρακίνησε να την ακολουθήσουν δεξιά στο διάδρομο. Άνοιξε την τελευταία πόρτα και βρέθηκαν σε μια λιτή κάμαρη, με το μοναδικό παράθυρο να κοιτάει στα μεζάρια. Παραμέρισε τις μισάνοιχτες κουρτίνες και άνοιξε τελείως τα δυο κανάτια.

«Εδώ είναι θαμμένος», είπε και έδειξε τον τάφο του Οσμάν με το χέρι της.

Ο παπα-Γεράσιμος κοντοστάθηκε να φορέσει το πετραχήλι του, και η Χανειφέ με συρτά βήματα πήγε στο παράθυρο.

Μετά από λίγο πλησίασε ο παπάς και έκανε ένα τρισάγιο για

τον Ηλία, που έμελλε να θαφτεί σαν μουσουλμάνος. Το ίδιο συνέβη και μετά τρεις μέρες, μετά σαράντα μέρες, μετά από ένα χρόνο, μετά από τρία χρόνια και μετά από επτά χρόνια.

Φανερά γερασμένη, η Χανειφέ, έπειτα από επτά χρόνια, στεκόταν και πάλι στην ίδια θέση για την επιμνημόσυνη δέηση, να κοιτάει τον τάφο του Οσμάν. Η όρθια μαρμαρίνη επιτύμβιος είχε χαραγμένο το όνομά του και εδάφια από το *Κοράνι*: στην κορυφή της είχε σκαλισμένο το τουρμπάνι του αγά, δείγμα του τι ήτανε εν ζωή. Το ανοιχτό παράθυρο έμπαζε κρύο και ο αέρας λίκνιζε τα χορτάρια μέσα στα μεζάρια. Ανάμεσα από τα ανάρια σύννεφα το φεγγαράκι, στην εντέκατη μέρα της φέξης του, διαχεόταν στη νύχτα και φώτιζε αμυδρά τον τύμβο του άντρα της. Τα μάτια της πήραν μια έκφραση νοσταλγίας: νοσταλγούσε τους προηγούμενους καιρούς. Αμέσως μετά υγράθηκαν και γέμισαν δάκρυα. Κοιτούσε με ένα απλανές βλέμμα τον τάφο, χωρίς κατ' ουσία να βλέπει, παρά μόνο οραματιζόταν τον άντρα της. Απεγνωσμένα έψαχνε στον κόσμο των νεκρών, όπως είχε την εικόνα του στις βλέψεις της, προσδοκούσε να γίνει κάτι, να 'ρθει σαν οπτασία. Λαχταρούσε να τον δει.

Ο παπα-Γεράσιμος πλησίασε κοντά της κι απόμεινε να κοιτάει κι αυτός τον τάφο, μαγνητισμένος από τη συμπεριφορά της Χανειφέ.

Τέλεσαν την επιμνημόσυνη δέηση και, στα λίγα λεπτά που διήρκεσε, η Χανειφέ δεν ξεκόλλησε το βλέμμα της από τον τάφο του Οσμάν. Τα δάκρυά της σταμάτησαν να τρέχουν, τα μάτια της καθάρισαν και έλαμψαν.

Τελειώνοντας, ο παπάς καληνύχτισε κι έφυγε πρώτος από το σπίτι. Η Χανειφέ περίμενε λίγο να περάσει η ώρα, και μετά αποφάσισε να φύγει. Έβαλε στο χέρι της γριάς Αρμένισσας μερικά χρήματα, έριξε στους ώμους της τη μάλλινη πλεχτή εσάρπα, έδεσε τη μαύρη μαντίλα στα μαλλιά της και βγήκε στο έρημο σοκάκι. Κοντοστάθηκε, δισταζοντας ποια κατεύ-

θυνη να πάρει. Τελικά έστριψε αριστερά προς τα μεζάρια. Λίγο πριν την κεντρική είσοδο τα βήματά της έγιναν αργά, προχωρούσε αγκομαχώντας. Σταμάτησε δυο φορές και στηρίχτηκε στον πετρόχτιστο περίβολο του κοιμητηρίου. Πέρασε στον τόπο των νεκρών, φανερά καταβεβλημένη. Συνέχισε να προχωράει ανάμεσα στους τάφους με τον ίδιο τρόπο. Αναμφίβολα θα είχε και λίγη τρομάρα στα φυλλοκάρδια της από το μακάβριο χώρο· φοβόταν να διαβεί τα βράδια τα νεκροταφεία. Ώσπου, παραπατώντας, έφτασε στον τάφο του άντρα της.

Το πρωί, ψάχνοντάς την ο Σουλείμάν, τη βρήκε νεκρή πάνω στον τάφο του πατέρα του.

Η ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ 1908 έμελλε να είναι η χρονιά των μεγάλων αλλαγών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατ' επέκταση και για μας. Θυμάμαι πάντα την παρακαταθήκη που μου άφησε ο Ιμπραήμ αγάς και το τάμα που έκανα για να ακολουθήσω όσα μου πρόσταξε στις τελευταίες του επιθυμίες. Πόσο σοφά σκεφτόταν αυτός ο άνθρωπος! Και τη διορατικότητά του τη διαβλέπω παρακολουθώντας τα τελευταία χρόνια τις κινήσεις του νέου ρεύματος, των αντιπολιτευόμενων στο καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ. Από τότε που τα συζητούσαμε, το κίνημα των Νεότουρκων δραστηριοποιήθηκε σε όλη την αυτοκρατορία με συστηματική προετοιμασία. Ίδρυσε την «Επιτροπή για την Ένωση και την Πρόοδο», με φιλελεύθερα συνθήματα περί «ελευθερίας, ισότητας και αδελφότητας», συσπείρωνε γύρω της τον κόσμο, ακόμα και Έλληνες και Αρμένιους.

Ήμασταν στην καρδιά του καλοκαιριού και η Κρώμνη με το κλίμα της τραβούσε και πάλι τον κόσμο. Οι απανταχού Κρωμναίοι ξαναγύριζαν στα σπίτια τους είτε για παραθέριση είτε επειδή τους καλούσε η πάτρια γη. Όπως και οι πολλοί ξένοι παραθεριστές.

Η Σοφία με τα παιδιά συνήθιζαν να έρχονται τέτοια εποχή

και να μένουν καθ' όλη την περίοδο του καλοκαιριού. Τούτη τη φορά ερχόταν ακόμα ένα μέλος της οικογένειας, το τρίτο παιδί της Σοφίας, η Γαλήνη. Γέμισε το κονάκι μας από παιδικές φωνές και χαρμοσύνη.

Αχ! Αυτό το κονάκι πόσα δεν είδε, πόσους ανθρώπους δε γέννησε και πόσους δεν έχασε... Ξαναγυρίζω πολλές φορές πίσω στα παλιά και θυμάμαι τα όσα γνώρισε.

Το βράδυ στις 24 Ιουλίου μάς επισκέφθηκε ο Σουλεϊμάν με την Αντιγόνη και το δεκαεφτάχρονο πια Μουράτ. Είχε γίνει σωστό παλικάρι. Η Αντιγόνη, όπως μου είπε η Ελισάβετ, εξακολουθούσε παρ' όλα τα χρόνια της να διατηρεί την αρχοντική ομορφάδα της. Σημειωτέον πως γράφω διά χειρός Ελισάβετ και ο ορατός κόσμος γίνεται αντιληπτός από τις περιγραφές της, καθώς και απ' όσους κινούνται γύρω μου.

Το ρόλο που έπαιζε το κονάκι όλα αυτά τα χρόνια δε σταμάτησε να τον παίζει μέχρι και σήμερα· ό,τι σημαντικό γινόταν είχε τον απαραίτητο απόηχο κι εδώ. Κατά τις δέκα η ώρα, όπως ήμασταν συγκεντρωμένοι στην υποδοχή, μικροί και μεγάλοι, και κουβεντιάζαμε, ήρθε η Ελισάβετ και μου ανήγγειλε την έλευση τριών κυριών από τη Δημογεροντία της Κρώμνης. Ήταν ο Αχιλλέας Πασαλίδης, ο λόγιος φίλος μου, ο Θεόδωρος Γραμματικόπουλος και ο δικηγόρος Γεώργιος Φωτιάδης. Ζήτησαν να με δουν ιδιαιτέρως και περάσαμε στο γραφείο.

«Έχουμε να σας αναγγείλουμε ένα πολύ ευχάριστο γεγονός», είπε με χαρούμενη φωνή ο Αχιλλέας Πασαλίδης. «Ο σουλτάνος υποχώρησε στις απαιτήσεις των επαναστατών από τη Θεσσαλονίκη και αναγκάστηκε να επαναφέρει το Σύνταγμα και να προκηρύξει εκλογές».

«Και γιατί τόσος ενθουσιασμός;»

«Μα ρωτάς το γιατί, Σταύρο;» συνέχισε με το ίδιο χαρούμενο ύφος. «Εδώ μιλάνε για ισότητα σε όλους τους Οθωμανούς πολίτες, ανεξαρτήτου εθνότητας. Θα έχουμε δικούς μας βουλευτές στο Κοινοβούλιο».

«Μέσα στο κίνημα έχουμε και δικούς μας ανθρώπους»,

επενέβη ο Γεώργιος Φωτιάδης. «Τους στηρίξαμε κι εμείς και οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι. Όλοι μαζί θα πάμε να εκπροσωπήσουμε τη Βουλή. Ισοπολιτεία, τέτοιο προσόν δημοκρατίας ούτε στα όνειρά μας δε θα μπορούσαμε να δούμε».

«Μήπως είναι ένα απατηλό όνειρο όλα αυτά που ακούω;» παρατήρησα, διακόπτοντας την ευφορία τους.

«Σταύρο, γίνεσαι υπερβολικός», είπε ο Αχιλλέας Πασαλίδης. «Γιατί είσαι δύσπιστος με κάτι που πλέον είναι ορατό;»

«Ίσως επειδή δεν είναι ορατό σε μένα και βλέπω το βάθος του. Τέλος πάντων, πείτε μου, πώς φτάσαμε μέχρι εδώ;»

«Όλα τα χρόνια της δράσης των Νεότουρκων κατάφεραν να αποκτήσουν μεγάλη δύναμη και να πιέσουν εκβιαστικά το σουλτάνο να δεχτεί τους όρους τους. Και όλα αυτά με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Έγινε επανάσταση, Σταύρο, ο κόσμος αντέδρασε στο καθεστώς της απολυταρχίας και από σήμερα έχουμε πλέον δημοκρατία».

«Εσένα, Θεόδωρε, δε σ' άκουσα να μιλάς», απευθύνθηκα στο φίλο μου που με ενδιέφερε η γνώμη του.

«Είναι σίγουρα μια επανάσταση αυτό που συνέβη, και κάθε επανάσταση είναι ευπρόσδεκτη. Σημασία έχει με ποιες απόψεις κατεβαίνει αυτό το κίνημα και αν είναι σε θέση να εκπληρώσει τους στόχους του. Φαίνεται να έχουν μεγάλη δυναμική, χρησιμοποιούν μεγάλες ιδέες και μιλάνε με παχιά λόγια. Δεν αμφισβητώ τίποτε από τα λεγόμενά τους και καλώς προσηλυτίζουν όλες τις εθνότητες. Από την άλλη όμως είμαι λιγάκι δύσπιστος για το αν μπορούν να υιοθετήσουν οι Τούρκοι αυτές τις φιλελεύθερες απόψεις».

«Η είναι μόνο λόγια όλα αυτά που ξεστομίζουν για να πετύχουν το σκοπό τους», τον διέκοψα.

«Αυτό θα το δείξει ο χρόνος», πρόσθεσε ο Θεόδωρος. «Πάντως μέσα στην επιτροπή υπάρχουν δυο ρεύματα: το πρώτο που απαρτίζεται από αξιωματικούς του στρατού και κυβερνητικούς υπαλλήλους και υιοθετούν τον εθνικισμό· και το δεύτερο το οποίο απαρτίζεται από διανοούμενους του Παρισιού

και φιλελεύθερους, με πραγματικά κίνητρα για ειρήνη. Και τα δυο ρεύματα συνυπάρχουν στο κίνημα των Νεότουρκων. Εμάς βέβαια μας ενδιαφέρει το δεύτερο ρεύμα, κι αυτό πρέπει να υποστηρίξουμε. Οι εξελίξεις φαίνεται να έρχονται σαν ορμητικό ποτάμι, που σίγουρα θα πνίξει το παλάτι».

«Ακούστε με λίγο με προσοχή», τους είπα μόλις σταμάτησε ο Θεόδωρος. «Έρχεται μια νέα εποχή στη ζωή μας. Παρακολουθούμε τόσα χρόνια τις εξελίξεις στον τόπο μας και έχουμε κάνει ένα σωρό σκέψεις για την τύχη του Γένους μας. Ξεχνάτε πως μέχρι σήμερα οι συνθήκες της ζωής μας είναι σε πολύ καλό βαθμό και ο Ρωμιός είναι πολύ πιο πάνω από το μέσο Τούρκο; Όλα τα κρατάμε στα χέρια μας. Το κάτι παραπάνω σίγουρα το θέλουμε, αλλά δε νομίζω ότι αυτό θα μας το δώσουν οι ίδιοι οι Τούρκοι. Γιατί να το κάνουν; Σέβομαι τις απόψεις όλου του φιλελεύθερου κόσμου της Τουρκίας και των φίλων λογίων και σοφιστών που είναι κοντά μας, αλλά είναι αδύναμοι μπροστά στο εθνικιστικό ρεύμα. Μου μυρίζει αλλαγή προς το χειρότερο. Δε βλέπετε πώς συμπεριφέρονται οι παλιοί φεουδάρχες τον τελευταίο καιρό, με την ομπρέλα των Νεότουρκων; Δεν τα βλέπετε;» είπα με αυστηρότητα.

Το ύφος μου και τα λόγια μου διέκοψαν την ευφορία τους και δε μίλησε κανείς.

«Δεν έχω λόγους να μη θέλω το καλό μας», συνέχισα με πιο ήπιο ύφος, «αλλά θα συνιστούσα να είμαστε πιο επιφυλακτικοί. Συμφωνώ με το φίλο μου το Θεόδωρο που χρησιμοποίησε τον όρο ποτάμι. Πρέπει όμως να προσέξουμε την ορμή του, να μην παραμαζέψει και μας».

Όταν έφυγαν, έφυγαν με πεσμένα τα φτερά τους. Ήμουν αρκετά απότομος κι αναρωτιόμουν τι θα λέγανε για μένα, βγαίνοντας από το κονάκι. Χρειαζόταν όμως να τους ταρρακουνήσω, θεωρούσα πως είχα μεγαλύτερη αντίληψη για το τι ακριβώς ήθελαν να κάνουν οι Νεότουρκοι. Ευχόμουν βέβαια να έκανα λάθος ή να έπεφτα έξω.

Τον Οκτώβριο του 1908 προκηρύχθηκαν εκλογές και κέρδισε το κόμμα της «Ένωσης και της Προόδου», όπως μετονομάστηκε το κίνημα, με την εκπροσώπηση όλων των εθνοτήτων στο Κοινοβούλιο. Την ίδια εποχή έγινε το πρώτο Νεοτουρκικό Συνέδριο στη Θεσσαλονίκη. Οι σύνεδροι όλων των νεοτουρκικών οργανώσεων της αυτοκρατορίας υιοθέτησαν το πρόγραμμα των εθνικιστών και, παρά τη λειτουργία του Κοινοβουλίου, δε φάνηκαν να θέλουν να υλοποιήσουν τις δεσμεύσεις τους για ισοπολιτεία ανάμεσα στους Οθωμανούς υπηκόους.

Σαν να μην έφτανε αυτό, μετά από λίγο στην Τραπεζούντα οι Τούρκοι κήρυξανμποϊκοτάζ στα ελληνικά μαγαζιά, στα εμπορικά κέντρα και σε όλες τις δοσοληψίες των Ρωμιών. Η αλλαγή κλίματος ήταν πλέον ορατή. Προϋπήρχε βέβαια, αλλά τώρα χρησιμοποιούσαν την ισχύ που τους έδινε η εξουσία. Ήταν η πρώτη φορά που ακούστηκαν συνθήματα όπως «Η Τουρκία στους Τούρκους».

Αυτό έφερε μεγάλη αναταραχή στην αγορά και το κλίμα του εκφοβισμού επικρατούσε παντού. Παλιοί φεουδάρχες, τιμαριούχοι, που είχαν χάσει τα προνόμιά τους, έχαναν την εμφάνισή τους, πλαισιωμένοι από στρατιωτικούς, προκαλώντας το μέχρι πρότινος ήρεμο κλίμα συμβίωσης. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι Εγίπότηδες, που έσπερναν έμμεσα το φόβο στο ρωμαίικο πληθυσμό, άλλωστε ήταν γνώστες αυτής της τακτικής από παλιά.

Οι δουλειές στο μαγαζί του Ορέστη δεν πήγαιναν καθόλου καλά. Η κίνηση περιορίστηκε στο μισό. Ο Ορέστης στεναχωριόταν πολύ, αλλά δίπλα του η Σοφία παραστεκόταν απτόητη.

Ένα βράδυ, λίγο πριν κλείσει η αγορά, η Σοφία έκλεισε τα λογιστικά τεφτέρια στο γραφείο και με δυνατή φωνή έδωσε εντολές στους Κούρδους υπαλλήλους του μαγαζιού να μάζουν τα εμπορεύματα από το πεζοδρόμιο και να κλείσουν τα στόρια. Ο Ορέστης στον πάγκο τακτοποιούσε τα εμπορεύματα στα ράφια. Μια μεγάλη θερμάστρα έκαιγε στο κέντρο του μαγαζιού, αλλά και πάλι δεν κατάφερνε να ζεστάνει το χώρο, γιατί το κρύο του Δεκεμβρίου δε δαμαζόταν εύκολα.

Οι υπάλληλοι μετέφεραν τα εμπορεύματα μέσα και τα τακτοποιούσαν στις θέσεις τους. Ήταν σχεδόν έτοιμοι να κλείσουν, όταν άνοιξε η πόρτα, φέρνοντας ένα ψυχρό κύμα αέρα, και τρεις νοματαίοι σε σειρά πέρασαν μέσα. Είχαν κάτι ασυνήθιστο επάνω τους, δε φαινότουσαν για πελάτες· τα σκληρόρα χαρακτηριστικά τους και το βλοσυρό ύφος προσέδιδαν φοβέρα στην εμφάνισή τους. Ενστικτωδώς στη Σοφία και στον Ορέστη σχηματίστηκε μια αρνητική εντύπωση. Οι νεοφερμένοι περιεργάζονταν σχολαστικά τα εμπορεύματα και το μάτι τους έμεινε στην πτέρυγα με τα χαλιά.

«Ωραία χαλιά έχετε», είπε στον Ορέστη ο μεγαλύτερος σε ηλικία.

Από το παρουσιαστικό του φαινόταν να ξεχωρίζει ανάμεσα στους δυο τραχιούς συνοδούς του. Εύσωμος, με διπλά προγούλια κάτω από το παραφουσκωμένο πρόσωπο και το χοντρό λαιμό του που γινόταν ένα με το κεφάλι του. Τα μάτια του ήταν παγερά, σχεδόν ανέκφραστα.

Πρώτη φορά πατούσαν το πόδι τους στο μαγαζί και ήταν παντελώς άγνωστοι.

«Σε τι μπορώ να σας βοηθήσω;» τους ρώτησε με ευγένεια ο Ορέστης, θέλοντας ν' αλλάξει το κλίμα.

«Εσύ είσαι ο Ορέστης Χρηστίδης;» αντερώτησε υπαινικτικά ο εύσωμος άντρας.

«Εγώ είμαι. Τι θέλετε;»

Εκείνος πλησίασε προς τον πάγκο, ξεκουμπώνοντας τα κουμπιά από το γκριζο μακρύ παλτό του. Μόλις άνοιξαν τα πέτα του παλτού, ο Ορέστης διέκρινε ένα ρεβόλβερ στο ζωνάρι του. Προσπάθησε να μην πανικοβληθεί, αλλά δεν το κατάφερε. Η σκέψη του πήγε στο κακό. Γύρισε και κοίταξε τη Σοφία δίπλα στο μικρό γραφείο, η οποία τους έκοβε εξεταστικά καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας τους στο μαγαζί. Αντικρίζοντας το ανήσυχο βλέμμα του Ορέστη να την αναζητεί, σαν να ήθελε υποστήριξη, σηκώθηκε να πάει στον πάγκο κοντά του.

«Είναι καιρός να σταματήσουν οι Ρωμιοί ν' αρπάζουν τον παρά μας. Φτάνει πια. Κατάλαβες; Να τα μάσετε και αίσικτίρ από δω», είπε απροκάλυπτα με τόνο γεμάτο μίσος.

Καθώς πλησίαζε η Σοφία και άκουσε τα εκφοβιστικά λόγια του, της ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι, και χωρίς δισταγμό τού μίλησε με σκληρή φωνή:

«Ποιος είσαι συ που έρχεσαι στο μαγαζί μας να μας απειλείς; Θα σου σπάσω το κεφάλι», είπε και στάθηκε προκλητικά μπροστά του.

«Εσύ, κυρά μου, μην ανακατεύεσαι», της είπε κοφτά. «Δε σου πέφτει λόγος».

«Εμένα δε μου πέφτει λόγος; Έξω από δω γρήγορα».

«Βούλωσε το στόμα σου, για να μη χάσεις μια και καλή τη μιλιά σου, γυναίκα. Ξέρεις ποιος είμαι εγώ;»

Οι τρεις υπάλληλοι του μαγαζιού στέκονταν παράμερα φανερά έντρομοι, παρακολουθώντας τη σκηνή.

«Δε με νοιάζει όποιος κι αν είσαι», συνέχισε απτόητη η Σοφία. «Φεύγα, να μην το μετανιώσεις. Έξω από δω γρήγορα», του φώναξε και με το χέρι της έδειξε την πόρτα.

«Δε γεννήθηκε ακόμα άνθρωπος να με απειλήσει. Και μη μου μιλάς εμένα μ' αυτό τον τρόπο, γιατί θα το μετανιώσεις», της είπε και τα μάτια του έβγαζαν σπίθες οργής.

Τα μαγαζιά της αγοράς ένα ένα έκλειναν, όπως και το εμπορικό του Σουλεϊμάν. Κατέβασαν τα στόρια και χωρίστηκαν με ταξύ τους προς τρία σημεία: οι υπάλληλοι τράβηξαν για το λιμάνι, ο Χουσεϊν θα πήγαινε στον καφενέ και ο Σουλεϊμάν με τον Ισμαήλ με τα πόδια κατευθύνθηκαν για τα σπίτια τους. Έμεναν στην ίδια γειτονιά.

Τα χιόνια είχαν παγώσει στους δρόμους και προχωρούσαν με προσοχή στο μείντάνι για να μη γλιστρήσουν. Έφτασαν απέναντι και συνέχισαν δυτικά προς την παλιά πόλη. Στο δρόμο τους βρισκόταν το μαγαζί του Χρηστίδη. Φτάνοντας κοντά,

ενστικτωδώς ο Σουλεϊμάν γύρισε και κοίταξε στο εσωτερικό του, όπως κάθε φορά· τη στιγμή που η Σοφία σήκωνε το χέρι της και έδειχνε προς την πόρτα.

«Ισμαήλ, κάτι παράξενο συμβαίνει εκεί μέσα· για να πάμε να δούμε».

Πλησιάζοντας στο μαγαζί, είδε τον εύσωμο άντρα να κινείται απειλητικά προς τη Σοφία· τον αναγνώρισε. Άνοιξε την πόρτα απότομα και όρμησε μέσα.

«Τι πας να κάνεις, Εγυπόγλη;» φώναξε με βροντερή φωνή. «Αν τολμήσεις ν' αγγίξεις τη Σοφία, χάθηκες».

Ακούγοντας τον Σουλεϊμάν, σταμάτησε και γύρισε προς το μέρος του.

«Τώρα γινήκαμε απαρτία με γκιαούρικο αίμα», κάγχασε σαρκαστικά.

Κοίταξε τον Σουλεϊμάν άγρια· έκανε λίγα βήματα προς το μέρος του με σφιγμένο στόμα και, όταν κόντευε κατά πρόσωπο, του είπε μέσα από τα δόντια:

«Με φοβερίζεις, Σουλεϊμάν;»

«Πάρ' το όπως θες».

«Αυτός που θα τα βάλει μαζί μου να ξέρεις πως μετά χάνει μια και καλή τη μιλιά του. Εσένα ακόμα δεν ήρθε η σειρά σου».

«Για τόλμα και θα δεις».

«Πέρασαν πια οι καλές εποχές σας. Από δω και πέρα θα φτύσετε αίμα. Εμείς κυβερνάμε τώρα και δε θέλουμε γκιαούρηδες στα πόδια μας να μας κάνουν κουμάντο».

Τον κοιτούσε έντονα καθώς τα έλεγε αυτά. Μετά έστρεψε προς τους δυο συνοδούς του και με μια κίνηση του κεφαλιού του ένευσε να φύγουν.

«Εμείς δεν τελειώσαμε τους λογαριασμούς μας», είπε στον Ορέστη και στη Σοφία. «Τώρα αρχίζουμε».

Κίνησε να φύγει ακολουθούμενος από τα τσιράκια του· στο κατώφλι της πόρτας κοντοστάθηκε, γύρισε και κοίταξε τον Σουλεϊμάν.

«Εμείς θα λογαριαστούμε αργότερα», τον απείλησε.

«Δε θα προλάβεις, Εγυπόγλη», του αποκρίθηκε κοφτά, κοιτάζοντάς τον επιθετικά.

Ο Εγυπόγλης ζύγιασε τα λόγια που απερίφραστα εκτόξευε ο Σουλεϊμάν, και έδειξε να βράζει μέσα του. Δεν είπε το παραμικρό, λίγο ακόμα και θα έσκαγε. Κοίταξε με γρήγορες ματιές όλους όσους ήταν στο μαγαζί φανερά προσβεβλημένος. Κατόπιν γύρισε απότομα και με βροντερά βήματα απομακρύνθηκε.

«Ποιος είναι αυτός, Σουλεϊμάν;» ρώτησε η Σοφία περίεργη.

«Ο γιος του Εγιούπ μπέη· έχουμε παλιές διαφορές μεταξύ μας. Αυτοί έκαιψαν το μαγαζί μας τότε».

«Τι δουλειά έχουν αυτοί στην Τραπεζούντα;»

«Φαίνεται, ήρθαν προς τα δω. Είχα ακούσει ότι πήγαν με τους Νεότουρκους. Αυτός κατευθύνει ομάδες από Τσέτες πάνω στα βουνά».

«Δε θα 'χουμε καλά ξεμπερδέματα», τόλμησε μετά από ώρα να ψελλίσει ο Ορέστης.

«Μη φοβάσαι, Ορέστη», του είπε ο Σουλεϊμάν. «Δεν πρόκειται να σε πειράξουν. Θέλουν να σε φοβίσουν μόνο. Η Τραπεζούντα είναι ακόμα ρωμαίικη».

«Τι ρωμαίικη, Σουλεϊμάν; Δε βλέπεις τι γίνεται εδώ;» είπε με καταβεβλημένο ύφος. «Πήραν αυτοί τώρα στα χέρια τους τα ηνία».

«Σουλεϊμάν, με τρόμαξαν αυτοί», του είπε η Σοφία με παράπονο.

«Όσο ζω, δε θα τολμήσει κανένας να σας πειράξει».

«Τα πράγματα δεν πάνε καθόλου καλά. Τομποϊκοτάζ μάς στοιχίζει πάρα πολύ, Σουλεϊμάν, και όλη η αγορά είναι ανήσυχη μ' αυτούς τους καινούριους».

Ήταν τα πρώτα σημάδια μιας νέας περιόδου. Η σκιά του φόβου διαπερνούσε όλους τους μη μουσουλμάνους κατοίκους. Όσοι δεν είχαν φανερωθεί και συνέχιζαν κρυφά να ασπάζονται το χριστιανισμό ήταν σαφώς σε καλύτερη μοίρα, δεν αντιμετώ-

πιζαν τέτοιου είδους προκλήσεις και κινούνταν με μεγάλη ευκολία, όπως και οι δουλειές τους, που δεν επηρεάστηκαν από τα μέτρα των Τούρκων. Τα νέα από το συμβάν έφτασαν μετά από λίγο σε μένα και συνέστησα στα παιδιά σύνεση. Ιδιαίτερα στον Σουλεϊμάν, που ζητούσε επιμόνως να δράσει ανάλογα.

Πέρασε ο χειμώνας και, σαν άρχισαν να λιώνουν τα χιόνια, αρχές Απριλίου, πήγαμε με την Ελισάβετ στην Τραπεζούντα. Η εποχή αυτή ήταν πάντοτε καθοριστική για τη ζωή μας και την περιμέναμε να 'ρθει για να μας ανοίξει τους δρόμους.

Με την αλλαγή του καιρού ήρθε και ο νέος καδής της Τραπεζούντας. Διακρινόταν για την αυστηρότητα και για το ακέραιο του χαρακτήρα του. Χωρατά δε χωρούσαν στις αποφάσεις του και οι ποινές του έπεφταν αμείλικτες στα κεφάλια που δίκαιζε. Τρεις μήνες στη θέση του καδή και είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος της περιοχής.

Συνήθιζε μετά το δικαστήριο να βγαίνει στην αγορά και να αναμειγνύεται με τον κόσμο, ούτως ώστε να γνωρίζει ιδίους όμμασι τις συνθήκες της ζωής τους.

Ο ήλιος έκλινε προς Δυσμάρσ ανάμεσα στα σύννεφα· η βροχή είχε σταματήσει πριν από λίγο, αφήνοντας γκιόλες και λάσπες στους δρόμους. Το χρυσαφί φως του ήλιου αγκάλιασε με θαλπωρή το μείντάνι, και οι αχτίνες του, καθώς έπεφταν στις τζαμαρίες των μαγαζιών, γυάλιζαν στην αντανάκλασή τους.

Ο Ταχέρ μπέης, ο καδής, βάδιζε στο κάτω πεζοδρόμιο, κατευθυνόμενος ανατολικά προς το λιμάνι, παρατηρώντας ό,τι σημαντικό έπεφτε στην αντίληψή του. Πάντα ήτανε μόνος, δεν ήθελε κανέναν κοντά του. Οι περαστικοί τον χαιρετούσαν με ιδιαίτερο σεβασμό. Στην ηλικία των πενήντα χρόνων φαινόταν η εμπειρία του για τη ζωή και δε γελιόταν εύκολα. Το μεγάλο όπλο του ήταν η διαίσθησή του· μπορούσε να διακρίνει τι πραγματικά φταίει.

Τη στιγμή που περνούσε μπροστά από το μαγαζί του Σουλεϊμάν, άκουσε τον ίδιο να μαλώνει μεγαλόφωνα με τον Χου-

σεῖν. Σταμάτησε και τον κοίταξε με προσοχή. Ο Χουσεῖν από μέσα, βλέποντας τον καδή στο πεζοδρόμιο, είπε:

«Να κι ο καδής! Τώρα να δεις τι θα πάθεις που σε άκουσε να μου βάζεις τις φωνές. Περάστε, καδή εφέντη, να δείτε τι τραβάμε από τ' αφεντικά».

Ο Σουλεϊμάν, ακούγοντας τα λόγια του, έστρεψε προς τα έξω και είδε τον καλοντυμένο άντρα να περνάει στο εσωτερικό του μαγαζιού. Τον αναγνώρισε αμέσως, τον είχε δει δυο τρεις φορές σ' αυτό το διάστημα.

«Γιατί μαλώνετε τον υπάλληλό σας, κύριε;» του είπε θέλοντας να δείξει την οικειότητα του προς το δίκαιο.

«Να με συμπαθάτε, αλλά ο συγκεκριμένος υπάλληλός μου δε συμπεριφέρεται σωστά και έχουμε συχνά τέτοιους διαλόγους, γιατί το τραβάει ο οργανισμός του».

«Κύριε, δεν μπορώ να τ' αφήσω αυτό να περάσει έτσι. Θα ήθελα να μιλήσουμε ιδιαιτέρως και να απολογηθείτε γι' αυτή την απρεπή συμπεριφορά σας».

«Μα, καδή εφέντη, δεν είναι έτσι όπως τα είδατε».

«Δεν ακούω τίποτα», τον σταμάτησε απότομα. «Να παρουσιαστείτε αύριο το απόγευμα στο γραφείο μου, κι εκεί θα καταθέσετε τις απόψεις σας».

Χωρίς να δώσει άλλη επέκταση στο θέμα, βγήκε από το μεγάλο εμπορικό.

Ο Σουλεϊμάν έμεινε σύξυλος να τον κοιτάει καθώς απομακρυνόταν.

«Είδες τι έκανες, Χουσεῖν;»

«Συγχώρεσέ με, Σουλεϊμάν. Δεν περίμενα να το πάρει τόσο σοβαρά».

«Να δούμε εσύ πότε θα σοβαρευτείς πια! Τέλος πάντων, ό,τι ήταν να γίνει έγινε. Να δούμε πώς θα ξεμπλέξουμε τώρα... Τον είδα πολύ αγριεμένο».

Την άλλη μέρα το απόγευμα, όπως είχε μηνύσει ο καδής, ο Σουλεϊμάν πέρασε τη μεγάλη λευκή αυλόπορτα του δικαστηρίου και προχώρησε αναστατωμένος προς το κατάλευκο δικα-

στικό κτίριο με τα μεγάλα παράθυρα. Ζήτησε να δει τον κα-
δή και, μετά από πολλή ώρα αναμονής στο μεγάλο διάδρομο,
τον οδήγησαν στο γραφείο του. Ήταν σκυμμένος και μελετού-
σε ένα σωρό χαρτιά που ήταν αραδιασμένα επάνω στο γρα-
φείο του. Χωρίς να σηκώσει το κεφάλι του, είπε στον υπάλ-
ληλο να φύγει και να κλείσει την πόρτα.

Ο Σουλεϊμάν στάθηκε δίπλα στην πόρτα, περιμένοντας να
του απευθύνει το λόγο· αλλά καμιά κίνηση. Τον κοιτούσε απο-
ρημένος, ώπου μετά από λίγο τον άκουσε να λέει:

«Σουλεϊμάν, δε με θυμάσαι;»

Ο Σουλεϊμάν παραξενεύτηκε. Τον κοίταξε με μεγαλύτερη
προσοχή καθώς ο καδής σήκωσε το κεφάλι του. Πλησίασε προς
το γραφείο και τον παρατήρησε σχολαστικά.

«Ταχέρ... Εσύ είσαι;»

«Εγώ είμαι. Περίμενα να με καταλάβεις χθες, αλλά...»

«Πέρασαν τόσα χρόνια, άλλαξες πολύ. Ίσως να φταίνε τα
γένια που κρύβουν το πρόσωπό σου».

«Εγώ όμως σε αναγνώρισα αμέσως».

«Εσύ, καδής; Μου φαίνεται απίστευτο».

Με τον Ταχέρ πήγαιναν μαζί στο Ιεροδιδασκαλείο της
Αργυρούπολης. Συνδέονταν τότε πολύ στενά μεταξύ τους,
μιας και είχαν την ίδια κληρονομιά με το Θωμά – αυτό
ήτανε το χριστιανικό του όνομα.

«Έχω να σε δω από τότε», του είπε ο Σουλεϊμάν. «Τι έγι-
νες;»

«Μετά την Αργυρούπολη, πήγα στην Κωνσταντινούπολη
και σπούδασα στους ανώτερους μεντρεσέδες· πήρα το δικα-
στικό δρόμο, και τώρα εδώ».

Θυμήθηκαν τα παλιά, και ο καθένας αργότερα περιέγραψε
την πορεία του.

«Μεγάλη τύχη να σ' έχουμε εδώ», συμπέρανε ο Σουλεϊμάν.

«Και μεγαλύτερο πόνο για μένα που βλέπω τα όσα γίνο-
νται αυτό τον καιρό· γι' αυτό θέλω να μου πεις τι γίνεται με
τους δικούς μας εδώ στην πόλη».

«Πρέπει να βοηθήσεις. Οι χριστιανοί περνάνε δύσκολες μέρες».

«Το γνωρίζω. Να ξέρεις πως, όσο μου επιτρέπει η θέση μου, το κάνω και με το παραπάνω».

Ο Σουλεϊμάν τού εξήγησε με λίγα λόγια το κλίμα που επικρατούσε και τους σκοπούς των Τούρκων.

«Δεν μπορούμε να κάνουμε και πολλά, Σουλεϊμάν. Αλλά σου δίνω την υπόσχεσή μου πως θα προσπαθήσουμε να αποτρέψουμε ένα μέρος τους, για να εξομαλυνθεί κάπως η κατάσταση, ή να προλάβουμε κάποια γεγονότα. Υπάρχουν αρκετοί δικοί μας στο στράτευμα και σε υψηλές θέσεις, και κάνουν τα αδύνατα δυνατά για να βοηθήσουν. Εσύ δε θα 'χεις λόγο να φοβάσαι για τίποτα· εγώ είμαι εδώ. Ό,τι και να σου συμβεί, μη διστάσεις να μου χτυπήσεις την πόρτα».

«Και για σένα ισχύει αυτό. Ξένος είσαι, μπορεί κάτι να χρειαστείς».

«Θα το έχω υπόψη μου. Τώρα όμως πρέπει να χωρίσουμε, γιατί είμαστε πολλή ώρα εδώ και θ' ανησυχούνε έξω».

Ο Σουλεϊμάν τον χαϊρέτησε και βγήκε από το γραφείο. Στο διάδρομο τον περίμενε μια ακόμα έκπληξη· έπεσε πάνω στον Εγυπόγλη. Παραξενεύτηκαν και οι δυο με την απροσδόκητη συνάντησή τους έξω από το γραφείο του καδής. Κοιτάχτηκαν σαν τις ύαινες που θέλει να κατασπαράξει η μια την άλλη. Τα λόγια περίσσευαν· ο Σουλεϊμάν τον προσπέρασε και με σταθερό βηματισμό όδευσε προς την έξοδο του διαδρόμου. Καθώς βάδιζε, γύρισε με τρόπο στο πλάι, και αντιλήφθηκε τον Εγυπόγλη να μπαίνει στο γραφείο μαζί με το γραμματέα του καδής.

«Τι να θέλει άραγε απ' τον καδή;» αναρωτήθηκε.

Χίλιες δυο σκέψεις τού πέρασαν απ' το μυαλό μέχρι να φτάσει στο μαγαζί του, όπου τον περίμεναν εναγωνίως ο Ισμαήλ με τον Χουσεϊν.

Μόλις τον είδαν, πετάχτηκαν από τις θέσεις τους και τον πλησίασαν. Ο Χουσεϊν, νιώθοντας μεγάλη ενοχή, τον ρώτησε αμέσως:

«Τι έγινε, εφέντη;»

«Μη στεναχωριέσαι, Χουσεϊν, τίποτα δεν έγινε. Απλώς μου έκανε συστάσεις».

«Ευτυχώς, εφέντη, γιατί το είχα κρίμα στο λαιμό μου· κόντευα να σκάσω απ' το κακό μου. Θέλω να με συγχωρέσεις, εφέντη, για ό,τι έγινε».

«Αν μου υποσχεθείς πως δε θα λες πολλά, τότε θα το κάνω».

«Να το πάλι! Εδώ ήθελες να καταλήξεις».

«Ε, τότε, δεν πρόκειται να σε...»

Και πριν προλάβει να ολοκληρώσει, τον διέκοψε ο Χουσεϊν.

«Καλά, καλά, σου το υπόσχομαι».

«Δε σε πιστεύω, δεν το λες με την καρδιά σου».

«Όχι, έχεις το λόγο μου. Μπορώ να σε γελάσω εσένα, εφέντη; Καλύτερα να πάω να πνιγώ».

«Εντάξει, εντάξει, το δέχομαι. Πήγαινε τώρα απέναντι στη Σοφία και πες της πως το βράδυ θα πάω να τους δω. Και μετά πήγαινε στο λιμάνι να δεις άμα φόρτωσαν τα εμπορεύματα».

Ο Χουσεϊν, χωρίς δεύτερη κουβέντα, απομακρύνθηκε αμέσως.

«Για πες μου τώρα, Σουλεϊμάν. Τι ακριβώς συνέβη με τον καδή;» του είπε ο Ισμαήλ, καταλαβαίνοντας πως ήθελε να μείνουν μόνοι τους.

«Κάτι συμπτώσεις που έχει η ζωή, Ισμαήλ. Ο καδής ήταν συμμαθητής μου στην Αργυρούπολη, και μάλιστα είναι δικός μας, κρυφός».

«Μα την πίστη μ', αν είναι δυνατόν!»

Του περιέγραψε με λεπτομέρειες τη συνάντηση με τον καδή και το κακό συναπάντημα που είχε με τον Εγιπόγλη.

«Κάτι μαγειρεύει αυτός, Ισμαήλ», πρόσθεσε ανήσυχος. «Πρέπει να φυλαγόμαστε. Είναι επικίνδυνος και απρόβλεπτος».

«Μωρέ, ξέρω τι θέλει αυτός», είπε αποφασιστικά ο Ισμαήλ.

«Δεν ήρθε ακόμα ο καιρός του. Θα περιμένουμε τις κινήσεις του κι αναλόγως θα πράξουμε. Είναι μέσα στα πράγματα τώρα».

«Όλα είναι ρευστά, Σουλεϊμάν. Μπορεί τώρα να είναι, αλλά δεν ξέρεις μέχρι πότε θα κρατήσουν αυτοί».

«Θα δείξει. Δεν είμαστε οι μόνοι που απειλούμαστε· η αγορά βογκάει με το μπόϊκοτάζ. Ως πού θα πάει;»

Ο εμπορικός αποκλεισμός που άσκησαν οι Τούρκοι είχε και ως συνέπεια να διαχωρίσει τα μιλέτια και, όσο διαρκούσε, επιδείνωνε τα πράγματα, σαν να έριχναν λάδι στη φωτιά.

Το βράδυ ο Σουλεϊμάν μάς επισκέφτηκε στο σπίτι της Σοφίας, όπου περιέγραψε και σε μας τα τεκταινόμενα. Όση ώρα μιλούσε, διέκρινα έντονο προβληματισμό στη χροιά της φωνής του και δεν άργησα να επαληθευτώ. Τελειώνοντας τη διήγησή του, απευθύνθηκε σε μένα:

«Όλα αυτά δημιουργούν πολλές απορίες, θείε μου. Κι αναρωτιέμαι, αξίζει τελικά για μια θρησκεία να κάνουμε διπλή ζωή; Να ριψοκινδυνεύουμε συνέχεια το κεφάλι μας;»

«Τις αξίες δεν τις ορίζει η έννοια καθεαυτού της θρησκείας, αλλά η πίστη μας σ' αυτή. Αν αρνηθούμε την πίστη μας, είναι σαν να αρνιόμαστε τον εαυτό μας, σαν να τον πουλάμε. Μπορείς να φανταστείς τη Σοφία να γίνεται μουσουλμάνα;»

Αναστέναξε βαθιά, μη βγάζοντας λέξη.

«Δε χρειάζεται να απαντήσεις, ξέρω τα πιστεύω σου».

«Υποφέρω κάθε φορά που πάω μια στο τζαμί να προσευχηθώ, για τα προσχήματα, και μια στην εκκλησία, να δώσω λόγο στο Χριστό. Τυραννιέμαι πολύ για τη διπλή ζωή μου, θα ήθελα να ήταν πιο ξεκάθαρα τα πράγματα. Είμαι σαράντα εννιά χρονών κι ακόμα δεν έχω απαντήσει απόλυτα στον εαυτό μου γιατί το κάνω· θα προτιμούσα να είμαι ειλικρινής με τον εαυτό μου και όχι να κρύβομαι συνέχεια. Έρχονται στιγμές που δεν μπορώ να το αντέξω».

«Μπας και πτοείσαι, Γιώργο;» παρατήρησα απορημένος.

«Δεν είναι εκεί το θέμα, θείε μου. Οι αμφιβολίες είναι αυτές που με κυνηγάν, και μένει αναπάντητο σε μένα ο διαχω-

ρισμός μας εξαιτίας της θρησκείας. Όσα έχω ακούσει μέχρι τώρα δε μ' έπεισαν ακόμα».

«Είναι δύσκολο να ερμηνεύσεις τι είναι εκείνο που κάνει κάποιον να επιλέξει ανάμεσα σε δύο θρησκείες. Χρειάζεται να δεις τις διαφορές των δύο θρησκειών για να ξεδιαλύνεις τις αμφιβολίες σου. Το Ισλάμ είναι πίστη θεοκεντρική, ο Θεός είναι παντοδύναμος και τιμωρός· έχουμε πίστη με νομικό περιεχόμενο, που από φόβο ακολουθεί ο πιστός τους θείους νόμους και η παράβασή τους σημαίνει τιμωρία».

«Μα γι' αυτό και οι μουσουλμάνοι δίνουν μεγάλη σημασία στην ηθική ζωή», πρόσθεσε ο Σουλεϊμάν.

«Αυτό δείχνει πως είναι θρησκεία του θείου νόμου. Ο άνθρωπος είναι εξαρτημένος και στερείται της ελευθερίας. Και δεν υπάρχει σωτήρας ή λυτρωτής για τους ανθρώπους, δεν υπάρχει λύτρωση της ψυχής, όπως τη συναντάμε στο χριστιανισμό. Η αλήθεια, Γιώργο, ανακαλύπτεται μόνο βιωματικά. Μην ξεχνάς πως ο θείος νόμος του Ισλάμ ρυθμίζει τα θρησκευτικά και πολιτικά πράγματα συγχρόνως».

«Όσο ζούσαμε στην Κρώμνη, δε μ' ένοιαζε και τόσο πολύ αυτό που λες· εκεί ήταν διαφορετικά. Αλλά, καθώς ήρθαμε στην Τραπεζούντα, άλλαξαν οι συνθήκες, και με τον καιρό άρχισε να μου φαίνεται αβάσταχτο».

«Καταλαβαίνω τις δυσκολίες που περνάς, Γιώργο, και τις αναζητήσεις που έχεις. Και ίσως να φταίει το ότι σπούδασες σε μουσουλμανικό σχολείο και φύτρωσαν μέσα σου και οι δυο θρησκείες. Θα σου δώσω μια συμβουλή και θα ήθελα να την ακολουθήσεις».

«Ούτως ή άλλως, δεν έχω και πολλές επιλογές. Πάντα σεβόμουν τη γνώμη σου, θα σ' ακούσω και τώρα».

«Να πας να συναντήσεις ένα φωτισμένο άνθρωπο. Μόνο αυτός μπορεί να γιάνει την ψυχή σου – αν τη γιάνει. Τουλάχιστον δοκίμασε».

«Οι αναζητήσεις, θείε μου, γιατρεύονται;» ρώτησε αποστομωτικά.

«Θέλει πνευματική τροφή, καθαρότητα και κατανόηση για να ξεδιαλέξει ο νους ό,τι μας συμβαίνει στη ζωή».

«Χαίρομαι πολύ που με καταλαβαίνεις», μου αποκρίθηκε χαμογελώντας. «Και ποιος είναι αυτός ο φωτισμένος άνθρωπος;»

«Ο ηγούμενος της Μονής Βαζελώνος, ο Πανάρετος. Πήγαινε να τον βρεις και μίλησέ του. Πάρε και τον Μουράτ μαζί σου, για να αποκτήσει σχέσεις με το μοναστήρι. Μεγάλωσε και πρέπει σιγά σιγά να τον βγάλεις στο κουρμπέτι».

Ο Σουλεϊμάν δέχτηκε πρόθυμα, μιας και εκτιμούσε τον Πανάρετο, αλλά και γιατί έψαχνε να βρει πάντοτε εκείνο που θα καθάριζε τις διχοτομημένες σκέψεις του.

Ήξερα πως δύσκολα έβγαινε από τις δικές του θέσεις, αλλά ήταν απρόβλεπτες και πολλές φορές τον καθοδηγούσαν μόνο τα συναισθήματα και μπορούσε να δοθεί σε οποιοδήποτε σημάδι τύχαινε μπροστά του. Η αγαπημένη του Σοφία ανησυχούσε για το πού μπορούσε να φτάσει. Καθόταν δίπλα του με σκυμμένο κεφάλι και άκουγε τη συζήτησή μας. Μόνο, τελειώνοντας, του είπε ενθαρρυντικά:

«Έλα τώρα, Γιώργο. Μετά από τόσα χρόνια θα έπρεπε να έχεις συνηθίσει και να μη στεναχωριέσαι. Έχεις και το συμμαθητή σου τον καδή εδώ. Ποιος θα τολμήσει να σε πειράξει;»

«Θα μπορούσε να είναι έτσι, Σοφία. Όταν όμως εισπράττω την αδικία και δέχομαι απειλές, τότε μέσα μου επαναστατώ, δεν μπορώ να το ανεχτώ, ούτε και να παίζω κρυφτούλι».

Το αίμα μέσα του έβραζε, από το χαρακτήρα του δεν έβγαινε υποταγή παρά μόνο η επαναστατική του ιδιοσυγκρασία. Δεν ήταν στη φύση του να καθηλώνεται και όσο καθόταν να τα υπομένει τόσο τον έπνιγαν.

Ο Σουλεϊμάν δεν πήγε να συναντήσει τον Πανάρετο το προσεχές διάστημα, παρά μόνο όταν έπιασαν τα πρώτα δυνα-

τά κρύα του χειμώνα. Είχε λόγο να πάει αυτή την εποχή, γιατί δεν πήγαιναν πολλοί προσκυνητές, όπως συνέβαινε το καλοκαίρι και τις καλές μέρες του φθινοπώρου· έτσι δε θα γινόταν αντιληπτός.

Φόρτωσεπραμάτειες σε επτά μουλάρια, εφόδια για το μοναστήρι, και κίνησε μαζί με τον Μουράτ. Η αποστολή πλαισιωνόταν από τέσσερις άντρες της δούλεψής του, άνθρωποι των καραβανιών. Βγήκαν έφιπποι από την Τραπεζούντα και τράβηξαν νότια, στην αμαξιτή οδό.

Η απόσταση μέχρι το μοναστήρι ήταν πέντε ώρες περίπου με το άλογο. Μετά από τέσσερις ώρες έφτασαν στο σταυροδρόμι για το μοναστήρι· σταμάτησαν στο Καλογέρ χάνι, να πάρουν μια ανάσα, και μετά πήραν τον ανήφορο για τις κορυφές των βουνών, όπου βρισκόταν η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Βαζελώνα, του πιο παλιού μοναστηριού του τόπου μας, που ιδρύθηκε περί το 270 μ.Χ.

Είχαν διανύσει τη μεγαλύτερη διαδρομή, και η αποστολή βρισκόταν σ' ένα ίσιωμα του μονοπατιού, ανάμεσα σε δάση με πανύψηλα έλατα. Ξαφνικά από το δάσος ξεφύτρωσαν καμιά δεκαριά Τσέτες πάνω στα άλογά τους και τους πλαισίωσαν από δυο μεριές.

«Για πού το βάλατε;» τους ρώτησε κάποιος με τραχύ πρόσωπο, ο οποίος φερόταν και ως αρχηγός αυτής της βρόμικης αγέλης.

«Πηγαίνουμεπραμάτεια στο μοναστήρι», απάντησε ο Σουλεϊμάν.

«Γιατί; Δεν έχουν να φάνε;» ειρωνεύτηκε και έσκασε στα γέλια, παρακινώντας και τους υπόλοιπους. «Κι από πότε οι μουσουλμάνοι άρχισαν να ταΐζουν τους γκιαούρηδες;»

«Δουλειά κάνουμε. Εσάς τι σας νοιάζει;» είπε ο Σουλεϊμάν κοφτά.

«Μας νοιάζει και μας παρανοιάζει, εφέντη, γιατί εμείς δεν έχουμε να φάμε. Κατάλαβες;» φώναξε δυνατά ο Τσέτης με άγριες διαθέσεις.

«Και τι θέλεις τώρα;» τον ρώτησε ο Σουλεϊμάν, ανεβάζοντας τον τόνο της φωνής του.

«Αυτά που κουβαλάς. Ακούς; Αφού είναιπραμάτειες των γκιαουρήδων, θα τα πάρουμε εμείς».

Ο Σουλεϊμάν ζύγιασε στιγμιαία την έκβαση που θα προέκυπτε από κάθε ενδεχόμενη ενέργειά του, και ακολούθησε την τακτική του εκφοβισμού.

«Αν ήξερες ποιος είμαι, τώρα δε θα 'σουν εδώ μπροστά μου να μου μιλάς μ' αυτό τον τρόπο. Ή θα 'σουν ευχαριστημένος αν δε σου έπαιρνα το κεφάλι».

«Και ποιος είσαι του λόγου σου;» ρώτησε ερευνητικά.

Ήδη φάνηκε να τον προβληματίζουν κάπως τα λόγια του Σουλεϊμάν.

«Σαν εσένα έχω στη δούλεψή μου ένα σωρό και μπορεί να τους συναντήσεις παραπέρα και να βρεις τον μπελά σου», συνέχισε επιθετικά ο Σουλεϊμάν. «Αν όσα κουβαλάω ήταν του μοναστηριού, μπορεί και να σας άφηνα να τα πάρετε. Αλλά είναι δικά μου κι ακόμα δεν πληρώθηκα».

Και μην αφήνοντάς του περιθώριο να αμφιβάλλει για όσα του έλεγε, γύρισε και έδωσε εντολές στους συνοδούς του:

«Δώστε τρία μουλάρια στ' αδέρφια μας να φάνε κι αυτοί. Αν δεν τους βοηθήσουμε εμείς, ποιος άλλος θα τους βοηθήσει;»

Ο Τσέτης αρχηγός στην αρχή φάνηκε να είναι δύσπιστος, αλλά, βλέποντας τον Σουλεϊμάν να συμπεριφέρεται αυτός αρχηγικά και να του δίνει μερίδιο από τηνπραμάτεια, άλλαξε στάση και συμβιβάστηκε με την ανταμοιβή.

«Πάρε τώρα τα μουλάρια και άμε στο καλό, γιατί μπορεί σε λίγο να το μετανιώσω».

Τρεις Τσέτες ξεχώρισαν και πήγαν να πάρουν τα μουλάρια, και όλοι μαζί μετά χάθηκαν στο πυκνό δάσος. Ο Σουλεϊμάν γνώριζε για την ύπαρξη αυτών των άτακτων ομάδων που ζούσαν στα βουνά και λυμαίνονταν τα χωριά. Αρκετές φορές τούς χρησιμοποιούσαν επιλεκτικά κάποιοι Τούρκοι σε βρόμικες

υποθέσεις εναντίον των Ρωμίων. Κι αυτό το χαρτί έπαιξε ο Σουλεϊμάν για να αποτρέψει το χειρότερο.

Σε λιγότερο από είκοσι λεπτά το μονοπάτι τούς έφερε σε μια απότομη πλαγιά και ήταν τόσο απόκρημνη, που αναγκάστηκαν να ξεπεζέψουν. Διακόσια μέτρα περίπου πιο πάνω βρέθηκαν απροσδόκητα μπροστά στο μοναστήρι, που δέσποζε πάνω στη ραχιά.

Το μεγάλο μοναστήρι είχε τέσσερα πατώματα μπροστά, πολλά μικρά παράθυρα, και ο τελευταίος όροφος είχε πέρα για πέρα έναν εσωτερικό εξώστη, σαν ένα μεγάλο διάδρομο, με πολλές κολόνες που σχημάτιζαν καμάρες μεταξύ τους. Το οικοδόμημα οχυρικά ενωνόταν μ' έναν τεράστιο βράχο που είχε ύψος πάνω από πενήντα μέτρα. Έμοιαζε να κρέμεται και να είναι προσκολλημένο στη βάση αυτού του απόκρημνου βράχου.

Ορισμένοι μοναχοί βγήκαν στο μπαλκόνι και κοιτούσαν την αποστολή καθώς πλησίαζε στην είσοδο του μοναστηριού. Εκεί συνάντησαν έναν καλόγερο και ο Σουλεϊμάν ζήτησε να δει τον Πανάρετο.

Πέρασαν το κατώφλι της εισόδου· ο καλόγερος μπροστά τούς οδηγούσε στο εσωτερικό του μοναστηριού. Μπήκαν σε μισοσκότεινους στενούς διαδρόμους, ανέβηκαν σκάλες και βρέθηκαν στο δεύτερο επίπεδο του μοναστηριού, στο πολύ μικρό εσωτερικό προαύλιο, στη ρίζα του βράχου, με τη μικρή εκκλησία, χωμένη η μισή, στην εσοχή του βράχου.

Το εσωτερικό του μοναστηριού, προστατευμένο από τα τείχη, δεν το φυσούσε ο παγωμένος αέρας και παντού επικρατούσε ησυχία· μόνο κάπου κάπου ανοιγόκλεινε καμιά πόρτα και ακούγονταν τα βιαστικά βήματα των μοναχών στους ξύλινους διαδρόμους.

Ο Πανάρετος έβγαινε από την εκκλησία, συνοδεία μοναχών και μερικών διακεκριμένων επισκεπτών. Μόλις τους είδε, χαμογέλασε. Σταμάτησε για να μιλήσει με τους συνοδούς του και έκανε ένα νεύμα με το χέρι του στον Σουλεϊμάν και στον Μου-

ράτ για να περιμένουν. Μετά από λίγο διαλύθηκε η ομήγυρη και ο Πανάρετος πήγε μόνος του κοντά τους.

«Τι ευχάριστη έκπληξη είναι αυτή, Σουλεϊμάν;»

«Ήρθα για να μιλήσουμε, Πανάρετε».

«Είναι η πρώτη φορά που έρχεσαι να με συναντήσεις εδώ. Έγινε κάτι σοβαρό;»

«Όχι, όχι, τίποτα δεν έγινε, απλώς ήθελα να μιλήσουμε».

Ο Πανάρετος γνώριζε πολύ καλά το διαταραγμένο κόσμο του και αντιλήφθηκε το σκοπό της επίσκεψής του.

«Θα μείνετε εδώ το βράδυ, έτσι δεν είναι;»

«Εάν μας θέλετε, θα μείνουμε», αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν χαριτολογώντας, κάνοντας τον Πανάρετο να χαμογελάσει ακόμα περισσότερο.

«Το μοναστήρι είναι ανοιχτό για όλο τον κόσμο· πόσο πιο πολύ για εκείνους που ζητάνε να θεραπεύσουν την ψυχή τους. Ελάτε να σας πάω στην τράπεζα, να σας φιλέψουμε, γιατί θα είσαστε νηστικοί».

Τους φρόντισε ο ίδιος. Όση ώρα ήταν κοντά τους, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τον Μουράτ, ανοίγοντάς τον σε συζητήσεις που άφησαν άναυδο τον πατέρα του· ποτέ δεν τον είχε ακούσει να μιλάει έτσι. Ο Πανάρετος εισχωρούσε στην ψυχή του, ανοίγοντας τους δρόμους του.

Τους άφησε να αναπαυθούν και, φεύγοντας, συνεννοήθηκε με τον Σουλεϊμάν να συναντηθούν το βράδυ.

Ο Πανάρετος είχε επισκέψεις από την Κωνσταντινούπολη. Ποιοι ήταν δεν έγινε ποτέ γνωστό, κι εκείνος ήταν απασχολημένος όλη τη μέρα μαζί τους. Τη νύχτα, κατά τις εννέα η ώρα, ειδοποίησε τον Σουλεϊμάν με το διάχο να πάει στο κελί του.

Τα όσα ειπώθηκαν εκεί ποτέ δεν τα 'μαθα, μόνο όσα σχολίασε ο Πανάρετος σε μένα όταν, λίγες μέρες μετά, μας επισκέφτηκε στην Τραπεζούντα.

«Τα συμπτώματα του Σουλεϊμάν είναι αποτέλεσμα ψυχικής

βίας», συμπέρανε ο Πανάρετος. «Τον δικαιολογώ ως ένα βαθμό, ξέρεις. Αυτό συμβαίνει λίγο ή πολύ στους περισσότερους κρυφοχριστιανούς· δεν είναι και λίγο να περνάς μια ολόκληρη ζωή ανάμεσα σε δυο θρησκείες. Ο Σουλεϊμάν από τη φύση του ασφυκτιά μ' όλη αυτή την κατάσταση».

«Έδειξε αλλαγμένος όταν γύρισε πίσω. Τι έγινε, τι του είπες;»

«Του είπα πως την αλήθεια θα τη βρει στην ψυχή του και να μην την ψάχνει αλλού· και πως, άμα το θέλει πολύ, κάποια στιγμή κάτι θα μιλήσει μέσα του και θα τον βγάλει από το αδιέξοδο».

«Τον επηρέασαν και τα γεγονότα, Πανάρετε. Οι τωρινές συνθήκες δεν είναι ίδιες με τις προηγούμενες, το κλίμα έγινε πολύ εχθρικό, και ο Σουλεϊμάν δεν μπορεί να τα σηκώσει αυτά, τον πνίγουν».

«Μήπως είναι ο μόνος;» αναρωτήθηκε ο Πανάρετος. «Οι εξελίξεις τρέχουν και είναι όλες σε βάρος μας».

«Τι νέα έχουμε από την Κωνσταντινούπολη;» τον ρώτησα γνωρίζοντας πως τον τελευταίο καιρό είχε διάφορες επαφές με πολιτικά πρόσωπα.

«Το Πατριαρχείο από την αρχή εξέφρασε διαφορετική άποψη για την επικράτηση των Νεότουρκων, εν αντιθέσει με τις ελληνικές κοινότητες που νομίζουν πως θα είναι πολύ καλύτερα απ' ό,τι ήταν με τους Οθωμανούς· και προφητεύει καταστροφικές συνέπειες για τον Ελληνισμό. Αντιστέκεται στις νεοτουρκικές μεταρρυθμίσεις και θέλει να συμβάλλουμε στη μείωση των εντάσεων μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων».

Ο Πανάρετος έπαιρνε ένα ρόλο αρμοστή για την περιοχή μας και ο πατριάρχης τον εμπιστευόταν απόλυτα· περισσότερο από πολλούς μητροπολιτάδες. Δεν περιοριζόταν στα στενά όρια του μοναστηριού, ήθελε να είναι κοντά στην κοινωνία και να προσφέρει. Κι αυτή η ψυχή ήταν αδέσμευτη, όπως του Σουλεϊμάν, μόνο που βρήκε το δρόμο της και αφιερώθηκε στο σκοπό της πρόνοιας.

Η χρονιά του 1909 είναι η χρονιά των μεγάλων αλλαγών – ή τουλάχιστον τώρα συνειδητοποιούμε πλήρως τις προθέσεις των Νεότουρκων. Δεν είναι πλέον το συνταγματικό και φιλελεύθερο κίνημα που υπόσχεται ισοπολιτεία, ενότητα και κοινωνική ανάπτυξη για όλες τις εθνότητες. Εξελέχθηκε σε μια εθνικιστική οργάνωση που στοχεύει να καταστείλει καθετί αντίθετο από το δικό της στόχο. Αποσκοπούσε να μείνει στην εξουσία με κάθε μέσο, και πάνω απ' όλα να προωθήσει μια πολιτική βίαιης απεθνικοποίησης ή να αφομοιώσει τους μη μουσουλμάνους.

Είναι και το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από τόσους αιώνες· με την εκθρόνιση του Αμπντούλ Χαμίτ και την εγκαθίδρυση του στρατιωτικού νόμου στο κράτος.

Άρχισαν να προωθούν την πολιτική της οθωμανοποίησης των μη μουσουλμάνων και την αποκοπή από τις εθνικές τους ρίζες. Στόχευαν στη μετάλλαξή τους σε πολίτες με οθωμανική συνείδηση και ταυτότητα, και τη λύση του πανισλαμισμού.

Ταυτόχρονα προέκυψε και η αδυναμία τους να πραγματοποιήσουν τις αρχικές υποσχέσεις τους, με συνέπεια να αυξήσουν τη δυσαρέσκεια στο εσωτερικό της χώρας από τους αντιπολιτευόμενους φιλελεύθερους και σε όλα τα μιλέτια της χώρας.

Ήταν η καταλυτική χρονιά που γκρέμισε το όραμα της συνέχισης μιας διαφορετικής αυτοκρατορίας του Γένους μας. Ένα όραμα που ξεπερνούσε τη λογική του αλυτρωτισμού και της επέκτασης του ελληνικού κράτους.

Οι εξελίξεις ήταν τόσο ραγδαίες, που με ώθησαν να αφοσιωθώ σε καινούρια συγγράμματα, στο ιστορικό πλαίσιο όπου βρισκόμασταν.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι δημιούργησαν νέα δεδομένα. Οι κατακτήσεις του διαδόχου Κωνσταντίνου σκόρπισαν μεγάλη αισιοδοξία σε όλους του Ρωμιούς της Μικράς Ασίας. Απελευθερώθηκε η Θεσσαλονίκη και, μέχρι το καλοκαίρι του 1913, ο ελληνικός στρατός έφτασε στη δυτική Θράκη. Οι επιτυχίες του διαδόχου γέμισαν με υπερηφάνεια όλους· πίστευαν πως θα

μπορούσε να ελευθερώσει μέχρι κι εμάς εδώ. Το γεγονός ότι τον έλεγαν Κωνσταντίνο μετρούσε στη συνείδησή τους. Είχαν αρχίσει να πιστεύουν στο νέο ελληνικό κράτος.

Η ατμόσφαιρα παρέμενε όμως ρευστή. Οι απώλειες των βαλκανικών κτήσεων έδωσαν νέα ώθηση για την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικιστικού πνεύματος. Πολυάριθμοι Τούρκοι πρόσφυγες εισέρρεαν στη Μικρά Ασία από τις επαρχίες της Βαλκανικής, αυξάνοντας τη σχέση αναλογίας με τους χριστιανούς.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, το κοιτάτο ανακήρυξε το εθνικό τουρκικό κράτος, καταστρέφοντας όλους τους θεσμούς που στήριζαν την πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Τουρκία πιεζόταν λόγω των πολέμων και το καθεστώς πίεζε τους Ρωμιούς.

Ανάμεσα σ' αυτή την ανακατωσούρα του κόσμου, τα ξημερώματα της 12ης Σεπτεμβρίου του 1913 γεννήθηκε ένα κοριτσάκι. Ένα νέο πλάσμα μπήκε στη δύνη και στη μανία της ανθρωπότητας. Ήταν το πέμπτο παιδί της Σοφίας· το τέταρτο, ο Πάνος, είχε γεννηθεί το 1910.

Το στερνοπαίδι μας ήταν η αφορμή να γαντζωθώ στο μαρσάθιο της ζωής. Υπήρξαν πολλές στιγμές που υπέφερα μέσα στα σκοτάδια μου, αισθανόμουν να είμαι φυλακισμένος στον ίδιο μου τον εαυτό. Χτυπιόμουν, αλήθεια, με την άτυχη μοίρα μου, δεν το άντεχα, κόντευα να εκραγώ· και σαν να μην έφτανε αυτό μονάχα, πλήγωνα με την οξυμένη συμπεριφορά μου την καλή μου Ελισάβετ.

Κάπως έτσι ήμουν όταν γεννήθηκε η Ευγενία· προ της παράδοσής μου στο πουθενά. Η γέννα αυτή σήμανε για μένα την απαρχή μιας νέας περιόδου και ίσως την τελευταία. Είχα ακόμα πολλά κατά νου να κάνω. Είχα και τις φανταστικές εικόνες μου, που σεργιάνιζαν ασύστολα στο νου· έπλαθα εικόνες και εικόνες, σαν να 'ταν όλος μαγεία τούτος ο νουनियाς, μέχρι που αναρωτιόμουν αν ζούσα ανάμεσα στο όραμα και στην πραγματικότητα, αλλά και πάλι κατέληγα πως αυτό που πιστεύει κάποιος αυτό είναι η αλήθεια. Και είναι πάντοτε δίπλα

μας, όπως η πιστή σύντροφός μου Ελισάβετ, που με οδηγεί στον υπαρκτό κόσμο. Κάτω από το βάρος της συνείδησής μου, δεν ξέρω τι θα έφτιαχνα, μπορώ να πω, εάν δεν την είχα δίπλα μου, να είναι ώρες ατέλειωτες καθισμένη στο γραφείο και να της υπαγορεύω να γράφει. Δεν ξέρω πώς με βλέπει μετά από τόσα χρόνια που πέρασαν· εγώ όμως μπορώ να δηλώσω σήμερα πως έδωσε νόημα στη ζωή μου.

Εδώ σταμάτησε ο Σταύρος την υπαγόρευση, για να σκεφτεί, όπως συνήθιζε. Από καιρό ήθελα να πω δυο κουβέντες κι εγώ τόσα χρόνια που γράφω. Τώρα η επιθυμία μου έγινε μεγαλύτερη. Κι ενώ είχα κατά νου πού θα αναφερόμουν, με ρώτησε:

«Ελισάβετ, τις τελευταίες μέρες θυμάμαι τα παλιά. Θυμάμαι ένα σωρό στιγμές, σαν να μην πέρασε καθόλου ο χρόνος. Με αποπλανεί, ξέρεις, ακόμα ο έρωτας».

«Πώς με θυμάσαι;»

«Ήμουν τότε πολύ ερωτευμένος μαζί σου».

«Δηλαδή τώρα δεν είσαι;»

Γέλασε· μου αρέσει πολύ να τον βλέπω να γελάει. Πήγε να πει κάτι και συνέχιζε ακόμα να γελάει. Πάντα τον κέντριζα και του άρεσε.

«Ό,τι κι αν πεις, να ξέρεις πως θα γραφτεί», τον ενημέρωσα.

«Γράψε, Ελισάβετ, για την αγάπη και για τον έρωτα, που είναι συνώνυμο της δημιουργίας. Και εάν δεν υπήρχαν στη ζωή μας, δε θα 'χαν καμιά σημασία όσα γράψαμε».

«Να ξέρεις πως συνεχίζω να γράφω το διάλογό μας».

«Να τον γράφεις, θησαυρέ μου. Και απερίφραστα μπορώ να σου πω πως ήσουν και θα είσαι ο πολυτιμότερος άνθρωπος στον κόσμο για μένα».

«Σ' ευχαριστώ, Σταύρο. Και για να σου πω την πάσα αλήθεια, τώρα σ' έχω μεγαλύτερη ανάγκη από πριν. Δε μου απάντησες όμως... Πώς με θυμάσαι;»

«Σαν χθες θυμάμαι που ήμουν παιδί και τις σκηνές από τις πρώτες επαφές μας. Για να μη σου πω ότι θυμάμαι την πρώτη φορά που κάναμε έρωτα!»

«Αλήθεια, το θυμάσαι;»

«Πώς να το ξεχάσω; Αφού με είχες τυραννήσει τόσα χρόνια. Θυμάμαι και τις αντιδράσεις σου».

«Τώρα που μιλάς για τις αντιδράσεις μου... Εσύ τότε φαινόσουν να είσαι μαθημένος. Δεν το συζητήσαμε ποτέ και με απασχολούσε πολλά χρόνια. Από πού ήξερες εσύ;»

«Ήμουν δασκαλεμένος, καλή μου, από τους μεγαλύτερους».

«Α! Κι εγώ αναρωτιόμουν... από πού ξέρει αυτός».

«Λοιπόν, τέλος για σήμερα, πέρασε η ώρα».

«Κρίμα, κι εγώ ήθελα να συνεχίσουμε».

Ο Σταύρος πήγε να κοιμηθεί κι εγώ βρέθηκα στο δίλημμα αν θα 'πρεπε να συνεχίσω μόνη μου, χωρίς τη συναίνεση του Σταύρου. Τελικά υπερίσχυσε ο διακαής πόθος μου να βάλω τη δική μου πινελιά.

Ο Σταύρος δεν αναφέρθηκε όσο έπρεπε στον εαυτό του εδώ μέσα. Το έργο και τα βιβλία του, που δημοσιεύτηκαν, είχαν μεγάλη απήχηση στον κόσμο και τον κατέτασσαν ως έναν από τους μεγαλύτερους ιστορικούς ερευνητές. Η διορατικότητά του έφτανε σε τέτοια σημεία, που οι απόψεις του γίνονταν αποδεκτές στα παζάρια των ιδεών και των πολιτικών, που όλο και περισσότερο αποζητούσαν τη συμβουλή του. Κι όσον αφορά εμένα, δυο λόγια μόνο θα πω και θα κλείσω, για να μη μείνει κενό αυτό το σημείο: η ζωή μαζί του έμοιαζε σαν παραμύθι. Με τραβούσε στα δικά του επίπεδα και με πήγαινε σε κόσμους που μόνη μου δε θα τους έβλεπα ποτέ. Το μόνο μελανό σημείο είναι η αλλαγή της συμπεριφοράς του από τη στιγμή που τυφλώθηκε. Διορθώθηκε αρκετά με τον καιρό, αλλά παρέμενε να είναι οξύθυμος και εσωστρεφής· υπήρχαν διαστήματα που του έφταιγαν τα πάντα. Έκανα υπομονή· καταλάβαινα πόσο δύσκολα είναι να ζει χωρίς το φως του και προσπαθούσα να τον εμψυχώνω. Γράφοντας για το Σταύρο, απέκτησε και η δική μου

ζωή σημασία, να αφουγκράζομαι τα βιβλία του. Απορούσα μαζί του – πού έβρισκε τις απίθανες μυθοπλαστικές εικόνες που χρησιμοποιούσε στα συγγράμματά του; Αισθανόμουν πολλές φορές δέος με τις αποκαλύψεις του στη ζωή. Πολύς κόσμος τον θεωρούσε φωτισμένο και σοφό. Είχε τη σεμνότητα να μην αναφέρεται στα δικά του δεδομένα και έπρεπε εγώ να τα συμπληρώσω.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ, τα σπίτια της Κρώμνης όλο και άδειαζαν· παρ' όλη τη συνεχόμενη εγγκατάλειψή της, αισθανόμουν να ζω σ' ένα ζωντανό κύτταρο που έβγαζε ακόμα μεγάλους δασκάλους, φλογερούς πατριώτες και φωτισμένα μυαλά που σταδιοδρομούσαν εκτός Κρώμνης.

Παντού όλα έδειχναν ν' αλλάζουν, θαρρείς και οι νέες εποχές, αυτός ο αιώνας, που τον παρομοίαζα με θεριό, κατάπινε με τις σύγχρονες κατακτήσεις του ό,τι υπήρχε επί χιλιετίες τώρα. Βιώναμε το τέλος του δρόμου του μεταξιού. Από τη στιγμή που άνοιξε η διώρυγα του Σουέζ το 1869, σταδιακά σταμάτησε να έχει την εμπορική σημασία του παρελθόντος και σήμερα έχει πια νεκρωθεί κυριολεκτικά. Όλη η διακίνηση των εμπορευμάτων πλέον, από Ανατολή και Δύση, γινόταν εξολοκλήρου με τα καινούρια ατμόπλοια.

Ένας δρόμος έκλεισε, ένας δρόμος άνοιξε. Ο νέος εμπορικός δρόμος Κωνσταντινούπολης - Βαγδάτης περνούσε από την Αμισό, όπου μεταφέρθηκε η εμπορική κίνηση της περιοχής μας και το ενδιαφέρον του Σουλεϊμάν.

Ήταν αρχές Απριλίου του 1914, όταν μπήκε στο κονάκι μας

για πρώτη φορά ένας άλλος Σουλεϊμάν. Ο ενός χρόνου γιος του Μουράτ. Το κονάκι θεωρείτο το σημείο αναφοράς για την οικογένεια και οι επισκέψεις των κρυφών μελών της ισοδυναμούσαν με φόρο τιμής.

Ο Μουράτ ήρθε μαζί με τη γυναίκα του τη Μίργιαμ ή Μαρία με το κρυφοχριστιανικό της όνομα· πολύ καλή φίλη της εγγονής μας της Αγνής και αφορμή της γνωριμίας τους.

«Κάθε φορά που έρχομαι στο κονάκι, ξυπνάει κάτι ιδιαίτερο μέσα μου», είπε ο Μουράτ. «Αν και δεν έχω ζήσει εδώ, με τραβάει να έρθω. Μέρες τώρα σκεφτόμουν να φέρω τον Σουλεϊμάν».

«Εδώ είναι οι ρίζες σου, παιδί μου», συμπλήρωσε η Ελισάβετ. «Να το θεωρείς δικό σου σπίτι· τα ίδια να μεταφέρεις με τον καιρό και στον μικρό Σουλεϊμάν».

«Ο μεγάλος Σουλεϊμάν πού βρίσκεται αλήθεια; Γιατί δεν ήρθε;» τον ρώτησα.

«Έχει πάει στη Βαγδάτη».

«Όλο προς τα κει πάει», αναλογίστηκα με υποψία.

«Δουλειές... Τι να κάνει;»

«Δε νομίζω να είναι μόνο για δουλειές. Πιστεύω πως και κάτι άλλο θα τον τραβάει».

«Ποιος ξέρει; Δε μιλάει καθόλου για τα προγράμματά του».

«Δεν είναι ικανοποιημένος με τον εαυτό του και με προβληματίζει πάρα πολύ αυτό», κατέληξα ανήσυχος.

Γνωρίζοντας τον παλιό του βίο και το πέρασμά του από τη Βαγδάτη, σκιάχτηκα μην και μπλέξει πάλι στην ξελογιάστρα Βαβυλώνα. Τότε έκανε πολύ καιρό για να ξεμπλέξει και τυραννήθηκε πολύ μέχρι να ξεπεράσει τον εθισμό του στην άσπρη σκόνη. Το κρατήσαμε μυστικό και δεν το αφήσαμε να διαρρεύσει. Εγώ και η Ελισάβετ είμαστε οι μόνοι εν ζωή που το γνωρίζουμε.

«Όταν θα γυρίσει», απευθύνθηκα στον Μουράτ, «να του πεις να κοιπάσει στο κονάκι, γιατί θέλω να μιλήσουμε».

Όση ώρα μιλούσαμε στην υποδοχή, ο μικρός Σουλεϊμάν κουτρουβαλούσε στα ντιβάνια και στο δάπεδο, πάνω στα χαλιά, βγάζοντας χαρούμενες φωνούλες.

«Είναι πολύ ζωηρός», παρατήρησε η Ελισάβετ. «Φτου, φτου, να μην τον ματιάσω!»

«Όλη τη μέρα τον κυνηγάμε, θεία», αποκρίθηκε η Μίργιαμ.

Ο μικρός Σουλεϊμάν βρισκόταν δίπλα στη μητέρα του και πήγε να κατέβει από το ντιβάνι· η Μίργιαμ τον βοήθησε και τον κράτησε από τα χέρια σε ανάταση, να σταθεί όρθιος.

«Ακόμα δεν περπάτησε, Μαρία;» ρώτησε η Ελισάβετ.

«Όπου να 'ναι, θα περπατήσει. Κάπου κάπου κάνει από κανένα βήμα».

«Μπα, αυτός είναι έτοιμος να περπατήσει. Για στείλ' τον προς τα εμένα. Έλα, Σουλεϊμάν», είπε η Ελισάβετ και άπλωσε τα χέρια μπροστά, καλώντας τον να πάει. «Σουλεϊμάν, Σουλεϊμάν, έλα, έλα».

Την κοιτούσε επίμονα καθώς τον καλούσε· τα χαρούμενα αθώα παιδικά μάτια του έδειξαν τη λαχτάρα να πάει στην αγκαλιά της Ελισάβετ. Έκανε ένα βήμα μπροστά, δεύτερο...

«Άφησέ τον, Μαρία», είπε η Ελισάβετ.

Εκείνη έλυσε το κράτημά της και το παιδί έκανε ακόμα τρία βήματα αργά και έπεσε στην αγκαλιά της Ελισάβετ.

Το θεώρησα πολύ καλό οιωνό να κάνει τα πρώτα βήματά του στο κονάκι. Το γιορτάσαμε δεόντως το γεγονός, με φαγοπότι και πολλές ραχές. Κι όλο τσουγκρίζαμε τα ποτήρια για να ευχηθούμε στον μικρό Σουλεϊμάν.

«Αναρωτιέμαι, θείε Σταύρο, σε τι κόσμο φέρνουμε τα παιδιά μας», μου είπε σε κάποια στιγμή ο Μουράτ.

Είχαν προηγηθεί συζητήσεις για το σκληρό μέλλον, και η επιδείνωση των εξελίξεων καταλάβαινα πως του προκαλούσε ένα συναίσθημα αβεβαιότητας.

«Πάμε επάνω στο γραφείο», του είπα. «Θέλω να σου δείξω κάτι».

Το εσωτερικό του σπιτιού το γνώριζα σπιθαμή προς σπιθα-

μή, το είχα όλο μετρημένο και μπορούσα μόνος μου να κυκλοφορήσω.

Ψηλαφίζοντας, βρήκα την καρέκλα πίσω από το γραφείο και κάθισα. Ένευσα στον Μουράτ να έρθει σιμά μου και του είπα:

«Νικόλαε, θέλεις να σου δείξω τη ζωή μας; Μπορεί απ' αυτή να πάρεις θάρρος και δύναμη».

«Γι' αυτό έρχομαι πάντα σε σένα, θείε μου, κάθε φορά που με προβληματίζει κάτι. Για να μου δείχνεις».

Ψηλαφίζοντας πάνω στο γραφείο, στη δεξιά μεριά, έπιασα το δερματόδετο βιβλίο. Έβαλα την παλάμη μου στο εξώφυλλο και με τα δάχτυλά μου χάιδεψα τη χρυσή πυρογραφία του τίτλου.

«Εδώ θα βρεις αυτό που ζητάς. Είναι όλη η ιστορία σου. Πάρ' το να το διαβάσεις, θα σε βοηθήσει να καταλάβεις πολλά και δε θα έχεις ανάγκη από καμιά συμβουλή, θα βρίσκεις μόνος σου το δρόμο. Και το δεσμό αυτόν να τον υπαγορεύσεις και στον Σουλεϊμάν όταν μεγαλώσει».

Ο Μουράτ πήρε το βιβλίο, το ξεφύλλισε και αποσπασματικά διάβασε μερικές παραγράφους. Φεύγοντας, το πήρε μαζί του, με την υπόσχεση να μου το επιστρέψει σύντομα. Ήταν η δεύτερη φορά που θα διαβαζόταν το βιβλίο, μετά τη Μαρία.

Φεύγοντας ο Μουράτ με τη Μίργιαμ, ένιωθα ένα κενό. Δεν ξέρω γιατί, αλλά ταράχθηκα, είχα κακό προαίσθημα και πιάστηκε η ψυχή μου· ίσως επειδή ήταν η πρώτη φορά που το βιβλίο έφευγε από τα χέρια μου. Εν πάση περιπτώσει, προσπάθησα να το αποβάλω – ούτως ή άλλως, ήθελα να αποτελέσει κίνητρο για τον Μουράτ, ο οποίος έμμεσα διχαζόταν κι αυτός με τις σκέψεις του.

Την άλλη μέρα ο Μουράτ έφυγε απρόοπτα για την Τραπεζούντα, αφήνοντας τη Μίργιαμ και τον Σουλεϊμάν στο σπίτι του πεθερού του στην ενορία του Αληθινού. Στο δημόσιο δρό-

μο της Ματσούκας, συνάντησε τέσσερις ζαπτιέδες και μπήκε στην ομάδα τους.

Με αργό καλπασμό ανάμεσα στα φαράγγια των βουνών, έφτασαν σ' ένα στενό πέρασμα και έπεσαν σε ενέδρα Ρωμιών ανταρτών. Ήταν από τις πρώτες ομάδες ανταρτών, οι οποίοι, μετά τα καταπιεστικά μέτρα των Νεότουρκων, αναγκάστηκαν να πάρουν τα βουνά. Οι Τσέτες αυτή την εποχή δρούσαν ανεξέλεγκτα κατά των χριστιανικών πληθυσμών και ιδίως στα χωριά.

Οι αντάρτες τούς πήραν τα άλογα και τον οπλισμό τους, αφήνοντάς τους να πάνε με τα πόδια στην Τραπεζούντα. Ο Μουράτ είχε πάρει μαζί του το βιβλίο και το είχε σε μια από τις θήκες της σέλας του αλόγου· οπότε, χάθηκε και αυτό στον άγνωστο δρόμο των ανταρτών στα απρόσιτα βουνά.

Η είδηση της απώλειας ήρθε και με βρήκε στο κονάκι. Όταν μου το είπε ο Μουράτ, νόμισα πως θα πάθω συγκοπή. Άδεια-σα μέσα μου μεμιάς. Χαράμι πήγαν τόσα χρόνια που έγγραφα, και πιο πολύ ακόμα που έχανα όσα θ' άφηνα παρακαταθήκη.

Το προαίσθημά μου τελικά είχε βγει αληθινό, και θεωρούσα τον εαυτό μου υπαίτιο αυτής της απίστευτης συγκυρίας.

Ο Μουράτ, από εκείνη τη μέρα, βγήκε στα βουνά της Ματσούκας για να ψάχνει τους αντάρτες της ενέδρας. Θυμόταν τα πρόσωπα, αλλά χωρίς τα ονόματά τους δεν μπορούσε να πάρει καμιά πληροφορία. Αναγκάστηκε να εμφανίσει την κρυφή του ταυτότητα, για να μπορεί να κυκλοφορεί ανάμεσα στις αντάρτικες ομάδες. Αλλού γινόταν πιστευτός κι αλλού τον αντιμετώπιζαν με καχυποψία. Για μέρες είχε οργώσει σχεδόν όλες τις πλαγιές των Ποντικών Άλπεων, χωρίς κανένα αποτέλεσμα.

Μια μέρα ο δρόμος του τον έφερε στη Σάντα κι εκεί αναφέρθηκε για πρώτη φορά στον πραγματικό λόγο της αναζήτησής του. Κάποιος από τους Σανταίους είχε ακούσει να γίνεται

λόγος για ένα βιβλίο που έπεσε στα χέρια των ανταρτών που έστηναν τα καραούλια τους στα Σούρμενα. Παρακάλεσε τον άνθρωπο αυτόν, δίνοντάς του μια καλή αμοιβή, να τον πάει στο λημέρι τους. Οι ομάδες όμως συνεχώς μετακινούνταν· όσο κι αν έψαξαν, στάθηκε αδύνατο να τους βρουν.

Απογοητευμένος ο Μουράτ, μετά από ένα μήνα, ήρθε ένα σούρουπο στην Κρώμνη και με βαριά καρδιά μου ανήγγειλε την αποτυχία των ερευνών του.

Είχα χάσει πλέον κάθε ελπίδα, μου ήταν αδιανόητο να το χωνέψω· ζούσα με πικρία παρόμοια με την απώλεια ενός αγαπημένου μου προσώπου.

«Ίσως αυτό να ήταν το γραφτό του, Νικόλαε», του είπα συγκαταβατικά. «Ας το πάρουμε ότι ήθελε να απελευθερωθεί από εμάς, ίσως πιάσει τόπο εκεί που θα πάει. Ποτέ δεν μπορείς να είσαι βέβαιος για το τι είναι καλύτερο».

Μπορεί να μου άφησε μεγάλο σεκλέτι στην ψυχή, καταλάβαινα όμως και τον Μουράτ να τον πελαγώνουν οι ευθύνες του, και ήταν σε χειρότερη θέση από τη δική μου.

«Καλό μου παιδί, μη στεναχωριέσαι, πάει τώρα, πέταξε το πουλάκι. Έτρεξες πολύ, φτάνει τόσο. Καιρός είναι να πας κοντά στην οικογένειά σου. Στο τέλος θ' αρχίσω ν' ανησυχώ για σένα και όχι για το βιβλίο».

«Δεν μπορείς να το ξαναγράψεις, θείε;»

«Όχι, Νικόλα, τα βιβλία δεν ξαναγράφονται· αυτό ήταν».

«Λυπάμαι τόσο», είπε με παράπονο.

«Να λυπάσαι γι' αυτά που θα 'ρθουν».

Και πράγματι, οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες. Ο φόβος και ο τρόμος είχε απλωθεί σε όλες τις χριστιανικές ψυχές – Ρωμιούς, Αρμένιους και Ασσύριους.

Κατακαλόκαιρο, μόλις μπήκε ο Ιούλιος μήνας και συνέβη ένα απρόσμενο γεγονός. Κατά τα μεσάνυχτα, την ώρα που κοιμόμασταν, χτύπησε δυνατά η εξώπορτα στο κονάκι. Στην από-

λυτη ησυχία της νύχτας, οι χτύποι ακούστηκαν σαν πιστολιές. Ανασηκώθηκα από το κρεβάτι, όπως και η Ελισάβετ.

«Ποιος να είναι;» αναρωτήθηκε η γυναίκα μου.

Σε λίγο άκουσα τα βήματα της Ρεζάν που πήγαινε ν' ανοίξει την εξώπορτα. Ακούστηκαν ομιλίες στο χαγιάτι. Φανερά ανήσυχοι, σηκωθήκαμε από το κρεβάτι για να πάμε κάτω και να δούμε τι συμβαίνει. Έβαζα κάτι πρόχειρο επάνω μου, όταν η Ρεζάν ήρθε στην κάμαρη και μου είπε, κάπως ταραγμένη, πως με ζητάνε κάποιοι αρματωμένοι άντρες.

Κατευθυνόμενοι στο χαγιάτι, μαζί με την Ελισάβετ, αντιλήφθηκα την ύπαρξη αρκετών αντρών και άκουσα κάποιον να με ρωτάει κοφτά:

«Είστε ο Σταύρος Δωρανίτης;»

«Ναι, εγώ είμαι».

«Είμαι ο Ευκλείδης Κουρτίδης από τη Σάντα, κύριε Δωρανίτη. Έχω κάτι δικό σας και ήρθα να σας το παραδώσω».

Αμέσως κατάλαβα. Πλησίασε κοντά μου και έβαλε το δερματόδετο βιβλίο στα χέρια μου. Ένωσα ένα ρίγος να διαπερνά από τα χέρια μου, όλο μου το κορμί, σαν κάποια ενέργεια επάνω του να μεταδόθηκε από το άγγιγμά του. Σκίρτησε η καρδιά μου, συγκινήθηκα. Πήγα κάτι να πω, αλλά δεν έβρισκα τις λέξεις.

«Το βιβλίο σας έπεσε στα χέρια μου και το διάβασα. Έμαθα για σας από το μοναστήρι του Περιοστερεώτα και είχα χρέος να σας το παραδώσω. Σας το φέρνω, κύριε Δωρανίτη, για να το συνεχίσετε, να καταδείξετε τη ζωή μας».

«Όσα λόγια κι αν σας πω είναι λίγα μπροστά σ' αυτά που αισθάνομαι τούτη τη στιγμή. Σ' ευχαριστώ απ' τα βάθη της καρδιάς μου, να είσαι ευλογημένος. Να μη στεκόμαστε εδώ, περάστε μέσα να ξαποστάσετε».

«Δε θα θέλαμε να σας αναστατώσουμε, είμαστε και πολλοί», είπε ο Ευκλείδης.

«Μα τι λες; Σήμερα είναι γιορτή για μένα και θα το γιορτάσουμε».

Η Ελισάβετ με τη Ρεζάν πήγαν στην κουζίνα και ετοίμασαν το τραπέζι για τους έξι αντάρτες.

Η τράπεζα είχε παστά, καβουρμάδες, καπνιστό χοιρινό κρέας, τυριά, τουρσιά κι ένα σωρό άλλους μεζέδες. Ήταν πεινασμένοι κι έτρωγαν με μεγάλη όρεξη. Η Ρεζάν συνέχεια ανεβοκατέβαινε στο κελάρι, όπου διατηρούσαμε τα τρόφιμα, να φέρνει νέες προμήθειες. Το ρακί έρρεε άφθονο και άνοιγε τη διάθεσή τους για κουβέντες γύρω από τη ζωή τους.

«Έχουν βαλθεί να μας ξεκάνουν», είπε κάποια στιγμή ο Ευκλείδης. «Εμείς αναγκαστήκαμε να πάρουμε τα βουνά και δε θα μείνουμε με σταυρωμένα χέρια. Πρέπει να αντισταθούμε και να μεριμνήσουμε ώστε να μας βοηθήσουν και από το εξωτερικό».

«Η αυτοκρατορία πάει για διαμελισμό», συμπλήρωσα. «Είναι ευκαιρία να δούμε την ιδέα ενός ανεξάρτητου κράτους, φίλα προσκείμενου στην Ελλάδα. Ένα πολυεθνικό κράτος με σεβασμό σε όλους τους πολίτες που κατοικούν εδώ, είτε είναι Τούρκοι είτε Αρμένιοι. Αυτή είναι η πιο ενδεδειγμένη λύση».

«Κράτος με τους Τούρκους δε γίνεται», είπε κοφτά.

«Γιατί να μη γίνει; Και τι θα γίνουν όλοι αυτοί που μένουν εδώ;»

«Μου κάνει εντύπωση πώς εσείς θέλετε ένα τέτοιο πολυεθνικό κράτος όταν ο αμιγής πληθυσμός του τόπου είναι Έλληνες. Μιλάτε θαρρείς και είσαστε επηρεασμένος από το Ρήγα Φεραίο».

«Η Χάρτα του Ρήγα περιλαμβάνει και χώρες της Βαλκανικής, και οι Σλάβοι εκ των πραγμάτων δε δένουν με τους Έλληνες».

«Οι Ρώσοι μπορούν να βοηθήσουν», είπε ο Ευκλείδης αποφασιστικά.

«Πολύ φοβάμαι μη τυχόν και είναι μύθος και τίποτα παραπάνω. Άμα δεν έχεις νύχια να ξυθείς, μην περιμένεις απ' αλλού· γι' αυτό, σου λέω, να βρεθούν τρόποι να αξιοποιηθεί το τοπικό στοιχείο».

«Είμαστε δυνατοί, κύριε Δωρανίτη, και μπορούμε να πολεμήσουμε μόνο με το δικό μας δυναμικό· αρκεί να εξοπλιστούμε. Κι αυτό που ζητάμε είναι μονάχα η υποστήριξη. Κι άμα δε γίνει νωρίς, ζήτω που καήκαμε. Ελπίζουμε πως οι Ρώσοι θα μας δώσουν αυτή την υποστήριξη. Όσον αφορά στο κράτος που συζητάτε, τα 'χω ακούσει από πολλούς αστούς των πόλεων και από τη συντηρητική τάξη, που δε θέλουν ν' αλλάξει τίποτα και το μόνο που σκέφτονται είναι πώς θα μεγαλώσουν τις περιουσίες τους. Αυτοί έχουν χάσει τον πατριωτισμό τους, και θα είναι οι τελευταίοι που θα ξεσηκωθούν. Ακόμα δεν κατάλαβαν τι πάει να γίνει ή δε θέλουν να καταλάβουν».

«Σε μια κοινωνία όλα μπορούν να συμβούν και σίγουρα είναι έτσι όπως τα λες κι ακόμα χειρότερα. Ίσως είναι και η αιτία που αντέδρασαν οι Τούρκοι. Αν είμαστε αντικειμενικοί, θα χρεώσουμε κι αλλού ευθύνες, άσχετα αν μας συμφέρει ή όχι».

Συζητήσαμε αρκετή ώρα πάνω σ' αυτό το θέμα και αργότερα αναφερθήκαμε σε όσα αποτυπώθηκαν στο βιβλίο και στην πολυπληθή ύπαρξη των κρυφοχριστιανών. Μίλησε με καυστικά λόγια γι' αυτούς. Κανείς Σανταίος δεν έγινε ποτέ κρυφοχριστιανός, και τους θεωρούσαν καιροσκόπους.

«Το κάποιος να κρύβεται το θεωρώ υποκρισία που αποβλέπει σε προσωπικό όφελος», είπε απερίφραστα.

«Εμείς δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε τις συνθήκες που τους επηρέασαν να πάρουν τέτοια κατεύθυνση. Για να το κάνουν, σίγουρα υπήρχαν κάποιοι σοβαροί λόγοι και παράλληλα προσέφεραν και προσφέρουν στους Ρωμιούς μέσα από τις θέσεις που κατέχουν. Έχω μάθει να βλέπω μακριά, Ευκλείδη· και επειδή οι εποχές φαίνονται να είναι ρευστές και απρόβλεπτες για το τι θα επακολουθήσει, με κάνουν να σκέφτομαι πως, ό,τι και να γίνει σ' αυτό το καζάνι που άρχισε να βράζει, οι μόνοι ακλόνητοι θα είναι οι κρυφοχριστιανοί. Αυτοί θα είναι ο σπόρος της Ρωμιοσύνης σε όλη την Ανατολία. Έχω σκεφτεί όλες τις εκδοχές για την τύχη μας, και μια από αυτές είναι ο ενδεχόμενος ξεριζωμός μας – αυτό επιδιώκουν οι Τούρκοι τούτη

τη στιγμή. Σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, οι κρυφοχριστιανοί θα μείνουν εδώ και θα είναι η συνέχειά μας. Μην το ξεχάσεις ποτέ αυτό που σου είπα».

Ο Ευκλείδης Κουρτίδης, νέος σε ηλικία, είκοσι εννέα χρονών, είχε τη φλόγα μέσα του να πολεμήσει για τα ιδανικά του, ακόμα και να θυσιαστεί για το καλό του τόπου του. Αναγνωρίστηκε ως καπετάνιος από τις πρώτες ομάδες ανταρτών, διακρινόμενος για την ηγετική φυσιογνωμία του και τον ανδρισμό του.

Λίγο πριν φέξει, αφού αναπαύθηκαν λίγες ώρες στους καναπέδες της υποδοχής, ανέβηκαν στ' άλογά τους και πήραν πάλι το δρόμο για τα λημέρια τους.

ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΔΥΟ ΒΔΟΜΑΔΕΣ, στα τέλη του Ιουλίου 1914, κηρύχθηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η Τουρκία τάχθηκε στο πλευρό της Γερμανίας και κήρυξε γενική επιστράτευση σε όλους τους Οθωμανούς υπηκόους, από ηλικία είκοσι έως σαράντα πέντε χρονών.

Σφίχτηκαν οι καρδιές όλων μας από το διάγγελμα. Το πρόβλημα της στράτευσης των Ρωμιών ήταν ένα μεγάλο αγκάθι για πολλά χρόνια, και μέχρι πρότινος όσοι είχαν να πληρώσουν είκοσι λίρες μπορούσαν να πάρουν απαλλαγή.

Οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στο στράτευμα για τους Ρωμιούς ήταν πολύ επώδυνες. Η ηλικία στράτευσης περιλάμβανε το γιο μας Γιώργο, τον Κοσμά και τον Μουράτ.

Το περιβάλλον είχε γίνει όσο ποτέ εχθρικό και επιδεινώθηκε όταν, λίγες μέρες αργότερα, εμφανίστηκαν ρωσικά βαπόρια ανοιχτά της Τραπεζούντας και τη βομβάρδισαν. Η πόλη είχε γεμίσει πυρκαγιές, καπνούς, χαλάσματα, τρυπημένες στέγες και στους δρόμους θραύσματα των οβίδων. Ήταν ένα σημάδι για τις διαθέσεις των Ρώσων. Τα βαπόρια χτύπησαν και την ίδια μέρα έφυγαν.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η Σοφία, χωρίς να χάσει και-

ρό, την άλλη μέρα κιόλας, αποφάσισε να πάρει τα παιδιά της και να πάει στο μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά· να γλιτώσει και ο Κοσμάς από τη στράτευση. Με το μοναστήρι είχαν άριστες σχέσεις και θα τους έδιναν καταφύγιο.

Με δυο μισθωμένες άμαξες, η Σοφία, τα πέντε παιδιά της και οι δυο υπηρέτριες του σπιτιού, λίγο πριν το μεσημέρι, πήραν το δρόμο για τη Ματσούκα. Στο σταυροδρόμι του μοναστηριού οι άμαξες σταμάτησαν και συνέχισαν με μουλάρια, βάζοντας τα τέσσερα μικρά παιδιά σε μεγάλες καλαθούνες που είχαν τα ζώα αριστερά και δεξιά.

Στην είσοδο του μοναστηριού τούς υποδέχτηκε ο πατέρας Αμβρόσιος, εξομολόγος της Σοφίας και συγγενής του Ορέστη.

«Πατέρα Αμβρόσιε, ήρθαμε να μείνουμε κοντά σας· δε μας σηκώνει πια ο τόπος κάτω», του είπε η Σοφία.

«Ήρθαν κι άλλες οικογένειες, Σοφία. Περάστε, θα σας τακτοποιήσω σε κελιά».

Κατέβηκαν τα σκαλοπάτια για το εσωτερικό του μοναστηριού και ο καλόγερος τους οδήγησε στους κοιτώνες των προσκυνητών. Τους μοίρασε σε τρία γειτονικά κελιά: η Σοφία με τα δυο μικρά, τον Πάνο και την Ευγενία, στο μεσαίο· η Γαλήνη με την Αγνή στο διπλανό αριστερά του διαδρόμου, και οι δυο υπηρέτριες, η Παγώνα και η μικρότερη Θεανώ, στο άλλο. Ο Κοσμάς θα έμενε στους αντρικούς κοιτώνες κοντά στους μοναχούς.

Στο μοναστήρι είχε εισρεύσει μεγάλο πλήθος από γυναικόπαιδα, και κατά το πλείστον Τραπεζούντιοι. Στα διπλανά κελιά του κοιτώνα όπου διέμενε η Σοφία, ήταν εγκαταστημένες η Ελένη Τζουλιάδη με τα τρία παιδιά της και η Ανθή Χάιτα, επίσης με τα δυο παιδιά της, τον Αιμίλιο και την Ειρήνη.

Είναι αξιοπερίεργο πώς σ' αυτή την κοιλότητα του γιγάντιου βράχου, σ' ένα άνοιγμα εκατό μέτρων, που καταλήγει σ' ένα μικρό βαθύ σπήλαιο, οικοδομήθηκε μια μοναστική πολιτεία με συμπλέγματα πολυώροφων κτιρίων, με πάμπολλα κελιά που φιλοξενούν εκατοντάδες κόσμου, με δαιδαλώδεις δια-

δρόμους, όλα προσαρμοσμένα στη φυσική προεξοχή του τεραστίου γκρεμού.

Την άλλη μέρα, στις έντεκα η ώρα, ο ηγούμενος του μοναστηριού, ο Αδριανός Μαργαρίτης, κάλεσε τους μεγαλύτερους στο αρχονταρίκι για να τους μιλήσει.

Η Σοφία με τον Κοσμά, την Ελένη Τζουλιάδη και την Ανθή Χάιτα πήγανε στην αίθουσα και κάθισαν σ' ένα από τα δυο μεγάλα ανάκλιντρα που είχαν σχήμα γωνίας. Είχαν θέση απέναντι από δυο παράθυρα, που έμοιαζαν να αιωρούνται στο χάος. Στα ντουβάρια υπήρχαν εικόνες αγίων και στην οροφή κρεμόταν μια μεγάλη λάμπα πετρελαίου. Το δάπεδο καθώς και τα ανάκλιντρα ήταν στρωμένα με περσικούς τάπητες.

Αφού συγκεντρώθηκαν όλοι, έφτασε ο Σανταίος Αδριανός Μαργαρίτης με γοργό βήμα, κρατώντας την αρχιερατική ράβδο, και κατευθύνθηκε στην ηγουμενική θέση, ανάμεσα στα δυο παράθυρα. Τη θέση του ηγούμενου την είχε καταλάβει μετά από πολλές διαμάχες της Εξαρχίας και της Μητρόπολης Τραπεζούντας.

Η Παναγία Σουμελά είχε την προστασία των Σανταίων, οπότε θεωρούσαν το μοναστήρι «δικό τους», στη δική τους ευθύνη. Ταυτόχρονα το διεκδικούσαν και οι Τραπεζούντιοι. Πριν από λίγα χρόνια, όταν άδειασε η θέση του ηγούμενου, η Μητρόπολη Τραπεζούντας φρόντισε ώστε να καταλάβει το μοναστήρι και να το προσαρτίσει στη Μητρόπολή της. Οι Σανταίοι, βλέποντας τις κινήσεις τους, το πολιορκήσαν με τις κουμπούρες τους, το κατέλαβαν και επέβαλαν να παραμείνει σταυροπηγιακό και να διορισθεί ηγούμενος ο συντοπίτης τους Αδριανός Μαργαρίτης.

Ήταν περίπου πενήντα χρονών, ψηλός, με ευγενική όψη. Κάθισε στην ηγουμενική θέση και με ερευνητικό βλέμμα κοίταξε τον κόσμο που συνωστιζόταν στη μεγάλη αίθουσα.

«Σήμερα, αγαπητοί μου αδερφοί, συγκεντρωθήκαμε εδώ για να συζητήσουμε το μέγα πρόβλημα που έχει ανακύψει. Η Ρωμιοσύνη απειλείται απ' άκρου εις άκρον, παντού. Το μονα-

στήρι στήριξε σε όλους τους αιώνες το Γένος μας, κι αυτό θα πράξουμε και τώρα. Θα παραμείνετε υπό την σκέπη του, όσο καιρό χρειαστεί, και ας ελπίσουμε πως γρήγορα θα ξεπεραστεί η κρίση. Με οδύνη πληροφορήθηκα τις προθέσεις των Τούρκων και βρίσκομαι στη δυσάρεστη θέση να σας ανακοινώσω πως το μέγεθος των διωγμών που άρχισαν κατά των μειονοτήτων είναι πρωτοφανές».

Η Ανθή Χάιτα καθόταν δίπλα στη Σοφία όσο μιλούσε ο ηγούμενος, ο οποίος ανέλυε τη δυσκολία της κατάστασης αναφέροντας παραδείγματα διωγμών κατά χριστιανών· κάποια στιγμή έπιασε το χέρι της Σοφίας και το έσφιξε δυνατά, μεταδίδοντάς της την ταραχή της. Κοιτάχθηκαν, και η Σοφία πρόσεξε το ροδοκόκκινο πρόσωπο της φίλης της να έχει χλωμιάσει και να παίρνει ένα περίλυπο ύφος, όπως κατά πλειονότητα συνέβαινε με όλους στην αίθουσα ακούγοντας τα λόγια του ηγούμενου.

«Ας μας βοηθήσει ο Θεός να μπορέσουμε ν' αντέξουμε», είπε τελειώνοντας ο Αδριανός.

Ο φόβος είχε απλωθεί παντού. Ο Γιώργος, σε ηλικία είκοσι οχτώ χρονών, αναγκάστηκε να στρατευτεί, αφήνοντας πίσω του τη γυναίκα του με το μικρό γιο του, τον Οδυσσέα. Το ίδιο έπραξε και ο Μουράτ.

Θα είχαν περάσει τρεις μήνες, όταν λάβαμε τα πρώτα νέα του Γιώργου από ένα λιποτάκτη Κρωμναίο, ο οποίος κατέφυγε στο αντάρτικο, στα βουνά της Κρώμνης.

Έσμιξαν τότε μ' ένα ασκέρι στρατευμένων Ρωμιών, τους οποίους έστελναν στα τάγματα εργασίας στο εσωτερικό της χώρας. Μας ήταν γνωστά τα αμελέ ταμπουρού ως τάγματα εξόντωσης, με τις ατελείωτες θανατερές πεζοπορίες και τις απάνθρωπες συνθήκες εργασίας στην κατασκευή των έργων.

«Μετά από είκοσι μέρες πορείας, κύριε Δωρανίτη, όταν φτάσαμε στα αμελέ ταμπουρού, είχαμε αποκάμει τελείως, άσε που

χάθηκαν αρκετοί στο δρόμο. Το τι συναντήσαμε εκεί δεν περιγράφεται. Μύριζε θάνατο. Αυτούς που βρήκαμε εκεί ήταν σε άθλια κατάσταση, πετσί και κόκαλο· με ελάχιστο φαγητό και λίγο νερό. Άσ' τα, ένα δράμα. Ούτε να δραπετεύσουν μπορούσαν. Πού να δραπετεύσουν; Δεν είχαν δυνάμεις να το κάνουν. Τη δεύτερη μέρα λέω στο Γιώργο πως, αν δε φύγουμε τώρα, δε θα φύγουμε ποτέ από δω. Ήταν πολύ δύσκολο και παίρναμε μεγάλο ρίσκο. Τελικά αποφασίσαμε να αποδράσουμε, παρακινήσαμε άλλους τέσσερις Κρωμαίνιους, και μια νύχτα βρήκαμε την κατάλληλη στιγμή να το κάνουμε. Χωριστήκαμε σε δυο ομάδες και συνεννοηθήκαμε να συναντηθούμε την άλλη μέρα το πρωί έξω από ένα χωριό, το Γεσιλχισάρ. Εμείς κατορθώσαμε και πήγαμε στο μέρος της συνάντησης· περιμέναμε όλη τη μέρα σχεδόν, αλλά...»

Έκοψε την κουβέντα του κι η καρδιά μου κόντεψε να σταματήσει.

«Μίλα, Δαμιανέ. Γιατί σταματάς;»

«...Δε φάνηκαν κι αναγκαστήκαμε να φύγουμε».

«Μήπως σας κατάλαβαν την ώρα που φεύγατε; Έγινε κάτι;» Ξεφάχνιζα μήπως και μου πει κάτι παραπάνω.

«Όταν χωριστήκαμε και μετά, ακούστηκαν κάποιες τουφεκιές, αλλά ήταν μακριά από εμάς, δεν ξέρω τι έγινε».

Μου είχαν κοπεί τα πόδια, δεν μπορούσα να το πιστέψω – δεν ήθελα να το πιστέψω. Ήταν αδιανόητο να το φανταστώ· να χάσω και τρίτο παιδί! Τι άλλο πιο πολύτιμο ακόμα θα μου έπαιρνε ο Θεός;

Ο χρόνος περνούσε και το σαράκι έτρωγε τα σωθικά μου. Συλλογιζόμουν νυχθημερόν ποιο χέρι βαρύ έχει πέσει απάνω μας και μας καταδυναστεύει. Απηύθυνα τους λόγους μου ψηλά κι αναρωτιόμουν «Γιατί, γιατί, Θεέ μου;». Και πάντα προσδοκούσα ν' ακούσω καινούρια χαμπέρια, ελπίζοντας πως κάποια μέρα ο Γιώργος θα βρεθεί απρόοπτα μπροστά μου και θα τον αγκαλιάσω.

Ο βίος στο μοναστήρι κυλούσε ήρεμα, σε αντίθεση με όσα συνέβαιναν στον έξω κόσμο που έρχονταν όπως ένας απόηχος. Υπήρχε ασφάλεια και κανένας δεν μπορούσε να παραβιάσει το άσυλό του.

Εκτυλισσόταν όμως ένα άλλης φύσεως δράμα. Ο Αδριανός Μαργαρίτης είχε ερωτευτεί παράφορα τη Σοφία. Κατέβαλε απεγνωσμένες προσπάθειες να το πνίξει, να το καταπιεί, αλλά ο διάβολος είχε φωλιάσει στην ψυχή του, αποπροσανατολίζοντάς τον από κάθε λογική.

Το περιβάλλον στο μοναστήρι είχε πάρει κοσμικό χαρακτήρα με όλο αυτό το γυναικομάνι που είχε καταφύγει εκεί. Ο πνευματικός βίος των μοναχών είχε ταραχτεί, με αποκορύφωμα τον Αδριανό Μαργαρίτη, που το φαρμάκι των γυναικείων θέλητρων κατάκαιγε τα σωθικά του. Ταλαντευόταν ανάμεσα σε δυο κόσμους και έψαχνε απεγνωσμένα να βρει ισοροπία.

Ένα βράδυ ήπие αρκετά, μια και το τραβούσε η κατάσταση, με σκοπό να κατευνάσει το σεβντά του. Το πιστό, εκείνο το ρημάδι, έφερε άλλα αποτελέσματα: τον έκανε να ξεχάσει το σχήμα και τη θέση του, και τον κατέλαβε η αντρική του υπόσταση.

Ενώ όλοι κοιμόντουσαν του καλού καιρού, βγήκε από το κελί του, κατευθυνόμενος στους κοιτώνες των λαϊκών. Προχωρούσε με ανάλαφρα βιαστικά βήματα στους σκοτεινούς διαδρόμους, θαρρείς και ήταν μια μαύρη σκιά – μαύρο το ράσο του, μελαχρινό το πρόσωπό του, δεν ξεχώριζε στην αυγουστιάτικη νύχτα. Μόνο τα μάτια του φαινόταντουσαν αχνά να γυαλίζουν. Όταν έφτασε στην πτέρυγα της Σοφίας, άνοιξε την πόρτα με προσοχή, για να μην τριξει, και αθόρυβα προχώρησε στο διάδρομο των κελιών. Ο διάδρομος φωτιζόταν αμυδρά από μια λάμπα που ήταν κρεμασμένη στον τοίχο. Κατευθείαν πήγε στην πόρτα της Σοφίας. Πήρε μια ανάσα, αφουγκραζόμενος για κανένα θόρυβο – ή για τις ενοχές του. Διστακτικά χτύπησε τρεις φορές. Περίμενε λίγο και, μην παίρνοντας απάντηση, ξαναχτύπησε δυνατότερα, όπως οι χτύποι της καρδιάς

του. Στην απόλυτη ησυχία ακούστηκε ένα κρεβάτι να τρίζει και βήματα στο ξύλινο πάτωμα που έρχονταν στην πόρτα.

Ανοίγοντας, η Σοφία είδε κατάπληκτη τον Αδριανό Μαργαρίτη. Στο βλέμμα του διέκρινε τον πόθο που τον σιγόκαιγε το τελευταίο διάστημα, όταν τον έπιανε να την κοιτάζει φιλήδονα.

«Τι θέλετε, πάτερ Αδριανέ, τέτοια ώρα;» τον ρώτησε αυστηρά, υποψιαζόμενη την αιτία της επίσκεψής του.

«Σοφία, εδώ και πολύ καιρό δεν μπορώ να ησυχάσω. Συνέχεια σε σκέφτομαι. Σήμερα δεν άντεξα πια και ήρθα να σ' το πω».

Η Σοφία, ακούγοντας να της εκμυστηρεύεται τις ερωτικές προθέσεις του, έχασε κάθε ίχνος σεβασμού που είχε γι' αυτό τον άνθρωπο.

«Καταλαβαίνεις τι κάνεις;» του είπε όσο μπορούσε πιο σιγά, σουφρώνοντας τα φρύδια της θυμωμένη.

«Αν ήξερα, δε θα βρισκόμουν εδώ. Έχω χάσει τα λογικά μου μαζί σου».

«Κανονικά θα 'πρεπε να ντρέπεσαι και όχι να έρχεσαι στην πόρτα μου. Τα παιδιά μου μέσα κοιμούνται – δεν τα σκέφτεσαι αυτά; Σήκω και φεύγα γρήγορα».

«Θα φύγω, Σοφία. Αλλά, να ξέρεις, σε θέλω πολύ και υποφέρω».

«Δε με νοιάζει τι κάνεις. Σε σεβόμουν κιόλας! Φύγε αμέσως, πριν ξυπνήσουν τα παιδιά μου».

Χωρίς δεύτερη κουβέντα, μάζεψε τα κομμάτια του κι απομακρύνθηκε. Η Σοφία πήγε να ξαπλώσει, αναθεματίζοντας την τύχη της. Όλη τη νύχτα δεν μπόρεσε να κλείσει μάτι. Σκεφτόταν και ξανασκεφτόταν πώς ο ηγούμενος έφτασε σε τέτοιο σημείο.

Το μικρόβιο όμως κατάτρωγε τον Αδριανό, κάνοντάς τον να χάσει την πνευματική του ισορροπία. Απομακρύνθηκε από τις λειτουργίες, προφασιζόμενος διάφορες ασθένειες.

Τρεις μέρες μετά, αργά τη νύχτα, ο δαίμονας, που είχε κυριέψει τις σκέψεις του, τον οδήγησε εκ νέου στην πόρτα της Σοφίας. Στο ημίφως του διαδρόμου τον είδε να βρίσκεται σε κακά χάλια.

«Σοφία, κάνω απεγνωσμένες προσπάθειες για να σε βγάλω απ' το μυαλό μου, μα είναι μάταιο. Ο πόθος μου για σένα είναι μεγαλύτερος από κάθε λογική».

Από τη μια τον λυπόταν για το κατάντημά του, και από την άλλη αδυνατούσε να κρύψει την αγανάκτησή της.

«Εύχομαι ο Θεός να σε λυπηθεί και να σε επαναφέρει στην τάξη· γιατί όλα αυτά είναι παλαβά για μένα. Θα μ' αναγκάσεις να φύγω απ' το μοναστήρι».

«Όχι, μην το κάνεις αυτό, δε θα το επιτρέψω. Καλύτερα να φύγω εγώ παρά εσύ».

«Δε με νοιάζει τι θα γίνει. Εγώ θέλω να μ' αφήσεις ήσυχη. Δεν μπορώ να βλέπω έναν ιερωμένο να προβαίνει σε ερωτική εξομολόγηση. Είναι αντίθετο απ' αυτό που πιστεύω. Τι λόγο θα δώσεις στο Θεό;»

«Αχ! Αν ήξερες τι περνώ, τότε θα καταλάβαινες».

«Δε θέλω να καταλάβω τίποτα».

«Δίνω μεγάλη μάχη με τον εαυτό μου, Σοφία. Η ψυχή μου έχει γίνει δυο κομμάτια, υποφέρω στ' αλήθεια. Έφτασα να μην μπορώ να κοιτάξω κατάματα την εικόνα της Παναγιάς και όλων των αγίων. Νομίζω πως διαβάζουν την ψυχή μου και ντρέπομαι για μένα».

Τότε ακούστηκε η φωνούλα της Ευγενίας να την ψάχνει:

«Μαμά, μαμά...»

«Εδώ είμαι, παιδί μου, έρχομαι», της είπε σιγανά και έπειτα, γυρνώντας προς τον Αδριανό, είπε με αυστηρό ύφος: «Λοιπόν, πήγαινε να προσευχηθείς και να μην ξανάρθεις άλλη φορά να μ' ενοχλήσεις».

Κατέβασε το κεφάλι φανερά απογοητευμένος και ξεμάκρυνε. Βγήκε στον περίβολο και χάθηκε στο σκοτάδι, θαρρείς και τον κατάπιε η νύχτα. Είχε απομείνει ένα κουρέλι και δερνόταν με τον εαυτό του για αρκετό καιρό. Απομακρύνθηκε από τα καθήκοντά του και όλη η αδελφότητα του μοναστηριού ανησυχούσε για την κατάστασή του.

Μόνο ο πατέρας Αμβρόσιος τον έβλεπε, όταν πήγαινε στο

κελί του, και συζητούσαν τις υποθέσεις του μοναστηριού· και τα καλογέρια που του πήγαιναν φαγητό. Το πρόσωπό του είχε αγριέψει και το βλέμμα του είχε γίνει θολό. Η καθαρότητα που είχε κάποτε χάθηκε τελείως από τα μάτια του.

Συνέχιζε να την ενοχλεί κι άλλα βράδια, με κωμικοτραγικές σκηνές, και τη Σοφία στο τέλος να ξεστομίζει βαριά λόγια. Η σαρκική επιθυμία τον είχε καταβάλει ολοκληρωτικά. Όσπου, μετά ένα μήνα, κόπηκαν οι φρικιαστικές βραδινές επισκέψεις του. Τι είχε συμβεί; Βλέποντας την άρνηση της Σοφίας, στράφηκε στην Ανθή, η οποία υπέκυψε στον πόθο του. Η Σοφία από κάποιες κινήσεις τους κάτι ψυλλιάστηκε, μέχρι που τον είδε να βγαίνει από το κελί της και κατάλαβε.

Ήταν αφύσικα όσα συνέβαιναν. Ο κοσμικός χαρακτήρας είχε εισβάλει για τα καλά στο μοναστήρι, επιφέροντας μεγάλη αναταραχή στα σπλάχνα του. Ήταν εμφανής πλέον η παρακμή του και αιτία πολλών άλλων συμβάντων που εκτυλίσσονταν ταυτόχρονα στα ενδότερα.

Ευτυχώς για το μοναστήρι, υπήρχε ο πατέρας Αμβρόσιος και το κρατούσε μέχρι ο ηγούμενος να συνέλθει.

Την περίοδο αυτή χτυπιόταν όλη η Ρωμιοσύνη του Πόντου με ανελέητους διωγμούς και αναγκαστικές μετατοπίσεις πληθυσμών. Πορείες χιλιομέτρων από δεκάδες χιλιάδες συμπατριωτών μας που εκτοπίζονταν με την πίεση των τσανταρμάδων μακριά από τις προγονικές εστίες τους, με τελικό προορισμό το θάνατο. Εκεί χανόταν και το μεγαλύτερο μέρος των οδοιπορούντων· ανάμεσα στην εξάντληση, στις κακουχίες, στην πείνα και στους ανελέητους λοιμούς. Ο κόσμος, για να γλιτώσει, τραβούσε κατά τα βουνά κοντά στους αντάρτες. Το αντάρτικο είχε εξαπλωθεί παντού – αναγκαστικός δρόμος της ανεξαρτησίας. Όλοι οι Ρωμιοί που ήθελαν να αποφύγουν τη στράτευση έπαιρναν το δρόμο των βουνών. Στα υψώματα φώλιαζαν οι ελεύθερες ψυχές.

Χωριά ολόκληρα καίγονταν τις νύχτες από τις επιδρομές των Τσέτηδων και τη μεγαλύτερη οδύνη έμελλε να την περάσει ο αρμένικος λαός. Τόλμησαν να ζητήσουν ανεξαρτητοποίηση και επαναστάτησαν κατά των Τούρκων, με σκοπό να προσχωρήσουν οι ανατολικές επαρχίες, όπου διέμεναν κατά το πλείστον Αρμένιοι, στο επίσημο κράτος της Αρμενίας. Από την άνοιξη του 1915, ολόκληρο το αρμένικο έθνος στη Μικρά Ασία κηρύχθηκε υπό διωγμό· του στερήθηκε το δικαίωμα της ζωής και παραδόθηκε στις ορδές των αγρίων για εξόντωση.

Η Νιόβη και πάλι θρηνούσε για τα παιδιά της. Και το φθινόπωρο και το χειμώνα και σαν πάτησε η άνοιξη, ο θρήνος της πλάνταξε σαν βάφτηκαν τα ποτάμια της με αίμα. Ήτανε 16 Απριλίου, μέρα που έμελλε να ματώσει το ποτάμι της Παναγιάς.

Το πρωί μετά τον όρθρο, μερικά παιδιά ανέβηκαν στα καραούλια του μοναστηριού και φώναζαν πως το ποτάμι έγινε κόκκινο. Το ποτάμι έτρεχε ορμητικό και αφρισμένο, πολύ κάτω από το μοναστήρι, και ο ρόχθος του έφτανε μέχρι εκεί ψηλά.

Στις φωνές των παιδιών έτρεξαν όλοι όσοι βρίσκονταν στον περιβόλο και ανέβηκαν επάνω στα τείχη να δούνε τι συμβαίνει. Το ποτάμι πράγματι είχε γίνει κόκκινο. Ετοιμάστηκαν να κατέβουν, να διαπιστώσουν από κοντά τι συμβαίνει, όταν εμφανίστηκε κάποιος με σκισμένα ρούχα, βουτηγμένα στο αίμα, και γεμάτος χρώματα. Το πρόσωπό του δε διακρινόταν· κρατιόταν από τα πεζούλια για να μην πέσει. Δυο καλόγεροι έτρεξαν κοντά του, τον κράτησαν παραμάσχαλα και τον βοήθησαν να πάει μέχρι την κρήνη. Κάθισε σ' ένα πεζούλι και όλοι σχεδόν συγκεντρώθηκαν γύρω του.

«Αδερφοί, είμαι χριστιανός», κατόρθωσε με δυσκολία να πει. «Είμαι Αρμένιος από την Τραπεζούντα».

Σταμάτησε για να πάρει μια ανάσα, να πιει το νερό που του πρόσφεραν σ' έναν τσίγκινο μαστραπά, και συνέχισε:

«Πριν από λίγες μέρες, μαζέψανε πολλούς από μας και κατ' ομάδες μάς πήγαιναν στα βουνά. Εκεί μας παραδώσανε στους Τσέτες. Οι Τσέτες ήταν αμέτρητοι και τόσο άγριοι... Πο-

τέ στη ζωή μου δε συνάντησα τόση αγριότητα. Έπεσαν απάνω μας με φοβερές κραυγές και μας χτυπούσαν αλύπητα. Από κει και μετά ξεκίνησε το μαρτύριό μας. Μας ανάγκασαν να βαδίζουμε ώρες ατέλειωτες, μέχρι που φτάσαμε στο ποτάμι, μερικά χιλιόμετρα πιο πάνω. Η πορεία μας ήταν μια κόλαση. Χτυπούσαν και σκότωναν κάθε στιγμή. Έπαιρναν τις γυναίκες μας και τις βίαζαν μπροστά μας. Είδα άντρες να βλέπουν τις γυναίκες τους να βιάζονται και μετά να τις αποκεφαλίζουν. Τι να πω, τα 'χω χαμένα. Ποτέ στη ζωή μου δε θα μου φύγουν αυτές οι εικόνες απ' τα μάτια. Πολλοί προσπάθησαν να το σκάσουν, αλλά ο θάνατος τους έκοβε τη φόρα. Προχωρούσαμε στην κόλαση... Στην κόλαση...»

Δεν μπόρεσε να συνεχίσει, ευθύς αμέσως λιποθύμησε.

«Χριστέ και Παναγιά», αναφώνησε ο πατήρ Αμβρόσιος και σταυροκοπήθηκε. «Πηγαίνετε τον στο ιατρείο να τον φροντίσετε, κι εμείς να πάμε κάτω στο ποτάμι να δούμε από κοντά τι γίνεται», είπε στους καλόγηρους δίπλα του.

Και παρακινώντας τους υπόλοιπους συγκεντρωμένους, τράβηξαν για το ποτάμι.

Μπροστά πήγαινε ο πατήρ Αμβρόσιος με γρήγορο βήμα στο κατηφορικό μονοπάτι και φανερά αναστατωμένος. Ακολουθούσε μια σειρά καλόγηρων, μονάδες και παιδιά.

Σαν έφτασαν μπροστά στο ποτάμι, το θέαμα τους έκοψε την ανάσα: οι γυναίκες ούρλιαζαν από φρίκη. Πάνω στα αιματοβαμμένα νερά έπλεαν αμέτρητα κομμένα κεφάλια. Στην αποτρόπαια εικόνα αρκετές γυναίκες λιποθύμησαν πέφτοντας κάτω ξερές.

Η Σοφία αγκάλιασε τον Κοσμά και έκλαιγε απαρηγόρητα.

«Θα μας σφάξουν όλους, παιδί μου, κανένας μας δε θα γλιτώσει».

«Είναι απίστευτο», τραύλισε ο πατήρ Αμβρόσιος. «Πώς, Θεέ μου, άφησες να γίνει τέτοιο κακό; Πώς; Να πάμε γρήγορα στο μοναστήρι, να κλειστούμε μέσα».

Επέστρεψαν πανικόβλητοι στο μοναστήρι, με το θάνατο να

αιωρείται πάνω από τα κεφάλια τους. Ο πατήρ Αμβρόσιος πήγε κατευθείαν στο ιατρείο να δει τον Αρμένιο. Ήθελε να μάθει τη συνέχεια της διήγησής του.

Οι μοναχοί ακόμα τον φρόντιζαν· καθάρισαν τα αίματα από πάνω του και του έραβαν μια βαθιά πληγή που είχε στο στέρνο του. Ήταν σκισμένος παντού. Το πρόσωπό του δε φαινόταν από τους μώλωπες.

Αφού περίμενε να τελειώσουν την επέμβασή τους οι μοναχοί, πλησίασε κοντά του στο κρεβάτι και τον ρώτησε:

«Μπορείς να συνεχίσεις τώρα;»

«Ναι, πάτερ, θα σας τα πω όλα», είπε φανερά καταβεβλημένος.

Σταμάτησε για να μαζέψει τις σκέψεις του, ενώ ατελείωτες εικόνες απ' αυτές που έζησε περνούσαν απ' τη θύμησή του.

«Κάποτε φτάσαμε δίπλα στο ποτάμι, δεν πήγαινε άλλο. Μας μάζεψαν όλους, γίναμε ένα μπουλούκι. Από παντού ακούγονταν φωνές, κλάματα. Οι Τσέτες ξεχώρισαν μερικά νεαρά κορίτσια, τα άρπαξαν και τα έβγαλαν έξω από το μπουύγιο».

«Πόσοι ήσασταν εκεί;»

«Πού να ξεχωρίσω, πάτερ; Να πω χίλιοι; Δεν ξέρω».

Χαμήλωσε το βλέμμα του και συνέχισε πικραμένος:

«Μόλις πήραν τα κορίτσια, έγινε το μεγάλο πατιρντί. Μας κύκλωσαν και άρχισαν να μας πυροβολούν αλύπητα, ασταμάτητα. Γέμιζε ο τόπος σκοτωμένα κορμιά. Αφού τέλειωσαν οι σφαίρες, έπεσαν πάνω μας απ' όλες τις μεριές με τα άλογά τους· έβγαλαν τα σπαθιά τους και όποιον έπαιρνε ο Χάρος...»

«Εσύ πώς γλίτωσες;»

«Ούτε κι εγώ ξέρω. Μέσα σε κείνη τη λαίλαπα όλοι έτρεχαν να σωθούν κι άλλοι πηδούσαν στα γκρέμια πάνω από το ποτάμι. Έπεσα κι εγώ και σύρθηκα στα βάτα του γκρεμού· με συγχράτησαν...»

Πήγε να συνεχίσει, αλλά ένας λυγμός τον σταμάτησε και άρχισε να κλαίει ακατάπαυστα.

Την ίδια μέρα κιόλας η σύνοδος των μοναχών αποφάσισε την εκκένωση του μοναστηριού. Υπήρξαν έντονες διαφωνίες, αλλά με απόφαση του ηγούμενου κατέληξαν σ' αυτή τη λύση.

Το μοναστήρι θα εγκαταλείπονταν για πρώτη φορά μετά από δεκαέξι αιώνες λειτουργίας του.

Όταν τελείωσε η συγκέντρωση των μοναχών, κάλεσαν τους λαϊκούς στο αρχονταρίκι για να τους μιλήσει ο ηγούμενος.

Η αίθουσα κατακλύστηκε από τους λαϊκούς, που έδειχναν την ανησυχία τους. Είχε γεμίσει ασφυκτικά· τρομοκρατημένοι από τα γεγονότα, περίμεναν από κάπου να πιαστούν.

«Το θέμα είναι άκρως ανησυχητικό», πήρε το λόγο ο Αδριανός. «Αυτά που συνέβησαν πλησίον μας ενδεχομένως να είναι προμηνύματα και για τη δική μας τύχη. Η αγέλη αυτή των λύκων δεν είναι καθόλου απίθανο να κάψει και το μοναστήρι· από καιρό πριν, εμφανίστηκαν τέτοιες ομάδες και μας караδοκούσαν. Τα μοναστήρια είναι μεγάλη πρόκληση γι' αυτούς».

«Και τι προτείνετε, γέροντα;» τον ρώτησε κάποια γυναίκα από μπροστά.

«Έχουμε χρέος να υπερασπιστούμε τα γυναικόπαιδα που βρίσκονται υπό την σκέπη μας. Μια λύση είναι να μεταφερθούν στην Τραπεζούντα. Άλλωστε, όπως πληροφορούμαι, οι Ρώσοι είναι κοντά στην Τραπεζούντα και είναι θέμα χρόνου να την καταλάβουν. Σ' αυτό το ενδεχόμενο ή όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν, θα επιστρέψουμε και πάλι στο μοναστήρι. Και η άλλη λύση είναι να παραμείνουμε εδώ και να υπομείνουμε τις συνέπειες – αν θα υπάρξουν συνέπειες. Πριν, στη σύνοδο, αποφασίσαμε πως η προτιμότερη λύση είναι η πρώτη και θέλω να τη θέσω ενώπιόν σας για να αποφασίσουμε από κοινού».

Επακολούθησε πανδαιμόνιο από φωνές στην ομήγυρη, που τους έβρισκε όλους σχεδόν σύμφωνους.

Δεν έμενε παρά να φύγουν. Ετοίμασαν όλοι τα πράγματά τους και σε λιγότερο από μια ώρα συγκεντρώθηκαν στον περβόλο. Οι καλόγεροι έκρυψαν τα ιερά κειμήλια και ό,τι πο-

λυτιμότερο είχαν στις στάχτες του μεγάλου τζακιού στην αίθουσα των προσκυνητών και, τελειώνοντας, βγήκαν έξω, όπου τους περίμεναν όλοι για να ξεκινήσουν.

Η έξοδος έγινε μέσα σε πολύ βαρύ κλίμα, αμίλητοι και σκυθρωποί, με το φόβο ζωγραφισμένο στα μάτια. Αφού πέρασε και ο τελευταίος το κατώφλι της εξόδου, προέκυψε το πρόβλημα πώς θα κλείσουν τη βαριά πόρτα. Έκλεινε μόνο από μέσα· στην αδιάκοπη λειτουργία του μοναστηριού, ποτέ μέχρι σήμερα κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί ή να προβλέψει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Ο μόνος τρόπος ήταν να μείνει κάποιος μέσα για να την κλείσει. Αλλά μετά πώς θα έβγαινε έξω; Δεν υπήρχε περίπτωση να βγει από πουθενά. Όσες εκδοχές κι αν μελέτησαν, στάθηκαν αδύνατες ή επικίνδυνες.

«Υπάρχει βέβαια ο φεγγίτης πάνω από την πόρτα», είπε σε μια στιγμή ο ηγούμενος, καθώς είχε σηκωμένο το κεφάλι του και εξέταζε το μικρό άνοιγμα. «Αλλά, τόσο στενό που είναι, κανείς δεν μπορεί να χωρέσει».

«Εγώ μπορώ να χωρέσω», πετάχτηκε από δίπλα του ο δεκαεξάχρονος γιος της Ανθής, ο Αιμίλιος Χάιτας.

Ο Αιμίλιος ήταν τόσο αδύνατος που έμοιαζε με τηλεγραφόξυλο.

«Είσαι σίγουρος, Αιμίλιε;» τον ρώτησε ο Αδριανός.

«Νομίζω πως θα τα καταφέρω».

«Δοκίμασε τότε. Πάρε και ένα σκοινί μαζί σου, για να πιαστείς όταν θα κατεβαίνεις».

Ο Αιμίλιος πέρασε το κατώφλι της εισόδου και, με τη βοήθεια δυο καλογήρων, έκλεισε τη βαριά πόρτα και την ασφάλισε με τη μεγάλη δοκό. Πήρε το σκοινί και ανέβηκε τη στενή σκάλα του πυργίσκου. Ο χώρος και ο στενός φεγγίτης χρησιμοποιούνταν για την αναγνώριση των επισκεπτών. Εσκεμμένα ήταν τόσο στενός – να μην μπορεί να χωρέσει κανείς. Έδεσε το σκοινί σε ένα χαλκά και το πέταξε έξω από το φεγγίτη. Έσκυψε μετά και χώθηκε με το κεφάλι μέσα στον κωνοειδή φεγγίτη. Η εσωτερική του διάσταση ήταν μεγαλύτερη της εξω-

τερικής. Έβγαλε το κεφάλι του και όλος ο κόσμος παρακολουθούσε με κοιμένη ανάσα. Οι ώμοι του έβρισκαν στα τοιχώματα και γδέρνονταν· με μεγάλη προσπάθεια, σιγά σιγά, το σώμα του έβγαине όλο και πιο πολύ, ματώνοντας τα αδύναμα μπράτσα του. Μόλις απελευθερώθηκαν τα χέρια του, έπιασε το σκοινί για να κρατηθεί, και λίγο λίγο έβγαζε και το υπόλοιπο σώμα. Και επιτέλους πέρασε ολόκληρος έξω. Γαντζώθηκε από το σκοινί και σύρθηκε προς τα κάτω. Όταν ακούμπησε στο πλατύσκαλο της εισόδου και άφησε από την τριχιά τα χέρια του, ένιωσε τις παλάμες να παίρνουν φωτιά. Έκλαιγε από τον πόνο, μέχρι που του έβαλαν λάσπη στα χέρια και μαλάκωσε κάπως το κάψιμο. Έτσι εκκενώθηκε το μοναστήρι και σιωπηλά πήραν το δρόμο για την Τραπεζούντα.

ΤΟ ΒΑΡΥ ΚΛΙΜΑ ΤΩΝ ΔΙΩΓΜΩΝ ήρθε να το ανατρέψει αργότερα ο βαλής της Τραπεζούντας Τζεμάλ Αζμή μπέης. Ο βαλής, συνοδεία των διοικητών Στρατού και Χωροφυλακής, μετέβη στο μητροπολιτικό μέγαρο για να συναντήσει το μητροπολίτη Χρύσανθο.

«Ηρθα να σας παραδώσω με επίσημο έγγραφο τη διοίκηση και την προεδρία της Τραπεζούντας», είπε ο βαλής με σοβαρό ύφος. «Από εσάς την πήραμε, σε σας την παραδίδουμε και πάλι».

Ο δεσπότης κοίταξε το συνομιλητή του εξεταστικά, φανερά εντυπωσιασμένος από τη χειρονομία του.

«Οι Ρώσοι», συνέχισε ο βαλής, «βρίσκονται πολύ κοντά στην Τραπεζούντα. Οι δυνάμεις μας δεν αντέχουν, γι' αυτό θα εγκαταλείψουμε την πόλη. Ξέρω ότι είστε τίμιος άνθρωπος και μπορώ να σας εμπιστευτώ».

«Εκτιμώ βαθύτατα τη στάση σας, βαλή μπέη. Έχετε το θάρρος να αντιμετωπίζετε την αλήθεια. Ασφαλώς, μπορείτε να με εμπιστευτείτε. Τι θέλετε από μένα;»

«Να προστατέψετε τους μουσουλμάνους που θα μείνουν εδώ, αυτό μόνο ζητάω. Ο κόσμος δεν ευθύνεται για τίποτα».

«Σας εγγυώμαι να μην αφήσω κανέναν να τους πειράξει».

«Σας ευχαριστώ θερμά. Το ήξερα πως θα μπορούσα να βασιστώ σε σας».

Οι τουρκικές Αρχές και ο στρατός βαθμιαία εγκατέλειπαν την ευρύτερη περιοχή της Τραπεζούντας και ο κόσμος ανέμενε τον Μοσκόφ τον ελευθερωτή. Ύστερα από τρεις μέρες εμφανίστηκε ο ρωσικός στρατός και τον υποδέχτηκαν με ζητωκραυγές και πανηγύρια. Ανεξαρτήτου ηλικίας, όλοι οι Τραπεζούντιοι Ρωμιοί βγήκαν στους δρόμους να γιορτάσουν την απελευθέρωσή τους· μόνο οι μουσουλμάνοι κλειδώθηκαν στα σπίτια τους, αναμένοντας αντίποινα.

Ο μητροπολίτης Χρύσανθος υποδέχτηκε το Ρώσο αρχιστράτηγο, το Μεγάλο Δούκα Νικόλαο Νικολάγεβιτς, με εξαιρετικές τιμές. Ο μύθος του λαού για τους απελευθερωτές Ρώσους επαληθευόταν στην αντίληψη των Ρωμιών. Τα ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν το βιλαέτι της Τραπεζούντας, προχώρησαν νότια ως το Ερζερούμ και το Καρς, αφήνοντας όμως τις υπόλοιπες περιοχές στο έλεος των αντιποίνων.

Εκείνες τις μέρες, μαζί με το ρωσικό στρατό μάς παρουσιάστηκε και ο Γιώργος. Ήταν το μεγαλύτερο δώρο που μας χάριζε ο Θεός. Δεν ξέρω γιατί, αλλά υποσυνείδητα πάντα ήμουν πεπεισμένος πως κάποια στιγμή θα τον έσφιγγα στην αγκαλιά μου. Αν και είχε περάσει πολύς καιρός και μας οδηγούσε στο συμπέρασμα να μην τρέφουμε ελπίδες, παρ' όλα αυτά ήμουν βέβαιος πως θα τον ξαναβλέπαμε και το 'λεγα συχνά στην Ελισάβετ.

Ο Γιώργος, από εκείνη τη νύχτα που μας άφησε με τη διήγησή του ο Δαμιανός, πέρασε τα χίλια μύρια και μας τα περιέγραψε όταν ήρθε στο κονάκι.

«Κοντεύαμε να περάσουμε και την τελευταία περίπολο, όταν ένα παλιόσκυλο έπεσε στο δρόμο μας και άρχισε να γαβγίζει. Μας είδαν κι άρχισαν να μας κυνηγάνε· τέτοιο τρέξιμο

δεν έκανα ποτέ στη ζωή μου. Μας πυροβολούσαν, και κει που τρέχαμε οι τρεις μας, μια σφαίρα βρήκε το Σωκράτη κι έπεσε κάτω...»

Σταμάτησε για λίγο βαριανασαίνοντας και έπειτα συνέχισε:

«Εγώ και ο Περικλής, ο γιος της Κώσταινας από τον Αληθινό, καταφέραμε να γλιτώσουμε. Από την τρεχάλα μέσα στη σκοτεινιά ο Περικλής στραβοπάτησε με αποτέλεσμα να στραμπουλήξει το πόδι του. Κρυφτήκαμε προσωρινά σε μια συστάδα θάμνων εκείνο το βράδυ, και την άλλη μέρα βρήκαμε μια τρύπα σ' ένα βράχο και μπήκαμε εκεί. Ο Περικλής ήταν αδύνατο να προχωρήσει. Μετά δυο μέρες μάς θέρισε η πείνα· έφυγα από την κρυφώνα μας για να βρω κάτι να φάμε. Κοντά μας υπήρχε ένα χωριό – αλλά πώς να πάω εκεί; Αν μ' έβλεπαν, θα καταλάβαιναν τι είμαι. Με προφύλαξη έφτασα κοντά στο χωριό και βρήκα κάποιους τσοπάνηδες. Αυτοί, ναι μεν μου έδωσαν λίγα φαγώσιμα, ψωμί και ελιές, αλλά μάλλον μας κατέδωσαν μετά· γιατί το απόγευμα είδαμε να περνάει μια περίπολος από κοντά μας. Την άλλη μέρα αναγκαστήκαμε κουτσά στραβά να φύγουμε· δεν μπορούσαμε άλλο να μείνουμε εκεί. Προχωρήσαμε αρκετά, αλλά το πόδι του Περικλή, όσο το ζόριζε, τόσο πήγαινε προς το χειρότερο· πρήστηκε, έγινε νταούλι, ήταν αδύνατο να συνεχίσουμε. Βρήκαμε μια σπηλιά και τρυπώσαμε μέσα – αλλά για πόσο; Η πείνα μάς θέριζε και πάλι, ανησυχούσα και για την υγεία του. Έφαξα να βρω κάπου βοήθεια. Μετά δυο τρία μίλια είδα από μακριά ένα νερόμυλο· πλησίασα και πρόσεξα το μεγάλο κύλινδρο με τους κουβάδες να γυρίζει και να μεταφέρει το νερό. Εκεί ήταν και η σωτηρία μας· ο Τούρκος μυλωνάς μάς φρόντισε για πολύ καιρό. Ένιωσα υποχρεωμένος από τη φροντίδα του, γι' αυτό εγώ, που μπορούσα, ήμουν στη δούλεψή του όλη τη μέρα για να ξεπληρώσω το καλό που μας έκανε ο άνθρωπος· να 'ναι καλά. Έγινε καλά ο Περικλής κι από κει φύγαμε με τα πόδια για να 'ρθουμε προς τα δω. Με τα πολλά φτάσαμε στο Ερζερούμ· εκεί πήγαμε και βρήκαμε ένα φίλο κρυφοχριστιανό του Σουλεϊμάν».

«Ποιον;» ρώτησα με περιέργεια.

«Τον Χουσεΐν Απεσλή. Τον είχα ακουστά από τον Σουλεϊμάν· ο Χουσεΐν έχει ένα караβάν σαράι και στάθμευαν σ' αυτόν τα караβάνια. Τότε μάθαμε τα τελευταία νέα για τους Ρώσους. Από κει και μετά, τα ανέλαβε όλα ο Χουσεΐν και μας πέρασε εδώ».

Όλα τα σημάδια από τους Τούρκους έδειχναν πως το ρήγμα που δημιουργήθηκε στις σχέσεις μας δεν μπορούσε πια να γεφυρωθεί. Οι παλιότερες καλές σχέσεις που είχαμε αναπτύξει μετά το Τανζιμάτ πήγανε στράφι. Οδηγούμασταν ανεπιστρεπτί στην πλήρη ρήξη, όπως το θέλησαν οι Νεότουρκοι και οι Γερμανοί συμβουλάτορές τους.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1917 έλαβα ειδοποιητήριο από τη διοικητική Αρχή της Τραπεζούντας να παραστώ σε μια συνεδρίαση. Το νέο καθεστώς είχε αναγνωριστεί από τους Ρώσους ως η νόμιμη Αρχή του τόπου και μετέβαλε την περιοχή σ' ένα είδος αυτόνομου κράτους. Ο δε μητροπολίτης Χρύσανθος, ως προεδρεύων αυτής της Αρχής, χρησιμοποίησε το κύρος του για να υπερασπιστεί τη ζωή, την τιμή και την περιουσία όλων των μουσουλμάνων, ειδικά από τους Αρμένιους του ρωσικού στρατού, οι οποίοι ζητούσαν εκδίκηση.

Ετοιμαστήκαμε με την Ελισάβετ και τον πιστό μου τον Αλή, αλλά ένα κακό προαίσθημα πλάκωνε την ψυχή μου καθώς φεύγαμε έφιπποι από το κονάκι. Δεν είχαμε κάνει ούτε εκατό μέτρα και νόμιζα πως έφευγα μακριά για πάντα. Φύσαγε δυνατός νοτιάς· είχαμε την ίδια φορά και μας παρέσερνε, σαν να μας ωθούσε, σαν να αποζητούσε να μας πάρει στο μακρινό ταξίδι του. Αχ, αυτοί οι αέρηδες της Κρώμνης! Πάντοτε νόμιζα ότι εξοστρακίζουν επάνω μου τα χαμπέρια του κόσμου απ' όπου περνούσαν! Η έκθεση στον άνεμο ήτανε για μένα σωτηρία, μια κάθαρση· σαν να μου μιλούσε ο άνεμος με μια απόκοσμη φωνή...

Ο Αλή πήγαινε μπροστά, κρατώντας το σκοινί που ήταν δεμένο το άλογό μου. Με οδηγούσε παντού, ακόμα και στις εικόνες που δεν μπορούσα να δω και τις συνέθετα μέσα μου από τις περιγραφές του.

«Ε, Αλή», του φώναξα όταν βγήκαμε από την Κρώμνη. «Τι χρώμα έχουν τα βουνά σήμερα;»

«Έχουν τα χρώματα της γης, εφέντη».

«Έχει δύσα σήμερα;»

«Από κάτω μας είναι. Σε λίγο θα τη βρούμε».

«Ο ήλιος φάνηκε στον Αϊ-Ζαχαρέα ή είναι νωρίς ακόμα;»

«Όπου να 'ναι, θα φανεί, εφέντη».

«Η κορυφή του Αϊ-Παύλου έχει χιόνια. Έτσι δεν είναι;»

«Δεν άλλαξε τίποτα, εφέντη».

«Αλή, χτίστηκαν καινούρια σπίτια στην Κρώμνη; Χτίστηκε κανένα με τρεις ορόφους σαν το κονάκι;»

«Εδώ ερημώνουν τα παλιά, καινούρια θα γίνουν;»

Με ήρεμη πορεία φτάσαμε το βραδάκι στην Τραπεζούντα. Έσφυζε από κόσμο η πόλη· άκουγα φωνές, μουσικές, τη γνωστή οχλαγωγία της αγοράς, ρόδες από άμαξες να κυλάνε στους πλακόστρωτους δρόμους και οπλές αλόγων να ακούγονται ρυθμικά στο γρήγορο πέρασμά τους. Αναγνώριζα τις περπατησιές των γυναικών, των αντρών, τα βογκητά των χαμάληδων, τα μαγαζιά με τις οσμές τους, άκουγα τους κράχτες που διαλαλούσαν τα εμπορεύματά τους. Αναγνώριζα κάθε στιγμή ολάκερη την αγορά. Οι φωνές τους δεν είχαν κανένα ίχνος φόβου, όπως των γύρω περιοχών που προσπαθούσαν να επιβιώσουν· εδώ η χροιά τους πρόδιδε ανεμελιά και ελευθερία.

Από ώρα η υγρασία του αέρα μού μύριζε βροχή και τους είχα πει να επιταχύνουμε την πορεία μας, να μη μας προλάβει στο δρόμο. Ωστόσο οι πρώτες ψιχάλες μάς βρήκαν καθώς ανηφορίζαμε για το μείντάνι και βαθμιαία δυνάμωναν. Ίσα που προλάβαμε να φτάσουμε στο εμπορικό των παιδιών όταν ξεκίνησε η δυνατή νεροποντή. Ξεπεζέψαμε και οι Κούρδοι υπάλληλοι έτρεξαν από το μαγαζί για να πάρουν τα ζώα μας. Η

Σοφία βγήκε και μας προϋπάντησε· με πήρε από το χέρι και με συνόδεψε στο εσωτερικό του μαγαζιού.

«Οι μυρωδιές μέσα στο μαγαζί σας στήνουν τρελό χορό, Σοφία», είπα καθώς οσφραίνονται τα είδη τροφίμων που προσπερνούσα. «Μυρίζω το βούτυρο της Κρώμνης».

«Το καλύτερο βούτυρο του κόσμου, πατέρα».

«Αχ! Εδώ είναι τα μπαχάρια, η μυρωδιά τους είναι κυρίαρχη».

Κάναμε λίγα βήματα ακόμα και φτάσαμε στους καφέδες και στα τσάγια της Ριζούντας. Με τράβηξαν μυρωδιές κι από την άλλη κατεύθυνση και κινήθηκα προς τα κει. Η Σοφία δίπλα μου με συνόδεψε στο διάδρομο για να μη σκοντάψω πουθενά· και κάπου στα μισά μού ήρθε γλυκιά μια μυρωδιά.

«Η αγαπημένη μου βανίλια, χουρμάδες... Ποπό, οι μυρωδιές όλου του κόσμου!» σιγοψιθύρισα.

Συνέχισα να προχωρώ ανάμεσα στις μυρωδιές που είχαν τα είδη οικιακής χρήσης, και στο τελείωμα του διαδρόμου έπεσα στους σωρούς των απλωμένων χαλιών. Άπλωσα τα χέρια μου και αγκάλιασα ένα λεπτό χαλί. Το χάιδεψα απαλά με την παλάμη μου. Είχε πυκνή ύφανση και βελουδένιο χάδι.

«Είναι περσικό μετάξι», είπα με σιγουριά. «Κανένα άλλο χαλί δεν έχει τέτοια υφή».

«Ναι, πατέρα, έχεις δίκιο», συμφώνησε η Σοφία.

Όλες οι υπόλοιπες αισθήσεις μου, μετά την τύφλωση, λειτουργούσαν στο έπακρο, προσδίδοντας μεγαλύτερο εύρος στην αντίληψή μου. Μου έδιναν την αφορμή να βλέπω νοερά και να οραματίζομαι τον κόσμο μέσα από τα μάτια της ψυχής μου.

Την επομένη, λίγο πριν τις δέκα το πρωί μιας ηλιόλουστης μέρας, με τη Σοφία συνοδό, πήγαίνα στο μητροπολιτικό μέγαρο. Η συνάντησή μας είχε οριστεί στις δέκα η ώρα. Έφτασα καθυστερημένος και ο μητροπολίτης με δέχτηκε αμέσως στο γρα-

φείο του. Εκτός του μητροπολίτη, στο χώρο παρευρίσκονταν άλλα οχτώ άτομα που, ονομαστικά, με σύστησε στον καθένα. Ανάμεσά τους ήταν ο Ευκλείδης Κουρτίδης, ο Τραπεζούντιος εκδότης Νίκος Καπετανίδης, ο οποίος είχε αναλάβει τις τελευταίες εκδόσεις των βιβλίων μου, ο Ματθαίος Κωφίδης, βουλευτής της Οθωμανικής Βουλής, ο τραπεζίτης Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος, ο πρωτοσύγκελος της Μητρόπολης αρχιμανδρίτης Θεολόγος, και τρεις προεστοί από την Αργυρούπολη, το Καρς και τη Ριζούντα, τους οποίους δε γνώριζα.

Αφού τελείωσαν οι συστάσεις και τα μεταξύ μας σχόλια, ο μητροπολίτης Χρύσανθος επικαλέστηκε την προσοχή μας για να τον ακούσουμε:

«Σας κάλεσα σήμερα εδώ προς ενημέρωση επί των νέων δεδομένων που προέκυψαν. Παρόμοιες συγκεντρώσεις έχουν προηγηθεί και με άλλους συμπατριώτες μας. Με τις αλλαγές που συντελέστηκαν τελευταία τίθεται πλέον σαν θέμα η δημιουργία ανεξάρτητου κράτους».

«Μα αυτό είναι θαυμάσιο!» αναφώνησε ο Φίλιππας Ευφραιμίδης, από την Αργυρούπολη.

«Στο σημείο που φτάσαμε, η μόνη ενδεδειγμένη λύση είναι αυτή και θα περιλαμβάνει όλες τις εθνότητες που ζουν στον τόπο μας. Η επίτευξη του στόχου δεν είναι καθόλου εύκολη και απαιτεί σωρεία διεργασιών και ικανούς ανθρώπους που θα δουλέψουν γι' αυτό το σκοπό. Οι συμπατριώτες μας στη Ρωσία ήδη έχουν ορίσει Κεντρικό Συμβούλιο για την επίτευξη αυτού του στόχου, με προσωρινή έδρα το Ροστόβ. Έχουν ξεκινήσει πολύ σημαντικά βήματα, και αρκετοί συμπατριώτες μας στο εξωτερικό θα ενεργοποιηθούν για να πείσουν τις κυβερνήσεις Αγγλίας, Γαλλίας, Αμερικής και Ελλάδας, ούτως ώστε να αποσπάσουμε τη βοήθειά τους. Χωρίς τη στήριξη άλλων δυνάμεων, ένα τέτοιο εγχείρημα θα είναι μάλλον ακατόρθωτο».

«Συγχωρέστε με που σας διακόπτω, αλλά δεν αναφέρατε ανάμεσα στις ξένες δυνάμεις τους Ρώσους», παρατήρησα ερω-

τηματικά. «Ήδη διάγουμε σ' ένα καθεστώς απελευθέρωσης λόγω των Ρώσων».

«Στη Ρωσία αυτή τη στιγμή, Σταύρο, ξεσπάνε μεγάλες εκρήξεις. Ο λαός με νέες ιδέες επαναστατεί κατά του τσάρου και των κυβερνώντων. Δεν ξέρουμε τι εξελίξεις θα προκύψουν. Στην παρούσα φάση, αν και το θέλουμε μιας και βρίσκονται στον τόπο μας, δεν μπορούμε να στηριχτούμε στους Ρώσους. Μετά, μαζί τους, θα έχουμε να αντιμετωπίσουμε και ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα: της επέκτασης του πανσλαβισμού και της μελλοντικής αφομοίωσής μας. Ήδη σκέφτονται να προσαρτήσουν τις περιοχές που έχουν κατακτήσει στη δική τους Εκκλησία».

«Το θέμα δεν είναι μόνο εκεί», πήρε το λόγο ο βουλευτής Ματθαίος Κωφίδης, «αλλά ποιοι μπορούν να μας βοηθήσουν και τι ανταλλάγματα θα ζητηθούν: όποιος και αν βοηθήσει, γιατί ο καθένας έχει τα δικά του συμφέροντα».

«Ο κύριος Κωφίδης προ ημερών είχε κάποιες επαφές μ' έναν Άγγλο πράκτορα, όπως και ο κύριος Κουρτίδης», συμπλήρωσε ο μητροπολίτης. «Ας σας τα πουν οι ίδιοι».

«Ήρθε εδώ για να βολιδοσκοπήσει τις εξελίξεις», συνέχισε ο βουλευτής. «Είχα επαφές μαζί του και μου διαβεβαίωσε πως θα έχουμε τη στήριξη της βρετανικής κυβέρνησης για ένα ανεξάρτητο κράτος. Εκτός από εμένα, ήρθε σε επαφή με τον Ευκλείδη για να εξοπλίσουν τους αντάρτες που μάχονται με τους Τούρκους».

«Και γιατί να το κάνουν αυτό οι Άγγλοι;» αναρωτήθηκε ο Νίκος Καπετανίδης.

«Είναι ολοφάνερο τι θέλουν», συνέχισε ο Ματθαίος Κωφίδης. «Τους ενδιαφέρει να έχουν έναν ενδιάμεσο χώρο. Οι Τούρκοι έχουν συμμάχους τους Γερμανούς, και οι Βρετανοί βρέθηκαν εκτός παιχνιδιού στη Μικρά Ασία. Άρα, ποια είναι η λύση επί του προκειμένου; Να γίνει ένα ανεξάρτητο κράτος και να το χρησιμοποιούν ως προτεκτοράτο. Τα συμφέροντα δεν έχουν ιδεολογίες – σήμερα με τους Τούρκους, αύριο με τους Έλληνες».

«Αντίστοιχο με αυτό που πέτυχαν, όπως είπες, οι Γερμανοί με τους Τούρκους», τον διέκοψε ο Νίκος Καπετανίδης. «Ο τουρκικός στρατός έχει την καθοδήγηση Γερμανών αξιωματικών. Μη νομίζετε πως οι Τούρκοι θα έφταναν σε τέτοιες θηριωδίες· από πίσω κρύβονται τα σατανικά σχέδια των Γερμανών».

«Είναι γεγονός πως το μέτρο εκτοπισμού του λαού μας ήταν πρόταση των Γερμανών», συμφώνησε ο μητροπολίτης. «Είναι εμφανές πως εποφθαλμιούν την οικονομία του οθωμανικού κράτους και το μεγαλύτερο εμπόδιό τους είμαστε εμείς, γιατί εμείς έχουμε στα χέρια μας όλο το εμπόριο και τη διακίνηση του χρήματος. Εν πάση περιπτώσει, ας επανέλθουμε στο αρχικό μας θέμα και να εξετάσουμε το πώς θα κινηθούμε. Θα ήθελα την άποψή σας και πώς μπορεί να υλοποιηθεί. Και θα αρχίσω από σένα, Σταύρο».

Αιφνιδιάστηκε κάπως και προσπάθησα να συγκροτήσω τις σκέψεις μου.

«Πρώτα πρέπει να το πιστέψουμε εμείς οι ίδιοι, για να πείσουμε τους άλλους. Απαιτούνται συντονισμένες ενέργειες και σίγουρα τη στήριξη κάποιων. Η πιο ενδεδειγμένη λύση είναι η συμμετοχή της Ελλάδας, αφού έχουμε κοινή πορεία. Οι ξένοι είναι πάντα ξένοι· γι' αυτό πρέπει να μας στηρίξουν δικοί μας άνθρωποι. Όχι ότι αμφιβάλλω στην υποστήριξη των Βρετανών· απεναντίας, ευχής έργον θα ήταν να τους έχουμε στο πλευρό μας. Η ιστορία όμως επαληθεύει ό,τι ειπώθηκε πριν: πως οι μεγάλες δυνάμεις πηγαίνουν πάντα εκεί που τους βολεύει, όπως είπε και ο κύριος Κωφίδης. Μακάρι βέβαια να αποδειχτεί το αντίθετο».

«Εμείς θα αποταθούμε σε όλες τις συμμαχικές δυνάμεις και, εάν έχουμε μεγαλύτερη αποδοχή, τόσο το καλύτερο για μας», επενέβη ο μητροπολίτης.

«Δεν αμφιβάλλω καθόλου», συμφώνησα. «Απλώς αναφέρω πού πρέπει να εστιάσουμε τις κινήσεις μας, και οπωσδήποτε επιβάλλεται να στηριχτούμε στις δικές μας δυνάμεις και να αποκτήσουμε μεγαλύτερη υπεροχή έναντι των Τούρκων. Η

Τουρκία βρίσκεται μπροστά στο ενδεχόμενο του διαμελισμού. Αν ισχυροποιήσουμε τη θέση μας, τότε θα μπορέσουμε να αποκοπούμε· κι αυτό, επιμένω να λέω, μόνο η Ελλάδα και ο Βενιζέλος μπορούν να μας το προσφέρουν».

«Για να μην έχουμε κι άλλον κεχαγιά απάνω μας», παρενέβη μεγαλόφωνα ο Ευκλείδης. «Αν εξοπλιστούμε γερά και οργανωθούμε στρατιωτικά, τότε μπορούμε και μόνοι μας να τα καταφέρουμε».

«Ο Ευκλείδης έχει δίκιο», συνέχισα. «Αν αξιοποιηθεί το δικό μας δυναμικό, θα είναι προς όφελος των σχεδιασμών και της Ελλάδας. Εννοείται βέβαια πως σε καμιά περίπτωση δε θα θίξουμε τους μουσουλμάνους που ζουν στον τόπο μας. Οι μουσουλμάνοι κι οι άλλες μειονότητες έχουν μάθει να ζούνε μαζί μας. Και εάν δεν τους έστρεφαν οι Νεότουρκοι με την προπαγάνδα τους εναντίον μας, θα ζούσαμε ειρηνικά μεταξύ μας».

«Εδώ που φτάσαμε δεν υπάρχει γυρισμός», σχολίασε ο Ευκλείδης. «Ή εμείς θα μείνουμε εδώ ή αυτοί».

«Υπό τη διοίκησή μου αυτή τη στιγμή», επενέβη ο μητροπολίτης, «έχουμε περί τις τετρακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνους που διάγουν ειρηνικό βίο. Στο ενδεχόμενο της ίδρυσης ανεξάρτητου κράτους θα έχουν δική τους εκπροσώπηση και μπορούμε να τους χρησιμοποιήσουμε δίνοντάς τους εμείς πραγματική ισοπολιτεία. Αυτή είναι η διαφορά μας, Ευκλείδη, με τους Τούρκους· είναι θέμα πολιτισμού».

Το καυτό θέμα της συνεδρίας διήρκεσε τρεις ώρες. Με τη λήξη της σηκωθήκαμε να φύγουμε και ο μητροπολίτης ζήτησε να παραμείνω για να συντάξουμε επιστολή προς την ελληνική κυβέρνηση· προσωπικώς στον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο.

«Ο Βενιζέλος έχει μεγάλη επιρροή στους συμμάχους», μου είπε εμπιστευτικά ο μητροπολίτης, «τόση που δεν την είχε ποτέ Έλληνας πρωθυπουργός. Αν θέλει να βοηθήσει, τότε θα πιέσει και τους ξένους να βάλουν το χέρι τους. Ίδωμεν».

Η επιστολή παραδόθηκε μετά μια βδομάδα στο πρωθυπουργικό γραφείο, και ο Ελευθέριος Βενιζέλος συγκάλεσε συμβούλιο με τον υπουργό των Εξωτερικών, στρατιωτικούς και πολιτικούς συμβούλους για να εξετάσουν το ζήτημα. Φαίνεται καταρχήν να πείστηκε από το δίκιο μας. Μας έστειλε μάλιστα και μήνυμα στα μέσα Νοεμβρίου πως υποστήριζε την ιδέα δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους.

Όμως, δυστυχώς, σε δυο μόνο μήνες ο Βενιζέλος άλλαξε γνώμη, προτείνοντας μάλιστα να παραχωρηθεί το βιλαέτι της Τραπεζούντας μέχρι το Καρς στο υπό δημιουργία αρμενικό κράτος. Η πρόταση υποτίθεται πως είχε σκοπό να μας προστατέψει, εμάς, τους κατοίκους της Τραπεζούντας, έναντι της τυραννίας των Τούρκων.

Η είδηση μας ήρθε σαν κεραμίδα στο κεφάλι. Τέτοια εξέλιξη δεν την περιμέναμε. Δεχτήκαμε τις απαιτήσεις της ελληνικής κυβέρνησης με περισσή πικρία. Εντούτοις αντιπροσωπεία συμπατριωτών μας από το Παρίσι μετέδιδε πληροφορίες πως το ζήτημα εξελίσσεται προς ευνοϊκή λύση παρά τη δυσάρεστη στάση της ελληνικής κυβέρνησης.

Πρόέκυψε και πάλι διαφοροποίηση και διάσταση απόψεων, δηλαδή της Ρωμιοσύνης της Μικράς Ασίας και της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Δόθηκαν εξηγήσεις ότι η Ελλάδα δεν είναι δυνατό να επεκταθεί μέχρι εδώ και στρέφει την προσοχή της σε άλλα ζητήματα του Ελληνισμού, πιο καίρια για το μέλλον της φυλής! Χωρίς να λάβουν υπόψη το συμφέρον που θα είχε μια τέτοια έκβαση μακροπρόθεσμα.

«Υπάρχει περίπτωση, Σταύρο, να υλοποιηθεί ένα τέτοιο σχέδιο με τους Αρμένιους;» με ρώτησε ο μητροπολίτης σε μια από τις τακτικές συναντήσεις μας.

«Αμφιβάλλω. Καταρχήν νομίζω πως δε θα γίνει δεκτό από τους Αρμένιους λόγω καχυποψίας. Μετά υπάρχει και ένα δυσμενές κλίμα στην αντίληψη των δικών μας, οι οποίοι θεωρούν υπαίτιους τους Αρμένιους για το κακό που προέκυψε στον τό-

πο μας. Τέλος πάντων, αυτές είναι κουβέντες του δρόμου και ξεπερνιούνται. Η πρόταση της ελληνικής κυβέρνησης όμως δεν είναι λύση· είναι ξεπουλήμα».

«Δεν το περίμενα κι εγώ, Σταύρο. Άλλα μάς υποσχόταν ο Βενιζέλος. Αν δε μας στηρίξουν οι δικοί μας, τότε τι να περιμένουμε από τους ξένους; Παρ' όλα αυτά όμως, η ιδέα του ανεξάρτητου κράτους έχει προχωρήσει κι έχει ακουστεί παντού. Στο εξωτερικό ένα μεγάλο δίκτυο ομογενών μας δραστηριοποιείται για να πετύχει ο στόχος μας».

Η ιδέα του ανεξάρτητου κράτους ήταν το όραμα όλων των κατοίκων της περιοχής μας και η πιο ενδεδειγμένη λύση στο σχεδιασμό της Μικράς Ασίας. Η δυναμική της ήταν τόσο ισχυρή, που απορούσα πώς την απέρριπταν οι κυβερνώντες στην Ελλάδα. Θυσίαζαν ένα μεγάλο τμήμα του Ελληνισμού. Αισθάνθηκα προδομένος· ένιωθα να πηγαίνουν χαράμι όσα αποτύπωνα στα γραπτά μου, σαν να ερχόταν ένας δαιμονισμένος αέρας και έπαιρνε τις σελίδες που είχα γράψει, και τις ανεμοσκόρπιζε στα βουνά και πάνω στους τάφους των αγαπημένων μας. Αλλά και πάλι, έλεγα, θα το αντιμετωπίσουμε· ξέραμε να υπομένουμε ακόμα και το θάνατο. Δε μας ήταν απόμακρος, ζούσαμε μ' αυτόν και βλέπαμε πίσω απ' αυτόν τι γινόταν.

Μιλάω για το θάνατο γιατί τον πήρα αγκαλιά και έκλαιγα επάνω του, έκλαιγα την καλή μου Ελισάβετ. Τα δάκρυά μου έσταζαν στα γκρίζα μακριά μαλλιά της. Έφυγε τόσο ξαφνικά όσο και ο πατέρας της. Μια ανακοπή τη σταμάτησε από τη ζωή.

Την κρατούσα στην αγκαλιά μου και δεν μπορούσα να το πιστέψω. Χαρακώθηκε όλος μου ο εαυτός – λες κι έγινα δυο κομμάτια και το ένα το πήρε μαζί της, αφήνοντάς με μισό. Πονούσα πολύ, σαν να χανόμουν σ' ένα τεράστιο κενό. Άδειασε η ζωή μου μεμιάς.

ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΟΔΥΝΗ ένας θάνατος επιπλέον τι να είναι άραγε στο σύνολο; Όλα τα σπίτια κάποιον έχαναν αυτό τον καιρό. Πέρασαν λίγες μέρες και, πριν τελειώσει ο Ιανουάριος, έφυγα από την Τραπεζούντα με τον Αλή για να πάμε στη Μονή Βαζελώνος κι από εκεί στην Κρώμνη. Δε με χωρούσε η πόλη, ήθελα να ξαναβρεθώ στο περιβάλλον της ουράνιας πολιτείας, να απομονωθώ και να αφεθώ στην αίσθηση του απέραντου.

Ο Πανάρετος είχε παραιτηθεί από την ηγουμενία του μοναστηριού και αφοσιώθηκε στον πνευματικό βίο και στο συγγραφικό του έργο. Τα συγγράμματά του ήταν πλούσια σε λόγο και σε έκφραση, ενώ δονούνταν από οράματα για το Γένος και την πατρίδα. Είχε το χάρισμα της παραστατικότητας και αμεσότητας στα γραπτά του, που μέχρι και σήμερα δεν το συνάντησα σε κανέναν. Καταλαμβανόταν, πέρα από τις διαστάσεις του νοητού, από χαρισματικές εικόνες. Επιπλέον αιχμαλώς τις σκέψεις μου· ένιωθα να διεισδύει στην ψυχή μου και να τη διαβάξει.

Αφού εξαντλήσαμε τα τεκταινόμενα του βίου μας, συζητώντας τα στο κελί του, ήρθε η στιγμή να του αναφέρω την αιτία της επίσκεψής μου.

«Αδερφέ Πανάρετε, εμένα τα χρόνια μου πέρασαν. Από δω και πέρα δεν έχω να περιμένω. Θέλω να σου εμπιστευτώ το βιβλίο όπου γράφω τη ζωή μας. Ξέρω πως εδώ δεν τελειώνει η ζωή μας, γι' αυτό θέλω να σου παραδώσω το βιβλίο και να το συνεχίσεις εσύ. Μόνο σε σένα μπορώ να εμπιστευτώ ό,τι έχω δημιουργήσει μέχρι σήμερα».

Κρατούσα το βιβλίο στα χέρια μου, το έτεινα προς το μέρος του και του το πρόσφερα.

«Πάρ' το, Πανάρετε, και συνέχισε να γράφεις τη ζωή μας».

Πήρε το βιβλίο από τα χέρια μου και παρέμεινε σκεπτικός. Γνώριζε την ύπαρξή του, είχαμε αναφερθεί πολλές φορές στο σκοπό που το έγραφα και είχε σύμφωνη γνώμη.

«Υπάρχουν πολλές σελίδες άγραφες και περιμένουν. Ολοκλήρωσε τώρα εσύ το νόημα. Οι καιροί πρέπει να απαθανατιστούν. Είναι η τελευταία επιθυμία που έχω· μη μου τη στερήσεις».

Δεν μπορούσα να τον δω, αλλά αντιλαμβανόμουν την αμήχανη στάση του ενόσω καθόταν απέναντί μου. Κανείς άλλος δε θα μπορούσε να συνεχίσει το βιβλίο, γι' αυτό και επέμενα.

«Να είναι ευλογημένο», είπε τελικά. «Η επιθυμία σου ας γίνει ιερή παρακαταθήκη για μένα. Δεν ξέρω όμως αν θα φανώ αντάξιος των προσδοκιών σου».

«Γράψε κατά βούληση, αδερφέ Πανάρετε. Ξέρεις εσύ πού θα το οδηγήσεις. Μόνο γι' απόψε θα ήθελα να μην το αποχωριστώ· και αύριο το πρωί, προτού φύγουμε για την Κρώμνη, να σου το παραδώσω».

«Πάει πολύς καιρός που με τραβάει να πάω στην Κρώμνη, οπότε θα 'ρθω κι εγώ αύριο μαζί σας».

Η ώρα ήταν περασμένες δέκα όταν πήγα στο κελί μου, συνοδεία ενός νέου μοναχού, του αδερφού Δωρόθεου. Θα τον χρησιμοποιούσα ως γραφέα, για να γράψει τα τελευταία λόγια μου στο βιβλίο.

Η μέρα σήμερα κυλούσε από νωρίς βροχερή. Και το βράδυ, λες κι άνοιξαν οι ουρανοί, έριχνε βροχή με τα τουλούμια,

σαν να χτυπούσε τους πολέμιους και το κακό συναπάντημα. Στην κεραμοσκεπή ακουγόταν έντονα, όπως και οι κεραυνοί που χαλούσαν το σύμπαν με τις βροντές τους. Πήγα στο παρὰθυρο και άνοιξα τα κανάτια· αφουγκράστηκα τη βροχή που έπεφτε δυνατά, και τις αστραπές που έλαμπαν τη σκοτεινιά μου. Άπλωσα το χέρι μου να την αγγίξω. Μισογέμισα τη φούχτα μου με το νερό των ουρανών και έπλυνα το πρόσωπό μου, σαν να περίμενα να γίνει βάλσαμο για τα μάτια μου, μήπως και γίνει κάνα θάμα και δω για τελευταία φορά. Σαν μάννα εξ ουρανού, κυοφορούνταν μέσα μου απόψε ονειρεμένες εικόνες, σαν να έβγαιναν από την πνευματική επικοινωνία που είχα με το θείο, και τις λογάριαζα ως ύστατο δώρο.

Γράφοντας για τελευταία φορά, θα ήθελα να αναφέρω πως όσα έχω εναποθέσει πάνω στις σελίδες του βιβλίου ήταν για μένα η ουσία της ζωής και η γεύση της αθανασίας. Αυτές τις στιγμές αισθάνομαι πέρα για πέρα την έννοια της συγγραφής του. Επιδιώξαμε να κρατήσουμε την ιστορία στα χέρια μας· την πήραμε, τη σεβαστήκαμε και είχαμε χρέος να τη διαφυλάξουμε. Τη γράψαμε για να μη χαθεί, για να διαιωνίζεται. Την παραδίδουμε για να μην ξεχαστεί, και τη συνεχίζουμε εις τους αιώνες των αιώνων, γιατί θα μας ακολουθεί πάντοτε, και την αγκαλιάσαμε ως αναπόσπαστο κομμάτι του εαυτού μας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΞΗΜΕΡΩΜΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΤΟΥ 1918 ήταν θεσπέσιο. Μετά το πέρας της νυχτερινής καταιγίδας, οι ουρανοί άνοιξαν διάπλατα και με το πρώτο φως της μέρας πήραν ποικίλα χρώματα, που έμοιαζαν να διαχέονται ανάμεσα στα λιγοστά σύννεφα. Οι πλαγιές των βουνών τυλίχθηκαν με μια απαλή ώχρα που αιωρούνταν πάνω από τη λευκή πάχνη που πλάγιαζε στην ιερή μας γη. Τα χιόνια είχαν λιώσει στα χαμηλά. Η βλάστηση έξω από το μοναστήρι οργίαζε σε έναν πολύφυτο χορό, κάτω στις ρίζες των αψηλών δέντρων, ανάμεσα στα έλατα και στους κέδρους.

Μια ξαφνική αδιαθεσία του Σταύρου μάς ανάγκασε να αναβάλουμε το ταξίδι και παρέμεινε κλινήρης όλη τη μέρα. Έδειχνε σημάδια κατάπτωσης. Αισθανόταν να μην του φτάνει η ανάσα του, σαν να σταματούσε η κυκλοφορία της στα σπλάχνα του.

Την επομένη, και εφόσον καλυτέρεψε η υγεία του, προμηθευτήκαμε τρόφιμα μιας μέρας, ωστόσο να φτάσουμε στην εξαιρετική Κρώμνη. Και έφιπποι, εγώ, ο ταπεινός δούλος του Θεού, Πανάρετος Τοπαλίδης, ο πολυῤστωρ εργάτης του λόγου Σταύρος Δωρανίτης και ο μπιστεμένος Αλή, ξεκινήσαμε από το μοναστήρι και οδεύαμε μέσα στην ωραιότητα της κτήσης.

Ο ήλιος είχε φανεί, όταν συναντήσαμε την αμαξιτή οδό Τραπεζούντας - Περσίας. Πήραμε νότια κατεύθυνση στη διασταύρωση, προσπερνώντας το καλογέρ χάνι. Η κυκλοφορία ήτανε πυκνή, με φορτηγά ζώα, αγωγιάτες και ταξιδιώτες. Παραπλεύρως, σε όλο το διάβα μας, βοούσε ο Πυξίτης ποταμός, στην κάθοδό του για τη Μαύρη Θάλασσα. Εν τη οδῷ συναντούσαμε συνεχώς χριστιανούς και μουσουλμάνους, οι οποίοι αναγνωρίζονταν από την αμφίεσή τους και το τιαροειδές κάλυμμα της κεφαλής. Αρκετές φορές απορώ αν πρέπει να αποτείνω χαιρετισμό τουρκιστί ή ελληνιστί.

Σε όλη τη διαδρομή, ο Σταύρος μού μιλούσε ακατάπαυστα, σαν να ήθελε να μου μεταφέρει όλες τις μύχιες σκέψεις του και τα μυστικά του.

Το μεσημέρι λίγο πριν το πέρασμα της Ζύγανας, η κόπωση ήταν εμφανής στα πρόσωπά μας και ιδιαίτερα του Σταύρου. Η ομιλητικότητά του σταδιακά μειώθηκε, μέχρι που σταμάτησε εντελώς.

Η Ζύγανα είναι η κορυφίδα των Ποντικών Άλπεων και το πέρασμά της το δυσκολότερο τμήμα της αμαξιτής οδού, ειδικά τους χειμερινούς μήνες.

Ένα έντονο προαίσθημα με έκανε να παρατηρώ το Σταύρο διαρκώς – μπορεί και λόγω της χθεσινής αδιαθεσίας του. Πάντως, καθώς κοντεύαμε στη Ζύγανα, τον έβλεπα να έχει πάρει ένα απόκοσμο ύφος· συλλογιόταν. Είδα να χάνεται η ταλαιπωρία από το πρόσωπό του και ένα μειδίαμα εμφανίστηκε στα χείλη του.

«Αδερφέ Πανάρετε, αισθάνομαι τον αέρα της Ζύγανας, αισθάνομαι το ύψος, νιώθω ειλικρινά να φτερουγίζει η ψυχή μου εδώ πάνω. Χθες βράδυ είδα ένα όνειρο», μου είπε εκστασιασμένος σαν να του είχε φανερωθεί όλη η αλήθεια. «Είδα να βρίσκομαι στην εκκλησία του Περιστερεώτα. Γινόταν λειτουργία, αλλά αυτή η λειτουργία γινόταν για μένα· μέσα σ' ένα κλίμα αλλιώτικο και σκοτεινό. Ήρθε η στιγμή να μεταλάβω και τα πόδια μου δεν πήγαιναν. Θαρρείς και είχαν καρφωθεί καταμεσής της εκκλησίας...»

Περίμενα να συνεχίσει, αλλά δε συνέχισε, παρέμεινε σιωπηλός, εντεινώντας την παραίσθηση του ονείρου μέσα του.

Είχαμε φτάσει σ' ένα πλάτωμα της κορυφής. Η πυκνή χλόη τύλιγε τις πλαγιές της Ζύγανας και η απεραντοσύνη κυριαρχούσε πανταχόθεν. Ο Σταύρος ύψωσε το πρόσωπό του και έστρεψε την όψη του αριστερά και δεξιά, σαν να θωρούσε τα τοπία. Ήμασταν στον καιρό της μεγάλης ορατότητας. Οι βροχές και οι δυνατοί αέριδες καθάρισαν την ατμόσφαιρα και η ορατότητα έφτανε τη μέγιστη βαθμίδα. Φαίνονταν τα πάντα· φαινόταν ακόμα και η θάλασσα. Από εδώ οι Μύριοι του Ξενοφώντα είδαν τη θάλασσα, γυρνώντας από τους Περσικούς πολέμους.

«Αισθάνομαι να βλέπω, αδερφέ Πανάρετε», μου εκμυστηρεύτηκε ενόσω πηγαίναμε πλάι πλάι καβάλα στ' άλογα. «Τα χωριά, που είναι διάσπαρτα παντού, είναι σαν να τα βλέπω. Να, εκεί απέναντι, το παρχάρι της Τόνιας», είπε και έδειξε με το χέρι του. «Βλέπω τις κοιλάδες και τα δάση πάνω από τη δύσα· βλέπω τα πάντα και αναρωτιέμαι αν όλα αυτά χαθούν μια μέρα».

Δεν τολμούσα να τον διακόψω παρά μόνο παρατηρούσα το εκστασιασμένο πρόσωπό του και διαισθανόμουν την ψυχική του ενόραση. Αφυπνίστηκαν βαθιά του δίαυλοι που οδηγούσαν σε πνευματικούς ορίζοντες, θαρρείς και βρισκόταν στον έβδομο ουρανό και συνδιαλεγόταν με τους αγγέλους. Έβλεπα απάνω του κάτι μεταφυσικό.

Τράβηξε ξαφνικά τα γκέμια του αλόγου και κείνο σταμάτησε· τον μιμηθήκαμε κι εμείς. Βρισκόμουν στο πλάι του και ανυπομονούσα να δω τη συνέχεια, έμεινε και η περιγραφή του ονείρου στη μέση – ή μήπως τώρα ενωνόταν με τη συνέχειά του; Άνοιξε τα χέρια του διάπλατα και έστρεψε το κεφάλι του πέρα, προς το Βορρά, και με φωνή όλο πάθος είπε:

«Ακούω τα σήμαντρα του Περιστερεώτα, τα σήμαντρά του αστράφτουν... Στην εκκλησία γίνεται λειτουργία· αλλά τώρα όλα είναι φωτεινά».

Αργά κατέβασε τα χέρια του και συνέχισε:

«Τώρα ξεδιαλύνεται και τ' όνειρό μου. Στην Ωραία Πύλη εμφανίστηκε μια ασκητική μορφή· ολόφωτη, κρατάει δισκοπότηρο και περιμένει να πάω να κοινωνήσω. Νιώθω να ίπταμαι, αδερφέ Πανάρετε. Κάτι πολύ δυνατό με καλεί να πάω προς τα εκεί...»

Κρεμόμουν από το στόμα του επηρεαζόμενος από τη μαγική επίδραση των λόγων του και, κατ' επέκταση, την επικοινωνία του με το θείο και όσων έβλεπε με τα μάτια της ψυχής του. Παρέμεινε ασάλευτος για λίγο· άνοιξε ελαφρά το στόμα του, βγάζοντας ένα βαθύ αναστεναγμό, και ύστερα προσπάθησε αγκομαχώντας να πάρει μεγαλύτερες εισπνοές, ενώ το στήθος του αναπηδούσε. Έβγαινε η ψυχή του, και ίσως να οφειλόταν στην αυξημένη ατμοσφαιρική πίεση του υψώματος. Στη συνέχεια αναστέναξε πιο βαθιά και μακρόσυρτα, επιβιβάζοντάς τη σκέψη μου. Ευθύς αμέσως κρέμασε απότομα το κεφάλι του και το σώμα του έγερνε προς τη μεριά μου. Άπλωσα την αγκαλιά μου και τον συγκράτησα.

Έτσι αποδήμησε απ' αυτή τη ζωή ο Σταύρος Δωρανίτης, που ενδεχομένως με τα λεγόμενά του να είδε την υπέρβαση.

Ο θάνατός του με επηρέασε βαθύτατα. Τον είδα με τα μάτια μου και θα μείνει χαραγμένος εσαεί στη μνήμη μου. Θάφτηκε με μεγάλες τιμές στην Κρώμνη, αφήνοντας παρακαταθήκη στον τόπο μας το άσβεστο έργο του και εμένα κληροδότη αυτού του βιβλίου.

Το επόμενο διάστημα καθόμουν στο κελί μου και διάβαζα και ξαναδιάβαζα τους Φύλακες της Ανατολίας. Το δερματόδετο πορφυρό βιβλίο ήταν μονίμως ανοιχτό απάνω στο μικρό γραφείο μου, δίπλα από το μοναδικό παράθυρο, απ' όπου ατένιζα τη μεγαλοσύνη του τοπίου. Συλλογιζόμουν για μέρες τη σχέση μου μαζί του. Μου κινούσε έντονα το ενδιαφέρον να το συνεχίσω. Ήμουν ένας από τους ήρωές του και είχα την έντονη επιθυμία να ακολουθήσω τα χνάρια τους.

Για να μη χαθεί η ροή του κειμένου, θα επιχειρήσω να γράψω στο πνεύμα και στο ύφος του προκατόχου μου, χρησιμοποιώντας γλώσσα όσο το δυνατό πλησιέστερη προς τη γλώσσα του Σταύρου.

Εγώ, ο Πανάρετος Τοπαλίδης, άρχομαι την εξιστόρηση, διάγων βίον περί της μονής, όπου κυριαρχεί το μεγαλείον της φύσεως. Η κατοίκηση εδώ διεγείρει το πνεύμα, την ψυχή και τη διάνοια σε συναισθήματα υψηλά, ευγενή και ιδεώδη. Η θέα από τη μονή είναι μαγευτική και μυθική, μυστηριώδης· νομίζεις ότι βρίσκεσαι μπροστά από την κατάφυτο Εδέμ. Η όψη των πραγμάτων με εγείρει και με παρορμά στην αφήγηση. Με ευγνωμοσύνη θα τολμήσω να επιχειρήσω την περιγραφή, έστω και ατελεστάτη.

ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟ, η μεγάλη επανάσταση του λαού της Ρωσίας κυριάρχησε στην αχανή χώρα. Ο κόσμος, μην αντέχοντας την πείνα, τη φτώχεια και το διαρκή πόλεμο, σήκωσε το ανάστημά του και επαναστάτησε στο τσαρικό καθεστώς. Νέες ιδέες σοσιαλισμού έφερναν τη μεγάλη αλλαγή αυτού του ζεστού λαού. Η νέα κυβέρνηση των μπολσεβίκων, υπό τον Λένιν, προέβαινε στην εκκαθάριση του αυτοκρατορικού στρατού και άφηνε ανυπεράσπιστα τα πολεμικά μέτωπα. Εξωθούσε τους στρατιώτες εναντίον των αξιωματικών τους.

Στην Τραπεζούντα, από τα μέσα Ιανουαρίου του έτους 1918, οι στρατιωτικές δυνάμεις των Ρώσων άρχισαν σιγά σιγά να εγκαταλείπουν την πόλη.

Οι εξελίξεις μάς άφηναν μετέωρους στις επερχόμενες δυνάμεις του τουρκικού στρατού και στα ανταρτικά σώματα αυτού. Η ανησυχία των κατοίκων εκδηλώθηκε παντοιοτρόπως. Αρκετοί αποφάσισαν να ακολουθήσουν τους Ρώσους, ενώ οι υπόλοιποι επιφυλακτικά προσδοκούσαν παλιές εποχές. Όπως και στους δυο προηγούμενους Ρωσοτουρκικούς πολέμους, που οι Ρωμιοί ακολουθούσαν τους ομόθησικούς τους, έτσι και τώ-

ρα αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές εστίες τους.

Περί τα τέλη Μαρτίου βρέθηκα στην Τραπεζούντα, προσκεκλημένος της Μητρόπολης, για να εξετάσουμε το σοβαρό ζήτημα που ανέκυψε με την αποχώρηση των Ρώσων. Κόχλαζαν οι ανατροπές και πάλι, και ο αέρας έγινε βαρύς απάνω απ' την πόλη.

Συνήθιζα να φιλοξενούμαι στο σπίτι της οικογένειας Χρηστίδη κάθε φορά που πήγαινα στην Τραπεζούντα. Το θεωρούσα σαν δικό μου σπίτι.

Η Σοφία με τον Ορέστη, παρόλο που βρίσκονταν σε πρόσφατο πένθος, αντιμετώπιζαν κι αυτοί το ενδεχόμενο της μετοίκησης. Εκ χαρακτήρος ο μετριοπαθής Ορέστης δεν ηδύνατο να λάβει καίριες αποφάσεις και πάντα βασιζόταν στη δυναμική γυναίκα του.

«Πώς να ξεσηκωθούμε και να φύγουμε, Σοφία;» της είπε ένα βράδυ στο σπίτι. «Τρομάζω και μόνο στην ιδέα».

«Ορέστη, δε μας σηκώνει πια ο τόπος, κατάλαβέ το. Δε βλέπεις τι γίνεται γύρω μας; Έφυγαν οι Ρώσοι κι όλοι οι Τούρκοι θα πέσουν πάνω στα κεφάλια μας. Εσύ τι λες, Πανάρετε;»

«Εγώ δεν μπορώ να πω ποιο είναι το καλύτερο. Ο καθένας αποφασίζει κατά προαίρεσιν. Αν θα μείνετε εδώ, θα δεχτείτε και ό,τι επακόλουθα προκύψουν – μπορεί και να μην προκύψουν. Εάν φύγετε, είναι σίγουρο πως θα γλιτώσετε από δυσάρεστες εξελίξεις, αλλά και ένας ξεριζωμός είναι δύσκολη υπόθεση. Είναι θέμα επιλογής. Εγώ πάντως θα παραμείνω εδώ· ούτε και μπορώ να βάλω θέμα επιλογής, γιατί με ορίζει το καθήκον μου».

«Το Βατούμ είναι κοντά», αποκρίθηκε η Σοφία. «Αν τα πράγματα καλυτερέψουν ή αλλάξουν εδώ, γυρνάμε πίσω. Όλοι αυτό σκέφτονται, κοντά θα είμαστε. Ξεχνάς και κάτι άλλο, Ορέστη. Δεν είμαστε μόνοι μας, έχουμε να νοιαστούμε και για τα παιδιά. Γιατί να υποφέρουν;»

«Και με το μαγαζί τι θα γίνει;» ρώτησε ο Ορέστης.

«Θα πάρουμε τα χαλιά μαζί μας με το καράβι και θ' ανοίξουμε καινούριο μαγαζί στο Βατούμ. Θα τη βρούμε την άκρη εκεί, μη στεναχωριέσαι. Άσε, θα τα κανονίσω όλα εγώ».

«Και τόσα άλλα εμπορεύματα που έχουμε, τι θα γίνουν, Σοφία;»

«Θα δώσουμε το μαγαζί στον Μουράτ. Και εάν κάποτε γυρίσουμε, θα το βρούμε πάλι έτοιμο».

Η Σοφία είχε λόγο για ό,τι γινόταν μέσα στο σπίτι και στη δουλειά, πείθοντας πάντα τον άντρα της για ό,τι έπρεπε να γίνει. Δεν άφηγε κανέναν σε χλωρό κλαρί αν δε γινόταν η δουλειά της. Όσο αυταρχικά φερόταν στους υπαλλήλους του μαγαζιού, με τον ίδιο σκληρό τρόπο συνδιαλεγόταν και με όσους είχε εμπορικές δοσοληψίες. Ακόμα και με τον Σουλεϊμάν, όταν τον έβλεπε να τυραννιέται με τις πνευματικές ανησυχίες του· θεωρούσε αδικαιολόγητο να σκοτίζεται κανείς με τέτοιου είδους ζητήματα.

Στις αρχές Απριλίου, όλη η πόλη κινούνταν με τέτοιους ρυθμούς, που νόμιζες πως όλοι θα την εγκατέλειπαν. Στο λιμάνι συνωστιζόνταν χιλιάδες κόσμου, όλο το εικοσιτετράωρο, μέσα σε ασυνήθιστη για Απρίλιο παγωνιά, και με τη θάλασσα συνεχώς φουρτουνιασμένη, σαν να μην ήθελε να γίνουν αυτοί οι ναύλοι.

Ήταν νύχτα όταν η Σοφία βγήκε από την εξώθυρα του σπιτιού τους και πήρε τον ανήφορο, δίπλα από τα παλιά τείχη, προς τα ερειπωμένα ανάκτορα. Κατά το πλείστον στο δρόμο συναντούσε Ρώσους στρατιώτες που έβγαιναν από τα καπηλειά και τραγουδούσανε αμέριμνα.

Προχωρούσε στην άκρη του δρόμου, με πενθοφορούσα περιβολή και μαύρο σάλι που κάλυπτε ως ένα βαθμό το πρόσωπό της από τα περίεργα βλέμματα των περαστικών. Η νύχτα ήταν κρύα και η ανάσα της γινόταν αχνός καθώς έβγαινε στο ψυχρό περιβάλλον. Μέχρι να φτάσει στο σπίτι του Σουλεϊμάν, η ανηφοριά την έκανε να αναψοκοκκινίσει.

Της άνοιξε η Αντιγόνη.

«Καλώς την. Κόπιασε μέσα».

Δρασκελίσε το κατώφλι της δίφυλλης εξώθυρας και βρέθηκε στο ζεστό περιβάλλον του σπιτιού.

«Να βγάλω το πανωφόρι μου γιατί άναψα, Αντιγόνη. Ο Γιώργος είναι εδώ;»

«Εδώ είναι, καθόμαστε στη σάλα».

Όλη η οικογένεια καθόταν στα ντιβάνια γύρω από το αναμμένο τζάκι· ο Μουράτ με τη γυναίκα του τη Μίργιαμ και ο πεντάχρονος Σουλεϊμάν, που καθόταν δίπλα δίπλα με τον παππού του και άκουγε με προσοχή το παραμύθι που του αφηγιόταν.

Η Σοφία χαιρέτησε και ασχολήθηκε με το ζωηρό βλαστάρι της οικογένειας, παίζοντας μαζί του, ωστόσο τον πήρε η Αντιγόνη να τον βάλει να κοιμηθεί.

«Γιώργο, θέλω να με βοηθήσεις», του είπε η Σοφία. «Αποφασίσαμε τελικά να φύγουμε».

«Χμ, το σκέφτηκες καλά;»

«Ναι. Δε γίνεται αλλιώς. Άλλωστε κοντά θα πάμε και μπορούμε να γυρίσουμε αν όλα ησυχάσουν».

«Πες μου, τι θέλεις να κάνω εγώ;»

«Σκεφτήκαμε να περάσουμε τα χαλιά και κάποια πράγματα μας στο Βατούμ. Στο λιμάνι γίνεται πατείς με πατώ σε. Τα καράβια δεν προλαβαίνουν να φορτώσουν και είναι δύσκολο για μας να τα κανονίσουμε. Εσύ έχεις σχέση με τους ναυτικούς και μπορείς να το ρυθμίσεις· όσα λεφτά χρειαστούν, θα τα δώσουμε. Τι λες, θα το κάνεις;»

Ο Σουλεϊμάν δεν αποκρίθηκε και έσκυψε το κεφάλι σκεφτικός.

«Γιατί δεν απαντάς;»

«Τι να απαντήσω, Σοφία;» είπε απότομα. «Στεναχωριέμαι που θα φύγετε· λίγο το έχεις; Δεν απόμεινε κανένας άλλος από την οικογένειά μας, μόνο εμείς. Τώρα φεύγετε κι εσείς... Πώς να είμαι; Ρωτάς;»

«Ελα, μην κάνεις έτσι. Θα αλλάξουν τα πράγματα και θα 'ρθουμε πάλι», του είπε παρηγορητικά.

«Όποιος φεύγει δεν ξαναγυρίζει, Σοφία. Τέλος πάντων, αν και δε θέλω να είμαι συμμετοχος σ' αυτή την πράξη, θα κα-
νονίσω να φύγετε».

«Το ήξερα πως θα με βοηθούσες. Μόνο σε σένα στηριζό-
μουν».

«Που να μην έσωνα», αποκρίθηκε ο Σουλεϊμάν με απογοή-
τευση.

«Εσείς σκέφτεσαι να φύγετε;»

«Εμείς δεν πρόκειται να φύγουμε, Σοφία. Θα μείνουμε εδώ
για να υπάρχει η μαγιά που θα σας περιμένει κάποτε να 'ρθετε».

Συζήτησαν τις λεπτομέρειες και μετά η Σοφία σηκώθηκε να
φύγει.

«Θα σε συνοδέψω εγώ μέχρι το σπίτι», προθυμοποιήθηκε ο
Σουλεϊμάν για να μην την αφήσει μόνη της.

Φόρεσαν τα πανωφόρια τους και βγήκαν στην κρύα νύχτα.
Η ώρα ήταν περασμένες έντεκα, και η πόλη ήσυχη, πλάγιαζε με
τη νύχτα. Στο σκοτεινό κατηφορικό δρόμο δεν υπήρχε ψυχή, μό-
νο οι δυο τους που προχωρούσαν με αργό βηματισμό.

«Δεν ήταν εύκολη απόφαση», του είπε σπάζοντας τη σιω-
πή η Σοφία. «Στεναχωριέμαι κι εγώ, αλλά δε γίνεται, πρέπει
να φύγουμε».

«Πώς τα φέρνει έτσι η ζωή... Ο χωρισμός πονάει πολύ, και
σκέφτομαι γιατί να περνάμε τόσες δοκιμασίες. Ζητάω πολλές
φορές απ' το Θεό να μου εξηγήσει, αλλά εκείνος αφήνει πά-
ντα το ερώτημά μου αναπάντητο».

«Κοίτα να ισορροπήσεις τις αναζητήσεις σου, γιατί δε θα σε
βγάλει πουθενά αυτό το ψάξιμο», τον μάλωσε γλυκά η Σοφία.
«Μόνο δυστυχία θα σου φέρνει».

Είχαν φτάσει μπροστά στο σπίτι της· ο Σουλεϊμάν την κα-
ληνύχτισε και, αντί να επιστρέψει στο σπίτι του, κατευθύνθηκε
δυτικά της πόλης. Πήγαινε στο σπίτι του μουλά Καρασάκαλη.
Εκεί έβρισκε καταφύγιο όταν περνούσε δύσκολες στιγμές.

Του άνοιξε ο ίδιος ο μουλάς φανερά αναστατωμένος. Σχεδόν πάντα οι επισκέψεις τέτοια ώρα δε γίνονταν για ευοίωνους λόγους. Τον έμπασε μέσα και πήγαν να καθίσουν στη μικρή κουζίνα. Η ξυλόσομπα σιγόκαιγε και ο γερο-μουλάς, με τα άσπρα γένια, πρόσθετε μερικά ξύλα για να διατηρήσει τη φωτιά.

«Για πες μου, Γιώργο, τι σε απασχολεί και ήρθες νυχτιάτικα;» του είπε με γλυκύτητα στη χροιά της φωνής του.

Γνώριζε τις εσωτερικές ανησυχίες του Σουλεϊμάν και τον προβληματίζε η στάση του.

«Χάνεται κόσμος, χωρίζουν οικογένειες αυτό τον καιρό, πάτερ μου. Κι αναρωτιέμαι, γιατί ο Θεός επιτρέπει να γίνεται τέτοιο κακό; Γιατί σκορπάει τόση δυστυχία πάνω μας; Τι άλλο πρέπει να κάνουμε για να μην υποφέρουμε;»

«Ο Θεός αφήνει την ανθρώπινη βούληση να επιλέξει ο καθένας τον τρόπο ζωής του. Μας τα έδωσε όλα, και το καλό και το κακό, μας τα ονόμασε κιόλας, και μας εξήγησε πού οδηγεί ο κάθε δρόμος. Να του καταλογίσουμε και ευθύνες από πάνω, γίνεται αυτό; Δε μας έκανε μηχανές, μας έδωσε νου να δημιουργήσουμε τον κόσμο, κι εμείς προσπαθούμε να τον καταστρέψουμε. Εκείνος είχε προνοήσει για το κακό που πάει να γίνει και μας το αποκάλυψε στον τελευταίο γραπτό λόγο του, με τον Ιωάννη».

«Μα κι αυτοί που θέλουν να αφανίσουν τον κόσμο λένε πως έχουν μέσα τους το Θεό. Γιατί το κάνουν τότε;»

«Καμιά θρησκεία δε λέει να σκοτώσεις. Οι άνθρωποι χρησιμοποιοούν τ' όνομα του Θεού και τους λόγους του σύμφωνα με τα δικά τους συμφερτικά».

«Δεν μπορώ να βγάλω καθαρή άκρη μέσα μου, πάτερ. Και βλέποντας όλο αυτό το κακό που γίνεται γύρω μας, τόσο τα ερωτήματά μου πληθαίνουν».

«Αν μπεις στη διαδικασία να αναλύσεις τα δεδομένα, να σταθμίσεις τα υπέρ και τα κατά, στο τέλος θα αποτύχεις. Ακολούθησε μονάχα τη διαίσθησή σου με απόλυτη ελευθερία· μόνο τότε θα βρεις αυτό που ζητάς».

Το πρωί της άλλης μέρας ο Σουλείμάν πήγε για λίγο στο μαγαζί και μετά κατηφόρισε για το λιμάνι. Ανακατεύτηκε με τον κόσμο που κατευθυνόταν με τα υπάρχοντά του στο πολύβουο λιμάνι. Η κίνηση στις προβλήτες ήταν πολυάριθμη.

Οικογένειες Ρωμιών, με μπόγους από υφάσματα στα χέρια, με βαλίτσες και κασόνια, περίμεναν άλλοι καρτερικά και άλλοι κινούνταν βιαστικά για να κανονίσουν τη φυγή τους. Στρατιώτες και κομποί αξιωματικοί από το ρωσικό στρατό του Καύκασου, που διαλύθηκε από τις μπολσεβίκικες Αρχές, επέστρεφαν τμηματικά στη Ρωσία και ναυτικοί που έδιναν μεγалоφωνα εντολές στους ναύτες. Επικρατούσε φοβερή βουή, νταβατούρι μεγάλο, ανακατεμένο με τη γενική αγωνία που ερχόταν από νότια, καθώς ο τουρκικός στρατός ανακαταλάμβανε τα χαμένα εδάφη του και πλησίαζε στην πόλη.

Παραγκωνίζοντας το πυκνό πλήθος, έφτασε στο μικρό καμαράκι, όπου ήταν το γραφείο του ναυτικού πράκτορα, του Σαμπαχεντίν Οργκάν, με τον οποίο είχε αλισβερίσια από παλιά.

Αν και ο χώρος ήταν στενός, ήταν ασφυκτικά γεμάτος, έχοντας πέσει όλοι απάνω στον Σαμπαχεντίν, ζητώντας όλοι συγχρόνως τρόπο διαφυγής.

Του έκανε νόημα πως θέλει να του μιλήσει και βγήκε έξω από το γραφείο. Πέρασε αρκετή ώρα για να κατορθώσει ο Σαμπαχεντίν να απεμπλακεί. Πήγαν παράμερα, δίπλα στον τοίχο του τελωνείου, για να ξεφύγουν τουλάχιστον από το στριμωξίδι.

«Με συγχωρείς, Σουλείμάν, που καθυστέρησα· καταλαβαίνεις».

«Δε χρειάζεται να μου ζητάς συγνώμη· καταλαβαίνω».

«Τους έχει πιάσει όλους πανικός και θέλουν να φύγουν».

«Φοβάται ο κόσμος, Σαμπαχεντίν. Λοιπόν, για να μη σε καθυστερώ».

«Ναι. Πες μου, τι θέλεις;»

«Θέλω να κανονίσεις να φύγει η οικογένεια Χρηστίδη στο Βατούμ».

«Αυτό δεν είναι πρόβλημα, θα γίνει».

«Δεν είναι μόνο αυτοί. Θέλω να μεταφερθούν με κάποιο τρόπο και τα χαλιά που έχουν στο μαγαζί τους».

«Εδώ δυσκολεύουν κάπως τα πράγματα».

«Το ξέρω, γι' αυτό ήρθα σε σένα. Εσύ μπορείς να βρεις έναν τρόπο να το ρυθμίσεις. Θα πληρωθείς καλά αν γίνει η δουλειά».

Το σκέφτηκε για λίγο και μετά του απάντησε:

«Αν και είναι πολύ δύσκολο, εντούτοις θα προσπαθήσω».

Ο Σουλεϊμάν καταλάβαινε πως οι δισταγμοί του Σαμπαχεντίν θ' ανέβαζαν και την αμοιβή του.

«Άκουσε, Σαμπαχεντίν», του είπε ο Σουλεϊμάν θιγμένος. «Ή το αναλαμβάνεις ή όχι. Ξέρω τι μπορείς να κάνεις· λέγε».

Έδειχνε να το ξανασκεφτόταν και να αγκομαχάει να βρει λύση.

«Εντάξει, θα γίνει· μπορώ να τα στείλω αργότερα μ' ένα άλλο καράβι που θα έχει και εμπορεύματα».

«Σε πόσες μέρες;»

«Πιστεύω σε δυο τρεις μέρες. Θα ξέρω σίγουρα το βράδυ».

«Μόλις μάθεις, να με ενημερώσεις αμέσως. Θα περιμένω».

Με βαριά καρδιά έφτιαχνε ο Σουλεϊμάν αυτή τη συνδιαλλαγή, που να μην έσωνε να την κάνει.

Επιστρέφοντας για το μαγαζί του, πέρασε από το μεγάλο καφενέ στο μείντάνι. Δεν είχε διάθεση για δουλειά και πήγε για λίγο ραχάτι. Στον καφενέ ακούγονταν πάντα οι πρώτες ειδήσεις. Μπαίνοντας μέσα, είδε όλους τους θαμώνες να έχουν στραμμένο το βλέμμα τους σε μια κατεύθυνση, με επίκεντρο ένα σωματώδη άντρα ηλικίας γύρω στα πενήντα πέντε. Είχε ένα παχύ, μακρύ μουστάκι και στο κεφάλι του φορούσε ένα καυκασιανό καλπάκι.

Ο Σουλεϊμάν κάθισε σ' ένα σκαμνάκι απόμερα από τους συγκεντρωμένους, και ρώτησε περίεργος έναν διπλανό του γνωστό θαμώνα.

«Ποιος είναι αυτός, Στρατή;»

«Είναι ο Γκουρτζιέφ, ο μεγάλος δάσκαλος από τον Καύ-

κασο· τεμέτερον είναι. Γεώργιος Γκουρτζιέφ! Μεγάλος φιλόσοφος!»

«Και τι λέει;»

«Μιλάει για το πώς ο άνθρωπος θα βρει τον εαυτό του. Ασχολείται με το μυστικισμό. Άκουσέ τον λίγο».

Στη μεγάλη αίθουσα του καφενέ ακουγόταν μόνο η βροντερή φωνή του Γκουρτζιέφ. Μιλούσε αδιάλειπτα και με πολλή χάρη. Ήταν ρήτορας, μάγευε όσους τον άκουγαν. Ο Σουλεϊμάν επηρεάστηκε και προσηλωθήκε στο περιεχόμενο της ομιλίας του.

«Ο άνθρωπος», έλεγε, «είναι μια εικόνα του κόσμου. Δημιουργήθηκε με τους ίδιους νόμους που δημιούργησαν το σύνολο του κόσμου. Αν ένας άνθρωπος γνώριζε και καταλάβαινε τον εαυτό του, θα γνώριζε και θα καταλάβαινε ολόκληρο τον κόσμο κι όλους τους νόμους που δημιούργησαν και διέπουν τον κόσμο. Και αντίστροφα, μελετώντας τον κόσμο και τους νόμους που τον κυβερνούν, θα μάθαινε και θα καταλάβαινε τους νόμους που κυβερνούν τον ίδιο».

Είχε προηγηθεί συζήτηση για τις εξελίξεις η οποία κατέληγε ως εξής:

«Το σύμπαν αποτελείται από δονήσεις πάνω σε κάθε είδος ύλης. Έχετε το σώμα σαν αληθινό ναό του Θεού, δοχείο και μετασχηματιστή όλων των ενεργειών που το διαπερνούν».

«Κύριε Γκουρτζιέφ, εδώ ο κόσμος χάνεται και σεις μας μιλάτε για τέτοιες φύσεως διδασκαλίες;» τον ρώτησε κάποιος από μπροστά.

«Είναι η πιο κατάλληλη στιγμή, για να μη χάσουμε τον εαυτό μας. Αυτές τις δύσκολες ώρες χρειάζεται να σκεφτούμε σωστά και να κατανοήσουμε τα όσα περνάμε. Και πολύ περισσότερο αυτά ισχύουν για όσους θα πάρουν το δρόμο να βρουν αλλού μια καινούρια τύχη. Πρέπει να μάθουμε να βλέπουμε· είναι η πρώτη μύηση του ανθρώπου προς την αυτογνωσία. Για να είσαι άνθρωπος, θα πρέπει να αφουγκράζεσαι ολοκληρωτικά. Και να μη λησμονήσουμε ότι είναι ένα ζήτημα οφθαλμών της καρδιάς, γιατί διαμέσου αυτής της όρασης μπορεί μια

εσωτερική ευφυΐα να βρει βαθμιαία το δρόμο της. Όπως λέει και ο Ισαάκ ο Σύριος, όποιος πετύχει να βλέπει τον εαυτό του είναι καλύτερος από αυτόν που του δόθηκε η χάρη να βλέπει αγγέλους. Όλα είναι μια εσωτερική αληθμεία που οδηγεί το νου στην κατανόηση της ουσίας των πραγμάτων».

«Τι πρέπει να κάνει κάποιος για να δει σωστά, όπως εσείς λέτε;» τον διέκοψε ο Σουλείμάν μεγαλόφωνα.

Ο Γκουρτζιέφ τον κοίταξε μ' ένα βλέμμα επίμονο και βαθύ. Χαμογέλασε και είπε:

«Σήμερα δεν έχουμε παρά μόνο την ψευδαίσθηση για το τι είμαστε. Υπερεκτιμούμε τον εαυτό μας· δεν τον σεβόμαστε. Για να τον σεβαστούμε, πρέπει να αναγνωρίσουμε μέσα μας ένα μέρος ανώτερο από τα άλλα μέρη. Προσπαθήστε μια στιγμή να δεχτείτε την ιδέα ότι δεν είστε αυτό που πιστεύετε και, επομένως, ότι ψεύδεστε στον ίδιο σας τον εαυτό. Ότι ψεύδεστε κάθε στιγμή, όλη σας τη ζωή. Κι αυτό που σκέφτεστε για σας τους ίδιους είναι εξίσου ψέμα. Να γίνετε παρατηρητές χωρίς να συμμετέχετε. Παρατηρήστε μ' αυτό τον τρόπο, χωρίς οίκτο, την πραγματικότητα. Ίσως να δείτε ξαφνικά αυτό που δεν είδατε ποτέ μέσα σας, ότι είσατε άλλοι απ' ό,τι πιστεύετε. Θα δείτε πως είστε δύο. Ο πραγματικός εαυτός που υπάρχει, αλλά είναι τόσο αδύναμος, τόσο ασταθής που, μόλις εμφανιστεί, εξαφανίζεται αμέσως. Δεν αγωνίζεται, δεν αντιστέκεται, νικιέται προκαταβολικά. Και ο μη πραγματικός εαυτός που δεν υπάρχει, αλλά παίρνει τη θέση και παίζει το ρόλο του άλλου. Μάθετε να κοιτάζετε μέχρι να βρεθείτε ανάμεσα στις δυο πλευρές σας. Όσπου να αντικρίσετε το ψέμα και την απάτη μέσα σας. Και εάν κάποια στιγμή δείτε τις δυο φύσεις σας, τότε μέσα σας θα έχει γεννηθεί η αλήθεια».

Ο Γκουρτζιέφ ήθελε να φέρει τους ανθρώπους μπροστά στον ίδιο τους τον εαυτό, στις αδυναμίες και στη σκλαβιά τους. Έδειχνε τον τρόπο να διαχωρίσουν το πραγματικό που υπάρχει μέσα στο είναι τους. Δίδασκε το πώς να μπει κάποιος στη ζωή, και όχι μια μέθοδο για να προστατευθεί ο άνθρωπος απ'

αυτή. Στηριζόταν επάνω στο μυστικισμό και στην ένωση των θρησκειών.

Μίλησε καμιά ώρα ακόμα μέσα σε έντονους διαλόγους, και μετά το πέρας σηκώθηκε να φύγει. Πέρασε ανάμεσα από τους θαμώνες και, φτάνοντας μπροστά στον Σουλεϊμάν, κοντοστάθηκε.

«Όταν πιέζεσαι, δεν μπορείς να δεις σωστά», του είπε.

Ο Σουλεϊμάν, φανερά επηρεασμένος από τους λόγους του, είχε κατά νου να του απευθύνει ένα σωρό ερωτήματα και προπαντός να μην τον χάσει, γι' αυτό και τον ρώτησε:

«Πώς θα μπορούσα να σας ξανασυναντήσω, κύριε Γκουρτζίεφ;»

«Δε θα είμαι για πολύ στην Τραπεζούντα, περιμένω κι εγώ να φύγω. Αν θέλεις όμως, μπορείς να με συνοδέψεις μέχρι το σπίτι όπου φιλοξενούμαι».

«Πολύ ευχαρίστως».

«Πάμε λοιπόν».

Βγήκαν από τον καφενέ στο μείντάνι και πήραν τον κατήφορο για το νεόχτιστο Φροντιστήριο. Ο Σουλεϊμάν ένιωθε πολύ περίεργα και δεν ήταν σε θέση να καταλάβει το γιατί· τον ακολούθησε θαρρείς και ήταν υπνωτισμένος. Τα ερωτήματα που ήθελε να του θέσει έχαναν τη σειρά τους, δεν ήξερε από πού ν' αρχίσει.

«Πού ζείτε, κύριε Γκουρτζίεφ;» είπε στο τέλος.

«Στον Καύκασο. Ζούμε μακριά από τον κόσμο, αλλά τους έχουμε όλους κοντά μας».

«Μιλάτε σε πληθυντικό αριθμό. Με ποιους άλλους ζείτε;»

«Με τους μαθητές μου και όσους έρχονται κοντά μας· όλους τους δεχόμαστε και όλοι κάτι συνεισφέρουν. Έχουμε καταφέρει να δημιουργήσουμε μια σχολή και έχουν συγκεντρωθεί αρκετοί, μικροί μεγάλοι. Η μάθηση δεν έχει ηλικία. Έχουμε φτάσει σε μια σφαίρα σχετικής ηρεμίας και γαλήνης».

«Και γιατί επιλέξατε να ζήσετε πάνω στον Καύκασο;»

«Ο Καύκασος είναι η γη του πυρός, η γη του Προμηθέα, η γη που αναγεννιέται ο άνθρωπος».

Ο Σουλείμάν τον έβλεπε σαν μια πηγή όπου μπορούσε να σβήσει τη δίψα του.

Όταν χώρισαν, ο Γκουρτζιέφ δεν ξεκολλούσε από το μυαλό του. Τα λόγια του τον συνόδευαν όλη τη μέρα ξεσηκώνοντας νέους και ολόδροσους απόηχους.

Το βράδυ ο Σαμπαχεντίν Οργκάν πήγε στο εμπορικό του Σουλείμάν και τον ενημέρωσε πως είχε διευθετήσει τα πάντα έναντι είκοσι λιρών. Μόλις έφυγε ο ναυτικός πράκτορας, ο Σουλείμάν πήγε αμέσως να βρει τη Σοφία απέναντι στο μαγαζί τους.

«Κανονίστηκαν όλα», της είπε. «Θα φύγετε σε τρεις μέρες».

Της εξήγησε όλες τις λεπτομέρειες και βιαστικά κίνησε να φύγει. Μια βαριά σκιά έπεσε απάνω τους. Κανέννας δεν μπορούσε να ξεστομίσει λέξη. Ο χωρισμός δεν άφηνε περιθώρια για οποιαδήποτε κουβέντα. Η Σοφία τον ακολούθησε και τον σταμάτησε στο πεζοδρόμιο.

«Περίμενε», του φώναξε. «Κάτι θέλω να σου πω».

«Τι είναι;»

«Γιατί είσαι έτσι; Τι σου συμβαίνει;» τον ρώτησε ερευνητικά.

«Φταίνε αυτές οι στιγμές, Σοφία».

«Εκτός απ' αυτό. Βλέπω μια αλλαγή στη συμπεριφορά σου. Κάτι έχεις εσύ, κάτι άλλο σε απασχολεί».

«Μ' έχουν επηρεάσει τα λόγια ενός φιλόσοφου».

«Πόσο διαφορετικός είσαι απ' όλους μας, Σουλείμάν... Σε νιώθω βαθιά, ξέρω πόσο πιεσμένη είναι η ψυχή σου. Εμείς θα φύγουμε και δε θα είμαι κοντά σου, γι' αυτό θα ήθελα να ξέρεις πως, ό,τι και να κάνεις, θα είμαι στο πλευρό σου. Ήρθε η ώρα να κάνεις κάτι και για σένα».

«Τότε, αυτό θα κάνω, Σοφία», είπε αποφασιστικά.

Την καληνύχτισε και απομακρύνθηκε. Προτίμησε να κάνει έναν περίπατο αντί να πάει στο δικό του μαγαζί. Η κίνηση στους δρόμους είχε κοπάσει κάπως. Κατέβηκε προς τη θάλασσα και περπάτησε αρκετή ώρα στην παραλία. Έφτασε κάπως από το μεγαλοπρεπές τετραώροφο Φροντιστήριο και πή-

ρε τον ανηφορικό δρόμο. Τα βήματά του τον έφεραν στο σπίτι όπου διέμενε ο Γκουρτζιέφ. Όπως και το πρωί της άλλης μέρας.

Τη μεθεπομένη ο Γκουρτζιέφ έφευγε με καράβι για το Πότι της Γεωργίας, και μετά θα τραβούσε για τον Καύκασο. Το ίδιο καράβι πήρε και ο Σουλεϊμάν, αφήνοντας ένα γράμμα στο οποίο εξηγούσε τους λόγους της φυγής του.

Το βράδυ της ίδιας μέρας η Σοφία με τον Ορέστη πήγαν στο σπίτι του Σουλεϊμάν για να τους αποχαιρετήσουν. Η στενοχωρία έγινε αμέσως αντιληπτή. Η Αντιγόνη ήταν περίλυπη.

«Τι έγινε και είστε έτσι;» ρώτησε η Σοφία.

«Ο Σουλεϊμάν...»

«Ε, τι ο Σουλεϊμάν;» αποκρίθηκε βιαστικά και με ανησυχία η Σοφία.

«Έφυγε, Σοφία», συνέχισε η Αντιγόνη και την έπιασαν τα κλάματα.

«Και πού πήγε;»

Η Αντιγόνη αδυνατούσε από τους λυγμούς της να συνεχίσει και παρενέβη ο Μουράτ:

«Έφυγε στον Καύκασο. Πήρε στο κατόπι κάποιον Γκουρτζιέφ».

Η Σοφία θυμήθηκε την τελευταία κουβέντα τους και πώς η ίδια τον προέτρεψε να κάνει αυτό που ζητούσε. Ασυναίσθητα αισθάνθηκε ένοχη.

«Άφησε ένα γράμμα», πρόσθεσε η Αντιγόνη. «Να σ' το δώσω να το διαβάσεις».

Πήρε τα δυο φύλλα χαρτιού, που ήταν απάνω στο τραπέζι στο κέντρο της σάλας, και της τα έδωσε. Στο γράμμα λακωνικά εξηγούσε τους λόγους που τον ανάγκασαν να φύγει. Ζητούσε να τον συγχωρέσουν και έδινε εντολές στον Μουράτ να αναλάβει τις ευθύνες του έναντι της δουλειάς και της οικογένειας. Στο τέλος, τους έδινε την ευχή του, να είναι καλά, την

ευλογία του, και να μην ανησυχούν καθόλου για τον ίδιο, γιατί βρήκε αυτό που έψαχνε στη ζωή.

Η Σοφία το διάβαζε με ανάμεικτα συναισθήματα.

«Προχθές το βράδυ μου ανέφερε για κάποιο φιλόσοφο... Έδειχνε αλλαγμένος. Το γράμμα πού το άφησε;»

«Στον Πανάρετο», απάντησε η Αντιγόνη.

«Γιατί, είναι εδώ ο Πανάρετος;»

«Ήταν στο μοναστήρι. Ο Σουλεϊμάν το έστειλε με κάποιον δικό του άνθρωπο και, μόλις ο Πανάρετος το διάβασε, ήρθε αμέσως να μας το δώσει».

«Και πού είναι τώρα;»

«Στη Μητρόπολη. Πήγε να δει το δεσπότη».

«Ορέστη, είδες; Ξεχάσαμε μέσα στην παραζάλη μας να ενημερώσουμε τον Πανάρετο ότι φεύγουμε. Πρέπει να τον δούμε».

«Αύριο το πρωί, Σοφία. Προτού φύγουμε», της είπε.

«Τι θα προλάβουμε να κάνουμε πρώτα αύριο το πρωί δεν ξέρω... Τέλος πάντων, όπως και να 'χει, πρέπει να τον δούμε προτού φύγουμε». Και γυρνώντας προς την Αντιγόνη, είπε: «Μη στεναχωριέσαι· ξέρεις πόσο σας αγαπάει. Κι αν έφυγε μακριά, πάλι σας νοιάζεται. Και να δεις, κάποτε θα γυρίσει».

«Να γυρίσει;» κάγχασε η Αντιγόνη. «Δε γυρίζει πίσω ο Γιώργος».

Ολονών τα πρόσωπα ήταν κατηφή, ακόμα και του μικρού Σουλεϊμάν, που βρισκόταν όρθιος στα πόδια της Μίργιαμ. Κανείς δεν είχε διάθεση για κουβέντες.

«Να σας αφήσουμε όμως τώρα, γιατί ακόμα δεν τελειώσαμε με τις ετοιμασίες μας», είπε η Σοφία και σηκώθηκε όρθια.

«Όλοι φεύγουν αυτό τον καιρό· να δούμε με μας τι θα γίνει», αναστέναξε η Αντιγόνη.

«Δεν πρόκειται να σας πειράξει κανείς», της είπε ο Ορέστης. «Εσείς θα μέινετε εδώ, να μας περιμένετε».

«Μακάρι».

Χώριζε η οικογένεια και ο αποχαιρετισμός έγινε με σφιχτές αγκαλιές και δάκρυα στα μάτια.

Ο μισεμός ήταν πλέον κατάρα για τον τόπο μας και άφηνε μεγάλη θλίψη στις καρδιές μας.

Με την αυγή, η οικογένεια της Σοφίας ήταν έτοιμη όταν ήρθαν οι δυο άμαξες. Φόρτωσαν τα μπαγκάζια τους και επιβιβάστηκαν με βαριά καρδιά σαν να μην τους πήγαιναν τα πόδια τους. Τελευταίος ο Ορέστης κλείδωνε την εξώπορτα του σπιτιού, φανερά καταβεβλημένος. Κοιτούσε, ξανακοιτούσε το σπίτι, θαρρείς και ήταν η τελευταία φορά που το έβλεπε.

«Άντε, χριστιανέ μου, κάνε γρήγορα», τον παρότρυνε η Σοφία πάνω από την άμαξα.

Ο Ορέστης τάχυνε τις κινήσεις του, ανέβηκε στην άμαξα και κάθισε δίπλα στη γυναίκα του.

«Αφήνω ένα μέρος του εαυτού μου εδώ, Σοφία».

«Δεν είσαι ο μόνος...» συγκατένευσε εκείνη.

Ο αμαξάς τράβηξε τα γκέμια των δυο αλόγων και με ένα παράγγελμά του κίνησαν· ακολούθησε και η δεύτερη άμαξα ξοπίσω. Τα βλέμματα όλων των μελών της οικογένειας γύρισαν προς τα πίσω και κοίταξαν θλιμμένα το σπίτι, το Φατίχ τζαμί απέναντί τους και όλη τη γειτονιά, σαν να ήθελαν να εντυπώσουν για πάντα στη μνήμη τους αυτή την τελευταία εικόνα. Ο καλπασμός των αλόγων ακουγόταν ρυθμικά στα πλακόστρωτα σοκάκια. Αμίλητοι παρατηρούσαν το καθετί στο διάβα τους. Την κρυάδα της αποδημίας τη συμπλήρωνε και η παγωνιά του πρωινού.

Η μικρή Ευγενία από το απέναντι κάθισμα πήγε και τυλίχτηκε στην αγκαλιά της μητέρας της για να ζεσταθεί. Όλοι φορούσαν χοντρά ρούχα, αλλά το κρύο πιρούνιαζε τα κορμιά τους.

Πέρασαν την αγορά και σταμάτησαν στο Μητροπολιτικό Μέγαρο, δίπλα από την εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου, το σύμβολο της Τραπεζούντας.

Εκείνη τη στιγμή βρισκόμουν στο παράθυρο του ξενώνα της Μητρόπολης και ατένιζα την πολυκυματούσα θάλασσα, που έδειχνε σαν θυμωμένη. Οι δυο άμαξες τράβηξαν την προσοχή

μου και παρατήρησα τους επιβαίνοντες. Έκπληκτος αντίκρισα την προσφιλή μου οικογένεια. «Τι να ζητάνε τέτοια ώρα;» σκέφτηκα. Έκανα μεταβολή και κατέβηκα να τους υποδεχτώ.

«Για πού με το καλό το βάλατε πρωί πρωί;» τους είπα μόλις βρέθηκα στο δρόμο.

«Φεύγουμε, Πανάρετε», είπε η Σοφία. «Πάμε στο Βατούμ και ήρθαμε να σε αποχαιρετήσουμε».

«Τελικά φεύγετε, ε; Όλοι αυτό το δρόμο παίρνουν τελευταία».

«Δεν πάει άλλο, πρέπει να φύγουμε», συνέχισε η Σοφία. «Έχουμε και παιδιά να σκεφτούμε. Ας περάσει η μπόρα και, όταν ησυχάσουν τα πράγματα εδώ, ξαναγυρίζουμε. Κοντά θα είμαστε».

«Είναι μια λύση. Αλλά άμα φύγουν όλοι, ποιος θα μείνει εδώ να διαφυλάξει τα μέρη μας;»

«Παντού έχει πέσει φωτιά, πάτερ μου», είπε ο Ορέστης. «Ο κόσμος τρέχει να σωθεί· άλλοι στη Ρωσία, άλλοι στα βουνά, κι άλλοι κάθονται να υπομένουν».

«Δεν υπάρχει σωτηρία, Πανάρετε», συμπλήρωσε η Σοφία. «Δε μας σηκώνει πια ο τόπος. Να δεις πως θα είναι η καλύτερη λύση αυτή που διαλέξαμε».

«Τι να πω, Σοφία; Δεν ξερω· ο χρόνος θα δείξει».

Μου ανάθεσαν τη μέριμνα του σπιτιού τους, καθώς και το μυστικό ενός κρυμμένου θησαυρού θαμμένου στην αυλή.

«Να μας δώσεις την ευχή σου, πατέρα Πανάρετε», ζήτησε ο Ορέστης.

«Του Κυρίου την ευχή να έχετε και καλή τύχη εκεί που θα πάτε».

Ανέβηκαν στις άμαξες και πήραν το δρόμο της ξενιτιάς, προς ένα αβέβαιο μέλλον· μπορεί λυτρωτικό, όπως είπε και η Σοφία.

Η Ρωμιοσύνη δεχόταν από παντού πιέσεις. Ο μητροπολίτης Χρύσανθος συντόνιζε έναν ευρύτατο κύκλο ενεργειών για τη

σωτηρία του τόπου μας, με πολλά διαβήματα στις ξένες δυνάμεις και στον ίδιο το Βενιζέλο, για να αποτρέψουν μια προδιαγεγραμμένη εξόντωση.

Μου ζήτησε να παραμείνω κοντά του και να βοηθήσω όσο μπορώ. Οι διεργασίες στην Τραπεζούντα είχαν ως κέντρο τη Μητρόπολη.

Σε μια κατ' ιδίαν συζήτηση που είχαμε στο δεσποτικό, σε στιγμή ανάπαυλας, μου αποκάλυψε τις σκέψεις του.

«Ο ιθύνων νους, αδερφέ Πανάρετε, για ό,τι τραβάει η Ρωμιοσύνη είναι οι Γερμανοί. Αυτοί χρησιμοποιούν τους Τούρκους για να πετύχουν το δικό τους στόχο. Αυτοί θέλουν στην ουσία να μας ξεκάνουν. Βρήκαν τρόπο να επηρεάσουν την αρχηγία του σημερινού κομιτάτου των Νεότουρκων, κι αυτοί, με τη σειρά τους, προπαγανδίζουν τον κόσμο να στραφεί εναντίον μας. Δυο χρόνια τώρα ζήσαμε ό,τι ονειρευόμασταν πάντα. Και τι θέλαμε; Να ζήσουμε ειρηνικά. Ρωμιοί και Τούρκοι απολάμβαναν ίσα δικαιώματα και έδειξαν πως μπορούν να συνυπάρξουν. Άρα, η μόνη λύση είναι η ανεξαρτησία. Ένα ανεξάρτητο κράτος, με καθεστώς ισονομίας για όλες τις εθνότητες. Αλλιώς, δε θα μείνει κανείς εδώ. Όλοι οι Ρωμιοί είναι υπό διωγμόν στις υπόλοιπες περιοχές, και θα 'ρθει και η σειρά της Τραπεζούντας. Όλοι προσπαθούν να φύγουν μαζί με τους Ρώσους. Και μου φαίνεται απίστευτη αυτή η αλλαγή της Ρωσίας».

«Φαίνεται πως απ' τη Ρωσία δεν έχουμε να περιμένουμε πια τίποτα...»

«Περνάμε κρίσιμες στιγμές, αδερφέ Πανάρετε. Τώρα χρειάζεται να αγωνιστούμε όσο ποτέ άλλοτε. Έχω ετοιμάσει μια σειρά ενεργειών, και απαιτούνται πολλά ταξίδια στο εξωτερικό για να επηρεάσουμε τους ισχυρούς και να ενισχύσουμε τη θέση μας. Θα ήθελα αυτές τις ώρες να είσαι κοντά μας, να αναλάβεις δράση».

«Είμαι στη διάθεσή σας, Σεβασμιότατε», του είπα απερίφραστα. «Πείτε μου τι θέλετε να κάνω και θα το κάνω», πρό-

σθεσα, αντιλαμβανόμενος τις διαθέσεις του να μου ζητήσει κάτι ιδιόζουσας σημασίας.

«Σε λίγο καιρό θα εγκατασταθούν ορισμένα παραρτήματα του Ερυθρού Σταυρού εδώ και σε παράλιες πόλεις της Ρωσίας, για τους δύστυχους πατριώτες μας. Θα ήθελα να ασχοληθείς εσύ μ' αυτή την υπόθεση. Τι λες;»

«Δε χρειάζεται να με ρωτάτε, θα κάνω ό,τι μου πείτε».

Καταλάβαινα πόσο κρίσιμο ήταν αυτό το διάστημα, ακόμα κι οι μέρες, οι ώρες, κάθε στιγμή που περνούσε. Καταλάβαινα πως ό,τι γινόταν ήταν μη αναστρέψιμο και, δυστυχώς, ό,τι γινόταν ήταν ολέθριο για το Γένος...

Ο ΡΩΣΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΓΚΑΤΕΛΕΙΠΕ τα πολεμοφόδιά του και επέστρεψε διαλυμένος στην πατρίδα του είτε οδικώς είτε με τα ρωσικά μεταγωγικά πλοία. Σε ένα εξ αυτών επιβιβάστηκε και η οικογένεια Χρηστίδη. Στο πλοίο είχαν στοιβαχτεί πάνω από δύο χιλιάδες ψυχές.

Όλα τα μέρη του πλοίου, από τα αμπάρια ως το κατάστρωμα, που ήταν εκτεθειμένο στην κρύα μέρα, είχαν καταληφθεί από μετανάστες και Ρώσους στρατιώτες. Στην πρύμνη πίσω από τη γέφυρα, σε μια απάνεμη γωνιά, κάθονταν οκλαδόν όλα τα μέλη της οικογένειας. Το τσουχτερό κρύο τούς ανάγκαζε να έρθουν κολλητά σώμα με σώμα, μπας και ζεσταθούν. Τα πρόσωπά τους ήταν ποτισμένα με λύπη.

Κοντεύοντας για το Βατούμ, η Σοφία επιδίωξε να εμψυχώσει τα παιδιά της και τους έλεγε ιστορίες απατηλές – ότι θα γνωρίσουν νέο τόπο, που θα τους αρέσει πολύ, και ότι τους ανοίγεται καλύτερη ζωή, και τέτοια πολλά, ώστε να αποσπάσει την προσοχή τους.

Το ταξίδι διήρκεσε μια μέρα. Το βράδυ κατά τις έντεκα, το πλοίο προσέγγιζε στο λιμάνι του Βατούμ. Έδωσε στην αποβάθρα και άνοιξε την μπουκαπόρτα να αποβιβάσει το φορτίο

του. Όσοι δεν είχαν πού να περάσουν τη νύχτα τους παρέμειναν στο πλοίο.

Μόλις έφεξε, όλοι οι εναπομείναντες άρχισαν να βγαίνουν δειλά δειλά στο νέο τόπο. Η ίδια προσφυγική εικόνα επικρατούσε και στο λιμάνι του Βατούμ, μόνο το κλίμα του ήταν διαφορετικό, πιο γλυκό, πιο εύκρατο και πιο ελεύθερο.

«Σοφία, εσύ με τα παιδιά να περιμένετε εδώ στο λιμάνι», της είπε ο Ορέστης. «Εγώ θα πάω στην πόλη να δω τι γίνεται και να ψάξω για κανένα μέσο να μεταφέρει τα υπάρχοντά μας».

«Δες και πού μπορούμε να μείνουμε σήμερα».

Ο Ορέστης ένευσε καταφατικά και απομακρύνθηκε ανάμεσα στο προσφυγικό πλήθος. Επέστρεψε μετά το μεσημέρι με ένα κάρο. Φορτώσανε τα πράγματά τους, ανεβήκανε απάνω και ο Γεωργιανός καροτσιέρης οδήγησε τα δυο καφετί άλογα προς το κέντρο της πόλης.

«Πώς είναι τα πράγματα στην πόλη; Πού θα πάμε; Βρήκες κανένα μέρος για να μείνουμε;» τον ρώτησε η Σοφία.

«Όχι, δε βρήκα τίποτα, Σοφία. Το Βατούμ έχει πολλούς Ρωμιούς, αλλά έχει και πολλούς πρόσφυγες, που δεν μπορούν να βρουν κατάλυμα πουθενά και κοιμούνται όπου να 'ναι. Ας πάμε προς το κέντρο και βλέπουμε».

«Να πάμε σε καμιά εκκλησία, θα είμαστε πιο ασφαλείς», συμπέρανε η Σοφία.

Η όμορφη πόλη εκ πρώτης όψεως τους έκανε καλή εντύπωση. Διέσχισαν τον πλατύ παραλιακό δρόμο με τους φοίνικες, περνώντας μπροστά από τα μεγαλοπρεπή λευκά χτίρια. Φτάνοντας προς το κέντρο, το κάρο έστριψε αριστερά στην οδό Γκρετσέσκαγια* και σε λίγο σταμάτησε μπροστά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Κατέβηκαν κάπως μουδιασμένοι – από την ανασφάλεια για το άγνωστο. Μετέφεραν τα πράγματά τους στο προαύλιο και στη συνέχεια πέρασαν στο εσωτερι-

(*) Γκρετσέσκαγια: Ελληνικός δρόμος.

κό της εκκλησίας. Η Σοφία άναψε ένα κερί στο εικόνισμα της Παναγιάς και βουβά μέσα της ζήτησε να βοηθήσει την οικογένειά της.

Το βράδυ άπλωσαν στρωσίδια σε μια γωνιά και διανυκτέρευσαν μέσα στην εκκλησία υπό τα βλέμματα των αγίων. Οι αναμμένες καντήλες μπροστά στις εικόνες φώτιζαν τις μορφές τους, θαρρείς και αφυπνίζονταν.

«Μαμά, μαμά», της είπε ψιθυριστά η Ευγενία που πλάγιαζε δίπλα της. «Κοίτα, η Παναγίτσα μάς κοιτάει».

Η Σοφία κοίταξε την εικόνα που της έδειχνε η μικρή κόρη της και, όπως τρεμπάιζε η φλόγα της καντήλας, έμοιαζε να έχει αποκτήσει κίνηση η μορφή της και το βλέμμα της να είναι όλο ζωντάνια.

«Ναι, κουκλίτσα μου, μας κοιτάζει και λυπάται για μας. Γι' αυτό, μη φοβάσαι, όλα θα πάνε καλά».

«Λες, μανούλα, να πεθάνουμε;»

«Όχι, κορίτσι μου γλυκό. Εδώ που ήρθαμε, τίποτα δε θα πάθουμε», της είπε το ίδιο ψιθυριστά στο αυτάκι της. «Ποιος σου είπε ότι μπορεί να πεθάνουμε, Ευγενία;»

«Το 'λεγαν όλα τα παιδιά στη γειτονιά μας».

«Δε θα πάθουμε τίποτα, μη φοβάσαι. Άντε, κοιμήσου τώρα», της είπε τρυφερά και την έσφιξε δυνατά στην αγκαλιά της.

Στην περιοχή του Καύκασου, από δεκαετίες πριν, από τους πρώτους Ρωσοτουρκικούς πολέμους, μετόικησαν Ρωμιοί πρόσφυγες και έφεραν τα ήθη και τα έθιμά τους, τη δημιουργικότητα, την προκοπή και το βαθύ θρησκευτικό συναίσθημά τους. Βρήκαν έναν τόπο με παρθένα φύση και δοκίμασαν νέες καλλιέργειες με μέσα πρωτόγονα. Δούλεψαν ως χτίστες ή λιθοξόοι για τους Ρώσους, έχτισαν χωριά με εκκλησιές και σχολεία και απλώθηκαν σε όλη τη Γεωργία. Το παλιό λιμάνι του Βατούμ είχε γίνει πια μια ρωμαϊκή πόλη.

Η επταμελής οικογένεια της Σοφίας πέρασε πολλές δυσκο-

λίες τον πρώτο καιρό μέχρι να ενταχθούν στο νέο τρόπο ζωής. Νοίκιασαν ένα διώροφο σπίτι, ακριβώς απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου, και μια αποθήκη, κολλητά από το σπίτι, για να στοιβάξουν τα χαλιά που έφεραν από την Τραπεζούντα. Μετά από ένα χρόνο, η ζωή βρήκε τη ρότα της: τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο και ο Ορέστης με το μεγαλύτερο γιο τους, τον Κοσμά, ασχολούνταν με το εμπόριο.

Την ίδια πορεία πήρε και ο Γιώργος –ο αδερφός της Σοφίας– με την οικογένειά του, λίγες μέρες μετά αφότου έφυγε η οικογένεια Χρηστίδη, και εγκαταστάθηκαν στο Βατούμ, κοντά τους.

Οι Γεωργιανοί ήταν ευχάριστος λαός και τους αντιμετώπιζαν φιλικά. Το Βατούμ ήταν όμορφη πόλη κι οι συχνές βροχές θύμιζαν την κοντινή πατρίδα τους. Το υποτροπικό κλίμα της πόλης ζέσταινε ευχάριστα τις μέρες του Μαρτίου. Η ψηλή οροσειρά του Καύκασου προφύλαγε τον τόπο από το κρύο της Σιβηρίας, αλλά παράλληλα εμποδίζει τα σύννεφα και τις βροχές να περάσουν προς το Βορρά, με αποτέλεσμα όλες οι βροχές της Μαύρης Θάλασσας να πέφτουν εδώ.

Είχα αναλάβει μια αποστολή, η οποία μ' έφερε στο Βατούμ, και έψαχνα να τους βρω. Πήγαινα ως απεσταλμένος της Επιτροπής Περιθάλψεως της Τραπεζούντας, με πρόεδρο το μητροπολίτη Χρύσανθο, να ετοιμάσω την υποδοχή των μεταναστών από την Οδησό και το Καρς.

Η γλυκύτητα του καιρού αποζημίωνε όλη την τρεχάλα στους πολυσύχναστους δρόμους. Ρώτησα σε πολλές μεριές, αλλά κανένας δεν τους γνώριζε. Περπατούσα στους δρόμους της πόλης, ελπίζοντας πως κάποιον γνωστό θα συναντήσω να με κατατοπίσει, αλλά τίποτα. Θαύμαζα τη λαμπρή πόλη με τα έξοχα κτίρια, τα μεγάλα πάρκα, την άριστη ρυμοτομία, με όλους σχεδόν τους λιθόστρωτους δρόμους να καταλήγουν στη θάλασσα και να είναι καταπράσινοι από δέντρα. Στα πλατιά πεζοδρόμια υπήρχαν συστάδες από μανόλιες, θεόρατες ψευδοκάμφορες, έλατα και φοίνικες.

Βγήκα από το κέντρο της πόλης, και εκεί η εικόνα ήτανε αλ-
λιώτικη· πρόχειρα παραπήγματα παντού και λάσπες. Σωρεία
προσφύγων κατασκεύαζαν υποτυπώδεις παράγκες για να στε-
γάζσουν τη γύμνια τους. Ήτανε το άλλο πρόσωπο της πόλης, το
πρόσωπο της φτωχολογιάς, παραδομένης σε μια άλλη μοίρα.

Όλες οι ενέργειές μου για να τους βρω στάθηκαν άκαρπες.
Κατά τις πεντέμισι η ώρα άκουσα καμπάνες να χτυπάνε για
εσπερινό. Βγήκα στον εμπορικό δρόμο της Γκρετσέσκαγια και
τράβηξα δυτικά για την εκκλησία. Κόντευα να φτάσω, όταν
άκουσα να με φωνάζουν:

«Πάτερ Πανάρετε... Πάτερ Πανάρετε...»

Γύρισα και αναγνώρισα αμέσως τη δεκαεννιάχρονη Αγνή,
που ερχόταν τρέχοντας προς το μέρος μου.

«Σας ψάχνω όλη τη μέρα, Αγνή», της είπα χαρούμενος.

«Εδώ πιο πάνω μένουμε, απέναντι από την εκκλησία. Ελά-
τε να πάμε».

Στη γωνία, απέναντι από την εκκλησία, ήταν το νέο μαγα-
ζί του Ορέστη με τα χαλιά. Η Αγνή με πήγε πρώτα στον πα-
τέρα της και έπειτα όλοι μαζί πήγαμε στο σπίτι. Η Σοφία δεν
ήξερε πώς να δείξει τη χαρά της για την επίσκεψή μου.

«Μα πόσο χαίρομαι που σε βλέπω», έλεγε συνεχώς.

Αφού χαιρέτησα και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, τον
Κοσμά, τη Γαλήνη, τον Πάνο και την Ευγενία, καθίσαμε στη
σάλα να μιλήσουμε. Αποζητούσαν διακαώς να μάθουν νέα από
την πατρίδα.

«Οι δικοί μας τι γίνονται, Πανάρετε;» ρώτησε η Σοφία.

«Όλοι τους είναι καλά και έχετε χαιρετίσματα».

«Ο Σουλεϊμάν γύρισε;» ρώτησε όλο περιέργεια.

«Όχι...»

«Δεν έδωσε σημεία ζωής, καμιά πληροφορία, τίποτα;»

«Κανείς δεν άκουσε το παραμικρό, Σοφία».

«Φαντάζομαι πώς είναι η Αντιγόνη...»

«Αισθάνεται σαν χήρα πλέον. Αλλά έχει δίπλα της τον
Μουράτ, που είναι στυλοβάτης».

«Αλήθεια, πώς τα βγάζει πέρα με τη δουλειά;»

«Έχει δυσκολίες. Οι Εγυπτιόγληδες ανέλαβαν τα ηνία του κομιτάτου και κόβουν και ράβουν. Καταλαβαίνεις τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Τον έχουν στην μπούκα. Ήρθε και νέος καδής, δεν είναι πλέον ο συμμαθητής του Σουλεϊμάν».

«Το μαγαζί μας το δουλεύει;» επενέβη ο Ορέστης.

«Ναι. Και πάει μια χαρά».

Οι ερωτήσεις έρχονταν βροχηδόν από όλες τις πλευρές και για πολλά θέματα.

«Πώς είναι στην Τραπεζούντα τώρα;» με ρώτησε ο Ορέστης αφού φύγαμε από τα προσωπικά ζητήματα.

«Όλα είναι αλλαγμένα από τότε που μας αφήσατε· αν και περάσαμε ένα διάστημα ανακωχής από τότε που έληξε ο πόλεμος».

«Υπάρχει περίπτωση να αλλάξουν οι συνθήκες και να μπορέσουμε να γυρίσουμε;»

«Μόνο αν πραγματοποιηθεί το σχέδιο του ανεξάρτητου κράτους θα βρει ο τόπος ασφάλεια. Τρέφαμε ελπίδες πως θα έρχονταν οι Έλληνες να μας βοηθήσουν, αλλά, αντί αυτού, προτίμησαν να κάνουν εκστρατεία μαζί με τους Γάλλους στην Οδησσό».

«Ναι, το μάθαμε και εκπλαγήκαμε. Μα τι καταπέλτης ήταν αυτός;»

«Ήταν μια άστοχη ενέργεια και οι συνέπειές της τεράστιες. Δεν υπήρχε κανένας λόγος να στραφούν κατά των Ρώσων. Οι Έλληνες της Οδησσού ήδη είχαν ειδικά προνόμια, από τον ίδιο τον Λένιν, για να κινούνται με ευχέρεια στις δουλειές τους, γιατί καταλάβαινε πως είναι ο οικονομικός πνεύμονας της Ρωσίας. Όλα ήταν σχεδιασμένα από τους Γάλλους, που έβαλαν το Βενιζέλο να συναινέσει και να εκστρατεύσουν μαζί κατά της Οδησσού. Μέσα σε ένα μήνα έχασαν τη μάχη και αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν με βαριά πληγήματα. Αποτέλεσμα; Οι Ρώσοι να στραφούν κατά των εγκατεστημένων Ελλήνων. Ξεκληρίστηκε όλος ο Ελληνισμός της Οδησσού, άλλοι φεύγουν προς τα Βαλκάνια κι άλλοι προς τα εδώ, με σκοπό να πάνε

στην Ελλάδα. Και έτσι έσβησε μια πόλη κατεξοχήν ελληνική, από τους ίδιους τους Έλληνες. Έμμεσα αφήνουν τώρα εμάς στη μοίρα μας αβοήθητους. Όπου να 'ναι, θα γεμίσει το Βατούμ νέους πρόσφυγες από την Οδησσό, αλλά και από το Καρς, που παραδόθηκε από τους Ρώσους στους Τούρκους. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος που ήρθα εδώ».

Είχα και έναν άλλο λόγο ακόμα: την εντολή να έρθω σε επαφή με τους συμπατριώτες του συμβουλίου για τη διεξαγωγή του Εθνικού Συμβουλίου στο Βατούμ.

Μια βδομάδα έμεινα στην πόλη, μέχρι να ολοκληρωθούν όλες οι διεργασίες, και έπειτα επέστρεψα στην Τραπεζούντα.

Ήταν καιροί μεγάλων εξελίξεων. Στις αρχές Μαΐου ο ελληνικός στρατός εκστρατεύει στη Σμύρνη. Τα νέα διαδίδονται απ' άκρη σ' άκρη στη Μικρά Ασία. Οι Ρωμιοί κάνουν σχέδια απελευθέρωσης και η Τουρκία βρίσκεται σε σημείο αποδιοργάνωσης. Οι φήμες οργιάζουν για τη Μεγάλη Ελλάδα, με οραματισμούς που όρια δεν είχαν. Αν και ελπιδοφόρο το κλίμα στις ψυχές των Ρωμιών, εξαγρίωσε όμως το φρόνημα των Τούρκων· επιδείνωσαν τις ήδη δυσμενείς συνθήκες και ένας ολόκληρος λαός από τα βορειοανατολικά εκτοπιζόταν είτε προς τον Καύκασο είτε στις αναγκαστικές πορείες προς τη Συρία. Βογκούσε όλη η Ανατολία.

Νοστάλησα την ηρεμία του μοναστηριού και πήγα να καθίσω για λίγο καιρό στο φυσικό μου περιβάλλον.

Στα τέλη του μήνα, μια βραδινή επίσκεψη τάραξε τον πνευματικό μου βίο. Ήρθε ο Ευκλείδης Κουρτίδης και μου ζήτησε να γίνω ο ενδιαμέσος κρίκος σε μια συνάντηση με δυο Βρετανούς πράκτορες. Καθ' ότι γνώριζα την αγγλική, ήθελαν και κάποιον να συνεννοηθεί μαζί τους.

Τι είχε συμβεί; Βλέποντας οι Βρετανοί πως θίγονται τα συμφέροντά τους, μιας και τους έβγαζε απέξω το τουρκικό καθεστώς, έκαναν εκείνες τις μέρες απόβαση στο Βατούμ και έρ-

χονταν σε επαφή με τους Ρωμιούς αντάρτες, να τους ξεσηκώσουν σε επανάσταση. Σκοπός τους ήταν η δημιουργία ενός δικού τους προτεκτοράτου· ένα ανάχωμα προς τον απειλούμενο κομμουνισμό.

Την άλλη μέρα πήγα στην Τραπεζούντα και κανόνισα συνάντηση για το ίδιο κιόλας βράδυ με τους δυο πράκτορες, μέσω του αγγλικού προξενείου. Θεώρησα ασφαλέστερο σημείο συνάντησης, αν και παρακινδυνευμένο, το σπίτι της Σοφίας και όρισα να γίνει η επαφή εκεί.

Στις δέκα η ώρα, όπως ήταν προγραμματισμένο, ήρθε πρώτα ο Ευκλείδης και μετά από λίγα λεπτά εμφανίστηκαν και οι δυο Άγγλοι. Είχα χαμηλωμένα τα φώτα και περάσαμε στο πίσω δωμάτιο, για να μη φαινόμαστε από το δρόμο. Οι Άγγλοι, δίχως να χρονοτριβούν, μπήκαν κατευθείαν στο θέμα.

«Έχουμε επαφή με τους αντάρτες της Σαμφούντας και τους δίνουμε όπλα για να πολεμήσουν. Το ίδιο θέλουμε να κάνουμε και για τους αντάρτες αυτής της περιοχής. Στον καπετάνιο μάς στέλνει ο οπλαρχηγός τους, ο Ιστύλ αγάς».

Τα μετέφρασα στον Ευκλείδη και κούνησε καταφατικά το κεφάλι του.

«Τα ξέρω· με ειδοποίησε ο Ιστύλ αγάς. Πες τους πως δεχόμαστε την προσφορά τους. Δεν έχουμε λόγο να αρνηθούμε οποιαδήποτε βοήθεια».

Μετέφερα τις προθέσεις του, και ο υψηλόσωμος άντρας με το μουστάκι και το ροδοκόκκινο πρόσωπο, που μίλησε προηγούμενως, συνέχισε και πάλι:

«Υπάρχει ένα καράβι ανοιχτά της Σινώπης με πολεμικό υλικό. Θα πρέπει να συνεννοηθούμε τώρα για το μέρος όπου θα γίνει η παράδοση».

Ακούγοντας ο καπετάνιος την προσφορά τους, μέσα στο μισοσκόταδο διέκρινα να έχει πάρει τα πάνω του.

«Πρώτα τους τι πολεμοφόδια έχει το καράβι».

Ανέφερα την ερώτηση του καπετάνιου και εκείνοι απάντησαν πως είναι αγγλικά τουφέκια και σφαίρες.

«Έχω ένα ερώτημα, Πανάρετε. Να μας πουν οι ίδιοι, γιατί μας βοηθάνε;»

«Θα ήταν προτιμότερο να μην τους ρωτήσω, γιατί είναι εύλογο τι θα απαντήσουν».

Ο άλλος Βρετανός, μικρότερος σε ηλικία και ασχημομούρης, έβγαλε τότε από την τσέπη της πουκαμίσας του έναν παράκτιο χάρτη της περιοχής και τον άνοιξε πάνω στο τραπέζι.

«Ας μας πει σε ποια ακτή μπορούμε να πλευρίσουμε», ζήτησε να μάθει εξεταστικά.

Ο καπετάνιος μελέτησε το χάρτη, έκανε υπολογισμούς και επέλεξε έναν κολπίσκο ανατολικά της Τραπεζούντας. Συζητήθηκαν οι περαιτέρω επεξηγήσεις για να προετοιμαστεί η αποστολή, και μετά σηκώθηκαν να φύγουν. Ο υψηλόσωμος Εγγλέζος, που σχεδίαζε την αποστολή, κοντοστάθηκε στην πόρτα.

«Αναγνωρίζουμε την ανδρεία τους και τον αγώνα που κάνουν, και θέλουμε να τους στηρίξουμε. Εγώ ξέρω από πόλεμο και θέλω να τους δώσω μια συμβουλή».

«Ελεύθερα», του έδωσα περιθώριο για να συνεχίσει.

«Έχουν καλό δυναμικό, είναι μαχητές, αλλά δε φτάνει μόνο αυτό· αν θέλουν να πετύχουν το σκοπό τους, χρειάζεται να οργανωθούν σε στρατιωτική βάση».

Χαιρέτησαν και διακριτικά έφυγαν από το σπίτι. Ο καπετάνιος κάθισε κάμποση ώρα ακόμα και συζητήσαμε για την πατρίδα μας την επτάκωμη και πολυθρύλητη Σάντα. Γνώριμοι από τα παιδικά μας χρόνια, αναφερθήκαμε στα παλιά και στα μελλούμενα.

Τη μεθεπόμενη νύχτα στήθηκε μια ολόκληρη οργάνωση με εκατοντάδες αντάρτες. Το καράβι εμφανίστηκε την προκαθορισμένη ώρα· δώδεκα ακριβώς. Από την ακτή άναψαν τρεις φωτιές, ως σινιάλο, και από το καράβι ανταποκρίθηκαν με τέσσερα αναβοσβήματα του φανού. Το καράβι πλησίασε στον κόλπο και με τρεις λάζικες βάρκες άρχισαν να μεταφέρουν τον

οπλισμό στη στεριά. Κι έπειτα, χέρι με χέρι, μια ανθρώπινη σειρά τριών χιλιομέτρων στα δασωμένα όρη κουβαλούσε τα ξύλινα κασόνια με το πολεμικό υλικό σε μια απόμακρη σπηλιά. Τα χαράματα, μετά το εξοντωτικό κουβάλημα, η παράδοση ολοκληρώθηκε.

Στις αρχές Ιουλίου κινούσα πάλι για το Βατούμ. Οι εξελίξεις αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη ταχύτητα. Μετακινούνταν προς το Βατούμ, σε συνθήκες πανικού, εκατό χιλιάδες Καρσλίδες καθώς και εκτοπισμένοι από τη νότια Ρωσία.

Το ζήτημα ήταν εξαιρετικά επείγον. Πήγαινα με σκοπό να υποδεχτώ μια διπλωματική αποστολή από το Υπουργείο Περιθάλψεως της Ελλάδας. Το οξύ προσφυγικό πρόβλημα, σε συνδυασμό με το δράμα των Ρωμιών από το Καρς, ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση να αναλάβει συγκεκριμένο ρόλο και να στείλει μια επιτροπή να βοηθήσει σε άμεση λύση. Επικεφαλής της επταμελούς επιτροπής περιθάλψεως ήταν ένας υπάλληλος του υπουργείου που παράλληλα ήταν και συγγραφέας. Νίκος Καζαντζάκης ήταν το όνομά του.

Η αποστολή έφτασε στο Βατούμ με δυο πλοία και ταυτόχρονα εγκατέστησε παραρτήματα του Ερυθρού Σταυρού στις παράλιες πόλεις της Ρωσίας και στην Τραπεζούντα, καθώς και άλλες υπηρεσίες του Υπουργείου Περιθάλψεως για τη μέριμνα των προσφύγων.

Τις μέρες εκείνες πραγματοποιούνταν και το Εθνικό Συμβούλιο με εκπροσώπηση των απανταχού κοινοτήτων. Στην πόλη επικρατούσε αναταραχή κι ο κόσμος αγωνιούσε. Διακυβεύονταν τα πατρογονικά εδάφη ενός ολόκληρου λαού, που σπάραζε στις μετακινήσεις, θέτοντας το ερώτημα: Να ξεκληριστεί ή να παραμείνει στις εστίες του, υπομένοντας τις συνέπειες;

Από το Σεπτέμβριο άρχισαν να καταφθάνουν τα πρώτα κύματα προσφύγων από το Καρς. Έρχονταν είτε με τα πόδια εί-

τε με αραμπάδες, αλλά και με τρένα μέσω Τιφλίδας. Ήταν σκυφτοί, κουρελιασμένοι, σιωπηλοί σαν από μεγάλη τρομάρα, γεμάτοι ψείρες, κοριούς και δυσεντερία.

Η αθρόα προσέλευση των προσφύγων κράτησε μέχρι το Μάρτιο του 1920, και κανένα καράβι δεν ερχόταν να τους μεταφέρει στην Ελλάδα. Η ολιγωρία των υπηρεσιών και η διχογνωμία για την τύχη τους καθιστούσαν το πρόβλημα μείζον. Έβλεπα τους συμπατριώτες μου να θερίζονται καθημερινά στους δρόμους από την πείνα, τις επιδημίες και τις κακουχίες στις κρύες μέρες του χειμώνα.

Στην αυλή του σπιτιού της Σοφίας είχαν κατασκηνώσει εδώ και καιρό δυο πολυμελείς οικογένειες. Όπως και όλο το προαύλιο της εκκλησίας απέναντι, είχε κατακλυστεί από δεκάδες πρόσφυγες. Ο πατήρ Τσαντέκοφ περισυνέλεξε όσους μπορούσε να χωρέσει η εκκλησία, και έτρεχε πέρα δώθε για να τους παράσχει λίγη βοήθεια. Και τι ήθελαν οι άνθρωποι; Να κρατηθούν στη ζωή. Απορημένοι και οι ίδιοι για τα όσα τραβάνε· απορημένοι και για τη φωτιά που άναψε απάνω σ' αυτό το κομμάτι γης.

Το μεσημέρι, παραμονή του Ευαγγελισμού, στις δυο αυλές είχαμε ανάψει φωτιές και ζεσταίναμε μεγάλα καζάνια για να απολυμάνουμε τα ρούχα αυτών των δύστυχων ανθρώπων από τους κοριούς και τις ψείρες. Φτιάχτηκαν αυτοσχέδια λουτρά για να καθαρίσουν με σαπούνι τη λέρα που είχε κολλήσει στο πετσί τους, και μια ιατρική ομάδα του Ερυθρού Σταυρού παρέσχε υγειονομική φροντίδα. Η μέρα ήταν ηλιόλουστη και ευνοούσε να στεγνώνουν γρήγορα τα ρούχα, που ήταν παντού απλωμένα.

Στα σκελετωμένα πρόσωπα, τα βλέμματα έχασκαν άδεια στα θλιμμένα μάτια· τα σώματα κύρτωναν από την αδυναμία και τις συμφορές. Μέσα στο προαύλιο της εκκλησίας έδιναν την εντύπωση πως ήταν αφημένοι στο έλεος του Θεού.

Καθίσαμε με τη Σοφία στα σκαλοπάτια του σπιτιού της να ξαποστάσουμε· αμίλητοι, συμμετείχαμε στη σιωπή αυτών των

δυστυχισμένων. Γιατί τα λόγια είχαν στερέψει. Τότε ήρθαν ο Νίκος Καζαντζάκης με το συνταγματάρχη Ηρακλή Πολεμαρχάκη, υπαρχηγό της επιτροπής.

«Καλημέρα», μας χαιρέτησαν μόλις πέρασαν την αυλόπορτα.

«Καλώς τους», είπα και σηκωθήκαμε με τη Σοφία να τους προϋπαντήσουμε.

«Σαν να διακόψαμε τις σκέψεις σου, αδερφέ Πανάρετε», είπε ο Νίκος Καζαντζάκης.

«Εμειναν, νομίζεις, καθόλου σκέψεις, Νίκο;»

«Έρχομαι να σου μεταφέρω νέα και πρέπει να τα συζητήσουμε».

«Είχαμε νέα από την Αθήνα;»

«Ο Σεβασμιότατος», εννοούσε το μητροπολίτη Χρύσανθο, «έστειλε πριν από λίγες μέρες μια επιστολή στο Βενιζέλο για να παραμείνουν οι πρόσφυγες εδώ και να μη μετακινηθούν στην Ελλάδα. Τον ενημερώνει ότι οι πρόσφυγες έχασαν την εθνική τους συνείδηση και έχουν επηρεαστεί από τις μπολσεβίκικες ιδέες, και θα είναι επικίνδυνα ταραχοποιά στοιχεία για το μέλλον της Ελλάδας».

«Γνωρίζω πολύ καλά τις απόψεις του μητροπολίτη», του είπα. «Και όσα κάνει και λέει γίνονται μόνο και μόνο για ένα σκοπό: να μείνουν εδώ. Σκέφτεται πως, αν φύγουν, θα τελειώσουν όλα, δε θα επιστρέφουν ποτέ πλέον στις εστίες τους».

«Την ίδια άποψη υιοθετεί και το συμβούλιο. Εδώ και κάμποσο καιρό παίζουμε με τις τύχες αυτών των ανθρώπων. Και σαν να μην έφτανε αυτό, η ελληνική κυβέρνηση αγνοεί τις επανειλημμένες εκκλήσεις μου να τους επιτραπεί η αναχώρηση για την Ελλάδα και γέρνει προς την κατεύθυνση του Χρύσανθου. Ξέρω βέβαια πως υπάρχουν και στην Ελλάδα αρκετοί οι οποίοι σκέφτονται με αποστροφή τη μεταφορά προσφύγων στη χώρα. Και ερωτώ: Τι θα γίνουν αυτοί οι άνθρωποι; Έτσι θα τους αφήνουμε, να πεθαίνουν κάθε μέρα;»

Σταμάτησε, και με το αυστηρό του βλέμμα γύρισε να δει τους πρόσφυγες στις δυο αυλές.

«Ποιος μπορεί αλήθεια να ορίσει ποιο είναι το καλύτερο, Νίκο;» τον ρώτησα ξεψαχνίζοντάς τον.

«Είσαι διορατικός άνθρωπος, αδερφέ Πανάρετε, κι άνθρωπος του Θεού. Εσύ είσαι πιο κοντά απ' όλους μας να ορίσεις τι είναι μπορετό να γίνει. Διαμήνυσε στο Σεβασμιότατο πως εδώ υπάρχουν πάνω από εκατό χιλιάδες άστεγοι Έλληνες συγκεντρωμένοι στις παραλίες, και έχουν μόνο μια ελπίδα: να φανεί ένα καράβι να τους πάρει. Και πεθαίνουν γι' αυτή την ελπίδα καθημερινά. Εμείς ήρθαμε εδώ να σώσουμε αυτό τον κόσμο, και θα το κάνουμε ανεξάρτητα από τις πολιτικές σκοπιμότητες. Τις θέσεις μου τις ξέρεις, τις έχουμε συζητήσει κατ' επανάληψη».

«Θα μεταφέρω όσα μου είπες. Πάντως να ξέρεις πως ο δεσπότης έχει γνώση του προβλήματος και ίσως να είναι αυτός που μπορεί να ορίσει το καλύτερο, γιατί έχει επωμιστεί τη γενηκή λύση του».

«Ξέρω τις κινήσεις του και εύχομαι να πετύχουν. Αλλά δεν μπορούμε να αφήσουμε αυτές τις ψυχές να ζουν στην κόλαση. Ας αποφασίσει επιτέλους η κυβέρνηση αν θα εγκαταλειφθούν στην τύχη τους εκατό χιλιάδες Έλληνες και θα ανακληθεί η αποστολή μας, ή θα εγκρίνουν τη μεταφορά και θα βάλουν ένα τέλος στο μαρτύριό τους. Τέλος πάντων, να βρεθούν προ των ευθυνών τους, δεν πάει άλλο πια».

Στεκόμασταν όρθιοι ενόσω κουβεντιάζαμε, και η Σοφία μάς πρότεινε να περάσουμε στο σπίτι, να μας ψήσει έναν καφέ. Ανεβήκαμε την ξύλινη σκάλα, μετά την εξώπορτα, η οποία έτριζε σε κάθε βήμα μας, και καθίσαμε στη σάλα. Μπροστά φαινόταν ο Άγιος Νικόλαος και το προαύλιό του με τους πρόσφυγες. Ο ήλιος έπεφτε πάνω στα παράθυρα και ερχόταν καταιμεσής του δωματίου.

Η Σοφία μάς έφερε τους καφέδες και κάθισε κοντά μας.

«Ας αφήσουμε για λίγο τα δικά μας προβλήματα και να πάμε στην επανάσταση που ξέσπασε στη Ρωσία. Έχω την πεποίθηση πως πολύ γρήγορα θα τη συναντήσουμε μπροστά μας και μας αφορά όλους. Εσύ, Νίκο, τους είδες από κοντά, τους

μίλησες. Τι γίνεται; Πες μου. Ακούγονται πολλά και θέλω να αποκραυγαλώσω μια άποψη».

«Ο λαός επαναστάτησε, Πανάρετε, δεν άντεχε άλλο. Ξύπνησε η τεράστια ρούσικη μάζα κι ανοίγει νέους δρόμους πιο δίκαιους στον άνθρωπο, υπηρετώντας μια βαθιά παλιά λαχτάρα της ρούσικης ψυχής να σώσει τον κόσμο. Η Ρουσία είναι η γυναίκα της Αποκάλυψης, αδερφέ».

«Με βρίσκουν σύμφωνο όλα αυτά, αλλά αναρωτιέμαι μονάχα γιατί αυτή η εμμονή στην αθεΐα. Η επανάσταση γίνεται για να απελευθερώσει και για να εφαρμόσει αναπτυσσόμενες ιδέες, και όχι για να επιβάλει την κατάργηση μιας πίστης, που κάποιος τη θεωρεί ιερό κομμάτι του εαυτού του. Καταπίνεται αυτό; Όχι, Νίκο, δεν καταπίνεται· μου θυμίζει αντίστοιχα όσα συνέβησαν στους δικούς μας κρυφοχριστιανούς. Αναρωτιέμαι και κάτι άλλο: Μήπως είναι δουλειά των Εβραίων ενάντια στη θρησκεία μας;»

Ώση ώρα μιλούσα, με κοιτούσε ίσια στα μάτια με κείνο το βλέμμα που έδινε την εντύπωση της βαθιάς γνώσης.

«Καθόλου απίθανο να μάχονται για να πραγματώσουν τις προαιώνιες προσδοκίες της εβραϊκής φυλής που θέλει ν' αλλάξει τον κόσμο. Οι γραμματιζόμενοι λένε πως η Ρουσική Επανάσταση είναι έργο των Εβραίων, κι εγώ ασπάζομαι την άποψή τους, γιατί είναι πολύ δυνατοί και στο καλό και στο κακό. Διωγμένοι από παντού, ζώντας με τη θανάσιμη αγωνία, τις σφαγές και τις αδικίες, έγιναν εκ των πραγμάτων επαναστάτες, και μάλιστα απ' τους πιο γνήσιους. Ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να βγάλουν τους πιο άξιους αρχηγούς. Καθόλου τυχαίο που ο προφήτης της νέας θρησκείας, ο Μαρξ, είναι Εβραίος, όπως ο Λασάλ, ο Τρότσκι και τόσοι άλλοι εκτελεστές της μαρξιστικής καινής διαθήκης».

«Τι θα βγει απ' όλα αυτά;»

«Τώρα χτίζουν την καινούρια ιδέα, ακόμα δε στέριωσε και ο κόσμος συντάσσεται συνέχεια γύρω της. Να δεις, θα είναι μια σπίθα για παγκόσμια επανάσταση. Τώρα μέσα στους κόλ-

πους της υπάρχουν θετικές και αρνητικές πλευρές, όπως οι πνευματικές απώλειες, που αναφέρθηκες προηγουμένως, και δε βγάζω από 'ξω και τις ανθρώπινες απώλειες. Αλλά ο κόσμος, Πανάρετε, πεινάει, δεν αντέχει άλλο την εξαθλίωση και επαναστατεί, κι αυτή η ορμή δε νικιέται. Η γέννηση του καινούριου θα φέρει πυρκαγιά που θα κάψει καθετί το παλιό και θα εξαγνίσει τον κόσμο. Και μεις που γράφουμε, να γεμίσουμε τις λευκές σελίδες της ιστορίας μας».

Ήταν ο ίδιος φωτιά και πύρινα τα λόγια του. Αυτή κι αν ήταν ελεύθερη συνείδηση... Και όπως αναφέρει ο Σταύρος τους ανθρώπους που τον εντυπωσίασαν, αντίστοιχα κι εγώ έχω να δείξω κάποιους· κι ανάμεσά τους το Νίκο Καζαντζάκη.

ΣΥΝΗΘΩΣ ΕΙΜΑΙ ΣΚΥΜΜΕΝΟΣ απάνω σ' αυτό το βιβλίο τις νυχτερινές ώρες, όταν όλα ησυχάζουν. Η λάμπα στην κάμαρη που έχω νοικιάσει στο Βατούμ, κοντά στο παράρτημα του Ερυθρού Σταυρού στον παραλιακό, συνήθως αργεί να σβήσει όταν γράφω. Ατέλειωτες ώρες αφήνομαι σε σκέψεις και θύμησες για να βγάλω τις εικόνες που σημαδεύουν τη ζωή μας. Το βιβλίο έγινε κομμάτι του εαυτού μου και η ζωή μου απέκτησε ένα πρόσθετο νόημα. Για να ενταχθώ στο περιβάλλον του, περνάω μέσα από λεπτές διεργασίες και συχνά έρχεται στις σκέψεις μου ο Σταύρος, σαν να με περιβάλλει νοερά, σαν να με παρακολουθεί.

Όταν καταπιάστηκα με το βιβλίο, κατέβαλλα προσπάθειες να εναρμονιστώ στο ύφος του· μετά, με τον καιρό, μ' ελευθέρωσε και γράφω γι' αυτά που μας εκφράζουν και είναι σημαντικά. Μ' ελευθέρωσε τόσο πολύ, που με κάνει να συμμετέχω στο σημαντικό και πέρα από το σχήμα μου, όπως τάχθηκα να είμαι κοντά, εκεί όπου οι ψυχές ζητάνε θεραπεία ή ένα καράβι για να φύγουν.

Εντέλει, η τύχη των προσφύγων από το Καρς εμφανίστηκε στις 23 Απριλίου, όταν ήρθε το πρώτο πλοίο, το «Κέα». Ήταν

το μέσο για τη λύτρωση. Στην προσάραξή του στο λιμάνι εκδηλώθηκε ξέφρενος ενθουσιασμός από τα πλήθη.

Η μεταφορά των παλιννοστούντων διήρκεσε μέχρι το Φεβρουάριο του 1921. Μπόρα ήταν και πέρασε. Η πόλη άδειασε από τους πρόσφυγες και η ζωή κυλούσε στα φυσιολογικά της πλαίσια.

Την ίδια χρονική περίοδο, ο Κόκκινος Στρατός περνούσε τον Καύκασο και ερχόταν προς τα κάτω. Η νέα ιδέα εξαπλωνόταν πολύ γρήγορα με τις ορμητικές ορδές του. Έσφιγγε ο κλοιός για τους Βρετανούς και αποφάσισαν να φύγουν από το Βατούμ, οπότε σταμάτησε και το Πόρτο Φράγκο* που ίσχυε από το 1886, σημείο-«κλειδί» για την ανάπτυξη της πόλης. Λίγες μέρες μετά, στις 25 Φεβρουαρίου, εμφανίστηκαν οι πρώτοι μπολσεβίκοι.

Το φαινόμενο των διαδοχικών αλλαγών εξουσίας, που δοκίμαζαν οι Μαυροθαλασσίτες, μου θύμιζε τις τακτικές αλλαγές του καιρού στην περιοχή μας. Βροχή και ήλιος συναγωνίζονταν ποιος θα επικρατήσει.

Μέσα σ' αυτό το χορό των αλλαγών, ήρθε ο έρωτας να τρυπώσει στην καρδιά του Κρωμναίου Χρήστου Κωνσταντινίδη για τη Γαλήνη. Είχε τρελαθεί παντελώς μαζί της και κάθε μέρα περνούσε από το σπίτι μπας και τη δει. Ήρθε η άνοιξη και η κατάστασή του επιδεινώθηκε ακόμα πιο πολύ. Σκέφτηκε να τη ζητήσει σε γάμο. Αλλά πώς; Πέρασε κάνας μήνας ακόμα μαρτυρίου και τελικά έστειλε μια προξενήτρα, την Παρθένα Μαργαρίτη, να μεσολαβήσει για το συνοικέσιο.

Η Παρθένα πήγε ένα πρωινό και βρήκε τη Σοφία στο σπίτι.

«Σοφία μου, σου φέρνω καλά νέα», της είπε την ώρα που πίνανε μονάχες τους καφέ.

«Για ν' ακούσω», της είπε και σούφρωσε τα φρύδια της.

«Υπάρχει ένα καλό παλικάρι, πολύ προκομμένο, και ενδιαφέρεται για τη Γαλήνη».

(*) Πόρτο Φράγκο: Ανοιχτό τελωνείο, χωρίς δασμούς.

«Για τη Γαλήνη!» αναφώνησε έκπληκτη η Σοφία. «Μα τι λες, Παρθένα μου; Η Γαλήνη είναι μικρή ακόμα».

«Τι μικρή; Δεκαπέντε χρόνων είναι».

«Δεν ήρθε ακόμα ο καιρός της».

«Κοτζάμ γυναίκα έγινε. Τι περιμένεις άλλο;»

Η Γαλήνη όντως έδειχνε μεγαλύτερη για την ηλικία της, αναπτυγμένη και στρουμπουλή όπως ήταν.

«Έχουμε τη μεγάλη να παντρεύουμε πρώτα. Μετά έχει σειρά η Γαλήνη. Ποιος είναι ο γαμπρός;» ρώτησε με περιέργεια. «Τον ξέρω;»

«Κρωμναίος είναι. Ο Χρήστος Κωνσταντινίδης».

«Α, τώρα κατάλαβα! Γι' αυτό περνάει συχνά πυκνά από το σπίτι. Το παιδί είναι καλό, Παρθένα, είναι και Κρωμναίος· αλλά τη Γαλήνη δεν τη δίνω αν δεν παντρευτεί πρώτα η Αγνή. Πες στο γαμπρό, άμα την αγαπάει και τη θέλει, θα πρέπει να περιμένει».

«Τι την αγαπάει; Αυτός λιώνει για τη Γαλήνη».

«Τότε, ας περιμένει».

Η Παρθένα έφυγε με την ουρά στα σκέλια που δεν κατόρθωσε να ευδοκιμήσει το συνοικέσιο και ενημέρωσε το Χρήστο Κωνσταντινίδη για τη στάση της Σοφίας. Αυτός απελπίστηκε, τον έφαγε το μαράζι, δεν άντεχε την έμμεση άρνηση, του φαινόταν αδιανόητο και πίεζε συνέχεια τη Σοφία μέσω της προξενήτρας.

«Κοίταξε, Σοφία», της είπε η Παρθένα μια μέρα. «Δεν τον πειράζει αν δεν τη δώσεις τώρα. Θέλει όμως να του υποσχεθείς πως θα τη δώσεις όταν παντρευτεί η μεγάλη».

Τελικά η Σοφία συμφώνησε και έδωσε την υπόσχεσή της, κι έτσι ησύχασε κάπως ο υποψήφιος γαμπρός.

Ο τρελός έρωτας του Χρήστου Κωνσταντινίδη είχε μαθευτεί στο κοντινό περιβάλλον τους. Όπως ήταν φυσικό, το έμαθε και η Γαλήνη. Από τότε ο Χρήστος περνούσε κάθε μέρα από το σπίτι και πετούσε ένα κόκκινο τριαντάφυλλο στα σκαλοπάτια.

για να το πάρει η Γαλήνη, που κρυφοκοίταζε από το παράθυρό της.

«Η Γαλήνη άρχισε να πονηρεύεται», είπε ένα βράδυ στον άντρα της η Σοφία στην κρεβατοκάμαρα πριν πέσουν να κοιμηθούν.

«Τι κάνει δηλαδή;»

«Με τον λεγόμενο μπήκε και στη δικιά μας το μικρόβιο. Όλο προσπαθεί να φτιαχτεί, να είναι ωραία· παραφυλάει να τον δει και τέτοια».

«Μεγαλώνουν τα παιδιά, Σοφία».

«Με προβληματίζει πολύ η Αγνή που δεν της αρέσει κανένας. Τόσα προξενιά ήρθαν. Τι θα γίνει μ' αυτό το κορίτσι, δεν ξέρω... Ανησυχώ πολύ. Είναι είκοσι δύο χρονών και φοβάμαι μη μας μείνει στο ράφι. Δε θέλει ν' ακούσει για προξενιά».

«Όσο το πιέζεις, είναι χειρότερα. Άσ' το. Άμα είναι να 'ρθει, εκείνο θα 'ρθει από μόνο του. Είναι διαφορετικός χαρακτήρας από τη Γαλήνη».

«Είναι ιδιότροπη και φαντασμένη, αυτό είναι!» συμπέρανε θυμωμένη.

«Την Αγνή δεν τη φοβάμαι καθόλου, γιατί έχει πάθος μέσα της. Δεν τη βλέπεις πώς παθιάζεται με άλλα πράγματα; Ξεχνάς τι έκανε με τους πρόσφυγες, που όλη τη μέρα έτρεχε στον Ερυθρό Σταυρό και στα νοσοκομεία;»

Η Αγνή εδώ και ενάμιση χρόνο ήταν εθελόντρια στον Ερυθρό Σταυρό και την είχα κοντά μου· αφορμή να γνωρίσω τα προσόντα της και όσα έκρυβε βαθιά της. Δόθηκε, όντως, με φλογερό πάθος και ζήλο στα καθήκοντά της, γι' αυτό και αργότερα ανέλαβε διοικητικά καθήκοντα. Η μπλε στολή των ερυθροσταυριτισσών τής πήγαινε χάρμα, της προσέδιδε γλυκύτητα και μια κουκλίστικη ομορφιά. Έλαμπε ολόκληρη, και το έβλεπες στα πράσινα ζεστά μάτια της, ειδικά όταν περιέβαλε τους αρρώστους. Εν αντιθέσει με την ευτραφή Γαλήνη, ήταν αδύνατη και, για τα δεδομένα της αρεσιάς, μετρούσε μειονεκτικά.

Όταν οι τριανταφυλλιές σταμάτησαν να βγάζουν τριαντάφυλλα, τα σκαλοπάτια στο σπίτι της οικογένειας Χρησιτίδη έμειναν παραπονεμένα που έχασαν τη χαρά να δέχονται καθημερινά κι από ένα λουλουδί. Στις κρύες μέρες του χειμώνα, όταν τα τριαντάφυλλα σωπαίνουν, βγήκε μια νύχτα στολισμένη η Γαλήνη από την εξώθυρα και στάθηκε στο κεφαλόσκαλο, πλάθοντας ερωτικές εικόνες· σε λίγο φάνηκε η Αγνή και ακολούθησαν η Σοφία με τον Ορέστη, εξίσου ντυμένοι με τα καλά τους ρούχα. Οι γυναίκες φορούσαν μακριά φορέματα και καπέλα που είχαν απάνω τους τούλια και μικρές ανθοδέσμες. Ο Ορέστης, κλασικός με μαύρο κουστούμι, μαύρο παλτό και καπέλο ευρωπαϊκό, όπως συνηθίζοταν.

Πήγαιναν στην όπερα, όπου δινόταν ένας χορός για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Κυριακή βράδυ, οχτώ η ώρα και η κίνηση ήταν λιγοστή στην Γκρετσέσκαγια. Κατευθύνθηκαν με τα πόδια προς τη θάλασσα – μπροστά οι γονείς και πίσω ακολουθούσαν τα κορίτσια, που χασκογελούσαν μεταξύ τους με διάφορα πειράγματα. Στο σταυροδρόμι πριν τον παραλιακό έστριψαν αριστερά και σε λίγο φάνηκε το εντυπωσιακό κτίριο της όπερας, με τεράστιες κολόνες στην πρόσοψη και κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού, περιστοιχισμένο από ψηλούς φοίνικες και μεγάλες πλατείες μπροστά στη Μαύρη Θάλασσα.

Κόσμος κατέφθανε από παντού, άλλοι ερχόντουσαν με τα πόδια και άλλοι με άμαξες. Οι άνθρωποι φαίνονταν μικροσκοπικοί καθώς ανέβαιναν τα πλατιά μαρμάρινα σκαλοπάτια, δίπλα στις κορινθιακές στήλες, που στήριζαν μια εξίσου μεγαλοπρεπή μετόπη.

Ο Ορέστης είχε κλείσει θέσεις σε θεωρείο και τους οδήγησαν σε ένα του πρώτου διαζώματος, δεξιά στο «πέταλο» του θεάτρου. Η αίθουσα ήταν κατάφωτη. Στο κέντρο της θολωτής οροφής κρεμόταν ένας γιγάντιος κρυστάλλινος πολυέλαιος, που φώτιζε όλη την αίθουσα και αναδείκνυε την πολυχρωμία του θόλου, που είχε ζωγραφισμένα πολύπτυχα σχέδια σε ωραιότατους αρμονικούς συνδυασμούς.

Η αίθουσα ήταν γεμάτη από κόσμο. Σε μια μεγάλη εξέδρα έπαιζε δεκαμελής ορχήστρα και πολλά ζευγάρια χόρευαν ευρωπαϊκούς χορούς. Η λαμπρότητα του κτιρίου και η εξαίσια εμφάνιση των συμμετεχόντων θύμιζαν τις παλιές ανέμελες μέρες της Τραπεζούντας. Σαν να μην είχε συμβεί τίποτα, ούτε πόλεμος ούτε ξεριζωμός ούτε πρόσφυγες.

Η Αγνή κάθισε στην εξωτερική πλευρά του θεωρείου και δίπλα της η Γαλήνη. Φορούσε ένα μεταξωτό φουστάνι στο χρώμα της σαμπάνιας, που τόνιζε το μελαχρινό πρόσωπό της. Εφαρμοστό μέχρι τη μέση, με πολλά κουμπάκια στις μανσέτες, από όπου έβγαιναν δαντέλες. Μετά τη μέση, άνοιγε με χάρη κάνοντας πολλές πτυχές, και έφτανε μέχρι κάτω μακρύ, με ελαφρό θρόισμα όταν βάδιζε, και σχημάτιζε μια μικρή ουρά.

Είχε εκστασιαστεί με το περιβάλλον και η ευθυμία στην ατμόσφαιρα της έφτιαξε τη διάθεση. Παρακολουθούσε τον κόσμο που χόρευε, και με τη Γαλήνη σχολίαζαν γνωστούς και άγνωστους.

Θα πέρασε καμιά ώρα, όταν άνοιξε η πόρτα της αίθουσας και εμφανίστηκε ένας άντρας ψηλός, με στολή αξιωματικού του Κόκκινου Στρατού. Ήταν πολύ επιβλητικός, με καστανά σπαστά μαλλιά, και οι κινήσεις του είχαν μεγάλη σιγουριά. Χωρίς να είναι ιδιαίτερα ωραίος, συγκέντρωσε όλα τα βλέμματα. Εκείνος κοντοστάθηκε και κατόπτευσε τον κόσμο στην αίθουσα και στα θεωρεία. Η Αγνή τον πρόσεξε από το θεωρείο και κάτι σκίρτησε μέσα της. Δεν ξεκολλούσε το βλέμμα της από πάνω του.

«Ποιος είναι αυτός;» ρώτησε ψιθυριστά τη Γαλήνη.

Η Γαλήνη τον κοίταξε και μετά σήκωσε τους ώμους της αδιάφορα.

Ο αξιωματικός προχώρησε στο διάδρομο και σταμάτησε μπρος σε μια νεαρή γυναίκα, υποκλήθηκε και τη ζήτησε σε χορό. Εκείνη χαμογέλασε κολακευμένη, σηκώθηκε και του έδωσε το χέρι της για να την οδηγήσει ανάμεσα στα ζευγάρια που χόρευαν βαλς.

Στροβίλιζε την ντάμα του με αποφασιστικότητα και χάρη, ενώ εκείνη ανταποκρινόταν άψογα στο ρυθμό και στα βήματά του.

Η Αγνή τη ζήλεψε. Ήθελε να ήταν στη θέση της. Ένωθε περίεργα και η καρδιά της χτυπούσε τρελά, όσο και τα πόδια της που χτυπούσαν ρυθμικά το πάτωμα.

Ο αξιωματικός χόρεψε κι άλλους ευρωπαϊκούς χορούς με το ίδιο πάθος και μετά κοζάκικους. Ο ιδρώτας έτρεχε από το μέτωπό του, μουσκεύοντας μέχρι και τις άκρες των μαλλιών του. Όταν σταμάτησε να χορεύει, έβγαλε ένα μαντίλι από την τσέπη του και σκούπισε το ιδρωμένο πρόσωπό του. Δεν κάθισε με την ντάμα του, πράγμα που ικανοποίησε την Αγνή, παρά τριγύρισε στην αίθουσα, μιλώντας και χαιρετώντας αρκετούς.

Από το θεωρείο η Αγνή δεν τον άφηνε από τα μάτια της. Ευχόταν να μπορούσε να αποκτήσει μαγνητικές ιδιότητες το βλέμμα της και να τραβήξει την προσοχή του. Αλλά μάταια.

Από τότε η Αγνή δεν ησύχασε, άναψε μέσα της μια φλόγα και τίποτα δεν ήταν όπως παλιά· όλα ξαφνικά άλλαξαν. Έφαξε να μάθει ποιος είναι. Δήθεν αδιάφορα, ρώτησε κάποιες φίλες της, που ήταν εκείνο το βράδυ στο χορό, αυτό που την απασχολούσε. Τελικώς πληροφορήθηκε πως ήταν Ρωμιός, ο Λάμπρος Μαργαρίτης από τη Σάντα.

Τον ήξερα πολύ καλά το Λάμπρο, όπως και τους οικείους του. Ανεψιός του Αδριανού Μαργαρίτη, ηγούμενου της Μονής Σουμελά. Είχα να τον δω αρκετά χρόνια και τον συνάντησα στην υπόθεση των Καρσλήδων ως εκπρόσωπο των μπολσεβίκων. Περίμενα με αγωνία να γίνει αυτή η συνάντηση, γιατί θα είχε μεγάλη σημασία η θέση τους για το ζήτημα· και όταν είδα εκπρόσωπό τους το Λάμπρο, έπεσα από τα σύννεφα.

Είχε έρθει στον Καύκασο, όταν τελείωσε τις σπουδές του στο Φροντιστήριο. Ο πατέρας του ο Παύλος Μαργαρίτης τον

πήρε στην Τιφλίδα να δουλέψει κοντά του. Η ανοικοδόμηση του Καύκασου ήταν ραγδαία και ο πατέρας του, από χρόνια πριν, ήταν εργολάβος και κατασκεύαζε μεγάλα έργα υποδομής: δρόμους, γέφυρες, γαλαρίες από την Τιφλίδα μέχρι το Νοβοροσίσκ.

Όταν έγινε η Οκτωβριανή Επανάσταση, βγήκαν τα σανταί-ικα χαρακτηριστικά του και εντάχθηκε αμέσως στους μπολσεβίκους, πιστεύοντας πως θα βοηθήσουν τους Ρωμιούς στον αγώνα τους. Έδειξε μεγάλο πάθος στη νέα ιδέα και, με τις πολλές ικανότητες και τη μόρφωση που είχε, γρήγορα έγινε αξιωματικός και έμπιστος ενός από τους σημαντικότερους ανθρώπους της επανάστασης, του Ζινόβιεφ.

Ήταν ανεψιός και της προξενήτρας, της Παρθένας Μαργαρίτη.

Η Αγνή, καθώς έμαθε για το Λάμπρο, έπλαθε σχέδια για να τον προσεγγίσει. Αν και κορίτσι, έπρεπε να πάρει η ίδια πρωτοβουλίες, πράγμα τελείως παρακινδυνευμένο. Όμως μάζεψε όλους τους δισταγμούς της και πήγε να βρει την Παρθένα στο σπίτι της. Όπως ήταν απότομη και αποφασιστική, της εξήγησε χωρίς περιστροφές το λόγο της επίσκεψής της.

«Είμαι ερωτευμένη με τον ανεψιό σου το Λάμπρο, κυρα-Παρθένα».

«Με το Λάμπρο;» αναφώνησε έκπληκτη η Παρθένα. «Είδες τι παλικάρια έχει το σόι μας! Για πες μου, τι έγινε;»

Με μισόλογα, γιατί ντρεπόταν κιόλας, της εξιστόρησε όσα έγιναν και την τριχυμία που περνούσε. Η Παρθένα, έμπειρη σ' αυτά τα θέματα, δε χρειάστηκε πολλά.

«Τι θέλεις να κάνω εγώ;» της είπε στο τέλος.

«Δεν ξέρω, κυρα-Παρθένα», αποκρίθηκε διστακτικά η Αγνή.

Σκέφτηκε για λίγο η προξενήτρα να βρει λύση και μετά έγνεψε καταφατικά.

«Λοιπόν, άκουσε τι θα γίνει. Ο Λάμπρος έρχεται τακτικά στο σπίτι μας: θα κανονίσω μια μέρα να συναντηθείτε εδώ. Καλά;»

«Ναι», συναίνεσε στεγνά η Αγνή.

«Θα φροντίσω να γίνει γρήγορα· άσ' το σε μένα», της είπε και της χάιδεψε τα μαύρα σγουρά μαλλιά της. «Ο Λάμπρος είναι καλό παιδί και, τώρα που το σκέφτομαι, νομίζω ότι ταιριάζετε πολύ οι δυο σας, γι' αυτό και τον πρόσεξες. Άμα τον γνωρίσεις, θα δεις τι πολλές χάρες έχει. Και μη νομίσεις πως το λέω αυτό επειδή είναι ανεψιός μου...»

Άρχισε να παινεύει τον ανεψιό της και ανέφερε και για τις ιδέες και τα πιστεύω που είχε για έναν καλύτερο κόσμο.

«Μην κοιτάς που όλοι κατηγορούν τους μπολσεβίκους. Είναι γιατί τους φοβούνται που έχουν μεγάλη δύναμη. Ο Λάμπρος έχει πολύ σοβαρή θέση στο κόμμα».

Η Αγνή θαμπώθηκε ακόμα πιο πολύ. Μεγαλωμένη σε αστικό περιβάλλον, δεν καλόβλεπε όλες αυτές τις έννοιες – κομμουνισμός, κόμμα, Κόκκινος Στρατός. Αλλά διαισθανόταν πως αυτά ήταν το μέλλον κι είχαν μια ανεξήγητη δύναμη. Εξάλλου μπροστά σ' αυτά που ένιωθε, τα έβαζε σε δεύτερη μοίρα.

Λίγες μέρες μετά, αρχές Δεκεμβρίου, όταν τα χιόνια σκέπασαν το Βατούμ, η Παρθένα Μαργαρίτη φρόντισε να γίνει η συνάντηση και πήγε να ενημερώσει την Αγνή.

Εκείνη από τη μια πετούσε από τη χαρά της, και από την άλλη έτρεμε σαν το ψάρι καθώς πήγαινε να τον συναντήσει. Έφτασε αργοπορημένη στο σπίτι της Παρθένας και, ενώ ήταν βέβαιη πως θα τον έβρισκε εκεί, απελπίστηκε που τη βρήκε μόνη.

«Ο Λάμπρος δεν ήρθε ακόμα, αλλά, όπου να 'ναι, θα φανεί», την καθησύχασε.

«Τι του είπες, κυρα-Παρθένα;» ρώτησε δειλά.

Η Παρθένα χαμογέλασε πονηρά.

«Του είπα πόσο όμορφη είσαι και πόσο ταιριάζετε οι δυο σας».

Η ώρα περνούσε και όσο δεν ερχόταν ο Λάμπρος τόσο και η Αγνή ντρεπόταν για την πρωτοβουλία της. Οι σπασμωδικές

κινήσεις της έδειχναν την ταραχή της. Η Παρθένα το κατάλαβε και προσπάθησε να την εμψυχώσει.

«Εδώ που έφτασες, Αγνή, δεν είναι να κάνεις πίσω».

«Νομίζω πως είναι πολύ δύσκολα τα πράγματα».

«Γιατί;»

«Υπάρχουν κάποια εμπόδια μπροστά μας. Πρώτον είναι κομμουνιστής· άρα άθεος. Είναι και όλα αυτά τα τρομερά που ακούμε για τους μπολσεβίκους. Οι γονείς μου σίγουρα θα με αποκηρύξουν! Και μετά... είναι ανεπιθύς του Αδριανού Μαργαρίτη».

«Και λοιπόν;»

«Η μάνα μου έχει τη χειρότερη γνώμη για τον ηγούμενο».

«Σημασία έχει εσύ τι θέλεις. Και άσε τους...»

Δεν πρόλαβε να τελειώσει τη φράση της και ακούστηκαν τα χτυπήματα στο ρόπτρο της εξώθυρας.

Η καρδιά της Αγνής πήγε να σπάσει. Χτυπούσε δυνατά σαν ταμπούρλο. Η Παρθένα σηκώθηκε και πήγε ν' ανοίξει την πόρτα. Από το διάδρομο ακούστηκαν οι συνομιλίες τους και για πρώτη φορά άκουσε τη ζεστή και απρόσμενα μελαγχολική φωνή του. Μια κοιτούσε στο άνοιγμα της πόρτας του σαλονιού και μια χαμήλωνε το βλέμμα της δήθεν αδιάφορα. Ο Λάμπρος εμφανίστηκε χαμογελαστός, σίγουρος για τον εαυτό του. Μόλις είδε ο ένας τον άλλο, κατάλαβαν πως όλα στη ζωή θα τα έκαναν μαζί. Δε μιλούσαν, ήταν θέμα βλεμμάτων. Οι ματιές τους συναντήθηκαν και έμειναν ενωμένες τις πρώτες σημαντικές στιγμές, όταν άνοιγαν οι ψυχές για να διεισδύσουν η μια στην άλλη.

Ερωτεύτηκαν· και ξεκίνησε ένας κρυφός έρωτας άνευ προηγουμένου. Συναντιόντουσαν κρυφά τότε στο μπουλνάρ, τότε στο σπίτι της Παρθένας και τότε σε κοινωνικές εκδηλώσεις της πόλης.

Στα μέσα του Φεβρουαρίου του 1922, ο τοπικός φιλολογικός σύλλογος ανέβαζε το έργο του Σπύρου Μελά *Ο γιος του Ίσκιου*,

στο «Ζελέζνι Τεάτρ». Τα έσοδα της παράστασης προορίζονταν υπέρ των απόρων της Σάντας.

Σε μια συνάντησή τους στο σπίτι της Παρθένας τής ανέφερε για την παράσταση.

«Αγνή, να πάτε στην παράσταση. Θα 'ρθω κι εγώ. Άλλωστε τα έσοδά της θα πάνε για ιερό σκοπό. Έγινε μεγάλο κακό στη Σάντα το φθινόπωρο, χάθηκαν και πολλοί συγγενείς μου».

«Τι ακριβώς έγινε, Λάμπρο, ξέρεις;»

«Καλύτερα θα ήταν να μην ήξερα τίποτα. Αυτό που έγινε εκεί δεν μπορεί να το διανοηθεί ανθρώπινος νους. Οι Τούρκοι είχαν αποφασίσει να την καταστρέψουν, ήταν το μόνο μετερίζι της πατρίδας με τόσο μεγάλη αντίσταση. Πήγανε με τρία συντάγματα πεζικού και ένα σωρό συμμορίες από Τσέτες. Όσο και να αντιστάθηκαν οι Σανταίοι, μπροστά σ' αυτή τη δύναμη των Τούρκων υπέκυψαν. Η Σάντα κυλίστηκε στο αίμα. Δεν έμεινε τίποτα ζωντανό· όλα τα σπίτια και οι δρόμοι βάφτηκαν με αίμα. Τέτοια σφαγή δεν ξανάγινε πουθενά».

«Και δε γλίτωσε κανείς;» ρώτησε πονεμένα η Αγνή.

«Σώθηκαν τα γυναικόπαιδα που μάζεψε ο καπετάνιος Ευκλείδης Κουρτίδης και τους έκρυψε στο σπήλαιο της Μαγάρας. Εδώ όμως συνέβη ένα άλλο τραγικό συμβάν: μετά τη νίκη τους οι Τούρκοι έψαχναν σ' όλη την περιοχή μπας και βρουν κι άλλους Σανταίους. Ήθελαν να τους ξεκληρίσουν όλους. Ψάχνοντας, πέρασαν και κοντά από τη σπηλιά. Στα γυναικόπαιδα υπήρχαν μωρά που έκλαιγαν ασταμάτητα. Αναγκάστηκαν να βουλώσουν τα στόματά τους, για να μη γίνουν αντιληπτοί... Εν ολίγοις τα έπνιξαν, Αγνή. Καταλαβαίνεις σε τι σημείο έφτασαν και τι πέρασαν εκείνες οι μανάδες...»

«Είναι φοβερό! Φοβερό! Δε θέλω ν' ακούσω άλλο».

Σώπασαν· είχαν σχυμμένα τα κεφάλια όταν η Παρθένα μπήκε στο σαλόνι με ένα σαμοβάρι για να τους προσφέρει τσάι. Τους βρήκε κατφεύς.

«Ε! Τι πάθατε εσείς και είστε έτσι;»

«Τι να πάθουμε, θεία; Λέγαμε για όσα έγιναν στη Σάντα».

«Φωτιά να τους κάψει τους άτιμους», ξέσπασε η Παρθένα.

«Ποτέ άσπρη μέρα να μη δει κανένας τους και τούρκικο ποδάρι να μην μπορέσει ποτέ να σταθεί στη Σάντα. Τους αναθεματισμένους! Τέτοιο κακό, μα τέτοιο κακό;» μοιρολογούσε.

«Τι κόσμος είν' αυτός;»

«Γι' αυτό, σας λέω, μόνο με την ιδεολογία του σοσιαλισμού θα υπάρξει μια δικαιότερη κοινωνία».

«Αμ θα υπάρξει ή θα έχουμε άλλους στο σβέρκο μας;» συνέχισε απτόητη η Παρθένα.

«Με τρομάζει πολύ, Λάμπρο, αυτό το καινούριο. Δεν το έχουμε δει βέβαια», είπε η Αγνή διστακτικά.

«Θα το ζήσουμε κι αυτό. Πού θα πάει; Έρχεται», συνέχισε η Παρθένα.

«Όλα θ' αλλάξουν, Αγνή. Και, πίστεψέ με, ο κόσμος θα γίνει δικαιότερος», συμπέρανε ο Λάμπρος προσπαθώντας να την πείσει.

Ο Λάμπρος ήταν γεννημένος επαναστάτης και, γι' αυτόν, μόνο η εξέγερση αντιπροσώπευε τον τρόπο που θα πραγμάτωνε τα ιδανικά του. Δε δειλίασε να αφήσει τη δουλειά του πατέρα του, απ' όπου έβγαζε πολλά χρήματα, και να προσχωρήσει στους μπολσεβίκους. Πίστευε στην αυτοδιάθεση των λαών και πως μόνο με τους μπολσεβίκους θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί· κι ακόμα πίστευε ότι θα παραστέκονταν στους συμπατριώτες του, που πάσχιζαν να αποκτήσουν αυτονομία σε πεπλανημένους οραματισμούς.

Στο «Ζελέσνι Τεάτρ» υπήρχε το αδιαχώρητο. Η Σοφία με τον Ορέστη και τα δυο κορίτσια, ντυμένοι με τα καλά τους, όπως και όλοι οι θεατές, έψαχναν να βρουν κενές θέσεις. Βρήκαν στις πρώτες σειρές, στη δεξιά πλευρά των καθισμάτων, κοντά στον κεντρικό διάδρομο, και κάθισαν και οι τέσσερις δίπλα δίπλα. Σε λίγο έφτασε ο Λάμπρος – μόνος του. Είδε την Αγνή,

πέρασε δίπλα της και τα βλέμματά τους ανταμώθηκαν· την προσπέρασε και κάθισε στην πρώτη σειρά καθισμάτων από την άλλη πλευρά. Δήθεν αδιάφορα, έστρεψε προς το μέρος της, την κοίταξε και ελαφρά τής χαμογέλασε. Εκείνη ανταποκρίθηκε και με ένα νεύμα της χαιρέτησε.

Τα φώτα έσβησαν, η παράσταση άρχισε – όπως και μια άλλη στην πλατεία, με δυο πρωταγωνιστές που αντάλλασσαν γρήγορες και πολύ συγκεκριμένες ματιές.

Έγινε διάλειμμα και ο Λάμπρος σηκώθηκε, προχώρησε στο διάδρομο και, όταν έφτασε αντικριστά με την οικογένεια, κοίταξε προς το μέρος τους. Η Σοφία τον κοίταξε επίμονα, σε σημείο που ο Λάμπρος αναγκάστηκε να τη χαιρετήσει με μια ελαφρά υπόκλιση.

Το διάλειμμα τελείωσε, οι θεατές ξανακάθισαν στις θέσεις τους· άρχισε το δεύτερο μέρος του έργου και οι ίδιες ματιές διέσχιζαν το σκοτάδι. Σε κάποια στιγμή, η Σοφία άπλωσε το χέρι της και έσφισε το μπράτσο της Αγνής, που καθόταν παραδίπλα της μετά τη Γαλήνη. Η Αγνή γύρισε και είδε τη μητέρα της που την κοιτούσε αυστηρά με ένα βλέμμα που έλεγε πολλά. Αμέσως κατάλαβε τι ήθελε να της πει, και δεν τόλμησε να γυρίσει το κεφάλι της πουθενά παρά μόνο μπροστά στη σκηνή.

Τελειώνοντας το έργο, βγήκαν έξω και πήραν το δρόμο για το σπίτι. Μόλις απομακρύνθηκαν λίγο από το θέατρο, η Σοφία έπιασε την Αγνή και την τράβηξε παράμερα.

«Προχωρήστε εσείς», είπε στον Ορέστη και στη Γαλήνη. «Έχω να πω δυο λογάκια με τη λεγόμενη». Περίμενε λίγο να απομακρυνθούν και, γυρνώντας έξαλλη προς την κόρη της, τη ρώτησε αυστηρά: «Αγνή, ποιος είναι αυτός;»

«Ποιος, μητέρα;» αντιώτησε αδιάφορα κάνοντας την αντίδεη, ενώ τα πόδια της άρχισαν να τρέμουν.

«Ξέρεις ποιον λέω, μην κάνεις την ανήξερη. Μιλάω για το Ρώσο αξιωματικό».

Η Αγνή δεν τόλμησε να πει το παραμικρό. Τι να πει; Ήξερε πως θα επακολουθούσε θύελλα.

«Λέγε», την παρακίνησε η Σοφία αγριεμένη.

«Δεν ξέρω, μητέρα», τραύλισε και έσκυψε το κεφάλι.

«Με κοροϊδεύεις; Δε σας είδα πώς κοιτιόσασταν; Δε χρειάζεται να μου κρύβεσαι, είδα και κατάλαβα πολλά».

«Μου είναι πολύ δύσκολο να σου μιλήσω, μητέρα».

«Κάτι τρέχει με σένα και μ' αυτόν, εμένα δε μου το βγάζεις απ' το μυαλό. Μωρέ, τρελάθηκες τελείως; Αυτός είναι κομμουνιστής! Τι δουλειά έχεις μαζί του; Είναι άθεος. Καταλαβαίνεις; Μπρος, στο σπίτι γρήγορα, και θα κόψεις κάθε επαφή μαζί του».

Η Σοφία αφήνιασε και δεν την άφηνε να κάνει ρούπι από το σπίτι· την είχε μέσα κλειδωμένη.

Μάταια ο Λάμπρος περίμενε να την ανταμώσει στα γνωστά τους σημεία τις προκαθορισμένες ώρες. Οι μέρες περνούσαν και κόντευε να τρελαθεί. Έβαλε τη θεία του να μάθει τι συμβαίνει. Εκείνη πήγε και βρήκε την Αγνή, όπου της είπε τα καθήκαστα.

Μαθαίνοντας ο Λάμπρος πώς έχουν τα πράγματα, έπεσε σε βαθιά στεναχώρια. Μια μέρα δεν άντεξε άλλο και, αποφασισμένος να λύσει τη διαφορά, πήγε στο σπίτι τους. Του άνοιξε η Αγνή. Μόλις τον αντίκρισε στο κατώφλι της πόρτας, τα 'χασε.

«Πώς ήρθες εδώ;» ψιθύρισε.

«Ήρθα να μιλήσω με τη μητέρα σου», της είπε και έκανε ένα βήμα μπροστά για να περάσει.

«Ποιος είναι, Αγνή;» ακούστηκε η φωνή της Σοφίας από μέσα.

Μην παίρνοντας απάντηση, κίνησε να δει μόνη της. Ο Λάμπρος ήδη έμπαινε στο σπίτι και στάθηκε στο διάδρομο.

Η Σοφία, εν αντιθέσει με την Αγνή, δεν τα 'χασε. Απεναντίας, ένα μειδίαμα φάνηκε στα χείλη της, ενώ σκούπιζε τα βρεγμένα χέρια της με μια πετσέτα.

«Καλησπέρα, κυρία Χρηστίδου», τη χαιρέτησε με ευγένεια ο Λάμπρος.

«Καλησπέρα», ανταποκρίθηκε η Σοφία. «Σε τι οφείλουμε την επίσκεψή σας;» ρώτησε κάπως ειρωνικά.

«Ἦρθα να σας μιλήσω».

«Ορίστε, σας ακούω».

Ο Λάμπρος ένωσε λίγο αμήχανα. Και η Αγνή, για να σπάσει τον πάγο, είπε:

«Μήπως θα ήταν καλύτερα να καθίσουμε στο σαλόνι;»

«Κι εδώ καλά είναι», τη διέκοψε η Σοφία. «Σας ακούω. Αλλά δεν ξέρω με ποιον έχω την τιμή να μιλάω».

«Είμαι ο Λάμπρος Μαργαρίτης, από τη Σάντα».

«Α, Σανταίος! Και η στολή;» ρώτησε, δείχνοντας με το χέρι της από πάνω έως κάτω το ανάστημα του Λάμπρου.

«Είμαι αξιωματικός του Κόκκινου Στρατού».

«Μάλιστα... Ένας Σανταίος στον Κόκκινο Στρατό. Εύγε! Και με τον Αδριανό Μαργαρίτη έχεις καμία σχέση;»

«Είναι αδερφός του πατέρα μου».

Η Σοφία αναφοκοκκίνισε ακούγοντας την απάντησή του. Όπως είπε και η Αγνή, είχε τη χειρότερη γνώμη για τον Αδριανό Μαργαρίτη. Δεν μπορούσε με τίποτα να ξεχάσει τις ερωτικές του διαθέσεις στο μοναστήρι της Σουμελά. Ακόμα και τώρα τον είχε στη μνήμη της σαν έναν εφιάλτη που караδοκεί πίσω από την πόρτα της· ποτέ δεν κατόρθωσε να το αποβάλλει.

«Και τι θέλετε να μου πείτε, κύριε Μαργαρίτη;» του είπε η Σοφία κρατώντας τους τύπους.

«Με την Αγνή αγαπιόμαστε, και θέλω να σας τη ζητήσω για γυναίκα μου».

«Σε άκουσα με προσοχή, αλλά απάντηση μην περιμένεις. Ως εδώ. Μπορείς να πηγαίνεις».

Ο Λάμπρος ένωσε να μένει μετέωρος ανάμεσα στις δύο γυναίκες. Κοίταξε την Αγνή, που είχε περίλυπο ύφος, επιζητώντας στήριγμα. Μετά στράφηκε στη Σοφία. Πήγε κάτι να πει, αλλά τον διέκοψε η εννιάχρονη Ευγενία, που βγήκε από ένα δωμάτιο, ζητώντας τη μητέρα της.

«Ευγενία, πήγαινε στα μαθήματά σου κι έρχομαι κι εγώ σε λίγο», της είπε η Σοφία.

Η μικρή Ευγενία κοίταξε αθώα το Λάμπρο και έφυγε αμέσως, συναισθανόμενη το βαρύ κλίμα της ατμόσφαιρας.

«Κυρία Χρηστίδου, θα φύγω», της είπε ο Λάμπρος φανερά προσβεβλημένος. «Αλλά ένα έχω να σας πω πριν φύγω: Ήρθα έντιμα εδώ να ζητήσω την κόρη σας. Αν εσείς δε δέχεστε, δε σημαίνει πως μπορείτε να σταματήσετε αυτό που αισθάνομαι για την Αγνή. Σας αφήνω να το σκεφτείτε».

«Αρκετά. Μπορείτε να πηγαίνετε», του αποκρίθηκε κοφτά.

Θυμωμένος ο Λάμπρος έβαλε το πηλήκιό του και έφυγε με βαριά βήματα.

Το τι επακολούθησε στο σπίτι δεν περιγράφεται. Η Σοφία ενημέρωσε τον Ορέστη, όταν γύρισε το βράδυ από το μαγαζί, και δεν άφηνε κανένα περιθώριο για να το εξετάσουν, όταν της το ζήτησε. Αντιδρούσε τρομερά και συνέχεια επικαλούνταν ότι είναι από άλλη κοινωνική τάξη, Σανταίος, άθεος, και —το χειρότερο— ανεψιός του Αδριανού Μαργαρίτη.

Εκείνη την περίοδο κυριάρχησαν οι μπολσεβίκοι σε ολόκληρο τον Καύκασο και έγινε η ενοποίηση δεκαπέντε χωρών στο σοβιετικό καθεστώς. Το Μάρτιο εντελώς απροσδόκητα έφτασε στο Βατούμ μια επιστολή από την κεντρική διοίκηση των σοβιέτ, η οποία μετέθετε το Λάμπρο στην ορεινή Τσάλκα του Καύκασου, για να αναλάβει τη διοίκηση του εκεί σοβχόζ*.

Ήρθε σε σύγκρουση με τον εαυτό του. Σε άλλη εποχή θα αναλάμβανε τα νέα καθήκοντα με ζήλο και αυταπάρηση, τώρα όμως τον έκαιγε η σκέψη της Αγνής και πώς να την αφήσει. Κι αν τη χάσει; Φούσκωνε, ξαναφούσκωνε, δεν μπορούσε να το σηκώσει, του φαινόταν αδιανόητη η ζωή χωρίς την Αγνή.

Πήρε τις αποφάσεις του και ειδοποίησε την Αγνή μέσω της θείας του να συναντηθούν οπωσδήποτε το απόγευμα στο μπουλβάρ.

(*) Σοβχόζ: Ομαδικές καλλιέργειες.

Η Αγνή, μαθαίνοντας τα νέα από την Παρθένα, προφασίζεται μια δουλειά και πάει να ανταμώσει το Λάμπρο.

«Αγνή, το σκέφτηκα πολύ σοβαρά», της είπε. «Ίσως είναι η ευκαιρία που περιμένουμε, και θέλω να σου προτείνω να έρθεις μαζί μου, δε σηκώνει αναβολή. Ούτως ή άλλως, η μητέρα σου δεν πρόκειται να με δεχτεί για γαμπρό της. Δεν κάθομαι να την προσκυνάω, και είναι ο μόνος τρόπος για να καταλάβει ότι δε χωρατεύουμε. Θέλει δε θέλει, μετά θα το χωνέψει».

«Φοβάμαι, Λάμπρο. Πώς θα το κάνω αυτό;»

«Αν με θέλεις πραγματικά, τότε θα το κάνεις. Εκτός κι αν δε με θες».

«Μα τι λες, Λάμπρο; Μη βάζεις τέτοια διλήμματα, απλώς δε θέλω να φτάσουμε στα άκρα».

«Καλή μου, Αγνή, αύριο το πρωί φεύγω, δεν υπάρχουν περιθώρια. Και τι νομίζεις πως θα βγει αν θα περιμένουμε κι άλλο; Αφού δεν υπάρχει άλλη λύση. Η Τσάλκα θα σου αρέσει πολύ, είναι πανέμορφος τόπος. Θα στήσουμε το σπιτικό μας, θα παντρευτούμε, θα κάνουμε ό,τι πραγματικά θέλουμε· αρκεί να είμαστε μαζί».

Και η Αγνή το ήθελε, αλλά σκεφτόταν τις συνέπειες της ενέργειάς της και έστεκε αναποφάσιστη, αγανακτώντας έτσι το Λάμπρο που προσπαθούσε να την πείσει.

Το τρένο για την Τιφλίδα έφευγε στις έξι το πρωί. Η Αγνή όλο το βράδυ δεν έκλεισε μάτι. Κατά τις πέντε η ώρα σηκώθηκε από το κρεβάτι προσεχτικά, να μην κάνει θόρυβο και ξυπνήσει τη Γαλήνη που κοιμόταν στο διπλανό. Ήταν ήδη ντυμένη· άφησε ένα γράμμα στο κομοδίνο, πήρε το πανωφόρι της από την κρεμάστρα και με ανάλαφρα βήματα έφυγε από το σπίτι.

Ο Λάμπρος την περίμενε στο δρόμο πίσω από το ιερό του Αγίου Νικολάου· έτρεξε κοντά του δίνοντάς του το χέρι της, και με βιαστικά βήματα, μέσα στην ησυχία της νύχτας, έτρεχαν να προλάβουν το δικό τους ριζικό.

Όπως κάθε πρωί, η Σοφία σηκωνόταν νωρίς να ετοιμάσει πρωινό και μετά πήγαινε να ξυπνήσει τα παιδιά ένα ένα, για να πάνε στο σχολείο. Πήγε να ξυπνήσει και τη Γαλήνη· άνοιξε την πόρτα της κάμαρης και ευθύς πρόσεξε το κρεβάτι της Αγνής να είναι άδειο. Αμέσως ανησύχησε και ένας κόμπος τής έσφιξε το στέρνο. Πήγε στην κοιμώμενη Γαλήνη, να τη σηκώσει και να ρωτήσει για την απουσία της Αγνής. Το βλέμμα της έπεσε στο γράμμα που υπήρχε στο κομοδίνο, ανάμεσα στα δυο κρεβάτια· το πήρε στα χέρια της και βιαστικά το άνοιξε για να το διαβάσει:

«Μητέρα, συγχώρεσέ με γι' αυτό που κάνω, αλλά, πίστεψέ με, δεν υπήρχε άλλος τρόπος. Αγαπώ το Λάμπρο και φεύγω για να ζήσω μαζί του. Μη στεναχωριέσαι για μένα, θα είμαι ευτυχισμένη κοντά του. Θα σας στέλνω νέα μου απ' όπου κι αν είμαι. Σας ζητάω και πάλι να με συγχωρέσετε. Σας αγαπώ πολύ.

Αγνή»

Καθώς διάβαζε το γράμμα πάνω στο αδειανό κρεβάτι, το βλέμμα της θόλωσε από θυμό για την προσβολή.

Η Γαλήνη ξύπνησε και φάνηκε να μη γνωρίζει το παραμικρό.

Με βαριά βήματα κατέβηκε στην τραπεζαρία και, χωρίς να πει τίποτα, έδωσε το γράμμα στον Ορέστη. Εκείνος το διάβαζε μια φορά και, σαν να ήταν δυσνόητο, το ξαναδιάβασε· δεν το χωρούσε ο νους του.

«Το 'ξερα πως έτσι θα κατέληγαν με τη στάση που είχαμε. Δεν έπρεπε να είσαι τόσο απόλυτη».

«Και ήθελες να πάρει έναν κομμουνιστή; Να ρεζιλευτούμε σ' όλη την κοινωνία;»

«Τι κατάλαβες τώρα που έφυγε το παιδί μακριά μας;» έθεσε το ερώτημα πικραμένος και, αλλάζοντας τόνο στη φωνή του, συνέχισε: «Κάτι μου θυμίζει αυτή η ενέργεια».

«Τι θέλεις να πεις;» αποκρίθηκε αγριεμένη η Σοφία.

«Μου θυμίζει το θείο της τον Σουλεϊμάν».

«Λες να πήρε παράδειγμα τα καμώματα του θείου της; Μα τι λες τώρα, Ορέστη; Τι σχέση έχει το ένα με το άλλο;»

«Καλά, μια κουβέντα είπα, μη θυμώνεις. Δε σου θίξαμε δα και το σόι...»

«Δεν περίμενα ποτέ ότι η προκομμένη θα έφτανε σε τέτοιο σημείο. Είναι πολύ βαρύ αυτό που έκανε. Τι ντροπή, Θεέ μου. Θα γίνουμε περίγελο στον κόσμο».

Η Σοφία πικράθηκε πολύ, ένωσε ταπεινωμένη και ούτε ο χρόνος γιάτρευε τη χολιασμένη της ψυχή.

Συνάμα και στην Αγνή φώλιαζε αυτή η πικρία, καθώς αναλογιζόταν τι θα επικρατούσε στο σπίτι. Το φευγικό όμως ανοίγει το μυαλό και διώχνει γρήγορα τις έγνοιες. Ταξίδευε πλάι πλάι με τον άντρα που αγαπούσε, και από το παράθυρο του τρένου ανοιγόταν ένας καινούριος κόσμος ανθισμένος, εαρινός. Ταξινομούσε εδώ και ώρα όλες τις εκδοχές, πού θα προέκυπταν και όσα θα επακολουθούσαν, και δεν ένιωθε κανένα σημάδι ενοχής για την πράξη της.

Το βράδυ έφτασαν στο σιδηροδρομικό σταθμό της Τιφλίδας. Από εκεί με άμαξα πήγαν στο πατρικό σπίτι του Λάμπρου, στο κέντρο της πόλης, στον αμέσως παράλληλο κάτω από τη Ρουσταβέλη ούλιτσα, τον κεντρικό δρόμο με όλα τα δημόσια μέγαρα.

Ο πατέρας του συζούσε με μια Ρωσίδα μετά το θάνατο της μητέρας του και, όπως τον πληροφόρησε η υπηρέτρια του σπιτιού, έλειπαν εδώ και μέρες στο Βλαδιβοστόκ για δουλειές.

Στην Τιφλίδα παρέμεναν τέσσερις μέρες και μετά τράβηξαν για τα βουνά του Καύκασου. Με τρένο που πήγαινε διάμεσου των αρμενικών εδαφών πήγαν έως τη Μαρνεούπολη. Από εκεί πήραν μια άμαξα και όδευσαν προς την Τσάλκα.

Όσο ανέβαιναν τα βουνά τόσο και ο τόπος γινόταν και ομορφότερος με πυκνά δάση από πεύκα, έλατα, βελανιδιές,

οξιές· κατάφυτος από αγριολούλουδα και οπωροφόρα δέντρα. Αγριοτριανταφυλλιές ξεπετάγονταν σε κάθε βήμα και τα κελαηδήματα των αναρίθμητων πουλιών καλωσόριζαν την άνοιξη και όσους αγαπούσαν τη ζωή. Πέρα μακριά, φάνηκε μια μεγάλη λίμνη και, δίπλα της, στα καταπράσινα λιβάδια, έτρεχαν ελεύθερα καθαρόαιμα άλογα με τα πουλάρια τους. Έτσι κάπως αισθανόταν κι ο Λάμπρος, καθώς τα κοιτούσε να τρέχουν, σαν την καινούρια ιδεολογία που κάλπαζε απ' άκρη σ' άκρη στις εκτάσεις της ρωσικής γης.

Είχαν την αίσθηση και οι δυο τους πως ανέβαιναν στον παράδεισο. Σε λίγο έφτασαν στα πρώτα σπίτια. Η Τσάλκα ήταν απίστευτα ωραία, σχεδόν κουκλίστικη, με χαμηλά πανομοιότυπα σπίτια και απλωμένη σε ένα μεγάλο ξέφωτο του Καύκασου.

Η Αγνή ξέχασε τις τύψεις που την τυραννούσαν και αφέθηκε στην ομορφιά του τόπου, μακριά απ' όλους κι απ' όλα τα βάσανα και τις δυστυχίες που τραβούσε ο δικός της τόπος, στην πατρίδα. Αισθανόταν σαν να ξημέρωνε μια άλλη ζωή.

Τι θέλει τελικά ο άνθρωπος; Ό,τι είχε καλέσει και τους Έλληνες, που έφτασαν εδώ στις αρχές του προηγούμενου αιώνα και εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Εκχέρσωσαν τα ατελείωτα οροπέδια και έφτιαξαν τη γη γόνιμη. Όλα τα οροπέδια έγιναν χωράφια, με κυριότερη παραγωγή την πατάτα, τα σιτηρά, τα οπωροκηπευτικά, και με αναπτυγμένη την κτηνοτροφία. Με τον καιρό, κατέφθασαν χιλιάδες Έλληνες· αποτέλεσμα σήμερα η Τσάλκα να είναι μια μικρή πόλη και στην περιφέρειά της να έχει είκοσι έξι χωριά.

Η μικρή πόλη είχε έναν κεντρικό πλατύ δρόμο, που τη χώριζε στη μέση. Στο κέντρο η άμαξα σταμάτησε μπροστά σ' ένα δημόσιο κτίριο. Ο αμαξηλάτης, με το φουσκωτό ροδοκόκκινο πρόσωπό του και τα πλούσια κοκκινωπά γένια, γύρισε προς το μέρος του Λάμπρου και του είπε:

«Εδώ είναι, γκόσποτιν*».

(*) Γκόσποτιν: Κύριος.

«Εντάξει».

Άφησε την Αγνή να περιμένει στην άμαξα και πήγε να συνεννοηθεί με τις Αρχές. Μετά από λίγο γύρισε, συνοδευόμενος από έναν άνθρωπο που τους οδήγησε σε ένα ξύλινο σπίτι, βόρεια στην άκρη της πόλης. Το μέρος ήταν ανοιχτό και εκτεθειμένο στον αέρα.

«Μπορεί να είναι μικρό, αλλά θα σας αρέσει», τους είπε ο συνοδός τους καθώς κατέβαιναν από την άμαξα. «Και ο προκάτοχός σας εδώ έμενε».

«Τι έγινε τελικά με τον Ιβάνοφ;» τον ρώτησε ο Λάμπρος.

«Προχθές εκτελέστηκε από το Λαϊκό Δικαστήριο».

Η Αγνή, μόλις το άκουσε αυτό, χλώμιασε.

«Μα γιατί, τι έκανε;» ρώτησε σαστισμένη.

«Καταχράστηκε μεγάλα ποσά από το σοβχόζ», της απάντησε με φυσικότητα και υπονοώντας την ορθή κρίση του δικαστηρίου.

Τους άνοιξε το σπίτι, παρέδωσε τα κλειδιά στο Λάμπρο και τους ευχήθηκε καλή διαμονή. Περίμενε τον αμαξηλάτη να κατεβάσει τις αποσκευές και, αφού ο Λάμπρος τον πλήρωσε, γύρισαν από τον ίδιο δρόμο στο κέντρο της πόλης.

«Τι είναι αυτά που ακούω, Λάμπρο;» του είπε η Αγνή μόλις έμειναν μόνοι τους.

«Μη στεναχωριέσαι, Αγνή. Εγώ δεν πρόκειται να παρανομήσω· οπότε, ξέχασε ό,τι άκουσες».

Και για να αλλάξει τη διάθεσή της, τη ρώτησε:

«Σ' αρέσει εδώ;»

«Είναι πολύ όμορφα».

«Είδες πού σ' έφερα; Σ' έναν παράδεισο».

«Εμένα αυτό που με νοιάζει είναι που είμαστε μαζί. Μαζί σου πάω και στο τελευταίο μέρος του κόσμου».

Ο Λάμπρος πήγε κοντά της και την αγκάλιασε.

«Εύχομαι να μην το μετανιώσεις ποτέ».

Το καλοκαίρι του 1922 κρινόταν όλη η τύχη της Ρωμιουσύννης στη Μικρά Ασία, που είχε ενθαρρυνθεί σε απατημένες προσδοκίες. Η Τουρκία, δονούμενη από τα πλήγματα του πολέμου, αγωνιζόταν τον ύστατο αγώνα της ζωής. Ανασυντασσόταν τώρα βοηθούμενη από τους αλλοτινούς σύμμαχους μας· και οι πεπλανημένοι οραματισμοί περί ανεξάρτητου κράτους αποτεφρώνονταν όπως τα καμένα στάχυα στην ευλογημένη γη μας.

Η έκρυθμη αυτή κατάσταση μ' έφερε στο Βατούμ να μιλήσω με τους ανθρώπους του Συμβουλίου για τα αναπόφευκτα. Τελειώνοντας, αποφάσισα να πάω στην Τσάλκα για να δω τι θα γίνει με την υπόθεση του Λάμπρου και της Αγνής, που είχε λάβει δυσάρεστες διαστάσεις. Η Σοφία το θεωρούσε πλήγμα για την οικογένεια και μεγάλη ντροπή. Εντούτοις κατάφερα κάπως να τη συνετίσω και να το δει ως μια αναπόφευκτη πράξη τους.

«Σοφία, για να φτάσουν τα παιδιά να κάνουν μια τέτοια ενέργεια σημαίνει πως πραγματικά αγαπιούνται και θέλουν να ζήσουν μαζί· άσχετα πώς το βλέπετε εσείς. Εφόσον εσύ δε δέχτηκες, ποια άλλη λύση είχαν; Για σκέψου κι εκείνα...»

«Μα να πάρει έναν κομμουνιστή; Γίνεται;»

«Η αγάπη σύνορα δεν έχει· για να τον αγαπήσει η Αγνή σε τέτοιο βαθμό, δείχνει πως βρήκε κάτι εξαιρετικό».

«Εσύ τον ξέρεις; Τι άνθρωπος είναι;»

«Είναι αξιόλογο παιδί. Άμα τον γνωρίσεις, θ' αλλάξεις γνώμη. Εγώ τον ξέρω από μικρό. Είχα να τον δω αρκετά χρόνια και, όταν συναντηθήκαμε στην υπόθεση των Καρσλήδων, σχημάτισα τις καλύτερες εντυπώσεις. Έχει βέβαια πολλά επαναστατικά στοιχεία, γι' αυτό και πήρε το δρόμο των μπολσεβίκων. Κι αλλού να ήταν, πάλι τέτοιο δρόμο θα έπαιρνε. Μην ξεχνάς πως είναι Σανταίος – Σανταίος αντάρτης! Κι η περηφάνια περισσεύει. Τέλος πάντων, θα κινησω αύριο για να τους βρω και θα δούμε τι θα γίνει».

«Να πας, Πανάρετε. Θέλω να μάθω τι κάνει η κόρη μου. Τι σκέφτεσαι αλήθεια να τους πεις;»

«Χρειάζεται και ρώτημα, Σοφία;» της είπα επιθετικά. «Θα τους πω να έρθουν εδώ και να συμφιλιωθείτε».

«Κάνε ό,τι νομίζεις σωστό. Αν και δεν ξέρω τι μπορεί να αλλάξει μετά από αυτό που έκαναν».

Μπορεί να την έθιγε η ενέργειά τους, μέσα της όμως υποφέρει που έχασε την Αγνή.

Το μαγευτικό τοπίο του Καύκασου με ανέβαζε και μένα στην Τσάλκα. Ασβηστη εικόνα θα μείνει βαθιά μου αυτός ο ονειρεμένος τόπος, όπου κοπάδια αλόγων έτρεχαν ελεύθερα στις λαγκαδιές, που πήραν την ψυχή μου καβάλα τους και κάλπαζα κι εγώ στην απεραντοσύνη των πανύψηλων βουνών.

Όταν έφτασα στη μικρή πόλη, πήγα στο Διοικητήριο και βρήκα το Λάμπρο. Κάθισα για λίγο μαζί του, μέχρι να τελειώσει τις εκκρεμότητές του, και μετά πήγαμε στο σπίτι τους. Οι εκδηλώσεις χαράς της Αγνής, όταν με αντίκρισε, με συγκίνησαν ιδιαίτερα. Αν και τα μάτια της ήταν γεμάτα ζωντάνια, διέκρινα μια ανεπαίσθητη θλίψη.

Αφού μιλήσαμε για όλους και για όλα, ήρθαμε στο επίμαχο ερώτημα:

«Τι θα γίνει; Μέχρι πού θα τραβήξει αυτή η κατάσταση;»

Απευθυνόμουν και στους δυο.

«Ντρέπομαι να μας μιλάτε εσείς γι' αυτό που έγινε», αποχρίθηκε διστακτικά η Αγνή. «Ούτε κι εμείς θέλαμε να φτάσουμε εδώ».

«Τα πράγματα είναι απλά, Πανάρετε», συμπέρανε ο Λάμπρος. «Εγώ και η Αγνή αποφασίσαμε να μείνουμε μαζί. Χώρα δεν κάνουμε είτε το θέλει η πεθερά μου είτε όχι. Είδες; Την αποκαλώ και “πεθερά μου” χωρίς ακόμα να έχει γίνει».

«Νομίζω πως κατάλαβε το λάθος της, με τον καιρό θα μαλακώσει. Καλό θα είναι κάποια στιγμή να πάτε να ζητήσετε την ευχή της για να παντρευτείτε. Αν δε δεχτεί και τότε, κακό του κεφαλιού της. Συμφωνείτε;»

«Και φυσικά συμφωνούμε», παραδέχτηκε ο Λάμπρος. «Μα αυτό κάναμε από την αρχή».

Επεκταθήκαμε στις περιγραφές των συμβάντων από άλλη οπτική γωνία, και διασκεδάζαμε τις εντυπώσεις από τις συμπεριφορές της Σοφίας. Συναγωνίζονταν οι δυο τους ποιος θα πρωτομιλήσει για ό,τι ακριβώς είχε γίνει, με κυριότερη αναφορά την επίσκεψη του Λάμπρου στο σπίτι. Και γελούσαμε με τα καμώματα της Σοφίας. Αν και βαρύ το γεγονός, τα παιδιά το διασκέδαζαν με την ψυχή τους. Καλή αντιμετώπιση!

Παράλληλα η Αγνή μαγειρεύει και η μυρουδιά από την κουζίνα ερχόταν και τρυπούσε τη μύτη· ετοίμαζε ψητό με κρεμμύδια και πατάτες. Έστρωσε το μεσημεριανό τραπέζι με πρώτο πιάτο χορτόσουπα, σαλάτες και τυριά. Το θεσπέσιο κρασί συμπλήρωνε την καλή τράπεζα, ανεβάζοντας την ευφορία στα ύψη.

Ήμουν κατάκοπος από το διήμερο ταξίδι μου. Μετά το συμπόσιο, βγήκε όλη η εξάντλησή μου και πήγα να κοιμηθώ. Ο ύπνος με πήρε σχεδόν αμέσως και ο Μορφέας με οδήγησε να δω ένα φοβερό όνειρο.

Παντού φωτιά· το μέρος γεμάτο πτώματα. Φοβισμένοι άνθρωποι έτρεχαν γυμνοί να σωθούν από το θάνατο. Έτρεχα κι εγώ για να σωθώ, όταν ξάφνου η στεριά κόπηκε σ' έναν αχανή γκρεμό που κατέληγε σε μια μαύρη φουρτουνιασμένη θάλασσα. Με τη φόρα που είχα, χωρίς να το καταλάβω, βρέθηκα στο κενό να πέφτω, να πέφτω...

Σηκώθηκα από το κρεβάτι τρομαγμένος. Μόλις διαπίστωσα πως βρίσκομαι στην κατοπινή μας ζωή, ανάσανα ανακουφισμένος. Τι να σήμαινε άραγε;

Βγήκα έξω στη βεράντα να απολαύσω το τοπίο της Τσάλκας. Ένα κάρο, που το έσερναν δυο καφετιά άλογα, περνούσε εκείνη την ώρα στο δρόμο δίπλα από το σπίτι, φορτωμένο με χορτάρι, αφήνοντας τη μυρουδιά του φρεσκοκομμένου χόρτου. Ο ηλικιωμένος αγρότης με χαιρέτησε με ευλάβεια απάνω από το κάρο και συνέχισε την πορεία του.

Σε λίγο βγήκε ο Λάμπρος και καθίσαμε να απολαύσουμε

τη θεά στο δροσερό καλοκαιρινό απόγευμα, την ώρα που ο ήλιος έκλινε προς Δυσμάς.

«Αδερφέ Πανάρετε, θέλω να μου πεις τι γίνεται πέρα στη Μικρά Ασία».

«Από πού ν' αρχίσω πρώτα, Λάμπρο; Όλη η φυλή μας μαρτυράει. Υπήρχε μια ελπίδα να αυτονομηθούμε, αλλά δεν ακουστήκαμε πουθενά. Μόνο λόγια, λόγια και μεγάλες υποσχέσεις: ουσία καμιά. Μας άδειασαν όλοι. Ακόμα και από την Ελλάδα. Και το άλλο, πού το πας;»

«Ποιο δηλαδή;»

«Να μας αδειάσουν οι Ρώσοι. Αυτό πια ήταν το τελικό επισφράγισμα· και μη μου πεις πως δεν το ξέρεις...»

«Δυστυχώς, το ξέρω. Και είναι μεγάλο αγκάθι στην ψυχή μου», παραδέχτηκε απογοητευμένος.

«Ειλικρινά απορώ με την κίνηση των Ρώσων να τα βρουν με τον Κεμάλ. Και όχι μόνο να τα βρουν, αλλά να τους δώσουν και όπλα να μας πολεμήσουν. Ποιοι; Οι Ρώσοι! Που τους περιμέναμε εδώ κι αιώνες να μας ελευθερώσουν».

«Στο μέτωπο τι γίνεται;» ρώτησε ο Λάμπρος για να ξεφύγει από το θέμα.

«Ο ελληνικός στρατός έχει φτάσει μέχρι το Εσκή Σεχίρ και οδεύει για την Άγκυρα».

«Είναι αδύνατο να φτάσουν στην Άγκυρα. Οι Τούρκοι όσο βλέπουν ότι κινδυνεύουν τόσο και προετοιμάζονται καλύτερα. Τίθεται θέμα επιβίωσης. Μετά την αυτοκρατορία που είχαν, είναι αδύνατο να χάσουν τα πάντα. Μπορεί να έχουμε κι εμείς τα δίκια μας, αλλά όλες αυτές οι κινήσεις επιδεινώσαν πιο πολύ τα πράγματα, και φαίνονται οι Τούρκοι τώρα να είναι σε άμυνα».

«Λάμπρο, από την αρχή το λέγαμε: η Μικρασιατική Εκστρατεία είχε λάθος κατεύθυνση, και οι κυβερνώντες στην Ελλάδα φέρουν μεγάλη ευθύνη γιατί χρησιμοποιήθηκαν από τους Δυτικούς για να ανακόψουν τις βλέψεις των Ιταλών. Τι να το κάνεις τώρα; Έπρεπε να εκτιμήσουν τα δικά μας σχέδια και

να έρθουν εδώ στη Μαύρη Θάλασσα. Από τη μια θα μας βοηθούσαν και δε θα τραβούσαμε ό,τι πάθαμε. Αλλά, κι από την άλλη, θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν το δυναμικό μας στα επεκτατικά σχέδιά τους».

«Οι πληροφορίες μου λένε πως οι Τούρκοι ετοιμάζονται για το μεγάλο χτύπημα, Πανάρετε».

«Ναι, είναι αναμενόμενο. Και όλοι αυτό περιμένουν», συμφώνησα μαζί του.

«Τα λάθη πληρώνονται, Πανάρετε. Κι αλίμονο στον κοσμάκη που θα ξεσπάσει το κακό απάνω του».

«Έχει ριζώσει τόσο βαθιά το μίσος ανάμεσα στους δυο λαούς, που δεν μπορούν να συμβιώσουν. Τώρα πια έχει δολοφονηθεί η ανθρωπιά. Και ό,τι σχέδια είχαμε κάνει πάνε στράφι. Και όλα ξεκίνησαν από μια ομάδα εκσυγχρονιστών. Οι καινούριες ιδεολογίες είναι καλές όταν δε δολοφονούν τη συνείδηση του κόσμου».

Έβλεπα το Λάμπρο να διχάζεται ανάμεσα στο όραμα της επανάστασης που το εκπροσωπούσαν οι μπολσεβίκοι και στην κίνησή τους να στηρίξουν τον Κεμάλ. Όμως ο επαναστατικός άνεμος έπνεε τόσο δυνατά μέσα του, που του ήταν αδύνατο να αλλάξει ρότα. Κοντά στον Ζινόβιεφ, που κατείχε τη θέση του προέδρου της Κομμουνιστικής Διεθνούς, και στον αρχηγό του Κόκκινου Στρατού, τον Τρότσκι, βρήκε αυτό που τον εξέφραζε: την κατανομή δικαιοσύνης στην κοινωνία και την αυτοδιάθεση των λαών, ορμώμενος από όσα πέρασε το πολύπαθο Γένος του.

Η Αγνή βέβαια ήταν διαφορετική: λεπτεπίλεπτη και μεγαλωμένη αλλιώς. Ίσως λόγω αυτού να τη γοήτευε ο Λάμπρος, αλλά και γιατί οι επαναστάτες έχουν μεγάλο ρομαντισμό μέσα τους και μπορούν να συγκινούν τις ευαίσθητες καρδιές. Και ο Λάμπρος είχε όλα αυτά τα στοιχεία, και με το παραπάνω μάλιστα.

Την άλλη μέρα ο Λάμπρος πήγε από νωρίς στη δουλειά του και μείναμε μόνοι με την Αγνή.

«Αγνή, προτού φύγω, θα ήθελα να ξέρω πώς πραγματικά περνάς».

«Να σου πω, πατέρα Πανάρετε», αποκρίθηκε με σοβαρό ύφος. «Στη ζωή ένας άντρας μου έλαχε· όπως και να γίνει, εγώ θα ζήσω μαζί του ό.τι και να είναι. Αν με δέχεται η μάνα μου με το Λάμπρο, έχει καλώς· αν όχι, εγώ τις επιλογές μου τις έχω κάνει. Και να πεις της μάνας μου ότι είμαι ευτυχισμένη».

«Ξέρεις πώς είναι τα πράγματα στο σπίτι: περιμένουν με ανυπομονησία να τους πάω νέα από σένα. Και πρέπει κάτι να γίνει, δεν μπορεί να τραβήξει μακριά».

«Είναι το μόνο μελανό σημείο στην ψυχή μου. Και σκεπάζει την ευτυχία μου σε μόνιμη βάση».

«Να κάνετε αυτό που σας είπα. Θα της μιλήσω κι εγώ μόλις πάω στο Βατούμ».

Μπορεί να ήταν έτσι όπως έλεγε, μέσα της ωστόσο την έτρωγε, και το έδειχνε το θλιμμένο πρόσωπό της. Ο έρωτας όμως είναι μεγάλη υπέρβαση, και όλα τα άλλα τα αφήνει σε δεύτερη μοίρα.

Ήταν ταιριαστό ζευγάρι· και αυτή τη γνώμη μετέφερα στη Σοφία, η οποία επέμενε στις απόψεις της, αλλά όχι πλέον με τόσο έντονο ύφος. Με κυριότερο λόγο πως αισθανόταν ταπεινωμένη και το έφερε βαρέως και με μεγάλη ντροπή.

ΜΗΝΑΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, ΝΤΑΛΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ και η Μικρά Ασία έμοιαζε κυριολεκτικά με καζάνι που βράζει. Φλεγόταν ο τόπος, όπως το όνειρο που είδα στην Τσάλκα. Αυτός ο ευλογημένος τόπος ποτιζόταν με αίμα και δυστυχία, σαν να είχε όλα τα αναθέματα ριγμένα απάνω του.

Όταν ήρθε η είδηση για την καταστροφή της Σμύρνης, στη Μητρόπολη Τραπεζούντας επισκίασε τα πάντα. Ο μητροπολίτης Χρύσανθος έδειχνε συντετριμμένος· ο αφανισμός της Σμύρνης παρέσερνε και όσα εκείνος σχεδίαζε.

«Είναι η σφραγίδα ενός προδιαγεγραμμένου τέλους», είπε. «Αυτό ήταν. Τέλειωσαν τα πάντα».

Καθόταν στο δεσποτικό γραφείο του με σταυρωμένα χέρια και συλλογιζόταν. Ο κλήρος ανέκαθεν είχε την επίσημη Αρχή στα βιλαέτια, από το οθωμανικό κράτος, οπότε είχε στα χέρια του και τις πολιτικές πρωτοβουλίες. Από αυτή τη θέση ζητούσε και πολιτική λύση για το ζήτημά μας και σήμερα συλλογιζόταν για την τύχη των Ρωμιών.

Το κλίμα ήταν καταθλιπτικό στο μεγάλο χώρο με τη βαριά επίπλωση και όσοι βρισκόμασταν εκεί παραστέκαμε κατηφείς. Άλλοι όρθιοι, άλλοι καθιστοί. Ο πρωτοσύγκελος κι εγώ στεκό-

μασταν παραδίπλα του και ακουμπούσαμε τη ράχη δύο αδειανών καθισμάτων, ενώ αντικριστά καθόταν ο ύπατος αρμοστής Κωνσταντινούπολης Ιωάννης Σταυριδάκης και ο τραπεζίτης Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος.

Αμίλητοι όλοι, κοιτούσαν αόριστα με χαμηλωμένο βλέμμα και αδειανή σκέψη. Πλάι μου ήταν η μεγάλη βιβλιοθήκη που έπιανε όλο τον τοίχο, και από κεκτημένη ταχύτητα το βλέμμα μου μηχανικά περιδιάβηκε τα βιβλία. Το δωδεκάτομο έργο του Σταύρου, τα δώδεκα μαύρα βιβλία σε σειρά απέσπασαν την προσοχή μου και θυμήθηκα τις προφητικές θέσεις του.

«Τι θα κάνουμε, Σεβασμιότατε;» έσπασε τη σιωπή ο Θεοφύλακτος.

«Τώρα πρέπει να προστατέψουμε τον κόσμο μας».

Ποιον κόσμο μας δηλαδή; Σχεδόν μόνο τα γυναικόπαιδα και οι γέροντες έμειναν. Από τους άντρες, όσοι δεν είχαν πάει στο αντάρτικο, οι υπόλοιποι, από δεκαέξι και πάνω, πήραν τον αναγκαστικό δρόμο των εκτοπισμών στις ανελέητες κακουχίες των αμελέ ταμπουρού και στις εξοντωτικές πορείες προς τη Συρία.

«Από δω και πέρα», συνέχισε, «η τροπή των γεγονότων θα λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις, και θα πρέπει να μεριμνήσετε εσείς τώρα, κύριε Σταυριδάκη, για να προστατεύσουμε τον κόσμο».

«Θα κάνω ό,τι μπορώ, Σεβασμιότατε. Έχω τακτική επαφή με την ελληνική κυβέρνηση και με τον Άγγλο διοικητή στην Κωνσταντινούπολη για να αναλάβουν τις ευθύνες τους».

Αναλογιζόμουν ποιες ευθύνες τους. Μέχρι τώρα λειτούργησαν ανασταλτικά, θαρρείς και δεν είμαστε παιδιά του ίδιου Θεού.

Η συγκέντρωση μετά από λίγο έληξε και σηκωθήκαμε να φύγουμε. Ήταν εννιά το βράδυ στις 31 Αυγούστου του 1922 και η φωτιά που έκαιγε στη Σμύρνη λαμπάδιαζε και τη δική μας ψυχή.

«Εσύ, αδερφέ Πανάρετε, δεν είπες το παραμικρό σήμερα».

μου είπε ο μητροπολίτης μόλις απομακρύνθηκαν οι υπόλοιποι.
«Και δεν πήρες καμιά θέση. Γιατί;»

«Τι να πω, Σεβασμιότατε; Διαπιστώνω πως το αποτέλεσμα ευθύνει τους οδηγούς».

«Περιλαμβάνεις και μένα μέσα σ' αυτούς;»

«Εσείς πασχίσατε για να φέρετε αποτέλεσμα, και σας δια-
καιώνουν τα γεγονότα. Αν ακολουθούσαν τα δικά σας σχέδια,
μάλλον θα ήταν διαφορετικές σήμερα οι συνθήκες».

«Τώρα τι γίνεται; Μόνο αυτό μένει να σκεφτούμε», είπε ανα-
ζητώντας κάποια διέξοδο. «Και όλα τα άλλα, όπως μου έλεγες
συχνά, ήταν απατηλά όνειρα. Μπορείς να μου πεις τώρα τι γί-
νεται;» επανέλαβε και πάλι, θέλοντας από κάπου να πιαστεί.

«Πιστεύω πως διανύουμε ένα Γολγοθά, χωρίς να έχουμε
ανέβει στην κορυφή του. Όταν θα ανέβουμε, τότε θα τελειώ-
σει και η τραγωδία».

Ήταν πολύ καταβεβλημένος και σχεδόν τρίκλιζε όταν άνοι-
ξε την πόρτα για να αποσυρθεί στα διαμερίσματά του. Κο-
ντοστάθηκε, γύρισε αργά το κεφάλι και, κοιτάζοντάς με με πό-
νο αλλά χωρίς θυμό, είπε:

«Ας όφονται οι υπαίτιοι, στην αιωνιότητα...»

Το πρωί σηκώθηκα νωρίς και πήγα στο Μητροπολιτικό Ναό
του Αγίου Γρηγορίου για να τελέσω την ακολουθία του όρ-
θρου. Το ζητούσε η ψυχή μου να ατενίσω με τις προσευχές μου
το Θεό. Μετά την ακολουθία, τράβηξα για το Μποζ Τεπέ, να
δω τον εκδότη των βιβλίων μου, το Γεώργιο Μιχαηλίδη. Ο δρό-
μος μου περνούσε μπροστά από μια αλάνα όπου έπαιζαν αρ-
κετά παιδιά, σκορπίζοντας φωνές και γέλια. Η ξεγνοιασιά των
παιδιών μ' έκανε και μένα να ξεχάσω προς στιγμή τις έγνοιες
μου. Λίγο παρακάτω, και ενώ κόντευα να προσπεράσω την
αλάνα, σιμά μου ένα μπουλούκι παιδιών καβγάδιζε μεταξύ
τους. Έσπρωχναν ένα μελαχρινό αγόρι ίσα με δέκα χρονών,
και ξεστόμιζαν ένα σωρό ύβρεις. Πήγα προς το μέρος τους να

τους χωρίσω· μόλις με είδαν, σταμάτησαν να χειροδικούν και τράπηκαν σε φυγή, εκτός από το αγόρι που το 'χαν ρίξει κάτω. Παράμερα έμειναν και άλλα δυο αγόρια της ηλικίας του, που στέκονταν και κοιτούσαν με τα απορημένα μάτια τους. Έσκυψα στο αγόρι που ήταν πεσμένο και πρόσεξα τα βαθιά πράσινα μάτια του να είναι βουρκωμένα.

«Χτύπησες, παιδί μου;» τον ρώτησα.

Έγνεψε αρνητικά με το κεφάλι του, έχοντας σφιγμένο το στόμα του.

«Πώς σε λένε, παιδί μου;»

«Σουλειϊμάν», απάντησε μονολεκτικά.

«Και γιατί, Σουλειϊμάν, μαλώνετε με τ' άλλα παιδιά;»

«Με βρίζουν ότι είμαι γκιαούρης. Και δε με θέλουν», είπε, προσπαθώντας να πνίξει το κλάμα του.

«Ποιανού γιος είσαι;» τον ρώτησα όλο περιέργεια.

«Του Μουράτ», απάντησε θαρρετά.

Η καρδιά μου σκίρτησε και μου θύμισε μια εικόνα βγαλμένη από τα παλιά. Η μισαλλοδοξία περνούσε από νωρίς στο σκληρό κόσμο των παιδιών.

«Σουλειϊμάν, πάμε να φύγουμε», τον φώναξε ένα από τα δυο αγόρια.

Φανερά καταβεβλημένος, σηκώθηκε κι έστρεψε να φύγει. Τον σταμάτησα.

«Μην το βάλεις κάτω, Σουλειϊμάν», τον συμβούλεψα. «Αυτοί δεν ξέρουν. Πήγαινε τώρα και να θυμάσαι τα λόγια μου· καλά;»

«Καλά, παπά εφέντη, έτσι θα κάνω».

Και έφυγε τροχάδην με τα άλλα δυο αγόρια. Συνέχισα και πάλι τη στράτα μου, έχοντας στη σκέψη μου το παιδί.

Συνάντησα τον εκδότη μου στο γραφείο του και, αφού μιλήσαμε αρκετά για τις επικείμενες εξελίξεις, έφυγα για το μείντάνι να βρω τον Μουράτ στο εμπορικό. Προχωρούσα με γρήγορο βάδισμα – και αναγκαζόμουν να το κάνω γιατί η ατμόσφαιρα της αγοράς σήμερα ήτανε αλλιώτικη απ' ό,τι άλλες μέ-

ρες. Οι Τούρκοι βρισκόντουσαν σε γενική έξαρση και, στο πέραςμά μου, αντιλαμβάνομαι να με περιγελούν και μερικοί να χειρονομούν. Προσπαθούσα να μη χάσω την ψυχραιμία μου, μη δίνοντας σημασία στις προκλήσεις τους.

Με τα πολλά, έφτασα στο εμπορικό του Μουράτ και ανακουφισμένος πέρασα το κατώφλι της εισόδου. Είχε πελάτες και προσποιήθηκα πως εξετάζω τα εμπορεύματα, μέχρι να τελέψει. Φρόντισε να τους εξυπηρετήσουν οι υπάλληλοί του και ήρθε κοντά μου. Με τρόπο, ελέγχοντας πάντα τα εμπορεύματα, πήγαμε παράμερα, στο πίσω μέρος του μαγαζιού, για να μιλήσουμε χωρίς να διατρέχουμε τον κίνδυνο να μας ακούνε.

Του περιέγραψα το περιστατικό με τον Σουλεϊμάν και δε φάνηκε να ξαφνιάζεται.

«Έχουν ξαναγίνει τέτοια επεισόδια, Πανάρετε. Και έχουν κάνει τον Σουλεϊμάν πολύ εριστικό και επιθετικό».

«Θέλει προσοχή και να τον έχετε συνέχεια από κοντά. Το παιδί, αν έχει τέτοια αντιμετώπιση, έστω κι αν αυτή είναι των συνομηλίκων του, είναι πολύ επικίνδυνο να διχαστεί. Μην το αμελήσεις αυτό, Μουράτ, γιατί αργότερα μπορεί να σας φέρει μεγαλύτερα προβλήματα».

«Αχ, πάτερ μου, να 'τανε μόνο ένα, καλά θα ήταν».

«Υπάρχει κανένα σπιτικό σήμερα που δε βασανίζεται; Εκτός από των Τούρκων που πανηγυρίζουν; Εσάς όμως γιατί να σας πειράξουν;»

«Έχουμε κολλημένη τη ρετσινιά στο κούτελο και δε φεύγει· έχουμε και τους Εγιπόγληδες στο κοιτάτο, που μας έχουν στην μπούκα. Οπότε, καταλαβαίνεις. Τους ενοχλεί αφάνταστα που κρατάμε τα δυο μεγαλύτερα εμπορικά στην πόλη, και όλο σε μπελάδες μάς βάζουν».

«Υπομονή θα κάνετε. Τώρα πια δεν μπορείτε να κάνετε τίποτ' άλλο. Ο κόσμος στην αγορά τι λέει;»

«Ανάμεικτα είναι τα αισθήματα. Μη νομίζεις, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι στην αγορά λένε ότι θα είναι χειρότερα χωρίς τους Ρωμιούς και αναπολούν τις παλιές μέρες. Όσο

αδειάζει η Τραπεζούντα από τους Ρωμιούς τόσο και το κενό φαίνεται στην αγορά. Και από αγοραστικής απόψεως, αλλά και γιατί χάνονται ένα σωρό επαγγέλματα που ήξεραν να τα κάνουν μόνο οι Ρωμιοί».

Ο λαός της Τουρκίας ήταν όντως διχασμένος – σ' εκείνους που τάχθηκαν με τους εκσυγχρονιστές Νεότουρκους και στον κόσμο που ήταν νοσταλγοί του παλιού καθεστώτος. Ακόμα και τώρα παλεύουν για το ποια πλευρά θα επικρατήσει. Η δυναμική όμως των Νεότουρκων διαφαινόταν πολύ πιο ισχυρή και δεν είχαν σκοπό να χάσουν την εξουσία.

Όλα τα σημάδια έδειχναν πως η καταστροφή της Σμύρνης ήταν η αρχή του τέλους για όλη τη Ρωμιοσύνη της Μικράς Ασίας. Επακολούθησαν εξελίξεις ραγδαίες. Αρχές Οκτωβρίου, κι ενώ ο ελληνικός στρατός κατείχε όλη την ανατολική Θράκη, εκτός της Κωνσταντινούπολης η οποία βρισκόταν στον έλεγχο των συμμαχικών δυνάμεων, η Ελλάδα αποσύρεται με τη συνθήκη των Μουδανιών.

Όλοι οι δρόμοι της Μικράς Ασίας γέμισαν από καραβάνια προσφύγων. Είτε με τα πόδια είτε με ζώα είτε με κάρρα, έπαιρναν το δρόμο για την Ελλάδα. Στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης κατέφθαναν συνεχώς καράβια από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας με χιλιάδες πρόσφυγες στ' αμπάρια τους. Όμως τα σχέδια του Κεμάλ για εθνική και θρησκευτική ομοιογένεια στα όρια του τουρκικού κράτους παρέμεναν ημιτελή γιατί ο μισός πληθυσμός των Ρωμιών εξακολουθούσε να είναι στις εστίες του.

Η Τουρκία αναζητούσε τρόπους για να επιλύσει κι αυτό το πρόβλημα, όταν αναπάντεχα τη λύση πρόσφερε η ελληνική κυβέρνηση, η οποία προσέφυγε στην Κοινωνία των Εθνών. Η Κοινωνία των Εθνών εξέτασε το ζήτημα, στέλνοντας το Νορβηγό Εριντζιόφ Νάνσεν στην Ελλάδα και στην Τουρκία για να διαμορφώσει άποψη. Τελικά πρότεινε ως τρόπο επίλυσης του

προβλήματος την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών· των μουσουλμάνων που ζούσαν στην Ελλάδα και των ορθοδόξων χριστιανών της Μικράς Ασίας, με την εξαίρεση των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης και των μουσουλμάνων της δυτικής Θράκης.

Στις 30 Ιανουαρίου του 1923, στη Λοζάννη, υπέγραψαν οι εμπλεκόμενες πλευρές τη συνθήκη. Οι Τούρκοι πολιτικοί πετούσαν από τη χαρά τους· τους προσφερόταν το χρυσό «κλειδί» για την οριστική επίλυση του προβλήματός τους.

Αυτή η μέρα ήταν η πιο μαύρη στην ιστορία μας. Πιο μαύρη και από τη μέρα της Άλωσης της Πόλης.

Αλίμονο στους Μύριους, στο Μεγαλέξανδρο, στους Ίωνες, στους Βυζαντινούς, σε ό,τι για τρεις χιλιάδες χρόνια και πλέον είχε ελληνικό σπέρμα. Αλίμονο σ' όλους τους σοφούς που άδραξαν τη γνώση από το φωτισμένο αυτό τόπο, την ευλογημένη γη των αγίων μας.

Τι μαύρη μέρα, Θεέ μου!

Η εφαρμογή της συνθήκης ορίστηκε το Μάιο και τελικά μετατέθηκε στις αρχές του χειμώνα. Καθ' όλο αυτό το διάστημα Ρωμιοί και μουσουλμάνοι εγκατέλειπαν σωρηδόν τις εστίες τους. Οι ίδιες συνθήκες προσφυγιάς ίσχυαν και για τις δύο εθνότητες.

Αρχές Νοεμβρίου, και ενώ περιμέναμε μέρα με τη μέρα να φύγουν και οι τελευταίοι, το μοναστήρι κυκλώθηκε από τους Τσέτηδες. Στο μοναστήρι είχαν καταφύγει πολλοί λαϊκοί και προέκυψε αργότερα έλλειψη τροφίμων.

Οι αποθήκες είχαν αδειάσει, όταν ήρθε ο Μουράτ με δέκα μουλάρια προμήθειες. Αυτή τη φορά έφερε και το μικρό Σουλεϊμάν μαζί του.

Πώς κατόρθωσε να περάσει τη ζώνη των Τσέτηδων δεν ξέρω, δε θέλησε να μου πει. Μ' άφησε να υποθέσω τους τρόπους που χρησιμοποίησε και ενδεχομένως να του κόστισε ακριβά.

Το βράδυ μετά τον εσπερινό κάλεσα τον Μουράτ και τον Σουλεϊμάν να έρθουν στο κελί μου.

Το τσάι σχεδόν είχε βράσει πάνω στη μικρή σόμπα όταν ήρθαν. Το φίνο άρωμα του τσαγιού, από τις πλαγιές των βουνών μας, ευωδίαζε στο μικρό κελί μου.

«Μ' αυτή την παγωνιά, ένα ζεστό τσάι είναι ό,τι χρειάζεται», τους είπα.

«Έχουμε να σου αναγγείλουμε ένα ευχάριστο νέο», είπε χαρούμενα ο Μουράτ.

«Για ν' ακούσω και κάνα ευχάριστο νέο· όλο με δυσάρεστα έχουμε να κάνουμε».

«Αποχτήσαμε δεύτερο γιο».

Στους καιρούς που η γη έτρωγε τα παιδιά της ή τα σκοπούσε μακριά στα πέρατα, γεννιόταν ένα παιδί της κληρονομιάς μας, που θα παρέμενε εδώ. Αυτή η νέα γέννα είναι η ρίζα η δική μας, που θ' αφήσουμε πίσω μας όταν όλοι οι Ρωμιοί θα έχουν φύγει. Σήμερα αποκαλυπτόταν ο ακριβής σκοπός και το μετερίζι των κρυφοχριστιανών.

«Να είναι ευλογημένο, Νικόλαε», του είπα με ενθουσιασμό. «Είναι ό,τι καλύτερο άκουσα τον τελευταίο καιρό».

Ο Σουλείμάν καθόταν δίπλα στο μικρό γραφείο μου και έπινε το τσάι του. Περιεργαζόταν τα αντικείμενα και τα βιβλία που ήτανε πάνω. Το δερματόδετο πορφυρό βιβλίο τού κέντρισε την προσοχή και, μιας και ήταν μπροστά του, το πήρε στα χέρια του να το περιεργαστεί. Διάβασε τον εξωτερικό τίτλο με τη χρυσή πυρογραφία και μετά το άνοιξε και ξεφύλλιζε τις σελίδες του.

«Πάτερ Πανάρετε, τι είναι οι Φύλακες της Ανατολίας;» ρώτησε με παιδική αθωότητα.

«Το βιβλίο αυτό γράφει την ιστορία τη δική σου και όλων μας εδώ», του είπα με γλυκύτητα.

«Και τι λέει;»

«Χμ, λέει...» Μασούσα τα λόγια μου και αναρωτιόμουν τι να απαντήσω. Ότι θα μείνεις εσύ εδώ για να φυλάξεις το μέρος όταν εμείς θα έχουμε φύγει;

Η επίσημη ανακοίνωση του ξεριζωμού δεν άργησε να βγει. Ύστερα από λίγες μέρες, στο τέλος του Νοεμβρίου, μέσα στο χειμώνα, ήρθαν ντελάληδες στα γύρω χωριά της Ματσούκας και διαλαλούσαν το διάγγελμα της κυβέρνησης. Ανάμεσα στους χτύπους των τυμπάνων, πρόσταζαν τους Ρωμιούς να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους μέσα σε δυο ώρες και να συγκεντρωθούν στο λιμάνι της Δαφνούντας. Χωροφύλακες τριγυρνούσαν στα σπίτια και χτυπούσαν μια μια τις πόρτες, προτρέποντάς τους να φύγουν.

Το νέο έφτασε και στο μοναστήρι σε έντρομο κλίμα. Οι εκατοντάδες λαϊκών που είχαν καταφύγει εδώ αναγκάστηκαν να αναχωρήσουν έγκαιρα σε ένα κλίμα αλλοφροσύνης. Αργότερα η αδελφότητα του μοναστηριού συνεδρίασε και κατά γενική ομοφωνία έκρινε να μην εγκαταλείψει τον προσκυνηματικό της χώρο. Παράτολμη απόφαση· αλλά ήμασταν αφιερωμένοι στις ανθρώπινες δοκιμασίες. Τα άλλα μοναστήρια είχαν αδειάσει όλα, μόνο εμείς παραμέναμε να τελούμε μεγάλους εσπερινούς για τα νόθα τέκνα του Αδάμ, που συνωστιζόνταν στο λιμάνι της Δαφνούντας. Βιώναμε σήμερα στον εσπερινό το Μέγα Κατανυκτικό, είχαμε ενωθεί τόσο με το θείο, όσο ποτέ άλλοτε.

Είχε νυχτώσει, όταν βγήκα στο μεγάλο εξώστη του τελευταίου ορόφου, στην πτέρυγα που είχε χτιστεί επί των ημερών της ηγουμενίας μου. Αν και το φεγγάρι βρισκότανε στη χάση του και ήτανε μισό, η φωτεινότητά του διαχεόταν στο σκοτάδι. Κάπου κάπου, ακουγόταν κανένα τσακάλι να ουρλιάζει σπαραχτικά. Ήμασταν συνηθισμένοι να ακούμε τα άγρια θηρία της φύσης τα βράδια, ήταν μέρος της ζωής μας και ουδέποτε είχαμε προβλήματα από δαύτα.

Παρ' όλη τη σιγαλιά της παγερής νύχτας, βασανιζόμουν από ένα δαιμονισμένο προαίσθημα ότι θα βρεθώ μπρος σε μανιασμένο πλήθος· ένας ανεμοδαρμένος στρόβιλος κυκλοφορούσε στα σπλάχνα μου που μ' έφερνε σε κατάσταση ιλίγγου.

Έκανε τσουχερό κρύο και κατέφυγα στη ζεστασιά του κε-

λιού μου. Άναψα τη λάμπα που είχα στο μικρό γραφείο μου και κάθισα να γράψω.

Γερμένος στο βιβλίο, σε μια λευκή σελίδα επί αρκετή ώρα, συλλογιόμουν και θυμόμουν ένα σωρό εικόνες από όσα πέρασαν, ενώ μια βουβή ανησυχία κυφορούσε στην ψυχή μου. Αδυνατούσα να γράψω, ένιωθα την ψυχή μου να ελευθερώνεται, σαν να πήγαινε ένα μεγάλο σερβιάνι στη ζωή μου. Αιωρούνταν μπροστά μου ένα σωρό εικόνες που περιγράφηκαν σ' αυτό το βιβλίο· στο Σταύρο που ήρθε εδώ στο κελί μου και μου το παρέδωσε για να το συνεχίσω. Αναρωτιόμουν αν ικανοποίησα τις προσδοκίες του...

Δεν ξέρω πόση ώρα είχε περάσει ενώ συλλογιζόμουν, όταν ακούστηκαν αλαλαγμοί έξω από το μοναστήρι. Στην αρχή νόμισα πως με ξεγελάει η φαντασία μου. Πήγα στο παράθυρο, το άνοιξα και έσκυφα να δω τι συμβαίνει. Αμέτρητοι Τσέτες ουρλιάζανε καβάλα στ' αλόγατά τους, έριχναν πιστολιές και εκσφενδόνιζαν αναμμένες δάδες στο μοναστήρι για να το κάψουν.

Κάτω από ετούτες τις συνθήκες και τις δαιμονισμένες φωνές, θεώρησα σκόπιμο να γράψω τις λίγες αυτές γραμμές βιαστικά, χωρίς να ξέρω ποια θα είναι η τύχη του βιβλίου και η δική μας μοίρα.

Εγώ, ο Πανάρετος Τοπαλίδης, μη βλέποντας άλλη λύση προ της πύρινης λαίλαπας που μάλλον θα επακολουθήσει, θα αφήσω το βιβλίο αυτό στην κρύπτη του κελιού μου, στον τοίχο δίπλα στο γραφείο μου. Αυτός είναι ο πλούτος της ζωής μου, αυτόν θα κρύψω, ελπίζοντας πως κάποτε θα φανερωθεί και ίσως συνεχιστεί το βιβλίο από ένα άλλο, φωτεινό χέρι του Θεού.

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΕΙΧΕ ΠΑΡΑΔΟΘΕΙ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ. Εκείνη την αποφράδα νύχτα χάθηκαν δώδεκα πατέρες και οι υπόλοιποι διαφύγαμε από μια μυστική σήραγγα, η οποία έβγαζε στο πίσω μέρος του βράχου.

Οι τελευταίες μαούνες έφυγαν την άλλη μέρα, άλλες για την Ελλάδα, μέσω Κωνσταντινούπολης, και άλλες για τον Καύκασο. Υπήρχαν όμως και αρκετοί Ρωμιοί, που, παρ' όλα αυτά, δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν τα πάτρια εδάφη και τους νεκρούς τους, και προτίμησαν να ασπαστούν το μουσουλμανισμό.

Κι έτσι ολοκληρώθηκαν οι συνέπειες του μεγαλοϊδεατισμού, της τυχοδιωκτικής Μικρασιατικής Εκστρατείας και καταστροφής. Στο Βατούμ κατέφυγαν και πάλι νέα κύματα προσφύγων, που κατά το πλείστον κατευθύνθηκαν στην ενδοχώρα του Καύκασου και στα βουνά του Προμηθέα.

Παραμονές Χριστουγέννων και η πόλη του Βατούμ είχε φορέσει τα χριστουγεννιάτικα της. Τα παιδιά στις γειτονιές έλεγαν τα κάλαντα έξω από τις πόρτες των σπιτιών. Στο δρόμο της Γκρετσέσκαγια, μια άμαξα με γρήγορο καλπασμό πήγαινε από την παραλιακή προς τον Άγιο Νικόλαο. Ο Λάμπρος και η Αγνή επιτέλους ερχόντουσαν να επισημοποιήσουν το δέσιμό τους.

Η Αγνή κοιτούσε αχόρταγα αριστερά δεξιά τη γνώριμη γειτονιά. Κάποιοι την αναγνώρισαν και τη χαιρετούσαν με εγκαρδιότητα και έκπληξη για την επάνοδο της.

Η άμαξα σταμάτησε μπροστά στο σπίτι της. Τρία αγόρια έλεγαν τα κάλαντα στα σκαλοπάτια. Ο Λάμπρος και η Αγνή κατέβηκαν από την άμαξα και κατευθύνονταν προς το σπίτι, όταν άνοιξε η εξώθυρα και εμφανίστηκε η Σοφία. Το βλέμμα της έπεσε αμέσως απάνω τους. Στην αρχή σάστισε, αλλά μετά ένα ελαφρύ χαμόγελο σχηματίστηκε στα χείλη της. Έδωσε στα παιδιά χρήματα και εκείνα έφυγαν. Οι νεοφερμένοι αμίλητοι πλησίαζαν στη Σοφία.

«Αγνή, βλέπω, μας έρχεσαι διπλή», είπε η Σοφία πάνω από το κεφαλόσκαλο.

«Καλημέρα, μητέρα», είπε η Αγνή μόλις έφτασε κοντά της. «Ήρθα να με συγχωρέσεις για ό,τι έκανα».

Και έπεσε στην αγκαλιά της με κλάματα. Η Σοφία την αγκάλιασε σφιχτά, θαρρείς και φοβόταν να μην της ξαναφύγει. Της σκούπισε τα δάκρυα με τα χέρια της και της είπε με θαλπωρή:

«Έλα, μην κλαις, ό,τι έγινε έγινε. Περάστε τώρα μέσα, μη γίνουμε και θέαμα στον κόσμο. Και συ, ομορφονιέ, καλά τα κατάφερες», είπε με υπαινικτικό ύφος στο Λάμπρο.

«Δεν είχα άλλη επιλογή. Τι να κάνω;»

«Καλά, καλά. Περάστε και τα λέμε μέσα».

Στο σπίτι βρισκόταν μόνο η Γαλήνη, που πέταξε από τη χαρά της όταν αντάμωσαν.

«Τα μικρά πού είναι;» ρώτησε η Αγνή.

«Από νωρίς έφυγαν να πούνε τα κάλαντα», της είπε η Γαλήνη.

«Τώρα ήρθε σειρά να λογαριαστούμε», πήρε το λόγο η Σοφία με υψωμένο τον τόνο της φωνής της. «Τι ρεζίλιχια ήταν αυτά να φύγετε έτσι; Δεν μπορούσατε να βρείτε άλλο τρόπο και έπρεπε να πάρετε τα βουνά;»

«Παίρνω όλη την ευθύνη απάνω μου», συγκατάνευσε ο Λάμπρος για να αποσοβήσει τα χειρότερα.

«Έτσι νομίζεις πως θα το ξεπληρώσεις; Έχω να σας πω πολλά. Τόσα, που τα κρατάω αμανάτι από τότε που φύγατε».

Η Σοφία τούς τα έψαλε γερά, ξεθύμανε, και η συμφιλίωση επιτεύχθηκε όταν καταλάγιασε και τους έδωσε επιτέλους την ευχή της.

Με τον καιρό, γνωρίζοντας καλύτερα το γαμπρό της, άρχισε να τον συμπαθεί ολοένα και περισσότερο. Ο Λάμπρος βρισκόταν στην ακμή του και εντυπωσίαζε τη Σοφία. Οι βασικοί λόγοι των αντιρρήσεών της για το πρόσωπό του δεν έπαψαν βέβαια να υπάρχουν, αλλά τους έβαζε πλέον στο περιθώριο.

Τη δεύτερη Κυριακή του Ιανουαρίου παντρεύτηκαν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου με ένα μεγάλο γλέντι συμφιλίωσης μεταξύ των συγγενών.

Την αμέσως επόμενη Κυριακή, στην ίδια εκκλησία, παντρεύτηκαν ο υπομονετικός Χρήστος Κωνσταντινίδης με τη Γαλήνη.

Σ' όλους είχε ψήσει το ψάρι στα χείλη η Σοφία, που δε χωράτευε από λόγια.

Ο Λάμπρος μετατέθηκε στο Βατούμ, αναλαμβάνοντας διοικητική θέση στο κόμμα. Εγκαταστάθηκαν μόνιμα και αυτοί στο σπίτι της οικογένειας Χρηστίδη που ήταν αρκετά ευρύχωρο.

Ένα βράδυ το ζεύγος Μαργαρίτη μάς έβγαλε έξω, να μας κεράσει σ' ένα κέντρο της παραλίας για το νέο διορισμό του Λάμπρου – εμένα, τον Ορέστη, τη Σοφία, τον Κοσμά, τη Γαλήνη με το Χρήστο, και βέβαια δεν μπορούσε να λείψει η θεία του Λάμπρου, η Παρθένα, με τον άντρα της τον Αριστείδη. Ο Λάμπρος καθόταν δίπλα μου και στις συζητήσεις μας αναφερθήκαμε στα αίτια της καταστροφής. Επίμαχο και άσβεστο θέμα συζήτησης.

«Εσύ, ως αξιωματικός, πώς εξηγείς την κατάρρευση της εκστρατείας;»

«Είχαν λαθεμένη διάταξη όλες οι μεραρχίες του μετώπου χωρίς ηθικό, εξαντλημένοι από τους πολέμους, ήρθαν και κα-

τέρρευσαν. Το μέτωπο είχε αναπτυχθεί πολύ, κοντά εφτακόσια χιλιόμετρα. Και ό,τι είχαν κατακτήσει, το κρατούσαν συμβολικά. Οι Τούρκοι, από την άλλη μεριά, έπαιζαν το τελευταίο τους χαρτί, αυτό τους έκανε να έχουν μεγάλη υπεροχή».

«Και μας πήραν φαλάγγι», συμπλήρωσε ο Ορέστης.

«Και όχι μόνο. Σκορπιστήκαμε· και όπου κι αν πάμε, θα είμαστε ξένοι», πρόσθεσα.

«Η ζωή συνεχίζεται, αδερφέ Πανάρετε, και η καταπίεση εμπνέει για νέους αγώνες», συμπέρανε ο Λάμπρος.

«Ειλικρινά χαίρομαι που το βλέπεις μέσα από αυτή τη διάσταση και εύχομαι να διατηρείς πάντοτε αυτή τη ματιά, γιατί ανακατώνεσαι με τις εξουσίες και η εξουσία διαβρώνει τον άνθρωπο».

«Τι θέλεις να πεις; Ότι παίρνω στραβό δρόμο;» ρώτησε θυγμένος.

«Λάμπρο, ποτέ δε μου πέρασε κάτι τέτοιο απ' το μυαλό· απεναντίας, δέχομαι αυτό που είσαι. Εκτιμώ την καθαρότητά σου· και δε θέλω επ' ουδενί λόγω να τη χάσεις», του είπα προσπαθώντας να αμβλύνω τις εντυπώσεις.

Δικαιολογούσα την εριστική συμπεριφορά του, επειδή κανείς στην οικογένεια δε συμπορευόταν με τα φρονήματά του.

Ερχόταν πολύ συχνά και με έβλεπε στον Ερυθρό Σταυρό, κυρίως για να μου θέτει καυτά ερωτήματα που τον ταλάνιζαν ως ρωμαίικη ψυχή.

«Ποια επανάσταση, κατά την κρίση σου, θεωρείς ότι είναι ή ήταν η ιδανικότερη;» με ρώτησε μια φορά.

«Εάν βρούμε ποιος ήταν ο μεγαλύτερος επαναστάτης όλων των εποχών, θα βρούμε και ποια ήταν η μεγαλύτερη επανάσταση και ενδεχομένως η ιδανικότερη», απάντησα δείχνοντας εσκεμμένα τα πιστεύω μου.

«Σε ποιον αναφέρεσαι; Δεν καταλαβαίνω».

«Σε εκείνον που έπεισε τον κόσμο μόνο με την αγάπη· και δεν είναι άλλος από το Χριστό».

«Ναι, στη Ρωσία όμως χρησιμοποίησαν το χριστιανισμό

σύμφωνα με τα μέτρα που εξυπηρετούσαν την τσαρική οικογένεια, και όλους τους υπόλοιπους τους άφηναν να ζούνε μέσα στη φτώχεια», ανταπάντησε ο Λάμπρος. «Είναι δικαιοσύνη αυτή;»

Οι διάλογοι έδιναν και έπαιρναν· λες και ήμασταν διανοητές που καταπιανόμασταν με τούτα τα υψηλά μεγέθη.

Χαθήκαμε για αρκετές μέρες όταν πέθανε ο Λένιν. Ο θάνατός του συγκλόνησε όλους τους μπολσεβίκους, πρωτίστως γιατί έμεναν ακέφαλοι. Ένα πρωί ο Λάμπρος ήρθε να με συναντήσει με έντονη απογοήτευση.

«Ο Λένιν έφερε την ενότητα στο κόμμα», παρατήρησε. «Ούτε δέκα μέρες έχει που πέθανε, και στο κόμμα γίνεται κομπούζιο για το ποιος θα επικρατήσει και ποιοι θα πάρουν την εξουσία στα χέρια τους».

«Έρχεσαι στα λόγια μου· θυμάσαι τι σου έλεγα;»

«Κοίταξε, Πανάρετε, μπορεί να υστερούμε σε κάποια πράγματα, δε λέω· όπως και να γίνει όμως, η πορεία παραμένει η ίδια, και ο πλούτος αργά ή γρήγορα θ' αλλάξει χέρια, κι όλοι θα έχουν συνταγματικά δικαιώματα. Φτάνει πια η αδικία, καιρός είναι να βρούμε μεγαλύτερη δικαιοσύνη».

«Αχ, αυτή η δικαιοσύνη! Σάμπως όλοι αυτή δεν ψάχνουν να βρουν, είτε είναι θρησκείες είτε είναι μεγάλες ιδεολογίες; Αλλά πού είναι; Σε ρωτάω να μου πεις. Πες μου. Εσύ δε μου έλεγες τις προάλλες πόσο σου στοίχισαν τα γεγονότα της Κροστάνδης; Είναι δικαιοσύνη να σφαγιάζεται ο κόσμος για να βρούμε δικαιοσύνη; Πάνω σε αίματα δεν πιάνει η δικαιοσύνη, Λάμπρο».

«Εσύ είσαι άνθρωπος του Θεού», μου είπε κάπως καταβεβλημένος. «Ας το δούμε από τη δική σου σκοπιά. Σε ρωτάω: Γιατί ο Θεός αφήνει τους ανθρώπους να φαγώνονται;»

«Μαζί με τη δημιουργία του κόσμου, προσφέρθηκαν απλόχερα τα πάντα στον άνθρωπο να διαλέξει ελεύθερα τι θα πάρει· του έδωσε νου, να κρίνει και να σκεφτεί. Μπορεί να ευθύνεται και για τις επιλογές μας;»

«Αυτή είναι μια χριστιανική αντίληψη και την ασπάζομαι. Αλλά στους καιρούς μας δε φτάνει μόνο αυτή».

Με το Λάμπρο συναντιόμασταν συχνά και ξεσκαλίζαμε σε βάθος τα νοήματα της ζωής. Είναι πολύ καλός συζητητής και η θεωρητική του κατάρτιση αρραγής. Παράλληλα είχα βρει στο πρόσωπό του και ένα στήριγμα να μπορέσω να διεκπεραιώσω την καλή λειτουργία του Ερυθρού Σταυρού και της Υπηρεσίας Αγνοουμένων, των οποίων είχα την πλήρη ευθύνη στο Βατούμ.

Κάθε μέρα στο παράρτημα του Ερυθρού Σταυρού, το οποίο βρισκόταν κοντά στο λιμάνι, ερχόντουσαν εκατοντάδες ορφανά και γονείς να αναζητούν τους δικούς τους. Στους καταλόγους συγκεντρώναμε δεκάδες χιλιάδες αγνοούμενους. Δυστυχώς, το δράμα της προσφυγιάς συνεχιζόταν, και τα παιδιά της ήτανε αμολημένα κατά χιλιάδες στους δρόμους του Βατούμ, άστεγα και νηστικά. Κινήσαμε γη και ουρανό να βρούμε κάποια λύση. Μια μέρα το συζήτησα με το Λάμπρο. Προβληματίστηκε και τον απασχολούσε για μέρες το ευαίσθητο θέμα των ορφανών παιδιών, πόσο περισσότερο που τα έβλεπε να περιφέρονται στους δρόμους και να ζητιανεύουν λίγη τροφή για να κρατηθούν στη ζωή. Κι ας είναι καλά, που με πρωτοβουλίες του μετατράπηκε ένας στρατώνας έξω από την πόλη σε ορφανοτροφείο και περισώσαμε πάνω από τρεις χιλιάδες ορφανά.

ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, την ώρα του επιτάφιου θρήνου, τα τύμπανα των ντελάληδων ηχούσαν εκκωφαντικά στην Τραπεζούντα. Διαλαλούσαν: «Το απόγευμα, τέσσερις η ώρα, να συγκεντρωθούν όλοι οι πιστοί μουσουλμάνοι στο λιμάνι. Θα γκρεμίσουμε την εκκλησιά των άπιστων».

Ο Μουράτ βρισκόταν στο μαγαζί με τον Ισμαήλ και τον Χουσεΐν. Ακούγοντας τα χαμπέρια, κοιτάχτηκαν μεταξύ τους πανικοβλημένοι.

«Για ποια εκκλησιά μιλάνε;» ρώτησε ο Ισμαήλ.

«Σίγουρα του Αγίου Γρηγορίου», συμπέρανε ο Μουράτ.

«Αν είναι δυνατόν!» αναφώνησε ταραγμένος. «Γιατί;»

«Φαίνεται, τους ενοχλεί το σημάδι του».

Η εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου ήταν το σύμβολο των Τραπεζούντιων. Η θέση και οι μεγάλες διαστάσεις της ήτανε το σημείο αναφοράς της πόλης. Το διάγγελμα των ντελάληδων επαναλαμβανόταν κι από τους χοτζάδες των τζαμιών τις ώρες της προσευχής.

Στις τέσσερις η ώρα, μαζεύτηκαν χιλιάδες μουσουλμάνοι στην παραλία και σε απόσταση ασφαλείας από την εκκλησία. Άλλοι πανηγύριζαν, άλλοι χειρονομούσαν και πολλοί στέκο-

νταν σκυθρωποί. Ανάμεσά τους οι κρυφοί έντρομοι παρακολουθούσαν τις σκηνές παραφροσύνης. Παράμερα από το μπούγιο, μια ξεχωριστή ομάδα, αποτελούμενη από τον Μουράτ με τη μητέρα του, τον Σουλείμάν, τον Ισμαήλ με την ξανθιά Άννα και τα δυο παιδιά τους, όλοι όρθιοι και αμίλητοι, τύγχαναν μάρτυρες αυτού του θεάματος.

Η ώρα περνούσε και δε γινόταν το παραμικρό. Όλοι περίμεναν· ώσπου ακούστηκε δυνατά από πολλά στόματα: «Φωτιά! Φωτιά!» Ακολούθησαν τέσσερις απανωτές εκρήξεις. Η εκκλησία και το καμπαναριό κατέρρευσαν μαζί σαν χάρτινοι πύργοι, αφήνοντας πυκνά σύννεφα σκόνης.

Από τα μάτια της Αντιγόνης έτρεξαν δάκρυα, του Σουλείμάν βούρκωσαν, και όλοι οι κρυφοί, που παρακολουθούσαν με κομμένη την ανάσα, έκλαιγαν βουβά.

«Τώρα αρχίζουν τα χειρότερα για μας», είπε ψιθυριστά ο Μουράτ στον Ισμαήλ, που στεκόταν δίπλα του.

«Τώρα αρχίζει ο πραγματικός δρόμος του μαρτυρίου», θα συμπλήρωνα στα λόγια του Μουράτ ή Νικόλαου Ερυθριάδη.

Η δόνηση, όπως λέει και ο Γκουρτζιέφ, έφτασε μέχρι το Βατούμ. Όλοι σάστισαν ακούγοντας τα νέα. Ένας Άγγλος περιηγητής, ο Τόμας Μπάρναμπυ, που έλαχε να βρίσκεται τότε εκεί, μας εξιστορούσε το γεγονός και όσα παρόμοια είδε στα μέρη της Ανατολίας. Φύση ριψοκίνδυνη και περιπετειώδης, ψηλός, αθλητικός και με μεσογειακά χαρακτηριστικά. Και πού δεν είχε ταξιδέψει. Από τη βόρεια αραβική Αφρική, στην Ασία μέχρι τις Ινδίες, λάτρης της ανατολίτικης γητείας, και από εκεί για πολλοστή φορά στη ρωσική γη. Τα ταξίδια του ήτανε και μέρος της δουλειάς του, ανταποκριτής της εφημερίδας *Τάιμς* του Λονδίνου, συνιδιοκτήτης του περιοδικού *Βάνιτυ Φαιρ* και ταξιδιωτικός συγγραφέας.

Ένα μεσημέρι του Απριλίου, ήρθε ο Λάμπρος στον Ερυθρό Σταυρό να διεκπεραιώσουμε το τακτικό πρόβλημα της σίτισης,

και ύστερα φύγαμε να πάμε στο σπίτι της Σοφίας, όπου μας περίμενε για να μας φιλέψει.

Η ανοιξιτιάτικη μέρα, μετά την ένταση που επικρατούσε στον Ερυθρό Σταυρό, προδιέθετε για περίπατο, κι έτσι προχωρήσαμε στην παραλία. Η θάλασσα φαινόταν γαλήνια και ασημοστολισμένη· αμέτρητα θαλασσοπούλια πετούσαν από δω κι από κει, σε όλη την έκταση της παραλίας, κρώζοντας ασταμάτητα.

Στο ενδιάμεσο της διαδρομής πέσαμε πάνω στον Μπάρναμπυ και προστέθηκε στη συντροφιά μας. Μιλούσε ασταμάτητα, αναφερόμενος στον ίδιο και στις περιπλανήσεις του, χωρίς να είναι ενοχλητικός, απεναντίας, με ευχαρίστηση τον ακούγαμε να μας διηγείται τις εντυπώσεις του.

Κάποια στιγμή καθ' όσο περπατούσαμε, αναφέρθηκε στον Γκουρτζιέφ.

«Τι σχέση έχεις εσύ με τον Γκουρτζιέφ;» τον ρώτησα περίεργος.

«Πέρασα κι από τα μονοπάτια του. Σπουδαίος φιλόσοφος· πήγα για λίγο και έμεινα μισό χρόνο».

«Πού τον αντάμωσες, Τόμας;»

«Πάνω στα βουνά του μεγάλου Καύκασου, κοντά στη Μεστία».

«Και τι έκανε εκεί;»

«Ο Γκουρτζιέφ έχει ολόκληρη σχολή εκεί. Και τώρα ετοιμάζει καινούρια στο Παρίσι».

Ήμουνά όλο ερωτήσεις, με διακαή πόθο να μάθω για το φιλόσοφο και, κατ' επέκταση, τι παρακίνησε τον Σουλεϊμάν να τον ακολουθήσει.

«Μήπως έλαχε να γνωρίσεις κανέναν δικό μας εκεί;»

«Δικό σας; Τραπεζούντιο;»

«Ναι, δηλαδή από τα μέρη της Τραπεζούντας», διόρθωσα, «από την Κρώμνη».

Κοντοστάθηκε, σκέφτηκε λίγο και μετά έκανε μια γκριμάτσα άρνησης στο πρόσωπό του.

«Όχι, δε θυμάμαι να συνάντησα κάποιον από εκεί», αποκρίθηκε χωρίς να πάψει να σκέφτεται. «Ύπηρχε βέβαια κάποιος από τα μέρη σας, αλλά δεν ξέρω από πού ακριβώς καταγόταν· ο Γιώργος... Δε θυμάμαι το επώνυμό του».

«... Ερυθριάδης».

«Ναι, Ερυθριάδη τον έλεγαν. Που είχε μάλιστα και μουσουλμανικό όνομα...»

«Σουλειϊμάν», συμπλήρωσα ενθουσιασμένος.

«Ναι. Γι' αυτόν λέγατε;»

Ύστερα από έξι χρόνια επιτέλους μαθαίναμε κάτι για τον Σουλειϊμάν.

«Πώς είναι; Πού βρίσκεται τώρα;» ρωτούσα απανωτά.

«Δεν ξέρω. Έχω τρία χρόνια να τον δω· από τότε που έφυγα από τον Καύκασο. Μετακινούνται συνέχεια και δύσκολα τους συναντάς».

«Πώς τον θυμάσαι, Τόμας; Θέλω να μάθω αν ήτανε καλά».

«Ο Γιώργος ήταν στη μόνιμη ακολουθία του Γκουρτζιέφ και ο πιο αγαπητός. Είχε κάτι απάνω του που σε τραβούσε· ήταν όλος ενέργεια».

«Ήταν ευτυχισμένος; Πώς τον είδες;»

«Όλοι όσοι είναι κοντά στον Γκουρτζιέφ είναι ευτυχισμένοι· πόσο μάλλον ο Σουλειϊμάν που έλαμπε ολόκληρος! Είναι από τα άτομα που σου μένουν αξέχαστα και τον θυμάμαι πολλές φορές».

Από τότε που έφυγε, δεν είχε δώσει σημεία ζωής, ούτε είχαμε ακούσει ποτέ νέα του· οι περιγραφές του Άγγλου περιηγητή μάς έβγαλαν από την αγωνία για την τύχη του.

Η Αντιγόνη και γενικά όλοι περιμένουν ακόμα και τώρα πως κάποτε θα γυρίσει· με τα δεδομένα αυτά, αρχίζω να πιστεύω πως αδίκως περιμένουν.

Χωρίσαμε με τον Μπάρναμπυ και, όπως ήταν προγραμματισμένο, πήγαμε στη Σοφία και της μεταφέραμε και τα νέα.

«Πάνε τόσα χρόνια κι ακόμα με πονάει που δεν τον βλέπω», είπε με πικρία η Σοφία.

«Ήσασταν πολύ δεμένοι μεταξύ σας, ε;» τη ρώτησα.

«Από μικρή τον είχα στήριγμα», αποκρίθηκε νοσταλγικά, «και μου λείπει πολύ τώρα. Τουλάχιστον μάθαμε ότι είναι καλά».

«Θα ήθελα πολύ να τον γνώριζα», επενέβη ο Λάμπρος. «Μου μίλησε η Αγνή για το θείο της. Και όχι μόνο για το θείο της, αλλά και ένα σωρό ιστορίες για το μεγάλο σόι της, που πάντα καμαρώνει γι' αυτό».

«Μπορεί να σου είπε και λίγα», συμπλήρωσε η Σοφία. «Για να ξέρεις σε τι σόι μπήκες», του είπε πειραχτικά.

«Τιμή μου και καμάρι μου», συνέχισε ο Λάμπρος χαμογελώντας.

«Α, για να το θυμάσαι! Να μην ξεχνιόμαστε, γιατί ξέρεις εσύ...» υπαινίχτηκε η Σοφία, θέλοντας να τον κεντρίσει. «Τέλος πάντων. Πανάρετε, γίνεται να μάθουμε από τον Εγγλέζο περισσότερες πληροφορίες για το Γιώργο; Να μας πει πού μπορούμε να τον βρούμε».

«Εδώ χάνει η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα, Σοφία. Πώς να βρεις το Γιώργο στον Καύκασο;»

«Δεν ξέρεις καμιά φορά τι μπορεί να γίνει».

«Θα προσπαθήσω, Σοφία, αν και δε νομίζω να έχει κάτι άλλο να μας πει».

Σκεφτόμουν αν ήταν αναγκαίο να μπούμε σε τέτοια δοκιμασία: ο Σουλεϊμάν είχε βρει αυτό που ζητούσε και αναρωτιόμουν αν είχαμε το δικαίωμα να του διαταράξουμε τη ζωή.

Πέρασε το καλοκαίρι, και όσες ενέργειες κάναμε για να τον βρούμε στάθηκαν ατελέσφορες, ήταν σαν να ψάχναμε καρφίτσα στ' άχυρα. Το Σεπτέμβριο γινόταν το συνέδριο του κόμματος στη Μόσχα για να ορίσουν τη διαδοχή του Λένιν. Ο Λάμπρος πήγε στο συνέδριο που ελάμβανε χώρα στην τεράστια αίθουσα της Κεντρικής Ένωσης των Συνδικάτων: άλλοτε λέσχη των μεγαλοαστών, με μέλη άρχοντες και πλούσιους εμπόρους,

που διασκέδαζαν, μεθούσαν και έπαιζαν χαρτιά στα πράσινα τραπέζια. Τώρα συγκέντρωνε πάνω από χίλιους αντιπροσώπους από όλη τη Ρωσία, με εργάτες, γεωργούς, διανοούμενους και προλετάριους, που ασκούν εξουσία.

Τρεις μέρες κράτησε και, όταν γύρισε, πήγα στο σπίτι του να τον δω και να μάθω τις εξελίξεις. Δυστυχώς, σ' όλο μας το βίο είχαμε να κάνουμε με τις πολιτικές εξελίξεις, που σκόρπιζαν λαούς και προκαλούσαν πολέμους.

Ο Λάμπρος μόλις είχε γυρίσει.

«Τι έγινε τελικά στο συνέδριο;» τον ρώτησα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

«Υπήρξαν πολλές αψιμαχίες, συγκρούσεις και μεγάλο παρασκήνιο. Ο Στάλιν ως γραμματέας ελέγχει τον κομματικό μηχανισμό· τον στηρίζουν ο Κάμενεφ και ο Ζινόβιεφ, οπότε μάλλον φαίνεται να επικρατεί του Τρότσκι».

«Μα δεν έχει κατάλληλο μορφωτικό επίπεδο, πώς θα ηγηθεί σ' αυτό τον τεράστιο μηχανισμό;»

«Έγιναν πολλά στο συνέδριο. Τι πρώτα να σου πω; Και κάτσε, έχουμε ακόμα συνέχεια, γιατί ο Στάλιν φοβάται πραξικόπημα από τον Τρότσκι».

«Γιατί;»

«Γιατί ο σύντροφος Τρότσκι κρατάει το στρατό στα χέρια του».

«Κάτι δε μου μυρίζει καλά, Λάμπρο».

«Δυστυχώς, έχουν διαμορφωθεί πολλές τάσεις μέσα στο κόμμα και πολλές συγκρούσεις ανάμεσα στους παλιούς συνεργάτες του Λένιν. Το φοβόταν και ο ίδιος ο Λένιν. Τις τελευταίες μέρες της ζωής του, όταν άφηνε την πολιτική διαθήκη του, έλεγε πως τον ενδιαφέρει να μη διασπαστεί το κόμμα, και αυτό εξαρτάται από το σύντροφο Στάλιν και τον Τρότσκι. Για τον Στάλιν αμφέβαλε, αν θα έχει σωφροσύνη, γιατί ήξερε τα ελαττώματά του. Όσον αφορά τον Τρότσκι, τον διέκρινε για τις εξαιρετικές ικανότητές του, αλλά έλεγε πως έχει υπερβολική πεποίθηση στον εαυτό του και παρασύρεται στη διοικητική οργάνωση».

Και οι δυο είχαν δυνατές προσωπικότητες και ένα μόνο σκοπό: την επικράτηση της σοσιαλιστικής ιδέας. Ο ένας έμοιαζε με το ατσάλι – όπως λέει και το όνομά του. Και ο άλλος ήταν όλο φλόγα και πάθος.

Σειόταν όλη η Ρωσία από τις δυο ισχυρές φωνές τους. Ώσπου το Δεκέμβριο του 1926, στο δέκατο πέμπτο συνέδριο του κόμματος, ο Στάλιν εδραίωσε τη θέση του στην ηγεσία, καθαιρώντας από το πολιτικό γραφείο τον Τρότσκι και τα δυο μέλη της τρόικας, τον Ζινόβιεφ και τον Κάμενεφ, που τον είχαν βοηθήσει. Για να ισχυροποιήσει ακόμα περισσότερο την ηγεσία του, άρχισε να διαγράφει ομαδικά και πολλά κορυφαία στελέχη.

Διαφαινόταν να κλιμακώνεται μια αλλαγή· και δεν άργησαν να παρουσιαστούν οι πρώτες διώξεις σε όσους ήταν στο αντίθετο στρατόπεδο.

Στο διάστημα αυτό, τον Ιανουάριο του 1926, τρία χρόνια από την υπογραφή της συνθήκης για την ανταλλαγή, η Αγνή γέννησε ένα κοριτσάκι, που σκέπασε οριστικά ό,τι είχε μείνει από το προηγούμενο βαρύ κλίμα της οικογένειας. Της δώσανε το όνομα Μαρίνα· Μαρίνα στη μνήμη της μητέρας του Λάμπρου.

Η πολιτική του Στάλιν δε συμβάδιζε με το ιδεολογικό πλαίσιο που είχαν οραματιστεί. Ο Λάμπρος δυσανασχετούσε με τις επικείμενες εξελίξεις στο κόμμα. Εκρηκτικός και ανυπότακτος, δεν ανεχόταν τις τακτικές που εφήρμοζε η νέα ηγεσία και επαναστατούσε. Βάδιζε σε επικίνδυνη τροχιά και η Αγνή ανησυχούσε.

«Φοβάμαι για σένα, Λάμπρο», του είπε μια μέρα. «Σε έχουν σταμπάρει και δε θα 'χουμε καλά ξεμπερδέματα».

«Αφού έχω εσένα δίπλα μου, Αγνή, δε φοβάμαι και δε με νοιάζει τίποτα».

«Νοιάζομαι όμως εγώ για σένα και δε θέλω να σου συμβεί κάτι. Τι θ' απογίνουμε μετά εμείς; Έχεις και μια κόρη, μην το ξεχνάς».

«Μη στεναχωριέσαι, δεν είμαι δα και ο μόνος. Αν δεν αντι-

σταθούμε τώρα, πάει· μετά θα γκρεμιστούν όλα. Εδώ που έφτασα, πισωγυρίσματα δεν έχει».

Αν και ο Λάμπρος δε μετέφερε στο σπίτι τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, εντούτοις η Αγνή αντιλαμβανόταν τον κίνδυνο που διέτρεχε. Το τελευταίο διάστημα ερχόταν πολλές φορές σε σύγκρουση με στελέχη του κόμματος, εκφράζοντας τη διαμαρτυρία του στις καινούριες τακτικές. Χαρακτήρας ασυμβίβαστος, δεν ανεχόταν να στηλιτεύουν τη μεγάλη ιδέα. Όλοι ήξεραν τη σχέση του με τον Ζινόβιεφ και, όταν τον απομάκρυναν από το κόμμα, ο Λάμπρος βρέθηκε σε δυσμένεια.

Τον Ιανουάριο του 1928 εξόρισαν τον Τρότσκι. Με την κίνηση αυτή, ο Στάλιν έθεσε τις βάσεις για να ξεδιαλύνει το τοπίο, απομακρύνοντας καθετί που κινούνταν απειλητικά εναντίον του, ακόμα και διανοητές.

Ο Λάμπρος διαφωνούσε ανοιχτά μ' αυτές τις κινήσεις. Στο Βατούμ επικρατούσε αναρχία· ένα κλίμα χάους, όπου δεν υπήρχαν Αρχές και νόμοι. Ήταν τα πρώτα σημάδια εφαρμογής μέτρων για τη στέρηση ελευθεριών και την υπακοή μόνο σε μία Αρχή, με απόλυτο αρχηγό τον Στάλιν. Κάθε διαφορετική φωνή κατεπνίγετο ή εδιώκετο.

Οι Ρωμιοί ένιωθαν και πάλι κυνηγημένοι σε αναζήτηση νέας πατρίδας. Συνωστιζόνταν στα λιμάνια, κι η ελληνική κυβέρνηση έστελνε και πάλι πλοία να τους παραλάβουν για την Ελλάδα.

Στο σπίτι της Σοφίας μαζεύτηκε όλη η οικογένεια για να εξετάσουν το ζήτημα. Ο αδερφός της Σοφίας, ο Γιώργος Δωρρανίτης με την οικογένειά του, και ο Χρήστος Κωνσταντινίδης με τη Γαλήνη ήταν αμετάκλητοι στην απόφασή τους να φύγουν. Ο Λάμπρος με την Αγνή δε λογάριαζαν να μετακινηθούν· οπότε, η Σοφία με τον Ορέστη έστεκαν αναποφάσιστοι για το τι έπρεπε να κάνουν.

Οι οικογένειες του Δωρρανίτη και του Κωνσταντινίδη έφυγαν τελικώς για την Ελλάδα. Και από εκεί αργότερα έστειλαν γράμμα, λέγοντας ότι είναι μετανιωμένοι και εκφράζοντας τα

αρνητικά συναισθήματά τους για όσα συνάντησαν εκεί. Γι' αυτό και τους παρότρυναν να μη μετακινήθουν.

Στα δικαστήρια προλετάριοι δικαστές και άνθρωποι του κόμματος με συνοπτικές διαδικασίες απένειμαν μονομερή δικαιосύννη στους αντιφρονούντες. Οι δίκες στη Μόσχα επέβαλλαν διαγραφές, διώξεις και καταδίκες σε θάνατο. Σε μια τέτοια δίκη ερήμην παίχτηκε και το κεφάλι του Λάμπρου.

Τα νέα έτρεξαν γρηγορότερα από τις επίσημες ανακοινώσεις, και την απόφαση τη μετέφερε ο τελευταίος σύνδεσμος του μηχανισμού, ο σύντροφος Ιβάν Ντενίσοφ, όταν πήρε κρυπτογραφημένο τηλεγράφημα από τη Μόσχα.

Εκείνες τις μέρες ο Λάμπρος ήταν πολύ ανήσυχος· στις δίκες της Μόσχας έπεφταν κεφάλια και πρώτη φορά τον έβλεπα τρομοκρατημένο.

Ο Ιβάν, παίρνοντας το τηλεγράφημα, έτρεξε αμέσως στο Διοικητήριο να τον συναντήσει. Φουριόζος μπήκε στο γραφείο του και βιαστικά του ανήγγειλε την απόφαση.

«Σύντροφε, Λάμπρο, καταδικάστηκες σε θάνατο», του είπε πανικόβλητος.

Ο Λάμπρος πάγωσε και μετά από κάμποση ώρα κατάφερε να αρθρώσει:

«Δεν το πιστεύω, Ιβάν. Κάποιο λάθος θα έγινε. Είσαι σίγουρος; Μήπως κάνεις λάθος εσύ;»

«Μ' αυτά χωρατά δεν έχει, σύντροφε. Και δεν είσαι μόνο εσύ από το Βατούμ, είναι και ο Βλαντιμίρ Φιοντόρωφ».

Ο Λάμπρος κατέρρευσε στο κάθισμά του και κοιτούσε με απλανές βλέμμα έξω από την ανοιχτή πόρτα του γραφείου του, στο διάδρομο, όπου κυκλοφορούσαν άνθρωποι του κόμματος.

«Πρέπει να φύγεις αμέσως· δεν έχεις καιρό για χάσιμο. Από στιγμή σε στιγμή μπορεί να 'ρθουν και να σε συλλάβουν. Φύγε τώρα!»

Η προσταγή του Ιβάν τον συνέφερε, αλλά το ξάφνιασμα

ήταν τόσο δυνατό, που δεν ήξερε πώς να ενεργήσει. Από τη μια στιγμή στην άλλη άλλαζαν τα πάντα και τον έβρισκαν απροετοίμαστο για οτιδήποτε.

Έφυγε από το Διοικητήριο και βιαστικά πήγε να βρει την Αγνή. Σουρούπωνε όταν έφτασε στο σπίτι τους.

Η Αγνή, μόλις τον αντίκρισε, διαπίστωσε την ταραχή του.

«Τι έχεις, Λάμπρο;» τον ρώτησε ανήσυχη.

«Έχω να σας αναγγείλω την καταδίκη μου», είπε και βυθίστηκε σε σιωπή.

Όλοι κρεμάστηκαν από το στόμα του και, καθώς δε μιλούσε, η Αγνή τον παρότρυνε:

«Μίλα, Λάμπρο. Τι είναι αυτά που λες; Μας χολόσκασες».

«Τα δικαστήρια της Μόσχας με καταδίκασαν σε θάνατο».

Η είδηση έσκασε σαν βόμβα στο χώρο της σάλας.

«Μα γιατί;» τραύλισε η Αγνή.

«Δεν υπάρχει γιατί. Φτάνει μόνο να είσαι αντίθετος στο καθεστώς ή να είσαι με τον Ζινόβιεφ».

«Βλέπεις λοιπόν τι παθαίνεις;» του είπε η Σοφία αγανακτισμένη. «Εγώ σου τα 'λεγα από την αρχή, αλλά εσύ πού ν' ακούσεις...»

«Τι θα κάνουμε τώρα, Λάμπρο;» ρώτησε η Αγνή γεμάτη αγωνία.

«Γι' αυτό ήρθα, για να το συζητήσουμε».

«Δε χρειάζεται να συζητήσουμε τίποτα», επενέβη δυναμικά η Σοφία. «Θα φύγουμε για την Ελλάδα».

«Έχει δίκιο η μητέρα σου, Αγνή. Να φύγουμε το συντομότερο δυνατό».

«Αυτό δε γίνεται από τη μια μέρα στην άλλη», παρατήρησε η Σοφία. «Χρειάζεται ολόκληρη διαδικασία και όταν θα έρθει καράβι από την Ελλάδα. Με σένα τι θα γίνει μέχρι τότε;» απευθύνθηκε στο Λάμπρο, γεμάτη ανησυχία.

«Σήμερα κιόλας θα μαζέψω μερικά πράγματα από το σπίτι και θα φύγω από το Βατούμ. Θα προσπαθήσω να βγάλω πλαστά χαρτιά και θα 'ρθω να σας βρω στην Ελλάδα».

Ένας λόγος ήταν αυτός, ίσα να καθησυχάσει την Αγνή, γιατί γνώριζε τις διαδικασίες διώξεων και το κυνηγητό που εξαπολύοταν από τις Αρχές.

Κατά τις εννέα η ώρα, κι ενώ μελετούσα στην κάμαρή μου, ήρθε η Ευγενία και μου έφερε μήνυμα από το Λάμπρο να πάω να τον συναντήσω στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Παραξευέτηκα με την επιλογή του χώρου.

Προχωρούσα βιαστικά στους δρόμους και σκεφτόμουν τι μπορεί να συμβαίνει. Από όσα κατά καιρούς μού εμπιστευόταν ο Λάμπρος, έκρινα πως δε θα είναι για καλό. Απέφυγα τους πολυσύχναστους δρόμους του κέντρου και της παραλιακής, με τα καφενεία και τα καπηλειά, και λαχανιασμένος έφτασα στον περίβολο της εκκλησίας. Έψαξα στο μισοσκοτάδο μήπως και τον διακρίνω, αλλά πουθενά. Πλησίασα στην είσοδό της και είδα την πόρτα μισάνοιχτη. Τη σκούνησα ν' ανοίξει και πέρασα το κατώφλι της.

«Κόπιασε μέσα, Πανάρετε», άκουσα τη φωνή του από μέσα.

Η εκκλησία αμυδρά φωτιζόταν από τις καντήλες που έκαιγαν μπροστά στις εικόνες. Το λιγοστό φως έμοιαζε να διαχέεται από τα χρυσά φωτοστέφανα των αγίων. Ο Λάμπρος καθόταν σε ένα στασίδι και σηκώθηκε μόλις πέρασα την είσοδο.

«Τι παράξενο αντάμωμα είναι αυτό, Λάμπρο;»

«Από σήμερα πρέπει να κρύβομαι, γι' αυτό προτίμησα να βρεθούμε εδώ».

«Γιατί;»

«Θα σου εξηγήσω αμέσως».

Και με λίγες κουβέντες ανέλυσε τα γεγονότα πικραμένος. Ήθελε να μιλήσει, να ξεσκάσει και, όπως πάντοτε, ερχόταν σε μένα για να μου ανοίξει την καρδιά του· έτσι και σήμερα ακόμα περισσότερο αποζητούσε να βγάλει όσα έκαιγαν την ψυχή του.

«Μόνο με σένα, αδερφέ Πανάρετε, μπορώ να μιλήσω ανοιχτά. Εσύ με καταλαβαίνεις».

Απολογιόταν, θαρρείς και τα είχε όλα μαζεμένα και τα 'βγαζε μεμιάς, κι εγώ τον άκουγα. Οι λέξεις ξεχύνονταν από το στόμα του με ταραχή και πίκρα.

«Όλα τα χρόνια της επανάστασης είδα πολλά μελανά σημεία, που μ' έφεραν αντιμέτωπο με τον ίδιο μου τον εαυτό· με αποκορύφωμα την Κροστάνδη, που μου στοίχισε όσο τίποτα άλλο στη ζωή μου. Ξεπέρασα τον εαυτό μου· έκλεισα τα μάτια και τάχθηκα στην υπηρεσία των σοβιέτ που θα φώτιζαν τον κόσμο όλο. Πίστευα πως θα βοηθούσαν τους δικούς μας στην πατρίδα και, όταν δεν τους στήριξαν, λαβώθηκα βαθιά. Πρώτη φορά ένιωσα τι θα πει προδοσία. Παρ' όλα αυτά, το όραμα της επανάστασης ήταν πιο δυνατό, κι έκανα πέτρα την καρδιά να μη βάλω κανένα εμπόδιο στο όραμά μου. Και τώρα να κηρυχθώ εχθρός της επανάστασης; Εγώ; Με πνίγει το δίκιο, Πανάρετε, και όση ώρα σε περίμενα, σκεφτόμουν αν είναι όλα ένας επιιάλτης».

«Καλές είναι οι ιδεολογίες, Λάμπρο, αλλά φθείρονται στο τραπέζι της εξουσίας».

Ήταν κυριολεκτικά απογοητευμένος.

«Τι θα κάνεις τώρα;»

«Θα φύγω από την πόλη και, αν τα καταφέρω, θα πάω στο Νοβοροσίσκ. Έχω συγγενείς εκεί και θα με κρύψουν μέχρι να φύγω στην Ελλάδα».

«Η Αγνή; Το παιδί;»

«Αποφασίσαμε πριν από λίγο να φύγουμε όλοι και θέλω να τους βοηθήσεις».

«Θα κάνω ό,τι περνάει από το χέρι μου. Περιμένουμε να 'ρθουν καράβια σε λίγες μέρες· θα βρεθεί κάποιος τρόπος να φύγουν. Ανησυχώ όμως για σένα. Το Νοβοροσίσκ είναι μακριά. Πώς θα φτάσεις εκεί;»

«Δε γίνεται αλλιώς, μόνο μακριά μπορώ να γλιτώσω. Είναι μεγάλο λιμάνι και μόνο από εκεί έχω πιθανότητες να μπορέσω να φύγω».

Το άγνωστο εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους· για να φτά-

σει στο Νοβοροσίσκ, χρειαζόταν να περάσει μέσα από ζώνες πυρός. Ο Λάμπρος ξεκινούσε μια πορεία εφραπτόμενη στο θάνατο. Το ίδιο κιόλας βράδυ άρχισαν μανιωδώς να τον ψάχνουν. Μεταμφιεσμένος σε εργάτη, με ρούχα ξεφτισμένα και μεγάλη τραγιάσκα, για να του σκιάζει το πρόσωπο, τράβηξε βόρεια. Αποπειράθηκε να πάρει το τρένο για το Σοχούμ, αλλά έγινε γρήγορα αντιληπτός από τη милітіα στο σταθμό και τράπηκε σε φυγή.

Επακολούθησε πανδαιμόνιο. Εξαπέλυσαν άγριο κυνηγητό. Αφού δεν κατάφεραν να τον εντοπίσουν, άρχισαν, περασμένα μεσάνυχτα, να τον ψάχνουν σε πιθανά μέρη όπου θα μπορούσε να καταφύγει, και φυσικά στο σπίτι του, όπου βάλανε και μπάστακες να το παραφυλάνε. Ανάστατοι όλοι αγρυπνούσαμε για τις εξελίξεις.

Από τότε δεν ακούστηκε να γίνεται λόγος για το Λάμπρο και υποθέταμε πως θα κατόρθωσε να ξεφύγει από τον κλοιό της Ατζαρίας.

Είχα πεθυμήσει εκείνη την αρμονία να αντικρίζομαι απρόσκοπτα με το θείο, να αφοσιωθώ στην καλλιέργεια της ψυχής. Μέσα μου υπήρχαν άπειρες εικόνες και βλέψεις που έπρεπε να τις καταγράψω. Να ελευθερώσω το μυαλό μου απ' όλες τις σκέψεις που τριγυρνούσαν πιεστικά. Δε με σήκωνε και μένα πια άλλο ο τόπος, και αποφάσισα να ακολουθήσω την οικογένεια στην Ελλάδα.

Εδώ και καιρό έγραφα το νέο μου βιβλίο. Μετά την ιστορία της Μονής Βαζελώνος, τώρα συνέχιζα με την ιστορία του τόπου μας και της εξέλιξης του Ελληνισμού του Πόντου ανά τους αιώνες, με ιδιαίτερη έμφαση στους έσχατους χρόνους. Ίσως με ωθούσε ο φόβος μήπως ο χρόνος καλύψει τα σημεία της ιστορίας της προσφυλούς πατρίδας και επιδίωκα να τα διασαφηνίσω, μήπως χρωστήρες ετερόχρωμοι και σκωρία λήθης παραμορφώσουν την πραγματικότητα. Φοβόμουν πως άλλες

γραφίδες, κινούμενες από αλλότρια συμφέροντα, επιμελώς θα την κάλυπταν, σε βαθμό να πιστέψουμε καταστάσεις και γεγονότα αλλοιωμένης αληθείας με κίνδυνο ορισμένες πλευρές των γεγονότων να μείνουν αιωνίως σκοτεινές. Ίσως και αυτό το έργο να θεωρηθεί και ως συνέχεια της ιστορίας που παρέδωσε ο Σταύρος Δωρανίτης.

Το μεσημέρι στις 30 Απριλίου του 1928, το αυστριακό καράβι «ΠΑΚΕ» προσέγγιζε το λιμάνι, σχίζοντας τα ήρεμα νερά της θάλασσας. Χιλιάδες κόσμου είχαν σχηματίσει μια τεράστια ουρά, αναμένοντας να επιβιβαστούν, μετά τις διατυπώσεις, στο καράβι. Ενδιαμέσως βρισκόμασταν κι εμείς, εν αναμονή του πολυπόθητου ταξιδιού.

«Πάνε δέκα χρόνια που ήρθαμε εδώ και ήμασταν ακριβώς έτσι», είπε η Σοφία. «Για να δούμε, πού τελικά θα στεριώσουμε...»

Κανείς δεν αποκρίθηκε· για αρκετή ώρα κοιτούσαμε το καράβι, που έδενε στην προκυμαία. Ήμασταν ο ένας πλάι στον άλλο, σαν να αποζητούσαμε να γίνουμε μια γροθιά· η Σοφία είχε στο πλευρό της τον Ορέστη και μένα. Κοντά μας η Αγνή, να κρατάει από το χέρι τη μικρή Μαρίνα. Και σε σειρά ερχόταν ο Πάνος, παλικάράκι πια δεκαοχτώ χρονών, με τη δεκαεξάχρονη Ευγενία, και ακολουθούσαν ο Κοσμάς με τη σύζυγό του τη Θεανώ.

Οι βαλίτσες που κουβαλούσαμε είχαν μέσα μόνο τα απαραίτητα, λίγες αλλαξιές, ρούχα και προσωπικά μας αχώριστα και πολύτιμα είδη. Κουβαλούσα και λίγο χώμα, που είχα φέρει από την πατρίδα, να σπέρνω βασιλικό, και η Σοφία τις εναπομείνασες λίρες, κληρονομιά του Σουλεϊμάν αγά.

Το καράβι ήτανε τεράστιο· σαν μια πόλη φάνταζε. Άνοιξαν οι μπουκαπόρτες και από μέσα ξεφύτρωναν λογίων λογίων επιβάτες και προχωρούσαν άτακτα προς την έξοδο του λιμανιού. Μας προσπερνούσαν Καυκάσιοι με τραχιά χαρακτηρι-

στικά, Ρώσοι ορεσίβιοι και υπηρεσιακοί παράγοντες με αυστηρό βλέμμα, Ρωμιοί έμποροι, πολλοί Ευρωπαίοι που κατέφθαναν για να συνάψουν σχέσεις με το νέο καθεστώς, καθώς και Τσερχέζοι.

Ανάμεσά τους ξεχώριζε μια ομάδα αντρών και γυναικών. Τα πρόσωπά τους ήταν ήρεμα, ευγενικά, προχωρούσαν αργά και συζητούσαν μεταξύ τους. Από τον τρόπο που βάδιζαν και τις κινήσεις τους έδειχναν την πραότητα του χαρακτήρα τους, εν αντιθέσει με τους άλλους συνεπιβάτες τους. Ο γηραιότερος εξ αυτών, ένας ασπρογένης τύπος με γαλήνια μορφή, φαινόταν να είναι το επίκεντρο των υπολοίπων νεότερων μελών της ομάδας. Φορούσε ένα μακρύ γκριζο σακάκι, φαρδιά σκούρα παντελόνι και καυκασιανό καλπάκι στο κεφάλι.

Πλησίασαν κοντά μας. Ο γηραιός άντρας τούς μιλούσε – ή μάλλον τους εξηγούσε, γιατί έδειχνε με το χέρι του πολλές μεριές και κατευθύνσεις· και οι υπόλοιποι τον άκουγαν προσεχτικά. Η φυσιογνωμία του κάτι μου θύμιζε και τον κοιτούσα εξεταστικά.

Σε λίγο η θεία εύνοια μάς έφερε κοντά. Τα βλέμματά μας ανταμώθηκαν και κοντοστάθηκε· όπως και οι ακόλουθοί του. Κοίταξε έντονα τη Σοφία δίπλα μου και σάστισε.

«Σοφία», της φώναξε καρτερικά.

Εκείνη γύρισε στο άκουσμα του ονόματός της και τον διέκρινε αμέσως, τον γνώρισε. Έμεινε εμβρόντητη να τον κοιτάει, μέχρι να το συνειδητοποιήσει πλήρως.

«Σουλειμάν!» φώναξε στη συνέχεια με λαχτάρα και έτρεξε κοντά του.

Τα δυο ξαδέρφια έσμιξαν σε μια αγκαλιά και δεν ξεκολλούσαν. Η Σοφία έκλαιγε με λυγμούς· τρανταζόταν ολόκληρη. Μια σκηνή που έδειχνε ξεκάθαρα δυο ανθρώπους που δε θέλουν να χωρίσουν ποτέ.

«Πώς τα 'φερε έτσι η ζωή, Γιώργο;» του είπε. «Εμείς που ήμασταν πάντα μαζί».

«Κανένας άγιος δε στέριωσε στον τόπο του».

«Πώς είσαι;» τον ρώτησε μόλις συνήλθε. «Πού ήσουν τόσα χρόνια;»

«Ποτέ άλλοτε δεν ήμουν καλύτερα, Σοφία», της είπε με θέρμη.

Από τη συγκίνηση τα λόγια του ήταν αργόσυρτα. Τα μάτια του υγράνθηκαν· δάκρυα έτρεξαν στο πρόσωπό του και έσταξαν στα λευκά γένια του.

«Βρήκα αυτό που έψαχνα στη ζωή μου, και δεν το άφησα να μου φύγει. Ζω την κάθε στιγμή».

«Άφησες τόσο κόσμο πίσω σου», του είπε με παράπονο.

«Το ξέρω. Και σας σκέφτομαι συνέχεια· ποτέ δε σας ξέχασα».

«Τι να το κάνουμε όμως; Αφού εσύ επέλεξες άλλο δρόμο».

«Θέλω να ξέρεις ότι δεν έκανα λάθος στις επιλογές μου. Κατάλαβα ότι η ζωή θέλει θυσίες για να βρεις το νόημά της, και πονάει πολύ όταν είναι να κόψεις τους δεσμούς. Εσύ με καταλάβαινες πάντα, Σοφία, θέλω να με καταλάβεις και τώρα».

«Εγώ σε νιώθω, Γιώργο, αλλά τα συναισθήματα είναι ανάμεικτα. Και η απουσία ενός αγαπημένου μας προσώπου πάντα πληγώνει, ρίζα μ'».

«Τα παιδιά, βλέπω, μεγάλωσαν», παρατήρησε κοιτάζοντάς τα.

«Έλα να τα δεις», του αποκρίθηκε με γλυκύτητα.

Ήρθε κοντά μας χαμογελαστός και μας χαιρέτησε όλους έναν προς έναν. Ήταν πολύ χαρούμενος. Τα μικρά, ο Πάνος και η Ευγενία, τον θυμόντουσαν αμυδρά. Τελευταίο άφησε να χαιρετήσει εμένα.

«Πατέρα Πανάρετε, σε θυμάμαι συνέχεια. Όταν προσεύχομαι, είναι σαν να σ' έχω κοντά μου».

«Είναι επειδή επικοινωνούμε. Ανάμεσα στα ονόματα που μνημονεύω να έχει καλά ο Θεός είναι και το δικό σου».

«Κάποτε μ' αντάμωσε στο Παρίσι ένας Άγγλος μαθητής μας και μου μίλησε για τη συνάντησή σας εδώ στο Βατούμ».

«Καλά που ήταν κι αυτός και μάθαμε για σένα...»

«Πήρα μεγάλη χαρά τότε».

«Πούθε έρχεστε, Γιώργο;» τον ρώτησα.

«Από το Παρίσι».

«Με προορισμό;»

«Τον επίγειο παράδεισο, να βοηθήσουμε εκείνους που ψάχνουν να βρουν την ψυχή τους. Εσύ ξέρεις καλύτερα από μένα αυτό τον προορισμό».

Τα μάτια του ήτανε καθάρια όσο ποτέ άλλοτε και καθρέφτιζαν την καθαρότητα της ψυχής του· εκείνο που έφαχνε απεγνωσμένα να βρει μια ζωή.

Ο κόσμος μετακινούνταν και συνωστιζόνταν στη σκάλα του καραβιού. Και πάλι χώριζαν οι δρόμοι μας στο πηγαινέλα της ζωής. Μέχρι που χάθηκε στην κοσμοσυρροή του λιμανιού, η Σοφία είχε καρφωμένο το βλέμμα της απάνω του, λες και ήξερε πως θα 'ταν η τελευταία φορά.

Στο καράβι επιβιβάστηκαν περί τις τρεις χιλιάδες παιδεμένες ψυχές, και κατέκλυσαν τα τέσσερα πατώματά του. Στα κατοπινά χρόνια έφαχναν μια γη να τους δεχτεί· μια πορεία στο άγνωστο, μα μακριά από το θάνατο. Με άδειες σκέψεις, αφηρημένες από τον ξεριζωμό, με λιγοστά υπάρχοντα και υψηλό πόθο να σωθούν. Νυχτιάτικα σαλπάραμε· και το πρώτο φως της μέρας το βρήκαμε να σκάει απάνω από τα βουνά του Παρυάδρη.

Ακούστηκαν τραγούδια να έρχονται από μακριά, κι ανέβηκα στο κατάστρωμα να δω από πού προέρχονται. Σε αντίθετη φορά από τη δική μας, περνούσαν πολύ κοντά μας δυο μεταγωγικά καράβια, στολισμένα με φωτεινές γιρλάντες και στεφάνια, και κόσμος πολύς· ναύτες και επιβάτες, συγκεντρωμένοι στις κουβέρτες και στα παραπέτα των καραβιών. Ήταν 1η Μαΐου και τραγουδούσαν τραγούδια της Πρωτομαγιάς, τον ύμνο της Τρίτης Διεθνούς. Μας προσπέρασαν, αφήνοντας τον απόηχο των τραγουδιών τους.

Άφησα τη θέση μου και τις γεμάτες αγωνία σκέψεις μου και κατευθύνθηκα προς την πλώρα· προχωρούσα προσεχτικά μη σκοντάψω σε όσους κοιμόντουσαν κουλουριασμένοι από το κρύο. Έφτασα στο στηθαίο και κοίταξα τα κατάφυτα μέρη μας με τα ψηλά βουνά.

Στηριζόμουν στην τραβέρσα και άφησα την ψυχή μου να ατενίζει τη γη του πυρός, εκεί που αφήσαμε τους νεκρούς μας. Συλλογιζόμουν όσα άφηνα πίσω μου· κι ανάμεσα στα κυριότερα ερχόταν στο νου μου το βιβλίο, που περίμενε κρυμμένο στο μοναστήρι. Αναρωτιόμουν αν είχε σωθεί απ' τη φωτιά. Ένιωθα σαν να το εγκατέλειπα, σαν να παρατούσε ένας γονιός το παιδί του. Οι θύμησες με πήγαν σε προσφιλή μου πρόσωπα και άλλους κρυφούς που έρχονταν να εξομολογηθούν στο μοναστήρι. Κρατάω μέσα μου πνοές από δυστυχημένες και ανεμοδαρμένες ψυχές που ζητούσαν να λυτρωθούν.

ΠΑΝΕ ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ από τότε που έφτασα στην Ελλάδα και ήμουν πολίτης στην ένδοξη γη της Μακεδονίας. Μετά το πέρασμά μου από τη Δράμα, κατέληξα εκεί που ο νους ενώνεται με το θείο· στο Άγιο Όρος, στη Μονή Βατοπεδίου. Επιτέλους έβρισκα κι εγώ εύδιο λιμάνι, να γιάνει η ψυχή μου, που τόσα χρόνια ήταν ταραγμένη.

Μια νύχτα, νύχτα των Βαΐων, είδα ένα όνειρο παράξενο. Ένα όμορφο παλικάρι, με μαύρη φορεσιά, περιδιάβαινε στις πλαγιές της πατρίδας μου και έτρεχε σε χωράφια από χρυσά στάχια. Έτρεχε σαν τον άνεμο που φυσούσε τον τόπο, λυγίζοντας τα στάχια και ανεμίζοντας τη δύσα. Το μαυροφορεμένο παλικάρι μπήκε στη δύσα και ευθύς αμέσως φανερώθηκε στα στενά σκαλοπάτια της Μονής Σουμελά.

Τις μέρες αυτές, ενόψει της Μεγάλης Εβδομάδας, ένα συμβάν σχίασε και τη μοίρα του δεκαεπενιάχρονου Σουλειμάν πέρα στην πατρίδα, στην Τραπεζούντα. Είχα να τον δω από τότε που ήταν δέκα χρονών. Το σούρουπο λοιπόν της Κυριακής πήγε στο μεγάλο κεντρικό καφενέ στο μείντάνι. Εκεί συνάντησε δυο μουσουλμάνους φίλους του, μεγαλύτερους σε ηλικία, και κάθισε μαζί τους. Ήταν ο Αμπντουλάχ ο χρυσοχός

και ο Ισμαήλ από τη Δημαρχία. Κάπνιζαν ναργιλέ και ο Σουλεϊμάν τούς μιμήθηκε.

Δεν πέρασε πολλή ώρα, όταν εμφανίστηκε ο Χασάν Εγιπόγλης, αντιπρόεδρος του χομιτάτου των Νεότουρκων στην Τραπεζούντα, γνωστός για τη σκληρή τακτική που ακολουθούσε στη γραμμή της εξουσίας· γιος του Εγιπόγλη που είχε τις παλιές προστριβές με τον παππού του, τον Σουλεϊμάν, και πριν λίγα χρόνια με τον πατέρα του. Και αναφέρομαι σε λίγα, γιατί πριν πέντε χρόνια ο Εγιπόγλης χάθηκε από προσώπου γης σε ένα ταξίδι του στο Ερζερούμ. Ακούστηκαν πολλά τότε για το ποιοι μπορεί να ευθύνονταν για τη μυστηριώδη εξαφάνισή του. Οι υποψίες στράφηκαν σε τέσσερα πέντε άτομα με τα οποία είχε έντονες αντιπαλότητες ο Εγιπόγλης – ανάμεσά τους ακουγόταν και το όνομα του Μουράτ και οι φήμες τον έφερναν επικρατέστερο, χωρίς ποτέ να επιβεβαιωθούν. Σε κανέναν δεν προκάλεσε απορία το γεγονός, απεναντίας ένιωσαν ανακούφιση πολλοί στην Τραπεζούντα.

Το μήλο κάτω απ' τη μηλιά θα πέσει· έτσι και ο τριανταπεντάχρονος Χασάν Εγιπόγλης ακολουθούσε τα χνάρια του πατέρα του και, ως τέκνο αδικοχαμένου ήρωα, αναρριχήθηκε πιο εύκολα στην ηγεσία του κόμματος των Νεότουρκων· έκοβε και έραβε στην Τραπεζούντα, προκαλώντας τον τρόπο των πολιτών.

Μπαίνοντας στον καφενέ, στη στιγμή εξέτασε τους θαμώνες με βλοσυρό βλέμμα και κάθισε με τους δυο συνομήλικους συνοδούς του αντικριστά από την παρέα του Σουλεϊμάν. Τα φθονερά μάτια του έπεσαν απάνω τους. Κάτι είπε ψιθυριστά στο αυτί του διπλανού του, κι εκείνος με ένα νεύμα συμφώνησε.

Ο Σουλεϊμάν τον ήξερε, όπως ήξερε και όλη την ιστορία που κουβαλούσαν οι δυο τους. Μόλις τον είδε, ταραχτήκε. Προσπάθησε να το κρύψει, αλλά δεν το κατόρθωσε απόλυτα· φανερωνόταν στο πρόσωπό του που είχε ανάψει. Με φαινομενικά ήρεμες κινήσεις κάπνιζε το ναργιλέ του, τραβώντας απανωτές ρουφηξιές και δημιουργώντας ντουμάνια που αναζωπύρωναν τις επιθετικές του διαθέσεις.

«Κάθονται και γκιαούρηδες εδώ στον καφενέ», σάρκασε μεγαλόφωνα ο Εγυπόγλης για να ακουστεί σ' όλη την αίθουσα.

Αυτομάτως οι θαμώνες θορυβήθηκαν.

«Φείρεντίν», απευθύνθηκε στον ιδιοκτήτη. «Αύριο, αν δω γκιαούρη στο μαγαζί σου, να ξέρεις, θα σ' το κλείσω».

Ο Σουλεϊμάν έγινε έξαλλος καταλαβαίνοντας για ποιον προοριζόταν η έμμεση απειλή· τον κοίταξε οργισμένος, σαν να ήθελε να τον κατασπαράξει. Έσφιξε τα δόντια και το πρόσωπό του συσπάστηκε, τρεμοπαίζοντας το σαγόνι του. Είχαν γίνει το επίκεντρο των θαμώνων, έμοιαζαν έτοιμοι να αλληλοφραγθούν. Ο Εγυπόγλης σούφρωσε τα μεγάλα φρύδια του, παραμορφώνοντας το φουσκωτό πρόσωπό του, και τον κοιτούσε θανάσιμα. Είχε μεγάλη έπαρση, την αντλούσε από την εξουσία που είχε στα χέρια του.

«Μη με κοιτάς έτσι, τσογλάνι, γιατί θα σου βγει ξινό στο τέλος· εσένα και όλο το σκυλολόι σου και τη μάνα που...»

Η κουβέντα του κόπηκε εκεί. Ο Σουλεϊμάν πετάχτηκε απάνω, αναποδογυρίζοντας το σοφρά που είχε μπροστά του με τα φλιτζάνια και τα ποτήρια, που έσπασαν με πάταγο στο δάπεδο.

«Πάρε τα λόγια σου πίσω, Χασάν, γιατί αυτό ξεπληρώνεται μόνο με αίμα», λέει και βάζει το χέρι του στη λαβή του μαχαριού που είχε περασμένο στο ζωνάρι του.

Ένωθε μέσα του βαριά προσβεβλημένος και, όπως ήτανε εριστικός, δε λογάριαζε συνέπειες.

«Τώρα έγραψες την καταδίκη σου, γκιαούρη· ακόμα δε βρέθηκε άνθρωπος να μου μιλήσει έτσι», απείλησε και σηκώθηκε εκείνος απότομα ρίχνοντας το σκαμνί.

«Αν δεν πάρεις τα λόγια σου πίσω, θα σε σκοτώσω τώρα αυτή τη στιγμή, μπροστά σ' όλο τον κόσμο», είπε θυμωμένος ο Σουλεϊμάν.

Ο Χασάν Εγυπόγλης είχε γίνει θηρίο. Ακούγοντας να τον απειλεί δημόσια, του ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι· οξύθυμος ως ήταν και απερίσκεπτος, πιάνει το μαχαίρι του, το βγάζει και ορμάει στον Σουλεϊμάν.

«Θα σε σκοτώσω, σκύλας γέννα», είπε βγάζοντας αφρούς από το στόμα του.

Ο Σουλεϊμάν ξαφνιάστηκε, έκανε στο πλάι να αποφύγει το χτύπημα, που τον βρήκε ψηλά στο αριστερό του χέρι, χαράκωνόντάς τον. Χωρίς να χάσει χρόνο, έβγαλε το δίκοπο μαχαίρι του από το ζωνάρι και βρέθηκε αντιμέτωπος με τον αντίπαλό του.

«Έλα», τον προκάλεσε απτόητος ο Σουλεϊμάν. «Έλα, Χασάν, εδώ θα τελειώσει η ζωή σου... Έλα, κάθαρμα».

Ο μεγαλόσωμος Εγυπτόγλης τον έβλεπε σαρκαστικά και από θέση ισχύος, γιατί λογάριαζε τον νεαρό να είναι του χεριού του. Όμως δε λογάριασε και τη γρήγορη κίνηση του Σουλεϊμάν, που όρμησε απάνω του και έμπηξε το μαχαίρι στο στέρνο του, χωρίς να προλάβει να αντισταθεί.

Όλοι οι θαμώνες είχαν σηκωθεί όρθιοι και πάγωσαν με την εξέλιξη του καβγά. Πάγωσε όμως και το πρόσωπο του Εγυπτόγλη, ο οποίος σωριάστηκε κάτω στα πλακάκια του δαπέδου.

Ο Σουλεϊμάν πέταξε το μαχαίρι του και αμήχανα κοίταξε γύρα, όπου δεκάδες μάτια τον παρατηρούσαν έκπληκτα.

«Φύγε!» άκουσε μια φωνή πίσω του. «Φύγε!»

Γύρισε και είδε τον Αμπντουλάχ.

«Μην κάθεται ούτε στιγμή, φύγε!» τον παρότρυνε.

Χωρίς άλλη προειδοποίηση, παραμέρισε τον κόσμο και απομακρύνθηκε τρέχοντας προς τον κατήφορο, ανατολικά της πόλης και πήγε να κρυφτεί στα βουνά της Ματσούκας.

Περιπλανήθηκε αρκετές μέρες. Οι ερινύες τον κυνηγούσαν παντού. Στα βλέμματα του κόσμου ένιωθε να τον αναγνωρίζουν. Πέρασε από την Κρώμνη και διανυκτέρευσε στο κονάκι. Ένιωθε όμως ανασφαλής στην περιοχή και αναγκάστηκε αργότερα να καταφύγει στο Καρς.

Μια πρόσκληση του Πατριαρχείου στάθηκε αφορμή να πάω στην Κωνσταντινούπολη. Επρόκειτο να συγκληθεί στη Μονή

Βατοπεδίου, η Διορθόδοξη Προκαταρκτική Επιτροπή, που θα προετοίμαζε τη σύγκληση μιας Πανορθοδόξου Συνόδου, για να εξεταστούν πολλά καίρια ζητήματα για την ορθοδοξία.

Στο Φανάρι, ο πατριάρχης Φώτιος μου ανέθεσε να προετοιμάσω τη σύγκληση στο μοναστήρι.

Είχαν περάσει τέσσερις μέρες στην Πόλη και ο νους μου έτρεχε στα πάτρια εδάφη, στα κορφοβούνια, στο ερειπωμένο μοναστήρι και στην τύχη του βιβλίου. Ένιωθα να φτάνω κοντά του και κάτι με παρακινούσε να πάω να το πάρω, αλλά δεν το αποφάσιζα γιατί το εγχείρημα ήταν πολύ ριψοκίνδυνο. Όμως όλα αυτά τα χρόνια είχα ένα μεγάλο κενό βαθιά μου και δεν έβγαινε από τους λογισμούς μου· με κατέτρεχε.

Όσπου είδα σε όνειρο το Σταύρο, και μάλιστα όχι τυφλό, αλλά να με κοιτάει απογοητευμένος που αθέτησα το λόγο μου. Δε σήκωνε άλλο πια και αποφάσισα να δοκιμάσω.

Μεταμφιέστηκα με πολιτικά ρούχα, μπλε λινό, καλοκαιρινό κουστούμι, άσπρο πουκάμισο, κούρεψα τα μαλλιά και τα γένια μου, και έδειχνα ένας ευυπόληπτος Τούρκος πολίτης.

Στις 3 Σεπτεμβρίου ξαναγύριζα μετά από εννιά χρόνια στην Τραπεζούντα. Βρισκόμουν στην πλώρα του τουρκικού καραβιού, όταν προσάραξε στο λιμάνι. Μεσημέριαζε, η μέρα ήτανε χρυσαφένια και ο ήλιος θωπευτικός – όπως λογάριαζα κάποτε ότι θα ήταν η μέρα που θα ξαναγύριζα.

Τα συναισθήματά μου ήταν ανάμεικτα καθώς πατούσα και πάλι τα άγια τούτα χώματα. Στην πόλη δεν είχε αλλάξει τίποτα, εκτός από το κενό στην τοποθεσία όπου άλλοτε υπωνόταν η εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου. Από την έξοδο του λιμανιού, πήρα μια άμαξα και πήρα την αμαξιτή οδό.

Πέρασα τη νύχτα μου σε ένα χάνι, πριν το σταυροδρόμι του μοναστηριού. Το χάραμα ξύπνησα και τράβηξα για τον προορισμό μου. Η ανάβαση κράτησε μια ώρα. Όσο πλησίαζα τόσο η συγκίνησή μου γινόταν πιο έντονη, λες και με καλούσε το περρωμένο μου.

Για μια στιγμή νόμισα πως θα 'ταν όλοι εκεί, πως σε λίγο

θ' ακούσω το σήμαντρο να χτυπά και θα πλημμυρίσει ο χώρος ψαλμωδίες.

Πλησιάζοντας όμως, έγινα κοινωνός της πραγματικότητας: μόνο η τοιχοποιία του παρέμενε όρθια και στέρεη. Τα παράθυρα κενά και ο εξώστης πλέον δεν υπήρχε, γκρεμίστηκε μαζί με την οροφή. Δρασκελίσα το άνοιγμα της μικρής εισόδου δίπλα από το βράχο και βρέθηκα στα χαλάσματα του άλλοτε κραταιού μοναστηριού μας. Περπάτησα στους διαδρόμους των κελιών και αισθανόμουν πως ίσως να 'ταν καλύτερα να 'χα αφήσει την ψυχή μου εδώ, μαζί με τους αδελφούς.

Σκαρφάλωσα να βρεθώ στο δεύτερο επίπεδο. Με βάση αυτά που θυμόμουν, και κάποιους υπολογισμούς, βρήκα το χώρο του κελιού μου. Ο πέτρινος τοίχος με την κρύπτη δεν είχε υποστεί το παραμικρό. Προχώρησα προσεχτικά απάνω στα εναπομείναντα πέτρινα ντουβάρια και στα αετώματα, για να πλησιάσω στην κρύπτη που είχα προνοήσει να κάνω στην κατασκευή της πτέρυγας. Έφτασα σιμά στο εξωτερικό τοίχιο, αλλά έστεκε αδύνατο να φτάσω. Από κάτω μου υπήρχε το κενό τριών ορόφων και στο έδαφος είχε τα απομεινάρια της σκεπής, βάτα και άγρια βλάστηση. Ο μόνος τρόπος για να πλησιάσω κοντά ήταν να τοποθετήσω μια αυτοσχέδια γέφυρα: σκέφτηκα να βρω κανένα μαδέρι και να το ακουμπήσω σε μια εσοχή του πλαϊνού τοίχου. Κατέβηκα στα απομεινάρια της στέγης και βρήκα κάποιον μισοκαμένο, το πήρα παραμάσχαλα και ανέβηκα απάνω. Το δοκίμασα, αλλά δεν έφτανε απέναντι και έπεσε κάτω.

Βγήκα από το μοναστήρι και πήγα στο οίκημα που είχαμε για τους εργάτες. Το βρήκα λεηλατημένο, αλλά ήταν το μόνο που δεν παραδόθηκε στις φλόγες, με τη σκεπή ετοιμόρροπη. Από τα σπασμένα μαδέρια που συγκρατούσαν τα κεραμίδια, διάλεξα ένα μακρύ και με δύναμη το τράβηξα για να το ξεκολλήσω. Με το τράβηγμα αποκόπηκε και ταυτόχρονα έπεσαν ένα σωρό κεραμίδια απάνω μου. Ευτυχώς δεν τραυματίστηκα. Τινάχτηκα λίγο και μετά το πήρα και πήγα να προσπαθήσω εκ νέου. Όταν το ακούμπησα στην απέναντι εσοχή,

ανακουφίστηκα. Προχώρησα με μεγάλη προσοχή, στηριζόμενος στον κάθετο τοίχο, και ένιωθα να φτάνω κοντά στον πολύτιμο θησαυρό. Αναγνώρισα την πέτρα που έκρυβε την κρύπτη και, με μια μικρή αξίνα που είχα μαζί μου, άρχισα να χαρλώνω τις άκρες της και λίγο λίγο τη μετακινούσα προς τα έξω. Όσπου αποκολλήθηκε τελείως.

Το βιβλίο περίμενε εκεί! Έβαλα το χέρι μου στην κρύπτη και το πήρα. Ρίγησα συθέμελα αντικρίζοντάς το. Το έφερα στο στήθος μου και το αγκάλιασα στοργικά, σαν να αγκάλιαζα μια ολόκληρη ζωή.

Είχε νοτίσει αρκετά, η υγρασία είχε προχωρήσει στις άκρες των φύλλων και στο δερμάτινο κάλυμμά του. Κατέβηκα και πήγα στην ερειπωμένη εκκλησία.

Ξεσκόνισα το βιβλίο στο παντελόνι μου, το άνοιξα και άρχισα να το ξεφυλλίζω, σαν να ήθελα να αναπνεύσει. Αποσπασματικά, διάβαζα από λίγες αράδες και οι γνώριμες σκηνές χόρευαν μπροστά μου, λες και περίμεναν να ελευθερωθούν.

Με το βιβλίο στον κόρφο μου, κίνησα με τα πόδια για το μοναστήρι της Παναγίας Σουμελά. Από το μοναχό Αμβρόσιο ήξερα πού είχαν κρύψει τη θαυματουργή εικόνα και πήγαινα να δω τη χάρη της. Ήταν κρυμμένη στο παρεκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας, κάτω απ' το ερειπωμένο μοναστήρι. Το ίδιο θέμα κι εδώ· παντού χαλάσματα. Πήγα κατευθείαν στο ιερό και έφαξα να βρω την καταπακτή. Έκανα πέρα τα χαλάσματα, και από τις συντεταγμένες που θυμόμουν, μετά από κάμποση ώρα, την ανακάλυψα στο δάπεδο. Έβγαλα με μια μεταλλική λάμα, που βρήκα πεταμένη, τη μαρμαρίνη πλάκα και σε βάθος ενός μέτρου είδα ένα ξύλινο κασόνι. Άνοιξα το καπάκι και αντίκρισα την εικόνα με τα μάτια της Παναγιάς να με κοιτάζουν. Δίπλα στην εικόνα βρισκόταν το ιερό Ευαγγέλιο του οσίου Χριστόφορου και ο βαρύτιμος σταυρός με το μεγαλύτερο από τα τμήματα του Τίμιου Ξύλου, δώρο του Μανουήλ Γ' του

Μεγάλου Κομνηνού, αυτοκράτορα της Τραπεζούντας. Ζούσα στιγμές ανάτασης.

Έκλεισα την καταπακτή και τη σκέπασα με ξύλα και κεραμίδια, όπως ήταν πριν. Βγήκα από το παρεκκλήσι και πήρα το ανηφορικό μονοπάτι για το μοναστήρι, ανάμεσα στα πανύψηλα έλατα. Η μέρα ήταν ηλιόλουστη και οι ακτίνες του ήλιου έπεφταν στα εναπομείναντα οχυρωματικά τείχη του, που έχασκαν ολόρθα και ριζωμένα στον γκρεμό. Πλησιάζοντας προς το μοναστήρι, άκουσα μελωδία από ποιμενικό αυλό που αντηχούσε παντού σ' ολόκληρο το φαράγγι. Ευφράνθηκε η ψυχή μου, νόμισα πως ήταν μουσική αγγέλων.

Ερχόταν από ψηλά· κάποιος καθόταν απάνω από τον πύργο της πύλης και έπαιζε τον αυλό. Πλησίασα και, μόλις με είδε, σταμάτησε και με κοίταξε. Τα μάτια του ήταν άγρια και το βλέμμα του ατίθασο, σ' ένα όμορφο νεανικό πρόσωπο. Το στόμα του αυστηρό, σαν να μην έβγαζε εύκολα μιλιά. Τα μακριά μαλλιά του έπεφταν μπροστά στο πρόσωπό του και, καθώς τα ανέμιζε το αεράκι που φυσούσε, ακουμπούσαν τα αραιά γένια του.

«Παίζεις πολύ μελαγχολικά», του είπα. «Θα πρέπει να έχεις μεγάλο σεβντά».

«Ναι, έχω», συμφώνησε.

«Δεν είναι κανείς εδώ;»

«Εγώ είμαι εδώ. Ποιον ψάχνεις;» ρώτησε αυστηρά.

«Παλιά εδώ είχε πολύ κόσμος», αποκρίθηκα διερευνητικά.

«Και συ πού ξέρεις; Έχεις ξανάρθει;»

«Πολύ παλιά. Όταν λειτουργούσε το μοναστήρι».

«Τεμέτερον είσαι;»

Απέφυγα να απαντήσω.

«Εσύ ποιος είσαι;» τον ρώτησα.

«Είμαι ο φύλακας του μοναστηριού», απάντησε θαρρετά.

«Πώς το φυλάς δηλαδή;»

«Μια μαυροφορεμένη γυναίκα μου είπε να 'ρθω εδώ, κι εγώ ήρθα».

«Ποια ήταν, την ξέρεις;»

«Όχι, πρώτη φορά την έβλεπα».

Ένα μεγάλο μυστήριο κάλυψε τις σκέψεις μου. Έλεγα πως δεν μπορεί να είναι τυχαίο.

«Θέλεις να σου δείξω την εικόνα μιας γυναίκας μπας και είναι η ίδια που σου μίλησε;»

«Δείξε μου», συμφώνησε αδιάφορα.

Κατέβηκε από τον πύργο και, μέχρι να ανέβω τα σκαλοπάτια, συναντηθήκαμε στην πύλη. Ήταν ένα γεροδεμένο παλικάρι και το παρουσιαστικό του σε μαγνήτιζε.

Διαβήκαμε μαζί τα χαλάσματα του μοναστηριού και τον οδήγησα στην εκκλησία κάτω από το βράχο για να του δείξω τη ζωγραφιά της Παναγίας που με απλωμένα τα χέρια κάλυπτε σχεδόν όλη την οροφή. Στην γκρεμισμένη πόρτα υπήρχαν πολλά κλαδιά επιδέξια πλεγμένα, που μάλλον τα 'χαν βάλει οι βοσκοί για να εμποδίζουν την είσοδο στα ζώα. Έσκυψα για να τα παραμερίσω κι εκείνη τη στιγμή έπεσε το βιβλίο απ' τον κόρφο μου κάτω στο δάπεδο.

Το παλικάρι διάβασε τη χρυσή πυρογραφία του εξωφύλλου και τα μάτια του άστραψαν.

«Οι φύλακες της Ανατολίας... Το βιβλίο της ζωής μας!» αναφώνησε.

Τον κοίταξα με απορία· ο τόνος της φωνής του έδειχνε ότι το γνώριζε.

«Είσαι ο Πανάρετος», μου είπε με ζεστή και αποφασιστική φωνή.

Ανατρίχιασα ολόκληρος παρά τη ζεστή μέρα. «Θεέ μου, τι γίνεται;» σκέφτηκα. «Τι μου επιφυλάσσεις;»

Τον πρόσεξα καλύτερα, γιατί κάπου με οδηγούσε αυτό το πρόσωπο· σαν να έμοιαζε με εκείνο το όμορφο παλικάρι που είδα στο όνειρο.

«Ποιος είσαι, παιδί μου;» τον ρώτησα με λαχτάρα.

«Είμαι ο Σουλείμάν, ο γιος του Μουράτ».

Έμεινα κατάπληκτος. Ήταν κάτι πέρα από κάθε λογική εξή-

γηση. Έμελλε ο γυρισμός μου στην πατρίδα να σημαδευτεί ολωσδιόλου μ' αυτή την αναπάντεχη συνάντηση θαρρείς και περιμένε εμένα εδώ ο Σουλεϊμάν ή να ήταν σταλμένος. Τον αγχάλιασα με ιδιαίτερη θερμότητα κι έπειτα πήγαμε και καθίσαμε στα καραούλια του μοναστηριού, με αγνάντι τις μέλαινες πλαγιές, και για ώρες διηγιόταν όσα έγιναν τα τελευταία χρόνια. Αναφερόμενος στο συμβάν του φόνου, τα λόγια του έβγαιναν με πόνο· είχε αφόρητες τύψεις γιατί αφαίρεσε μια ζωή.

«Είναι βαριά η ψυχή μου, πατέρα Πανάρετε. Είμαι κυνηγημένος από παντού, πουθενά δεν μπορώ να στεριώσω».

«Οι δικοί σου τι λένε;»

«Τι να πουν; Τι μπορούν να πουν; Είχαν κι αυτοί συνέπειες αργότερα. Είναι πολύ άσχημα τα πράγματα. Από τότε που φύγατε, όλα πήγαιναν προς το χειρότερο. Ένα μεγάλο κενό έμεινε πίσω, και οι περισσότεροι Τούρκοι είχαν τα ίδια συναισθήματα μ' αυτούς που έφυγαν. Άσε που όλες οι δουλειές πήγαιναν στράφι· μέχρι που ο βαλής ζήτησε επίσημα να γυρίσουν πίσω οι χριστιανοί, να ανοίξουν τις δουλειές που είχαν πριν. Σχεδόν όλοι αναπολούν τις παλιές καλές μέρες. Τ' ακούω συνεχώς από πολλούς Τούρκους. Υπάρχει βέβαια κι άλλος λόγος που είναι έτσι. Όταν φύγατε, πλάκωσαν Τσέτες στην πόλη και στα χωριά κι έκαναν πλιάτσικο παντού χωρίς να λογαριάζουν κανέναν. Μαζί με το κομιτάτο, ήταν ο φόβος κι ο τρόμος. Άστα, χάλια, πολύ χάλια. Δεν έχουμε πλέον κανέναν να μας υποστηρίξει. Εγώ γιατί έφτασα σ' αυτό το σημείο, νομίζεις;»

«Κι ο πατέρας σου τι λέει;»

«Πολλά θ' ακούσεις κι απ' αυτόν. Αυτός τα έζησε από κοντά».

«Ναι, θα πάω μετά να τον ανταμώσω», συμφώνησα.

«Θα χαρεί πολύ να σε δει. Να δεις και τη μάνα μου, και μίλησέ της για μένα. Με καίει σαν τη φαντάζομαι πονεμένη. Μίλησέ της, μαλάκωσε την ψυχή της. Εσύ έχεις τον τρόπο να το κάνεις, και θα σ' ακούσει».

«Θα της μιλήσω. Εσύ όμως τι θα κάνεις;»

«Εγώ το πήρα απόφαση να είμαι μακριά. Ξέρω ποια θα είναι η τύχη μου αν γυρίσω πίσω ή αν καμιά φορά με πιάσουν. Δε θα υπάρχει για μένα ζωή».

«Και τι θα κάνεις;»

«Θα πάω στη Σάντα· όλα τα σπίτια είναι άδεια εκεί».

«Δε μένει κανείς στη Σάντα;» ρώτησα απορημένος.

«Κανένας. Είναι μια άδεια πολιτεία. Μετά τη σφαγή, όσοι φτάνουν εκεί αγριεύονται και δεν πάει κανείς τους να μείνει. Γι' αυτό θα πάω εκεί· να τη φυλάξω. Τι μου έμεινε σάμπως να κάνω; Θα δώσω νόημα και στη ζωή μου».

Μιλούσε με τόσο πάθος, με τέτοια αυτοπεποίθηση, που τον άκουγα με θαυμασμό. Με τον Σουλεϊμάν ανακάλυπτα μια μεγάλη αλήθεια. Είχαν μείνει πίσω δικοί μας άνθρωποι, και σήμερα διαπιστώνω το νόημα της ύπαρξης των κρυφοχριστιανών.

Οι διηγήσεις του κράτησαν μέχρι το βράδυ. Ήθελε να τα πει, να μιλήσει με κάποιον, να βγάλει τον καημό του. Μετά χωρίσαμε – εκείνος τράβηξε κατά τη Σάντα κι εγώ, οδοιπορώντας, αργά τη νύχτα έφτασα στην Τραπεζούντα και πήγα κατευθείαν στο σπίτι του Μουράτ.

Είχε δίκιο ο Σουλεϊμάν ότι από τον πατέρα του θα άκουγα πολλά για τους κλυδωνισμούς που υπέστη η οικονομία και το εμπόριο, και για τις συνέπειες που είχαν οι ίδιοι.

Έμεινα μαζί τους κι όλη την άλλη μέρα και νύχτα. Μου έφτανε να είμαι στο σπίτι τους και να βλέπω την Τραπεζούντα από τα παράθυρα.

Μέσα σ' όλα που είπαμε, αναπτύξαμε και το θέμα του Σουλεϊμάν. Ήταν το μεγάλο βάσανό τους. Και όπως του είχα υποσχεθεί, προσπάθησα να απαλύνω τον πόνο τους, δίνοντας παρηγοριά στην περίλυπη Μίργιαμ, αλλά και στη γερασμένη Αντιγόνη που καρτερικά πάντα περίμενε τον άντρα της.

Με το χάραμα της άλλης μέρας, τους αποχαιρέτησα και έφυγα. Ο κατήφορος μ' έφερε στην πλατεία του Φατίχ τζαμί. Κοντοστάθηκα· οι θύμησες μου έφεραν εικόνες από τα πρότερα χρόνια. Γλυκοχάραζε και όλα ήταν ήσυχα, σαν να μη συ-

νέβη τίποτα. Σε λίγο θα ξυπνούσαν όλοι, να ξεκινήσουν μια καινούρια μέρα. Θα βγει ο μπακάλης ο κυρ Χρήστος να ανοίξει τα στόρια, ο φούρναρης ο Αριστείδης να γεμίσει με μυρωδιές από φρέσκο ψωμί τους δρόμους. Και τόσοι άλλοι στην αγορά, στο μείντάνι, Τούρκοι, Ρωμιοί, Αρμένιοι, να συναθροίζονται μαζί, όπως κάποτε.

Πήρα το καράβι πριν ανοίξουν τα μαγαζιά κι επέστρεψα στην Κωνσταντινούπολη, κι από εκεί κατέφυγα στην Πρίγκηπο, στο μοναστήρι του Αϊ-Γιώργη του Κουδουνά, ψηλά και απόμερα, στην κορυφή του νησιού, για να βρω την ηρεμία που ποθούσα. Ζητούσα ένα αποκούμπι, ζεστασιά και γαλήνη, για να γράφω τη συνέχεια του βιβλίου από εκεί που την είχα αφήσει.

Έχω συμπληρώσει ένα μήνα εδώ, με την αδελφότητα των τριών μοναχών, και με ηγούμενο τον καλό μου τον Εφραίμ· μια ψυχή που μιλάει με τους γλάρους που πετάνε μόνιμα πάνω από το μοναστήρι.

Απόψε το βράδυ, έφτασα να γράφω μέχρι αυτές τις αράδες· και τα μάτια μου βάρυναν, έτοιμα να κλείσουν και να αποκοιμηθώ εδώ που βρίσκομαι, πάνω στο βιβλίο, όπως έχει συμβεί κι άλλες νύχτες, που δεν ήθελα να το αποχωριστώ και το είχα προσκεφάλι μου, καθώς γινόταν ένα με τα όνειρά μου.

Έχω την ελπίδα ότι όσοι αναγνώσουν το βιβλίο αυτό θα φανούν επιεικείς στην κρίση τους, αποβλέποντας στην πρόθεση και όχι στις ελλείψεις.

Και διατελώ ευχαριστών πάντας.

ΕΝΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ, όταν η Σάντα φορούσε τα καλά της, με καταπράσινους μανδύες και με λογίων λογίων λουλούδια για στολίδια, όταν ο ήλιος ζωντάνευε την πλάση σαν επίγειο παράδεισο –γιατί έτσι έμοιαζε η Σάντα τις φωτεινές καλοκαιρινές μέρες–, ακούστηκαν φωνές και τριξίματα από ρόδες αμαξιών στην ακατοίκητη πολιτεία.

Από ένα σπίτι στην είσοδο της ενορίας Πιστοφάντων εμφανίστηκε ο Σουλεϊμάν, όλο περιέργεια να δει ποιος ερχόταν. Το πρόσωπό του το είχε σκάψει ο χρόνος και το είχε χαρακώσει με ρυτίδες. Τα μαλλιά του είχαν ασπρίσει, όπως και τα γένια του. Τα μάτια του όμως ήταν το ίδιο άγρια και ατίθασα.

Το σπίτι του βρισκόταν σε μια πλαγιά κοντά στο δρόμο. Προχώρησε αργά λίγα βήματα και στάθηκε στητός και αγέρωχος, παρά την ηλικία του, απάνω στο ανάχωμα. Προς το μέρος του έρχονταν τρία πανομοιότυπα κάρα, μικρών διαστάσεων, που το καθένα το έσερνε ένα ζευγάρι άλογα. Ήταν τρεις πολυμελείς οικογένειες, με φορτωμένες τιςπραμάτειες τους. Μόλις έφτασαν κοντά του, σταμάτησαν.

«Καλημέρα, γέροντα», του είπε ένας ηλιοκαμένος άντρας, γύρω στα σαράντα, από το πρώτο κάρο. «Ερχόμαστε από το

Ντιγιάρμπακιρ. Ακούσαμε ότι εδώ έχει άδεια σπίτια κι ήρθαμε για να μείνουμε και να δουλέψουμε».

Ο Σουλεϊμάν κούνησε το κεφάλι του ειρωνικά.

«Εδώ δεν μπορείτε να μείνετε. Εδώ μένουν άλλοι», τους είπε ανασταλτικά.

Τον κοίταξαν με δυσθυμία και περιέργεια.

«Μα τι λέει αυτός;» παρενέβη κάποιος από το μεσαίο κάρο. «Θα τα 'χει χαμένα μέσ' στην ερημιά. Τα σπίτια εδώ είναι όλα άδεια. Προχώρα, Μουσταφά, μην του δίνεις σημασία», παρακίνησε τον μπροστινό του.

Η πομπή ξεκίνησε και οι εκτοπισμένοι της Ανατολίας προσπέρασαν τον Σουλεϊμάν και άρχισαν να εξετάζουν τα σπίτια, ποια να διαλέξουν.

«Ινσαλλάχ, θα μείνουμε και σ' αρχοντικά!» είπε ενθουσιασμένη μια γυναίκα.

Επέλεξαν να εγκατασταθούν σε τρία γειτονικά διώροφα, στην ίδια πλαγιά, λίγο πιο κάτω. Βάλθηκαν να τα συγυρίζουν και κατά διαστήματα έστεκαν να κοιτάζουν την περιοχή και να κάνουν σχέδια για το πώς θα αξιοποιήσουν τη γη.

Έρχεται το βράδυ και πέφτουν να κοιμηθούν. Αλλά τα σπίτια είναι στοιχειωμένα. Βλέπουν συνεχώς εφιάλτες, αίμα, αίμα ποτάμι να κυλάει παντού, σφαγμένα κορμιά, κεφάλια πεταμένα, μωρά πνιγμένα. Θαρρείς και ξαναζωντάνεψαν οι ψυχές των εσφαγμένων, θαρρείς και ανάβλυζε η γη το αίμα που είχε δεχτεί κάποτε. Η νύχτα έγινε εφιάλτης φρικτός. Περιμένουν με αγωνία πότε θα ξημερώσει, και με το πρώτο φως σελώνουν τα άλογα και ετοιμάζονται να φύγουν.

Ο Σουλεϊμάν ξύπνησε από το θόρυβο που έκαναν. Σηκώνεται και τους βλέπει από μακριά να φορτώνουν τα πράγματά τους στα κάρα και σε λίγο να παίρνουν τον κατήφορο.

«Ε, πού πάτε;» τους ρώτησε όταν έφτασαν κοντά του.

«Είχες δίκιο», του φώναξε βιαστικά ο άντρας που του μίλησε την προηγούμενη μέρα. «Εδώ μένουν άλλοι».

Ο Σουλεϊμάν τούς κοίταζε να φεύγουν σαν κυνηγημένοι και.

ωσότου έστριψαν πίσω από την πλαγιά, δεν τράβηξε καθόλου το βλέμμα του. Όταν χάθηκαν στη στροφή, κατευθύνθηκε με αργά βήματα στη λεηλατημένη εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου.

Πήγε να ανταμωθεί με τις ξεθωριασμένες εικόνες των αγίων που έστεκαν ακίνητοι στα εναπομείναντα ντουβάρια· τους μοναδικούς συντρόφους του, που μιλούσε μαζί τους. Όταν βγήκε, τα πράσινα μάτια του έλαμπαν. Ανέβηκε με μεγάλες δρασκελιές την πλαγιά απάνω από την εκκλησία και στάθηκε στο ύψωμα.

Κοίταξε ολόγυρα την απεραντοσύνη των βουνών και τα σύννεφα που ήταν κρεμασμένα από κάτω του στις πλαγιές. Τρεμόπαιξαν οι ώμοι του, έκλεισε τα μάτια, σήκωσε τα χέρια του ψηλά και άρχισε να χορεύει σε μεθυστική έκσταση. Τα βήματά του γίνονταν όλο και πιο γρήγορα, κοφτά και βίαια. Δονούνταν ολόκληρος και τινάζόταν, θαρρείς αστραπές και βροντές διέσχιζαν το κορμί του. Γυρόφερνε το κεφάλι του ρυθμικά, όπως το γυροφέρνουν οι δερβίσηδες. Χόρευε σε σκοπούς πυρρίχιους, σήκωνε το πρόσωπό του ψηλά, σαν να άκουγε μουσικές από ουράνιους λυράρηδες, και κάποιες φορές έβγαζε κραυγές που ακούγονταν σε όλο το φαράγγι.

Ξαφνικά κατέβασε τα χέρια του κάτω, σαν σπαθιά. Άνοιξε τα μάτια του που είχαν ένα βλέμμα μακρινό, πέρα απ' τη γραμμή των οριζόντων. Ξανασήκωσε με ορμή τα χέρια προς τον ουρανό· μετεώριζε εναλλάξ τα πόδια, με ζωνρά άλματα· οι χτύποι των ποδιών του έγιναν πιο έντονοι, με δυνατούς γδούπους. Έβγαινε μέσα από ένα όνειρο σε ένα χορό θεϊκό. Πατούσε τη γη και πατούσε το θάνατο. Άπλωνε τα χέρια του ψηλά κι άγγιζε την αθανασία.

ΤΕΛΟΣ

Το περιεχόμενο του βιβλίου αποτελεί μυθοπλασία. Τα ονόματα και οι χαρακτήρες του, πλην των ιστορικών προσώπων, είναι φανταστικά. Οποιαδήποτε ομοιότητα με πραγματικά πρόσωπα και χαρακτήρες είναι συμπτωματική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ, ΣΤΑΘΗΣ, *Ιστορία και λαογραφία της Σάντας*, Τύποις ΑΣΕ ΑΕ, 1970.
- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, ΝΙΚ. Π., *Κρυπτοχριστιανικά κείμενα*, Θεσσαλονίκη, 1974.
- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ, Κ., *Άγνωστες σελίδες του Πόντου*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2001.
- ΒΕΡΕΜΗΣ, ΘΑΝΟΣ, *Ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*, Εκδόσεις Σιδέρη, 1998.
- ΒΟΥΡΝΑΣ, ΤΑΣΟΣ, *Ιστορία της νεότερης Ελλάδας 1821-1909*, Εκδόσεις Αδελφών Τολίδη.
- «Επτά Ημέρες», ένθετο εφημερ. *Καθημερινή*.
- ΖΑΡΙΦΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Α., *Οι αναμνήσεις μου*, Εκδόσεις Τροχαλία, 2002.
- ΖΙΑΚΑΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ, Δ., *Ιστορία των θρησκευμάτων: το Ισλάμ*, Εκδόσεις Πουρνάρα, 2000.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών
- «Ιστορικά», ένθετο εφημερ. *Ελευθεροτυπία*.
- ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, ΝΙΚΟΣ, *Αναφορά στον Γκρέχο*.
- ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ, ΝΙΚΟΣ, *Ταξιδεύοντας Ρούσια*.
- ΚΑΖΤΑΡΙΔΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Φ., *Η έξοδος των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1996.
- ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ, Η., *Ιστορία της εν τη πόλει Βατούμ ελληνικής κοινότητας*.
- ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Θ., *Οι αρχιμεταλλουργοί του Πόντου και το εθνικόν έργον αυτών*, Αλεξανδρούπολη, 1929.

- ΚΑΡΔΑΣΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, *Ο Ελληνισμός του Εύξεινου Πόντου*, Εκδόσεις Μίλητος.
- ΚΡΟΥΤΙΕ, ΑΛΕΒ ΛΟΤΛ, *Χαρέμι, ο κόσμος πίσω από το πέπλο*. Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, ΕΠΑΜΗΝΙΩΔΗΣ, Ε., *Βιογραφία των εν Τραπεζούντι λογίων*, 1897.
- ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΣ, *Η Ματσούκα του Πόντου*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1996.
- ΛΙΟΥΔΑΚΗ-ΚΥΠΡΑΙΟΥ, ΧΑΡΑ, *Μεταλλεία της Μικρασίας και του Πόντου*, Αθήνα, 1982.
- ΜΑΝΤΡΑΝ, ΡΟΜΠΕΡ, *Η καθημερινή ζωή στην Κωνσταντινούπολη τον αιώνα του Σουλεϊμάν του μεγαλοπρεπούς*, Εκδόσεις Παπαδήμα, 1991.
- ΜΙΛΕΡ, ΟΥΪΛΙΑΜ, *Η Τουρκία καταρρέουσα 1801-1913*.
- ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, ΒΑΛΙΑ, Δ., *Εκατόχρονη οδύσσεια*, Θεσσαλονίκη, 1992.
- ΜΠΑΡΝΑΜΠΟ, ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ, *Διασχίζοντας με το άλογο τη Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Στοχαστής, 1999.
- ΝΤΕ ΠΑΝΑΦΙΕ, ΜΠΡΟΥΝΟ, *Γκουρτζιέφ, κείμενα για τον άνθρωπο και τη διδασκαλία του*, Εκδόσεις Ζήτρος, 2001.
- Ο Πόντος, εγκυκλοπαίδεια*, Εκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία.
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Περιήγησις εις Πόντον 1903*, 1903.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. Π., *Η Μεγάλη Ελλάς*, Εν Αθήναις, Τύποις Κοριννής, 1898.
- ΠΑΡΧΑΡΙΔΗΣ, Α. Ι., *Ιστορία της Κρώμνης*, Έκδοσις Αδελφότητος Κρωμναίων Καλαμαριάς, 1911.
- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, ΣΤΑΘΗΣ, *Το κρυφοχριστιανικό ζήτημα στον Πόντο*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1996.
- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ, ΣΤΑΘΗΣ, *Ντοκουμέντα για τις κινητοποιήσεις των κρυπτοχριστιανών του Πόντου*.
- ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗ, ΧΡΙΣΤΟΥ, *Ακριτική γενιά*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1993.
- ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, ΜΑΡΙΝΟΣ, *Η απόλαυση στην οθωμανική Κωνσταντινούπολη*, Εκδόσεις Περίπλους, 2003.

- ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ, ΑΓ., *Συμβολή εις τα λαογραφικά της Σάντας*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1990.
- ΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΩΡΑ, *Όψεις του χορού*, Εκδόσεις Ελληνικοί Χοροί-Θέατρο.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ, ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ, *Ιστορία της Ιεράς Βασιλικής Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής του Τιμίου Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου Βαζελών*, Εν Τραπεζούντι Τύποις Γεωργίου Ε. Μιχαηλίδου, 1909.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ, ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα, 1929.
- Φανάρι 400 χρόνια*, έκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου, 2001.
- ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Π., *Κρώμνη*, Έκδοσις Αδελφότητος Κρωμναίων Καλαμαριάς, 1994.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Ε., *Ο εξισλαμισμός της Μικράς Ασίας και οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1993.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Ε., *Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1997.
- ΧΑΛΙΑ ΙΝΑΛΤΖΙΚ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1995.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Μ.- ΦΩΤΙΑΔΗΣ, Κ., *Πόντιοι - Δικαίωμα στη μνήμη*, Κέντρο Ποντιακών Μελετών, 2003.
- ΧΑΡΛΑΤΗ, ΤΖΕΛΙΝΑ, *Ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας 19ος-20ός αιώνας*, Εκδόσεις Νεφέλη, 2001.
- ΨΑΘΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Γη του Πόντου*, έκδοση Μαρίας Ψαθά, 1966.
- DE CRECE, MICHEL, *Ο τελευταίος σουλτάνος*, Εκδόσεις Λιβάνη, 2001.
- ERBIL, PERVIN, *Η Νιόβη θρηνούσε για τη Μικρά Ασία*, Εκδόσεις Τσουκάτου, 2003.
- FAROGHI, SURAIYA, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Εκδόσεις Εξάντας, 2000.
- KELSEY, TIM, *Δερβίσηδες*, Εκδόσεις Θετίλη, 1997.
- ROAX, JEAN PAUL, *Η ιστορία των Τούρκων*, Εκδόσεις Γκοβόστη, 1998.
- Sehirleri Osmanli*, Εκδόσεις Milliyet, 1985.
- WHEATCROFT ANDREW, *Οι Οθωμανοί*, Εκδόσεις Λιβάνη, 1994.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανώνυμους κρυφοχριστιανούς που συνάντησα στην Ανατολία οι οποίοι μου άνοιξαν να δω το μυστικό τους κόσμο, γέμισαν τη ζωή μου με εξωτικές εικόνες και με ενέπνευσαν να συνθέσω αυτό το βιβλίο. Ευχαριστώ επίσης μια γυναίκα –επέλεξε να διατηρήσει την ανωνυμία της– η οποία μου αφηγήθηκε μια ιστορία των προγόνων της, που φώτισε κι αυτή τις αναζητήσεις μου ώστε να βρεθώ πιο κοντά στους ήρωές μου και στην εποχή. Τον καθηγητή ιστορίας Κωνσταντίνο Φωτιάδη, που μου εμπιστεύτηκε τις πολύχρονες μελέτες του και τη γνώση του. Την Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, που με ιδιαίτερη θερμή βοήθησε στην έρευνά μου, και από το αρχειακό της υλικό αποκόμισα σημαντικά στοιχεία και μαρτυρίες εκείνης της εποχής. Τον πρύτανη του Πανεπιστημίου «Αριστοτέλης» Τιφλίδας Μακεδόνα Γιαννακίδη. Τα μέλη του Συλλόγου Ελλήνων στο Βατούμ, που κοντά τους «αντίκρισα» εικόνες από το πέρασμα των Ελλήνων σ' αυτή την όμορφη πόλη της Μαύρης Θάλασσας. Τον καθηγητή ιστορίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Κωνσταντίνο Χατζόπουλο για την καθοδήγησή του και την επιλεγμένη βιβλιογραφία σχετικά με τις ιστορικές αναφορές των Οθωμανών και της Φιλικής Εταιρείας. Και τέλος να ευχαριστήσω τις τρεις Άννες του βιβλίου, την Άννα Δηληγιάννη για τη φιλολογική συμβολή της, την Άννα Μόσχου που δακτυλογράφησε στον υπολογιστή το χειρόγραφό μου και την Άννα Πατάκη που πίστεψε εξ αρχής στο έργο μου.

Σχεδιασμός εξωφύλλου
Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος

Ένα χαμένο χειρόγραφο του 19ου αιώνα. Το έχουν γράψει δύο λόγιοι, για να εξιστορήσουν τη συναρπαστική πορεία μιας μεγάλης οικογένειας Ελλήνων της Ανατολίας. Τρεις γενεές τους θα ταξιδέψουν από την Κρώμνη ως τη Βαγδάτη, στο δρόμο του μεταξιού με καραβάνια, από την Οδησό ως τον Καύκασο κι από κει στην Κωνσταντινούπολη και μέχρι την Αθήνα, έως το τέλος, όταν η αυλαία θα πέσει στην ερειπωμένη πολιτεία Σάντα του Πόντου. Άνθρωποι δυναμικοί και ατρόμητοι, θα πρωταγωνιστήσουν στα σημαντικά γεγονότα που θα σημαδέψουν το ταξίδι του ελληνισμού στον αιώνα: από τις μεταρρυθμίσεις τις γνωστές ως Τανζιμάτ και τα σχέδια των Φαναριωτών που θα φέρουν τη χρυσή εποχή για τη ρωμιοσύνη, μέχρι τον ξεριζωμό τους, που θα τους οδηγήσει στη Ρωσία της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Ένα χειρόγραφο που χάθηκε κι έγινε προφορική παράδοση, μέχρι να βρεθεί στο δρόμο ενός σύγχρονου συγγραφέα, που θα αναλάβει να το αναστήσει αναγνωρίζοντας σ' αυτό μια ξεχασμένη κληρονομιά.

